3 1761 08121369 6

31/III

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/magyarorszgt04szal

MAGYARORSZÁG'

TÖRTÉNETE

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

NEGYEDIK KÖTET.

LIPCSE,

GEIBEL KÁROLY' TULAJDONA.

1854.

DB
924
S93
1861
köt. 4

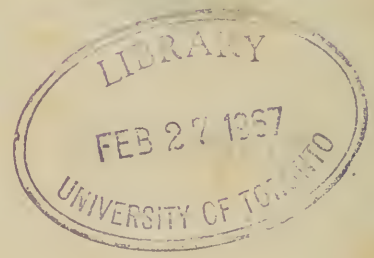

MAGYARORSZAG' TÖRTÉNETE.

A' MOHÁCSI VÉSZTŐL A' LINCZI BÉKEKÖTÉSIG.

1526 — 1645.

TARTALOM.

TIZENHATODIK KÖNYV. 1526—1540. Szolimán Budavárban; a' dúló török hadak. Ferdinánd ausztriai főherczeg, és Zápolya János, mint trónkövetelök. Szolimán kivonja hadait az országból. Zápolya Székesfehérvártt királyul választatik, koronáztatik. Lajos' özvegye Mária 's a' nádor országgyülést hirdetnek Komáromba, Pozsonyba; a' Fehérvártt együtt volt rendek' végzeménye érvénytelennek nyilvánítatik; Ferdinánd főherczeg királyul választatik. Lengyel Zsigmond' viszonya az ellenkirályokhoz. Zápolya' követei Ferdinánd elött 's Velenczében. Az országos felekezetek' hullámzása. Horvát és szlavoniai állapotok. A' szentszék' állása Ferdinánd' és Zápolya' irányában. Magyar helytartó tanács Pozsonyban. Zápolya országgyülést tart Budán. Olmüczben értekezlet az ellenkirályok' igényeinek kiegyenlitésére; szétoszlik eredmény nélkül. Ferdinánd, hadainak élén Budára érkezik; országgyülést tart; vezérei erőt vesznek Zápolyán a' Tiszánál és Szlavoniában; hivei mindinkább szaporodnak; Fehérvártt királyul koronáztatik. Zápolya Lengyelországba vonúl. A' két király' első érintkezései á' portával. Ferdinánd országgyülést tart ismét Budán; segéd' szorgalmazása végett egyéb tartományaiba, Németországba indul. Magyar helytartó tanács Budán. Zápolya hadakat gyüjt Lengyelországban. Követe Konstantinápolyban szövetségre lép a' portával, hübéri alapon. Ferdinánd' távolléte miatt felekezete fogyton fogy; Zápolya visszajö az országba. Hadi mozgalmak mindkét részröl. Ferdinánd' követei Konstantinápolyban. Szolimán' újabb hadjárata Budáig, mellyet védenczének, Zápolyának, ad által; 's Budától Bécsig, honnan eredmény nélkül tér vissza. Békekisérletek az ellenkirályok között; a' háború meg' lobbot vet; a' Zápolya' segédére jött török hadak a' morva szélekig pusztítják az országot. Roggendorf Budát sükernélkül vivja. Fegyverszünet; békealkudozások. Középpárt' alakulása. Ferdinánd tanácskozmányt tart az övéivel. Zápolya' érintkezései az elégedetlen németbirodalmi rendekkel, Francziaországgal, Angliával. A' középpárt' újabb mozgalmai. Gritti Lajos a' Zápolya mellé adott kormányzó a' korona után ahítozik. Szolimán ismét Magyarországra indul; Ferdinánd' ajánlatait visszautasítja. Gritti' zsarnok működése. Szolimán Köszeg elött; Jurisics' hősi ellenállása. A' török hadak Nándorfehérvárig visszavonulnak. Ferdinánd, mert Károly császár által nem támogattatik eléggé, alkudozásait mind Szolimánnal mind Zápolyával

folytatja. Török követség Bécsben. A' magyar tanácsosok' véleménye a' porta által inditványozott hosszabb fegyverszünetre nézve. Ferdinánd békét köt Szolimánnal; a' béke' feltételei. Az ellenkirályok' viszonya egymáshoz. Zápolya' ügye a' török pártfogás' daczára, hanyatló félben. Gritti' folytonos ármányai; erőszakos halála. Újabb kiegyenlitési kisérletek Ferdinánd és Zápolya között. Országgyülés Pozsonyban. Zápolya' nagyváradi udvara; felekezetének újabb növekedése; Martinuzzi mint fő tanácsosa. Károly császár' közbenvetésére az ellenkirályok köztt fegyverszünet. Országgyülés Pozsonyban. A' török basák békeközben rabló járataikat folytatják. Eszéki veszedelem. Nagyváradi békekötés Ferdinánd és Zápolya között, mellyhez képest az utóbbik' halála után a' korona' valamennyi tartományai Ferdinándra szállanak. A' porta' neheztelése, hadi készületei mindkét király ellen. Országgyülés Pozsonyban. Magyarországban, Erdélyben közbomlás. Zápolya' halála. 1—194. ll.

TIZENHETEDIK KÖNYV. 1540—1564. Zápolya fiának, János Zsigmondnak gyamjai követséget küldenek Konstantinápolyba, melly a' csecsemő' számára a' szultán pártfogását 's atyja' királyi székén maradását kieszközölje. János Zsigmond a' Rákoson királyul kikiáltatik. Anyja, Izabella, titkos alkudozásban Ferdinánd' biztosaival. Roggendorf Buda előtt; a' polgárok Ferdinánd' kezére akarják juttatni a' fővárost; tervök' hiúsulása. Mohamed vezír segédet hoz a' budai őrségnek; Roggendorf' tábora bomlásban. Szolimán Buda alatt, kezébe ejti az erősséget; igéri, hogy János Zsigmondnak, ha férfikorra jutandott, Budát 's Budával az öszves országot általadandja; addig Erdélyt, a' temesi bánságot 's az egész Tiszántúlt adományozza néki. Izabella Lippára indúl fiával. Ferdinánd' követei fegyverszünetre lépnek Szolimánnal. Az álnokság, melylyel Szolimán magát a' főváros' birtokába helyzé, Ferdinánd körül gyülekezteti a' hazafiakat, 's még János Zsigmond' gyámjai is, köztök Martinuzzi, a' nagyváradi szerződés' alapján alkudozásra lépnek Ferdinánddal. Országgyülés Beszterczebányán. Szerencsétlen hadviselés Budának, az országnak visszafoglalására. Izabella és Martinuzzi ismét távolabb állanak Ferdinándtól. Országgyülés Pozsonyban. Szolimán Magyarországra jö; Valkó, Siklós, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár török kézbe esnek. Országgyülés Beszterczebányán. Visegrád, Nógrádvár, Hatvan magokra veszik a' török jármot. Ferdinánd újabb alkudozásban Izabellával, Martinuzzival. Tizennyolcz hónapos fegyverszünet a' törökkel. Az országos rendek Nagyszombatban, Pozsonyban. A' magyar lovasság' része a' mühlbergi győzelemben. Öt évi fegyverszünet a' portával. Országgyülések. A' reformatio' fokonkinti terjedése. Martinuzzi lemondat Izabellával, János Zsigmonddal Erdély' 's a' részek' birtokáról Ferdinánd' számára. E' miatt megujulása a' török háborúnak. Martinuzzi gyanúba jö, hogy Erdélyt meg' török felsőbbség ala akarja juttatni; meggyilkoltatik. Országgyülés Pozsonyban. Hős Losonczy István Temesvártt. A' temesi grófság beglerbegséggé válik. Ferdinánd' kormánya a' zsoldos hadak' féktelensége miatt Erdélyben gyülöletessé

leszen; Izabella' és János Zsigmond' felekezete növekszik. Drégely' várnagya Szondy Mihály. Török győzelem Palástnál. Szolnok' bukása. Eger' védői: Dobó, Mecskey, Bornemisza. Sopronyban országgyülés. Hat hónapi, majd öt évi fegyvernyugvás a' törökkel. Király és rendek felélesztik a' nádori méltóságot. Ferdinánd' 's a' porta' meghasonlása Erdély miatt, melly ujból Izabella' és János Zsigmond' hatalmába kerül, kikhez részben a' Tiszántúl is pártol. A' portával megujul a' háború; Sziget' oltalmazása Horvát-Stansics által. Pusztító török hadak Zágrábig. Nagyvárad János Zsigmondnak hádol. Országgyülés Pozsonyban. Fegyverszünet a' törökkel; fegyverszünet-közben Tatát elfoglalja a' török. Az ország' egyéb részeiben is foly a' háboruskodás. Nyolcz évi béke. Ferdinánd, most már német császár, fiával, Maximiliánnal, országgyülést tartat Pozsonyban. Béke-alkudozás Ferdinánd és János Zsigmond között. Vallásügy; a' jesuita-rendnek az országba hozatala. Maximilián ifjabb királyul koronáztatik. János Zsigmonddal folyton foly az alkudozás. A' magyar katholikus clerus 's a' trienti zsinat. Ferdinánd' halála. 195—332. ll.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV. 1564—1576. Maximilián országainak kormányát általveszi. A' János Zsigmonddali alkudozások' felbomlása; a' királyi hadnagyok' szerencsés táborozása a' felső Tiszánál. Szolimán a' budai és temesvári basákat János Zsigmond' oltalmára rendeli. A' hadviselés változó szerencsével foly; Szlavoniában 's a' horvát végekben is lobbot vet a' háború. Pozsonyban országgyülés. Szolimán vég izben Magyarországra jö. A' török sereg Szigetvár előtt, Szolimán halála. Zríny Miklós' dicsö vége. Gyula', Jenö', Világosvár', úgy a' somogyi és szalai erösségek' bukása. A' török sereg' nagya kivonúl az országból. Kisebb háború Maximilián és János Zsigmond között. Országgyülés Pozsonyban. Nyolcz évi békekötés a' portával. János Zsigmond' biztosainak titkos müködése; czélzatuk meghiusulása; Dobó és Balassa az országos rendek' itélö széke előtt. Szerzödés János Zsigmonddal; ennek a' királyi czímröl lemondása; halála. Utódául Báthory István választatik Erdély' 's a' részek' rendei által. Kalóz török bégek. Az országos rendek Pozsonyban Maximilián' fiát Rudolfot ifjabb királyul választják, koronázzák. Báthory' küzdelmei Erdély' fejdelmi székeért. Pórhadak Magyarországon és Erdélyben. A' Szelímmel kötött fegyverszünet III. dik Murad által is megerösítetik. Báthory István lengyel királylyá választatik. Testvére, Kristóf, utóda Erdélyben. Maximilián' halála. 333—370. ll.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV. 1576—1619. Rudólf nyolcz évre megujítja a' portával a' fegyverszünetet. Horvátország' függése a' greczi hadi tanácstól; a' magyar ügyek' kormánya Erneszt főherczegre bizatik. Országgyülés Pozsonyban. Bathory Kristóf' halála után fia Zsigmond erdélyi fejdelem. Rudolf 's a' rendek közötti viszályok. Maximilian' főherczeg' szerencsétlén hadviselése a' Báthory István' halála

által megüresült lengyel királyi székért. Folytonos megerösítése a' török békének 's folytonos megszegése bégek és várnagyok által. Pozsonyban országgyülés. Báthory Zsigmond' közeledése Rudolfhoz. A' tizenöt évi török háború' megnyilása. Mátyás föherczeg a' királyi hadak élén Esztergomot süker nélkül vívja. Györ török kézbe esik. Báthory Zsigmond nyiltan Rudolffal szövetkezik. A' király' készületei nagyszerü hadjárathoz; közremunkálása a' magyar rendeknek. Esztergom és Visegrád visszafoglaltatnak a' töröktöl. Báthory' diadala a' nagyvezír felett az al Dunánál. Bécsben, Pozsonyban újabb készületek új hadjárathoz. Maximilián föherczeg Váczot, Hatvant elfoglalja; Mezökeresztesnél a' szultán' serege által megveretik. Báthory Zsigmond leköszön a' fejdelemségröl; Rudolf' kérelmére még ideiglenesen viszi a' kormányt. Schwarzenberg Adolf és Pálffy Miklós Györt, Veszprémet, Palotát visszaveszik a' töröktöl. Budának süker nélküli vivása. Rudolf' biztosai Erdély' kormányát általveszik; Báthory Oppelnbe megyen, de rövid idö mulva, megbánván tettét, visszajö Kolosvárra 's magát meg' fejdelmül ismerteti az erdélyi rendek által. Lemond másod ízben, 's utódául unoka-testvérét, Báthory Endre bibornokot választatja. Mihály havasalföldi vajda haddal jö Erdélyre, a' bibornok megveretik és megöletik. Pálffy és Schwarzenberg a' pozsonyi országgyülés által felajánlott magyar hadakkal 's olasz és franczia zsoldosokkal Székesfehérvárt eredmény nélkül megszállják. Békealkudozások a' portával; felbomlásuk. Mihály havasalföldi vajda Erdély' fejdelmi székén; kiüzetik. Báthory Zsigmond harmad ízben uralkodik Erdély felett. Magyarországon Kanisa veszendöbe megyen. Országgyülés Pozsonyban. Rudolf' hadvezére Básta György és Mihály havasalföldi vajda Báthoryt kiszalasztják Erdélyböl. Mihály vajda' eröszakos halála. Básta' kegyetlenkedése meg' utat nyit Báthorynak a' visszatérésre. Székesfehérvár' felszabadítása a' török járom alól. Az országos rendek a' nemzet' szenvedéseit ecsetelik Rudolfnak. Báthory Zsigmond harmad ízben is leköszön a' fejdelemségröl, 's végbucsut mond Erdélynek. Székesfehérvárt áruló örsége török kézre játsza. A' királyiak Pestet visszafoglalják, Budát ismét süker nélkül vívják. A' pozsonyi országgyülés a' kormány' törvénytelen eljárására ujból is figyelmezteti Rudolfot. Székely Mózes' rövid fejdelemsége Erdélyben. A' tartomány, Básta' elnöklete alatt, tíz biztos által kormányoztatik. Magyarországon munkába vétetik az ellenreformatio. Illésházy István, 's az irányában követett eljárás. Bocskay' lázadása. A' szerencsi gyülés a' római-katholikus, az augsburgi 's a' helvecziai hitvallás' gyakorlatát egyiránt szabadnak nyilvánítja 's Bocskayt Magyarország' és Erdély' fejdelméül kikiáltja. A' lázadás nagyobb és nagyobb fejleményt veszen. A' törökök Esztergomot elfoglalják; Amhád szultán Bocskayt Magyarország' királyságában és Erdély' fejdelemségében megerösíti. Korponai gyülés. Mátyás föherszeg' és Illésházy' törekvéseik a' béke' helyreállitására. A' föherczeg Magyarország' kormányzójává neveztetik, 's miután Rudolf' betegeskedése mindinkább bárgyuságba ment által, az uralkodó ház' tagjai Mátyást szintén fönökül választják magoknak. Bécsi

békekötés. A' portával Zsitvatoroknál húsz évi fegyverszünet köttetik. Bocskay' halála. Erdély' fejdelemségében utóda Rákóczy Zsigmond rövid idő mulva lemond méltóságáról 's ezt Báthory Gáborra szállítja. Pozsonyi convent. Magyar-morva-ausztriai szövetség. Rudolf Magyarországot, Ausztriát és Morvát Mátyás főherczegre szállítja. Pozsonyban országgyülés; Mátyás királyul választatik; koronázás előtti 's utáni tezikkelyek. Rudolf enged a' kényszerítésnek, 's a' cseh királyi székről is lelép; halála. Báthory Gábor' garázda uralkodása Erdélyben; fejdelemségét 's életét veszti. A' kolosvári országgyülés Erdély' kormányát Bethlen Gáborra szállítja. Az öszves ausztriai birodalom' gyülése Linczben. Mátyás' viszonya a' portához, Bethlenhez. Országgyülés Pozsonyban; Mátyás magtalan lévén, utódává Ferdinánd' főherczeg választatik, koronáztatik. A' harmincz évi haború kezdete. Mátyás' halála. 371—510. ll.

HUSZADIK KÖNYV. 1619—1645. Második Ferdinánd országgyülést hirdet Pozsonyba. Szorongattatása a' cseh, morva és ausztriai evangelikus rendek által. Német császárrá leszen. A' pozsonyi országgyülés' működése. Bethlen' szövetkezése az elégedetlen cseh-morva rendekkel, kik Fridrik pfalzi választó fejdelmet királyokul választják. Kijö Erdélyből 's hadait Nagyszombatig viszi. Pozsonyt 's Pozsonynyal a' koronát kezébe ejti. Országgyülést hivat együvé a' nádor által; hadai Bécsig nyomulnak elő. A' magyar evangelikus rendek' panaszaik; Ferdinánd biztosokat küld Pozsonyba; Bethlen az alkudozás' mezejére lép. Fegyverszünet. Országgyülési végzemény. Oltalmi és támadási frígy a' felkelt cseh, morva és ausztriai rendekkel. Országgyülés Besztercebányán. A' katholikus clerus szabaditékos politikai állásától megfosztottnak nyilvánítatik. Ferdinánd' követei a' rendeket felelősökké teszik eljárásuk' öszves eredményeért. Bethlen királyul választatik; mulékony hatalmának érzetében nem tététi fejére a' koronát. Az országgyülés' végzeménye. Segédért folyamodó követség Konstantinápolyba. Ferdinánd és Bethlen között megujul a' háború. Pfalzi Fridrik' bukása. Békealkudozás Haimburgban. Bethlen' felekezete fogyton fogy. A' hadviselés' további fejleménye. Nikolsburgi béke. Bethlen lemond a' királyi czímről; a' koronát visszaadja. Elősorolása a' többi békepontoknak. Országgyülés Sopronyban. Bethlen' újabb hadviselése Ferdinánd ellen; békét köt ujból. Gyarmaton tanácskozmány a' porta' követeivel; megerösitése a' zsitvatoroki békének. Bethlen családi szövetségre kiván lépni Ferdinánddal; visszautasítatik. Országgyülés ismét Sopronyban; Ferdinánd' hasonnevü fia koronaörökösül választatik, királyutódul koronáztatik. Bethlen' menyekzője brandenburgi Katalinnal. Még egy ízben háborút visel Ferdinánd ellen; pozsonyi béke. Komáromban, Szönyben megerösitetnek a' portával kötött korábbi szerződések. Bethlen' tervei, halála. Az erdélyi rendek, özvegyét fejdelemnöül ismerik. Milly feltételek alatt. Katalin lemondása. Bethlen István' és Rákóczy György' versenye a' fejdelemségért; az utóbbik czélt ér. Viszonya Ferdinandhoz

's a' portához. Országgyülés Pozsonyban. Újabb bonyodalmak Rákóczy 's Bethlen között. Ferdinánd' halála. Fia, harmadik Ferdinánd országgyülést tart Pozsonyban. A' portával kötött szorzódések Szönyben ismét megerősítetnek. Rákóczy' viszonya Ferdinánd' külélleneihez 's a' magyar evangelikus rendekhez; szövetsége névszerint svedekkel és franciákkal; hadait Magyarországra viszi. Kállai nyilatkozványa, Ferdinánd' ellennyilatkozványa. A' hadviselés' részletei; Rákóczy seregét a' morva határszélekhez, a' sved táborba viszi. Linczi békekötés. 511—600. ll.

ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK' JAVITÁSA.

---

477. lap 13. sor ‚horvátokra' helyett olvass: ‚morvákra'
,, — 15. — ‚horvátokétól, — — ‚morváketól'
493. — 2. — ‚Benne' után olvass: ‚és Endre testvérében fi-ágon'
500. — 6. — ‚alkalmas' után kimarad ‚és'.

TIZENHATODIK KÖNYV.

1526 — 1540.

Zápolya János
I. Ferdinánd } 1526 — 1540.

I.

1526. augusztus' 29. én este ütközött meg Szolimán [1526. Lajos királylyal a' mohácsi gyászmezőn, augusztus' 30. án éjfélben a' vesztett csatának hire Budára érkezett. [1]) Más nap a' királyné utban volt Pozsony felé, 's vele Burgio János szentszéki követ, Szalaházy Tamás veszprémi püspök, Thurzó Elek tárnok és Bornemisza János pozsonyi gróf 's budai várnagy. [2]) A' város' német lakossága nagyából utánok tódult; a' magyar polgárság reményét Zápolya Jánosba vetvén, vonakodott az udvar' példáját követni; a' söpredék fosztogatta az egyes futamodókat. [3]) A' királyi várt ötven lövész őrizte.

A' török táborban augusztus' 31.én kétezer fogoly felkonczoltatott, september' 1. én a' dúlár lovasság szétküldöztetett. Egy gyilkos csapat Pécset felperzselvén, lakosait leöldöste; mások Fehérvárig, ismét mások az ausztriai határszélekig száguldoztak, iszonyatos pusztítást vivén véghez.

---

1) Gévay Antal, Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte von Ungern im letzten Drittel des Jahres 1526. Bécs, 1845. 14. l. Jászay Pál, a' magyar nemzet' napjai a' mohácsi vész után, Pest, 1846. 5. l.

2) Podhradczky József, Eredeti két magyar krónika, minö veszedelem érte a' mohácsi vész után Magyarországot, Pest, 1833. 16. l. „Lajos királyné Mária, hogy hallá meg az ura' elvesztését . . . éjjel Budából kimene.“ Istvánffy Miklós, Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Köln, 1622. VIII. 132. l. — A' „Comes Temesiensist“ mindnyájunk' emlékezetére temesi grófnak neveztük, nem temesi főispánnak; 's miután a' „comes posoniensis“ szintén nem volt egyszerü ‚comes parochianus‘, hanem, mint amaz, végvár' öre, következetesség' kedvéért pozsonyi grófnak irom, nem főispánnak.

3) Jászay' id m. 6. l.

A' szultán september' 3.án Mohácsot felgyújtatta, 's indulót fuvatott. Budára! hangzott végig a' táboron. A' folytonos esőzések által feneketlenekké vált utak csak lassu haladást engedtek; Szolimán, hogy embereinek könnyebbséget szerezzen, újból négyezer foglyot kardra hányatott. Tolnán, Pakson át, mindig a' Duna' mentében, september' 11.én Buda alá érkezett a' sereg. [4])

A' főváros üresen állott; magyar polgárai, értésökre esvén, hogy Zápolya Szegednél vesztegel, követték a' németek' példáját. A' királyi várlak' őrei feladták magokat; táborszereik, úgy Herkules', Apollo' és Diána' rézszobraik, mellyek Mátyás' palotájának belső udvarát diszitették, Konstantinápolyba küldettek. A' város felgyújtatott 's égett három napig; gond volt reá, hogy a' királyi lak 's a' vadaskert, mellyekben Szolimán mulatozott, a' lángok ellen oltalmaztassanak. [5]) A' dúlárok Fehérvárig, Győrig, Sopronig vitték az üszköket. Várvívás nem volt feladásuk; Visegrád', Esztergom', Komárom' erősségei megmentettek, meg Székesfehérvár is. [6])

A' dúlások kivált a' főváros' környékét sujtották. Több nagyszerü kolostor és imaház 's a' Budától Visegrádig elszórt szebbnél szebb nyaralók lángok' martalékivá lettek. Dömös és Esztergom között, Marótnál, szemben az Ipolynak a' Dunába szakadásával, a' kivált Fehérből 's Pilisből kizakla-

---

4) Hammer, Gesch. des osmanischen Reiches, III. k. 60. l. 's a' toldalékban 639—644. l., Gévay' id. m. 27. l. Jászay' id. m. 15. l.

5) Istvánffy, VIII. 133. l. Hammer, III. k. 62. l. Podhradczky' id. m. 17. l.

6) Istvánffy ugyanott. Gévay, Urkunden und Aktenstücke zur Gesch. der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert, Bécs, 1840. I. k. 1. f. 21. l. Podhradczky" id. m. 16. l. Jászay' id. m. 15—18. ll.

tott lakosok, számra talán harminczezeren — férfiak, nők gyermekek — árokkal és védfallal erősített tábort ütöttek. A' török dúlárok, kik a' tábor' kincsei után ahítoztak, több ízben visszaverettek; de september' 14. én rendes gyalogság és lovasság érkezett Budából egy basának vezérlete alatt segédökre; ágyúik más nap a' védfalt szétrombolták, szablyáik a' védteleneket, még a' csecsemőket is felmészárolták. Dobozy Mihály, Fehér vármegyei nemes, hitvesét Ilonát magához, paripájára emelvén, mármár menekülendő volt, midőn egy török csapat nyomába jött. Ilona a' gyalázattól félt, nem a' haláltól. Dobozy tőrét a' nő' keblébe mártotta, 's üldözői közé rohanva felkonczoltatott. [7])

E' közben Várday Pál egri püspök, [8]) ki, mint felebb láttuk, a' mohácsi ütközet előtt Tolnáról Budára küldetett, hallván a' gyásznap' eredményeit, Kassát, Bártfát 's a' szomszéd városokat felhívta: keljenek minélelőbb 's minél nagyobbszámu emberekkel, úgy öszves hadszereikkel segédére az országnak, mellyet a' vesztett csata illy nagy veszedelembe ejtett. September' 16. án a' püspök Miskolczon volt 's vele pelsőczi Bebek János, vele Heves', Gömör', Borsod', Torna' és Abaúj' választott nemesei, az ország' oltalmáról tanácskozandók. A' püspök kivált a' hatvani gyülés óta Zápolyához szított, kinek emberei szintén jelen voltak a' gyülésben 's kinek befolyása félreismerhetlen. A' nevezett városok ujból felhivattak: „jöje-

---

7) Brodarics, Katonánál, XX. Zermegh, Schwandtnernál, II. k. Szolimán' naplója, Hammernél, III. k. a' toldalékban. Istvánffy, VIII. 133. l. I. Ferdinándnak 1527. oct. 23. án kelt oklevele, Jászaynál, 19. l.

8) Guidoto Vincze velenczei követ Várdayt 1525. ben ekkép jellemezte: „non molto de natione nominata (azaz: nem igen jeles nemzetségből való) homo de assai bon inzegno et non de molta doctrina, musico et aritmetico, de eta de anni 44 incirca, di bona fama, et vene dicto, lui ancora esser virgine. Ha de intrada ducati 22.m. incirca (Jövelme körülbelöl huszonkét ezer arany.)

nek minél gyorsabban 's minél nagyobb készülettel Verpelétre, hová a' felhivók 's a' szomszéd urak és atyafiak táborba szállanak, 's hová a' vajda úr is, igéretéhez képest, nagyszámu és jól felszerelt hadaival nyomban érkezendik.“ [9])

Ferdinánd ausztriai főherczeg, a' mohácsi ütközet' napján útban volt Speyerből Innsbruckba, a' tiroli rendektől segélyt szorgalmazandó, Károly császár' számára, kinek arra nagy szüksége volt Olaszországban a' franczia király 's ennek szövetségese a' pápa ellen, 's ki a' segélyt ezáltal Magyarországtól elvonta. September' 6.án hirt vett Ferdinánd, hogy Szolimán a' magyar erőt Mohácsnál összezúzta; Lajos király' haláláról még nem volt bizonyos tudomása. Más nap levelet irt neki, — ámbár életben lételéhez csekély reménye lehetett [10]) — mellyben tanácsképen említi, hogy hadait vesse az erősségekbe, és siessen személyesen Csehországba segédért, még pedig minél ovatosabban, máskülönben szökésről vádolhatnák a' magyarok. A' németbirodalmi rendek által igért hadak' kiállitását ő, a' főherczeg, sürgetni fogja a' lehetőségig, 's reménye van, hogy egyes fejdelmek és az ausztriai rendek, névszerint a' tiroliak is ama' sereget még növelni fogják. Ugyancsak september' 7.én Szálkán László esztergomi érsekhez, mint Lajos király' bizodalmas hivéhez, úgy Zápolya Jánoshoz és Batthyány Ferenczhez, mint az ország' főő embereihez is intézett leveleket, mellyekben őket felkéri: maradjanak a' király körül, 's adjanak hűség' és bátor kitűrés' dolgában másoknak is példát. September' 8.án leveleket iratott a' cseh és morva főkapitányoknak Szolimán' győzelméről 's a' szükségről, haladék nélkül öszves erővel királyuk' segédére kelniök; 's levelet irt Mária királynénak,

---

9) Wagner Károly, Diplomat. Sáros. 155. l. Pray, Epistolae Procerum, I. k. 272. l.

10) A' titoknok utasitásul ezt irta a' levélboritékra: „Dise brieff soll man in Hungern schicken sofern der kunig noch in leben ist.“

mellyben őt, „mint nagylelkű asszonyt“ kéri, vígasztalná magát, „mert az erény' próbaköve a' szerencsétlenség, 's mert Isten nem fogja őt elhagyni, Isten' segitségével férje és ő még visszanyerhetik a' mit elvesztettek;“ [11]) — a' levél' irója még nem akart hitelt adni a' mindinkább terjedő hírnek, hogy a' mohácsi nap Lajosnak is életébe került. A' bécsi kormánytanácshoz ugyanaz nap adott levele mind a' mellett már arról is intézkedik, mit kelljen tenni, ha a' Lajos' haláláról szárnyalló hir valósúlni találna. Két tanácsos siessen a' királynéhoz, őt Ferdinánd' szándékáról, öröködési jogát foganatba venni, értesítendők, 's az előforduló eseményekröl gondos jelentést teendők. Horvátországot és Szlavoniát Frangepan Kristóf, Jurisics Miklós és Rauber laibachi püspök, a' magyar urakat és városokat pedig más biztosok ügyekezzenek arra birni, hogy őt és nejét Lajos király' örököseiül ismerjék. Magyarország' főbb erősségei foglaltassanak el 's a' várnagyok köteleztessenek le néki és nejének, hódolati esküvel. A' rendek biztosítassanak szabadságaik' épentartásáról 's a' német birodalom' pártfogásáról. A' fő uraknak, ha hozzá állanak, negyven, ötven 's még több ezer forint, urodalmak, hivatalok igértessenek jutalmul. [12])

Mindez, úgy Frangepan Kristófhoz is külön levél, september' 8.án iratott; september' 9.én Ferdinándnak már nem volt kétsége sógorának haláláról, 's ez nap kelt levelében az özvegy királynénak, előleges vigasztaló sorok után, mellyek az elhunyt' örök dicsőségéről szólanak, irt ekképen: „Minthogy Istennek tetszett, a' királyt magához venni, 's minthogy tudnivalóképen Magyar- és Csehországok, úgy akarván az igazság 's a' józan ész, úgy a' szerződések, Ausztriára szállanak, és minthogy végre a' császár jogát ő reá,

---

11) Gévay, zur Geschichte der Verhältnisse 's a' t. I. k. 1. f. 1—8. ll.

12) Gévay, zur Geschichte von Ungern 's a' t. 17. 's kk. ll.

Ferdinándra, szállitotta, — hozzájövén még hitvesének joga is az országra, — kéri a' királynét, adjon neki tanácsot, mint lehessen ezen ügyet végrehajtani 's az Ausztriához közelebb fekvő erősségeket kezébe juttatni; ő, a' főherczeg, attól tart, hogy a' lengyel király vagy a' vajda hajlandók lesznek az ügybe avatkozni, de a' királyné gondolja meg, hogy tőle, a' főherczegtől, tetemesebb segedelmet várhat, mint amazoktól."

Más nap Ferdinánd utban volt Bécs felé, 's Kufsteinban Máriának több rendbeli leveleit vette, mellyek aggodalmát hogy az özvegy netalán Zápolyát pártfogolhatná, eloszlatták. Válaszában köszönetet mondott neki szolgálati készségeért, küldene elébe valakit hívei közül, kitől az ország' ügyeit megérthesse; 's irna arról is, mit tegyen, hogy jogát a' koronára életbe léptethesse; a' főbb emberek' sorából bizodalmát kikbe vesse. A' viszontszolgálat' felajánlásáról sem feledkezett meg a' levéliró. [13])

Zápolya is Ferdinánd is megnyitották az alkudozásokat azon ország' birtoklásaért, mellynek fővárosában most Szolimán parancsolt. A' török ekkor is utóbb is több ízben kinyilatkoztatta, hogy nem Magyarország' elfoglalása végett jött Budára, hanem hogy boszut álljon azon méltatlanságért, melly őt követeinek képében érte, 's hogy a' magyar királyt adófizetőjévé tegye. [14]) És csakugyan, mihelyest hidat verethetett Pestre, öszves hadait september' 19. dikétől 23. dikáig átszállitotta. [15]) Zápolya, kinek serege folyvást Szegednél táborozott, nem gátolta őt e' müvében; a' vajda máris Ferdinándban látta ellenségét, nem Szolimánban. A' ki némi kisérletet tett, a' törökkel megütközni, az Frangepan Kristóf

---

13) Ugyanaz, zur Geschichte der Verhältnisse 's a' t. I. k. 1. f. 8—10. ll.

14) Jovius P., histor. sui temporis l. XVIII.

15) Szolimán' naplója, Hammernél az id. h.

volt. A' vitéz férfiu september' 2. án Zágrábban értette meg a' mohácsi ütközet' fejleményét, 's rövid napok mulva, a' futamodó árnak ellenére, ötszáz főre menő csekély dandárával Székesfehérvárig nyomult elő. September' 23. án innen olly rémülésbe ejtette a' török hadaknak még Budán szorult maradékát, hogy a' Pestre tódulók alatt leszakadván a' hid, közülök többen a' Dunába haltak 's foglyaik részben megszabadúlhattak. [16])

September' 26. án Szolimán Pestet felgyújtatta, [17]) és seregét kétfelé osztván, részét személyesen a' Duna' mentében Bács felé vezérlette, részét Ibrahim nagyvezér Szegednek indította: Zápolya' hadai ekkor már Fegyvernek' táján táboroztak. [18]) Útjában Ibrahimot Perényi Péter temesi gróf' vitézei és Radics'-Bosics' szerb legénysége Titelnél háborgatták; Szolimán Bácson túl erősített táborra bukott, mellyben a' vidék' több ezer lakosa menhelyet keresett, 's mellynek feldulása számos töröknek 's még számosabb magyarnak — nagyából fegyvertelen nők és gyermekek — életébe került. October' 7. én Péterváradnál egyesülvén a' török hadak, öt nappal később Nándorfehérvárnál táboroztak. Szolimán a' végvárakban, névszerint Péterváradon és Újlakon erős őrségeket hagyva, foglyaival és zsákmányával Konstantinápolyba

---

16) Gévay, zur Gesch. v. Ungern, 14—15. l. Jászay, 25—29. ll. Szolimán' naplója az id. h. E' helytt meg kell jegyeznem, hogy Jászay túlbecsüli Frangepan' érdemeit, 's midőn a' bátor condottierében tiszta jellemet lát, nagyon csalódik. 'S hogy' illett volna az a' magyarok' fővezéreül, ki september' 5. én e' philosophemát irta a' zenghi püspöknek: „E' csapás hasznos volt; mert ha a' magyarok a' török császáron diadalmaskodnak, ki élhetne tovább alattok, ki maradhatna meg közöttök, 's lenne-e határa kevélységöknek?"

17) A' budai várlakot külsőleg bántatlanúl hagyta, de kincseit 's részben Mátyás' könyvtárát is hajókon Nándorfehérvárra 's innen Konstantinápolyba szállítatta.

18) Szerémy: Jászaynál, 78. l.

sietett: Nándorfehérvártól Budáig 's Budától Nándorfehérvárig kétszáz ezer magyart ölt le a' török. [19])

II.

Mária királyné Nádasdy Tamást, férjének Olaszországban kiképzett ifju titoknokát és Speyerben, mint láttuk, követét küldte volt Pozsonyból Linczbe, Ferdinándot az ország' ügyeiről értesíteni. Az ügyes férfiú visszajövet, a' főherczeg' megbizásából mindenekelőtt Bornemisza Jánossal, Thurzó Elekkel és Szalaházy Tamás veszprémi püspökkel, [20]) kik Máriával Pozsonyba érkeztek, úgy Brodarics István kanczellárral és szerémi főpappal, ki a' mohácsi vészből szerencsésen a' királynéhoz menekült, ereszkedett alkudozásba. „Igérje nekik — így hangzott Ferdinánd' utasitása — hogy azon esetre, ha bennünket és fennséges hitvesünket ezen ország' kormányára és uraságára jelen kérelmünk' értelmében segítenek, erős szándékunk és kétségbe-vonhatlan eltökélett akaratunk: őket együtt és egyenkint, 's a' rendeket és lakosokat öszvesen, jogaik' 's az országos alaptörvények', szabaditékok' és kiváltságok' ellenére, soha semmi módon, semmi jogczím vagy ürügy alatt nem terhelni 's nem háborgatni, sőt jogaikat és szabadságaikat öregbíteni és növelni, őket ezekben megtartani és békén megőrzeni, valamint eddiglen, törvény' vagy szokás' alapján, békén és nyugalmasan birták, birtokolták. Igérje továbbá: hogy akaratunk és szándékunk őket, mint a' ránk bizott ország' és nép' igazgatója, királya és kormányzója, azon szeretettel, kegyelmességgel és jámborsággal

---

19) Szolimán' naplója Hammernél, Gévay' igazításaival Jászaynál, 30. l.

20) Bornemiszát és Thurzót már közelebbről ismerjük; Szalaházyt Guidoto ekkép jellemzi: „homo docto in greco et latino, de eta de anni 40 in 42.“ Jövedelmeit évenkinti tíz-tizenkét ezer aranyra becsüli.

kormányozni, melly igaz és igazságos királyhoz illik, és nemcsak az iszonyatos török hanem bármelly más ellenségeik elől is megvédeni 's megoltalmazni; — e' tekintetben sem kincseinket ... sem életünket és személyünket nem fogván kiméleni, míglen igéreteinket vágyunk, akaratunk és tehetségünk szerint teljesítendettük." [21])

Az ország' nádora, Báthory István, egyik hivének, Kecskés Pálnak, köszönhette, hogy augusztus' 29. én életben maradt. A' jámbor szolga urának mármár roskadozó lovát felváltotta a' magáéval: Báthory megmenekült, Kecskés fogságba esett, de mellyből utóbb kiváltatott. A' nádor kevesed magával Babocsára sietvén, útközben a' pécsi káptalan' nehány tagjaival találkozott, kik egyházuk' kincseit biztos helyre voltak viendők. Báthory a' kincseket erőszakos kézzel magához vette 's a' káptalanbelieket elugrasztotta. [22]) — Illyetén garázda tettek az országos gyász közepette napi renden voltak; megfenyitésök szóba sem jött a' fej nélküli állodalomban. A' nádor, úgy is mint egy hatalmas párt' vezére, nagy súlylyal birt a' köznek mérlegében, 's Ferdinánd ez okon ohajtá és kivált a' veszprémi püspök' befolyásától várá, miszerint Báthory egyike leszen azoknak, kik elvül fogják felállítani: „hogy Magyarország a' legeslegérvényesebb joggal és minden kétségenkivül őreá, az ausztriai főherczegre, és hitvesére szállott, valamint ez azon szerződésekből, mellyeket Maximilián császár az országgal kötött volt, kiviláglik." — És Ferdinánd, ki e' tájban — sep-

---

21) Ferdinándnak Linczben 1526. september' 20.án kelt utasitása, Gévaynál, zur Geschichte v. Ungern 's a' t. 21. l.

22) Francesco Massario a' budai udvarnál működött velenczei követ' titoknoka 1523. ban Báthory Istvánról ezeket írja: „da tutte hore e ebrio, da la matina fino la sera e dala sera fino la matina, odiato da tutti;" — igaz hogy utána veti: „inimico di questo illustrissimo stato" (Velencze), 's így természetes, hogy jellemzésére nem igen keresgélte a' nyájas szineket.

tember' 22. én — Károly császárt is segedelem végett megkereste, [23]) nem csalódott reményében: Báthory Babocsáról a' királynéhoz, Pozsonyba érkezett.

E' közben a szlavoniai rendek Kapronczán gyülést tartottak, 's Frangepant védőjökül és kormányzójokul választották. [24]) Kristóf gróf a' Dráva' bal partján fekvő megyékben, Szalában, Somogyban és Baranyában, kivált a' horvát pórok között, kik az ország' veszedelmének okát a' nemességben keresék, számos hívekkel birt, 's a' nagyravágyó férfiút, úgy látszik, megszállotta a' gondolat, az ország' koronáját Ferdinánd' és Zápolya' ellenére magához rántani. [25]) E' czélzat kivált Batthyány Ferenczet bántotta, a' szlavoniai 's horvátországi bánt, ki Mohácsnál a' halált, a' fogságot szerencsésen kikerülte, 's most Frangepanban, eddigis versenytársában, ellenbánt szemlélt. Batthyányt e' körülmény is közelebb hozhatta Ferdinándhoz; 's azon urak, kik részint a' királyné körül gyülekeztek, részint küldötteik által alkudozásba ereszkedtek vele, a' főherczeg' törekvéseinek hovatovább foganatot igértek. [26])

Mária és magyar tanácsosai, mind a' mellett hogy Zápolya' czélzatai iránt teljességgel nem lehetett kétségök, őt is felhivták: nyilatkozzék a' teendők iránt. Mindenekelőtt országgyülést kell tartani, volt a' válasz. [27]) 'S az özvegy királyné october' 9. én országgyülést hirdetett Komárombn, melly november' 25. én megnyittassék, 's mellyen a' rendek

---

23) Gévay, zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern 's a' t., I. k. 1. f. 13—21. ll.

24) Gévay, zur Gesch. v. Ungern, 27. l.

25) Egyik biztosa, Zárai Jeromos — Jászaynál, 65. l. — Dandolo velenczei nobilenek ezeket irja: „Ongari non aceterano nisum forestiero tra lhoro per signore, ne credo che solo Iddio li cavera di core mai il patron mio."

26) Jászay, 65 's kk. ll.

27) Pray, Epistolae Procerum, I. k. 274. l.

az ország' megmentéséről és „egyebekről, mik időközben előfordulhatnak," tanácskozzanak. [28]) A' nádorság' jogkörét körüliró 1485. diki végzeménynek harmadik czikkelye világosan rendelvén, hogy a' király' magvaszakadásának esetében országgyülést a' nádor hirdessen, Báthory is meghívó levelet bocsátott a' rendekhez, szintén october' 9. én, melly szerint egyéb tárgya nem leszen a' gyülésnek, mint „a' közvédelemről és szabadságról gondoskodni." Miután pedig nem Budára, melly nem volt az özvegy királyné' kezében, nemis a' Rákosra, mint mármár törvényes szokássá vált, hanem Komáromba hivattak együvé a' rendek, Báthory ezen eltérést azzal okadatolta: hogy Buda és Pest feldúlva lévén, a' szükséges lakások, a' szükséges eleség hiányzanak. [29]) Zápolyához egy úttal felhivó levél ment a' királyné' nevében: hirdessen haladék nélkül országgyülést az erdélyieknek, hogy mikorra az ő, Mária' biztosa Erdélybe érkezendett, ennek rendei már együtt legyenek. [30]) A' vajdát Magyarországból eltávolítani, 's a' gondjaira bizott tartományban foglalkodtatni, volt kétségkivül a' felhivás' czélzata.

„Másképen — ujra intjük — hüséged ne cselekedjék," — ezek a' levél' végszavai; de a' vajda úgy vélekedett, hogy Pozsonyból nem parancsolnak neki. Fegyvernekről, miután Várday Pállal 's Dóczy János királyi kincstartóval találkozott, [31]) 's miután Bekényi Benedeket házassági ajánlattal az özvegy királynéhoz küldötte, [32]) Tokajba indúlt, [33]) hová, az ország' rendeit tanácskozás végett october' 14. dikére magá-

---

28) Kovachich, Vestigia Comitiorum, 624. l.
29) Ugyanaz ugyanott, 626 l.
30) Pray, Epist. Procerum, I. k. 274. l.
31) Jászay, 78. l.
32) Ugyanaz ugyanott.
33) Tokaj egyike volt a' Zápolyák' nevesebb urodalmainak, egyike azon hetvenkét váraknak, mellyek a' vajdát uralták, 's mellyek között Trencsén, Léva, Szklabina, Bajmócz, Árva, Likava, Szepesvár,

hoz kérte. [34]) Mióta Erdélyből kijött, folytonosan vele, táborában voltak: Verbőczy István, ki tavaszszal Budáról hozzá menekült; Szoby Mihály, Bodó Ferencz, Gerendy János, Glézsa Miklós, Petrovics Péter, 's mások többen, köztök a' kéteshitü Ártándy Pál is. A' Tiszamellék' urai és nemesei, 's a' szomszéd Erdély bővségesen voltak Tokajban képviselve. Várday Pálon és Dóczy Jánoson kivül itt találjuk Báthory Endrét, a' nádor' testvérét, Perényi Pétert, Homonnay Ferenczet, Kállay Jánost, Drághfy Gáspárt, Czibak Imrét, Maczedoniay Miklóst, Bebek Ferenczet, a' Csákyakat, Jaksics Györgyöt, 's Erdély' három nemzetének képviselőit. Kassa és Bártfa 's még nehány szomszéd város, mellyek a' hozzájok Miskolczról érkezett felhivás' következésében kétszáz gyalogot és száz lovast állítottak ki a' török ellen, szintén jelen voltak követeik által. Az összegyülekezettek, úgy találván, „hogy fejdelem és kormányzó nélkül, 's az országos rendek' tetemes részének távollétében, érvényes és üdvös végzések nem keletkezhetnek," october' 17.én új király' választása végett november' 5. ére, Székesfehérvárra, országgyülést hirdettek, kinyilatkoztatván előre: hogy a' megjelenni, 's a' királyválasztásról és az ország' veszélyeinek elháritásáról tanakodni vonakodókat, mint elfajzott hazafiakat jószágvesztéssel fogják büntetni, ők „a' szent korona' igaz tagjai" 's az általuk választandó új király. [35]) E' végzés' hozatala előtti nap Bártfa, Eperjes, Lőcse és Kisszeben városokra ezer arany adót róttak, „nem lévén jelenleg más mód a' véghelyekről gondoskodni," [36]) — olly intézkedés,

---

Késmárk, Richnó, Murány, Regécz, Pápa, Csesznek, Kővár voltak a' főbbek.

34) Kovachich, Vest. Comit. 627. l. Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 70. l.

35) Horvát István, Verbőczy' emlékezete, II. k. 250. l.

36) Pray, Epist. Procerum, I. k. 276. l. Jászay, 84. l.

melylyel Zápolya a' nevezett városokat nem igen lánczolá magához.

E' közben az özvegy királyné, hogy Pozsony városa' polgárságát magának lekötelezze, „miután a' város' insége a' nagyszámu zsidóság' gonosz életének 's ocsmány és uzsorás kalmárkodásának eredménye," a' nádornak is tanácsából, a' zsidókat Pozsonyból kiüzette, 's a' török elől megfutamodottak' házaikat eladatta, olly feltétel alatt, hogy az innen bégyülendő pénz a' város' javára, névszerint erősítésére is forditassék. [37]) Nehány nappal később — october' 14. én — Ferdinánd Linczből, hol alkudozásait a' cseh urakkal, a' cseh korona' tárgyában mármár befejezte, Haimburgba volt jövendő. Mária levelet iratott Frangepan Kristófnak, parancsolót, hogy a' kitűzött napon okvetlenül Haimburgban legyen; [38]) a' királyné minél több magyar urakkal szerette volna testvérét összehozni: az országnak Ferdinándra szállását kivált ez úton vélvén eszközölhetőnek. Frangepan, ámbár tagja volt azon horvát - szlavoniai küldöttségnek, mellyet a' rendek alkudozás végett a' főherczeghez utasitottak, nem igen sietett ebbeli tisztének 's a' királyné' várakozásának megfelelni; más részről meg' Ferdinánd, Nádasdyn kivül, ki mint meghitt ügyviselője, bizodalmát Máriánál is inkább birta, [39]) csak Szalaházyt,

---

37) Jászay, 90. l.

38) Pray, Epist. Procerum, I. k. 279. l.

39) Ferdinánd, úgy látszik, gyanúba vette nővérét, hogy gyenge óráiban még sem idegen a' gondolattól, Zápolyával házasságra lépni; 's e' gyanút Nádasdy is növelte, ki october' 15. én némi levelet közlött Ferdinánddal, „Isten szerelmeért kérvén öt, hogy senkinek kivált a' királynénak ne mutassa;" ezen levél Bekényihez, a' vajdának Pozsonyban mulatozó követéhez szólott, 's valószinüleg Verbőczy által iratott, ki Zápolyától, mint fejdelemtől, csak azon esetre várt üdvöt az országra, ha az özvegy királyné' jobbját birja, 's ki a' Nádasdy' kezébe jutott levélben Bekényinek újabb utasitást adhatott e' tárgyban. Tartalma minden esetre nagyfontosságu lehetett, mert Nádasdy a' közleményért olly választ kapott, „mellyet élete' feláldozásával is kész megérdemelni."

Thurzót ét Bornemiszát akarta magánál Haimburgban látni, hová egy nappal később, mint szándéka vala, hitvesével megérkezett. A' tanácskozmány két napig tartott; miben történt legyen megállapodás, annak a' fenmaradt történeti emlékekben semmi nyoma; 's nehéz magunknak megfejtenünk, miért kivánta „a' közjó' és Ferdinánd' magán java," hogy a' nádort, Brodarics István kanczellárt, és Erdödy Simon zágrábi püspököt maga elébe ne bocsássa, mit kivált a' kanczellár érzékenyen vett, 's miért magát a' főherczeg előttök kegyeinek felajánlásával is mentegette. [40])

Ferdinánd october' 19. én Bécsbe érkezett, october' 23. án a' cseh rendek által királyul ismertetett, ámbár a' bajor herczegek, franczia és lengyel befolyás által is támogatva, mindent elkövettek, hogy a' koronát a' wittelsbachok' házára szállithassák. A' főherczeg, ifjusága' daczára sok ildomosságot és az erély' 's kitűrés' ritka vegyületét tanusitotta. Kegyelem - igéretekben és kegyelem - osztogatásokban, mint Magyarországon úgy a' csehek irányában sem volt fukar. Rozmital Zdenkót, a' prágai fővárgrófot azáltal nyerte meg magának, hogy számadási kötelezettsége alól eleve felmentette. Mind a' mellett hogy öröködési jogot tartott a' cseh koronára, nem volt idegen, azt a' nemzet' választásának köszönni, 's ez okon úgy nem sietett a' cseh király' czimét neve után irni, mint jelenleg még nem élt a' magyarnak czimével. Követei Prágában kivált arra támaszkodtak, hogy a' főherczeg, mint szomszéd fejdelem, mint Magyarországnak is rövid idő mulva koronás ura, mint a' német császár', a' hatalmas V. Károly' testvére, minden elleneik elől fogja a' cseheket megmenthetni. A' kelyheseket biztatta, hogy a' baseli végzemények ujból érvényességre fognak kapni; az ország' adósságait részben magára vállalta. [41]) Ezen eljárásának

40) Jászay, 94—99. ll.

41) Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferd. I. Bécs

köszönhette, hogy Csehország' királyául meghivatott; a' cseh korona' birtokában kettős reménye lehetett a' magyarnak is elnyeréséhez.

Zápolya, miután Kún Gothárdot Budára és Esztergomba 's Bakics Pált Székesfehérvárra nehány száz lovassal előreküldötte, october' 28. án hatezer emberrel Tokajból Budára indult, hová negyedik nap este megérkezett. A' feldúlt, elhamvasztott város' látására felzokogott fájdalmában. Hogy vígasztalja, Verbőczy mosolyogva mondá: ez úttal nem sok nehézséggel járt, a' királyi lakba bejutnunk; — de a' vajda búskomoly maradt, 's a' várkápolnába vonúlt. [42])

A' melly nap Zápolya Budára érkezett, Mária királyné, daczára annak, hogy a' vajda már másod és harmadízben jobbját kérte, [43]) körlevelet bocsátott ki, mellyben előadatván, „hogy némellyek a' közszabadság' ürügye alatt saját hasznukat vadászszák", az ország' mindenrendü lakosai intetnek: ne engedjék magokat elcsábítatni, hanem jelenjenek meg a' királyné 's a' nádor által kitűzött országgyülésen, hol a' közügyekről szabadon tanácskozhatnak. Ö, a' királyné és testvérei, a' nádor és a' többi tanácsosok csak Ma-

---

1831 — 1838. II. k. 407 's kk. ll. Stumpf, Baierns politische Geschichte, I. k. 39. l. Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, II. k. 417. l.

42) Podhradczky, Két Magyar krónika, 17. l. Egykoru jegyzetek Jászaynál, 108 — 113. l. Istvánffy, IX. 135. l.

43) Thurzó Eleknek Bajmócz várát igérte Zápolya, ha kieszközli, hogy az özvegy királyné vele, a' vajdával, házasságra lépjen. 'S most vingárti Horváth Gáspárt küldte kérőül a' királynéhoz. Horváthnak oct. 28. án Pozsonyban kelt 's a' vajdához intézett levelcből ide iktatjuk a' kérő' 's az özvegy' párbeszédének egy részét. Horváth: „In toto regno hoc dicunt, quod nisi Vestra Majestas domino Vajvodae desponsaretur, ... perdemus et regnum Hungariae et etiam alia regna." Mária: „Tu nescis, quod Deus avertat, si hoc dato casu facerem, quod statim frater meus et caesar et Ferdinandus me pro inimica et non pro sorore tenerent; jam juravit frater Ferdinandus nunc in Haimburg, quod vult mori vel vivere pro isto regno; nam jus suum allegat ... Nunquam volo ego fieri traditor fratris mei."

gyarország' dicsőségét és szabadságát ahitozzák. „Ha tehát kedves testvéreink kénytelenek lesznek hadakat ezen országra hozni, vagy ha az ellenség' törekvéseinek gátlására a' cseh király személyesen találna jőni, közűletek senki meg ne rettenjen, senki se higye, hogy vesztetekre jőnek, mint ellenségek.“ [44]) — A' vajda által tartatni szándéklott országgyülés' hirére, egy úttal, újabb készületek történtek, híveit, névszerint Verbőczyt és Várdayt megnyerni; 's Ferdinánd most szívesen látta a' magyar urak közül mindazokat, kik vele személyesen kivántak találkozni, — mit eddig talán azért ügyekezett kikerülni, mert még habozott: elfogadja-e a' feltételeket, mik alatt készek voltak, magokat 's vagyonukat érette veszélynek kitenni. [45]) Sopronyba őrséget vetett Mária, 's november' 9. én kibocsátott újabb körlevelében Zápolyát már névszerint vádolja, hogy Székesfehérvárott azért kíván országgyülést tartani, mert szándéka: „magát nem az ország' szabadsága szerint, hanem azon kevesek' szavazatával és választásából, kiket magához vonzott, királylyá tenni, 's a' királyi koronával, melly régóta hatalmában van, [46]) megkoronáztatni.“ A' körlevél hűségre inti

44) Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comitiorum, III. k. 88. l.

45) Jászay, 114 's kk. ll. Mint versenyeztek egymással igéreteknek igéretekre halmozásában Ferdinánd 's a' vajda, kiviláglik Ráskay Gáspárnak october' 25. én Verbőczyhez adott leveléből; ugyanott, 135. l. Várday, úgy látszik, reményt nyújtott, hogy Ferdinándhoz áttérend; ugyanott 148. l. A' kisérletek magát Zápolyát is Ferdinándnak megnyerni, nem alapúlhattak komoly czélzaton, hadi csel voltak, mint a' folyvást terjesztett hír, hogy a' vajda máris titkos szövetségese Szolimánnak.

46) „Quam jam pridem habet in potestate“, mint koronaőr tudnillik; társa e' tisztben Perényi Péter temesi gróf volt, „quem in servanda visegradiana in arce regni corona collegam“ habuerat, irja Istvánffy, — 's ezen collega a' koronát ideig-óráig Zápolya' kezében hagyta, miért jutalmul azon ezer aranyat nyerte egyelőre, mellyeket a' tokaji gyülés Bártfára 's a' szomszéd városokra rótt. Jászaynak megjegyzése, hogy Perényi még most nem ránthatta magához Sárospatakot, hogy Sárospatak nem lehetett jutalma a' Zápolyának kézbesí-

a' rendeket; mert ő, a' királyné, testvérei, tanácsosai 's az országnak velök tartó nagyobb része, az általuk Komáromba hirdetett gyülésen gondoskodni fognak a' közjóról, a' közszabadságról. [47])

III.

Zápolya november' 8.án indult Budáról Székesfehérvárra, hová más nap megérkezett. A' polgárok elébe hozták a' város' kapújának kúlcsait; mint király elődei illy alkalommal, a' prepostság' lakába szállott. [48]) Királyválasztásra november' 10. dike tűzetett ki, november' 9. dike Lajos király' holt tetemeinek eltakaritására. Az elhúnyt' komornoka, Zetricz Ulrik, 's ezzel Sárffy György győri várnagy, october' közepén Mária' királyné' rendeletéből a' holttest' kutatására indultak. Fegyverzetét még a' mocsárban találták, testét a' parton egy gödörben, mellyet vagy Kanisay Dóra' emberei, kik urnéjok' parancsából a' mohácsi nap' áldozatait eltemették, vagy kö-

---

tett koronáért, talán helyes; de a' mit saját véleménye gyanánt említ a' 115. lapon, miképen és kik által kerítette legyen kezére a' koronát Zápolya, az nem sok valószinüséggel kinálkozik az olvasónak. Perényi maga 1542. ben, midön Ferdinándnak foglya volt, e' tárgyról ekkép nyilatkozott: „Post mortem felicis memoriae Ludovici regis corona regni in regis quondam Joannis, deinde in utriusque, videlicet regis Joannis et ipsius d. Petri, ultimo in ipsius solius fidem, custodiam ac manus venit.“ 'S ugyanakkor a' Palóczyféle jószágokról, mint Ferdinánd' adományozása elött már kezében voltakról szólott: „habebatque tunc temporis (1528) bona Palowcz in manibus suis.“ (Bucholtz, Urkundenbuch, 329. l.) Bornemisza Pál veszprémi püspök és Wernherr György I. Ferdinánd' biztosai Erdélyben, az 1552. évhez említenek egy Koczárdy Miklós nevü nemest: „cui Joannes rex donavit oppida Alvincz et Borberek, qui (Koczárdy) ei (Joanni) coronam regiam tradidit.“ Ezen adatokból is láthatni, hogy a' magában parányi, de érdekes tárgy még nincsen felvilágosítva.

47) Pray, Epist. Procerum, I. k. 281. l.

48) Jászay, 150. l.

nyörületes halászok ástak számára. [49]) A' holttest Székesfehérvárra vitetett, és Zápolya előbb érkezvén ide, mint az özvegy királyné, 's illőnek látván, hogy a' halottnak eltakaritása megelőzze az új király' választását, röviddel a' városba érkezése után, Lajost fényes szertartással atyja mellé temettette. [50])

November' 10. én az urak a' város' belsejében, a' nemesek künn a' mezőn összegyülekeztek. Felolvastatván az 1505. - diki határozat, melly az idegeneket Magyarország' fejdelmi székéből kirekeszti, Zápolya először is az urak által királyul választatott. [51]) Verbőczy most a' mezőre indult a' nemességhez. Akarjátok-e Ferdinánd ausztriai főherczeget királytokúl? kérdé a' tömeget. Nem kell, volt a' válasz. Ferdinánd' követei, Beck Márk, Weichselberger Zsigmond és Breuner Fülep hijába ügyekeztek szóhoz jutni. Tisztök volt, tiltakozni ezen országgyülés' tartása ellen, mert nem a' nádor által hivatott együvé; kifejteni a' jogot, melly Magyarország' koronájára, több rendbeli szerződések' alapján Ferdinándot és hitvesét, mint Vladiszláv' leányát és Lajos' testvérnénjét illeti; felhordani más okokat is, mellyek királyul az ausztriai főherczeget és cseh fejdelmet ajánlják; 's végre a' rendeket Komáromba hívni, a' törvényes országgyülésre, mellyen Ferdinánd' képviselői is jelen lesznek, urok' jogáról a' királyi székre, 's egyéb közügyekről is velök értekezendők. [52]) Midőn a' követek' egyike, valószinüleg deák nyelven, ezeknek fejtegetésébe ereszkedett, Verbőczy közbekiáltott: „Semmi

---

49) Pray, Annales, V. k. 121. l. Podhradczky, Két magyar krónika, 18. l. Jászay, 104. l.

50) Pray, Epistolae Procerum, I. k. 289. l. Jászay, 152. l.

51) Zápolyának 1526. november' 11. én Szydloviczki Kristófhoz adott levele, Jászaynál, 176. l. Bethlen Farkas, historia de rebus transilvanicis, Szeben, 1782. I. k. 68. l.

52) Jászay, 131. l.

halasztás! minden nap, minden órán nyakunkon lehet az ellenség: királyra van szükségünk még ma". 'S most az 1505. diki végzemény' egyik párjára mutatván, — az oklevél dárdára volt tűzve, hogy függő pecséteit mindenki láthassa — felkiáltott: „Ime magyarok! itt a' fogadás, az urak' 's a' nemesek' fogadása, hogy Lajos' halála után az erdélyi vajdát választjuk királylyá". Ekkor felállott Bodó Ferencz, a' Zápolyák' régi híve, 's harsány hangon kiáltá: János vajdát akarjuk királyul! És a' tömeg utána kiáltá: János legyen királyunk! 's olly dühhel fordult Ferdinánd' követei ellen, hogy ezek tanácsosnak látták eltávozni. [53]) Zápolya kínyilatkoztatá, hogy kötelességének tartja, Isten' 's a' nemzet' parancsának engedve, felvállalni a' királyságot, melly után egyébiránt épen nem ahítozik; 's elkészülvén a' választási alkupontok, november' 11. én, Podmaniczky István nyitrai püspök, mint a' jelenvolt főpapok' legidősbike által' királyul koronáztatott. Perényi Péter és Verbőczy István kérdést intéztek a' néphez: ha akarják-e, hogy a' szent korona János' fejére tétessék? de az „igen" nem hangzott olly harsányan, az örömzaj nem volt olly élénk, mint várni lehetett. A' rokonszenv' nyilatkozásai közé az egyház' több részeiben még gúny is vegyült; Móré László és enyingi Török Bálint három nap óta fel sem hagytak a' kaczagással. Midőn az uj király' fején a' kissé nagyöblü korona ingadozni kezd vala, akadt ki felkiáltott: „nem akar fején maradni, mert kegyetlen volt a' pórok, kegyetlen a' székelyek iránt". „„Dehogy', dehogy', válaszolá egy másik, a' korona nagy, feje pedig kicsi; ez a' bökkenő."" A' világi urak még csak nem is kisérték a' külvárosba lovaglót, hogy ott szokás szerint István' kardját villogtassa; a' szerb Bakics Pál vitte előtte a' zászlót. A' kedélyek nem voltak hangolva, mint Zápolya ohajtá vala.

---

53) Szerémy, Jászaynál, 162. l.

Az egyik fájlalhatta, hogy új fejdelme nem a' királyok' véréből való; a' másik, hogy nem Hunyady. [54])

Az országgyülés' végzései közül csak nehány maradt reánk. Az elhunyt főpapok és törvényes örökösök nélkül elholt világi urak' javait vegye kezéhez a' király 's fordítsa az ország' oltalmára. Kérjen számot a' felség az egyházak' kincseinek mire forditása 's hová kerülése iránt; a' maradvány szolgáljon közvédelmi költségül. A' zsidók üzessenek ki az országból. Azon jobbágyok, kiknek házaik háborúközben leégtek, öt év' lefolyása alatt adót királynak, földesúrnak ne fizessenek. A' hadjárat' alkalmával 's azóta elkövetett hatalmaskodások fenyítessenek meg. Jövő évi szent György napra segélypénz járjon a' felségnek. Tizenöt nap alatt az országgyülésen meg nem jelentek is tanusítsák hűtlenség' büntetése alatt hódolatukat; 's azon egyházi és világi urak, kik magokat a' komáromi gyülésben részeltetni fogják, esse-

---

54) Történetiróink közül többen november' 12. ére, mások épen 15. ére teszik János király' koronáztatását; de Dóczy János kincstartó november' 12.-én Székesfehérvárról világos szavakkal irja Kassa városának: „sabbato, in profesto s. Martini episcopi declaratus, ipso autem die Martini coronatus. — Egy névtelen, Praynál, Epist. Proc. I. k. 289. l. irja, hogy kivált a' Fehérvárhoz közelebb esö megyék' lakosai voltak jelen a' koronázási ünnepélyen, de ezek sem nagy számmal: „fuerunt autem de vicinis Albae comitatibus, ut sunt Simeghiensis, Szaladiensis et Castriferrei, non tamen multi.“ A' tokaji gyülés' főbbjei kétségkivül jelen voltak. A' püspökök közül Podmaniczkyn kívül Várdayval (Eger), Országhgal (Vácz), Jozefiesesel (Zengh) találkozunk. Zápolya hétről szól mint jelenvoltról; egynémellyikök valószinüleg csak később jött Fehérvárra, vagy csak a' koronázás után neveztetett püspökké. Szerémy szerint Batthyány Ferencz is lett volna jelen, 's Jászay hitelt ád neki; pedig épen az általa közlött oklevelekből világos, hogy Batthyány nem lehetett Székesfehérvárott. Szerémy talán húsz évvel később irván munkácskáját, könnyen tévedhetett, 's Batthyányt, ki 1527. ben csakugyan Zápolyánál volt, már a' koronázás' alkalmával is körülötte látta, emlékezet-hibából, vagy hazugsági hajlamból, melly iratának több helyeiből kiviláglik. Widmann Beát 1527. június' 1. én Olmüczben János' választatását azért is érvénytelennek mondja: mert a' szlavoniai bán nem volt jelen.

nek el hivatalaiktól, javadalmaiktól mint árulók. [55]) — János király azon végzés ellen, melly az egyházak' kincseit az ország' oltalmára rendelé fordítatni, világos szavakkal tiltakozott; királyi jövedelmeit, nemzetsége' vagyonát és saját életét ajánlván fel ama' kincsek helyett az országnak, — Verbőczy' tanácsából, úgy látszik, kit udvari főkanczellárjává nevezett 's ki a' többi törvényczikkelyeket sem erősítette meg vele. Verbőczyn kivül még Perényi Péter és Török Bálint fényes jutalmat vettek. Amaz erdélyi vajdává neveztetett, 's a' korona is hűségére bizatott; emez temesi gróffá lett Perényi' helyébe. Koronázása után János király Ferdinánd' követei iránt is nyájasnak mutatkozott, 's külön mindenikőket gazdag ajándékokkal eresztette útnak, de intéssel is urokhoz: ne jőjön az országra, Komáromban ne tartson gyülést, különben ő, János király, úgy fog vele bánni, mint szokás ellenségünkkel bánnunk. [56])

November' 13.án Homonnay István zempléni főispán követül küldetett Zsigmond lengyel királyhoz. A' magyar nép — így szól Zápolya' levele a' királyhoz — az országlás' jármát reánk vetette. Gyengeségünk' érzetében sokáig azon voltunk, hogy más kezekre bizassék a' kormány, de végre engedtünk a' hazafiak' kérelmének, annyival is inkább, mert mindig fő feladásunk volt, a' közügyet, a' keresztyén hitet a' török ellen oltalmaznunk. Ez leszen tisztünk ezentúl is, 's felségedet kérjük, legyen szövetségesünk ez ügyben. [57]) Velenczébe, a' pápához, a' franczia királyhoz Jozefics Ferencz zenghi püspök küldetett. [58]) Követség ment Ferdinánd fő-

---

55) Egykoru jegyzetek Jászaynál, 178. l. összevetve az 1527. martiusi országgyülés' t. czikkelyeivel, 's egy névtelennek levelével, Praynál, Epist. Proc. I. k. 290. l.

56) Pray' id. m. 291. l. Jászay, 181. l.

57) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 79. l.

58) Jászay, 286. l.

herczeghez is, öt mint Csehország' királyát üdvezleni, mint Csehország' fejdelmét a' szó' legszorosabb értelmében, mert Morvát, Lausitzot és Szileziát Zápolya az 1478. diki szerződés' értelmében a' magyar koronának követelte, 's a' morvákat, szilezeket felhívta: küldjék képviselőiket hozzá, mint fejdelmökhöz, hogy velök értekeződhessék. [59]) Végre Konstantinápolyba is küldetett követség, de egyik tagja útközben megöletett, másika Ferdinánd' hívei által elfogatott. [60])

A' székesfehérvári hírek Köpcsénben, hová Mária Pozsonyból költözködött, 's Haimburgban, Ferdinánd' biztosainak tanyájában, nagy hatással voltak a' további intézkedések' szinezetére. A' német tanácsosok által elvül kimondatott: hogy a' magyarok nem választhatnak királyt magoknak, mert országuk öröködés' utján Ferdinándot illeti; 's hogy ennek követei Komáromban ne a' királyválasztást, hanem urok' öröködési jogának érvényesitését sürgessék; ellenkező eljárás megismerést foglalván magában, hogy a' Székesfehérvárott összegyülekezett rendek Zápolyát jogszerüleg királyokul választhatták. [61]) A' királyné' vezérletére Rauber Kristóf laibachi püspök, Zelking Vilmos, Lamberg János, Herberstein György, Dornberg Erasmus és Pemflinger István biztosokul küldettek; Pozsony városába — miután a' várt Bornemisza és ennek helyettese Szalay János Ferdinándnak csak királylyá választatása után akarták átadni, — német hadak szállítattak; 's a' hü magyar urakkal, Mária' folytonos unszolására Köpcsénben alku köttetett, mellynek erejénél fogva egy részt Ferdinánd az ország' szabadságának megtartását igérte, 's az illető urakat biztosította, hogy hivatalaikban

---

59) Kemény József gr., Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, Kolosvár, II. k. 16. l.

60) Laski Jeromos, Arcana legationis ad Solymanum, Belnél, Monum. Dec. I. 184. l.

61) Jászay, 191. l.

megmaradnak; hogy a' kár mellyet javaikban Zápolyától szenvedhetnének, megtérítetik; hogy névszerint Báthory István Kőszeget és kétezer rénes forintot, Batthyány Ferencz hat hét alatt hatezer aranyat, Tahy János a' rakovaczi vár mellé tizennyolczszázat kap; más részt kötelességül tétetik ezen uraknak: „a' király iránt mindenki ellen hűséggel viseltetni; pártját 's javát tehetségökhöz képest eszközleni; Magyarország' koronájának általa elnyerésére és annak teljes békés birtoklására nézve mindazt tenni, mi állhatatos, igaz, erős férfiakhoz illik," minek folytán Batthyány és Tahy a' felebb említett díjból különkülön ötszáz könnyű lovasnak november' végeig kiállitására és három hónapig tartására igérkeztek. [62])

Frangepan Kristóf, ki november' elején elvégre Pozsonyba érkezett, hűséges hódolatának feltételül szabta: hogy jószágaiért, ha veszendőbe mennének, Ferdinánd vállalja magára a' kezességet; hogy továbbá, őt, Kristóf grófot, Magyarországon hadainak fővezérévé 's Erdődy Simon zágrábi püspököt esztergomi érsekké nevezze. Ferdinánd késett a' követelésnek megfelelni, Zápolya pedig nemcsak a' főkapitányságot, hanem Corvin herczeg' horvátországi jószágait 's a' vránai perjelséget igérte néki; minek az lőn következménye, hogy mind Frangepan mind Erdődy, János királyhoz állottak, 's november' 18-án, midőn a' horvát küldöttség Bécsben kinyilatkoztatta, hogy a' komáromi gyülésen meg fog jelenni, már útban voltak Székesfehérvár felé. [63]) Frangepan boszút lélekzve érkezett ide, 's a' királyi seregek' élén azonnal Ausztriába kivánt küldetni Ferdinánd ellen, ki épen e' napokban a' németbirodalmi rendektől segédet kért jogainak foganatositására. [64]) A' tanács ildomos volt, minő

62) Ugyanaz, 193, 197—200, ll.

63) Katona, XX. k. 8. l. Jászay, 194—196, 223. ll.

64) Gévay, Oesterr. Beobachter, 1844. folyamat 74. sz.

attól jöhetett, ki Ferdinánd' viszonyait közelebbröl ismerte; de Zápolya nem igen bízott a' tanácsadónak hűségébe, 's bátorsággal sem birt, félretevén az alkudozást, a' követküldést, a' jogfejtegetést, hozzáfogni a' hadviseléshez. [65]) Megelégedett azzal, hogy Ráskay Gáspár által Tatát és Komáromot kezére keritette, [66]) minek következésében a' királyné, mit különben is szándékozott, 's mit az ausztriai kormánytanács is javaslott Ferdinándnak, az országgyülést Pozsonyban rendelé tartatni, hol az december' 1. én nyiljék meg. [67])

Voltak, kik féltek, hogy az országgyülés nem igen fog czéljának megfelelni, mert Frangepanon kivül, kit János király Batthyány' helyébe bánná nevezett, 's Erdödyn kivül, ki az esztergomi érsekké lett Várdayt Eger' főpapi székén felváltotta, Tahy is hajlamot mutatott Zápolyáékhoz állani, 's Batthyány Ferdinándot arra figyelmeztette, hogy az országban mindinkább hitelt talál a' hír, melly szerint Cseh-ország is eláll a' főherczegtől, miután Székesfehérvárott nem ő, hanem a' vajda választatott magyar királylyá; — olly körülmény, melly az ő, Batthyány', állását is mód felett megnehezíti. [68]) Ferdinánd e' helyzetben szükségesnek látta, az országgyülés' megnyilása előtt tekintélyesb híveit ujból kegyes hajlamáról, a' nemzetet arról biztosítani, hogy szabadságai sértetlenül fenn fognak tartatni. Mindkét oklevél november' 30. án kelt. Az elsőben Báthory István nádor, Szalaházy Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspökök, Batthyány Ferencz bán, Thurzó Elek tárnok, Tahy János a' vránai perjelség' kormányzója, Horváth Gáspár királyi főétekfogó, Maczedoniay László pécsi prépost, Gerendy Miklós fehérvári kanonok, Nádasdy Tamás és Oláh Miklós

65) Istvánffy, IX. 136. l. Szerémy, Jászaynál, 226. l.
66) Ferdinánd' oklevelei, Jászaynál, 227. l.
67) Lehóczky, Stemmatographia, II. r. 142. l.
68) Jászay, 233—237. l.

királyi titoknokok, Nagy Imre alnádor, Révay Ferencz nádori itélőmester 's a' királyné' többi tanácsosai biztosítatnak: hogy azon esetre, ha vagyonukban vagy hivatalaikban kárt szenvednének, két év alatt Ferdinánd azt, mit elveszteni fogtak, visszaszerzi, vagy saját urodalmaiban hasonló javadalmakat és jószágokat ad nekik; 's míg ez történendett, illő fizetést szolgáltat ki számukra, alkalmas lakásukról is gondoskodandik; — megjegyeztetvén egy úttal: hogy a' királyi adományozásra szálló méltóságok, hivatalok, jószágok és egyéb jogok a' nevezett tanácsosoknak és egyéb híveknek kiválólag fognak adatni, osztogattatni. [69]) A' másik oklevél egész Magyarországnak igéri: hogy Ferdinánd az ország' egyházi 's világi urait, nemeseit, szabad királyi városait 's minden rendeit szabadságaikban és törvényeikben, ha bár fegyveres erővel jutna is a' kormányhoz, azonképen megtartja, mintha közakarattal választatott volna el királylyá; hogy a' főpapságokat, javadalmakat, jószágokat és hivatalokat külföldieknek nem adományozza; hogy külföldit Magyarország' állodalmi tanácsába nem alkalmaz; 's főleg, hogy II. Endre' arany bulláját, mellyre az ország' királyai, koronázásuk' alkalmával ünnepélyesen megesküdnek, épségben tartja. [70])

Az országgyülés megnyilt, de a' rendek lassan gyülekeztek, 's a' jelenvolt nehány urak, hogy mégis valamivel foglalkodni látszassanak, segitséget kértek a' német birodalomtól a' török ellen. [71]) — E' közben Ferdinánd, ügyét a' cseh rendekkel tisztába hozván, december' 13. án Bécsben

---

69) Katona, XX. k. 13. l. Jászay, 262. l.

70) Kovachich József Miklós, Monum. vet. legisl. hung. II. 38. l.

71) Jászay, 299. l. Ezen levél az Esslingenben december' 1. én megnyilt fejdelemgyülésnek szólott, mellyen Ferdinánd' biztosai legalább az úgy nevezett „római segéd" maradványának, azaz: tizennégyezer gyalognak és négyezer lovasnak kiállitását szorgalmazták, — hijába. Bucholtz, Gesch. dér Regierung Ferd. I. Urkundenband, 7. l.

okiratilag kinyilatkoztatta, hogy a' csehek öt nem tartozásból, azaz: nem öröködés' alapján, hanem szabad akaratból választották királyokúl; és igéretet tett: hogy a' cseh rendeket kész pártfogolni Magyarország ellen, ha ez, a' cseh korona' némelly tartományaihoz (Morva, Lausitz és Szilezia), a' zálogöszlet' lefizetéseiglen jogot tartván, erőszakkal akarna fellépni. [72]) December' 15. én Pozsonyban, mind a' mellett hogy Batthyány még mindig Németujvárban időzött, hogy Tahy Somogyban tanyázott, hogy még a' bazini gróf sem akart szomszéd urodalmaiból az országgyülésre jöni, hogy a' szabad királyi városok közül követeket csak Soprony küldött, [73]) kikiáltatott a' más nap bekövetkező királyválasztási gyülés. A' ferenczesek' kolostora szolgált színhelyül e' cselekménynek. A' nádor az ország' siralmas állásáról szólott megnyitó beszédében, a' szükségről, hogy a' nemzet olly fejdelmet válaszszon magának, ki a' veszteséget helyrepótolja, 's a' töröknek erélyesen ellenálljon. Illyes fejdelem Ferdinánd, kinek biztosai jelen vannak. „Urunk,

---

72) Katona, XX. k. 19. l. A' szilez rendek, midön 1526. december' 4. én Ferdinánd' öröködési jogát megismerték, a' magyar korona' igényeit sem vonták kétségbe. „Weil die Krone von Ungern — így szól nyilatkozatuk — zu Schlesien einige Gerechtigkeit zu haben meine, so bäten sie, dass K. Ferdinand sie darin versehen und versorgen wolle. Denn wo sie befänden, dass sie derselben zu etwas pflichtig, so würden sie nach ihren Ehren sich darin verhalten müssen.“ Bucholtz, II. 440.

73) Jászaynál ezt olvasom: „A' vármegyék közöl, mellyeket János király keményen eltiltott, képviselö által egy sem jelent meg.“ Megyei képviselök Székesfehérvárott sem lehettek; királyválasztási országgyülésen, mindig fejenkinti nem képviselök általi szavazást gyakorlott a' nemesség, 's újabb törvény — tudjuk — egyéb országgyülésekre is tömegesen hívta a' nemességet. — Kassa, Bártfa, Lőcse, Kis-Szeben és Eperjes nem küldtek követeket Pozsonyba, de Székesfehérvárra sem, úgy látszik. Midön Zápolya megkoronáztatott, 's midön voltak, kik hitték, hogy királysága gyökeret fog verni, követek is, ajándékok is érkeztek hozzá a' nevezett városok' részéröl; de Bártfa kéz alatt mindig Ferdinándhoz szított. V. ö. Sperfogel, Annal. Wagnernél, Analecta Scepus. II. k. 149. l.

mondák ezek — Magyarország' javára, a' nemzet' 's az egyesek' szabadságára, a' végek' visszaszerzésére, a' kül-és belellenségek' leküzdésére nemcsak saját vagyonát és tehetségét, hanem a' császári felség', a' római birodalmi fejdelmek' 's többi atyjafiai', országai' és tartományai' segedelmét is ajánlja, söt a' keresztyén hitért 's a' nemzet' épenmaradásaért személyét, életét 's vérét is kész kiontani." 'S miután a' rendeket felhivták, gondolnák meg jól, mire jutnak, ha nemcsak a' török, hanem a' német birodalom is ellenök fordul; miután azoknak vakságát fájlalták, kik a' vajdába vetik reményöket, a' vajdába, ki az ország' gyászos állapotának oka, — folytatták ekképen: „A' fennséges cseh-országi királynak, Vladiszláv magyar király' vejének, azon szerződésnél fogva, melly egyrészt az ő szépapja Fridrik és nagyapja Maximilián, másrészt az említett Vladiszláv között köttetett, ezen országhoz a' legérvényesebb öröködési joga levén, szabadságában állott volna a' vajda, mint a' királyi korona' bitorlója ellen igazságos fegyveréhez nyúlni; de ő kímélte a' keresztyén vért; . . . 's főként a' szomszéd magyarokat, kik a' vallásért annyi évekig vitézül harczoltak, kik annyi csapás által megszaggatvák, elboritvák, haddal megtámadni soha sem kivánta, hanem a' nemzet' megegyezését és választását várja; a' szabad nép' szeretetét és becsülését, nem gyülöletét ohajtja. Értésére jutott ő felségének, mikép ellenségei által különféle hírek hintettek el mindenfelé, miknek segedelmével mind őt, mind a' német nemzetet gyülöletessé tegyék a' magyarok előtt; egyebek közt: hogy ezen országot erővel 's fegyverrel megtámadni, és minden szabadságától, régi kiváltságaitól megfosztva, szolgaságra juttatni elhatározta. Nincs mi az ő felsége' fényes nemzetségével, indulatával, természetével inkább ellenkeznék mint a' kegyetlenség, nincs mi inkább egyeznék ezekkel, mint a' kegyelmesség. Higye el közűle-

tek mindenki, higye el egész Magyarország, — és ezt mindnyájatoknak igéri ő felsége — hogy törvényeitek, szabadságaitok 's kiváltságaitok egytől egyig . . . . épségben fognak maradni. Attól ne tartsatok, hogy állodalmi tanácsotokba idegenek alkalmaztassanak, vagy hogy egyházi méltóságok, hivatalok 's örökös jószágok külföldieknek adományoztassanak; mindezek a' tieiték, a' ti atyátokfiaié, a' ti véretekéi, a' ti nemzetetekéi lesznek. Ügyekezni fog ő felsége, hogy a' gyűlölség, mennyiben az emberek' rosz akarata és ármányai által a' németek és magyarok közt gyökeret vert, kölcsönös és testvéri szeretetté váljék. Attól se féljetek, hogy az igazságot, kegyelmet és adakozóságot, mellyet a' legjobb királytól kivánhatni, valaha nélkülözni fogjátok; 's legyetek meggyőződve, hogy ő felsége ezen ország' koronáját nem annyira birodalmának terjesztésére ohajtja, mint inkább azért, hogy mindnyájatoknak javára lehessen; hogy Nándorfehérvárt elveszett végváraitokkal egyetemben az ellenség' hatalmából kiragadhassa, nektek visszaadhassa; hogy nyugalmat 's békét szerezhessen; miknek Isten' kegyelmével véghezvitelében sem bátyjának a' császár ő felségének, sem más keresztyén fejdelmeknek segitségét nélkülözni nem fogjátok . . . ." [74])

A' királyné' magyar tanácsosai, Ferdinándot ajánlandók, nem a' Fridrikkel és Maximiliánnal váltott oklevelekre, hanem a' nemzet' ragaszkodására királyai' véréhez hivatkoztak, arra, hogy az egy Mátyás' kivételével, kit atyjának fényes érdemei emeltek a' királyi székre, öt századon át fejdelmül

---

74) Jászay, 317. l. Ezen szónoklat, magyar tanácsosok' hozzájárulásával készült kivonata Ferdinánd utasításának (Jászay, 270. l.), mellynek egyik pontjában ezt olvassuk: „Nec absterreat eos (Hungaros) a suo proposito, si qui in contrarium niti vellent asserendo: nos ob id regni illius capaces esse non posse, quod non calleamus linquam hungaricam, quum et alii germanorum principes regno illi et bene laudabiliterque praefuerint."

csak azt ismerte, ki magát szent Istvánnal vérségi kapcsolatba hozhatta. „Midőn 1301. ben III. Endrével a' magyar királyok' fiága kiholt, Károly, a' szicziliai Martell Károly' fia, V. István magyar királynak leányától származott unokagyermeke hozatott be az országba 's koronáztatott 1310. ben; azóta, ha kifogjuk Mátyást, leányágon következtek egymásután akadálytalanul a' királyok Magyarországon. Minthogy pedig Ferdinánd' neje, Anna, az ős magyar királyok' igaz ivadéka, 's az említett Károly királyhoz az egyenes leszármazás' ötödik izén áll, őt a' koronától megfosztani annál kevésbé kell, mert Aba, Zsigmond és Albert királyok is hasonló hitvesi öröködés' utján jutottak a' magyar koronához."

Ezen szónoklatok után tanácskozáshoz fogtak a' rendek. Szóba hozatott Zápolya' királylyá-választatásának ténye. Révay Ferencz nádori itélőmester érvénytelennek mondotta e' választást, mert az 1485. diki törvény világosan rendeli: hogy új királyválasztás végett a' nádor hirdet országgyülést, új királyválasztásnál a' nádort illeti az első szavazat. Már pedig a' székesfehérvári országgyülést nem a' nádor hivta együvé; a' nádor nem járult szavazatával Zápolya' elválasztatásához. — Ezen alapon a' fehérvári gyülés' valamennyi végzései érvényteleneknek nyilvánitattak; a' végzések' alkotóinak negyven nap adatván a' magokba szállásra, a' pozsonyi országgyülés' határozataihoz csatlakozásra. — 'S most Báthory, Ferdinánd csehországi királyra, spanyol fejdelemfira, ausztriai főherczegre, németbirodalmi főhelytartóra első szavazatát adta, mint Magyarország' királyára: példáját a' jelenvolt rendek egytől egyig követték. Harangszó és ágyudörgés berekesztették a' választást. [75]) Az országnak két királya volt: János és Ferdinánd.

---

75) Istvánffy, IX. 137. l. Jászay, 324—326. ll. Sitzungsberichte der kaiserl. Academie der Wissenschaften, philol. hist. Classe, 1851, VI. k. 3. f. 262. l.

IV.

Zápolya november' vége felé Székesfehérvárról Budára indult, hol a' főváros' kiváltságleveleit, mellyek Szolimánnak itt szállásolásakor a' lángok' martalékivá lettek, megujitotta. [76]) Nehány nap mulva már Esztergomban találjuk a' királyi udvart; Budának, Pestnek üszkei között eleség' hiánya miatt sem telelhetett a' nagyszámu fegyveres kiséret. Zápolya még Tokajból kérte Zsigmond lengyel királyt, küldene követséget Székesfehérvárra, hol az ország' rendei a' közjóról, a' királyválasztásról tanakodni fognak. A' levél csak october' 31. én érkezett Krakóba, 's itt nem nagy rokonszenvvel találkozott, mert a' mohácsi vésznek hire Zsigmondban, úgy látszík, reményt ébresztett, hogy a' nemzet őt fogja megkinálni a' koronával; aztán egy időben a' tokaji levéllel Ferdinánd' követe Kammerer Ditrik németújhelyi püspök is Krakóba jött, kinek főleg a' kanczellár Szydloviczki Kristóf mindenkép kezére dolgozott. „Szívesen küldenők Székesfehérvárra minden késedelem nélkül követeinket, — válaszolá october' 31. én Zsigmond király — ha a' levelet korábban, nem épen csak ma vettük volna, 's ha követeinket azonnal útnak indíthatnók; — azon leszünk mind a' mellett, hogy biztosaink a' lehetőségig siessenek, 's ha még is későn találnának érkezni, magyarázzák jóra a' rendek, és tulajdonítsák az idő' rövidségének.“ [77]) A' követség' vezértagjául Krzyczki Endre przemisli püspök szemeltetett ki, 's az érdemes főpap nem igen siethetett a' készületekkel, mert november' 2. án Kammerer előtt lovagolt, midőn ez a' király elébe vezettetett. Ferdinánd' követe előadta, hogy ura mind az 1515. diki szerződés' értelmében, mellyet kivált Zsigmond király eszközölt,

---

76) Podhradczky' id. m. 18. l.

77) Katona, XIX. k. 748. l.

mind a' régiebb egyességeknél fogva Lajosnak Magyar - és Csehországok'. fejdelmi székén törvényes utóda, 's kéri a' királyt, mint hitvesének nagybátyját, 's mint ama' szerződés' fő előmozditóját, segítené elő foganatba — vételét bölcs tanácsával, hatalmas pártfogásával. Zsigmond odanyilatkozott válaszában, hogy miután a' főherczeg cseh királyul elválasztatott, ő, a' lengyel, Ferdinándot szívesen látja Prágában és szerencsét kiván neki Csehország' koronájához. Magyarországra nézve véleménye és tanácsa ez: „Foglalja el azt Ferdinánd háború és vérontás nélkül, ollykép mint a' király előadni fogja; 's ez esetben, de máskülönben nem, örömest segíti tehetségéhez képest 's mennyiben Lengyelország kárt nem vall miatta. Ne kímélje Ferdinánd semmi fáradságát, a' magyar urakat, kik jelenleg háborgásban állanak egymással, kibékéltetni, 's jó szerével magához vonni, hogy őt aztán inkább hajlamból mint félelemből királyokúl válaszszák. Az országot jelen veszélyes állapotában fenyegetéssel, erőhatalommal vagy háború által meghódítani, olly kisérlet volna, mellyet a' lengyel király semmi esetre sem tanácsolhat; az általa javaslott út könnyebbnek fog mutatkozni 's eredménye állandóbbnak.“ [78]) A' fogadtatásból, mellyben Kammerer részesült, látni való volt, hogy Zápolya az udvarnál semmi befolyással sem birt, hogy névszerint a' kanczellár Szydloviczki, kit Ferdinánd' követe „jó ausztriai“nak tapasztalt, Magyarország' koronáját inkább a' főherczegnek szánta, mint Zápolyának; más részről azonban valószinünek mutatkozik, hogy Zsigmond még most is némi reményt táplált, a' versenytársak' daczára, sőt épen e' verseny' következésében Magyarország' királyaul meghivatni. Ez okon most semmi

78) Kammerer' jelentése Jászaynál, 215—220. ll. Zsigmond királynak Krakóban december' 9. én Ferdinándhoz adott levele, ugyanannál, 305. l., mellyben kinyilatkoztatja, hogy bajos dolog neki tanácsot adnia.

erőt sem látott a' főleg általa eszközlött 1515. diki szerződésben; 's midön Kammerernek mondá: követeim inteni fogják a' magyar urakat, hogy királyul magoknak azt válasszák, ki erős kézzel fogja vinni a' kormányt, ki magas származásu, kihez más nemzetek is ragaszkodnak; 's hogy a' magyarok ezt Ferdinándra fogják érteni — nem szólott őszintén. Ő kétség kivül önmagát értette. Viszálya a' német renddel, melly őt tizenkét évvel azelőtt Maximilián' karjaiba veté, Lengyelország' diadalával végződött. A' petrikowi országgyülés kimondotta: brandenburgi Albert a' rend' nagymestere hódoljon a' lengyel koronának, ha nem akar rendestül Prussziából kivettetni. A' nagymester, Luthernek híve, a' hódolatra késznek nyilatkozott, ha különben is már oszló félben levén a' rend, Prusszia' örökös herczegévé neveztetik. A' rendek, kivánságához járultak. 1525. aprilis 10.ke volt a' hódolás' napja, nagy nap Zsigmondra nézve, mert a' tartomány eddig császári hűbér volt, most lengyellé vált. 'S e' nap óta olly fejdelemnek érzé magát a' király, minőt hogy válaszszanak, várta is ohajtotta is a' magyar rendektől.

Budán és Székesfehérvárott sebesebb fejleménynek indult az ügy mint Zsigmond gondolá vala; 's midön a' lengyel követek megérkeztek, Zápolya már meg volt választva, meg volt koronázva. Az uj király november' 11.én még bizodalmas levelet írt Szydloviczkinek, de röviddel utóbb tudomást vehetett, mint fogadtatott légyen Ferdinánd' képviselője Krakóban, 's visszatorlásul az elvégre megérkezett lengyel követeket sokáig maga elébe sem bocsátotta. Ezen bánásmód Krzyczkit, a' przemisli püspököt élesen bántotta; a' gőg, mellyet az ifju királyi udvar vele éreztetett, a' hangulat, melly Németország ellen Esztergomban uralkodott, a' hajlam, melly már is mutatkozott, a' törököt barátul fogadni, „nagy szomorújátékot“ várattak a' lengyel követtel, ki

december' első felében nehezteléssel kebelében tért vissza urához. [79])

Ugyanekkor hasonló 's még gonoszabb fogadtatásban részesültek Zápolya' követei Bécsben. A' követség' feje, Verbőczy, a' diplomaták' szabaditékával élve, betegnek tetette magát, 's lindvai Bánffy János verőczei főispán és Endre deák jártak el a' követi tisztben. Az özvegy királynéval, úgy látszik, nem is szólhattak, Báthory és Szalaházy gúnynyal válaszoltak igéreteikre, intéseikre. Mind e' mellett felmentek Bécsbe, 's midőn Ferdinánd december' 7. én István' templomában a' cseh rendek' küldötteivel misét hallgatna, Bánffy és társa királyuk' nevében kezet nyújtottak neki. Ha Zápolya', mint erdélyi vajda' nevében jöttök, kezet nyujtok én is, volt a' válasz, és szívesen látlak benneteket. Elmondották 's magyarúl, János király' üzenetét. Szóljatok németül vagy diákul, viszonzá Ferdinánd; 's midőn a' követek mentegetődztek, hogy ők nem tudnak németül, nem tudnak diákul, értésökre adatá, menjenek szállásokra, fogadjanak tolmácsot, 's várakozzanak, míg maga elébe hivatja őket. [80]) December' 17. én, mikoron már Ferdinánd is Magyarország' választott királyának irta magát, a' követek

---

79) „Accepimus esse isthic nonnullos — irá Krzyczki december' 5. én Esztergomból Brodaricsnak, — qui existimationi Ser. Domini nostri et gentis nostrae modis omnibus detrahunt ... Fatemur quidem impotentiam nostram sed tamen tot et tantis hostibus cincti hactenus gratia Dei nulli succubuimus ... Turci discedunt neque hactenus ullam arcem nostram occupant ... Semel inviserant Ungariam et omnia deleverant, semel umbilicum vestrum attigit Turcus et jam actum de omnibus videtur. Et nos qui quotannis cum his et aliis hostibus soli, absque ullius alterius auxilio conflictamur et subsistimus hactenus, vobis fungi videmur non homines.“ Jászay' id. m. 294, 295. ll.

80) Sanuto, Jászaynál, 298. l. Hogy Bánffy János, kinek jószágai Ausztria' és Stíria' szélein voltak, németül nem tudott volna, 's Endre deák nem diákul, valószinüetlen; ehhez képest fel kell tennünk, ha a' velenczei biztosok' tudósítása hitelt érdemel, hogy a' követek, bármelly oknál fogva, nem akartak máskép mint magyarul szólani.

diák nyelven 's irásban jelentést tettek neki, hogy ugyan akkor, midőn a' Ferdinánd', cseh királylyá választatásáról szóló hír Magyarországba érkezett, urok a' rendek' közakaratával magyar királylyá tétetett és koronáztatott; hogy a' cseh 's a' magyar király egyesült erővel visszaszoríthatják a' törököt; hogy urok barátságát felajánlja 's viszontbarátságot kér, — a' keresztyénség' oltalmazására, a' közellenség' visszautasítására. Ferdinánd a' követeknek az ausztriai kormánytanács által adatott választ. Ebben kiemeltetett, hogy előadásukban olly pontok találtatnak, mellyek mind Károly császárnak, mind Ferdinánd királynak, mind ő felsége' hitvesének, „Magyar és Csehországok' született királynéjának" jogaikra nézve sérelmesek. A' törökök ellen eddig is jeles készületek tétettek, 's csak Ferdinándnak köszönhetni, hogy Horvátország e' napig megmentetett a' töröktől. Jövő évi aprilis' 24. én „kérelmökre" bővebb válasz fog adathatni, mert időközben alkalma leszen a' királynak Károly császárral, a' németbirodalmi rendekkel 's az örökös tartományokkal a' török hadviselés' ügyében értekeznie; addig is reméli, „urok magát úgy fogja viselni, hogy a' keresztyén hit' elleneire semmi erősbödés, a' keresztyénségre pedig 's főleg a' magyar koronára semmi rövidség ne háromoljon." [81]) Ezen oklevélben egy részről félreismerhetlen a' törekvés, Magyarország' 's Európa' színe előtt annak mutatkozni, ki magát a' keresztyén hit melletti buzgalmában, azaz: a' szultán elleni készületekben senki által sem engedi felülmulatni; más részről feltünő, hogy Ferdinánd csak mintegy lepel alatt szól jogáról a' magyar koronára, 's mintegy kétkedve utasítja vissza a' vajda' igényeit. Világos, hogy ámbár nyolcz-tíz ezer labancza volt Pozsony' környékén, ovakodott háborúba ke-

---

81) Gr. Kemény József, Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, II. k. 11—15. ll. Jászay, 344—348. ll.

veredni Zápolyával, míg Csehországot tettleg is hatalmába veendette. Fegyverhez nyúlni, mielött testvére Károly császár által, kitöl segédet pénzben, emberekben várt, e' lépésre mintegy felhatalmaztatott, nem volt tanácsos. Károly november' 26.án Granadában kelt levele által, melly ekkor még nem volt Ferdinánd' kezében, százezer arany' küldetését igérte, reményt nyújtott még többhöz, 's mit Ferdinánd leginkább ohajtott, nem mutatkozott idegennek, békét kötni a' pápával és szövetségeseivel, hogy testvérének 's a' németbirodalmi rendeknek segédet nyujthasson a' török ellen. „Ha Magyar-és Csehországok világosan és egészen engem illetnének, — irja e' levélben Károly, — örömest neked ajándékoznám, 's ha mint nagyatyánk' örökösének némi igényem van vagy volna ez ügyben, azt íme, a' legeslegszívesebben reád szállítom.“ [82])

A' zenghi püspök, Jozefics, Velenczében jobb fogadtatásnak örvendhetett, mint Bánffy Bécsben. December' 12.én hét lovas' kiséretében érkezett a' lagunák' városába, 's 14.én szokott tisztelettel a' tizek' tanácsába vezettetett, hol János király' megbizó levelének átadása után, üdvezlő beszédére válaszul nyerte: hogy Velencze ő felségének királylyá választatásán örvend, 's Magyarországgal mint eddiglen úgy ezentúl is jó barátságban kiván maradni. Jozefics más nap titkos ülésben elmondá, hogy ura Velencze' részéről állandó követséget szeretne udvarában látni, 's a' melly árúk eddig Ausztriából szállíttatak Magyarországba, azokat kész ezentúl Velenczéből hozatni. — A' signoria János király' kivánságára és ajánlkozására választ igért, mikorra a' követség Rómából visszaérkezendett; 's a' püspök, szokott mód szerint megajándékozva, folytatta utját Rómába a' pápához. [83])

---

82) Gévay, z. Gesch. der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte, I. k. 1. f. 23. l.

83) Sanuto, Jászaynál, 309—314. 's 362. ll.

Nyájas fogadtatását Velenczében Jozefics főleg Giovanni Antonio Dandolónak köszönheté, Frangepan' meghitt barátjának, 's ez okon nem mulasztotta el a' püspök, megjegyezni a' tízek előtt mondott beszédében, hogy János király után első személy az országban Kristóf gróf. 'S Frangepan csakugyan drága árt szabott hűségéért. Az ország' főkapitányságán 's a' horvát bánságon kivül a' vránai perjelség, úgy Zengh és Bihács 's még tizennégy erősség, mellyek állitása szerint hajdan a' Frangepanokhoz tartoztak de most Ferdinándhoz szító kezekben voltak, adományul jutottak neki; 's hogy magát a' báni hivatalba helyezhesse, húszezer aranyra volt szüksége, mihez képest Zápolya nemzetségének egyik főurodalmát, Pápát Veszprémben, tízezer aranyig zálogbirtokul adta a' követelőnek, ezer arany még karácson előtt kész pénzben lefizettetvén 's az öszlet' hátralevő része az adóból és harminczadból fogván kijárni. [84])

Batthyány Ferencz, követe Kamarjay Tamás által Zápolya ellen működött Velenczében, és Jajcza' 's Klissza' számára segédet keresett Rómában. [85]) Értésére esvén, hogy Frangepan Kristóf december' 18. án bánná iktattatik, levelet irt Zágrábba, mellyben a' rendeket intette, ne fogadják bánul Frangepant; ő nem tűri, hogy e' tiszttől őt valaki megfoszsza, 's azok lakolni fognak cselekedetökért, kik ellene fordúlnak; levelet irt magának Kristóf grófnak: ne merészeljen a' bánságba avatkozni; levelet irt Krusics Péter zenghi várnagynak: örködjék, hogy a' kezére bizott vár Frangepanéba ne jusson. E' lépéseiről december' 21. én Ferdinándot bővebben tudósí-

84) Frangepan Kristófnak 1527 július' 31. én Jozeficshez adott levele, Jászaynál, 349. l. Sanuto, ugyanott.

85) Sanuto, Jászaynál, 308. l. Istvánffy, IX. 133. l.: „Franciscus Battianius, Illyrici praefectus, donec res in quamcumque partem expediretur, Clementis summi pontificis auxilia ad tuendos praefecturae suae fines, et potissimum Jajcziam et Clissiam ob turcarum viciniam in periculo constitutas imploranda censuit.“

totta, panaszkodván, hogy többszöri szorgalmazása' daczára lövészek, ágyúk 's egyéb hadi szerek mindeddig sem küldettek Bihácsra; hogy ennek őrizete, miután bérét mind hijába várja, eddig talán már szétfutott, 's így nem volna csoda, ha az erősség Frangepan' kezébe kerülne. „Felséged, hallom, kételkedik bennem . . . Tudja meg fennséged, hogy nekem gyermekkorom óta, két földi uramnál több soha sem volt; egyik a' néhai király, atyjával, — másik, most, felséged. Hálát adok Istenemnek, 's egész Magyarországgal bebizonyíthatom, hogy uraimat jámborul, tisztességesen, igazán szolgáltam, és hiszem Istenben, hogy felségednek is jámborul, tisztességesen, igazán fogok szolgálni, mint nem sokára meglátja, csak felségedtől nekem valamelly fogyatkozásom ne legyen. Ha én felségednek szolgálni vonakodtam volna vagy vonakodnám, ... nemcsak hogy a' báni méltóságtól meg nem fosztanak engem, de sokkal nagyobbal és busásabbal látnak el, mint ezt felségednek személyesen mind előadtam volt. Még most is ellátnak vele, ha akarom; de ki nem tettem e' lépést midőn szabad voltam, most annál inkább nem teszem, mert becsületemet többnek nézem öszves vagyonomnál . . . . Emlékezhetik fennséged, velem Köpcsénben három hónapra minemü szerződést kötött. Azon naptól fogva nekem három ezer forintnál többet még nem adtak, — nagy káromra . . . . . Mindig hallottam köz példabeszédben: a' mellyik szolgáját megtartani nem akarja az úr, annak bérét és fizetését fogja le; épen úgy mint most velem történik. Fizetési határnapjaim már mind elmultak, kivévén hogy még karácson van hátra . . . Mondtam felségednek, midőn Köpcsénben voltam, hogy az én népeim nem csupán három hónapra, de egy évre, sőt tovább is szolgálnak. Felséged akkor nekem, ha a' válaszra jól emlékezem, azt felelte: hogy eltelvén a' három hónap, velem másképen fog egyezni. Most azonban hallom, hogy felséged, koronáztatása

végett Csehországba készül utazni. Vezérelje Isten szerencsésen oda 's hozza ismét vissza; de nekem még a' mult fizetésemről sem tétetett egészen elég, a' jövőről pedig semmit sem értek, ha t. i. leszen-e avagy sem. Nekem sok szolgáim vannak; ezek a' fizetést tőlem várják; erszényem nem bírja meg, nélkülök pedig fennségednek nem szolgálhatok. Honnan várjam tehát a' pénzt? 's mihez kell magamat tartanom? . . ." [86]) Batthyány kérelmét december' 25. én megujitotta, de válaszúl csak annyit nyert, hogy miután úgyis szándéka a' királynéhoz Pozsonyba 's innen Bécsbe jönie, addig felfüggesztetik az ügynek elintézése. — Ferdinánd folyvást pénz' szükében volt, valamint abban szenvedett versenytársa is, ki a' török által véginségre juttatott országrészekből nem nagy segélyt meríthetett; kinek csúfjára egy Cserni Jován nevü rácz — az úgynevezett „fekete ember" — több ezerre menő czimboráival Bács megyében mint „czár" parancsolt; [87]) 's ki most egyik uradalmát a' másik után zálogba vetette, hogy a' legsürgetősb szükségek némileg fedeztethessenek.

V.

1527] A' szlavoniai 's horvát rendek' gyülése, melly ellen Batthyány Ferencz, mint láttuk, felszólalt, későbbre ha-

86) Chmel, Habsburgisches Archiv, II. 26. Jászay, 355 's. kk. ll.

87) Szerémy, Jászaynál, 243. l. „Ibant nobiles et ignobiles ad proprium, possessionem suam, ad Bácsmegye. Sed Joan czar non permittebat eis habitare, propter victum, ut ne caristiam facerent eis tracianis . . . Niger homo hoc dicebat eis: ego inveni ipsam terram desolatam, et omni gente mea descendi. Et ipsi opponebant hungari: nos non derelinquissemus istam terram, si potentissimus non venisset super nos. Et ipse hoc proponebat etiam eis: et accepi a potente. Quia jam multi erant cum illo traciani. Erat jam inter eos thesaurarius Zubota vajvoda, erat palatinus sub se, et jam per donationem dividebat tracianis hereditates nobilium."

lasztatott. Más részről Czettinben, 1527. januárius' 1. én országgyülést tartott a' Ferdinándhoz szító horvátság, mellyben kamicsáczi Horváth Endre knini püspök, Márknak a' néhai bánnak testvére, János korbovai gróf, idősb Zríny Miklós, nehány Frangepan, Blagay István 's a' t. Horvátország' öszves nemességének, vármegyéinek, városainak, kerületeinek és népeinek nevében, Ferdinándot, Obersteiner Pál bécsi prepost, Jurisics Miklós, Katzianer János, és Püchler János kapitányok' 's királyi tanácsosok' megkeresésére királyukká választották, miután többrendbeli megczáfolhatlan szerződések örökségi jogot nyújtanak neki a' magyar szent birodalomhoz; miután továbbá, Magyarország' karainak és rendeinek közgyülésén, december' 16. dik napján törvényesen 's annak rende szerint megválasztatott; 's mert végre Horvátországot a' török ellen annyi keresztyén fejdelmek között Ferdinánd egy maga megoltalmazta 's a' rendeket ritka bőkezüséggel folyvást pártolta. A' választást eskü követte, melynek erejénél fogva a' rendek „öszvesen és fejenkint, örököseikkel, maradékaikkal és utódaikkal együtt vég nélkül, igaz, természetes, törvényes és kétségbe-vonhatlan jobbágyaivá lettek az említett király úrnak, királyné asszonynak és ágyékaikból származandó örököseiknek.“ — Jutalmul e' „szívesen, buzgalommal, jó kedvvel és tisztelettel“ teljesített királyválasztásért Ferdinánd' biztosai igérték: hogy ő felsége Horvátország' védelmére ezer lovast és kétszáz gyalogot úgy a' krajni határszélen hadi népet szükséges mennyiségben tartand; hogy a' várak' felszereléséről gondoskodandik; hogy Horvátország' jogait és szabadságait híven megőrzendi. [88])

Belső Horvátország [89]) a' közelebb mult években, midőn nevezetesebb váraiban nem Lajos király hanem Ferdinánd

88) Chmel, Habsb. Archiv, II. 33. l.

89) Mit értettek legyen Alsó-Magyarország, mit Szlavonia, mit Croatia alatt a' középkorban 's még ez időben öseink, arról hosszú,

föherczeg tartott örizetet [90]), a' báni hatóságtól annyira elszokott, hogy most tekintetbe sem vévén Batthyány Ferencz' czímét és jogait, — talán mert valamint Pozsonyba úgy Czettinbe se jött — Jurisics Miklóst, imént még Ferdinánd' kapitányát Tirolban, királyi helytartójokká választották, négy nemest adván melléje a' törvényes ügyek' elintézésére. Levelökben, melly Ferdinándnak eziránt jelentést

---

mérges és a' politikai viszály által elferdített vita folyt 1848-ig a' magyar és horvát történetvisgálók között. Gyurikovics' és Horvát István' fejtegetéseik állanak nagyából, 's Bartal' és Jászay' e' tárgybeli észrevételeiknek megvan a' magok értékök, de vannak figyelmet igénylö argumentumai az ellenfélnek is. Ajánlom e' per' revisióját, 's mellékleteinek újabb, gondosabb, részrehajlás nélküli mérlegezését. Az 1790. ben megjelent röpiratokat, névszerint Skerlecz Miklóséit nem kell kifelejteni, nem a' kéziratban maradottakat sem, mellyeknek egyikében: Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae recursus, e' distichon olvasható: Libera regna sumus, si quem pudet esse croatam, hunnis subjectus serviat ille feris; — valószinüleg azoknak igazolására, kik netalán még most is hiszik, hogy az illirismust 1833. nak nem tudom mellyik napján Gaj úr teremtette.

90) Ezen körülményt még csak hézagosan ismerjük; a' bécsi levéltárak ez irányban felületesen visgáltattak át, úgy látszik. Ferdinánd', Nürnbergben 1524. februárius' 18. án Lajos királyhoz adott levele szerint, „his diebus in defensionem illorum confinium ducentos equites leves et sexcentos pedites pixidarios et cuspidarios" küldött, kérvén a' királyt: „velit facultatibus et potentia sua ipsi vastatae et exhaustae Croatiae opem et auxilium ferre, et tot aut pluribus peditibus et equitibus subvenire et ad illius tuitionem et defensionem destinare, quod nos etiam deinceps omnia alia pro juribus et facultatibus nostris, quae ad illius defensionem cognoverimus fore necessaria, faciemus." 1524. oct. 22. én szerződésre lépett gróf Zríny Miklóssal, a' szigeti hősnek atyjával, mellynél fogva ez Ferdinándot felhatalmazza, hogy a' Zrínyek' novigradi és dobraújvári erösségeibe „annonam, commeatus, victualia, pabula, tormenta et alia instrumenta, gentes item suas militares .... reponere possit." A' velenczei követ Lajos' udvarában, már 1523. oct. 5. én irta: „Il arcivescovo Andrea dal Borgo orator cesareo fin hora e stato apresso quella Mta. (Lajos) a persuadarla doni la Croatia et Schlavonia al Sermo Ferdinando con dir la defendera ben da turchi ....; il re facilmente li donera queli regione, ma hongari che sono superbi ne voleno che si dicha che i non sapino gubernar, non li consentirano mai." Lásd: Quellen und Forschungen zur vaterl. Geschichte, Literatur und Kunst, Bécs, 1849.

teszen, könyörögnek neki: méltóztatnék őket minden szükségeikben pártfogolni, 's a' vajda, Frangepan Kristóf és társaik ellen segedelmet nyujtani; nem mintha Kristóf gróftól félnének, kit, ha nem működnék a' vajda' erejével, könnyen visszariasztanának, hanem mert benne az ausztriai ház iránti háladatlanságot üldözik. [91])

E' felirás 1527. januárius' 3.án kelt; három nappal később Szlavonia', azaz: Zágráb, Varasd és Körös megyék' rendei Frangepan' elnöklete alatt gyülést tartottak, és Zápolyát királyuknak, Kristóf grófot bánjoknak ismerték. A' gyülés még januárius' 8. án is állott, 's a' rendek, mielőtt a' kivánt adót felajánlanák, Frangepant hittel kötelezték, hogy törekedni fog Ferdinánd és Zápolya között békét és egyetértést létrehozni. „Jövő tavaszszal háborúban nem lesz hézag," — irá januárius' 8. án Zágrábból Sátor Ferencz Velenczébe. „Egy részről a' németek, más részről a' törökök, — örüljön ki magát békés helyen megvonhatja. Királyunk, úgy hiszem, ha nem tud a' németeknek ellenállani, segédül hívja a' törököt; legalább úgy beszélik. Isten irgalmazzon a' keresztyénségnek." [92])

A' zenghi püspök, János király' követe, e' közben Rómába érkezett. VII. Kelemen pápa, mint a' cognaci szövetségesek' egyike, háborúban állott Károly császárral; Ferdinánd 1526. novemberben tizenegyezer németet küldött Kelemen ellen Frundsberg György' vezérlete alatt; a' sereg december' 28. án Piacenzánál táborozott. Jozefics nem érkezhetett volna alkalmasabb időben Rómába. „Magyarország' fennséges királya — mondá Zápolya' levelét általadva a' követ — elődeinek nyomdokaikat követve, szentségednek és

---

91) Chmel, Habsb. Archiv, II. 39. l.

92) Jurisics Miklósnak 1527. január. 22. én Ferdinándhoz adott levele, Jászaynál, 412. l. Sanuto, ugyanannál, 414. l.

ezen szentszéknek készséges 's fiúi engedelmességét és hódolatát jelenti 's igéri, magát és országát szentségednek alázatosan ajánlja.“ 'S most általtérvén a' magyarnak százados harczára a' törökkel, az elhunyt király' törekvéseire segédet nyerni a' keresztyénség' közellenének fékezésére, — kérdé: „Mit nyert annyi könyörgés után? Ő szentsége' és a' szentszék' segedelmén kivül semmit.“ A' lefolyt évi török háború' szörnyüségeinek ecsetelése, az Olaszországot is fenyegető veszély' érintése után, szivére kötötte a' pápának, „hogy a' magyar nemzetet ezen vitájában életre halálra, a' hálátlanság' rút bélyege nélkül sem ő sem a' többi fejdelmek el nem hagyhatják; mert ez a' nemzet az, melly egymaga annyi éveken át saját költségein harczolt a' szentegyházért, melly pusztitást és veszélyt, kárt, halált és fogságot egymaga mindnyajaért szenvedett, melly, ha nem jő segéd haladék nélkül, elvész okvetlenül.“ [93])

„„Hogy az ellenség — válaszolá januárius' 13. án Zápolyának a' pápa — a' már majdnem nyert diadalmat, hirtelen félelemtől üzőbe véve, abbahagyta, Istennek annál buzgóbb hálát adunk, 's az ország' megmenekvésén annál inkább örvendünk, mert ezen országot és királyait mindig különös gonddal és szorgalommal pártfogoltuk; és valamint az elhunyt királylyal tettük ... Magyarország' épenmaradását miként a' magunkét védelmezzük. Felőled pedig, kedves fiunk, mindig olly véleményben voltunk, hogy érdemes vagy a' legnagyobb tisztességekre; erényed ollyas, hogy neked

93) Jozefics' beszédének eredeti fogalmazata Jászaynál, 428. l. Jászay úgy vélekedik, hogy „a' Józefics-féle szónoklatnak nem lehetett sükerdús hatása a' szentatya' kebelére, mert Károly császár' győzedelmes hadai Rómában a' vaticánt és szent Péter' templomát csak nehány hónappal ezelőtt dúlták fel, sőt a' pápát is megkergették.“ A' vaticánt ezelőtt nehány hónappal nem Károly császár' diadalmas hadai, hanem a' Colonnák, Károly' védenczei, foglalták el; minek az volt következése, hogy Kelemen még nagyobb gyülölettel telt el a' császár ellen, kinek hadai négy hónappal Jozefics' szónoklata után foglalták el Rómát.

mindenha szerencsét fogunk kivánni bármelly méltósághoz, mennyiben az ország' nyugalmát és épségét elömozdítja. Kész hajlammal mindent igérnénk neked, ha Krisztusban kedves fiunk, Ferdinánd, Csehország' méltóságos királya' nevében, előttünk 's az apostoli szék előtt óvás nem történik, állító: hogy választás' 's egyéb okok' alapján neki van joga ezen országhoz. És e' részben véghetlenül sajnáljuk, hogy mindig támad valamelly ok a' keresztyénségnek felzavarására. Mind e' mellett, a' mi csak tőlünk kitelik az ország' békés állapotának helyreállitására, az igazság' mértéke szerint semmit el nem mulasztandunk. Mert a' tisztelet és kötelezettség, mellyet nekünk és e' szent széknek felajánlasz, kedvesek előttünk, tudván, hogy értelmes, egyenes, Isten és a' hitvallás iránt kegyelettel teljes lélekből származnak ... Ferencz zenghi püspök .. midőn hozzánk való indulatodat, a' főfő dolgokhoz szabott elmédet, erényeidet 's éber figyelmedet fejtegette, saját szemével láthatá, milly örömmel értettük meg mindezeket, 's irántad bármelly tisztességes ügyben milly készséggel és jóakarattal vagyunk. Miért is neked egész tevékenységünket, segedelmünket és hatalmunkat mindazokban, mik a' kegyetlen ellenség' törekvésének visszaverésére és az ország' fenntartására 's békességére vonatkoznak, viszont ajánljuk, és irántad mindenha olly jóakarattal leszünk, hogy azt fennséged minden dolgaiban és ügyeiben észrevegye.""[94]) Az ildomosság tanácsolta, hogy Ferdinánd' óvásáról szót tegyen Kelemen; a' rosz kedvet, melylyel ezt teszi, épen nem palástolá, 's a' levél' boritékán ez óvás ellenére Jánost „Magyarország' méltóságos királyának" czimzé. Jozefics valószinűleg pénzsegélyt is hozott magával, szinre a' törökök ellen, valósággal Ferdinánd ellen.[95])

Ferencz király Francziaországban még szívesebben fo-

94) Kelemen' bullájának eredetije Jászaynál, 434. l.

95) Ziegler, a' vita Clementis VII. szerzője (Schelhorn,

gadta Zápolya' követét. A' harczias fejdelem csak imént szabadúlt ki V. Károly' fogságából, 's égett boszút állani a' császáron és testvérén. 1527. februárius' 5. én levelet adott a' nádorhoz, levelet Batthyány Ferenczhez, [96]) olly czélra, hogy őket Ferdinándtól Zápolyához térítse; felhívást intézett a' nemzethez, mellyben ezt buzditotta, csatlakozzék ahhoz, mint királyához, ki született magyar, kinek érdemeit már rég ismeri, 's kitől csak jótéteményeket várhat, nem ahhoz, ki idegen létére az országot a' belviszályok' felhasználásával ragadozó tisztviselői által fogja kormányozni. [97])

Ferdinánd, miután a' Pozsonyból Bécsbe késöcskén érkezett küldöttséget, melly néki választatásához szerencsét kivánjon, ünnepélyesen fogadta, — januárius' 21. én Prágába utazott, hogy a' cseh koronát fejére vegye. Távolléte' idejére Máriát 's a' mellette lévő magyar tanácsosokat bizta meg az ország' ügyeinek kormányával; [98]) Rauber István lai-

---

Amoenit. II. 308.) ki a' császári hadak' vezérét Frundsberg Györgyöt épen ekkor, mint titoknok, Olaszországba, Rómába kiséré, irva hagyta: „pecunia Trentschinii factionem (a' németek Zápolyát trencséni Jánosnak is irták, mert várai között Trencsén volt a' fő) contra Ferdinandum regem aliquamdiu juvit."

96) I. Ferencz' levele, dat. apud S. Germanum in Laya nonis febr. a. Chr. 1527, Katonánál, XX. k. 40. l. Charrière, Négociations de la France dans le Levant, I. k. 155—158. l. Ferencz kész volt Zápolyának Bourbon hitvest szerezni.

97) Istvánffy, IX. 136. l. — Zápolya VIII. Henrik angol királyhoz is küldött követséget, ki Wolsey bíbornok által hatalmas elömozditója volt a' cognaci szövetségnek, 's ki a' követséget viszonozta, ha mindjárt küldötte soha sem látta János király' udvarát. Statileo az olmüczi békéltető gyülésen panaszt emelt: „Ferdinandum oratorem Ser. regis Anglorum, ad Joannem missum, traxisse Pragam et prohibuisse, ut a profectione ulteriori abstinuerit, neque Joannem inviseret." Hasonló panaszra adott alkalmat a' körülmény, hogy Burgio, úgy látszik, nem igen ügyekezett vissza Budára: „Dominus Antonius baro Burgi a sanctiss. d. nostro papa ad Joannem caussa reipublicae christianae delegatus per Ferdinandum impeditus fuit ab commissionis officio exequendo, et ei salvus conductus transeundi per Ferdinandum denegatus est."

98) Gévay, zur Gesch. der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte, I. k. 1. f. 32, 33. ll.

bachi püspök, Dornberg Erasmus 's a' magyar születésü Pemflingér István, kinek testvére Márk, mint nagyszebeni királybiró az erdélyieket Zápolya ellen uszitá, [99]) szintén Mária körül maradtak, kapcsul szolgálva a' magyar tanács 's az alsó-ausztriai kormány között. Két nappal útnak indulása előtt, nyiltlevelet bocsátott ki Ferdinánd, mellyben az ország' lakosait intette: ne higyék, mintha ő, vagy a' német nemzet irántuk ellenséges indulattal volnának; ő Magyarország' szabadságaért és védelmeért a' császárral együtt nem hogy költségét de vérét sem kiméli, és egész erővel azon lesz, hogy Nándorfehérvár és a' többi véghelyek az ellenség' kezéből visszaszereztessenek. Ne gondolja a' magyar faj, hogy ő, vagy Mária, vagy ennek tanácsosai viszálkodásra okot szolgáltattak volna; ő mindent megkisérlett, hogy az ország' maradványait még nagyobb veszélyek ne érjék; és ezentúl is a' magyar nemzetet és nyelvet egész erővel védelmezendi, az ország' rendeit szabadságaikban megtartandja, a' magyar tanácsba idegeneket nem alkalmazand, javakat, jószágokat, hivatalokat idegeneknek nem osztand: ő a' megtérő ellenfelekezet iránt nemcsak kegyelmes de bőkezü is leszen. [100])

Mária nehéz viszonyok közt bizatott meg ujból a' magyar ügyek' vezérletével. A' pozsonyi vár még mindig az öreg, a' haldokló Bornemisza' kezében volt, ki egy idő óta semleges állást fogott a' versenyfejdelmek között, 's kivel az eddig olly buzgó Nádasdy Tamás is egyetérteni látszott. Frangepan januárius' közepén nyolczszáz huszárral Alsó-Lendván termett, 's híre szárnyallt, hogy Batthyány egyet ért vele, hogy ketten a' stájer földre fognak törni. Ferdinánd' zsoldosai Pozsony' környékén lázadással fenyegetődztek, ha nem történik nyomban intézkedés pontosabb fizetésök iránt. Ju-

99) Jászay, 120. l.

100) Horvát István, Verbőczy' emlékezete, II. 253. l. Jászay, 450. l.

risics keservesen panaszkodott, hogy se pénze se elesége, hogy Horvátország a' legnagyobb veszedelemben forog. [101]) Thurzó Eleknek, Ferdinánd' legbuzgóbb hivének temetvényi erősségét Zápolya' hadai ostrommal megvették, 's az őrizetet összekonczolták. [102])

Még csak annyi pénzünk sincs — irá februárius' 9. én Mária Ferdinándnak — hogy futárainkat fizethessük; az urak sem képesek fizetni szolgáikat, mert hijába szorgalmazzák a' díjt, melly nekik igértetett, 's mert jószágaikat vagy már elvesztették vagy elvesztendik hűségök miatt; — előre látom hogy maholnap kénytelenek lesznek más felé pártolni. Most még egy forinttal sokat lehetne tenni, mit utóbb nagy öszlettel is lehetetlen leszen eszközlésbe venni; valamint kezdetben nem fogott volna annyi kárt tapasztalni fennséged, ha tanácsunkat követi. Batthyány' követeléseire nézve adjon nekünk jó választ; a' világért ne engedje, hogy szolgálatából kilépjen. — A' bán mód felett sokat követel, irá Ferdinánd Prágából Máriának, de neki is, a' többieknek is reményt kell nyújtani, 's a' nádornak mondani, hogy nem fogok róla megfeledkezni. — Fennséged' kamarájának nincsen pénze, válaszolá kétségbesve Mária; ha Batthyány kielégítetlen marad, teljes lehetetlen, hogy legényeit fizesse; kérem fennségedet, bízzon meg más valakit a' helytartói tiszttel. [103]) Mennyi pénzt kaptak legyen az urak Bécsben fennségedtől, azt én nem tudom, de annyit tudok, hogy mióta Prágába utazott, annyit sem adtak nekik, mennyivel legénységöket tizenöt napig tarthatják, 's ők szívesen várakoznának, tudván fennséged' nagy költségeit, de mikor lehetetlen várakozniok. Igaz, ez a' nemzet kissé különös; de ha nem fognak állandóan fenn-

---

101) Egykoru irományok Jászaynál, 456—468. ll.

102) Gévay, z. Gesch. d. Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte, I. k. 1. f. 42. l.

103) Ugyanaz ugyanott, 34 's kk. ll.

séged' szolgálatában maradni, mit a' Pozsonyban levőkről Batthyány' kivételével' ideig-óráig még nem állíthatni; jobb, ha magoktól pártolnak el, mint ha fennséged alkalmat nyújt nékik; aztán, uram, a' ki sok országot akar, annak sokféle emberre van szüksége, az egyenlítse ki ollykor-ollykor jósága által mások' hibáit. — Asszonyom, válaszolá Ferdinánd martius' 5.én, a' szerződést, mellyet Batthyány bánnal kötöttél, meg fogom tartani; ha pontosan-e, az más kérdés, mert az öszletek igen nagyok, 's mert más költségeim is vannak. Szándékomban nem lesz hiba, 's ügyekezni fogok a' lehetőségig, hogy az uraknak Bécsben tett igéretek beváltassanak; de, mint már mondám, ők túlságosok követeléseikben, 's ha az úr tartozik alattvalóiról gondoskodni, tartoznak az alattvalók is szükségeiben támogatni az urat. Ezen követelők 's az erősségek már kilenczvenezer aranyamba kerültek, pedig nekem sereg' alkotására kellene pénzemet fordítanom, a' seregbe kell bizodalmamat vetnem, mert ismerem a' nemzetet. [104])

Ez volt Ferdinánd' ügyének állása. — Zápolya februárius' 6.án Esztergomban kelt levele által ovatosságra intette a' hazafiakat azok irányában, kik oltalmat igérnek, de a' magyar nemzetet, a' magyar nyelvet kiirtani akarják, 's kikkel hogy megküzdhessen, martius' 17.ére, Budán lefolyandó országgyülést tűz ki. [105]) A' rendek itt Rincon Antalt találták, I. Ferencz franczia király' követét, ki ura', úgy Kelemen pápa', Velencze' és Flórencz' nevében Zápolyával szövetséget kötött, melly Verbőczy által a' boldogságos szüz' német egyházában meghirdettetett. János király igéretet tőn, hogy Ferdinándot egész erővel fogja megtámadni, Ferencz igéré, hogy hónaponkint harminczezer tallérf szolgáltat ki számára. [106]) Az országgyülés Báthory Istvánt, Thurzó Eleket,

104) Ugyanaz ugyanott, 41, 46. ll.

105) Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 104. l.

106) Istvánffy, IX. 136. Bel, Monum. d. I. 165. l. Wallop

Szalaházy Tamást 's Ferdinánd' több híveit árulóknak nyilatkoztatván, jószágaik' elkoboztatását rendelé; 's rendelé továbbá, hogy az ország' öszves lakosai, nemesek 's nemetlenek egyiránt, aranyban, ezüstben, készpénzben, szarvasmarhában, juhokban és sertésekben álló vagyonuk' tizedét az adószedők' kezéhez fizessék; [107]) „terhes és szokatlan tized", mint János király maga is megjegyzé, ki a' székesfehérvári országgyülésen sz. György napra igért segélyről, ezen hatalmas adó' kedveért örömest lemondott. [108]) A' szabad királyi városok még az országgyülés' megnyitása előtt, követeik által Homonnán, a' tárnok' kastélyában bizonyos mennyiség lőpor' kézhezszolgáltatására ajánlkoztak. [109]) Frangepan is feljött Budára, sürgetni a' hadi készületeket; 's Ferdinánd, ki a' császárnak a' magyar rendekhez intézett, 's őket hűségre intő levelét az országgyülésre küldte, válaszúl nyeré: „Magyarországot nem lehet házasság által megszerezni; közszabadsága nem mehet veszendőbe, bár mint szerződött legyen valamellyik királya az ország mint örökség felett." [110])

Batthyány' neve nem találtatik azok között, kiket, mint

---

angol követnek 1527. július' 11. én Bécsből Wolseyhez adott levele szerint a' cselekmény később, július' 2. án történt.

107) Pray, Epist. Proc. I. k. 293. l.

108) Jászay, 179. l. ki e' végzeményt, mellynek eredeti példánya a' császári k. titkos levéltárban találtatik, mellesleg érinti, 's kinek közleményéből Horváth Mihály (A' magyarok' története, III. k. 7. l.) is felemlíti a' hozott törvény' több czikkelyeit; a' 15. ik az ország' törvénykönyvének újabb átvisgálását, a' 35. ik az 1505. rákosi végzemény' megerősitését sürgeti.

109) Wagner, Diplomat. Sáros. 254. l. Ugyanaz, Anal. Scep. II. 149. l.

110) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 105. l. Ferdinánd ohajtotta volna, hogy követség vigye a' császár levelét Budára, de nem akadt, ki e' tisztet felvállalta volna. „Vuque n'avons pu trouver personne ou personnes idoines, avons conclu d'envoyer une poste." Gévay' id. m. I. k. I. f. 50. l. Ártándy Pál nem mulasztotta el Máriát a' Budán történtekről értesíteni, 's Mária martius' 27. én már a' törvényczikkelyeket is közölhette Ferdinánddal. Ugyanaz, 57. l.

Ferdinánd' híveit, hűtlenségről vádoltak a' rendek. Ő martius' elején, Mária' megegyezésével, Pozsonyból Esztergomba ment, Várdayval találkozandó. Az érsek reményét fejezé ki, hogy Ferdinánd végre is kénytelen lesz pénz' szűke miatt János királylyal alkudozásra lépni; hogy a' törökök maholnap Krajnra törnek 's váltig foglalkodtatják a' cseh király' hadi erejét; hogy Moldva' és Oláhország' vajdái negyven ezer emberrel fognak Zápolya' segédére kelni. Batthyány nem igen osztozkodhatott Várday' reményében, de visszajövet Pozsonyba, újolag sürgette a' vele kötött szerződés' pontosabb teljesitését, 's látván hogy csak nagynehezen 's csak töredékekben csikarhatja ki illetőségét, május' elején Zápolyához állott. [111])

Az ügynek e' fejleménye nagy aggodalommal töltötte el Máriát. A' sokat szenvedett ifju özvegy' levelei testvérbátyjához, mutatják áldozati készségét, mutatják a' lelki erőt, melylyel reményeit, öszves jövendőjét háza' nagyságának alárendelte, de élességök ollykor-ollykor az irónak elkeseredését is láttatja velünk. Szenvedéseiben Luther' irásaiból merített vigasztalást, 's a' wittembergi reformator most nehány zsoltár' német forditását neki ajánlotta, miután hiteles tudósításai érkeztek, „hogy a' királyné az evangyéliomhoz hajlik.“ Ferdinánd aprilis' 12. én feddő levél' kiséretében küldte meg a' könyvet testvérének: „Én nem tilthatom Luthernek, válaszolá Mária, hogy mellettem vagy ellenem irjon, a' mint neki tetszik; valamint ezt több keresztyén fejdelmekkel cselekedte, kik azt neki meg nem tilthatták; ez még a' császárnak és fennségednek sem áll hatalmában. A' tilalom el nem marad, ha őt szándékában gátolhattam volna. . . . Isten ne engedje, hogy miattam házunk' jó hírneve csorbát szenvedjen. . . . Én bízom benne, hogy jó keresztyén fogok

111) Gévay', id. m. I. k. l. f. 50. l.

maradni, mint voltam eddiglen, 's hogy mint jó keresztyén fogok meghalni.“ — Ferdinánd nem eléglette e' nyilatkozatot. Mi nem parancsolhatjuk Luthernek mit irjon, mit ne irjon, — válaszolá aprilis' 19.én kelt levelében, — de fogadom, hogy engem soha sem fog arról magasztalni, hogy ahhoz, mit ő evangyéliomnak mond, vonzódom. Egyébiránt nem kétlem, asszonyom, hogy bölcs és keresztyén fejdelemnő létedre magadat úgy fogod viselni, mint kell; csak arra kérlek: ne olvasd Luther' könyveit, 's ügyelj fel azok' eljárására, kik környeznek, ha nem akarsz jó lutheránának tartatni. — Mária bizonyossá tette testvérét, hogy már rég nem olvasott Luther' könyveiben, hogy a' történtek után épen nem fogja olvasni, 's hogy a' körülötte levők illyes dologba nem avatkoznak. A' levél a' testvéri szeretet' 's az alázat' hangján van irva; de nehány nappal később, midőn Batthyány' elpártolásáról szól, a' hang ismét élessé válik: „Nemcsak hiszem de tudom, hogy kis költség által fennséged megszerezhette volna magának ezen országot, de most, elvesztvén Batthyányt, azokat is elvesztette, kik már szolgálataikat felajánlották. Hiszem, hogy fennséged elfoglalhatja az országot, de talán arról is kellene gondolkozni, mint lehet majd megtartani.“ [112])

VI.

Ferdinánd nem birt Mária' lelkületének bennsőségével, mélységével, de bírt kitűréssel és emberismerettel — két tulajdon, mellyek ritkán sajátjai a' huszonnégy éves ifju férfinak, 's mellyek őt elvégre is partra segitették. Prágából, koronáztatása után, Morvába ment és Sziléziába, hol Zápolyának is volt felekezete; igaz hogy parányi, de mégis ollyatén, mellynek megnyerése Ferdinánd' érdekében állott.

112) Ugyanaz, I. k. I. f. 61. l.

Zsigmond lengyel király, talán Zápolya' megkeresésére, talán — mi valószinüebb — saját czéljainak előmozdítására közvetitőül ajánlkozott a' magyar ügyben; és Ferdinánd elfogadta az inditványt, nem mintha sükerét remélte volna, hanem mert időre volt szüksége, hogy tetemes hadi sereget gyűjthessen; mert Károly császár intette őt, kisértené meg az egyezkedést, mielőtt fegyverre lép, melly Zápolyát könnyen Szolimán' karjaiba kényszeríthetné; 's mert Mária' és híveinek magyarországi jószágaik ez úton ha csak ideiglenesen is elkobzás elől biztosíttattak, mit a' Selmeczig előnyomult labanczok nem voltak képesek eszközölni.

Ferdinánd martius' 27. én Prágában, Zápolya aprilis' 24. én Budán az ellenségeskedés' megszüntetésére 's követeiknek június' 1. én Olmüczben megjelenésére ajánlkoztak, hogy jogaik' fejtegetése által a' háborúnak elejét vegyék. Békéltetőkül Szydloviczki Kristóf lengyel kanczellár és Endre ploczki püspök választattak; követekül Ferdinánd által Thurzó Elek tárnok, Harrach Lénárd ausztriai kanczellár, Jakab boroszlói püspök, Adler Endre tanácsos és Widmann Beát törvénytudor, — Zápolya által Frangepan Ferencz kalocsai érsek, Verbőczy István, Bánffy János, Endre esztergomi és Statileo budai prepostok 's törvénytudorok küldettek. A' szónoklatokkal Widmann és Statileo bizattak meg.

Widmann, Ferdinánd' jogát támogatandó, a' németújhelyi 's a' pozsonyi szerződésekre, a' nádor által kihirdetett 's Ferdinándot királyul választotta országgyülésre 's hitvesének öröködési jogára hivatkozott. János' választását szerinte hét ok semmisnek bizonyítja. Először: mert a' fehérvári gyülés nem a' nádor által hivatott együvé; másodszor: mert az ország' főtisztei, a' kanczellár, a' bán, a' tárnok nem voltak jelen; harmadszor: mert a' távolabb vidékek' lakosai nem jöttek a' gyülésre, 's a' törökök elől megfutamodott nemesek részben kihirdetését sem tudták; negyedszer: mert János'

fegyveres népei elfoglalták az utczákat; ötödször: mert kiáltás volt, nem választás, senki se mervén ellenmondani; hatodszor: mert Ferdinánd' követei ki nem hallgattattak; hetedszer: mert János a' koronát már magával hozta, holott annak csak a' történt választás után kellett volna őriztetése' helyéből kivétetnie. — Ferdinánd mint törvényes király követeli: hogy János az ország' kormányáról lemondjon, háromszázezer aranyat kárpótlásul fizessen, a' Mária királyné' hitbéréhez tartozó jószágokról számot adjon, 's a' beszedett adót a' rendek' kezéhez juttassa. Ha ez megtörténik, menjenek feledésbe a' történtek; János' hívei számot tarthatnak Ferdinánd' kegyeire, az ország pedig a' császárnak is oltalmára.

János' követei' részéről válaszul adatott:

A' pozsonyi országgyülés nem Báthory hanem a' királyné által hivatott együvé, Báthory csak megerősítette a' királyné' levelét, melly később kelt, mint a' tokaji végzemény, és a' szándéklott királyválasztást elhallgatta; 's melly csak kevesek' tudomására jutott. Zápolya' választása érvényes, mind a' mellett hogy a' fehérvári országgyülés nem a' nádor által hivatott együvé; Mátyás és Vladiszláv szintén olly országgyüléseken választattak, mellyek nem a' nádor által tűzettek ki; a' rendek valamint hatalmukban állott a' nádorság' jogkörét szabályozni, úgy hatalommal is bírnak e' végzeménytől elállani, 's a' nádorságot magokhoz vévén, ennek jogait gyakorolni. Aztán, Báthory a' mohácsi vész után Németország' széleihez szaladt, kétszeri meghivásra sem akart országgyülést hirdetni, és nem is valóságos nádor, mert a' hatvani gyülésben letétetett, 's nem helyeztetett vissza törvényesen méltóságába. Székesfehérvárra az öszves ország volt hivatalos; a' melly megyékből nem voltak jelen a' nemesek, azok magánjavukat elébe tették a' közjónak. A' hazát fenyegető veszély szükségessé tette a' sietséget; a' választás nem erőszakoltatott, kézfelemeléssel történt. János és társa a' ko-

ronaőrségben magokkal vitték e' kincset, mert tartottak a' töröktől, 's hogy a' koronázás mindjárt más nap a' választás után történt, az közönös dolog. Ferdinánd öröködési szerződésekre hivatkozik, de illyes szerződések tiltatnak Isten' törvénye által, a' pogányok előtt is gyülöletesek voltak. Aztán ha Maximiliánnak a' németújhelyi szerződés' alapján joga van a' koronára, az megszűnt volna azáltal, hogy Vladiszlávot királyul ismerte. A' pozsonyi szerződésnek ellenmondott az országgyülés. Anna nem szállíthatta az országot Ferdinándra, mert a' nőnemnek semmi joga a' koronához; ha máskülönben volna, még pórra is szállhatna az állodalom, ha t. i. pórral lépne házasságra a' királyleány.

Ferdinánd' követei sophismákat láttak ezen válaszpontokban, 's újabb nyilatkozataik kivált a' nőnem' öröködésének 's az öröködési szerződések' jogosságát támogatták. Zápolya' biztosai ellenben úgy vélekedtek, hogy Ferdinánd már azért sem lehet magyar király, mert ő spanyol, nem magyar. Igaz, Zsigmond, Albert, V. László sem voltak belföldiek, de azóta meghozatott az 1505. diki végzemény: új dolgokhoz új eszközök kivántatnak. [113]) A' feleselések részint irásban, részint élő szóval június' közepéig elhuzódtak, 's ekkor szétoszlott a' tanácskozmány, eredmények nélkül. A' felek ismét a' cselekvés' mezejére léptek; az egyiknek is a' másiknak is alkalma leszen kimutatnia, mit Olmüczben mindenikök hirdetett magáról: a' szándékot és képességet visszaszorítani a' törököt, 's a' véghelyeket meg' a' koronához kapcsolni.

113) Widmann' fejtegetései, németül Goldastnál, Comment. de regni Bohemiae juribus, II. k. 7., diák forditásban Statileo' ellenvetéseivel, Praynál, Annales, V. k. 135. l. Bucholtz, Geschichte der Regierung Férd. I. III. k. 194—205. ll. Bartal, Comment. ad hist. status jurisque publ. Hung. III. k. XIX. 's kk. ll. A' szónokok még több vádakkal 's ellenvádakkal ostromolták egymást; az adatok, mellyekre hivatkoznak, a' magok' helyén munkáikba sorozvák. V. ö. Sitzungsberichte der k. Acad. d. Wissensch. philol. hist. Classe, VI. k. 3. f. 256. l.

Cserni Jován e' közben Révay Ferencz által Ferdinándnak megnyeretett, 's harminczezerre menő ráczaival és egyéb hadaival az alföldet bebarangolta, János' híveinek jószágaikat pusztította, és parancsleveléket küldözgetett szerteszét, hogy senki se merészelje a' kivetett adót befizetni, mert Zápolya azt harácsul szánta a' töröknek, 's mert rövid idő mulva más királya lesz az országnak, hatalmas és segédhozó az ozmánok ellen. János király reá küldte Perényi Péter' hadait, kik júniusban Szegednél véres harczot vívtak vele, de a' roppant tömeg által elnyomattak: egyik fötisztök, Bezerédy Ferencz a' csatamezőn maradt. [114]) Szlavoniában is a' Ferdinándhoz pártolt Móré László 's a' magát szerb deszpotnak iró Beriszlo Péter, Zápolya ellen nem minden süker nélkül működtek. [115])

Olaszországban szerencsések voltak a' német hadak; Róma megvétetett, a' cognaci szövetség feloszlott, 's Ferdinánd most aggodalom nélkül küldhette cseh és német fegyvereseit Magyarországra. Június' 29.én Bécsben kelt nyiltlevele jogait 's hitveséit a' koronára újból hirdette, felhivást foglalt magában az ország' lakosaihoz: hagyják el Zápolyát, ki hallatlan adót ró nyakukra, 's térjenek hozzá, ki nagyot, kicsit jogaiban, birtokában megőrzend, és seregének élén csak a' makacsokat fogja érdemlett büntetéssel meglátogatni. [116])

Ferdinánd' lovassága Németóvárnál, gyalogsága Haimburgnál gyűlt együvé. Fővezére Kazimir brandenburgi határgróf volt, hadratermett férfiú; György szász és Erich braunschweigi herczegek' segédcsapataik Mannsfeld gróf' vezérlete alá adattak; Katzianer János horvátországi kapitány, Rogendorf Vilmos ki csak imént Spanyolországból jött vissza, és Salm Miklós, ki magát Paviánál ujból kitüntette, főbb tisztei

114) Istvánffy, IX. 140. l. Gévay, I. k. l. f. 80. 82. ll.

115) Gévay, I. k. l. f. 82. l.

116) Pray, Epist. Procer. I. k. 296. l.

voltak a' nyolczezer gyalogból és háromezer lovasból álló seregnek. Július' közepén, hadüzenet' előbocsátása után, Dévény elfoglaltatott, 's a' pozsonyi vár felhívatott, adná meg magát. Az öreg Bornemisza János, kinek Ferdinánd és Zápolya egyiránt nem kellettek, ekkor már nem volt életben; Szalay János, a' vár' parancsnoka, ennek átadását csak akkorra igérte, mikoron már Buda is Ferdinánd' kezében leszen; attól hogy bizonyos számu németséget is a' várba fogadjon,ném volt idegen. Nagyszombatnak Zápolyához szító őrsége Katzianer' közeledésének hirére kivonult a' városból, 's ez kaput tárt ötszáz lovas előtt. Ferdinánd július' 31.én az ország' széléhez érkezett, 's a' magyar urak elébe siettek. A' király Köpcsén és a' Lajta között, hol egy romba dűlő torony a' két ország' határát jelzé, leszállott lováról; Szalaházy Tamás' üdvezlő beszédet intézett hozzá. Kérte a' rendek' nevében, erősítené meg a' nemzet' szabadságait; és Ferdinánd hittel fogadta, hogy az ország' jogait, szokásait fenn fogja tartani; hogy kinekkinek igazságot akar szolgáltatni; hogy hű őrzője leszen mindannak, mit II. Endre' arany bullája alaptörvényül szab király, ország elébe. [117])

Más nap Óvártt tanácskozmány tartatott. Híre jött, hogy Czibak Imre, Perényi Ferencznek a' nagyváradi püspökségben utóda, Czerni Jovánt megverte, 's hogy az ujból városukra törő zsiványt a' szegediek megsebesitették, Török Bálint megölte. [118]) Czerni' halála veszedelmes ellenségtől menté meg Zápolyát; 's Rincon Antal, a' franczia követ, Krakóban hol János' érdekeit támogatá, fényesen és zajosan ünnepelte e' győzelmet. [119]) Az ausztriai és cseh urak örömest

---

117) Ursinus Velius de bello pannonico, Kollár' kiadásában, I. 1. 's kk. II. Istvánffy, IX. 138. l.

118) Istvánffy, IX. 140. l.

119) Bucholtz, III. k. 219. l. „Der französische Bott allhier — irja 1527. augusztus' 12. én Krakóból Ferdinánd' követe — von wegen

Óvárt marasztották volna Ferdinándot, hogy veszély ne érje; de a' magyar urak nem annyira seregétől mint személyes jelenlététől a' táborban vártak sükert; nézetöket Károly' követe, Mendoza, is támogatta; 's a' király, midön tudomására jutott, hogy neje azelőtti nap fiat szült, örömében a' seregnél maradt, és Győr felé indult. Nádasdy Tamás háromszáz lovassal előre sietett; Győr és Szentmárton nem késtek Ferdinándnak hódolni. A' német zsoldosok restellették, hogy még nem volt alkalmuk prédálni; soraikból hangos panaszok hallatszottak; Ferdinánd egyik zászlótartójokat felakasztatta. Augusztus' 8.án Komárom előtt táborozott a' sereg. A' vár ellenállott; de más nap, miután reggeli öttől délutáni négyig tüzes golyók belsejébe repítettek, 's gyarló falaiban mármár rést nyitottak az ágyúk, megadta magát feltétlenül. A' tatai őrség két tisztét megölte, hogy Ferdinándnak augusztus' 10.én hódolhasson. Innen Esztergom alá érkeztek a' hadak. A' város kaput tárt előttök, de az érseki vár, honnan Várday már korábban eltávozott, csak azon feltétel alatt akarta magát megadni, ha azontúl is az érseké marad, 's ha Várday megerősítetik az érsekségben. Ferdinánd visszaútasitotta a' kivánságot; két napi vívás után kezében volt az erősség. E' közben Nádasdy Tamás őrséget vetett Visegrádba, 's Ferdinánd, midön Esztergomból Budának indult, „meglátogatta a' királyok' visegrádi mulató házát, mellyet igen szépnek talált."

Zápolya botorúl csak háromezer embert gyüjtött maga körül, talán mert várta, hogy Ferdinándot diadalmenetében Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom meg fogják akasztani.

---

des schwartzen Mannes Todt ein solchen Triumpf gemacht, als hättet man den Thürkh auffs Haupt erlegt .... Hatt pey drei hundert Waxenkertzen und Fackeln im Haus und Fenstern lassen anzünden, lassen Trometten Pauken pfeiffen, und Te Deum laudamus singen, Gelder unter das Volk geworfen; alda ist ein solchs Jubeliren und Geschrey gewest, dass man zu Krakau lange nicht gehört."

Csalódott. Füleresy János és Fogasy Ambrus a' dunai hajósereg', az úgynevezett naszádosok', csajkások' vezérei Ferdinándhoz pártoltak, 's János király e' hirre Budáról Pestre költözött, és Gubacsnál ütvén tábort, itt hat napig időzött. Vele voltak Erdődy Simon, Bakics Pál, Homonnay Ferencz, Kismarjay Lukács, Bodó Ferencz, és Mária királyné' kémje Ártándy Pál. Perényi Péter ekkor már elpártolt tőle; Ferdinánd megkinálta őt a' Palóczyak' jószágaival, — a' nagynevü nemzetség' utolsó ivadéka, Antal, elhúnyt Mohácsnál, — megkinálta őt névszerint a' sárospataki urodalommal, melly különben is tettleg már Péter gróf' kezében volt; és Ferdinánd czélt ért. Batthyány Ferencz július' első felében még Budán tartózkodott János királynál 's Késmárkot adományul nyerte; most Thurzó' közbenjárására ismét Ferdinándhoz állott, 's ez őt örömmel látta a' magáéi között.

Zápolya lenyakaztatott egy öreg nemest, ki táborában a' nádor' leveleit osztogatta; 's augusztus' 19. én hadaival útját Hatvannak vette. Azelőtt való nap Ferdinánd tábort ütött Óbudánál, hová a' főváros' polgársága tiszteletére sietett. Nádasdy előre küldetett, hogy a' királyi várlakot megszállja; 's augusztus' 20. án Mátyás' palotájában, melly a' jövevények' bámulatát vona magára, 's mellyet az oltalmára hagyott őrség önként általadott, Ferdinánd parancsolt. [120])

VII.

Ferdinánd haladék nélkül országgyülést hirdetett, melly september' 29. én Budán fog megnyílni. Zápolya augusztus'

120) Ursinus Velius az id. h. Zermegh, János, Comment. rer. gest. inter Ferd. et Joannem, Schwandtnernél, II. 388. Istvánffy, IX. 138—141. ll. Bucholtz, III. 209. Gévay' id. m. I. k. l. f. 96—99. ll. A' pórság Komáromtól Budáig sokat szenvedhetett a' labanczok' kegyetlenkedésétől. Mária ezt érzékenyen vette 's Ferdinándot figyelmeztette a' kicsapongásokra és következményeikre.

24. én Hatvanban kelt levele által az övéit hűségre intette, igérvén, hogy mihelyest serege elégségesen megnövekedendett, nemcsak kiűzi az országból az ellenséget, kit árulók nehány erősség' birtokába helyeztek, hanem boszút is áll rajta. A' levél lelkökre köti a' hazafiaknak, hogy a' Ferdinánd által kitűzendő országgyülésen megjelenni ovakodjanak; hogy Ferdinánd' felhivásait el ne fogadják, el ne olvassák, másnak meg ne magyarázzák. A' jelen parancs ellen vétők bűnhödni fognak olly mértékben, hogy még utódaik is megemlegetik. [121]) Szólottunk azon öreg nemesről, kinek fejét vétette János, mert Báthory' hirdetményeit kiosztogatta; Ferdinánd most Endre deákot, ki Bánffyt követségi utján taval Bécsbe kiséré, felakasztatta, mint Zápolya' kémét. A' polgári háború az ország felébe jött, minden iszonyatosságaival egyetemben.

Kazimir brandenburgi határgróf röviddel Budára érkezése után meghalálozott. Ferdinánd a' hadak' vezérletét Salm Miklósra bizá, ki Zápolyát üzőbe vette. Eger feldúlatott, mert késett eleséggel ellátni a' német hadakat, mellyek a' Mannsfelddel utánok küldött lovasság által támogatva, Ládnál, a' Sajó és Hernád között 's másod ízben Tokajnál september' 28. án hajnalban erőt vettek az ellenfelen. Kismarjay Lukács, Zápolyának 1514. ben a' pórháborúban segéde, halva maradt; Bakics Pál megfutamodott és Ferdinándhoz pártolt; János király a' Tisza' túlpartján keresett menedéket, 's a' hidat olly hirtelenséggel felbontatta, hogy saját népéből is sokan a' folyamba vesztek. A' diadalmas had Tokaj' lakosait leöldöste, 's harmad napra a' Bodrog' torkolatánál épült erősséget is kezébe ejtette. Tálya, Regécz, Boldogkő szintén Ferdinándot uralták. [122])

---

121) Pray, Epist. Procer. I. k. 307. l.

122) Ursinus Velius, 22. l. Gévay' id. m. I. k. l. f. 110. l. A' Podhradczky által Vránesicsnak tulajdonított magyar krónika, 20. l.

Majdnem egy időben a' tokaji győzelemmel, Szlavoniában hasonló szerencsének örvendhettek Ferdinánd' fegyverei. Batthyány Ferencz még augusztus' végnapjaiban Frangepan és Tahy ellen küldetett, kiket a' Ferdinánd által elhanyaglott szerémi püspöknek, Brodarics Istvánnak, Zápolyához pártolása, a' Drávánál, Szávánál még hatalmasbakká tett. Varasdon Kecskés Pál, a' nádor' bizodalmas embere volt várnagy — Ferdinánd az erősséget Báthorynak adományozta; — Varasdnál, a' Dráva' jobb partján, Batthyány Ferencz, 's vele János korbovai gróf, ismét társa a' bánságban, Keglevics Péter, a' Zrínyek, a' Blagayak, stájer és krajni segédhadak ütöttek tábort. Frangepan' közeledésére visszavonultak Ormósdig; Kristóf gróf Varasd' vivásához látott. September' 27. én, midőn a' várfalakat szemügyre venné, golyó által halálosan megsebesítetett. A' vitéz férfiú társait hűségre intette János király iránt, 's vezérül Tahyt ajánlotta nekik. Még élt, és hadai már szétporlottak, csak saját legénysége — ezer lovas — maradt a' haldoklónál a' táborban. Elhunytával Zápolya' pártja támasz nélkül hagyatott Horvátországban; Batthyány gyűlést tartott Kőrösudvarhelyen, 's urak és nemesek tömegesen hódoltak Ferdinándnak. [123])

E' kétrendbeli diadal' híre, 's azon körülmény, hogy a' főváros kezében volt, számos híveket szerzett Ferdinándnak. A' legnevesebbet, Perényi Pétert, ki a' koronát is magával hozta, már említettük; Várday Pál hozzá csatlakozott, mihelyest az esztergomi érsekségben megerősítetett; Török Bálint, ki szolgálatait már korábban felajánlá, szintén nem késett a' megjelenéssel. Sulyok György és Gerván János, amaz pécsi, ez csanádi püspök, Zápolya' kinevezéséből mindketten, feljöttek Budára és kegyelembe vétettek. Podmaniczky István a' nyitrai püspök már rég Ferdinándhoz pártolt. A'

---

123) Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 389. l. Istvánffy, IX. 144. l. Gévay, I. k. l. f. 111. 112. ll.

bazini grófok is magokkal hozták hűségöket. Zápolya october' 4. én Nagyváradon kelt levele által hijába intette a' Budán összesereglett nemességet: ovakodjék Ferdinándtól, kinek mint külföldinek Magyarország' koronájához semmi joga, 's várja a' nemzet' üdvét tőle, ki most a' Tisza megé kénytelenített vonúlni, „mert a' nemesek annyi könyörgésére sem akartak felkelni," de ki most réájok is, külhadakra is számot tart, megmentendő a' hazát; — hijába emlékeztette Perényi Pétert a' barátságra, melly őket első ifjuságuktól fogva összefűzte, a' családával kötött frígyre, a' Fehérvárott esküt hűségre. [124])

Az országgyülés megnyilt. October' 8. án az urak együtt voltak a' várlakban. Ferdinánd bővebben fejtegette előttök jogát a' magyar koronára; említette a' szerződéseket, említette hitvesének Vladiszlávtól származását, említette a' pozsonyi választást, mellynek megerősitését várja. Az urak jogszerünek nyilatkoztatták a' választást, 's jogszerünek hirdették a' nemesek, a' városi követek, [125 a]) kiket Szalaházy Tamás, most már egri püspök, az urak' végzéséről értesített. [125 b]) Más nap Ferdinánd a' várlak előtt, Szalaházy' tolmácslata mellett beszédet intézett a' rendekhez, biztosítván őket, hogy kormánya atyai kormány leszen, hogy a' történt választást senki sem fogja megbánni. Felséged' országlását senki sem ellenezte volna, — viszonzá a' nemesség' szónoka Bessenyey István, — ha a' cselszövők nem hitetik

---

124) Pray, Epist. Procerum, I. k. 309—318. l.

125 a) Kassa nem volt jelen, 's mi meglepő, még Bártfa is késett. Kaprinay, Hung. dipl. I. 311. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 120. l.

125 b) Ferdinánd october' 8. án ezeket irja Máriának: „Asture (à cette heure) yey suis retourné de la diéte, dont fis ma primière propossicion, et m' a esté incontinent respondu, et au primier acepté par tous l'election faite en ma persone." — Lehet az is, hogy e' levél a' másnapi gyülés' eloszlása után iratott.

el velünk, hogy a' szepesi grófnak királyságába a' császár is felséged is beléegyeztek. Most máskép tudjuk, 's felségedet, mint törvényes királyunkat örömest üdvezeljük. — Úgy van, hangzott a' tömegből. [126])

Anna 's az özvegy királyné lejöttek Budára, — amaz bíborszinü, ez fekete posztóval bevont hajón, — hogy tanúi legyenek Ferdinánd' koronáztatásának. A' király 's a' királynék october' 29. én Székesfehérvárra indúltak, háromezer gyalog', háromezer lovas' és tizennégy ágyú' kiséretében. November' 2. án megérkezett a' korona. Más nap lefolyt az ünnepély. Midőn Ferdinánd a' székes egyházba kisértetett, Farkas bazini gróf, Thurzó Elek és Perényi Péter a' kardot, a' golyót, a' királyi pálczát vitték előtte; Báthory István, köszvénye miatt zsellyeszéken, a' koronát. Az isteni tiszteletet Podmaniczky István tartotta, ugyanaz, ki Zápolyát a' mult évben királylyá kente; Várday jelen volt, de érseki palliuma még nem érkezvén Rómából, elsőséget adott az agg nyitrai püspöknek. Akarjátok-e Ferdinándot királytokul? — kérdé Báthory három ízben a' gyülekezetet. Akarjuk, volt a' válasz; és Podmaniczky Ferdinánd' fejére tette a' koronát. Következett az ünnepélyes menet Péter' egyházába, hol nehány nemes, aranyos vitézzé üttetett, szent Márton' templomába, hol a' király ujból az ország' jogainak épentartására esketett; a' domb felé, hol István' kardját villogtatta; mind olly szertartások, mellyeket most végízben látott Fehérvár: több királyt nem koronáztak a' szent városban. [127])

November' 4. én Ferdinánd' hitvese, Anna, királynéul koronáztatott, és kegyelmek osztogattattak. Szalaházy kanczel-

---

126) Ursinus Velius, II. 28. Widmann, Praynál, Annal. V. k. 145. l.

127) Ursinus Velius, II. 35. Regia in Stulweyssenburgum Hungariae civitatem ingressio, Antwerpen, 1527.

lárrá, Maczedoniay László pécsi prepost nagyváradi, — Gherendy Miklós fehérvári örkanonok erdélyi püspökökké neveztettek; Thurzó Eleknek Szepesváron kivül, Göncz és Telkibánya Abaújban 's Hernádnémeti Zemplénben adományoztattak, — eddig Zápolya' jószágai, ki Verböczyvel egyetemben, mint felségsértő és hazaáruló az ország' ellenének nyilvánítatott. Az erdélyi vajdaság Perényinek jutott; Thurzó országbiróvá lett, Báthory Endre tárnokká, Révay Ferencz királyi személynökké, Nádasdy Tamás budai parancsnokká, Szalay János pozsonyi gróffá, illetőleg a' végvár' nagyává. November' 5. én a' rendek' főbbjei külön egyenkint hittel kötelezték magokat Ferdinánd irányában. Törvényczikkely' képében nyolcz végzés keletkezett. Ezekhez képest a' Zápolyához ragaszkodók, köztök öt úr: Erdödy Simon, Bánffy János és Antal, Tahy János és Homonnay Ferencz, — Brodaricsról nincsen szó, — 's az ország' valamennyi főispánai kötelesek november' 25. dikéig Ferdinándnak hódolatukat bemutatni. A' hármas-könyv tizenhat, e' végre választott törvénytudós által, kikhez a' király még másokat is sorozhat, jövő országgyülésig vizsgálat alá vonassék, 's aztán váljék törvénynyé. Ferdinánd' eddigi adománylevelei úgy Máriáéi bírjanak érvényességgel; János vajda' cselekményei és adományai érvénytelenek. A' hatalmaskodást sarkon érje a' büntetés. Orvok, rablók, gyujtogatók, gyilkosok, bűvölők és hasonló gonoszok megyék-szerte fenyítésre vonatandók, tizenkét jámbor nemes fogván a' főispánt 's a' szolgabirákat e' tisztben támogatni. Mindenik jobbágyi házhely után azonnal, 's jövő évi martiusban ujból egyegy arany forint fizettessék a' király' kincstárába; a' melly jobbágynak háza elégett, az felmentetik a' jelen adó alól, úgy az is, kinek vagyona tíz forintnyi értékkel sem bír. [128])

128) Corpus juris hung. I. k. 355. l.

November' 11. én új temetkezési szertartással tisztelkedtek a' jelenvoltak Lajos királynak; 's az országgyülés eloszlott. Ferdinánd Székesfehérvárról Budára 's innen Esztergomba ment. Hívei éreztették vele a' szükséget, húzamosabban az ország' belsejében maradni, ha királyságának megszilárdulását óhajtja. Zápolya Nagyváradról Erdélybe indult, honnan Bodó Ferencz hajdúkkal, székelyekkel, lengyel segédhadakkal, 's Cserni Jován' népének egyes maradványaival novemberben ujra a' Tiszáig nyomult elő, 's ide őt ura is rövid idő mulva követte, mert bő alkalma volt tapasztalnia, hogy hadak nélkül veszélyes a' tartózkodás Erdélyben, mellynek szász és oláh lakosait Ferdinánd' biztosai ellene lázitották. Bodó kezdetben szerencsésen működött, de rövid napok mulva Török Bálint és Pekry Lajos által, kik válogatott hadakkal ellene küldettek, Tokaj' közelében megveretett és hősi ellenállás után elfogatott; Zápolya Homonnay Ferencznek Lengyelországgal határos jószágaiba vonult. [129])

Felebb láttuk, hogy híveit idegen hadak' érkezésével biztatta: talán csak lengyeleket értett alattok, de most elkeseredésében a' törökhöz is folyamodott. [130])

Zsigmond király nem nagy hajlammal viseltetett Zápolya iránt; a' lengyel urak 's a' lengyel nép nem akarták, hogy a' császár, hogy Ausztria János királyon erőt vegyen, 's e' né-

129) Ursinus Velius, III. 43. Istvánffy, IX. 142. l. Pray, Epist. Procerum, I. k. 322. l. Gévay, I. k. l. f. 118. l. — Bodó Németújhelybe vitetett, hol — mert nem volt igéret, melly őt Zápolyától eltántorítsa, — nehány év mulva fogságban megholt. — Podhradczky' egyik kronistája szerint Zápolya Tasnádon töltötte az 152$\frac{7}{8}$ diki telet, mi nem valószinü. „János király megjede, súgásból imminnitt ammonnatt hallván, hogy őtet az ország Kolosváratt megakarná fogni; Tasnádra kiszálla minden nípivel és ott telele."

130) „János király az evangyéliomból megláttatta, hogy ha az törököt segítségül híhatja; az cseri barátok ezt lelék az evangyéliomba, hogy az, ki vele jót tészen, az az ő atyjafia," irja Podhradczky' egyik kronistája. Egész Magyarország tudta, várta, hogy Zápolya a' törökhöz folyamodik, ha nem bír Ferdinánddal.

zetökben Rincon által megerősítettek. Logschau György ausztriai követ Krakóból 1527. június' 7.én panaszképen irja: „a' lengyel köznép a' vajdával tart.“ Június' 9.én: „a' nagymise közben szónoklatába imádságot szött a' pap Magyarország' királyáért, én Ferdinándot értettem alatta, ő a' vajdát; Zsigmond és hitvese jelen voltak.“ Kérelmére, hogy a' király ne engedje Zápolyát fegyverrel, hadi néppel országából ellátni, illyetén parancs adatott ki: „a' tatárok veszedelemmel fenyegetnek bennünket, nagy seregre van szükségünk, 's ez okon senki se merészeljen, az országból kiköltözködni“; de senki sem hitte komolynak a' parancsot, 's a' franczia követ és Zápolya' biztosai folytatták a' toborzót. [131]) Egy pálos barát mód felett tevékenynek mutatkozott ez ügyben. Utisenics György, ez volt neve, Kamizáczon született, Horvátországban, velenczei anyától; 's az anyának nevét: „Martinuzzi,“ utóbb a' fiú is elvállalta. Gyermekségét Hunyadon töltötte Corvin János' szolgálatában, ennek halála után béres lett Zápolya István' özvegyének udvarában. Lánglelke őt a' Buda melletti pálosok' monostorába vezette, hol rövid idő mulva nagy előmenetelt tett a' tudományokban, nagy ildomosságot tanusitott a' gyakorlati ügyek' kezelésében. Hírétnevét öregbitette, mint főnöke a' czenstochovi monostornak, Krakó mellet, hol bő alkalma volt a' lengyel urakkal közelebbről megismerkednie. Innen a' szerzet' sajóládi házába tétetett át, 's itt ismerkedett meg vele Zápolya, midőn Ferdinánd elől Tokaj felé vonult, itt bízatott meg a' magyar ügyek' titkos kezelésével Lengyelországban. [132])

A' magyar ügy Konstantinápolyban egy lengyel nagy' kezébe adatott.

Szolimánt a' közvárakozás ellenére ásiai birodalmának

---

131) Bucholtz, III. k. 215. l.

132) Martinuzzi' levele Vrácsics Antalhoz, Praynál, Annales, V. k. 271. l. Istvánffy, XII. 201. l.

bonyodalmai már egy évnél tovább Konstantinápolyban marasztották. A' bosniai törökök nehány apró végházat foglaltak el horvát földön a' lefolyt évben; a' szerémi begek ollykor-ollykor szétküldözgették dúláraikat, de a' háború meg nem ujult. Természetes, hogy mind Ferdinánd, mind Zápolya figyelemmel kisérték az ozmán mozgalmakat, kémeik jártak keltek szünet nélkül. Radosics Balás 1527. nek elején megbizatott, keresné meg a' szendrői basát Ferdinánd' nevében jó szomszédság iránt, 's igérjen, adjon neki hatezer aranyat, ha ezáltal öt a' netalán vele jó lábon álló Zápolyától elvonhatja és az ausztriai ház' jogainak megismerésére birhatja. Szintakkor, vagy még korábban küldött ment Konstantinápolyba, a' nagyvezírtől tudakolandó: ha mehet - e veszedelem nélkül követség Ferdinándtól a' szultánhoz; és ennek 1527. aprilis' 15.én kelt levele szabad jövetet menetet biztosított a' követnek. Ehhezképest júliusban, mielött a' hadviselés Zápolya ellen megnyittatott, utasitás készült Bécsben a' Konstantinápolyba menendő követ' számára. Adja elő a' biztos — így szól az utasítás — hogy Fridrik 's Maximilián császárok és a' szultán' elődei között barátságos és testvéri viszony létezett, mellynek mindkét fél hasznát látta; hogy Ferdinánd cseh királylyá koronáztatott és magyar királylyá választatott, Károly császárnak hatalma pedig győzelmei' következésében rendkivül megnövekedett, de kebelökben nincsen hely az elbizakodás' számára, ők a' sükert Istennek köszönik, 's a' világ' többi részeit nem akarják haddal megtámadni, mert irtóznak a' vérontástól; 's Ferdinánd kivált ez okon kész, viszonyos barátságra és testvérségre 's három évi fegyvernyugvásra lépni a' szultánnal. Az illető szerződésbe iktattassa be a' követ, hogy a' szultán' magyar - és horvátországi erősségei fegyverszünetközben nem fognak jobb karba helyheztetni, 's igérjen a' Száván innen fekvő erősségekért váltságpénzt. [133])

133) Gévay, I. k. i. f. 37, 62 's 91. ll,

A' szándéklott követküldés ekkor még abbamaradt, [134]) de Ferdinánd' lépései részben tudomására jutottak Zápolyának, ki versenytársát az olmüczi gyülésen bizonyos török basávali alkudozásról vádolta, melly szerint Ferdinánd nyugotról, a' basa meg' délről fognák Magyarországot megtámadni; 's e' vádra ekkor válaszul adatott: ebből csak annyi igaz, hogy Ferdinánd ellenőrizés végett küldte volt emberét a' basához, mert János ármányt forrallt vele a' jogszerü király ellen, 's adót ajánlott a' töröknek. — Bizonyos, hogy Zápolyának elejétől fogva sokan tanácsolták — 's tanácsolta kétségkivül Rincon is a' franczia követ, — lépjen szövetségre a' szultánnal. Embereinek szájából már korán lehetett hallani, hogy tatárral, törökkel, ördöggel lépnek frígyre, ha Ferdinánd nem akarja őket békén hagyni. [135]) Zápolya a' gyászos tanácsnak kivitelét halasztotta, míg lehetett; és semmi kétség, hogy a' koronázása után Konstantinápolyba küldött, de ide, mint már érintettük, soha sem érkezett követség békét, fegyvernyugvást fogott volna inditványozni, nem szövetséget a' török felsőbbség' megismerésének alapján. De most, midőn Budát Ferdinánd' kezében látta; midőn az öszves országban már csak öt úr tartott vele, kik közül épen a' leghatalmasbak, Tahy János és Erdődy Simon szintén útban voltak Esztergom felé; midőn a' nemesség hovatovább hanyaggá vált iránta,

---

134) Hogy abbamaradt, onnan is láthatni, mert Ferdinánd 1528. januáriusban küldette le magának Bécsből Esztergomba Szolimán' menevédét a' követség' számára, melly menevéd néhai kanczellárjának, az 1527. septemberben meghalálozott Harrach Lénárdnak irományai között lappangott, 's melly tehát eddigelé hasznavételen maradt; — és Ferdinánd azért küldette le magának az irományt, mert épen ekkor volt Hoberdanaczot Konstantinápolyba küldetendő. Gévay kissé improprie mondja Hoberdanaczot Ferdinánd' második követének a' portánál; mert maga is megismeri, hogy az első sohasem jutott el Szolimánhoz, 's mert az imént mondottakból világos, hogy amaz úgynevezett első követ még csak útnak sem indítatott.

135) Gévay, l. k. i. f. 50. l.

most elvetette magától a' szemérmet, és egy lengyel urat, Laski Jeromos szirádi ispánt, ki csak imént érkezett vissza Francziaországból és Angliából 's kinek valószinüleg megbizatása is volt I. Ferencztől ez ügyben, Szolimánhoz küldötte, — Zsigmond királynak is megegyezésével, úgy látszik. 1527. december' 22. én János király' képviselője Konstantinápolyba érkezett. [136])

VIII.

Ferdinánd 1528. januárius' 21. én Budán ország- [1528.
gyülést tartott, mellyre a' megyei nemesség nem fejenkint, hanem képviseleti alapon volt hivatalos. A' rendek tanácskoztak az eszközökről, mikhez nyúlniok szükséges, ha ellenállni akarnak mind Szolimánnak, kiről mint már is az országra jövőről szólottak a' hirek, mind Zápolyának, kihez Zemplénből, Abaujból 's a' szomszéd megyékből, de még inkább Lengyelországból fegyveres csapatok érkeztek. Végzés hozatott, hogy az urak és nemesek hadi legénységökkel 's jobbágyaikkal egyetemben kötelesek felkelni, ha a' király által e' végre felhívatnak, [137]) és hogy Ferdinánd induljon Ausztriába, Csehországba, a' német birodalomba, személyes törekvése által lábra állítani és útnak indítni az eddig híven igért és az országba soha sem érkezett segédhadakat. Távolléte' idejére helytartó tanácsot ohajtottak a' rendek, Budán, az ország' szivében, mellynek élén a' nádor, és Mária, a' most Neziderben lakozó özvegy királyné a' korona' valamennyi

---

136) Bel, Apparatus ad hist. Hung. Monum. d. I. 159. 's kk. ll. Laski már mint János' követe járt Parisban Londonban; VIII. Henriktől kétes válaszszal eresztetett útnak. l. Sitzungsber. d. k. Akademie d. Wiss. VI. k. 3. f. 276. l.

137) Corpus juris hung. I. k. 356. l.

tartományait kormányozzák. [138]) Februárius' elején ismét Esztergomban találjuk Ferdinándot, honnan Katzianer János', Fels Lénárd' és Thurn Miklós' vezérlete alatt háromezer hétszáz németet, 's nehány száz magyar lovast küldött Zápolya ellen, kinek folytonos toborzását lengyel földön követei által a' petrikowi országgyülésnek is orvoslás végett bejelentette. Követsége itt Zápolyáéval találkozott, mellynek tagjai Frangepan Ferencz, ferenczes, utóbb kalocsai érsek 's Brodarics István még busásabb segédet szorgalmaztak. Zsigmond király folytatta eddigi semleges magaviseletét a' versenyfejdelmek irányában, 's Ferdinándnak igérte, hogy a' Zápolyát szolgáló lengyel hadakra visszatérési parancsot küldend. [139])

Ferdinánd ugyancsak Esztergomból, 's talán nemannyira süker' reményében, mint hogy még is megkisérlette legyen, zalatnoki Hobardanacz Jánost, a' jajczai őrség' tisztét és Weichselberger Zsigmondot februárius' végén követekül Konstantinápolyba küldötte. [140]) Utasitásuk a' király' mult évi diadalának következésében eltért a' felebb említettől. Ferdinánd békét, jó szomszédságot ajánlott, de a' Magyarországtól elszakított erősségeket, köztök Nándorfehérvárt is visszakövetelte, igaz hogy kárpótlás mellett.

Februárius' végnapján Esztergomból Óvárra indult Ferdinánd, hol Máriával találkozott, ki a' helytartóság' felvállalása ellen tiltakozott, 's honnan martius' 7. én az ország' hatóságaihoz körlevelet bocsátott. „Távollétünk alatt — így szól az oklevél — Pál esztergomi érsek, országunk' főpapja, Tamás

---

138) Gévay, I. k. 2. f. 33. l.

139) Pray, Epist. Proc. I. k. 325. l. Kovachich, Sammlung kleiner Stücke, 215. l. Horvát István, Verböczy' emlékezete, II. k. 266. l.

140) Katona, XX. k. 244, 253. ll. Ezen adatok' összevetéséből a' Gévay által közzétett követségi jelentéssel kiviláglik, hogy Hoberdanacz februárius' második felében indult útnak, ámbár csak aprilis' 8. án lépett, Brodnál, török földre.

egri püspök, kanczellárunk, Gerendy Miklós erdélyi püspök, kincstartónk; úgy Thurzó Elek országbiránk, Báthory Endre tárnokunk, és más tanácsosaink, Báthory István nádorral, kit régi szokáshoz képest helytartónkká neveztünk, fognak a' közügyek' kezelésében eljárni . . . A' végeket tisztekkel 's őrségekkel elláttuk. És senki se higye közűletek, hogy távollétünk hosszadalmas fog lenni, vagy rátok, az országra kárt, veszélyt hozó, mert . . . . sereggel és hadi készületekkel Budán leszünk, mihelyest a' szükség kivánandja. Legyetek nyugton, legyetek állhatatosok; mi nem fogtunk volna annyi költséget, annyi fáradságot az országnak a' gonoszoktóli megmentésére fordítani, ha nem áll szándékunkban, azt magunknak és gyermekeinknek 's a' magyar nemzetnek békés állapotban megtartani . . . Hatalmas sereg fogja Zápolya Jánost, szerencsétlenségtek' szerzőjét és gonosz felekezetét üzőbe venni, míglen Istennek segédével a' zenebonásoktól megtisztúlandott az ország . . . ." [141])

Es e' sereg szerencsésen működött Zápolya ellen, ki e' tájban Kassa' környékén hétezer emberrel táborozott. Ferdinánd' hadai kisebbségben voltak, de táborszerei, tüzérei felsőbbséget szereztek neki, 's Katzianer és Fels gyakorlottabb hadnagyok voltak, mint Czibak Imre, Atthinay Deák Simon 's a' Zápolya által erdélyi vajdává nevezett somlyói Báthory István. Szinánál, Kassától délre, a' kanyaptai láp 's a' Hernád között, összecsaptak az ellenséges hadak; Zápolya megveretett, és parányi kisérettel Lengyelországba vonult, hol mint Tarnowski János' vendége félévnél tovább tartózkodott. [142]) Aprilis' 8. án hosszú levelet irt a' németbirodalmi rendeknek, kik ekkor Regensburgban összegyűlni szándékoztak. Előadta, hogy a' nemzet őt egyhangulag ki-

---

141) Pray, Epist. Procerum, I. k. 327. l.
142) Ursinus Velius, IV. 57. l.

rályul választotta, mert csak személyes ellenei és önhasznukat kereső szegény úri emberek nyilatkoztak Ferdinánd mellett; hogy már régebben követeket küldött a' német rendekhez, kik jogát előttök fejtegessék 's készségét nyilvánitsák, az ügyet ítéletök alá bocsátani, de ezen követek Ferdinánd által letartóztattak; hogy a' lengyel király által Olmüczben megkisérlett békéltetésnek, az ellenfél' makacssága miatt nem volt eredménye; 's hogy miután fegyverszünetközben a' megvesztegetett nagyok Ferdinándhoz pártoltak, ő, a' törvényes király, kénytelen volt Lengyelországba vonulni. Keserves dolog nemcsak a' hozzá hasonló, hanem a' középszerü állásu emberekre nézve is, lezuhanni kedvező helyzetből mostoha viszonyok közé; 's így nem csoda, ha az igazságos ok nélkül szenvedő ott keres segédet a' hol talál; és ha ő most ollyatén eszközhöz fog nyúlni, melly a' keresztyén világot veszedelembe ejtheti, annak Ferdinánd az oka. Hogy a' német rendek lássák, milly hatalmasan védi a' keresztyénséget Ferdinánd, újabb hadjáratról szól a' levél, melly a' törököket 1527. november' elején Budáig hozta [143]) 's az elveszett Jajczáról. [144]) — És csakugyan, a' mi Bosniából még a' magyar koronához tartozott, az a' mult télen lefoszlott róla. A' szendrői 's a' bosniai basák örvendetes dolgokat üzenhettek Konstantinápolyba. Jajczát általadta Gorbanócz István, Banalukát Radatovics Endre; ezen erősségek' bukása több kisebb végházakét vonta volt maga után. [145])

Röviddel a' felebbi levél' kelte után — aprilis' 26. és

---

143) Puto scribae errorem esse, mondja Pray, 's Bodó' tatárait látja Budának környékén, nem a' törököt. De Ferdinánd 1527. november' 27. én Esztergomból ezeket irja Károly császárnak: „les turcz . . . ont desia (déjà) faitz depuys que suis e cedit royaubne trois courses jusques à dixsept lieux pres de Boude.“

144) Pray, Epist. Procerum, I. k. 332—343. ll.

145) Istvánffy, IX. 149. l.

27. én — Pack Otto, a' hessz tartománygróf' küldötte, ugyancsak Tarnowban, alkudozásba ereszkedett Zápolyával. Ura, mint buzgó pártfogója Luther' tanainak, szövetségest keresett Ferdinánd ellen, és Zápolya reményt nyújtott néki, hogy Zsigmond királytól százezer forintot szerez-számára. [146]) De Tarnow' fejdelmi vendége bizodalmát nem annyira a' reformatio által elöidézett német bonyodalmakba, mint a' törökbe vetette, 's felebbi levele oda czélzott, hogy a' világgal sejdítesse a' szövetséget, melly közte és Szolimán között megalakúlt.

Miért küld urad csak most követül? — mondá Ibrahim december' 22. én a' nála tisztelgő Laskinak, — miért nem küldött követet koronáztatása elött, ki az országot számára a' szultántól kérje? Vagy nem tudja, hogy Szolimán csak azért nem gyújtatta fel a' budai várlakot, mert szándéka, oda rövid idő mulva visszatérni? Mi jól tudjuk, hogy te csak azért érkeztél, mert urad megszorult, mert Ferdinánd erőt vett rajta. Uram azért küldött — válaszolá Laski — hogy őszinte és tartós szövetséget kössön a' portával, mit király elődeinek is tanácsolt vala. A' szultán véleményünk szerint azért nem pusztitotta el a' budai várt, mert a' melly házban evett és aludt, azt nem szokta károsítani. Ibrahim megelégedéssel mosolygott, midőn értésére adta Laski, hogy ura nemcsak a' szultánnal, hanem vele, a' nagyvezírrel is akar szövetségre lépni, mint kiről tudva van, hogy határtalan befolyást gyakorol Szolimánra. Mosolygása mást mondott, mint szavai: én a' szultán' rabszolgája vagyok; jelenteni fogom neki, hogy itt vagy.

Laski most mindenekelőtt a' díván' titkos tanácsosát, Gritti Lajost ügyekezett megnyerni. Ez természetes fia volt a' velenczei herczegnek; Konstantinápolyban, hol született,

---

146) Ranke' id. m. III. k. 37. l.

otthonos, nagyravágyó és pénzsovár, 's mindig száz ármány' fonalait szövő. Ajándékok és igéretek megnyerték Zápolyának. A' török őrök Laskihoz senkit sem bocsátottak, de Gritti módot talált, őt meglátogatni. Magának és a' velenczei követ' törekvéseinek tulajdonította az érdemet, hogy a' törökök a' lefolyt nyáron nem mentek haddal Magyarországra. A' szövetséget csak adó' felajánlása által vélte elérhetőnek. Arra nem vagyok felhatalmazva, volt Laski' válasza.

December' 28. án Ibrahimhoz vezettetett. A' nagyvezír Zápolyát testvérül fogadta, 's a' testvérnek tanácsul adta: kinálja meg adóval Szolimánt, ő, Ibrahim, azon lesz, hogy az adóöszlet minél csekélyebbre szabassék. Mi Lajos királyt megöltük; mi Budát elfoglaltuk, ettünk, aludtunk benne; az ország a' mienk. Soha se mondd, hogy Jánosé mert királyává koronáztatott. Arany és drágakövek nem uralkodnak, hanem a' szablya; engedelmességet a' szablya szerez, a' szablya biztosít magának. Urad gyenge, mert országa ki van merítve; ragadja meg tehát császárunk' subájának úját, ismerje őt urául, és számot tarthat segédére nemcsak Ferdinánd, hanem a' császár ellen is. Porrá őröljük őket, hegyeiket lovaink' patkói rónává tiporják. Ha Velencze nem veti magát közbe, a' mult nyáron felfaltuk volna mind uradat, mind Ferdinándot. Kettőnek vitájából haszna van a' harmadiknak. Ha kell, ismét Budán termünk, véget vetők a' versénytársak' czivódásának. — Adóról szó sem lehet, válaszolá a' követ; az én kegyelmes uram inkább ellenségének, inkább lovászának vetné oda az országot, mintsem hogy adót fizessen nektek. Abból, hogy Buda városát elhamvasztottátok, még nem következik, hogy Buda a' tiétek. — Laski büszkeséget hazudó daczczal és őszinteséget szinlő hetvenkedéssel lépett fel; Ibrahimra hatással volt a' szerep. Üljünk közelebb egymáshoz, mondá, hogy szabadabban szólhassunk. Mi haszna lehet a' szultánnak urad' barátságából? Ha szövetségre lé-

pünk vele, akkor elleneinek ellenei vagyunk. Nem kell-e segédére lennünk, valahányszor kivánandja, Ferdinánd ellen, a' hatalmas német nemzet ellen? Ez drága barátság, ezért részetekről is kell valamit tennetek. Hódolj a' szultánnak; igérj adót; adó nélkül Magyarország nem lészen sem uradé sem Ferdinándé. — A' keresztyén fejdelmek, viszonzá Laski, megannyian ellenei a' töröknek; jöhet olly idő, mikor a' magyar király' barátsága nagy értékkel birand a' szultán' szemében. Adót soha sem fog fizetni János; de ha a' szultán visszaadja az elfoglalt véghelyeket, felsöbbjét látandja benne a' király, kinek tisztelettel adós, védőjét, kit jótevőül fog vallani. — Ibrahim felkaczagott. Tudd meg: körmeink élesebbek a' sólyoméinál. A' mire kezünket teszszük, az kezünkben marad, hanemha újainkat elvágják. Nekünk hosszú kezeink vannak, nektek meg' sovár szemeitek. Nándorfehérvárt akarod! bizony, álmodozol atyafi. A' szerémi végvárakat kivánod! bizony, jól eshetett a' szerémi bor.

Gritti' közbenvetésére, ki Ibrahimnak magyarázgatta, hogy Zápolya nem ajánlhat adót, mert különben felekezete az országban végkép elpártol tőle, 's a' franczia király is kénytelen lesz, segédét megvonni, — az adó' követelésétől elállott a' diván, elégelvén, ha évenkint követség érkezik tizezer forint ajándékkal. Laski semmit sem akart tudni ezen inditványról, mert közte 's az adókövetelés között nem látott különbséget, és továbbá is Szerém' visszaadatását szorgalmazta, hol az ország főbb urainak, névszerint a' kalocsai érseknek szőlei vannak. — Szerémet nem lehet visszaadni, volt a' válasz, mert ott már több mecset épült; a' Duna 's Dráva szolgáljon határvonalúl. Évenkinti ajándék nélkül lehetetlen a' szövetség. — Laski most minden ötödik évben igért követséget ajándékkal, de mellynek értéke ne legyen meghatározva; 's látván, hogy Szolimán' sógora Musztafa is nyájasabbnak mutatkozik, januárius' 18.án újra minden ajándék ellen nyilatkozott. „Minden népnek,

mondá, saját szokásai vannak; küldöi gyalázatos dolognak tartják, attól méltatlanságot követelni, kit magunkhoz akarunk hajlítani. A' mit kényszerítés által akar elérni a' díván, az meg fog történni önmagától. Ha Szolimán megbecsüli János királyt, akkor ez nem csak Magyarországot, hanem vagyonát, életét készen tartja a' szultán' számára. Ő, a' követ, bízik a' padisa' nagylelkűségébe, 's ez okból nem akart gőggel fellépni, mint a' korábbi magyar követek, hanem tiszteletet áldozott a' tiszteletreméltónak. Zápolya tudja, „hogy Szolimán az emberiség' remeke.“ — Januárius' 27.én Laski a' szultán elébe vezettetett. Mihelyest dicsőséges győzelmed után — így hangzott a' követ' üdvezlő beszéde, — Budát elfoglaltad 's meg' elhagytad, uram Magyarország' öszves rendei által királylyá koronáztatott. Ő elvállalta e' méltóságot, olly remény' fejébe, hogy neked kedves dolgot tesz vele. Követséget is küldött nyomban, de a' követek közül az egyik elfogatott, a' másik megöletett: magam is csak nagynehezen jutottam ide: oláh földön kiséröimtől, holmimtól megfosztattam. Uram, a' magyar király, tartós jólétet és állandóan szerencsés uralkodást kiván neked. Tekintsd ezentúl őt, országát, vagyonát mint sajátodat valamennyi elleneid' leküzdésére, 's tudd, hogy bajaiban egyedül jóságodnál fog segédet, oltalmat keresni. Ő, az általad megismert király, országostul, vagyonostul, hatalmostul a' tied. — Királyod' hajlandósága örömemre van, válaszolá Szolimán; országa eddig az enyím volt, nem az övé, szablyámnak jogos szerzeménye. Tudomásomra jövén irántami jó indulata, nemcsak reá szállítom az országot, hanem ausztriai Ferdinánd ellen is olly hatalmasan fogom megvédeni, hogy bizton aludhassék mindkét oldalán. Bizodalmát tiszteletben tartva, sorsáról, mint a' magaméról fogok gondoskodni. [147])

---

147) Bel, Apparatus ad hist. Hung. Monum. d. I. 159 's kk. ll.

Igy vált a' magyar korona János' képében, török hűbérré; így jutott a' bolgár és oláh föld', Bosnia' és Szerbia' sorsára; igaz hogy a' lehető legkiméletesebb formában, mit János nemannyira Laski' ügyességének, mint azon elhaló fénynek köszönhetett, melly a' Hunyadiak' nimbusából még réa is sugárzott. —

Konstantinápolyból parancsolat ment valamennyi szandzsákokhoz, készüljenek nagyobb hadviseléshez; 's Moldva és Oláhország, mellyek közül az első, Ferdinándhoz látszott hajlani, követeket is küldött az imént lefolyt budai országgyülésre, [148]) utasítást vettek, hogy hadaikat a' Zápolyáéival egyesítsék. A' szultán ötven ágyút ajándékozott királyi védenczének, 's Laski 1528. aprilis' 10.én táborából Tergovist mellett ellenségeskedést üzent Ferdinándnak. „Törökökkel, moldvaiakkal, oláhokkal, tatárokkal segédet hozok uramnak fennséged ellen, ki János király' jogát elnyomni akarja. Az evangyéliom megengedi, hogy a' kútba esett állatot vasárnap is (értsd: a' töröknek is segedelmével) kihúzhassuk belőle.“ [149]) — Ennyi szolgálatért Laski a' Szepesség' örökös grófjává neveztetett, 's adományul Szepesvárt, az imént Batthyánynak ajándékozott Késmárkot, Dunajeczet, Richnót és Gölniczet nyerte, — ha t. i. Jánoshoz ismét visszakerülnének; mert a' szinai csata után Katzianer és Thurn 's a' velökvolt magyar hadnagyok Bebek Ferencz, Pekry Lajos és Seredy Gáspár Szepesvárt' elfoglalván, 's Likavát, Zniót és Trencsént ostrommal bevévén, Zápolyát e' vonalban minden tá-

---

148) Katona, XX. k. 241. l. Moldvában ekkor Rares Péter országolt; követsége viszonzása volt a' Ferdinándénak, ki öt Mischillinger Lőrincz és Reichersdorfer György által hűségre intette. V. ö. Jászay, 405. l. Schesaeus (Eder' kiadása) 83. l. Hűségének tanusitására, midön követei Budán jártak, a' székelységet pusztította. Simigiani Ambrosii Hist. rerum ungaricarum et transylvanicarum 1490—1606, adcurante J. C. Eder, I. 68. Engel, Gesch. der Nebenländer des ungr. Reichs, IV. r. 2. d. 170. l.

149) Bucholtz, III. k. 247. l.

masztól megfosztották, mi felső Magyarország' tetemes részének tőle elhajlását vonta volt maga után. [150]) Török Bálint temesi gróf, most buzgó hive volt Ferdinándnak, azonképen mint Perényi Ferencz, ki Erdélyben az adó' felajánlását sürgette 's Deést és Dévát — Zápolya' kincseinek rakhelyét elfoglalta. [151])

1528. aprilis' 1. én Bécsből Brünnbe indult Ferdinánd, a' morva rendektől segédet Szolimán ellen szorgalmazni. Háromezer gyalog és kétszáz lovas igértetett néki. Husvét után Prágában volt; a' csehek hatezer gyalogot és ezer lovast adnak, mihelyest kivánandja. Még a' cseh fővárosban tartózkodott, midőn a' lengyel király' követe Opolniczki Péter őt Jánossal egyezkedésre intette. Ennek személyes jelenléte Lengyelországban, roppant kincseinek pazar kézzel osztogatott maradványai, Krakóban elnémitották az ausztriai pártot, 's hovatovább Zsigmond is úgy vélekedhetett, hogy a' magyar királyi

---

150) Spervogel, Wagnernél, Annal. Scepus. II. 150. Istvánffy, IX. 146. Bel, Notitia Hung. II. k. 350. l. Trencsén sokáig állott ellen; a' várnagyok: Baraskay Pál és Kozár Benedek vitéz férfiak voltak. Aprilis' közepén már be volt kerítve; májusban Katzianer egész erővel látott az ostromhoz; június' 7. én Mária segédet sürgetett számára Ferdinándnál, „hogy ne kénytelenítessék a' vívással felhagyni" 's csak egy hónappal később irhatta Ferdinánd Sopronyba testvérének: „Trencsén, Istennek hála, már kezemben van." A' vívó hadak nemcsak az örségtől sokat szenvedtek, hanem János' valamelly kapitányától is, ki az erősség' felmentését megkisérlé. Laski július' 4. én Konstantinápolyból Velenczébe irta: „Sciat (a' franczia követ.), his diebus exercitum Ferdinandi per serenissimum regem meum apud Trenchinium fusum fuisse." És Ibrahim basa június' 28. án Ferdinánd követeivel következő párbeszédet tartott: Ibr. „Scitisne exercitum domini vestri esse profligatum? Köv. Nescimus ubi et per quem. Ibr. A vayvoda transylvaniensi. Rex vester fecit obsidere castrum Trinciniense in cujus obsidione habuit 40,000 hominum, quos omnes vayvoda cum 36,000 profligavit, et tormenta bellica omnia accepit. Köv. Dominus noster hactenus ultra 8000 virorum adversus vayvodam non misit; Joannes autem si cum omnibus colonis et hominibus quos nunc habet, unacum gallinis et pullis suis insurgeret, vix, aut non posset facere numerum 36,000."

151) Gévay, I. k. 2. f. 37—39. l.

széken, mellyet önmaga el nem foglalhat, János és utódai kevesebb veszedelemmel fenyegetik Lengyelországot, mint Ferdinánd, a' császár' testvére, Ausztria' Burgund' és Spanyolország' képviselője. Maczedoniay László váradi püspök és Thuróczy Miklós főudvarmester a' királyi tanácsban értésére adták Opolniczkinek, hogy Magyarország' öszves rendei versenyeznek hűségökben királyuk iránt, 's hogy ennek semmi oka Zápolyától tartania. [152]) Ferdinánd Malzan Joákimot küldte viszontüdvezlettel Krakóba, 's panaszszal, hogy János menhelyet talált Lengyelországban, hol toborzásait egész kényelemmel személyesen folytathatja. Valamint Károly császár nem akadályozhatta, hogy német zsoldosok ne tóduljanak Ferencz király' zászlai alá, válaszolá Zsigmond, úgy én sem zárhatom el az utat minden szófogadatlan lengyelnek, ki Zápolyához ügyekszik. Már rég megparancsoltam, hogy otthonn maradjanak a' lengyelek, és Zápolya rövid idő mulva távozni fog az országból.

Ferdinánd óvári nyiltlevelében segédet igért Magyarországnak a' német rendektől, mellyet hogy szorgalmazzon, Regensburgba indul. A' regensburgi országgyülés Károly' parancsából elhalasztatott; németbirodalmi segédről szó sem lehetett. Ferdinánd igérte, hogy rövid idő mulva visszajő Budára; hónap hónap után múlt, 's ő távol maradt. Következése az volt, hogy a' hozzáállott rendek meg' elpártoltak tőle. Zápolya rendkívüli tevékenységet fejlesztett ki, mióta Szolimán' igéretét birta. Eddig is elég emberünk volt, — irá még tavaszszal egyik levelében, mellyet Ferdinánd' emberei elfogtak, — de midőn megnyílt a' csata, magunkra maradtunk, 's így Tarnowba érkeztünk, idegen zsoldosok' gyűjtésére; máris bérbe vettünk, a' magyarokon kivül, ezer német nehéz lovast 's háromezer hatszáz labanczot húsz

152) Ursinus Velius, IV. 73.

ágyúval, és ezer hatszáz cseh vadászt. [153]) Ezen német zsoldosokat Minkwitz szász lovag fogta volna Lausitzon és Szilezián át Posenbe hozni, de ebbeli szándékában Ferdinánd által gátoltatott. Lengyelországban holmi rendeletek' daczára akadály nélkül folyt a' toborzás; rövid idő mulva négyezer fegyveres gyűlt együvé. Magyarországon, túl a' Tiszán, Czibak Imre, somlyói Báthory István, Kún Gothárd, és Radics Bosics' ráczai János király' érdekében nehéz viszonyok között is talpon voltak; 's Martinuzzi, a' barát' csuklája alatt, Tarnowból Magyarországba 's Magyarországból Tarnowba vitte a' titkokat, közös működés' eszközlésére. Laski újra Konstantinápolyba küldetett, ellene dolgozni Ferdinánd' követségének 's a' szultán' kiindulását siettetni. [154])

„Zápolya árván maradt, — irá augusztus' 9. én Szalaházy Ferdinándnak, — azok is, kik érkezését eddig várva várták, kétségbeesnek, 's mondják, hogy soha sem lesz király belőle. Túl a' Tiszán megfutamodtak a' lázadók, Czibak is Nagyváradról Radics' táborába vette magát.“ 'S egy hónappal később már illyeseket irogat a' kanczellár: „Ezen ország' állapotáról semmi örvendetest sem irhatok felségednek. Zavarban van minden. A' többség ármányt forrall. Vannak, kik mondják, hogy oltalomért adót kellene fizetni a' töröknek; vannak, kik Jánost nemcsak befogadni hanem épen visszahívni akarják, máskülönben elvesznek, mint hiszik. 'S ne higye felséged hogy csak nehányan szólanak így,

153) Bucholtz, III. k. 243. l.

154) Praynál, Epist. Procerum, I. k. 305. l. Laskinak egy levele áll I. Ferencznek Velenczében mulatozó követéhez, „d. d. Constantinopoli, 4. julii 1527.“ A' levél' egész tartalmából világos, hogy 1527 hibásan áll 1528 helyett. Laski' tartózkodásáról Konstantinápolyban az 1528. diki nyáron, Szalaházy Tamásnak Budán augusztus' 9. én a' magyar helytartóság' nevében Ferdinándhoz adott levele is szól, mellyben olvassuk: „Interceptus est Colociae quidam Lucas literatus, Joannis secretarius, qui ad turcum nuncius mittebatur. Habebat literas fidei ad caesarem, ad Ibraym, Mehmet, Lasconem.“

kevesen vannak, kik máskép vélekednek. Isten után csak felséged segíthet a' bajon, ha visszajő személyesen vagy sereget küld. A' vajda úr — Perényi — 's vele számos hadak Erdélyből Törökhöz, a' temesi grófhoz érkeztek, úgy mondják. Radics haldoklik. Czibak naponkint ki-kitör Nagyváradból. A' vajda 's a' temesi gróf most megkisérlik az alkudozást a' ráczokkal. Mi, tanácsosokúl, az országgal együtt veszedelemben forgunk. A' zágrábi püspök, Erdődy Simon, két bizodalmas emberét Jánoshoz küldötte.“ [155]) És Báthory Endre, kinek kötelességében állott volna Kassát és környékét Athinay Deák Simon' hadai ellen megvédeni, september' 6.án ekkép irt Ferdinándnak: „a' lázadók közepette állok, előttem a' halál. Három száz lovas emberem van mindössze, kérek segédet.“ [156]) September' 25.én Sárospataknál összecsaptak a' felek. Ferdinánd' részéről Seredy Gáspár, Révay István és Lascano Tamás; Zápolyaéról Athinay Simon és Kún Gothárd. A' diadal az utóbbiaké maradt; ötszáz kassai lövész maradt a' csatamezőn. [157]) Zápolya e' hírre october' kezdetén Verbőczy István' kiséretében Lengyelországból ismét magyar földre lépett.

Ferdinánd october' elején Pozsonyba érkezett, a' magyar helytartósággal tanácskozni. Hadainak fizetésére az urak húszezer aranyat ajánlottak fel néki. Katzianer négyezer gyaloggal, hatszáz nehéz és ezer könnyü lovassal Zápolyaék ellen küldetett. Trencsén' cseh őrsége vonakodott öt a' várba

---

155) Gévay, I. k. 2. f. 55—57. ll.

156) Bucholtz, III. k. 253. l. Báthory Endre' lovas csapata arra sem volt elégséges, hogy saját jószágait visszafoglalhassa „Tizennégy hónapja — irá 1528. június' 18. án Ferdinándnak — hogy földönfutóvá lettem. Az ecsedi vár 's ebben családom' levéltára az ellenség' kezében van; törvény előtt is kiki azt követelheti tőlem a' mit akar, oklevelek nélkül nem védhetem magamat.“

157) Spervogel, Wagnernél, Analecta Scepus. II. 153. Istvánffy, X. 154. l.

bocsátani; a' vezér kénytelen volt cselhez nyúlni, hogy saját erősségébe bejuthasson. 'S ebből állott egész táborozása; tétlenségét a' téli esőzésre, a' feneketlen utakra vetette. [158]) E' közben Zápolya minden ellenállás nélkül Lippáig nyomult elő, 's itt húzamosabban mulatozott, mert Szolimán ugy akarta, hogy a' végekhez jöjjön, további rendeleteit bevárandó. [159])

November' elején az ausztriai rendekkel tanácskozott Ferdinánd, tőlök is segédigéretet vőn a' törökök ellen. Segédet kért Károlytól is, névszerint spanyol gyalogságot. Segédet kért Zsigmond királytól, ki épen ekkor öt évre megujitotta Szolimánnal a' fegyverszünetet. Segédet kért VIII. Henrik angol királytól; Faber János, utóbb bécsi püspök, a' westminsteri tanácsban fejtegette, hogy gyalázat volt Lajos királyt veszni hagyni; hogy maholnap a' Thames' vizéből fogják paripáikat itatni a' törökök. Henrik mentegetődzött a' háborúval, mellybe eddigi szövetségesével I. Ferencz franczia királylyal keveredett, kit ez idétt Kelemen pápa ujból Zápolya' támogatására buzdított. [160])

1529] Az év' végnapjaiban 's 1529. nek elején Greczben, Klagenfurtban, Innsbruckban találjuk Ferdinándot, hol szintén segédet szorgalmazott a' törökök ellen, 's honnan Speyerbe utazott, a' németbirodalmi gyülést martius' 15.én megnyitandó. Ekkor már tudomása volt Konstantinápolyba küldött követségének sükeretlen eljárásáról. Hoberdanacz és Weichselberger 1528. május' 29.én látogatták meg első ízben Ibrahimot, 's két nappal később Szolimán elébe bocsátattak, ki az ügy' részleteivel nagyvezírét megbízván, június' 1.én a' követség' részéről előadatott: hogy urok mindenekelőtt a' végvárakat visszakivánja, első lépésül tartós békéhez. Mi-

158) Ugyanaz, III. k. 254. l. — 159) Gévay, I. k. 3. f. 50. l. — 160) Molini, II. 122. — Zápolya' részéről 1528. augusztusban egy püspök érkezett Londonba, hol a' lengyel király is mellette nyilatkozott. Charrière, I. 160. Rymer, VI. 79.

nek hívják e' végvárakat? kérdé Ibrahim. Hoberdanacz elősorolta: Nándorfehérvár, Szabács, Szalánkemen, Péterváradja, Újlak, Szeröd, Athia, Rednek, Kölpén, Ireg, Szentdemeter, Rácsa, Szörény, Pött, Orsova, Miháldi, Jajcza, Szveczai, Banaluka, Knín, Szkardona, Udvin, Zadvin, Novigrád, Ostrovicza 's a' t. Bizony, csoda, hogy nem kivánja még Konstantinápolyt hozzájok — viszonzá a' nagyvezir. A' követek tetemes pénzöszletet igértek az erősségekért. 'S olly szegénynek, olly alávalónak tartjátok urunkat, hogy fegyverrel szerzett erősségeit valakinek pénzért eladná? Én csak egy módot tudok béke' eszközlésére: ha uratok Budát és Magyarországot visszaadja, akkor Németországra nézve alkudozásba ereszkedhetnénk vele. Június' 28.án búcsulátogatásukat tették a' szultánnál. Uratok eddig még nem érezte barátságunkat és szomszédságunkat, mondá Szolimán, ezentúl érezni fogja. Azt pedig világosan mondhatjátok neki, hogy személyesen jövök hozzá, egész erővel és hatalommal; hogy személyesen akarom neki visszaadni az általa kivánt erősségeket. Intsétek őt, készítsen előre mindent; hadd fogadhasson minket, a' mint illik. — Urunk véghetlenül fog örvendeni hatalmasságod' személyes megérkezésén, viszonzá Hoberdanacz. Ha felséged, mint jó barát, mint jó szomszéd jő, úgy fogadtatik, mint a' jó barát és hatalmas császár igényelheti. Ha mint ellenség jő, fogadtatni fog mint hatalmas ellenség; urunknak e' bánásmódja több példából ismeretes felséged előtt is. — Levelem uratokhoz rövid idő mulva kezetekben leszen, 's akkor elmehettek, — volt a' válasz. [161])

A' követek elbocsátatásukat várták; de gyanúba jövén, hogy kémlelési czélzatból jöttek Konstantinápolyba, még négy hónapnál tovább letartóztattak. Végre, november' 24.én útnak indúlhattak, 's 1529. februárius' 23.án Szolimán' levele

161) Gévay, l. k. 2. f. 1—28. ll.

Ferdinánd' kezében volt. Az irománу sokáig olvasatlanul maradt tolmács' híja miatt, 's a' spanyol forditásnak, melly reánk maradt, alig van értelme; de Hoberdanacz' és Weichselberger' szóbeli előadásuk kellő magyarázatul szolgált. Ferdinánd erélyes segédre hívta fel a' németbirodalmi rendeket, 's végzést keletkeztetett, mellyhez képest a' már 1526. ban igért segéd elvégre foganatba vétessék. Az egyházi reformot sürgetők aprilis' 19. én, ellenmondásukban, melly a' vallásügyre vonatkozott, 's mellytől a' ,protestans' nevet nyerték, a' segédnyujtás ellen is tiltakoztak, míglen teljes vallási szabadságot nyerendettek.

Ferdinánd' ügyei e' közben Magyarországon mindig nagyobb bomlásnak indultak. Katzianer erénytelennek mutatkozott Zápolya irányában, de annál féktelenebbül garázdálkodott az országnak, urához szító részeiben. „Felséged' hadai, mellyeket Zápolya János és ennek hitszegő felekezete ellen küldött, — irá Ferdinándnak 1529. januárius' 28. án saját helytartó tanácsa, — roppant kárba és elszenvedhetlen nyomoruságba ejtik felséged' alattvalóit; az eleségen túl még pénzétől, vagyonától, öltvényétől is fosztják meg a' jobbágyot, 's meztelenül hagyják; a' hadak' gyalázatos fajtalankodását most említeni sem akarjuk. Az ellenség se bánhatnék gonoszabbul a' néppel. Az általunk felajánlott húszezer forintnak nagyobb részét már lefizettük, de ők e' pénz' felvétele után is garázdálkodnak, mint eddiglen. Ha így folytatják, nem hogy hűségre hozhatnák a' lázadókat, még a' híveket is lázadásra kényszerítik.“ [162]) 'S mint Katzianer, úgy féktelenkedtek Ferdinánd' magyar hadnagyai közül is többen. Pekry Lajos Késmárkot, mindkét király' adományából Batthyány Ferencz' urodalmát, magának tartotta, míg ismét Zápolya' kezébe esett; magának Likavát is, mellyet Fer-

162) Ugyanaz, I. k. 2. f. 59. l.

dinánd Thurzó Eleknek ajándékozott. Seredy Gáspár' huszárai Szepesben, Sárosban, Abaújban polgárt 's parasztot, hűt és hűtelent egyiránt fosztogattak. Török Bálint' és Paksy Gáspár' hadai Temesvár' környékén dúlásban versenyeztek Katzianeréival Poroszlónál. A' kincstartó hivatal viszályban állott a' helytartóság' tanácsosaival, 's ezek a' hadnagyokkal. [163]) Napról napra növekedett a' zavar. Bakics Pál győri hadnagy fenyegetődzött, hogy leköszön hivataláról, ha bére fizettetlen marad. Hasonló fenyegetést irtak a' kamarára a' naszádosok, kik zsoldjokat már öt hónap óta hijába sürgették. Batthyány Ferencz és János korbovai gróf le akartak mondani a' bánságról, mert táborszerek' szükében voltak, 's mert az ujból Zápolyához pártolt Tahy János' hatalma Szlavoniában, Horvátországban nőttön nőtt. [164]) Bácsvárt 's a' szomszéd Félegyházát a' rácz deszpót' népei török kézre juttatták. [165])

János király 1529. februárius' 24. én Lippáról körlevelet bocsátott a' magyar rendekhez, névszerint a' ferdinándiakhoz, mellyben őket maga iránti engedelmességre inti; „ellenkező esetben tulajdonítsák magoknak, ha ő 's vele a' törökök erőhatalomhoz nyúlnak. Az ő ellenségei Szolimánnak is ellen-

---

163) „Est hic Andreas Báthory — irá Szalaházy 1529. febr. 10. én Budáról Ferdinándnak, — homo omnium, quos ego noverim, vanissimus, multa populo audiente loquitur, quibus me per summam injuriam offendit, mihi detrahit, me lacerat, adeo ut jam vel ipsum Socratem pacientia superaverim.“ Báthory Endre épen ekkor Zápolya' valamellyik hadnagyát megfutamtotta, innen a' dacz, melylyel hópénzét sürgette. 'S Budán nem volt pénz. „Est hic dominus vajvoda (Perényi Péter) — ezt is olvassuk a' felebbi levélben, — sed neque in camera Majestatis V. neque penes nos est pecunia, qua possit absolvi .... Obstrinxi meam fidem in naszadistarum stipendium, quod nunc paratur, conficiendum. Krusics et Bánffy expectant a me florenos trecentos ad diem jovis proximum, Pewkry non aliter me urget quam si essem ditissimus et praefectus aerario Maj. V.“

164) Bucholtz, 268—277. l.

165) Gévay, I. k. 2. f. 63. l.

ségei, 's kiirtásukat várhatják.“ [166]) Nagyvárad' és Lippa' birtokában hadnagyai, mindenekelőtt Erdély' visszaszerzésén fáradoztak. Péter moldvai vajda, a' szultán' utasításából, segédkezet nyujtott Jánosnak, ki néki jutalmul, Küküllőváron és Csicsón kivül, mellyek régebben a' moldvai vajdák által birtokoltattak, Beszterczét is igérte. 1529. június' 22. én Marienburgnál a' Bárczaságban Perényi Péter 's Török Balint' egyesült ereje megveretett; amaz tartományát odahagyta, 's a' magyarok és székelyek, és részben a' szászok is somlyói Báthory Istvánt, János' hivét ismerték vajdájokul. [167])

Vigyázzon fennséged — irá június' 17. én Znaimbol Ferdinándnak az özvegy királyné, — hogy Magyarországot 's a' mi hozzá tartozik, el ne veszítse. A' nép morog fennséged ellen 's morog azok ellen, kik fennségedet vele királyul fogadtatták. Köz a' panasz hogy igéreteit beváltatlanul hagyta; hogy a' vajdát nem űzte ki az országból; hogy a' végvárakat nem szerezte vissza, söt még többeket tenkre juttatott; hogy hadai gonoszabbúl bánnak a' hű lakosokkal, mint a' lázadókkal, gonoszabbúl dúlnak fúlnak mint a' török. [168])

Illyes volt Ferdinánd' állása, midőn Szolimán, ki május' 10. én Konstantinápolyból kiindult, háromszázezer emberrel Magyarország' széleihez közeledett.

IX.

A' magyar helytartó tanács, kérdeztetve a' hadviselés' legjobb módja iránt, még martius' 4. én tanács - és kérelem-

166) Bucholtz, III. k. 286. l.

167) Katona, XX. k. 446. l. Engel, Gesch. d. Nebenl. d. Ungr. Reichs, IV. r. 2. d. 170. l. Pray, Epist. Proc. I. k. 344. l.

168) Gévay, I. k. 3. f. 29. l.

képen irta volt Ferdinándnak: A' sereg együtt legyen Bécsnél, mikor a' szultán Nándorfehérvárhoz ér; a' sereg együtt legyen Budán, mikor a' szultán Szerémbe ér. — Szolimán július' 17.én Nándorfehérvárnál táborozott, de Bécsnél ekkor még nem volt serege Ferdinándnak, 's mi több, még arról sem volt gondoskodva, hogy a' főbb erősségek: Buda, Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád és Tata kijavítva 's a' szükséges őrséggel ellátva, útjában megakaszthassák az ellenséget. Az ausztriai tartományok azonképen mint a' német birodalmi rendek késtek az igért segéddel; Károly császártól sem érkeztek hadak, mert közte 's I. Ferencz és szövetségesei között a' béke még most sem volt megkötve; Magyarországon urak és nemesek és városok egymás után elpártoltak, vagy hajlamot mutattak az elpártoláshoz. A' dolgok' ezen állásában Ferdinánd minden áron békét ügyekezett vásárolni a' töröktől. Július' 15.én Budweisból levelet irt a' szultánnak, válaszul a' Hoberdanacz által hozottra, mellyből most Szolimán' készségét békére, barátságra akarta kiolvasni; 's július' 27.én Linczben Jurisics Miklós' számára, kit Szolimánhoz követül volt küldendő, ollyatén utasítást készítetett, melly szerint a' szultánnak évenkint százezer aranyat, a' nagyvezírnek évenkint negyvenezeret ajánlkozott fizetni, ha vagy tíz évre békét, fegyverszünetet kötnek vele; a' végvárak közül adjon vissza legalább egyet a' szultán, — olly dolog melly neki nem árt, Ferdinándnak meg' becsületére fogna válni; 's ha egyet sem akar visszabocsátani, ám legyen.[169]) Nyoma van, hogy Jurisics a' szükséges menevéd' eszközlése végett lépést tett a' szultánnál, de a' követségben eljárnia, az idő sem engedte, mert ő, Jurisics augusztus' 27.én még Mettlingben volt a' krajni határszélen, Szolimán már Magyarországban; különben is illyhangu követség Hoberdanacz' multévi nyi-

169) Gévay, I. k. 3. f. 1—16, 26—32. ll.

latkozása után csak Ferdinánd' gyengeségét fogta volna elárulni, 's a' szultánt a' hadviselésre épen buzdítani.

Hat nap kellett, míg Szolimán' serege Eszéken felül a' Dráván általkelt. Augusztus' 18.án Mohácshoz érkezett. A' nagyvezír fényes kisérettel János király elébe lovagolt, ki Szolimán' tiszteletére Lippáról idejött. Háromszáz lovas volt vele; más nap üdvezleni fogja a' szultánt. Midön tizenegyed magával sátorába kisértetett, felkelt Szolimán és három lépésre elébe indult. 'S a' vérmezön, mellyet azelőtt három évvel húszezer magyarnak halála felszentelt, Zápolya kezét csókolta Szolimánnak, a' magyar király a' török császárét. János király leült; Ibrahim és társai a' vezírségben, Ajász 's Kazim, állva maradtak. Hosszasabb tanácskozás után János nyájas szavakkal elbocsátatott; három lovat arany kantárral, 's négy kaftánt arany hímzéssel vitt ajándékul magával. [170]) Perényi Péter, midön Siklóst odahagyva, biztosabb menedéket keresne, Zápolya' egyik híve által Kajdacson elfogatott. Szolimán Perényit magánál marasztva, september' 3. án Buda alá érkezett.

A' királyi várban Nádasdy Tamás volt parancsnok kétezer főre menő német őrséggel. [171]) Öt napi vívás után Buda a' töröké volt; Besserer Kristóf és Taubinger János hadnagyok' árulásából, kik Nádásdy Tamást elzárták, 's a' jól felszerelt várt általadták. Az őrség életét, vagyonát akarta megmenteni, de a' jancsárok dühökben hogy a' lakosok' fosztogatásától, a' vár' feldúlásától eltiltattak, nagyából

---

170) Hammer, Gesch. des osman. Reiches, III. k. 82., összevetve Szolimán' naplójával ugyannál, ugyanott, 648. l. Frangepan Ferenczneк Budán 1532 augusztus' 17. én Bernardino de Soriohoz adott levele, Bucholtznál, Gesch. der Regierung Ferdinand d. ersten, IV. k. 75. l.

171) Ferdinándnak Linczből 1529. sept. 18. án Károly császárhoz adott levele, Gévaynál, I. k. 3. f. 46. l.

felkonczolták a' távozó hadat. [172]) Nádasdy foglyul Zápolyának jutott, 's Gritti Lájos' és Brodarics István' közbenvetésére szabadon bocsátatott, miután hittel fogadta, hogy nem tér ujból Ferdinándhoz, hogy ezentúl nem akar Zápolya ellen fegyvert viselni. [173])

Szolimán János királyt Budán hagyta, tanácsosul 's kémül Gritti Lajost, hadnagyul Hasszánbeget adván melléje. 'S most Bécs ellen indult. Útközben Visegrádot, 's a' Ferdinándnak királylyá kenetése óta ismét Visegrádon őrzött koronát kezébe ejtette. [174]) Várday Pál Esztergomot általadatta Ibrahimnak, 's hatszáz kisérővel Szolimánhoz indult, hódolatát bemutatni. Komáromból es Tatából elszaladt a' csekély őrség; a' szultán' hadai elvonultak mellettök, bántatlanúl és üresen hagyva mindkettejét. Lamberg Kristóf győri várnagy ágyuit Bécsbe küldte 's a' gondjaira bízott erősséget felgyujtatta. September' 21. én Pozsony felhívatott, adná meg magát. Ha a' szultán Bécset bevette, előbb nem, — volt a' válasz. [175 a]) Szolimán tovább indult; september' 27. én Bécsnél táborozott; dúlárai már nehány nappal azelőtt érkeztek oda.

---

172) Hammer, III. k. 82. l. Szolimán' naplója, ugyanott, 649. l. Ursinus Velius, VI. 102. Istvánffy, X. 156. l. Podhradezky, Eredeti két magyar krónika: „Terek császár Budát megvevé, az benne való lanczokat (landsknechteket, labanczokat) szent Pál remete kalestromnak rétén, kit Pispek rétinek hívnak, mind levágatta. Az kikkel az budai polgárok közül mint XLI főember, kik az lanczokkal kimentek vala, az császár nípitől mind levágattanak."

173) Istvánffy, X. 157. l. Kovachich, Script. rer. hung. min. I. k. 121. l. A' történet' fejleménye még nincsen kellőleg felvilágositva, sokféle czifrái talán onnan is származnak, mert Nádasdy különféleképen nyilatkozhatott iránta. Gévaynak szándéka volt a' cs. k. titkos levéltárnak ide vonatkozó irományait kiadni, de meghalt, mielőtt a' szándékot létesíthette.

174) Gévay, Horváth Mihálynál, III. k. 18. l.

175 a) „Nehéz Pozsony alatt elhaladni, a' hitetlenek folyvást lelőnek a' várból," — ezt olvassuk Szolimán' naplójában. 'S utóbb is, midön a' szultán' hadai Bécset vivták, Pozsony nagy hasznára volt Fer-

Ferdinánd augusztus' 28. án nyiltlevelet bocsátott az öszves keresztyénséghez, mellyben seregének fentartására pénzsegédet szorgalmazott. „Reményünk van, így szól a' felhivás, Isten' segedelmével nemcsak elhárítani a' veszedelmet Európa' keresztyén népeitől, hanem rabságban szenvedő testvéreinket is megszabadítani, 's diadalmas fegyvereinkkel előhaladni, míglen Jerusálemet beveendettük." Semmi nyoma, hogy az europai keresztyénség illyetén pénzsegélyre kész lett volna, de más részről Ferdinándnak serege sem volt, melylyel illyesmit megkisérelhetett volna. A' németbirodalomból tizenkét zászlóalj érkezett Fülep pfalzgróf' vezérlete alatt, — mindössze alig hatezer ember; Károly augusztus' 5. én bekét kötött I. Ferenczczel, 's most módjában állott volna hadait legalább részben Olaszországból kivonni. Öszves erőnk tizenkétezer fegyveresből áll, — irá september' 20. án alsó-Ausztria' kormánya Prágába Ferdinándnak, — pedig épen most érkezik Bakics Pál, 's hírül hozza, hogy az ellenség már Németóvárnál van, 's hogy kétszer annyi török jő ellenünk, mint a' mennyi három évvel ezelőtt Mohácsnál győzött. — És Szolimán mégis kénytelennek látta magát october' 14. én parancsot adni a' visszavonulásra. A' várost tizenkét bástya es hetvenkét ágyú, 's a' kivált Salm Miklós' vezérlete alatt vitézül működött labanczok megoltalmazták; a' török táborban eleséghiány 's az october' 3. án beállott őszi esők rútul dúlakodtak. Midőn october' 25. én Szolimán ismét Budához köze-

---

dinándnak, mert gátolta az eleségnek a' török táborba szállitását, 's egy jól irányzott gömb tetemes mennyiség hadi szert a' Dunába sülyesztett. Az őrség egyébiránt nem volt ollyas, minőnek a' parancsnok, Szalay János ohajtotta, 's az eleséghiány őt is mármár elcsüggesztette: „A' hosszudárdáju sok labancznak semmi hasznát sem vehetem, — irá panaszképen Ferdinándnak, — lövészekre volna szükségem, kétszázzal beérném. Felséged tudja, mi történt Komárommal, Győrrel, 's mivel védik odábbállásukat a' várnagyok. Mi becsületesebb okkal igazolhatnók illyetén lépésünket, ha megtörténnék, — az éhséggel, melly embert, bestyét egyiránt akarásra 's nemakarásra kényszerít."

ledett, elébe jött János király, 's diadalmas hadjáratához szerencsét kivánt neki. October' 28. án Pesten díván tartatott; Szolimán, kezét kardjára tevén, a' jelenvolt országnagyokat Zápolya iránti hűségre intette. A' tíz kaftánnal és három aranyos hámu paripával megajándékozott király Perényit és Várdayt, a' szultán' kivánságára, kegyelmébe fogadta. Ibrahim magával akarta vinni a' magyar koronát, talán mert reményt táplált, hogy az előbb-utóbb az ő fejére kerül; de a' szultán, midőn már két állomásra volt Pesttől, Athinay Deák Simon által, kit tudománya miatt különösen kedvelt, a' drága kincset Zápolyának kézbesítette. November' 10. én Nándorfehérvárott volt a' szultán, december' 16. án Konstantinápolyban. [175 b])

Ferdinánd Bécsnek felmentése után hadainak nagyobb részét nyomban Magyarországra küldötte. Hardeck János őrséget vetett Magyaróvárba, Katzianer Nagyszombatba és Trencsénbe, mellyek imént majdnem üresen hagyattak. Szlavoniában a' Szolimán' táborából hazatérő zágrábi püspököt 's ennek testvérét Erdődy Pétert, Pekry Lajos megverte, kincseiktől megfosztotta, 's a' népeinek élén vitézül küzdő püspököt megsebesítette. Seredy Gáspár Egert, Bebek Ferencz és Herberstein Rupert Kassát bevették. Erdélyben a' szászok, kik nagyából Ferdinándhoz ragaszkodtak, 's kik ellen a' vajda, somlyói Báthory István, october' közepén ujból moldvai segédre szorúlt, [176]) kettős tűzzel emeltek zászlót János ellen. [177]) Az ország' lakosai tépték, ölték egymást, 's mintha a' magyar névre már senki sem volna

---

175 b) Zermegh az id. h. 397. l. Istvánffy, X. 158. l. Hammer, III. k. 84—93, és 650—652. ll. Bucholtz, III. k. 290—305, és 619—622. ll.

176) Simigiani Hist. rer. hung. et transylv. az id. h.

177) Zápolyának Budán, 1527. dec. 3. án kelt levele, Praynál, hist. reg. Hung. III. k. 22. l. „Intelleximus illud quoque, quod de deditione Brassoviensi et fidefragio saxonum scribitis.“

méltó, Ferdinánd' hívei Jánoséit törököknek szidták, ezek amazéit németeknek.

Budának birtoka nélkül még nem gondolhatta királyát a' pór. Ferdinánd Salm Miklósnak meghagyta, ügyekezzék Esztergomot elfoglalni, 's aztán indúljon Buda alá. Háromezer gyalog 's ezer lovas, köztök hétszáz magyar, késő őszszel Esztergomot körülfogta. A' város bevétetett, de az érseki vár' ágyúi tetemes kárt tettek a' vívókban 's a' Budáról, könnyü lovasság' kiséretében felküldött naszádosok Salmmal megszűntették a' vívást. [178])

1530.] Várday mind a' mellett hogy ágyúit Salm' hadaira süttette, ollykor - ollykor még Ferdinánd' hivének gondolá magát, talán azért is, mert Zápolyába, kihez most másod ízben került, nem nagy reményt helyezett; mert az ország' üdvét tőle sem várta. „Engem a' török akaratom' ellenére küldött Jánoshoz, — irá Várday 1530. január's' 25. én Szalaházy Tamásnak, Ferdinánd' kanczellárjának, — 's akkor is csak félelemből, csak kénytelenségből, minő a' legszilárdabb embert is érheti, köteleztem le magamat hittel iránta. Ferdinánd király most azt kivánja, hogy hűségem' tanusitására váramat hadainak megnyissam; de ezt tiltják az esztergomi egyház' szabadságai, 's én úgy vélekszem, hogy nálamnál hívebb és éberebb várnagy' kezébe lehetetlen volna adni az erősséget. Egész készséggel 's egész hűséggel fogom ő királyi felségét szolgálni, de becsületemnek és a' közhaza' javának csorbitása nélkül. Emlékezzék meg uraságod is e' hazáról, 's vegye javát szivére, hogy a' keresztyén vér többé ne ontassék, 's hogy ezen mármár pusztaságra jutott ország a' hitetlenek' gyalázatos jármába ne kerüljön, mi rövid idő mulva megtörténik minden bizonynyal, ha nem gondoskodunk haladék nélkül nyugalmáról és szilárditásáról. A' János' fe-

178) Bucholtz, IV. k. 56. l.

lekezetéhez tartozó urak intésemre készeknek nyilatkoztak a' királyi felség' felekezetének képviselőivel akár Esztergomban akár Székesfehérvárott találkozni, 's tanácskozni az eszközökről, mellyek ezen országot végveszedelemtől megóvják. Amazok, úgy hiszem, őszintén ahitozzák a' haza' jólétét, 's gondolom, azon akarnak lenni, hogy az ország két király alatt megálljon. Uraságtaitok, kik a' királyi felséggel tartanak, valószinüleg ép' azt akarják. De szükséges volna, hogy az egyik a' másiknak szándékáról értesüljön, 's ez csak közös gyülés által eszközöltethetik. A' királyi felséget arra kellene inteni, hogy ezen gyülésbe belé egyezzék, 's makacsságát félretéve, tisztességes alkutól ne idegenkedjék. Különben attól tartok, hogy a' honnan nagy diadalt remél, onnan veszedelem éri a' nemzetet, az országot. Szóval, könyörgök uraságodnak, tegyen félre gyülöletet, boszúvágyat, ellenségeskedést, a' haza', a' közanya' javáért. Már elég keresztyén vér folyt; rom, üszök, istenkáromlás elég volt a' keresztyén névnek is kiirtására. Egyezkedésre őszintén törekedni, mindnyájunk' kötelessége; Isten és emberek előtt vallom e' kötelességemet. János királynál kieszközöltem, hogy egyesség' és béke' dolgában követeket küldjön a' királyi felséghez vagy a' birodalomhoz; menevédet uraságod eszközöljön ki számukra.“ [179])

Az iszonyatosságok, mellyeket Szolimán' táborában tapasztalt, megrenditették a' jámbor [180]) Várday' lelkét, 's talán VII. Kelemen' eljárása, ki a' barcellonai és cambrayi békekötések óta jó lábon állva a' császárral 's következőleg Ferdinánddal is, Zápolyát és híveit, mert szövetségre léptek a' törökkel, egyházi átok alá fogta. [181]) Várday' unszolására

179) Bucholtz, IV. k. 57. l.

180) „Le bonhomme a toujour este homme de bien,“ — irja róla Mária Ferdinándhoz 1527. martius' 14. én adott levelében.

181) Pray, Annal. V. k. 228. l. Zápolya élesen válaszolt; a'

történhetett, hogy Zápolya az ausztriai rendeket levél által megkereste, [182a]) „hajlítsák békére, egyességre Ferdinándot,“ 's az érsek' buzgósága annyira ment, hogy királyát valóságos veszedelemnek tette ki. Hoberdanacz János, Ferdinándnak 1528. ban Szolimánnál követe, határtalan gyűlölettel viseltetett Zápolya iránt, kit okúl vetett, hogy szüléit, testvéreit a' rácz deszpót leöldöste. Nagyszombatból, hová, úgy látszik, Katzianerrel érkezett, 's hol Várday' egyezkedési szándékáról értesült, 1530. január' elején Esztergomba ment az érsekhez, szolgálatait ez ügyben felajánlani. Színlelt buzgósága hitelt talált, 's Várday' levelével kezében, Budán a' király elébe bocsátatott. Midőn Zápolya az irománv' olvasása közben felpillantana 's tört látna az előtte állónak kezében, szolgáit előkiáltotta, kiknek nagynehezen sükerült Hoberda-

---

törökkel kötött szövetséget a' keresztyénség' érdekében történtnek állítván, 's a' pápát arra emlékeztetvén, hogy minapában még foglya volt a' császárnak. „Szentséged a' helyett, hogy Péterként gyüjtene, ki Corneliust száz kisérőjével befogadta, ezer és ezer lelket kilök az egyházból. Én kinyilatkoztatom Isten és szentséged és az egész keresztyén világ előtt, hogy sorsommal megelégszem, hogy másnak országait és tartományait nem ahítozom, kárt, veszedelmet nem kivánok; de hagyjanak engem békén élni ezen széttépett, sokat szenvedett országomban, 's Istent és a' keresztyénséget szolgálni. Ha ezt lehetetlen elérnem, akkor bizonyossá teszem szentségedet, hogy minden úton módon védeni fogom magamat 's az országot, ... ámbár semmi szándékom az egyház' kebeléből kilépni, mellynek mindig engedelmes fia voltam.“ Ezen válasz' szerzője valószinüleg Frangepan Ferencz kalocsai érsek volt, Zápolyának bízodalmas híve, ki ez ügyben Bernardino de Sorionak, a' santa crocei bíbornok' udvari papjának ezeket írta: „Mit vétettem, hogy ti reám mondtátok az egyház' átkát? Én soha sem voltam csatában királyommal; de a' békealkudozásokban mindig részt vettem. Azt fogod mondani: te a' török császár' kezét csókoltad. De kérdem: vétek-e a' fejdelem' kezét csókolni? 'S ha szabad némi előny' elérésére Krisztus' helytartójának lábait csókolni, miért volna tilos annyi lélek' megmentésére, Mohamed' helytartójának kezét csókolni? — Reménylem, hogy Isten eddigi eljárásomért a' mennyországgal fog jutalmazni, nem a' tartarussal ... Ha a' pápa tudná, mit és mennyit teszünk a' szerémi püspökkel (Brodarics) az apostoli székért, bizony canonizálna bennünket.“

182 a) Pray, Epist. Proc. I. k. 348. l.

naczot lefegyverkezni. A' fogoly gyilkos szándékát, habozás nélkül bevallotta, [182 b]) 's büntetésül tömlőbe varratva, a' Dunába sülyesztetett.

Ferdinánd nem mutatkozott idegennek a' Várday által tanácslott egyezkedést megkisérleni. Zsigmond lengyel király és György szász herczeg, Ferdinánd' megegyezésével Jánost felhívták, jelennék meg követei által Boroszlóban, tanácskozni a' fegyvernyugvásról, a' békéről. — Egész készséggel, — volt a' válasz, — de követekül idegeneket küldjön Ferdinánd, ne azon magyar urakat, kik vele tartanak, 's kik okai a' háborúnak, a' közgyásznak; „mert lehetetlen jót végezni, ha ezen fúriák részt vesznek a' tanácskozásban.“ Zsigmond király és György herczeg megjelenési napúl 1530. június' 24. ét tűzték ki a' követeknek. [183])

E' közben Zápolya Budán országgyülést tartott, mellyen Bánffy János verőczei főispán nádorrá választatott. Az esemény nem nagy jelentőségű volt, üres czím, melly Bánffyt ritka hűségeért jutalmazza, Báthory Istvánt boszontsa. Nagyobb eredményt igérő volt Nádasdy Tamásnak királyi kincs-

---

182 b) Gévay' közleménye Bucholznál, Urkundenbuch, 269. l. „Sum in manibus suae majestatis, quicquid mecum agere velit, volo tamen fateri rei veritatem. Quod hoc verum est, ut ego majestatem suam interficere proposueram, et cum gladiolo meo aggredi ausus sum. Non tamen ex consilio vel commissione alicujus hoc facere et attentare volui, nisi proprio motu, ex quo dominum despotum intellexeram, de commissione suae majestatis parentes et fratres meos morte crudelissima interfecisse, pro nimia amaritudine et dolore id facere proposueram.“ Várday Pálnak Szalaházy Tamáshoz 1530. január. 25. én adott levele, Ugyanannál, IV. k. 56. l. Ibrahim nagyvezír és Jurisics Miklós, Gévaynál, I. k, 4. f. 30. l. Istvánffy, X. 152. l. ki Hoberdanacznak büntetését is emliti, — 's talán hibásan. Hoberdanacz tizenöt hónappal később még életben volt. Ferdinánd 1531. júniusban kérdést tett magyar tanácsosainak: ha nem kellene-e Bodó Ferenczet, a' németújhelyi foglyot szabad lábra állítani, azon feltétel alatt hogy Zápolya meg' Hoberdanaczot bocsássa szabadon. A' tanácsosok Bodót annyira gyülölték, hogy nem-mel válaszoltak.

183) Bucholtz, IV. k. 61. l.

tartóvá neveztetése, mert a' közjövedelmek' kezelése eddigelé a' lehető legroszabb volt. [184]) De azon körülmény, hogy e' tisztben társul Gritti Lajos adatott melléje, Nádasdyt elízetlenítette. Az ügyes férfiú kapott az alkalmon, odahagyni a' fővárost, 's János' hadait Seredy ellen vinni, ki Boldogkőt Abaújban ostromlotta. A' közbomlás' látására Nádasdy' lelkét megszállá a' kétségbesés. Leveleiben vágyát fejezte ki szép halál és örök dicsőség után. Semmi halál! — válaszolá neki Frangepan Ferencz kalocsai érsek — ép élet és dicsőség!

Júniusban Seredy' hada megszalasztatott, 's Nádasdy, kiről ellenségei már is hirlelték, hogy János' kincstárát Ferdinándhoz vitte, visszajött Budára. Török Bálint, Ferdinánd' híve, Szigetvárból Fehérvárig, Budáig küldte huszárait, kik a' Zápolyához szítók' jószágaikat irgalmatlanul feldúlták. A' király' öszves ereje, Nádasdy' vezérlete alatt, ellene küldetett; Szerecsen János' és Kápolnay Ferencz' hadaik szintén Szigetvár alá érkeztek. Tizezerre ment a' vívók' száma; Török' legényei késő őszig megvédették a' várt. [185])

Ferdinánd május' 27. én Innsbruckból Lamberg Józsefet és Jurisics Miklóst követekül Konstantinápolyba küldötte, fegyvernyugvás' és jószomszédság' eszközlésére. Sükerhez nem nagy reménye lehetvén, folytatta készületeit mind Zápolya mind Szolimán ellen, 's hívei hiresztelték, hogy a' németbirodalmi rendek, kik a' császár' személyes elnöklete alatt

---

184) „Egyik ismerősöm, ki Budát nyolcz nappal ezelőtt odahagyta, — irá Batthyány Ferencz Körmendről, Invocavit előtti pénteken Ferdinándnak, — azt mondja, hogy „Jankula" nagy szegénységben sinjödik, hogy véghetlenül kevés hadai vannak, hogy nem mer a' várból kilépni, 's ennek kapuját lánczokkal elrekesztette. A' drágaság Budán gen nagy; egy röf posztót is alig kapni, egy pár csizma húsz forintba kerül." Hasonlót ír Brodarics, János' híve 1530. május' 24. én Nádasdynak: „Nos adhuc spiramus, sed versamur inter multos rumores et minas germanicas ... Rex moritur prae fame. Ego tristes et famelicos duco dies."

185) Istvánffy, XI. 168. l.

Augsburgban összegyülekezendők voltak, igéretöket beváltandják elvégre. Máskép történt. A' német rendek majdnem kirekesztőleg az új vallástan' szabatos fogalmazásával bajlakodtak, — innen neveztetik augsburgi hitvallásnak, — nem a' törökkel. De Zápolya, a' veszedelem' megelőzésére, Somlay Mihályt Jahjaoghli Mohamed szendrői szandzsákhoz küldötte, Gritti Lajost és Fekete Jánost Konstantinápolyba a' szultánhoz. Mohamed segédet hozott; minemüt, azt Zápolyának october' 6.án Grittihez adott leveléből láthatni. „Mehmed-beg, — így ír — megkerestetve hogy segédünkre jöjön, e' napokban mintegy huszonötezer emberrel ideérkezett. Személyesen szólottunk vele, 's könyörögtünk neki, ne pusztítana magyar földön; és ő esküvel fogadta, hogy Magyarország' határain belül nem fog dúlakodni. Figyelmeztettük őt Morva' és Ausztria' azon részére, melly taval bántatlanul maradt, 's hol kénye kedve szerint dúlakodhatik. Gondoskodtunk értelmes kalauzokról, 's Petrovics Péter atyánkfiát is melléje adtuk, kikkel innen (Budáról) eltávozván, nem Morvát, nem Ausztriát, hanem országunk' azon részét, melly eddig annyi vésztől megmentve maradt, Budától kezdve felperzselte, kifosztotta, és hetednapra legalább is háromszor annyi rabbal tért vissza, mint a' mennyi török volt seregében. Kérdeztettük őt: mi oknál fogva bántott így bennünket, esküjének és a' császár' igéretének ellenére; és válaszúl nyertük: hogy ő a' mi elleneink', Thurzó' és a' nyitrai püspök' urodalmaikat pusztította. Pedig ezeken kívül az esztergomi érsekéit, Ráskay Gáspáréit és számos másoknak jószágaikat is feldúlta. Kértük, adná vissza legalább azon rabokat, kik hűséggel viseltettek irántunk; de ő, hogy az egész világ' haragját ellenünk lázítsa, annyi ezer rabból még csak egy részt sem akart szabadon bocsátani, 's irgalmatlanul odább állott.“[186])

---

186) Istvánffy, ki e' rabló járatot helytelenül az év' végnapjaiba,

Azalatt míg Zápolya, a' budai várban magát 's az országot ekkép védelmezte, követei Posenbe készültek, hol a' Boroszlóban tartatni szándékolt tanácskozmány megnyilandó volt. Szintekkor hívei Szlavoniában 's Horvátországban — élökön Erdődy Simon és Tahy János — october' 8. án a' ferdinándiakkal, névszerint Pekry Lajossal és Keglevics Péterrel uj évig fegyverszünetre léptek. [187]) Ferdinánd' követei is útban voltak Posen felé, de ez öt nem akadályozta, hadait ujból Buda ellen indítani, hogy Posenben ezáltal is súlyt kölcsönözzön ügyének.

„Ha felséged csakugyan akar valamit véghezvinni, — irá Ferdinándnak még a' télen Batthyány — tegye idején és szabaditsa ki Budát az ellenség' kezéből; jelenleg ez még könnyen eszközölhető, de nehéz feladássá válik, ha a' törökök lovaikat visszahozták a' legelőről. Bizonyos német barátaimtól megértettem, hogy a' császárnak szándéka, előbb véget vetni a' lutheri felekezetnek, és a' segédhadakat csak aztán öregbíteni. Ez esetben attól tartok, hogy sem az idén sem jövendőben nem fogunk segédet nyerni. Ha felséged' ügyei az enyéim volnának, követni fognám a' török császár' eljárását e' tárgyban. Ennek szokása keresztyéneket és pogányokat 's bármelly hiten lévő népeket zászlai alá gyűjteni, ha az ellenségre megyen; zsoldjába venné az ördögöket is ha lehetne, hogy az ellenfelet mindenkép kínoztathassa. Ha majdan megveretett az ellenség, könnyü szerrel igazíthatni

---

a' budai ostrom után helyezi, csak tízezer rabról szól, de Zápolya aligha nagyította a' valóságos számot, mert Bebek Ferencznek Zárdon, feria sexta ante Gall. azaz oct. 14. én kelt levelében ezt olvassuk: „Hesterno die famulus noster advenit, qui fuit inter Turcas, quando Alemanniam versus ascenderant et quando etiam reversi sunt. Ipse veraciter retulit, quod in redeundo abduxerunt 50,000 animarum secum, inter illas tamen nullus fuit Alemannus, sed omnes fuerunt Hungari.“ Pray, hist. reg. Hung. III. k. 20. l., ki e' levelet hibásan véli 1529. ben irottnak.

187) Pray, hist. regum Hung. III. k. 26. l.

a' lutheri felekezeten. Két ellennel bajlakodni azonegy időben súlyos dolog.“ [188]) — És Budának vívása csakugyan határozattá vált. [189])

October' második felében Roggendorf Vilmos tízezer spanyollal, némettel, csehhel, kikhez utóbb szintannyi magyar — hamarjában felparancsolt nép — csatlakozott, megnyitotta a' hadviselést. Várday Esztergomot, neheztelésében, hogy Jahjaoghli Mohamed' csordája az érsekség' jószágait elpusztította, Roggendorfnak általadatta, ki őt Ferdinánd' kegyelméről irásban biztosítá. [190]) Visegrádnál 's Vácznál

---

188) Bucholtz, IV. k. 73. l.

189) Bucholtznál olvasom: „Nachdem Ferdinand inne geworden, dass die Bemühungen um Stillstand mit den Türken fruchtlos waren, und dass Johannes selbst den Einbruch eines türkischen Heeres abermals veranlasst hatte, beschloss er noch einen entscheidenden Schritt (a' Buda ellen küldött sereget érti) gegen Johannes zu thun.“ Ezen eldöntő lépés már augusztus' elején vált határozattá, mint Ferdinándnak Augsburgból augusztus' 2. án Prágába küldött utasitásából láthatni (Bucholtz, IV. 579. l.), ekkor pedig Lambergtől és Jurisicstól még nem érkezhetett tudósítás, mert csak két hónappal később jöttek Konstantinápolyba; úgy Mehmedbegnek Magyarországra töréséről sem, mert ez csak septemberben történt. Ferdinánd Augsburgban határozta magát e' lépésre, hol több hónapokig együtt volt a' császárral, kitől közvetlen segédet nyert a' szükséges hadak' kiállitására, 's hol Károly, testvérének római királylyá választatását előkészítette. Budának bevétele nagy súlyt fogott volna Ferdinánd mellett a' mérlegbe vetni, ki az 1530. év' végnapjaiban (a' választás' külső cselekvénye 1531 januárius' 5. én történt) csak nagynehezen válhatott római királylyá, „azért is mert előfal a' török ellen,“ mit e' hadviselés által akart, a' töröknek egyenes megtámadása nélkül, tanusítani.

190) Várday 1531. febr. 28. án Zápolyához adott levelében mentségére felhozta: „hogy miután a' törökök az érsekség' jószágait feldulták, 's más részről meg' a' német hadak érkeztek, ő pedig Jánostól pénzben, fegyveresekben segédet hijába kért, nem akarván az egyházi szabadság ellen véteni, a' várt két hadnagyra, Nyáryra és Györre, olly feltétel alatt bizta, hogy azt mindenki ellen megoltalmazzák. Jöttek a' németek, 's Roggendorfnak négyszáz emberét befogadták a' hadnagyok, esküjök' megszegésével és az ő — az érsek' — tudtanélkül; ő betegen feküdt 's annyira megindult, hogy következő éjtszaka halálát várta.“ Bucholtz, IV. k. 544. l.

töltött egykét nap után Buda alá érkeztek a' hadak, october' 31. én. Gritti nehány nappal azelőtt, háromezer török' kiséretében jött vissza utjából; Pestnek ifjusága növelte a' várnak magyar őrségét, melly Czibak Imre' és Athinay Simon' vezérlete alá adatott. Roggendorf könnyü szerrel elfoglalta a' várost; az őrség, a' polgárság fenn a' várban bátor ellenálláshoz készültek. János király Zermegh János által, ki e' történetet az utókor' számára feljegyzette, Nádasdyt és társait felhívta: hagyják abba Sziget' vívását 's ügyekezzenek hozzá eljutni. Egy Balás nevü budai fuvaros' kalauzlata mellett, Nádasdy és Szerecsen, Roggendorf' őrseinek ellenére, válogatott hadakkal Budán termettek; Kápolnay Ferdinándhoz pártolt. Az ostrom folyton folyt, kettős erővel a' mai Krisztina-város felől. Roggendorf' golyói rést nyitottak a' bástyában: Budának polgárai borajkat kifolyatták, 's hordófenékkel kitöltötték a' hézagot. Két spanyol zászlótartó felkapott a' várfalra: egy pillanat mulva a' mélységben voltak. Másnap hijába parancsolt ostromot Roggendorf; a' spanyolok' bukása a' többieket is elfélénkitette. Többszörös kitörések ébren tartották az őrségben a' lelket; illyes alkalommal Nádasdy Tamás és tallóczi Bánffy Boldizsár személyesen csaptak össze huszárcsapataik' élén: láncsáik összetörtek egymás vértén. Az üregásást egy helyett nehezítette a' víz, más helytt a' szikla' keménysége; utóbb mindenütt a' kemény fagy. A' melly üreg nagynehezen elkészült, azt ellenüreg megrontotta, mielőtt a' kőfalat felrepítheté. Benn a' várban napról napra aggasztóbbá vált az eleség' hiánya, de künn is szükségtől szenvedtek a' vívók, soraikat elégedetlenség és kórság ritkitották. Híre szárnyallt hogy Bánffy János, hogy Mohamed szendrői basa közelednek a' főváros' felmentésére. Roggendorf még egy ízben ostromot parancsolt a' vár' mind négy részéről, de az ostrom visszaveretett.

December' 19. én útban voltak Esztergom felé a' vívó hadak. [191])

Zápolya a' budai polgárokat, ez alkalommal kitüntetett hűségökért egytől egyig megnemesítette, ollyképen: „hogy ők és utódaik az ország' többi nemeseinek jogaikon, szabadságukon és kiváltságukon túl még a' hadviseléstől 's az ezzel járó munkáktól is mentve legyenek, 's hogy őket és utódaikat kötelességül csak az illesse, mit a' város' helyreállitása, erősítése, fenntartása és oltalma idő szerint igényel.“ Ezen felül Solmárt és Kiskovácsit, úgy Pátnak felét a' városnak adományul irta. [192]) Nádasdy Fógarasföldét Erdélyben nyerte jutalmul; [193]) 's Gritti az ország' kormányzójának czímét, olly kitüntetés, melly a' hazafiakat a' sohonnai ember ellen lázitotta, 's melly azonképen mint a' Francziaországból imént visszaérkezett Laski' újabb jutalma, — az ügyes férfiú somlyói Báthory István' halála után erdélyi vajdává neveztetett, — Zápolyának uj ellenségeket szerzett az ország' főbbjei között. [194])

1530. novemberben — azalatt míg Roggendorf Budát ostromlotta — az ellenkirályok' biztosai Posenben egyezkedésről, fegyverszünetről tanácskoztak. Ferdinánd' részéről jelen voltak: a' boroszlói püspökön kivül: Pernstein Albert, Pflug János, Dietrichstein Zsigmond, Herberstein Zsigmond és Widmann Beát; Zápolyáéról Verbőczy István, Frangepan Ferencz, Kecset Márton veszprémi püspök, Homonnay Ferencz és Laski Jeromos. Zsigmond király békéltetőkül, a' poseni és ploczki püspököket 's kanczellárját Szydlowiczki Kristófot küldötte.

---

191) Zermegh az id. h. 401. l. Podhradczky, Két magyar krónika, 25. l. Istvánffy, XI. 169—172. ll. Pray, Epist. Procer. I. 363—367. ll. — 192) Podhradczky id. m. 28. l. — 193) Bethlen, hist. de rer. transylv. I. k. 172. l. A' hatalmas urodalom, felében Majlát Istvánnak, Nádasdy' sógorának jutott, 's ketten nyolczezer aranyat fizettek érette a' közkincstárba. — 194) Pray, Epist. Proc. I. k. 367. l.

Urunk — mondák a' magyar biztosok — egyedül azért lépett szövetségre a' törökkel, hogy Magyarország sértetlenül és függetlenül fennállhasson; a' törökkel kötött szerződések pedig nem engedik, hogy az ország egészen vagy részben Ferdinándra szállítassék. Urunk nem ellenzi, hogy Ferdinánd magát Magyarország' királyának czimezze 's hogy jogot tartson a' koronára, olly értelemben, minőben Mátyás király és Fridrik császár 1463. ban szerződtek volt. Ezen alapon Ferdinánd Magyarország' királyi székén utóda leszen Jánosnak, ha ez fiörökösök nélkül találna kimúlni. Magában értetik, hogy Ferdinánd visszabocsátja mindazt, mit jelenleg Magyarországon kezében tart, vissza Mária királyné' hitbérét is; János király, más részről, lemond követeléseiről Morvaország, Szilezia és Lausitz irányában, 's fizet százezer aranyat Máriának kárpótlásul. Zálogúl — míg a' fizetés megtörténendett — Pozsony, Nagyszombat, Magyaróvár és Szombathely Zsigmond' kezéhez adatnak. Mindkét király' hívei helyeztessenek vissza azon jószágaikba, mellyeket II. Lajos' halálakor birtokoltak. Ha Ferdinánd december' 6. áig ezen feltételekhez áll, kieszközli János király, hogy Szolimán felhágy hadi készületeivel. [195]) Ezen inditvány nem volt Ferdinánd' biztosainak ínyére, valamint a' lengyel békéltetőké sem: hogy a' mit Ferdinánd Magyarországban bír, azt bírja addiglan, míg János király bizonyos öszletpénzt érette lefizetett; ezen öszlet pedig szabassék olly magasra,

---

195) Az inditvány' tartalmából és formájából láthatni, hogy főleg Verböczytől indult ki; Laski irásban hagyta, hogy ő következő alkunak adott volna elsőséget: „Joannes cedat regno et accipiat in satisfactionem Livoniam et Prussiam. Rex Galliarum consignet Joanni ducatum Orléans; et regi Galliarum consignetur regnum Navarrae. In propinquo ad Hungariam, Bohemiam, Silesiam et Lusatiam Joanni manere periculosum esset ratione turcarum.“ Kalandszerü alku, minő az volt, mellynél fogva János 1528. oct. 28. án a' franczia királynak igérte, hogy az orléansi herczeget fiául fogadandja, 's utódául, ha ő, János, fiörökös nélkül mül ki.

hogy beváltását ne lehessen egyhamarjában eszközlésbe venni; vagy pedig határoztassék meg előre, hogy a' beváltásnak csak szabott évszám után adatik hely. — E' szerint dugába dűlvén ujból az egyezkedés, a' felek' biztosai abban állapodtak meg, hogy további intézkedésig fegyverszünet köttessék, melly 1530. december' 13. dikától 1531. december' 13. dikáig tartson. Fegyverszünetközben mindkét fél követeket küldjön Konstantinápolyba, még pedig május' vége előtt, kik közösen azon működjenek, hogy a' szultánt minél hosszasabb fegyvernyugvás' vagy béke' kötésére birják. [196])

Ferdinánd 1530. november' 25. én Ettingenben biztosainak eljárását jóváhagyta; János nem nyilatkozhatott irántok, mert Budán volt, 's Budát Roggendorf ostromolta. A' magyar biztosok lengyel követek' kiséretében érkeztek vissza, kik Roggendorf' táborába mentek, őt János' követeinek a' poseni fegyverszünethez járulásukról értesíteni, 's az ellenségeskedés' megszüntetésére felhívni. Ferdinánd' hadnagya erre késznek nyilatkozott, ha János' igéretét bírja, hogy ő is felhágy az ellenségeskedéssel; e' végre 1531. januá- [1531.
rius' 2. án Budára mentek a' követek, honnan hat nappal később a' kivánt igéretet meghozták.

Január' 17. én Visegrádon, melly most ismét a' ferdinándiak' kezében volt, tanácskozmány tartatott Roggendorf és Laski között. János király, mondá az utóbbik, a' poseni fegyverszünethez kivált most, a' budai ostrom után nem járulhat, hanemha Szolimán által arra felhatalmaztatik. Gritti már Konstantinápolyba küldetett, [197]) 's ő, Laski, is rövid

196) Bucholtz, IV. k. 62—65. ll.

197) Ez alkalommal Grittinek Raguzához is adott levelet János király, mellyben a' várost a' szokott adó' fizetésére felhívta. De a' ragúzaiak kinyilatkoztatták, hogy ők csak Szolimán' kezéhez fizetnek adót, ki Jánosnak is védura; röviddel utóbb városuk' falairól eltünt a' zászló Magyarország' czímerével, mellyet századokon át szent Balás' képe mellett lobogtattak. Engel, Gesch. des Freistaates Ragusa, Bécs, 1807, 203. l.

idő mulva odamegyen, mindent elkövetendő, hogy az egyévi fegyverszünet megalakulhasson, melly közben az egyezkedés' műve is foganatba vétethetik. A' tanácskozmány' eredményeül nyolcz további napra felfüggesztetett az ellenségeskedés, 's januárius' 21. én, Brodaricsnak is törekvésére, egymás' igéretét vették a' felek, hogy három hónapig nyugodni hagyják a' fegyvert, míg t. i. Laski megbízatásában eljárhatott. [198])

Jurisics és Lamberg, Ferdinánd' követei, kik 1530. october' 17. én Konstantinápolyba érkeztek, nyájasabban fogadtattak, mint Hoberdanacz és Weichselberger, mert utasításuk mása volt annak, mellyről felebb, az 1529. diki évnél szólottunk; de Szolimánnak november' 17. én kelt válasza nem volt megnyugtató. „Magyarország az enyim, mert elfoglaltam szablyámmal; az enyímet annak adhatom, kinek akarom. És jött János király, meghajlott előttem, Magyarországot kérve; 's a' mit kért, azt kezéhez adtam. Követeid barátságomat jöttek keresni, 's leveledben mégis az állott, hogy te Magyarország' királya vagy, azon Magyarországé, mellyet én szablyámmal elfoglaltam. Ez nem vezet barátsághoz.“ E' levéllel fogtak volna nyomban útnak indulhatni a' követek, ha nem jő híre, hogy Ferdinánd Budát ostromoltatja. Jurisics és társa ez okon az év' végéig Konstantinápolyban marasztattak, 's talán csak a' Magyarországból jött örvendetes tudósításnak Buda' ellenállásáról köszönhették, hogy 1530. december' 22. én elbocsátattak. [199])

A' török szultán jövő tavaszszal felséged ellen indul, — irják 1531. februárius' 2. án Krupáról Ferdinándnak a' visszaérkezett követek, — készüljön ellene. És Danczki

---

198) Bucholtz, IV. k. 540—542. ll. Urkundenbuch, 44—46. ll. Pray, Epist. Proc. I. k. 372. l. Ugyanaz, hist. reg. Hung. III. k. 29. l.

199) Gévay' id. m. I. k. 4. f. 1—55. ll. 74—95. ll.

kulmi püspök, a' lengyel király' követe Károly császárnál, Brüszszelből februárius' 18. án Zsigmondhoz adott levelében említi a' szultán' haragját, mert Ferdinánd azonegy időben követeket küldött béke' eszközlése végett a' portához és Budát ostromoltatta. — Laskival egy időben, Roggendorf' küldötte is Konstantinápolyba érkezett, levelet hozva mind Ibrahimnak mind Grittinek; és Szolimán' készületei új, nagyszerü hadviseléshez még időt kivánhattak, különben nem fogta volna Gritti martius' 7. én Roggendorfnak irhatni, hogy az egyévi fegyverszünet nehezen ugyan, de elvégre mégis megadatott. Fenmaradt Ibrahimnak is egy levele a' német hadvezérhez, melly a' szultán' parancsáról szól valamennyi rabszolgáihoz, hogy egy éven át Ferdinánd' birtokait ne háborgassák. [200])

Laski aprilis' 1. én már Meggyesen volt, honnan Jánoshoz Budára sietett. Május' elején Visegrádon a' Szolimán által helybenhagyott egy évi fegyverszünet, melly 1532. május' 9. ig tartson, végkép elfogadtatott. Roggendorf Vilmos, Fels Lénárd és Herberstein Zsigmond voltak Ferdinánd' biztosai; Zápolya Laski Jeromost, Frangepan Ferenczet és Ráskay Gáspárt küldte követekül. Egy úttal megnyilt a' tanácskozás, mint lehessen e' fegyverszünetből tartós békét fejleszteni. Frangepan a' háború' okát nem Ferdinándban, nem Zápolyában kereste, hanem azon szerencsétlenségben, hogy két személy választatott királylyá. Ezen nézetben mindkét fél' biztosai osztozkodtak. Mondjon le tehát — folytatá Frangepan — követeléséről Ferdinánd, 's elégedjék meg öröködési jogával, mellynek minél szilárdabb biztosításáról közösen gondoskodhatunk. A' kezében levő erősségeket adja ki kárpótlás mellett, 's várnagyokúl lengyelek, csehek és morvák választassanak, kik magokat hittel kötelezzék, hogy János' halála után Ferdinándot fogják urokúl ismerni. A' korona őriztessék Pozsony-

---

200) Bucholtz, IV. k. 543. l. Urkundenbuch, 47. l.

ban két jámbor férfiú által; hitvest Jánosnak Ferdinánd szemeljen ki; 's legyen mindig két tanácsosa Magyarországon. Az ország', a' keresztyénség' javát más módon lehetetlen eszközölni; mert annyi bizonyos, hogy Szolimán nem fogja Ferdinándot királyul ismerni. — Roggendorf és társai az ország' 's a' keresztyénség' üdvét abban látták, ha a' koronáról János mond le; kárpótlásul bővségesen fogna urok gondoskodni. — E' pontra nézve egyik fél' követei sem engedtek, 's a' további egyezkedés ujból a' lengyel királyra bizatott, kinek tiszte leszen a' fegyverszünet' szigorú megtartására is felügyeltetni, 's ki magának és társának az egyeztetés' müvében, György szász herczegnek, békezálogúl Ferdinándtól Esztergomot és Visegrádot, Jánostól Késmárkot és Szászsebest leköttette. [201])

A' két király' harczából az országra nehezedett gyász több jámbor hazafiban felköltötte a' gondolatot, ollyas gyülést tartani, melly tekintet nélkül Ferdinándra és tekintet nélkül Zápolyára a' teendőkről tanácskozzék. Höbben mint Perényi Péter, senki sem ápolta e' gondolatot; ő Szolimán' távozása óta semlegesen viselte magát a' két király között, 's mint több jelenségből gyanítható, a' szándéklott gyülésben az ország' főkapitányává remélt választatni, olly tiszt, melly idővel 's török pártfogás mellett talán az ő fejére segíti a' koronát. Többen több okból, a' jóval nagyobb szám azért hogy semmiféle eszköz se maradjon kisérletlenül az ország' megmentésére, kezet nyújtottak néki, névszerint Szlavonia' és Horvátország' főbbjei is, kik, mint felebb láttuk, mert Ferdinándtól és Zápolyától egyiránt nem segítettek, taval magoktól léptek fegyverszünetre egymással. [202]) Martius'

---

201) Bucholtz, IV. k. 75, 's 544—546. ll. Urkundenbuch, 46. l. Herberstein' naplója Kovachichnál, Sammlung ungedruckter Stücke, 228. l. Dogiel, Codex diplom. Pol. I. 128. l.

202) E' fegyvernyugvásnak azonban nem nagy látszatja lehetett.

19. én Bélavártt nagyobb tanácskozmány tartatott e' tárgyban. Perényi Péter, Batthyány Ferencz és Orbán, Török Bálint, Pekry Lajos, Báthory György, Bánffy Antal, Szécsy István, Sulyok György pécsi püspök, Lőrincz székesfehérvári prepost, 's kivülök több főbb nemes személyesen voltak jelen; Erdődy Simon és Péter, Endre knini püspök, János korbovai gróf, Móré László, Tahy János, Keglevics Péter, Choron Endre, Esseghváry Ferencz, és a' nem régiben elhúnyt nádor', Báthory István' özvegye Sófia maszowi herczegnő képviselők által jelentek meg. „E' hazát atyjáink' egyessége és összetartása szerezte és fentartotta — így szól az ország' öszves rendeihez intézett körlevelök, — 's csak hasonló egyesség, összetartás 's kölcsönös szeretet által mentethetik meg jelen 's jövendő bajaitól. Ez okon május' 19. dik napján Veszprémben fogunk összegyülekezni, 's benneteket is kérünk hogy ott megjelenjetek, tanácskozandók velünk, Istent és a' közügy' jövőjét szemünk előtt tartva, 's minden külbefolyástól menten, a' magyar nemzet' egyességéről, a' haza' oltalmáról, hitünk' fentartásáról.“ [203])

A' czélzat mindkét királyt megdöbbentette, annyival is inkább, mert a' közhír szerint Bélavárról ajándékok mentek Konstantinápolyba, hogy a' rendek Ibrahimot magoknak meg-

---

Köttetése után egy hónappal Batthyány Ferencz ekkép irt Ferdinándnak: „Nekem nincsen pénzem, hogy minduntalan embert küldjek felséged után, 's ha jelen szolgám nem hoz jó választ 's pénzt, akkor ne írjon nekem felséged ezentúl mint bánjának. Én felségedet szolgálni fogom a' bánságon kivül, mint többi hívei ... Nemcsak hogy pénzt nem küld felséged, de még Erdődy Péter ellen sem akar engemet oltalmazni. 'S azt is látom, kegyelmes uram, hogy illyetén hűtlenek' és árulók' szavai nagyobb nyomatékkal birnak felséged előtt, mint az enyéim és más hívekéi, kik naponkint kárt szenvedünk ... E' napokban Szombathelyt megtámadták, nagyobb részét felgyujtották, 's embereim közül nehányat megöltek, másokat megsebesítettek, ismét másokat foglyokúl vittek magokkal ... Könyörgök felségednek, gondoskodjék rólunk; ... én azt hiszem, hogy egy nemzet sem szenvedett annyit uráért, mint mi.“

203) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 137. l.

nyerjék. [204]) Ferdinánd Prágából aprilis' 27. én kelt hirdetményében feleslegesnek és czélirányталannak nyilvánitva a' veszprémi gyülést, híveit eltiltotta a' megjelenéstöl; hasonlót tett Zápolya, ki a' szándéklat' buktatására maga is országgyülést hirdetett, melly május' 21. én Székesfehérvárott megnyiljék. [205]) 'S a' királyok czélt értek. Fenmaradt Bakics Pálnak egy levele, mellyben jelentést teszen, hogy a' veszprémi gyülés eredmény nélkül szétoszlott, de eredmény nélkül a' székesfehérvári is, mert a' rendek csak gyéren jelentek meg. [206])

Ferdinánd az 1531. év' elején, midőn csekély reménye lévén a' fegyverszünethez, Szolimánt ismét országaira várta, segédet szorgalmazott a' császárnál, a' németbirodalmi rendeknél, a' pápánál 's a' franczia királynál, de süker nélkül. Károly Németalföldön, mellynek kormányát most Lajosunk' özvegyére, Máriára bízta, bajlakodott; a' németbirodalmi rendek közül többen, névszerint a' bajor herczegek, Ferdinándnak római királylyá választatását, 's ezáltal a' császárságnak az ausztriai háznál örökitését restellették; mások, a' Schmalkaldenben összegyült protestans rendek, vallásbeli sérelmeik' orvoslása előtt a' segédnyujtást világosan megtagadták; a' pápa és bibornokai szegénységöket emlegették; I. Ferencz franczia király nagyszerü támadási harczban, melly mintegy az öszves keresztyénség' harcza lenne a' török ellen, részt

---

204) Frangepan Ferencz Brodaricshoz aprilis' 18. án adott levelében (Pray, Epist. Proc. I. k. 377. l.) olvassuk: „In illa dieta facient capitaneum contra ambos reges, ... et jam miserunt ad basam, offerendo tributum a regno dummodo capitaneus conservetur.“ Sanuto, Hammernél, III. k. 107, az 1531. évhez: „Si trova qui (Konstantinápolyban) un messo di Pietro Perény venuto per nome di tuti i baroni, come si dice, per presentar al Ibraim una copa dorata, contiene 6 quarte, costa assai danari.“ V. ö. Wagner, Analecta Scepus. II. 162.

205) Kovachich, Vestigia Comit. 648. l.

206) Bucholtz, IV. k. 546. l.

akart venni, de nem oltalmiban, mellynek csak az ausztriai ház fogná hasznát látni. [207])

Illy körülmények között kétszeresen kedves dolog volt Ferdinándra nézve az egyévi fegyverszünet nemannyira Zápolyával mint Szolimánnal. Júniusban magyar tanácsosait, élökön Szalaházy Tamást és Thurzó Eleket, magához hivatta. Huszonöt pontot terjesztett elejökbe. [208]) A' törökre vonatkozó pont aggodalmat nyilvánított, hogy az egyévi fegyverszünet' eltelése után, a' háború kettős erővel fog megujulni; 's kérdést tett: ha nem kellene-e további békéről is gondoskodni, és milly feltételek alatt? 's nem volna-e rendén a' közoltalom' ügyében együvé hívni az országgyülést? A' tanácsosok ekkép válaszoltak: Országgyülés' tartása szükséges, 's a' jelen körülmények közt e' czélra legalkalmasabb hely, Pozsony. De az országgyülésnek nem leszen eredménye, ha a' király idegen segéd' és Magyarország' felszabadítása' dolgában nem nyújt biztos reményt a' rendeknek. A' török csak addig fog békén maradni, míg hasznát látja. Azért vegye számba erejét Ferdinánd, 's ha nem képes öszves országai', a' császár' és más fejdelmek' segédével ollyas háborút viselni, melly egész Magyarországot megmentse, 's ha nem hallatszik, hogy a' török másutt is elvan foglalva, sokkal tanácsosabb, vele új alkudozásba ereszkedni; a' feltételekről nyilatkozni fognak, mihelyest ő felsége' véleményét

---

207) Gévay, I. k. 4. f. 97. l. Bucholtz, Urkundenbuch, 19, 's 90. és kk. ll. Ranke' id. m. III. k. 402. l.

208) Ezen pontokat csak töredékekben ismerjük. Jelen időszak' történeteinek felvilágosítására Bécs' levéltárai véghetlenül gazdag anyagot nyújtanak. A' mit Gévay, Jászay, Bucholtz 's mások eddig közzétettek belölök, az hálával kötelez le bennünket irántok, de az egészhez mérve még igen-igen kevés. Budának levéltáraiban is még sok használatlan történeti kincsek hevernek. A' hazafiúi foglalkodás után szomjazó ifju nemzedék saját okulására 's a' tudomány' gyarapítására, reméljük, által és általtanúlja a' nemzet' multjának ez' emlékeit. „Es ist noch viel Verdienst übrig; auf! hab' es nur!“

közelebbről megértették. — Más pont Erdélyről szólott; mit lehessen azokért tenni, kik Ferdinándhoz hívek maradtak, vagy csak kényszerítésnek engedve, pártoltak el tőle? A' tanácsosok úgy vélekedtek, hogy eziránt Gerendy Miklóssal, Horváth Gáspárral, Pemflinger Márkkal és Bethlen Sándorral, mint a' királynak Erdélyben biztosaival kell értekezni, 's valakit ez ügyben teljhatalommal Erdélybe küldeni. [209]) — Istmét más pont Seredy Gáspár', Török Bálint', Bakics Pál', Pekry Lajos' 's mások' könnyű hadairól szólott, mellyek Ferdinándnak több ízben nevezetes szolgálatot tettek, de az országot 's kivált a' szegény pórt a' töröknél is inkább sanyargatták. [210]) A' tanácsosok ezeknek csekélyebb számra szállitását szorgalmazták, de ollykép hogy e' miatt kárt ne valljanak az erősségek. Bakics nemcsak a' győri székesegyház' 's a' szentmártoni apátság' jövedelmeit lefoglalta, hogy huszárait fizethesse, hanem az egész környéket is kifosztotta; 's Töröknek kezéből meg' kivenni a' nyitrai püspökség' jövedelmeit, mellyek Podmaniczky' halála óta neki járnak ki,

---

209) Augusztusban az erdélyi biztosok a' királynál voltak Linczben; de röviddel utóbb a' szászok', kivált a' Ferdinándhoz állhatatosan ragaszkodó Szeben' állása gonosz állás volt. Zápolya' személyes jelenléte Erdélyben (1531. aprilisban Szászsebestt volt, júliusban Meggyesen, decemberben ismét Sebestt,) nem az erdélyi vajdának czímzett, de folyvást külföldön volt Laski' törekvése, mindig szükebb és szükebb körre szoritotta János' elleneit. Gerendy november' 12. én Szebenből ekkép irt Ferdinándnak: „Certe non arbitror hominem in mundo in moerore et miseria vivere majore quam ego vivam cum servitoribus certe probis; jam vel hostibus miserabiles sumus, et aliqui panem, aliqui ex eis vinum subministrant, qui nostra servitia et fidem in M. V. norunt, certe mirantur et nescio quid de M. V. sibi persvadeant, ubi ita me abjectum vident ... Sed ne nunc quidem desperamus.“ És november' 25. én: „Civitas ista eo devenit: nisi maturissime M. V. providerit, perdet eam; video res exulceratas, ut ubi primum tentabitur, perdimus civitatem; et certo credo Johannem Zapol omnem fidem pro Cibinio violaturum, nihil enim se in Transylvania habere judicat, quoad Cibinium in manibus non habuerit.“

210) Ferdinánd' biztosainak Esztergomból 1531. május' 21. én urokhoz adott levele: „Küldjön felséged pénzt a' hadi legénység' szá-

nehéz feladás leszen. [211]) — Szóba hozatott, hogy többen silány pénzt vernek az országban; és Ferdinánd felkéretett, adjon ki szigorú parancsot, melly halálos büntetést mér mind azokra, kik a' felség' felhatalmazása nélkül pénzt vernek. [212])

Voltak Zápolyának saját hívei között, kik néki tanácsul adták, mondjon le a' koronáról kedvező feltételek alatt. Laski midőn e' tájban Ferdinánddal találkozott, hogy királya' nevében az egyezkedést megkisérlje, reményt nyújtott e' fejleményhez, 's úgy vélekedett, hogy Károly császárt kellene a' békéltetés' eszközlése végett felkérni. Meglehet, hogy Laski urának megegyezésével nyilatkozott ez értelemben; de a' szándék nem lehetett komoly, vagy legalább nem volt tartós. [213]) Zsigmond lengyel király minapában Ferdinánd' legidősb leányának kezét kérte fia' számára, 's a' házasság utóbb meg is történt; most nem mutatkozott idegennek leányát, Izabellát, Zápolyának nőül adni. Ezen ügy' elintézésére, de különben is a' versenykirályok' kibékitésére, kész volt ama' tanácskozmány helyett, melly a' poseni napok' folyadékaul septemberben fogott volna lefolyni, 1532. január' 6. án fényes gyülést tartani Krakóban; ezen a' császár', a' pápa' 's a' németbirodalmi rendek', úgy Francziaország' és Anglia' követei is jelen legyenek; 's vegyen ha szükségesnek tartatnék, személyes részt benne mind Ferdinánd mind János; költségeit ő, Zsigmond király, egymaga ajánlkozott viselni.

---

mára, hogy a' szegény nép valahára fellélekzhessék." És négy nappal később: „Kivált Pekry' huszárai olly garázdák, hogy a' pórok házaikat, földjeiket odahagyják 's tovább költözködnek."

211) Mind Ferdinánd' mind Zápolya' hadnagyai részben az egyházak' jövedelmeiből táplálkoztak. Czibak Imre, Zápolya' jobb vezéreinek egyike, a' nagyváradi püspök' czimét irta neve mellé, 's csak azért, úgy látszik, mert hadát a' nagyváradi püspökség' jövedelmeiből fizette.

212) Bucholtz, IV. k. 93, 's 547. és kk. ll.

213) Ugyanaz, Urkundenbuch, 48. l.

Zápolya ezen gyüléstől méltán többet várhatott, mint attól, melly a' császár' elnöklete alatt Passauban fogna sorsáról intézkedni; 's az 1531. őszszel mind Ferdinándhoz és a' császárhoz mind a' felebb nevezett hatalmasságokhoz küldött Laski és követtársai megvoltak bízva, hogy őket ama' gyülés meglátogatására is birják. [214])

Az elégedetlen német rendekkel Zápolya elejétől fogva érintkezésben állott. A' bajor herczegek még 1526. nak végén egyik hívök által Zápolyának megüzentették, hogy a' németbirodalmi rendek semlegesen fogják magokat viselni, ha közte és Ferdinánd között Magyarország' koronája miatt háború keletkeznék. 1527. nek elején Winzer Gáspár nevesebb bajor hadnagy, ki imént még Károly császár' tiszte volt, szolgálatait Jánosnak felajánlotta, [215]) 's a' király' levelével tért vissza Bajorországba, melly a' herczegeket a' magyar ügy' állásáról értesítse; — azóta szakadatlanúl folyt a' közlekedés. Laski' felhivására történhetett, hogy 1531. nek végén Winzer ujból Magyarországba jött tanakodás végett. Zápolya késznek nyilatkozott olly szerződés' kötésére, mellyhez képest ő a' herczegeknek fél évre ezer huszárt küldene segédül, ha a' császár vagy Ferdinánd által megtámadtatnának; és berontana Ausztriába, 's kérelmére a' szultán hadait Karántföldre küldené. Zápolya' foglalmányai Ausztriában és a' törökéi

214) Laskinak Wyskóról (Krakó mellett) 1531. oct. 31.én Herbersteinhoz adott levele: „Proficiscor ad caesarem, regemque romanorum, ac etiam ad Franciae et Angliae reges, in quantum id caesareae majestati videbitur. Ubique sum acturus tamen pro concordia, quam si caesarea majestas apud se facere voluerit, sequuntur me alii oratores; tamen propter turcam, qui medio regis Poloniae cupit concludi concordiam, laborabo, ut esset Cracoviae, ad quam caes. maj. deberet mittere principes aliquos nomine suo, sic etiam status imperii, Pontifex, rex Franciae ac Angliae. Rex Poloniae contentus est pati impendium et excipere omnium legatos. Principes autem nostri adesse prope Cracoviam deberent, ut si Deus daret tot malis finem, simul Cracoviae convenirent, et firmaretur amicitia utrinque, stabilirenturque affinitates."

215) Gévay, I. k. 1. f. 57. l.

Karántföldön felében Zápolyát és felében a' bajor herczegeket illetnék. Ezek pedig fél évre ezer labanczot tartozzanak Zápolya' zászlai alá küldeni, vagy helyettök huszonnégyezer aranyat, ha Károlylyal vagy Ferdinánddal baja meggyülne. — Az ajánlat' elfogadásáról nem szólanak a' történeti emlékek. [216])

És valamint a' bajor herczegekkel, úgy a' szász választó fejdelemmel is viszonyban állott Zápolya, viszonyban a' saalfeldi gyülés' valamennyi tagjaival, kik 1531. october' 24. én Ferdinándnak római királylyá választatását törvénytelennek nyilvánitották. Ezekkel egy czélra működni, 's valamint ők Francziaországgal és Angliával alkudozásba ereszkedtek, I. Ferenczet és VIII. Henriket királyának ügyében erőfeszítésre bírni, volt Laski' fő feladása.

X.

Károly 1531. őszszel Speyerben országgyülést akart tartani, 's e' végre Ferdinánd már september' végén Stuttgartban volt, honnan a' Rajnához készült. A' császár' ügyei a' franczia udvarral elhalasztatták vele az országgyülést, 's Ferdinánd Innsbruckba indult, honnan november' 5. én Nogarola Lénárdot és Lamberg Józsefet követekül Konstantinápolyba küldötte, a' fegyverszünet' megtoldása végett.

Azalatt míg Ferdinánd német földön, Zápolya Erdélyben időzött, Magyarországon több hazafiúi lélekben ujból felmerült a' gondolat, mindkét király' magánczélzataitól függetlenül intézkedni a' közügy körül. Nádasdy Tamás szintén e' térre lépett. Sulyok Imre pécsi püspök, Török Bálint, Szalay János, Bakics Pál és Majlát István társakúl szegőd-

---

216) Bucholtz, IV. k. 159. l.

tek, [217]) 's november' elején részt vettek a' zákáni tanácskozmányban, melylyel Nádasdy végzést hozatott: hogy 1532. januárius' 1. én, Kenesén, a' Balaton' veszprémi partján országgyülés tartassék. [218]) Zápolya, 1531. december' 16. án Szászsebestt kelt levele által Nádasdyt eltiltotta a' megjelenéstől; [219]) Ferdinánd, értesülvén, hogy hívei közül többen okvetlen megjelenést igértek, hasonló tilalmat nem akart megkisérleni; 's mert voltak, kik vele elhitették, hogy a' szándéklott gyülést kivált Zápolya' felekezete fogja kibányászni, december' 3. án Innsbruckból a' bártfaiakhoz adott levelében ollyas követek' küldetését sürgeté: kik ellenezzenek minden indítványt, melly netalán az ő jogait csorbíthatná, 's kik az ellenfelekezet' főbbjeinek magokhoz átvonásán munkálkodjanak. [220])

1532.] Kenese az uj év' első napján a' rendek' tetemes számát együtt látta. [221]) A' Nádasdy által még Zákánban szerkesztett végzést elfogadta a' gyülés. „A' kik jelen vagyunk — így hangzott — a' koronáért versenyző fejdelmek közül királyunkul azt fogjuk ismerni, ki az ország' oltalmára képesebb; 's e' végre követeket küldünk mind Ferdinándhoz

---

217) Katona, XX. k. 761. l.

218) Bucholtz, IV. k. 552. l.

219) Kovachich, Supplem. ad. Vest. Comit. III. k. 144. l.

220) Ugyanaz ugyanott, 145. l.

221) Engel ezen gyülés' szerzőjeül is Perényi Pétert mondja; de ezen állitásának ellenmond egy halmaz levél, mellyet Ferdinánd' párthívei e' tárgyban Innsbruckba írtak. Szalaházynak 1531. december' 28. án kelt levelében olvassuk: „Perényi e' napokban a' török szélektől Terebesre érkezett, 's Jánoshoz emberét küldötte, mentséggel hogy eddig hanyagul szolgálta, 's hűségigérettel.“ Fesslernél olvasom: „Thomas Nádasdy trat aus seiner Zurückgezogenheit nicht hervor;“ de Thurzó Elek Semptéről november' 24. én Ferdinándhoz adott levelében irja: „Nádasdy Tamás a' fő szereplő, 's postaként siet úrtól úrhoz ez ügyben.“ Igy jö lassankint világosság a' harmincz, negyven év óta nagy kárunkra elhanyaglott magyar történészetbe.

mind Jánoshoz. A' Ferdinándhoz küldöttek tudakolják meg tőle: ha kész-e, hatalmas-e, bennünket a' török ellen megvédeni, 's annyi nyomorúságtól megmenteni, még pedig nem szóval, nem irással, hanem tettel, cselekvéssel. Ha Ferdinánd ezenkívül szabadságaink' hűbb fentartására igérkezik, hozzá állunk mindnyájan. Jánoshoz küldött követeink kérdjék meg tőle: milly úton, módon fogja a' hazát oltalmazni? fogja-e nem szóval, hanem valósággal, a' végvárakat, Nándorfehérvár' és Szabács' kivételével Szolimántól visszakapni? van-e biztosítéka, hogy a' török ezentúl békén hagyja az országot? — mert csak ezen feltételek alatt akarjuk őt mindnyájan urunkul ismerni.“ [222]) — Az együttvolt rendek martius' 12. ére újabb gyülést tűztek ki, melly a' szomszéd Berhidán tartassék, [223]) 's mellyre a' követek' jelentése beváratik. Felhivás ment a' lengyel rendekhez is, hogy magokat e' gyülésben részeltessék, [224]) 's e' felhivás januárius' 6. án kelt, épen az nap, mellyen Zsigmond király a' maga fényes tanácskozmányát akarta tartani az ellenkirályok' békéltetésére. E' szándékáról lemondott, valószinüleg mert Károly és Ferdinánd most is Passauban kivántak eziránt tanakodni, 's a' király nem volt idegen követeit hozzájok küldeni ez ügyben. [225])

Ferdinánd egy idő óta türhető viszonyban állott a' pápával. Engedelmet nyert tőle, hogy a' török háború' költ-

---

222) Bucholtz, IV. k. 552. l. Gévay, I. k. 5. f. 69. l.

223) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 146. l.

224) Dogiel, Cod. dipl. r. Pol. I. k. 131. l.

225) Gévay, I. k. 5. f. 68. l. János most semmit sem akart tudni a' passaui tanácskozmányról. V. Károlynak, Regensburgból 1532. aprilis' 3. án követéhez a' franczia udvarnál adott levelében olvassuk: „Sur aulcunes lectres que les gens dudict wayvoda nous avoient escript avions mis sus une diette, au lieu de Passau, et quand la chose a esté en ses termes, ledict wayvoda a respondu, qui désiroit que la chose se traicta devers le roy de Polonne, que n'est sinon palliacion.“ Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, publiés sous la direction de M. Ch. Weiss, Paris, 1841. I. k. 606. l.

ségeire a' keresztyén hívektől Europaszerte alamisnát szedethessen; [226]) és 1531. september' 16. áról brevét vett, mellyben százezer arany segédről biztosítatik, ha a' törökök jövő tavaszszal vagy jövő nyáron országaira törnének. [227]) A' kenesei gyülés' előkészületeinek hirére Ferdinánd a' pápához folyamodott, méltóztatnék ujból Zápolya, mint a' töröknek szövetségese ellen nyilatkozni; 's Pimpinelli Vincze szentszéki követ Németországon, Pozsonyba jött épen a' kenesei gyülés' tartatása alatt, és 1532. januárius' 4. én kelt levelében felhívta a' rendeket: „ismernék közösen Ferdinándot királyokúl; János' bukása után a' jók jobbakká 's a' roszak jókká válandanak. Mindenki láthatja, hogy János csak a' török' segédének köszöni állását." Ferdinánd ezt nem eléglette, 's ügyviselője Burgo Endre által, külön követséget és külön brevét sürgetett a' berhidai gyülés' oktatására. Gellért papot, Zápolya' gyóntatóját és Rómában biztosát, ez utóbbik tisztben Vráncsics Antal a' király' titoknoka váltotta fel 1532. nek elején. A' szép műveltségü, 's az olasz nyelvben jártás ifju dalmát szívesen láttatott Kelemen pápa által; ügyét az angol követ Casale lovag is támogatta. A' császár' és Ferdinánd' követeinek egyesült törekvésére mindazáltal kiadatott a' kívánt breve, 's a' pápa' egyik udvari főpapja Ferdinándhoz küldetett, vele értekezendő, 's a' király' ohajtásához képest a' berhidai gyülésben részt veendő. Kelemen februárius' 17. én kelt intő levelében Magyarország' öszves lakosaitól várta, hogy egyesült erővel fognak a' török ellen fellépni; hazájok' bajai azon okon gyültek meg olly nagy mértékben, mivel közülök számosan a' törökre támaszkodnak. Már pedig ez

---

226) Genfben 's a' szomszéd Vaudban e' végre az 1531. diki nyáron Montrivel Antal besançoni kanonok járkált; l. Fragments historiques sur Genève avant la réformation, 171. l. Papiers d'état du Card. de Granvelle, I. k. 563. l.

227) Bucholtz, Urkb. 103. l.

oldalról gyalázatos járom fenyegeti a' nemzetet; másképp hangzó igéreteknek nem kell hitelt adni, mert Krisztus és Belial nem férnek meg egymással. Ferdinánd' követe névszerint Zápolya' igényei ellen is szerette volna felszólaltatni a' pápát, de ez úgy vélekedett, hogy a' mit írt, azzal beelégedhetni; és János királynak kétségkívül ez alkalommal is értésül adta, mit nehány héttel korábban Marsupino pápai kamarás írt volt neki: Tudja meg felséged, hogy jó atyja van, 's ha ez fia ellen valamit vétett, azt csak a' nehéz időjárásnak kell tulajdonítani. [228]). — Ferdinánd egyébiránt bővebb megfontolás után jobbnak látta, híveinek a' megjelenést Berhidán eltiltani, 's részéről aprilis' 24. ére országgyülést hirdetni Esztergomba; hasonlót tett János király is, ki felekezetét Pestre várta Berhida, úgy látszik, látogatatlan maradt, 's a' pápái küldött, Károly' és Ferdinánd' követeinek kiséretében az ország' széléhez érkezett, hol tudomására jutván, hogy Esztergomban, úgy mint Pesten csak gyér számmal jelentek meg a' rendek, „azért is mert megbizatásától sükert úgy sem remélt," Rómába visszatért. [229])

Ferdinánd és Károly császár e' közben Regensburgba érkeztek, hol a' németbirodalmi rendek negyvenezer fegyverest ajánlottak fel segédül azon esetre, ha Szolimán, mint várni lehetett, a' fegyverszünet' lefolyása után hadviselését megujítja. A' rendek' ebbeli készségét Ferdinánd az ideiglenes vallási békének köszönhette, úgy azon körülménynek, hogy Károly a' bajor herczegek' haragját ügyes eljárása által részben lecsillapitá. Ezáltal Zápolya' reményei is meghiúsultak, mennyiben az elégedetlen német rendeknek Lübeckben 1532. januárius' 1. én megnyilt gyülésétől 's a' szász-königsbergi tanácskozmánytól Laski és Minkwitz segédet várattak

228) Ugyanaz ugyanott, 55. és 105—108. ll.

229) Gévay, I. k. 5. f. 69, 77, 78. ll. Kovachich, Vest. Comit. 651. l.

vele. Emez mindössze háromezer aranyat ajánltatott fel Königsbergben Zápolya' számára, 's ezen öszlet is fizetetlen maradt; amaz járt kelt Francziaországból Németországba 's Németországból Francziaországba, de a' mit elért, az szent Mihály' rendén kivül, mellyet nyakába aggatott a' franczia király, mindössze ennek készségéből állott, János' számára mennyasszonyt szerezni, 's igéretéből, évenkint nehányezer forintot adományozni, mellyeket Fridrik, Dánia' királyi székén a' fogságra vetett Kerestélynek, Ferdinánd' sógorának utóda, hajlandó volt még kétezerrel növelni. [230])

Zápolyának Ferdinándon kivül még több versenytársai voltak. Perényi Pétert már említettük; Ibrahim basa 1529. ben, ha Bécs megdöl, Magyarországot szandzsákságul kéri magának Szolimántól; 's Gritti Lajos, mióta az ország' kormányzójává neveztetett, az ország' koronája után ahítozott. Czélzatai korán Zápolya' tudomására jutottak, mert az ármányos ember számot tartott Laski' és Nádasdy' támaszára, — kivált az utolsóéra, kinek 1529. ben Budának bevétele után szolgálatot tett Szolimánnál; 's Laski és Nádasdy gyülölték őt, és Jánost eleve ovakodásra intették.

Gritti reményt táplált, hogy Oláhországot és Moldvát könnyü lesz kezére keríteni, 's innen Laski', mint erdélyi vajda' segédével utat nyitni magának a' magyar királysághoz; — méregkeveréshez értő ügyes kézbe bízott, melly túlád Zápolyán; kincseibe, mellyekkel védőket vásárlott magának Konstantinápolyban. A' budai udvar mindent elkövetett, hogy távol tarthassa magától; de 1532. nek elején, midőn mármár vége szakadt a' fegyverszünetnek 's a' szultán uj hadjárathoz készült Bécs ellen, Ibrahim által előre küldetett a' pribék. [231])

230) Bucholz, IV. k. 161—165. ll. Gévay, I. k. 5. f. 78. l. Katona, XX. k. 761. l.

231) Bucholtz, Urkundenbuch, 51. l. V. ö. Kovachich, Script. rer. hung. minores, I. k. 42. l. II. k. 133. l.

Martius' végén háromszáz törökkel Oláhországba érkezett. Levelet írt Nádasdyhoz, mint Magyarország' helyettes kormányzójához, jöne hozzá Tergovistbe, hogy általa olly dolgokat üzenhessen János királynak, mellyeket papirosra bízni nem tanácsos. [232]) Nádasdy ovakodott szót fogadni, talán mert az ármányos ember' boszujától tartott, talán mert már ekkor semleges állást fogott a' versenykirályok között, azonképen mint sógora Majlát István, ki a' közelebb mult években Ferdinánd' buzgó párthive volt Erdélyben, 's ki most berzenczei jószágára vonult. — Oláhországban a' Ferdinándhoz szító Radul' erőszakos halála után, 1529. ben Mózes, a' Bazarádok' ivadéka, bízatott meg Szolimán által a' kormánynyal; de a' bojárok az új vajdát rövid idő mulva elüzték, 's az oláh föld inkább mint valaha mérges pártviszályok' színhelye volt, midőn Gritti Tergovistre érkezett. A' szultán' parancsával kezében engedelmességre talált, 's innen Erdélyen át Moldvába ment, mellynek fejdelme Péter 1530. ban szorosabb hűbéri viszonyba lépett Szolimánnal, 's a' következő évben, midőn huszonötezer emberrel Pokuczföldre törne, augusztus' 21. én a' lengyelek által irgalmatlanúl megveretett. Zápolya' közbenvetésére Zsigmond király 's Péter vajda 1532. februárius' 22. én fegyverszünetre léptek egymással, és Gritti a' petrikowi országgyülésen e' fegyverszünetnek békévé alakulását sürgette. [233]) — Elvégezvén ügyeit mindkét oláh földön 's Lengyelországban, június' elején több ezer oláhhal Erdélybe visszaérkezett. Mint Magyarország' kormányzója, [234])

---

232) Pray, Epist. Procer. II. k. 12. l.

233) Pray, hist. reg. Hung. III. k. 35. l. a. 6. jegyzetben. Engel, Gesch. der Nebenl. des Ungr. Reichs, IV. r. 1. d. 213. l. 2. d. 174. l.

234) Egynémelly történetiróink Grittinek e' hivatalát viszonyba hozzák a' nádornak, Bánffy Jánosnak halálával. De Gritti az 1530. év végnapjaiban lön kormányzóvá, 's Bánffy csak 1534. ben húnyt el. A' kormányzóság nem akart a' nádori méltóság' pótléka lenni, hanem való-

Vizaknán gyülést tartott az erdélyi rendekkel, és Athinay Simont, Zápolya' hivei közül Bánffy és Bodó után a' leghivebbet, felakasztatta, az erdélyi sóaknák' hűtelen kezelését vetvén okúl. [235])

Szolimán aprilis' 25. én száz harmincznyolczezer emberrel és száz húsz ágyúval Konstantinápolyból Magyarország felé indúlt. Zápolya' május' végén Lippáról körlevelet bocsátott urakhoz és főbb nemesekhez, mellyben őket felhívja, hogy június' 24. én Pesten legyenek, véle a' szultán' fogadására indulandók. [336]) Június' 2. án Sofia' környékén találjuk Szolimánt, kilencz nappal később a' niszszai hévvíznél. Június' 13. án Ferdinánd' követei Nogarola és Lamberg, kik, nem tudni mi okon, későcskén jártak el megbizatásukban, a' szultán elébe bocsátattak. [237]) Utasitásuk a' legeslegszerényebb volt, Károly császárnak is megegyezésével, ki testvérét a' fenforgó nehéz körülmények között a' lehető legnagyobb hunnyászkodásra intette. [238]) Ügyekezzenek — így szól az utasítás — minél hosszabb időre fegyverszünetet kötni, 's ha máskülönben nem lehet, legalább egy évre. Ha Szo-

---

ságos alkirályság, kapocs melly Magyarországot a' török birodalomhoz fűzze, hurok, melly a' szükséghez képest, Zápolya' gégéjéhez érjen. 'S a' gyenge király kénytelen volt engedni, mert háromszázezer aranynyal adósa volt Grittinek; 's mert Szolimán ezt „védőül" küldte Magyarországra.

235) Istvánffy, XII. 192. l. A' Podhradezky által közzé tett egykorú krónika, melly hibásan Vrácsics Antalnak tulajdonítatik, az 1541. évnél mondja: „János király' fiát megkeresztelik Budában; keresztatyja lön Simon Deák Atthinay és Mardok Péter." Mit higyünk? hogy hiba van a' névben? hogy két Athinai Deák Simon lett volna? Istvánffy' körülményes előadását mesének tartanunk annál bajosabb, mert a' neves hadvezérről 1532. ön túl hallgat a' történet.

236) Ugyanaz ugyanott, II. k. 15. l. Erdődy Simon, e' felhivásra vonatkozólag, július' 18. án ekkép írt Brodaricsnak: „Certum est, nos cum caesare turcorum constitui nullo modo volumus, nisi, quod Deus avertat, ligatos nos duxerint."

237) Szolimán' naplója, Hammernél, III. k. 666. l.

238) Gévay, I. k. 5. f. 65. l.

limán az egész országot engedné át nékünk, százezer aranyat is ajánlhatnak neki évenkinti „pensióúl;“ ötvenezeret, ha az országnak csak azon részét akarja kezünknél hagyni, mellyet most birunk. Meglehet, hogy a' szultán feltételül fogja szabni, miszerint János Magyarország' másik részét ezentúl is birtokolja, ha a' fegyverszünetet hosszúnak akarjuk. A' követek erre is reá állhatnak, 's még Esztergomot vagy Visegrádot is hozzá igérhetik, de János ne léphessen házasságra. Szükség' esetében még tovább mehetnek, 's a' magunk' birtokából többnek-többnek átengedését igérhetik, de legyenek azon, hogy az ausztriai tartományokhoz közelebb eső nevesebb erősségek: Pozsony, Óvár, Dévény, Soprony, Szombathely, Győr, Komárom a' Csallóközzel, Trencsén 's még mások Magyarországon, Szlavoniában és Horvátországban kezünkben maradhassanak. Ha végre, a' szultán egész Magyarországot követelné János' számára, még pedig a' védencze által felajánlott váltságpénz nélkül, ám legyen, ezt sem ellenezzük, de jogaink' fentartásával, 's nemcsak János' hanem egyszersmind az országos rendek' kötelezettsége mellett, hogy mindaz mit ekkép általadunk, hozzánk és utódainkhoz visszakerül, mihelyest János nőtlen életét befejezte; az ekkép általadott erősségek' nagyai további biztositásul hittel fogván magokat irányunkban lekötni. Mária királyné azalatt is, míg János ekkép országland, birja sértetlenül urodalmait, 's híveink élvezzék jogaikat csorbítatlanúl. Bekövetkezvén pedig Zápolya' halála, Magyarország egészen a' mienk legyen, ollykép és azon terhek alatt, mikép 's a' melly terhekkel általa birtokoltatott. [239])

Jánosra nézve kedvezőbb, magára nézve lealázóbb, 's híveire nézve veszélyesebb alkura nem léphetett volna Ferdinánd; mindössze halavány reményt tartott fenn magának,

---

239) Gévay, I. k. 5. f. 42. l.

valaha még a' koronához juthatni. De Szolimán nem hagyá magát útjában fentartóztatni ennyi igéret által; egy az, mert talán csak ürügyet látott bennök, hadainak eltávolitására; aztán, még most reménye volt egy csapással megsemmisíteni az ausztriai ház', a' német császár' testvérének igényeit Magyarország' királyi székére, mellyen csak ügyefogyott, és a' portán kivül támaszt sehol sem lelő hűbérest kivánt látni. — Tovább indult Bodon felé, a' követeket kiséretében marasztva. [240])

Nándorfehérvárnál tizenötezer tatár csatlakozott a' sereghez; 's Rincon Antal franczia követ ünnepélyesen fogadtatott. Innen, átkelvén a' Száván, Eszéknek fordult Szolimán, hová Khozrevbeg, a' bosniai szandzsák százezer embert hozott elébe, — az ágyúk' száma most négyszázra ment — 's hol július' 17. én Ferdinándnak válasz iratott. „Nálatok — így szól a' levél — már régóta csalják a' szegény keresztyéneket, hitegetvén őket, hogy a' török ellen vezérelteteek, 's pénzeiktől fosztván meg a' jámborokat. Ez okon feltettem magamban a' spanyol király (V. Károly császár) ellen indulni. És Magyarország' szélein követeid elémbe jöttek 's elmondották fő zászlótartómnak, Ibrahimnak, miben járnak. Tudd meg, hogy én nem ellened, hanem a' spanyol király ellen indulok. Ha majd Németország' széleihez érkezem, fogadjon engem. Mert nem illik, hogy tartományait odahagyván, megszökjék. A' királyok' országai ollyasok mint saját nejeik, különös és illetlen dolog, ha ezeket a' szökő férj másoknak veti oda. A' spanyol király már régóta hirdeti, hogy ellenem akar indulni. Itt vagyok, Isten' segedelmével, hadaimnak élén; ha bátor férfiú, várjon be engem, 's történjék a' mit Isten akar. Ha pedig nem akar bevárni, küldjön adót császári méltóságomnak. De te követeket küld-

240) Gévay, I. k. 5. f.

tél, békét kérni; 's ha valaki őszintén békét kér, nem kell azt megtagadni tőle. Én is békét kérek mindenkitől, őszintén és valósággal.“ [241])

Ferdinánd és Károly e' közben nem voltak tétlenek. A' németbirodalmi rendek által felajánlott segéd részben ugyan kiállítatlan maradt, de a' fővezér, Fridrik pfalzgróf, mégis huszonkilenczezer fegyverest gyűjthetett zászlai alá. A' cseh rendek, Morvát és Szileziát tartozandóságaival is ide tudva, harminczötezer hadi legény' felkészitésével foglalkodtak. Károly császár nyolczezer spanyollal, 's olasz és németalföldi zsoldosokkal növelte a' Bécs mellett összegyülekező hadi erőt. Magyarországon köz felkelés hirdettetett. Kelemen pápa, öcscsét Medicis Hippolitot küldte Ferdinándhoz, ügyes olasz hadi tisztekkel 's annyi pénzzel mennyi tízezer magyar zsoldos' fogadására elégségesnek tartatott. Szentelt zászlót is hozott magával Hippolit, melly Török Bálint' és Bakics Pál' hadaik előtt vitessék. Pozsony, Magyaróvár és Esztergom a' szükséges hadi szerekkel bővségesen ellátattak. [242])

---

241) Ugyanaz, I. k. 5. f. 87. l.

242) Ugyanaz, I. k. 5. f. 79 's 90. ll. Bucholtz, IV. k. 104—107. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 17. l. — VII. Kelemen, mint a' keresztyénség' főpásztora, 's azon viszonynál fogva, mellyben jelenleg Károly császárhoz állott, kénytelen volt Ferdinándot a' török ellen támogatni, de más részről most is Zápolyának ohajtotta a' koronát. 1532. május' 23. án Ferdinánd' követének Rómában, hosszú prologus után inditványozta: „Quod regnum Hungariae vel totum vel pro maxima parte rex noster (Burgo Endre' jelentését idézzük) dimitteret vajvodae, vel si fieri posset Maj. sua r. retineret aliqua loca in confiniis Germaniae. Vajvoda laboraret pro una treuga saltem trium annorum cum spe futurae pacis; quod medium pacis esset securius, facilius turca ad illam inclinaret, quia putaret, remanente regno in persona vajvodae, quod ipse turcus esset securior ab impetu christianorum; sed quod in tali pace esset inclusa Italia; et quod vajvoda bene cognoscat, quod magis erit securior de illo regno, si habeat per concordiam, quam si habeat per vim, solo auxilio turcarum .... Quod nunquam rex noster staret quietus in illo regno etiam si haberet, et nullum lucrum habebit ex illo .. Praeterea quod ex alio latere loco illius damni et perditionis, quam putaret

Gritti Vizaknáról Lippára jött Zápolyához, 's július' elején felment vele Budára. Statileo János erdélyi ellenpüspök — Ferdinándék Gerendy Miklóst ültették Gyulafehérvár' főpapi székébe, — egyike azoknak, kik a' velenczei herczeg' fattyát örömest Konstantinápolyban felejtették volna, tanácsosnak látta, most ujból hozzáközeledni, 's baragját alázata által lefegyverkezni. Ártándy Pál beregi főispán, és testvére Balás, a' hatalmas ember' parancsából lenyakaztattak; [243]) czimboráskodásuk Ferdinánddal volt az egyik ok, [244]) a' másik, a' fő, makacsságuk, melylyel kormányzóvá neveztetését ellenezték. A' lengyel követ, ki a' béke' eszközlésére, igaz hogy késöcskén Budára érkezett, 's a' bajor követ, ki urától hírt hozott, hogy a' német segédhadak csak Ausztria' oltalmára, nem János' megtámadására küldettek, — mindketten Grittit nézhették fejdelmül, ki magát most az ország' főkapitányává is neveztette, és július' 17. én Szolimán' táborába indúlt. [245]) Alig érkezett ide, midőn hatalmát Perényi Péterrel is éreztette, ki valpói várából, Ibrahimnak udvarlandó, Eszékre jött, 's most rögtön fogságra vettetett. Szabadságát

---

rex noster facere, dimittendo totum illud regnum vel majorem partem ejus vajvodae ... tantum pro vita sua et filiis ex eo nascituris legitimis, et retinendo Maj. regia titulum suum et jura sua ... posset rex noster habere ... unam bonam partem civitatum et locorum, quae hactenus tenuerunt veneti usurpata imperio et domui Austriae, puta Tarvisium, Vincentiam et Veronam, et forte etiam Brixiam; .... ad quam expeditionem vajvoda ... libenter condescenderet ... ut esset adjuturus recuperationem Dalmatiae et aliorum locorum, quae tenent Veneti usurpata coronae regni Hungariae."

243) Istvánffy a' chronologiai rendet e' helytt rútul összekuszálja. Podhradczky' egyik kronistája szerint 1531. karácsontájban nyakaztatott volna le a' két Ártándy, de Gritti akkor nem volt Magyarországon; meglehet, hogy 1532. nek végén történt az esemény.

244) Hogy Ártándy Pál Ferdinándék' névszerint Mária királyné' kéme volt, a' Gévay által közzétett oklevelekből világos.

245) Pray, Epist. Procerum, II. k. 18. l.

Péter gróf rövid idő múlva visszanyerte, de kezesül hét éves fia maradt a' szultánnál. [246])

Szolimán Eszéknél átkelt a' Dráván; 's útját Bécsnek, nem Budának vévén, hadait Baranyából Somogyba, Somogyból Szalába, Szalából Vasba vitte. Siklós, Babócsa, Belevár, Csicsó, Kapornak, Rum, Egervár, Hidvég vagy bevétettek vagy önként feladattak.[247]) Augusztus' 10. én Kőszegnél táborozott a' szultán. Benn a' városban Jurisics Miklós volt parancsnok, kit Szolimán és Ibrahim minapi követségéből ismertek, 's kit a' török örsök már nehány nap óta a' közeledő ostromra intettek. A' város csak igen hézagosan volt erősitve; az őrség parányi; a' fegyverforgatásra alkalmas népesség hétszáz főre menő; — aggastyánok, nők, gyermekek, kik a' vidékről ide menekültek nagy számmal. A' szomszéd szőlőhegyekben felállított török ágyúk nehány nap alatt tetemesen megrongálták a' város' 's a' belső erősség' falait, 's Ibrahim most ostromot parancsolt a' vívóknak. A' kisérlet tizenkét ízben megújítatott, hívságosan mindannyiszor. Az aláárkolás is megkiséreltetett, de meghiusítatott ellenásás által. Két torony-magosságu fasánczról szakadatlanul lődöztetett a' város. Az egyik sánczot éjtszaka felgyújtatta az

---

246) Szolimán' naplója, Hammernél, III. k. 667. l. Istvánffy, XI. 177. l. Nevezetes, hogy Zápolya ez' alkalommal nem találkozott személyesen Szolimánnal. Felebbi készületei után nehéz magunknak megfejtenünk az okot, hanemha felteszszük, hogy a' szultánnak szándéka volt visszajövet Ausztriából, mint 1529. ben, Budán védencze által fogadtatni, melly szándékát a' közbenjött események megmásitták vele. Pray ugyan Mohácsra viszi Zápolyát, hogy a' szültánnal találkoztassa, de Szolimán ez úttal, mint naplójából láthatni, Mohácsot jobbról hagyta, 's hogy másutt tisztelkedett volna neki János, annak a' pontosan vitt naplóban semmi nyoma. Fessler a' napot is megnevezi, mellyen a' király Budáról Szolimánhoz indúlt, de az oklevél, mellyre hivatkozik, nem János' hanem Gritti' kiindulásáról szól. Engel Budánál hozza együvé a' védurat 's a' védenczet, de Szolimán valamint Mohácsot úgy Budát sem látta e' hadjáratában.

247) Szolimán' naplója, Hammernél, III. k. 667. l.

őrség: de a' törökök még idején eloltották a' tüzet. Ez volt Kőszeg' állása, midőn Jurisics augusztus' 28.án Ferdinándnak levelet írt, mellyben elpanaszolja, hogy Bécsből öt nem segítik, 's hogy azok, kikbe egész reményét helyezte, már elhullottak. Én is Bécsbe készültem, — így ír, — tíz nehéz lovassal 's huszonyolcz huszárral felségedet szolgálandó, 's a' szegénységemhez képest türhetően ellátott erősséget egy jámbor nemesre akartam bízni; de látván, hogy a' török hadak ostromhoz készülnek, lehetetlen volt innen mintegy megszöknöm; 's nem mintha módomban állana Kőszeget illyetén erő ellen megoltalmazni, hanem hogy időt nyújtsak felségednek a' készületekhez, kitettem magamat a' végveszélynek, a' halálnak. Isten legyen irgalmas lelkemnek, mert csak egy mázsa lőporom van mindössze. [248])

Alig rekesztette be levelét a' nagyszerü férfiú, midőn Ibrahim által felhívatott, adná meg magát. A' tagadó választ új ostrom követte, 's a' jancsárok és aszábok már nyolcz zászlót tűztek a' város' falaira, midőn a' vívók, nem tudni milly okon, rögtön megfélemlettek, 's két zászlót magok után hagyva sánczaik közé vonúltak. Az ostrom' rögtöni megszünése olly váratlan volt, hogy az istenfélő Jurisics csodát vélt benne láthatni. Harczosainak több mint fele elhunyt; önmaga kettős sebből vérzett; lőpora fogytán volt. Még egy ostromot kiállania lehetetlen lett volna, de az ostrom elmaradt. Ibrahim magához kérte Jurisicsot, 's kezet nyujtva a' belépőnek, és hős lelkét magasztalva, csak annyit kívánt, hogy Szolimán iránti hódolatból, színre, mintha az erősséget

248) Jurisics Miklósnak 1532. augusztus' 28. án Kőszegből Ferdinándhoz adott levele, Praynál, Epist. Procerum, II. k. 22—29. ll. (nyomtatási hibából aug. 22. dike áll aug. 28. dika helyett); 's Göbelnél, Beiträge zur Gesch. K. Karl's V. 305. l. — Pekry Lajos' huszárai a' török tábor' szélsőségeit ostromközben is háborgatták, mint a' harczias horvátnak 1532. augusztus' 14. én Körmendről Nádasdy Tamáshoz adott leveléből láthatni.

általadta volna, nehány törököt a' városba bocsásson, mellyet a' szultán ajándékul ád néki. Jurisics, kiben a' bátorság nem vétett az ügyességnek, bizonyossá tette a' nagyvezírt, hogy a' Konstantinápolyban tapasztalt szivesség' viszonzásául már rég általadta volna a' várost, de az erősségben spanyol és német őrség van, dühös, vakbuzgó nép, melly illyesmit szóba hozatni sem engedne. Azt azonban nem ellenzi, hogy kevés számu jancsárok a' városba jöjenek, 's kitűzvén zászlajokat, alláht, alláht kiáltsanak le az övéikhez, 's meg' eltávozzanak. Ibrahim ennyit is eléglett, mert saját hiusága és Szolimán' gőgje beért vele; 's megtörténvén a' bohózat, más nap eltávoztak a' török hadak. [249]) Lamberg és Nogarola, amaz társa, ez utóda Jurisicsnak a' követségben, tanúi voltak a' kőszegi ostromnak, 's csak september' 2. án bocsátattak urokhoz. [250])

Azalatt míg Ibrahim Kőszeget vívta és Szolimán némi távolságra, a' mint nap nap után mult, már nem győzte bevárni az eredményt, Ausztriában az Enns vizéig száguldoztak a' dúlárok, 's Gritti a' török naszádosok' segédével Esztergomot ostromlotta. A' várban másfélév óta spanyol őrség volt, mert Várday gyanúba jövén, hogy ujból Zápolyához akar pártolni, csak tizennyolcz hadi legényt tarthatott; félfogolynak érezvén magát az erősségben, ideiglenesen Pozsonyba költözködött. Ezer labancz, Ferdinánd által július' elején küldve, 's az érseki hűbéresek, Horvát Bertalan' vezérlete alatt, tetemes számra növesztették az őrizetet. A' várnagy, Lascano Tamás, Gritti' ostromait mindannyiszor

249) Jurisics Miklósnak 1532. augusztus' 30. án Ferdinándhoz adott levele, Göbelnél, az id. h. 309. l. Jovius, XXX. Istvánffy, XI. 178—181. l. Rosenack Márton, die Belagerung der k. Freystadt Güns i. J. 1532. Bécs, 1789. Katona, XX. k. 817 's kk. ll. Hammer, III. k. 110—114, 's 667. ll.

250) Gévay, I. k. 5. f. a' „Wegreisz keyserlicher Majestat Legation im 32. jar zu dem Türcken geschickt" czimü függelékben.

visszaverte, és szerencsés kitörések által kárba ejtette az ellenséget. Nagyobb veszedelem érheté Esztergomot a' török naszádosok' részéről, kik az eléggel roszúl ellátott várt kiéheztetéssel fenyegették. Ferdinánd' naszádai, szüleséget és hadi szereket voltak hozandók az őrségnek, de Piszke és Nyergesújfalu között megverettek, a' hajók nagy részben elsüllyesztettek, kisebb része, számra tizenhárom, nagynehezen a' komáromi révbe vergődött. [251]) Az éhség végre is megadásra kényszeríti Lascanot, és Esztergom azonképen mint az oltalom nélkül hagyatott Visegrád Gritti' kezébe kerül, ha Szolimán nem vétet rögtön váratlan fordulatot seregével, melly hajóseregét nem fel, Bécs felé, hanem le, Nándorfehérvárig úsztatta.

Nem hiszem, — irá Jurisics augusztus' 28. án Ferdinándnak, — hogy a' török Bécs alá indúlna, azt sem hiszem, hogy még egyéb valamit elfoglalna, hanem szándéka még egy ideig pusztitgatni a' környéket le Szlavoniáig, 's azzal beéri, mert alkalma leszen dicsekednie, hogy felséged' serege nem mert vele megütközni. — Jurisics jól ismerte a' törököt; úgy történt mint jósolá vala.

Midőn Szolimán megértette, hogy Bécsben és Bécsnek környékén kilenczvenezer gyalog és harminczezer lovas várja a' töröknek érkezését, 's hogy Regensburgból roppant ágyútelepek úsztak alá mellyekkel az övéi nem mérkőzhettek, mert csak könnyü taraczkokat, igaz hogy nehány százat hozott magával; midőn a' készületekről hallott, mellyek Pozsony' környékén történtek, hol egy Zapata nevü spanyolnak gyúlanyagokkal megrakott hajói Szolimán' naszádait várták, — öszves hadaival Stiriába nyomúlt. A' Bakics Pál, Török Bálint és Schärtlin Sebestyén által Ausztriában össze meg' összevert dúlárok sorsával nem gondolva, útját Grecznek

251) Istvánffy, XI. 175. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 19. l. Bucholtz, IV. k. 544. l.

vette, hol september' 12. én a' Murán általkelt. Marburgnál négy napot töltött; ennyi idő kellett hogy hidat verethessen a' Dráván, 's az utána nyomuló Katzianert visszavesse. A' folyam' mentében előhaladva september' 25. én Varasdnál táborozott. Varasdon alól három mérföldnyire Pekry Lajosnak rasszinai várából egy golyó halált hozott a' defterdár' öcscsének, mit a' jancsárok megboszulandók, Rasszinát elhamvasztották 's őrségét és lakosságát majdnem egytől egyig leöldösték. [252]) Toplika' környékén kétfelé vált a' szultán' serege; Szolimán balról, Ibrahim jobbról haladt Nándorfehérvár felé, hol october' 12. én ismét együvé találkoztak, harminczezer magyart, németet, horvátot rabul hurczolva magokkal. [253])

Nándorfehérvárról követség ment Velenczébe, melly a' szultán' új diadalát hirdesse, 's a' császár' és Ferdinánd' gyalázatát, kiket ő Greczben, régi székhelyökön, hogy velök megvívhasson, hijába keresett. [254]) Gúny és hazugság által ügyekezett mind saját népe mind a' szövetséges hatalmasságok elől palástolni a' szégyent, hogy hadviselésének az egy dúláson kivül semmi eredménye sem volt; de más részről az is áll, hogy Károly mód felett távol tartotta magát a' szultántól. Ferdinánd augusztusban a' török dúlárok' közeledésének hirére, Linczből Straubingenbe ment a' császárhoz, 's midön a' testvér fejdelmek september' vége felé Bécsbe érkeztek, Szolimán' hadai Marburgnál, Varasdnál jártak.

Ferdinándnak Máriához irott leveleiből láthatni a' fájdalmat, mellyet érzett, midön a' császár, nyomban Bécsbe ér-

---

252) „Itt esett rabságba Huszty György, ki aztán Indiáig járta be a' keletet, 's utazásainak leirását az utódokra hagyta.“ Istvánffy, XI. 184. l.

253) Jovius, hist. sui temp., XXX. Istvánffy, XII. 181—185. ll. Katona, XX. k. 830. 's kk. ll. Hammer, IV. k. 117—120, 668—670. l.

254) Sanuto, Hammernél, III. k. 671. l. Török források a' „steiermärkische Zeitschrift“ VII. kötetében.

kezése után, a' sereget eloszlatta, a' helyett hogy Magyarországba, Budára vezette volna. Zápolya illyesmit várva, már is odahagyta a' fővárost és Baranyába indult; Gritti pedig Nándorfehérvárra sietett a' szultánhoz, legalább annyit eszközleni, hogy a' seregnek egyik része tábort üssön a' széleknél, honnan szükség' esetében Zápolyának segédére kelhessen. [255]) De Károly visszakészült Spanyolországba, a' birodalmi sereget és saját magáét elbocsátotta; e' példára a' csehek, morvák is haza kivánkoztak, 's a' maradék nem látszott elégségesnek, hogy Ferdinánd sükerrel megújithassa Budáért a' háborút. — Nincsen öröm, melly velem e' fájdalmat elfeledtesse, — írá e' tájban Ferdinánd Máriának; — kezünkből eresztettük a' legszebb alkalmat, egész Magyarországnak, még Nándorfehérvárt sem véve ki, visszafoglalására! — 'S e' fájdalom annál élénkebben sujtotta Ferdinándot, mert az események ujból igazolták Batthyány Ferencz', Thurzó Elek', Maczedoniay László' keserves panaszát, kik a' nyáron Regensburgba jöttek, tettleges segéd' szorgalmazására, 's kik őt arra emlékeztették, hogy nemcsak a' végvárak vissza nem nyervék, mit királylyá választatása 's koronáztatása előtt annyi ízben reméltetett a' rendekkel; hanem hogy egyáltalában semmi nyoma a' császár', a' németbirodalom' segédének, mellyet bővségesen igért, midőn magát királyúl ajánlotta. [256])

---

255) Brodaricsnak Pécsről 1532. october' 16. án Erdödy Simonhoz adott levele Kollernél, hist. episcop. Quinqueeccl. V. k. 226. l. Ferdinánd 1532. november' 20. án Máriához: (Gévaynál, II. k. 1. f. 56. l.) „les hungroeis comencent fort a desesperer du vaivoda et grity, principalement despuis que ont veu que cest enfuys de buda."

256) Bucholtz, IV. k. 557. l.

XI.

Ibrahim basa Jurisics által Ferdinándnak értésére adta, hogy követség' útján most valószinüleg többet végezhetne Konstantinápolyban, mint eddiglen. Az intés fogékony földre esett. Ferdinánd, kinek alkalma volt „a' spanyol segéddel közelebbről megismerkednie," — mint bátyja iránti neheztelésében Máriának irá, — nem késett a' követséggel, mellyben a' fiumei kapitány Zárai Jeromos, Jurisics' rokona, volt eljárandó. A' feltételek nagyából azok maradtak, mikkel Szolimán Nogarola és Lamberg által megkináltatott; csak annyiban változtak, mennyiben most a' birtokában volt országrészt semmi esetre sem akarta ideiglenesen Zápolyára szállítani; ennek halála után az ország' másik részét külön pontban magának követelvén. [257]) Katzianer' hadai felmentették Esztergomot a' veszedelem alól, mellyben hónapok óta forgott; [258]) 's Nádasdy' törekvésére Ferdinánd és Zápolya között ujból megnyilt az alkudozás. Megyeren, a' Csallóközben, mindkét fél' biztosai összejöttek; 's Katzianer János, Maczedoniay László, Szalay János, Beck Márk és Bakics Pál, Ferdinánd' nevébn, — Verbőczy István, Frangepan Ferencz és Nádasdy Tamás, Zápolyáéban december' 31. én fegyverszünetre léptek, melly 1533. aprilis' végéig terjeszkedjék; időközben Magyar-Óvártt új tanácskozmány fog tartatni, a' fegyvernyugvásnak teljes békévé változtatására. [259])

1533. februárius' 7. én megnyilt a' tanácskozmány, [1533. nem Óvártt, hol a' mirígy dühösködött, hanem Pozsonyban.

---

257) Gévay, II. k. 1. f. 55. l.

258) Ferdinánd' levele Máriához, Innsbruckból 1532. october' 21. én: „Strigonie est non en petit dangier, car je ne say sy kazianer sera fort ases pour la pouoeir securre." Ezen aggodalmát a' Magyarországból jött hirek eloszlatták.

259) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 150. l. Gévay, II. k. 1. f. 59 's 61. ll.

A' felek' sürgetésére V. Károly is követséget küldött, mellynek fő tagja a' Dániából elűzött és a' császár' szolgálatába lépett lundi érsek Weze János volt. [260]) Ferdinándot négy német, három magyar, három cseh és két morva biztos képviselte; névszerint: Dietrichstein Zsigmond, Katzianer János, Herberstein Zsigmond, Beck Márk; Thurzó Elek, Szalaházy Tamás, Bakics Pál; Pernstein Albert, Pflug János, Litoborski Miklós; Thurzó Szaniszló, Kunoviczki János. Zápolya' nevében négy küldött érkezett: Verbőczy István, Frangepan Ferencz, Brodarics István, Laski Jeromos.

A' tanácskozmány' ülései, eredményt igérőleg, folyton folytak, midőn martius' elején Zárai Jeromosnak Lascano Tamás esztergomi várnagyhoz intézett levele beküldetett, mellyben januárius' 21. éről irja, hogy ő, Ferdinánd király' nevében békére lépett a' szultánnal, 's hogy már parancs ment Jánoshoz és Grittihez, felhagyni minden ellenségeskedéssel. [261]) E' levél, mellyet Ferdinánd' német biztosai is elején hazugnak tartottak, de mellyet Budáról jött tudósítások is annyira mennyire igazoltak, mind Zápolya' követeit, mind Ferdinánd' magyar biztosait rendkívül felháborította; — amazokat, mert a' Ferdinánd által Konstantinápolyban ujból megnyilt alkudozásról semmi tudomások se volt; emezeket, mert híre szárnyallt, hogy a' békekötés adófizetés és Szlavoniának átengedése által vásároltatott meg.

Martius' 6. án János' biztosai fájdalmukat nyilvánították, hogy urok kijátszatott, mert Ferdinánd azonegy időben mind itt mind Konstantinápolyban lépett alkudozásra a' béke iránt, 's ezt ollyas feltételek alatt akarja a' szultántól kinyerni, mi-

---

260) V. Károly' utasítása Weze' és Schepper' számára (kelt Bolognában 1533. januárius' 22. én.) Bucholtznál, Urkundenbuch, 59. l.

261) Gévay, II. k. 1. f. 68. l. Zárai Jeromos hasonló tartalmu levelet másokhoz, névszerint Ferdinánd' magyar tanácsosaihoz is intézett, l. Pray, Epist. Proc. II. k. 31. l.

nőket János soha sem fogna elvállalni, kész lévén inkább meztelenül kifutni az országból, mint Szlavoniát a' törökre szállítani. Kinyilatkoztatták továbbá, hogy ők visszahivattak Budára, 's más nap elutaznak, miután további mulatozásoknak Pozsonyban úgyis semmi haszna se lenne. — A' másik fél' biztosai által válaszoltatott: hogy Ferdinánd kénytelen volt Konstantinápolyban is alkudozni. János több izben kinyilatkoztatta követei által, miszerint épen lehetetlen leköszönnie az országról, mert a' török kimondotta, hogy csak őt, Jánost, akarja szomszédul; ha tehát ezen ügy a' szultántól függ, Ferdinánd bölcsen cselekedett, midőn a' békét Konstantinápolyban szorgalmazta, 's bizonyosan olly feltételek alatt, mellyek tisztességesek, mellyek hozzá nem méltatlanok, 's mellyek nem ejtik kárba az országot, a' keresztyén világot. — János' biztosainak egyik észrevételére Károly császár' követei megjegyezték, hogy a' konstantinápolyi hírek valótlanok, ha a' pápának 's a' császárnak ama' békepontokhoz járulását említik. Ő szentsége' 's a' császári felség' megegyezésével az ország' legparányiabb része sem szállítatott a' törökre. [262]) — A' lundi érsek János' követeit kérte, maradnának még nehány napig Pozsonyban; ne bontanák fel a' tanácskozmányt, mielőtt eredménye volt. — Nekik ez nem áll hatalmukban, — viszonzák ezek, — 's ők különben is csak kényszerítve járulhatnának olly feltételekhez, minők Konstantinápolyban Ferdinánd által elvállaltattak; hogy mindazáltal tiszteletöket a' császár iránt nyilvánítsák, egyikök — Brodarics — még nyolcz napig Pozsonyban marad. [263])

Ferdinánd önmaga is meglepetett a' konstantinápolyi hírek által. Zárai Jeromos 1532. november' 26. án még Raguzában

---

262) Igy nyilatkozniok egyenes utasítások volt: „nequid pro nostra parte quoad turcam promittatur, per quod suspicari aut nobis imputari possit, nos ad ineundos tractatus cum turcis consentire velle."

263) Gévay, II. k. 1. f. 85—88. ll. Istvánffy, XII. 193. l.

volt; 1533. januárius' 10. én minden ünnepélyesség nélkül, mindössze tíz lóval, Konstantinápolyba jött; 's négy nappal később a' magyarországi hadviseléséből november' 21. én viszszaérkezett szultán által fogadtatott. Szolimán a' békepontok iránti véghatározást későbbre halasztotta; de a' fegyverszünet nyomban megadatott, melly békévé fog alakulhatni, — Magyarországnak Ferdinánd és Zápolya közötti felosztása szolgálandván alapúl, — mihelyest Esztergom' kulcsai beküldettek. A' szultán Ferdinándot fiául fogadta, 's késznek nyilatkozott Károly császárral is öt vagy hét évre fegyverszünetet kötni, ha ez Koront Móreában visszaadná, mellyet tengeri hadnagya, Doria, imént elfoglalt, 's mellyért Zápolya' Magyarországából járhatna a' testvér fejdelmeknek kárpótlás. Zárainak fiá Veszpazián mind erről körülményesebb tudósitást hozott, török követ által kisértetve, 's ennek fogadására Ferdinánd, ki a' császár' távozása óta Villachban, Innsbruckban, Linczben időz vala, Bécsbe visszajött. [264]) A' magyar biztosok már korábban felérkeztek Pozsonyból; a' tanácskozmány, mindkét fejdelem által, megszűntnek nyilvánítatott.

Martius' közepén Ferdinánd magyar, cseh és német urak által környeztetve, nagy ünnepélyességgel fogadta a' követet. [265]) Nehány nappal később királyi tanács tartatott; a' magyar urak közűl Várday Pál esztergomi érsek, Maczedoniay László nagyváradi püspök, Pereg Albert pécsi prepost, Thurzó Elek országbiró és a' sánta nádor' halála óta, királyi helytartó, Batthyány Ferencz bán, Török Bálint, Bakics Pál, Keglevics Péter, Bánffy Boldizsár, Horváth Gáspár, Báthory Endre, Kasztellánffy Miklós, Nyáry Ferencz, Losonczy Antal, Majláth István, Révay Ferencz, 's a' három Pemflinger testvér: Márk, Sebestyén és István. A' fegyver-

---

264) Sanuto, Hammernél, III. k. 124. l., Gévay, II. k. 1. f. 98. l.
265) Istvánffy, XII. k. 194. l., hibásan az 1534. dik évhez.

szünet' feltételeit Hoffmann János ausztriai kincstartó német nyelven elősorolta; magyarul Horváth Gáspár által tolmácsoltattak. Véleményöket irásban nyujtották be a' magyar tanácsosok, illy értelemben:

Köszönetet mondunk felségednek magunk, távollevő barátaink 's az öszves magyar nemzet' nevében fáradozásaiért. Azért választottuk felségedet királyunkká, mert remélettük, hogy Magyarországot kivált a' török ellen fogja megoltalmazni. Nem roszalhatjuk, hogy felséged a' jelen viszonyok között békét kért a' szultántól; de a' békepontok között nehánynak felséged' egyéb jobbágyai nagyobb hasznát fogják látni, mint mi; ők nyugalmat nyernek, mi magyarokúl nem. Gondolja meg felséged, mennyi rosz fog az ország' felosztásából patakzani. Hogy elhallgassuk, milly bajos, milly szokatlan dolog két királyt birnia azonegy nyelvü és szokásu, azonegy törvény szerint élő népnek, mennyi más baj és veszély fog e' felosztásból reánk háramlani!

Felséged csak kisebb részét bírja az országnak. A' nagyobb vámok és pénzforrások az ellenség' kezében vannak. Több megyék annyira össze-vissza vegyítvék, hogy örök harcz lesz, kit uraljanak. Mária királyné' jószágait vagy bírja vagy háborgatja az ellenség. György brandenburgi határgróf' urodalmai, Hunyadvár' csupasz falain kívül az ellenség' kezében vannak. Felséged hívei között talán egyetlen egy sincs, ki vagy egyházát, vagy jövedelmeit, vagy erősségeit, vagy jószágait, vagy épen édes mindenét ne nélkülözné. Ez okon kénytelenek lesznek, ha felosztatik az ország, nyomoruságban szolgálni felségedet mint eddiglen, vagy pedig alávetni magokat az ellennek, hogy jószágaikat visszanyerjék. Aztán, felséged még saját jobbágyaira sem fog hatósággal birni; a' kit sújtana a' törvény, az átmegyen a' másik félhez. A' gonosz czimborák, kik végtelenül megszaporodtak, tőlünk amazokhoz és amazoktól hozzánk fognak menekülni, ha bünte-

tésöket várhatják; a' rablásnak innen is túnan is nem leszen vége; 's így mindig anyag is leszen a' belháború' megujulásához, 's a' sok baj és nyomorúság csak akkor fog megszünni, ha valamennyien felségedet ismerjük királyunkúl. Ha ez nem történik, oda van a' haza külellen nélkül is; felséged nem fog hasznot húzni az országból, mi csak kárt és végromlást.

A' török szultán Magyarország' azon részét, melly János' birtokában van, a' magáé gyanánt nézi, mert, úgy szólván, ő adta át néki. Ha ezen rész János' életében vagy halála után a' török által elfoglaltatnék, mit felséged, mint szövetségese, nem ellenezhet, attól tartunk, hogy idő multával ama' nagyobbhoz ezen kisebbik is kerülend, 's az egész ország együtt leszen, de a' török' kezében. Felséged bölcsen tette, hogy a' szultánhoz küldött ezen követséget titokban tartotta, mert sok ellensége van, kik ügyét Konstantinápolyban örömest tenkre tennék; de ha tárgyát idején egyik vagy másik magyarral legalább annálfogva közli, mivel rólunk, vagyonunkról, életünkről van szó, talán lehetett volna még valamit hozzá adni, mi felségedet 's jobbágyait kárba épenséggel nem ejti és sok bajnak elejét veszi. Könyörgünk felségednek, vigyázzon, nehogy jelenleg, midőn a' különben is eléggé rongyos országból kettőt akarunk csinálni, hazánk még az ‚ország' nevet is elveszítse.

A' török Esztergom várának kulcsát kivánja felségedtől, mint magában parányi dolgot; de mi, kik ezen emberek' álnokságát ismerjük, nagynak tartjuk. A' szultánnak semmi vágya a' kulcs' birtoka után, maga a' vár is, mint vár nem sok nyomatékkal bír szemében; de ő Esztergomban mintegy felséged' Budáját, felséged' királyi székét látja, 's hirdetni fogja a' világnak, hogy e' kúlcsban Magyarországhozi jogát adta át néki felséged, hogy az ő kegyelméből meg' visszanyerje, valamint János az ő kezéből kapta mind Budát mind

a' koronát. Kivált ez okból nem tanácsolhatjuk az esztergomi vár' kulcsának Konstantinápolyba küldetését; felséged többféle mentséggel élhet e' tárgyban.

A' török császár felségedet fiának nevezi, Anna és Mária királynékat leányainak; a' pápának 's a' császárnak is szép nevet akar adni. Gonosz idők járnak, 's így nem csoda ha felséged méltóságával megférőnek tartja a' zsarnok' ezen hazug jóhajlamának elvállalását; de tanácsos, azt is meggondolnia felségednek, hogy a' török szultánok, ha az országlás forog szóban, édes fiaiknak és véreiknek sem szoktak megkegyelmezni.

Felséged ugyan reményt nyújt nékünk, hogy testvére a' császár által vagy másvalamiképen egész Magyarország' birtokához jutand, de addig is míg ez megtörténhetik, — 's ennek elérésére ne mulaszszon el semmit, — ügyekezzék felséged a' jelen alku' pontjait a' lehetőségig javítgatni; ügyekezzék Jánost részének átengedésére, nem fegyverrel hanem pótlék' igéretével hajlítani. 'S ha majdan egész Magyarország leend felséged' kezében, akkor minél húzamosabb időre terjedő békét szorgalmazzon a' töröknél.

Ezeket akartuk felséged' előterjesztésére kötelességünkhez képest megjegyezni. Más alkalommal esedezni fogunk felségednek közszabadságunk' visszaállitása' ügyében, mellyet a' jelen időjárás sokfélekép megnyesett és majdnem megsemmisített; nyilatkozni fogunk más közügyekről is, mellyekre nézve reméljük, kegyelmes választ nyerendünk felségedtől. [266]) — Ezen vélemény, mellyet higgadt felfogás és becsületes hazafiság egyiránt jellemeznek, 's mellynek ez időszakból talán nincsen párja Bécs' levéltáraiban, benyujtása utáni nap még új okokkal támogattatott; különösen arra is

---

266) Gévay, II. k. 1. f. 101—105. ll.

figyelmeztetvén Ferdinánd, hogy országrészének szélül folyamot vagy hegysort ügyekezzék nyerni.

Aprilis' elején visszaindult a' török követ az ifju Zárai' és Schepper Kornel' kiséretében. Az utóbbik V. Károly' híve volt, kitől levelet vitt a' szultánnak, melly a' császár' reményét fejezte ki, hogy testvére nem fog jogától a' magyar koronára elejtetni, miután illy békeszerető 's nemeslelkü ellenséggel van dolga. Ferdinánd az új megbízó levélben atyjának nevezte Szolimánt, 's követeinek utasításul adta, ügyekezzenek Koronért, mellyet Károly kész volt átengedni, egész Magyarországot számára megnyerni, azon végvárakkal egyetemben, mellyek Lajos' halálakor még hozzá tartoztak. Ha a' szultán értésökre adná, hogy a' mit Jánosnak ajándékozott, azt nem veheti el tőle, nyilvánitsák Ferdinánd' készségét, János' jövendőjéről gondoskodni; 's ügyekezzenek legalább annyit elérni, hogy a' Duna 's Tisza közötti országrész, úgy az, melly a' Duna 's Dráva között fekszik, Ferdinándnak jusson. Egyébiránt, ha másképen nem lehet, a' jelen birtokviszonyok' alapján is köthetnek, kössenek is békét. — Esztergom' várának kulcsai, a' magyar tanácsosok' figyelmeztetésének ellenére, szintén útban voltak Konstantinápoly felé, valamint nagyszerü ajándékok Ibrahim' számára, ki elbizakodásában Magyarországról kénye kedve szerint vélt rendelkezhetni, 's kibe, mert Zápolya iránt nem nagy hajlamot tanusított, Ferdinánd és Zárai vérmes reményt helyeztek. [267])

Magyarországon a' békealkudozás' ideje alatt némi fegyverszünet volt a' versenykirályok között. Ferdinánd ezáltal is ügyekezett Szolimán' hajlamát magának megnyerni; szófogadónak kivánt mutatkozni a' szultán iránt, ki Záraival még januárius' végén a' Ferdinándtól függő hatóságoknak megiratta, hogy ő békét akar. Kivánságát a' másik féllel is

267) Ugyanaz, II. k. 1. f. 106—132. ll.

tudatta; és János király rosz kedvét most Móré Lászlóval érezteté, ki nem régiben még Ferdinánd' párthíve volt, de egy idő óta mindkét király ellen fordult, hogy rablásaiban semmi kötelék által se gátoltassék, 's kinek megfenyitése annál kevésbé látszott a' fegyverszünettel ellenkezni, mivel mindkét király' birái már korábban itéletet hoztak ellene. Székhelye Palota volt, egykor az Ujlakyak' vára, melly Lőrincz herczeg' halála után, királyi adományból a' Mórék' kezére jutott, 's a' hatvani gyülés' végzésének daczára a' Mórék' kezében maradt. László úr, hogy minél erősebb lábbal állhasson a' birtokban, házasságra lépett a' magvaszakadt herczeg' özvegyével, 's kincseit öregbitendő, kivált Fehér' és Veszprém' lakosainak rovására, versent rablott a' törökkel. Zápolya hogy véget vessen a' különben is gyűlölt ember' hatalmaskodásának, június' elején Laski Jeromost magyarokkal, törökökkel és a' bányavárosokból lehozatott cseh munkásokkal, [268]) kik a' várt müvészileg aláássák, Palotára küldötte. Móré rövid ellenállás után Szlavoniába menekült, hol szintén több rabló fészkei voltak; gyermekeit Palotán hagyta, mellyet a' törökök felgyújtottak, 's mellynek kőfalait a' bányászok felrepítették. A' rablott kincsek martalékul jutottak az elsőknek; magyarok, csehek, nemes versenyben, a' várnép' megmentésén fáradoztak. Móré' gyermekei, egy fiu 's egy leány, Zápolyához Budára vitettek, hol Laski' hadai, visszajövet, olly örömzajjal fogadtattak, mintha a' megmentett ország' diadalát üllötte volna a' főváros. [269])

---

268) Istvánffy szerint ezek Ferdinánd által küldettek volna Móré ellen, 's újabb történetiróink munkáikba átirták az adatot, mert nem ismerték Ferdinándnak 1533. június' 14. én Bécsből Konstantinápolyba irt levelét, mellyben Palotának elfoglalását, mint a' fegyverszünet' megszegését panaszolja be a' szültánnak.

269) Istvánffy, XII. 189. l. Erdödy Simonnak 1533. június' 9. én Budáról Nádasdyhoz adott levele (Praynál, Ep. Proc. II. k. 38. l.): „Dominus vajvoda (Laski) miranda de thesauro More re-

E' közben Schepper Kornel és Zárai Veszpazián Konstantinápolyba érkeztek, hol Grittit is előtalálták, ki még martius' végén Budáról útnak indult, Ibrahimmal a' békeügyben értekezendő, 's kit június' 10. én Verbőczy István követett, mert az ármányos olasz' eljárása napról napra gyanúsabbnak mutatkozott.

Május' 25. én Zárai Jeromos Esztergom' kulcsait bémutatta a' nagyvezirnek. Ime a' kulcsok, mondá, mellyeket te és a' szultán uramtól kivántatok hűségének tanusítására. Ibrahim mosolygott, 's jelt adott Zárainak, hogy csak tartsa magánál. Következett az ajándék' átadása, mellynek értéke hétezer aranyra ment. A' királyi felség ezt neked, mint bátyjának küldi, kivel bizodalmas lábon akar állani. A' nagyvezír örömében háromszor is megnézte az ajándékot, 's köszönetet mondott érette; és az atyafiságra, melylyel megkináltatott, azt mondotta, hogy jól van. Kész lett volna nyomban a' békeügy' tárgyallásába ereszkedni, de Zárai Scheppernek is jelenlétét ohajtotta, 's ehhezképest a' tanácskozás más napra halasztatott.

Május' 26. án a' hippodromon át, mellyen, bitófák mellett, a' budai várból elrablott érczszobrokat szemlélték, Ibrahimhoz mentek a' követek. Schepper elmondotta Ferdinánd', Anna' és Mária' üdvezletét. Örvendek neki, volt a' válasz, mellyet hoszszu beszéd a' béke' üdvéről, a' háború' bajairól,

---

fert. Fuerunt sub cadavere interfecti castellani cuppae centum et sexaginta, altae et ponderosae omnes; pelves decem vel duodecim, manulavia totidem, et alia ex argento multa. In una bastiola, praeter argenteria multa, sacci aureorum et numorum pleni quadraginta, baltea equorum ex argento, omnia pulcherrima et preciosa; tibiae et alia nonnulla ad fastum regium pertinentia, quae omnia ad manus perfidas devenerunt. Sic vadunt res hungaricae. Valor rerum repertarum ultra ducenta millia creditur." 'S e' kincseken kívül egy sereg magyart rabúl vittek magokkal a' törökök. „Hodie turcorum equitum et peditum pars discedet versus Eszék. Heri sub oculis regiis et nostris fuste captivorum plenae naves, plorantibus illis ac nobis quoque illacrimantibus, e portu solverunt."

a' szultán' hatalmáról követett. Megmagyarázta, hogy a' roppant török birodalmat ő, a' nagyvezír, kormányozza. A' mit adok, az adva marad; a' mit nem adok, azt a' szultán sem adhatja, mert a' végrehajtás tőlem függ. Kezemben a' béke, a' háború, a' kincsek. De ne félj tőlem, 's folytasd beszédedet. Schepper ismét az üdvezletről szólott, mellyet Ferdinánd a' szultánnak küld mint atyjának, Ibrahimnak mint bátyjának; és szólott utasításáról, a' nagyvezír' hajlamára támaszkodva, Ferdinánd' jogát egész Magyarországra érvényesíteni. 'S ezzel megbízó levelét általadta. Van-e leveled Károly császártól? — vágott közbe a' nagyvezír. Schepper általadta. Ibrahim felkelt székéről. Ez nagy úr, mondá, ezt tisztelnünk kell; 's megcsókolta a' levelet, és homlokához vitte. — Károly császár, folytatá Schepper, megértvén a' szultán' békehajlamát és jóakaratát Ferdinánd iránt, szintén részese akar lenni a' békének, és kész Koront kezéhez szolgáltatni, ha egész Magyarország Ferdinándra szállítatik; ha Ardzsel szigete visszaadatik a' spanyoloknak; ha azok, kik a' koroni erősségben vannak, bántatlanúl maradnak; ha a' pápa, Francziaország, Velencze 's más keresztyén hatalmaságok is a' békébe foglaltatnak. Készítesse el Ibrahim a' békeoklevelet, mellyben névszerint János' lemondása az országról is benn foglaltassék. — Ibrahim ismét a' békét magasztalta, mondván, hogy majd megtekinti közelebbről Károly' levelét. A' mi Koront illeti, azzal nem sokat gondolunk, ezer és ezer erősségünk van, melly felér vele; módunkban áll, azt erővel visszafoglalni és elhamvasztani. Magyarországot uram János királynak ajándékozta 's nem fogja tőle visszavenni; de erről még szólhatunk. Gondom lesz, hogy Mária királyné birtokaiban háborítatlanúl maradhasson. Menjetek Grittihez 's alkudozzatok vele Magyarország iránt, ő annak ügyét közelebbről ismeri; egyébiránt az

fog történni, a' mit én akarok, mert Gritti parancsomhoz képest fog eljárni.

Május' 28.án Grittihez mentek a' követek. Bennem ellenséget láthattok, de békéltetőt is, mondá ez nékik; ellenséget, mert János király' nevében jöttem ide, békéltetőt, mert úgy akarják a' szultán és Ibrahim basa. Magyarországhoz ne tartsatok reményt János' életében; a' szultán néki ajándékozta. Koront maholnap visszafoglalják a' törökök. Ardzsel Barbarossáé nem a' szultáné. [270]) Károly nem parancsol valamennyi keresztyén fejdelemnek, csak saját nevében alkudozhatik, nem másokéban. De mindez iránt szólani fogok Szolimánnal 's a' basával.

Két nap mulva magához rendelte a' követeket. Ma a' szultáin és Ibrahim' nevében szólok, úgy mond. Ha Károly császár békét akar, küldjön követeket, vagy nyilatkoztassa ki világosan, hogy mindazt elfogadja, mit Ferdinánddal végezni fog a' porta; e' végre három hónap adatik néki határidőül. Barbarossához parancs fog menni, hagyjon fel ideiglenesen a' keresztyének' háborgatásával, 's viszonzásul tiltsák el a' követek Koron' őrségét három hónapra az ellenségeskedéstől. Más fejdelmeket ne akarjon Károly a' békébe foglalni, mert ők nem vesznek tőle irányt, és Szolimán csak azoknak ád békét, kik saját leveleikben esedeznek érette. Egyébiránt jól tudom, hogy Schepper csak külsőleg Ferdinánd' követe, de a' valóságban Károlyé. [271]) A' magyar

---

270) Barbarossa, vagy török névvel Khajreddin basa, tengeri rablóból Algír' urává lett, 's mint illyes Spanyolország' birtokait az afrikai tengerparton 's a' spanyol tengeri erőt sokfélekép veszélyeztette. Andalúziából hetvenezer maurust vitt át Afrikába. Midőn V. Károly' nagyhírü tengeri hadnagya, Andrea Doria, Koront elfoglalta, Barbarossa Konstantinápolyba hivatott a' török tengeri erő' működésének irányt adandó. 1534. ben Sicilia' és Nápoly' partjait pusztította 's Túniszt elfoglalta; de innen már a' következő évben Károly által elüzetett, ki Túniszt előbbeni fejdelmének, Mulaj Hasszánnak visszaadta.

271) Gritti nem csalódott, 's a' követ' viszonyát onnan is sejdíthette,

ügyekről utóbb bővebben fogunk szólani. Addig míg János él, Magyarország az övé marad; de halála utánra az egész országot igérem Ferdinándnak, ha bizodalommal viseltettek irántam. Vannak, kik hiresztelik, hogy magam számára keresem az országot. Hazugság. Haljak meg mint egy kutya, ha ezt valaha czélba vettem. Nincsen gonoszabb, hűtlenebb, nyakasabb nép a' magyarnál. A' pozsonyi tanácskozmány' alkalmával szó volt arról is, hogy Jánosnak találkoznia kellene Ferdinánddal. Én ezt elleneztem, mert gyanút gerjesztett volna a' töröknél. De jó volna, ha magam találkozhatnám Ferdinánddal. Én jó keresztyén vagyok; Istent hívom bizonyságul, hogy nélkülem már nem léteznék Magyarország, szandzsákok ülnének ott mint Bosniában, ha énném vagyok. Valóságos Isten' áldása, hogy illy nagy tekintélylyel birok e' nép előtt, minővel keresztyén még nem bírt közöttök. — Zárai értésére adta neki, hogy Ferdinánd szeretne vele titkos alkudozásba ereszkedni. Nem fog csalódni, ha bízik bennem; e' szavakkal bocsátotta el Gritti a' követeket.

Június' 2. án Ibrahimhoz parancsoltattak, kinél Gritti kivül még Dzselalszáde Musztafa állodalmi titkárt 's tuniszbeg udvari tolmácsot találták. Ibrahim újolag bővségesen szólott hatalmáról, 's Károly császárt nevetségessé tette, hogy magát Jeruzsálem' királyának irta a' levélben; Jeruzsálem a' szultáné. Hogy' meri ezt tenni? Schepper az udvari kanczellária' irmodorával mentegetődzött. Jobb lett volna, nem élni e' modorral — jegyzé meg Gritti, — olly levélben, melly a' szultánhoz van intézve. Aztán hogy' meri Ferdinándot az én urammal összehasonlítani, — folytatá Ibra-

---

mert Schepper társa volt a' lundi érseknek az imént feloszlott tanácskozmányban. Károly, méltóságával meg nem férőnek hitte, követet saját nevében küldeni Konstantinápolyba, 's mégis akarta, hogy ott embere legyen, ki egy részről érdekeit szemmel tartsa, 's más részről őt magát semmire sem kötelezi.

him — az én urammal, kinek egynémellyik szandzsáka hatalmasabb Ferdinándnál? Én nem hiszem, hogy ez Károly' levele volna, — mondá szidalmak között, — 's nem vagyok eléggé vakmerő, illyes iratot uramnak bemutatni. Ferdinánddal békét kötöttünk: a' béke áll. Ha Károly császár is békét akar, küldjön követeket vagy elégséges felhatalmazást. — Schepper kérdést tett Koron iránt, ha fog-e szabadon bocsátatni az őrség, feltéve hogy az erősség általadatik; ha fogja-e Ferdinánd cserébe Magyarországot kapni; ha fog-e parancs menni Barbarossához, hogy az ellenségeskedéssel felhagyjon; — olly dolgok, mellyek befolyással lesznek Károly' elhatározására. — Hogy' kivánhatsz választ e' kérdésekre, kiáltott fel haragosan Ibrahim, ha nem vagy Károly' biztosa? — 'S ezzel vége volt az értekeződésnek. A' követek színlettnek tartották Ibrahim' haragját, hogy Musztafa és Juniszbeg előtt hűségét kitüntesse.

Június' 11. én Gritti hetvenkedéssel említette a' követek előtt, hogy a' minapi ülés után Szolimán és Ibrahim hozzá, házába jöttek; hogy három óráig mulatoztak nála; hogy a' szultán Károly császár' szerénytelen eljárását nehezteli, 's méltán; hogy Koronnak szóbahozatását is tiltja. A' mit Zápolya Magyarországon bír, az, mint Szolimán' ajándéka, az övé és örököseié marad; ha Zápolya önként akarná országrészét Ferdinándra szállítani, ám tegye, a' szultán nem ellenzi. 'S miután a' nagyvezir is illyes értelemben nyilatkozott a' követek előtt, június' 23. án Szolimán elébe vezettettek. A' beszédet, melylyel őt üdvezlendők voltak, Ibrahim által adatták magoknak szájokba; Ibrahim iránt alázatos bizodalmat mutattak, mint ki jeleit adta azon testvéri szeretetnek, melly őt urokhoz kapcsolta.

Schepper Kornel volt a' szónok, ki miután társával a' kereveten ülő szultán' öltvényét megcsókolta, ezeket mondá: „Fiad Ferdinánd király, a' maga öszves javait úgy tekinti,

mintha a' tieid volnának, mert te atyja vagy néki; 's a' te javaidat meg' a' magáéi gyanánt nézi, mert ő fiad. Arról nem volt tudomása, hogy te Magyarországot magad' számára akartad; ha tudta volna, soha sem kezdi a' háborút. Ő nagyon örvend, hogy ezen ország a' tied, az ő atyjáé, és szerencsét kiván neked hozzá; az atya segíteni fogja fiát ez országnak úgy másoknak is birtokához, — ő úgy tudja." E' szavak után engedelmet kért, hogy a' követség nem hozott ajándékokat magával; Ibrahimot Ferdinánd' fogadott bátyjának és ügyvédének nevezte, 's Mária királyné' hitbérének kiadatását szorgalmazta. — Schepper után Zárai szolott, a' hosszu békéről, mellyet Ferdinánd atyjával, a' szultánnal kötni kiván; a' folytonos barátságos viszonyról, mellyet új-új levelek és követek tovább füzendők; a' kegyelmes válaszról, mellyet atyjától várhat a' fiú. — Szolimán' nyilatkozatát Juniszbeg ekkép tolmácsolta: „A' mit kértetek, azt megadja a' nagyúr. Boldogok ti, hogy válaszszal mehettek haza, előttetek hatan annélkül mentek vissza. A' nagyúr jó és erős békét ád nektek, nem hét, vagy huszonöt vagy száz évre, hanem kétszázra, háromszázra és örökre; addig és meddig akarjátok; addig míg nem szegitek meg tinnen magatok. A' nagyúr, fia Ferdinánd király iránt úgy fogja magát viselni, mint illik atyához. A' nagyúr' földjei és népei fiának is földjei 's népei. És Ferdinánd' földjei 's népei atyjának a' nagyúrnak is földjei 's népei. Ha Ferdinánd király, a' nagyúr' fia, pénzt akar, hajókat, hadakat, csak irjon atyjának, 's ez küldeni fogja mire szükség leszen, sőt saját személyében és ágyúival is megoltalmazza őt, mindaddig míg a' békét megtartandja, mellyet a' nagyúr soha sem fog megszegni. Mária királynénak hitbérét és mindazt mihez joga van Magyarországon, megadja a' nagyúr." — Eddig Juniszbeg szólott, a' tolmács. Most közbenvágott Ibrahim. A' nagyúr és én küldeni fogjuk rabszolgámat Gritti Lajost Magyarországba,

teljhatalommal intézkedni Mária királyné' jószágairól, a' határszélekről és egyébről. Schepper Kornel, a' ki ügyviselője vagy Mária királynénak, csókold meg a' nagyúr' kezét. Schepper és Zárai Szolimán' térdét csókolták; kezéhez nem nyúltak, mert nem mozgatta. — Ibrahim folytatta beszédét. A' mit Ferdinánd király János királylyal végez, azt a' nagyúr és én helyeselni fogjuk és megerősíteni. Ha bátyámat Ferdinándot vagy Mária királynét baj éri, csak irjanak nekem, mint ügyvédöknek, 's én segíteni fogok a' bajon. A' nagyúr barátja leszen Ferdinánd' barátjainak, ellensége Ferdinánd' ellenségeinek. Mi Károly császárt illeti, ő és Férdinánd két személy. Ferdinándnak megvan a' béke; ha Károly is békét akar, küldje követeit a' portához. [272]) Ez volt a' szövetség, mellyre Ferdinándot követei Szolimánnal léptették, szakasztott mása annak, mellyet 1528. ban Laski, János' számára eszközlött. A' vagyonközösség, a' határtalan barátság' szine alatt, országrészét mind János mind Ferdinánd a' szultán' adományából birta; adót egyikök sem fizetett, de hűbéri viszonyba léptek a' porta iránt mindketten. A' különbség csak abban állott, hogy Ferdinándnak reménye lehetett e' megalázó viszonyból utóbb kibontakozni; Jánosnak józanúl nem.

Tegnap sót és kenyeret ettetek velünk, — mondá másnap Ibrahim a' követeknek, kiket megvendéglett volt, — most barátok vagyunk. Erősítessétek meg minélelőbb Ferdinánddal a' békekötést, 's gondoskodjatok arról, hogy folyvást követet, ügyviselőt tartson a' portánál. A' magyar ügyek' teljes elintézése végett Gritti személyesen fog Ferdinándhoz indulni, 's öt titkaimba avatni, mert Gritti az én szivem. — Ibrahim 's az olasz nem voltak idegenek Zápolyát Szolimán' akaratának ellenére Ferdinándnak feláldozni, ha az árt, mellyet érette szabandók voltak, kezéhez vehetik,

---

272) Gévay, II. k. 1. f. 1—40. ll.

's ha a' valóságban Magyarország' urai ők maradnak Szolimán' nevében. A' Károlyhoz és Ferdinándhoz szóló levelek július' 14. én átadattak a' követeknek. A' szultán amavval tudatni kivánta, hogy Ferdinánd, érezvén tehetetlenségét, hozzá, a' szultánhoz folyamodott, 's őt védurául kérte; jutalma a' kivánt béke volt. Ferdinándnak ekkép irt: „Követeid császári felségem' színe elébe jöttek, 's elmondották nevedben, hogy engem véduradul fogadtál, és kértek hogy én meg' téged fiamul fogadjalak, mert a' mit parancsoló leszek, azt végrehajtod készséggel. Kegyességem kérelmökre hajlott, 's fiam lészsz, ha irántam hű maradsz. . . . . Magyarországot pedig, mellyet szablyámmal szereztem, egészen János királynak ajándékoztam kegyelmemben. És a' közted 's János király között fenforgó viszály' kiegyenlítése körül, úgy a' szélek' ügyében, Gritti Lajos, János király' főtanácsosa, Magyarország' kormányzója, 's a' fenséges császári porta' részéről amaz országban védő, fog megbízásomból eljárni."

Július' 15. én, elindulások előtti nap, a' követek még egy ízben Grittinél tisztelkedtek, ki nekik levelet adott Ferdinándhoz, mellyben szolgálatait felajánlja. Várom, hogy Ferdinánd engem magához hívjon, — mondá a' követeknek, — kedves dolgot fogok neki mondani. De ezt saját magyar tanácsosaival se közölje Ferdinánd. Gonosz nép az a' magyar; hűtlen, és ollyas, mellyel nem lehet bánni. Nincsen párthive Ferdinándnak, ki Jánost meg nem kínálta volna szolgálataival; 's meg' fordítva is úgy leszen. — A' követek várták, hogy Ferdinándnak titkos dolgokat fog üzenni; a' mit üzent, ebből állott: „Ha könyörgésem, ha igéreteim értékkel birnak Ferdinánd előtt, ne pártfogolja Nádasdy Tamást; ha lehet, adja öt kezembe. Ezen ember olly gyalázatosan viselte magát irántam, hogy lehetetlen boszút nem forralnom. Három napig sátoromban őriztem a' nyomorút; nekem köszönheti, hogy életben maradt. Helyettesemmé ne-

veztem, kincstartóvá tettem, az ország' első tisztévé; 's ő mégis magára vállalta János' tanácsában, hogy engem megöl. Ezt nem fogom neki megbocsátani; egyebet nem kérek Ferdinándtól, mint hogy boszúmban segítsen. — Gritti' e' dühéből kiviláglik jelentékenysége azon férfiúnak, kit üldözött, 's kiről sejdítette, hogy fő tanácsosa leszen Ferdinándnak. Hogy Nádasdy már húzamosabb idő óta csak félviszonyban áll Jánoshoz, hogy maholnap Ferdinándhoz visszapártol, az nem volt titok Gritti előtt; valamint az sem, hogy Nádasdy, házasságra készülvén lépni Kanisay László' leányával, Orsolyával, Ferdinándnál a' leány' fiusítását fogja sürgetni, általa a' Kanisayak' öszves jószágait öröklendő. E' terv' kijátszására Gritti egy magyar rabszolgát mutatott a' követeknek, kiről azt hazudta, hogy fia, elveszettnek vélt fia Kanisay Lászlónak, 's kit ehhezképest ama' jószágok is illetnek. — September' 21. én Zárai és Schepper Bécsbe érkeztek, hová Ferdinánd a' magyar urakat magához rendelte, hogy őket a' követség' eredményéről értesithesse; biztosítván egy úttal mindnyájokat, miszerint jelenlétökben 's tanácsukkal fogja az ügyet tovább fejleszteni, ha Gritti hozzá jövendett. October' 11. én kelt királyi levelek országszerte meghirdették a' békét. [273])

XII.

Zárai Veszpazián, Jeromosnak fia, october' első napjaiban Bécsből Konstantinápolyba indult, Ferdinánd' hozzájárulását az imént szerződött békéhez nyilvánítani, Ibrahimnak köszönetet vinni, és Gritti' érkezését a' lehetőségig siettetni. [274]) Midőn az ifju Zárai november' 15. én Konstantinápolyba ér-

273) Ugyanaz, II. k. 1. f. 41—48, és 135—156. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 39—44. ll.

274) Gévay, II. k. 2. f. 72—77, 's 79—80. ll.

keznék, Ibrahim már Aleppóban volt a' persa háború' megnyitására, hová magát Gritti által is kisértette, ki a' hónap' végén jött vissza Szolimánhoz. Ferdinánd 1534. elejéig magához kérte az olaszt, de ez töméntelen dolgaival mentegetődzött, mellyek miatt lehetetlen tavasz előtt útnak indúlnia. E' pillanatban Zápolyának ügye meg' túlsúlyt nyert Ferdinándé felett, mit az ifju Zárai Ibrahim' távollétének vélt tulajdoníthatni. Ajász basa Szolimán' levelére hivatkozott, melyben említetik, hogy Zápolyának „egész" Magyarországot ajándékozta a' szultán 's honnan következik, hogy a' porta Ferdinánddal, nem mint Magyarország' részének urával, hanem mint római királylyal kötött békét. Gritti is hasonló értelemben szólott; 's midőn az ifju Zárai, megbizatását említette, melylyel a' mult télen, a' török követ' kiséretében Bécsbe küldetett, 's melly egészen máskép hangzott, mert az ország' felosztásának alapján igért békét, Ajász basa és Gritti megzavarodva néztek egymásra. E' körülményről, úgy látszik, sem Ajásznak sem Szolimánnak nem volt szabatos tudomása; 's épen nem valószinetlen, hogy Ibrahim, elbizakodásában és saját czélzatainak létesítésére magát a' szultánt is csak hézagosan avatta be az ügybe; valószinüebb, mint feltenni, hogy e' változást Laski eszközölte, midőn a' mult nyáron szintén Konstantinápolyba érkezett, János' nevében 's Verbőczy helyett, ki a' felvállalt követséget, nem tudni mi okon, a' lengyelnek általengedte. Az ujból növekedő franczia befolyás is ártott szükségképen Ferdinánd' ügyének. A' pápát unokahugának házassága a' franczia trónörökössel ismét közelebb hozta I. Ferenczhez és a' bajor herczegekhez, 's még 1533. februáriusban terv volt készülőben, melly szerint a' francziák Károly császárt, az elégedetlen német fejdelmek és Zápolya Ferdinándot fognák megtámadni. [275]) Illyes moz-

---

275) Stumpf, Baierns politische Geschichte, I. 94.

galmak Konstantinápolyban érezhetőbbek voltak, mint egyik
1534.] vagy másik nyugoti udvarban, 's az ifju Zárai 1534.
január' elején soyány reménynyel utazott Konstantinápolyból Prágába, hol akkor Ferdinánd udvart tartott, 's honnan, még Veszpazián' visszaérkezése előtt, februárius' 14. én Schepper Kornel másod ízben indult a' szultánhoz, úgyis mint Károly császár' követe, még pedig annak rende szerint kiadott megbízó levéllel kezében, melly Jeruzsálem' királyságát említetlenül hagyta. De az akár három hónapra, akár egyj évre szóló fegyverszünet, úgy a' feltételes béke, mellyre készségét jelenté a' császár — ha t. i. ez a' pápa által is helyben hagyatnék, — Szolimán által visszaútasítatott; ki az elsőben csak eszközt látott, melylyel új erőt új ellenségeskedéshez gyűjthessen Károly, 's a' másodikban, a' feltételes békében is amahhoz hasonló fogást. Ő, a' szultán, csak ollyas békére lép Károlylyal, mellynél további felebbhivásnak nincsen helye, 's mellyben testvérének, a' franczia királynak érdekeiről is gondoskodhatik. — Ferdinánd' ügye sem akart örvendetes fejleménynek indulni; Ibrahim Ásiában volt, 's távolléte miatt, Gritti' befolyása csökkenő félben. A' spanyol őrség kivonult Koronból, 's a' vár ismét török kézben volt, de Károly' emberei a' hadi szereket magokkal vitték, és Szolimán haszontalan üres fészeknek mondta a' várt, midőn Schepper a' király' reményét fejezé ki, hogy az általadott Koronért Magyarország' nagyobb részét fogja jutalmul nyerni. Magyarország az én tulajdonom, mondá június' 2. án Scheppernek a' szultán, 's rabszolgámat „Janus kralt" beléültettem, ki semmit sem tehet nélkülem. — Engedje meg legalább fenséged, viszonzá a' követ, hogy az ország' lakosai közül kinekkinek szabadságában álljon Ferdinándhoz pártolni, 's nyújtson reményt, hogy azon esetre, ha uram szerződésre lépne Jánossal, mellyben ez birtokát Ferdinándra szállitaná, a' szerződés megerősítetik fenséged által. — Jánosnak nem

áll hatalmában illyes lépést tenni, válaszolá nehezteléssel Szolimán; azon ország' lakosairól én rendelkezem, mert ők megannyian rabszolgáim. Egyébiránt a' magyar ügyek' elintézése Begoglira van bízva, — Grittit Begoglinak nevezték a' törökök, — 's én neki megparancsoltam, hogy igazságosan járjon el benne. — Ez volt Schepper' második követségének eredménye. [276])

A' nagyúri pártfogás' daczára János' ügyei hanyatló félben voltak Magyarországon. Ferdinánd ovakodott ugyan tettlegesen ellene fellépni; mert Katzianer' hadai számra nem múlták felül a' Jánoséit, ha azon hatezer törököt is ide tudjuk, kiket Szolimán kivált Budának oltalmára nála hagyott; 's mert világosan megszegni a' fegyverszünetet, annyi lett volna, mint a' szultán' haragját könnyelmüen kihívni, 's az alkudozásból remélt sükert eleve meghiusítani; de annál munkásabb volt, kéz alatt Zápolya' párthivei közül a' nevesebbeket magához édesgetni. Külön biztosságot nevezett ki, melynek tagjai: Thurzó Elek királyi helytartó, Szalaházy Tamás kanczellár és Nogarola Lénárd felhatalmaztattak, azon egyházi 's világi urakat, nemeseket és az országnak 's a' hozzá tartozó részeknek más állapotú lakosait, „kik eddig Zápolya János'. pártjához vagy más ellenséges felekezethez tartoztak 's ezáltal hűtlenség' bűnébe estek, Ferdinánd iránti engedelmességre feltételek alatt is megnyerni.“ [277]) Ezen feltételek' elfogadása, „a' tisztességes és lehetséges igéretek“ eszközlék vala, hogy Bebek Ferencz Ferdinándhoz állott;

---

276) Gévay, II. k. 2. f. 1—65. ll.

277) Pray, Epist. Proc. II. k. 48—53. l. Az utasítás június' 9. én Prágában kelt, honnan Ferdinánd Kadánba ment, hogy a' mainczi választó fejdelemmel és a' szász herczegekkel szerződésre lépjen, mellynek erejénél fogva egy résztt Hessen és Szászország a' római királyválasztást helyeslették, más résztt Ferdinánd Würtembergről, mellyet 1521. óta Károly' adományából birt, a' törvényszerü herczegek' javára lemondott.

hogy Perényi Péter folytatta az alkudozást Thurzóval; hogy Nádasdy Tamás bucsut vett Zápolyától, — következő feltételek alatt: Kanisay Lászlónak és László' fiának, Ferencznek öszves örökségét Nádasdy Tamás és arája, Kanisay Orsolya adományul nyerik Ferdinándtól. A' melly jószágok Nádasdytól elszedettek, azok kivétel nélkül visszakerülnek hozzá, a' kárnak, mellyet szenvedett, helyrepótolásával. A' kapornaki apátságot ez egyszer annak adja a' király, kit Nádasdy ajánlani fog e' tisztre. Tamás úr, mint egyike a' felség' kapitányainak, zsoldul annyit kap mennyi száz lovas' tartására szükséges, 's elsősége leszen, ha Mária királyné' mármarosi sóaknáit 's egyéb urodalmait bérbe akarja venni. János király ellen csak azon esetre tartozzék hadba menni, ha Ferdinánd személyesen is részt venne a' háborúban, vagy ha János török segédhadakra támaszkodnék. [278]) — Nádasdynak Ferdinándhoz pártolása annál érzékenyebb veszteség volt Zápolyára nézve, mert nádora, a' hű Bánffy János 1534. tavaszszal meghalálozott, 's mert Verbőczy a' nagy törvénytudós, a' páratlan szónok, viszonylag csekély képességet fejlesztett ki a' gyakorlati politika' mezején; az öreg úr épen e' tájban, talán hogy Ferdinándhoz állott fián boszút álljon, özvegysége' gyászából kilépett, 's debregezti várában, szekcsői Herczeg Annával, Szerecsen János tolnai főispán' özvegyével üllt menyekzőt. Frangepanon és Brodaricson kívül, kik szintén mármár ingadoztak, Zápolyának főtanácsosa Mar-

278) Ugyanaz ugyanott, II. k. 48, 's 53—56. ll. Ferdinándnak 1535. augusztus' 27. én Máriához adott leveléből (Gévay, II. k. 3. f. 55. l.) azt kellene következtetni, hogy a' Nádasdyval kötött alku, nem 1534. augusztus' 6. án, mint Praynál olvassuk, hanem egy évvel később kelt, mit Zápolyának Nádasdyhoz 1534. november' 12. én bocsátott levele 's egyéb jelenségek is látszanak bizonyítani; de Ferdinánd 1535. május' 9. én ugyancsak Nádasdynak világosan írja: „superiori anno, per nostros fideles consiliarios, ut scis, in gratiam nostram receptus es;“ 's bajos feltenni, hogy Pray amott 1535 helyett 1534. et, imitt 1536. helyett 1535. öt olvasott, mindkétszer hibásan.

tinuzzi György volt, a' királyi kincstartóvá lett pálos, kit mint afféle barátot nem jó szemmel néztek magas állásában az urak, 's kit a' szegényebbek olthatlan kincsszomjról vádoltak.

Gritti e' közben, június' 18. án kiindult Konstantinápolyból. A' dühös ember nehány nappal korábban Scheppertől e' szavakkal vett bucsut: Megyek Magyarországba, 's a' gőgös magyar fejeket leszelem nyakaikról. János király mindenha félt tőlök; én megmondottam nekik, hogy keserű orvosszerhez nyúlok, ha az édesnek nincsen foganata. Megyek végrehajtani fenyegetésemet; a' ki országolni akar, az ne féljen a' vérontástól. — 'S mint Schepperhez szólott, úgy szólott másokhoz. És Konstantinápolyból minden szó eljutott Magyarországba; innen van, hogy Farkas Bálint már aprilis' 9. én irhatá Nádasdynak: Gritti a' jövő nyáron hatalmas sereggel Magyarországra jövend; az erdélyiek, úgy hallom, felkelnek ellene, ha jö. — Illyes fogadás annálinkább várhatá Grittit, mert mióta Ibrahim Persiában hadakozott, Konstantinápolyban is több oldalról éles ellenszenvvel találkozott Magyarország' olasz kormányzója. „Grittinél czudarabb és gazabb ember nincsen a' földön, — mondá egy ízben Juniszbeg a' szultán' udvari tolmácsa, Scheppernek, — nem török és nem keresztyén. Véghetlenül sajnálom, hogy még nem akadt magyar, ki a' semmirekellőt megölje."

A' „szajhának fia," — mint Juniszbeg nevezé a' velenczei herczeg' törvénytelen ivadékát, — jancsárokból és lovasokból álló csapattal Szilisztriába érkezett, hol, mert hajók' szűke miatt kísérete csak lassan kelhetett által a' Dunán, egy bojárt felakasztatott. Innen útját Erdélynek vette, 's Brassónál tábort ütött. Fegyvereseinek' száma hétezerre ment; vele volt Laski Jeromos, ki őt Konstantinápolyban felkereste, hogy általa Erdély' vajdaságában megerősítessék, mellynek czímét birta, de mellynek kormányát, úgy akará Zápolya,

Czibak Imre vitte; [279]) vele voltak Batthyány Orbán, Dóczy János, Perusics Gáspár, — Czibak' személyes ellenei mindnyájan, ki illyen ki amollyan okból, Dóczy névszerint azért, mert a' hazug, szemtelen embert Imre úr egy ízben összevisszapofozta. Gritti, mint Magyarország' kormányzója 's a' szultán' nevében védője Czibakot Hunyadból, mellynek erősítésével foglalkodott, magához hívta. Rövid habozás után, együgyü vagy megvesztegetett udvari papjának nógatására, Brassó felé indult Czibak, azon ember' táborába, kinek kormányzóvá emeltetését azelőtt negyedfél évvel hathatósan ellenezte. Kétszáz legényt vitt magával, 's augusztus' 9. én este Felmernél megállapodott, más nap nehány órányi lovaglás után Gritti táborába érkezendő. Emberei a' faluban aludtak, ő a' falún kívül sátorában, mellyet éjfél után Dóczy magyar és török czinkosokkal körülfogott, hogy boszút álljon a' kormányzóért és magáért. Augusztus' 10. én reggel Czibak' feje Gritti' táborában volt; a' törzsök a' felmeri sátorban maradt.

A' véres jelenet' látására, Laski, magát mentegetendő, Budára sietett, de Zápolya a' gyanus embert a' csonka toronyba vettette. [280]) Czibak' halála aggodalommal töltötte János' környezetét; Gritti' kezéből hasonló sors várhatá mindnyáját; Ferdinánd máris felekezetének tetemes növekedését látta. [281]) Zápolya levelet irt Szolimánnak, mellyben Gritti' haladéktalan visszahivatását sürgette; [282]) de a' szultán utban volt Bagdad felé, 's Grittit már sarkon érte a' büntetés. Erdélyben csak egy szó hangzott: boszú! 's e' szóban elmerült

279) Laski július' 8. án törökországi utjából Budára érkezett, 's innen, úgy látszik, Zápolya' megbízásából ment Gritti elébe.

280) Istvánffy Laski' elzáratását későbbre teszi, de Ferdinánd már september' 9. én irja Bécsböl Máriának „Lasky est par son mestre prins a bude a schaketuren, luy inculpant de la mort de Cibak."

281) Gévay, II. k. 2. f. 154. l.

282) Ugyanaz, II. k. 3. f. 70. l.

még a' pártérdek is. Majlát István, kit Ferdinánd ujból közelebb fűzött magához, 's csak imént Szebenbe küldött, [283]) élére állott a' mozgalomnak. A' véres kard körülhordoztatott a' tartományban, körül Biharban, Czibak' működésének első színhelyén; negyvenezer magyar, székely, szász Szeben körül gyülekezett. Gritti Meggyesbe vette magát, segédet várva a' szendrői basától; segédet Péter moldvai vajdától, ki imént táborába jött, hódolatát a' szultán' képviselőjének bemutatni. A' szendrői basa meg sem mozdult, hogy az általa is gyülölt embernek oltalmára keljen; [284]) Péter vajda, pedig épen ellene szövetkezett Majláttal. September' vége felé Meggyes, több hétig tartott vívás után, ostrommal bevétetett; a' törökök egytől egyig lekonczoltattak; Gritti és czimborái, Dóczy János 's Batthyány Orbán, és velök valamennyi magyar, életben hagyattak, hogy itéletöket Majláť szájából vegyék. September' 28. án a' bakók — czigányok megannyian — Grittinek előbb mindkét kezét, aztán fejét levágták; úgy történt Dóczyval is; Batthyány 's a' többiek szabadon bocsátattak. Az olasznak két fiát Moldvába vitte

---

283) Majlát, Czibak' halála előtt, Grittinél volt Ferdinánd' nevében. „Gritti estant arrive en transsilvan se sont trouvez devers luy Stephen Mayla et ceulx de la ville de Armestat, auquel, comme jentens ilz nont eu grant propos reserve quil leur a dit que en brief jours se trouveroit devers moy, ce que bien ilz me pouveint escripre et faire savoir," — irja Ferdinánd september' 2. án Máriának; 's még october' 3. án is Majlátot „egregius fidelis nobis dilectus"nak nevezi. (Gévay, II. k. 3. f. 7. l.)

284) Meglepő, hogy Grittinek sorsát Konstantinápolyban előre jósolták a' törökök. Juniszbeg' szavait már felebb idéztük; Scheppernek követségi jelentésében (június' 8—11, midőn Gritti még Konstantinápolyban volt;) ezt olvassuk: „Sansachus Samandriae his diebus Constantinopoli habuit Murath vajvodam, quem praeficere voluit equitibus et classi turcarum, quae est pro tuitione Budae, in locum Momyn vayvodae, quod tamen officium, defendente Grito Momyn vayvodam praefatum, idem Murath obtinere non potuit; quare et ille pleno ore tonans contra Gritum: fore ut si in necessitate foret constitutus Gritus in Hungaria et obsessus a Christianis, ut nullum equitem dominus suus sansachus Samandriae ipsi subsidio mitteret."

a' vajda, 's mert azontúl hírök sem hallatszott, Erdélyben úgy tudták, hogy erőszakos halállal múltak ki. [285])

Zápolya útban volt Nagyvárad felé, midőn Gritti' kivégeztetésének hírét vette. Az erdélyiek vajdájokul Majlátot ohajtották, ki velök, érettök küzdött a' zsarnokság ellen, 's ki Ferdinándtól elállani nem volt idegen. Zápolya engedett a' kivánságnak, 's Majlátot vajdává nevezte. [286]) De midőn egy részről a' nép' boszújának művét ekkép szentesítette, más részről Szolimán' haragjának lefegyverzésére, bővebb értesítést küldött az eseményről Bagdadba, előadván, hogy Gritti a' fellázadt nép' haragjának esett áldozatúl, 's hogy ő, János király már útban volt Erdély felé, Grittinek oltalmára kelendő, midőn a' nyomorúnak szerencsétlen végét megértette. [287]) Illyes mentségre annál nagyobb szükség volt, mert Ferdinánd, megragadván az alkalmat, embereit Bagdadba küldötte, kik előadják, milly vágygyal nézett ő Gritti' érkezésének elébe, milly fájdalommal telt el az érdemes férfiú' halálának, Zápolya' e' gonosz tettének hirére, 's milly bízodalommal várja, hogy a' szultán, eddigi kegyenczének ármányait belátva, néki, Ferdinándnak, fogja Magyarország' kor-

---

285) Ferdinánd 1534. october' 3.án Bernát trienti püspöknek 's a' titkos tanács' elnökének: „Venit ad nos ante biduum servitor Urbani Bathiani vayvodani ex S. Martino s. montis Pannoniae oriundus, in oppido Meggyes obsessus, nobisque significavit oppidum illud ... tandem vi et per cuniculos et magnam illius oppugnationem et assultum occupatum, ac Aloysium Gritti, cum praefato Urbano, et Johanne Dóczy captum et vulneratum, gentesque eorum omnes praeter Hungaros, qui relicti sunt incolumes, fuisse occisas, dictosque Gritti, Urbanum et Johannem manicis pedicisque constrictos oppidanis in foro publico spectaculo fuisse, bonis eorum omnibus direptis; quid ultra vero sit secutum, ignorat ille, qui pro exploratore illic detentus et egregio fideli nobis dilecto Stephano Majlát oblatus, dixit se ... Pauli Bakics familiarem esse, sicque ab eo dimissum et equo donatum ad nos venisse.“ — Istvánffy, XII. 196—201. ll.

286) Pray, Epist. Proc. II. k. 57. l.

287) Gévay, II. k. 3. f. 70. l.

mányát általadni.[288]) És Szolimán csakugyan, megértvén az oláh vajda' embereitől a' porta' biztosának erőszakos halálát, felkiáltott: a' nép ezt nem követte el magától, de János, a' kutya, ellene lázította a' népet. Utóbb azonban haragja lassankint megenyhült; János' mentsége nem látszott alaptalannak, 's Ferencz franczia király, felkérve Vráncsics által, ki ez' ügyben követül jött hozzá Budáról, annál készebb lehetett magát a' szultánnál közbenvetni, mert Gritti több ízben, névszerint 1532. ben is Zápolya' tanácsában ellene dolgozott a' franczia szövetségnek, mellytől saját befolyását féltette. Szolimán a' történet' körülményeinek bővebb kinyomozására 's Gritti' kincseinek átvételére, ha még nem mentek volna veszendőbe, Juniszbeget Magyarországba küldötte, ki mindkét tekintetben sovány eredménynyel tért meg Konstantinápolyba;[289]) és Ferdinándnak szultán és nagyvezír értésül adták, hogy kedves dolgot fog tenni mindkettőjöknek, ha Jánost szemmel tartja 's őket mozgalmairól értesíti; hogy Gritti ártatlan volt, 's gyilkosait valahogy ne pártfogolja Ferdinánd; 's hogy addig, míg él, bajos Zápolyától elvenni az országot, mert a' szultán neki adta, 's a' szultán nem szokta szavát megszegni; hogy, végre, biztosok fognak jöni Szolimán' nevében, kik a' vitát az ellenkirályok között elintézzék. Kivált Ibrahim' levele reményt nyújthatott Ferdinándnak, hogy Zápolya' halála után az egész országot fogja birtokolhatni, ha érdemeket szerez magának a' porta' irányában; 's jelen birtokát a' mi illeti, lassankint szokássá vált a' dívánban: elvül kimondani, hogy egész Magyarország Zápolyáé, de a' végek' kivételével, mellyeknek kikerekitése ollykor-ollykor megkiséreltetett, Ferdinánd' részét bántatlanúl hagyni, mind

---

288) Ugyanaz, II. k. 3. f. 12—16. ll. hol Szolimán' és Ibrahim' válaszai olvashatók.

289) Ugyanaz, II. k. 3. f. 69—77. ll.

a' mellett hogy a' versenykirályok között az ellenségeskedés meg-megujult.

Párthíveinek ingatagsága 's a' keletről fenyegető veszedelem, ha Szolimán Gritti' halálát megboszúlni akarná, Zápolyát ismét kiegyenlitési kisérletre hajlították. E' végre Frangepan Ferencz által, az új pápát, III. Pált közbenjárás végett megkerestette. Pál engedett a' kérelemnek, 's december' 6. án kelt levelében Ferdinándot egyezkedésre intette, hogy Zápolyával egyetemben a' szultánnak ellen állhassanak, ha ez, Gritti' halála miatt, ujból Magyarországra jöne. De Ferdinánd most inkább mint valaha, magához vélte édesgethetni a' szultánt, 's közbenjáró nélküli alkudozásból mind Zápolyával mind ennek pártosaival, nagyobb hasznot remélt húzhatni. Ez okon december' 31. én a' pápa' kamarását, Röhrer Jeromost, ki már útban volt Bécs és Buda felé, ennek folytatásától eltiltotta, értesítvén III. Pált, hogy a' jó szándékért köszönetet mond, de hogy a' közbenjárást ez úttal el nem fogadhatja, mert ha János visszaélt a' császár' 's a' lengyel király' jóságával, kik ez ügy körül több ízben fáradoztak, „még inkább fog pöffeszkedni, ha őt, az egyház' kebeléből kitiltottat, a' nemkirályt, nemfejdelmet, nemkeresztyént, őt, a' ki hitét, mondhatni, elhagyta 's csak a' törökkel tart, ebbeli gonosz működésének közepette, a' keresztyénség' feje, mellynek János csak rothadt, levágott tagja, követsége által megtiszteli.“ [290]) Ferdinánd, mint már említettük, épen Gritti' halálából 's a' szultánnak ezt követendő

---

290) Bucholtz, IV. k. 141. l. Urkundenbuch, 60—63. ll. A' pápa Ferdinánd' ezen eljárását érzékenyen vette, 's öt évvel később értésére adta Ferdinándnak, hogy nehéz feledni a' sértést: „Si (nuncius Hieronymus) auditus, et paterna monita nostra, quibus debebant, auribus excepta fuissent, cessassent clades et vulnera utrinque illata, nec christianae fidei perpetuus hostis, turcarum tyrannus, eos in nos spiritus concepisset,“ — hangzott 1538. ban Pál' egyik üzenete Ferdinándhoz. L. Papiers d' état du Cardinal de Granvelle, II. k. 537. l.

boszújából vérmes reményt merített; 's ugyan ekkor alkudozásban állott a' moldvai vajdával is, hogy ennek segédével Erdélyt Jánostól visszanyerhesse. Péter vajda 1535. [1535. aprilis' 4. én kelt oklevélben, annak megismerése után, hogy Moldva mindenha a' magyar koronához tartozott, 's annak egyik boglára volt, Ferdinándnak és örököseinek hódolatos hűséget fogad, kötelezvén magát, bojáraival és alattvalóival személyesen Ferdinándhoz csatlakozni, ha ez, vagy ennek vezérei hadat viselnének törökök, tatárok ellen; gátolni ha lehetséges, a' töröknek Moldván átvonúlását; nagyobb adót nem fizetni a' szultánnak, mint a' millyent elődei fizettek; a' portához nem menni, ha oda hívatnék, feltéve, hogy illyes makacsság tanácsos lenne; és végre, ha Isten őt a' török zsarnokság alól felmentette, magát nyilvánosan is a' magyar korona' hűbéréséül vallani. Más részről Ferdinánd' igéretét vette, hogy a' király őt fegyveres erővel visszahelyezi vajdaságába, ha a' török által kiforgattatnék belőle; Csicsó, Küküllő, Bálványos és Beszterce Erdélyben, mellyeket különben is bírt, Ferdinánd által is adományoztatván néki. [291])

---

291) Pray, Annales, V. k. 277. l. Bucholtz, IV. k. 143. l. István vajda az 1535. diki nyáron újra Pokuczföldre tört, 's itt nagy pusztításokat vitt véghez. A' lengyelek egész erővel készültek boszút állani, 's Péter, megfélelmvén, mind János' mind Ferdinánd' közbenvetéséért folyamodott. Az utóbbik 1536. január' 20. án Zsigmondhoz adott levelében közbenjárását azzal okadatolja, hogy Péter az ő híve, 's hogy a' moldvai vajdák mind Moldvát mind Pokuczföldet a' magyar királyok' adományából birják. Zsigmond, háborúban állván az oroszokkal, Pétert ugyan bántatlanúl hagyta ez alkalommal, de Ferdinándhoz adott válaszában ezt olvassuk: „Territorium Pokuciense nunquam vel is, qui nunc est, palatinus Valachiae (az az: voyvoda Moldaviae) vel majores ejus habuerunt, denique neque reges Ungariae donare id cuiquam potuerunt, ut qui nil ibi juris unquam habuissent, quinimo majores nostri divi reges Poloniae semper in ejus possessione fuissent. Ad haec autem fuit quidem regno Ungariae tributaria sive feudalis Moldavia, sed fuit, ac multo prius, etiam regno Poloniae; nunc vero utrisque erepta, turcis paret.“ Engel, Gesch. d. Nebenländer des ungr. Reichs, IV. r. 2. d. 176. l.

E' közben Brodarics, martius' elején Bécsbe érkezett, inkább körülnézni mint alkudozni, de igéretet adva, hogy bővebb értekeződes végett nehányad magával visszatérend. Vráncsics Antal, munkás volt mind Francziaországban mind Angliában Zápolya mellett, miről Ferdinándnak is bővséges tudomása lehetett, mert Vráncsics' nehány leveleit kezére kerítette, és hívei Szlavoniában elfogták a' franczia és angol udvar' küldötteit — Cursinó Endrét és Casale püspököt — kik marhakereskedők' képében Zápolyához lovagoltak. [292]) Aprilisban Laski, lengyel és franczia közbenvetésre, 's Ibrahimnak is kivánságára a' csonkatoronyból kibocsátatott, 's lengyel jószágaira vonult; Késmárk, Dunajecz 's egyéb magyarországi birtokai, kezében voltak maradandók, míg követelései több évi szolgálatért pénzben fogtak kielégítetni.

György' napja után Frangepan Ferencz, Brodarics István, Verbőczy István, Bajony Benedek és Román Zsigmond Bécsbe jöttek, János' nevében az alkudozást megnyitandók. Mindenekelőtt abban történt megállapodás: hogy a' tanácskozmány' folyama alatt, 's ha nem találna eredményhez vezetni, eloszlása után még huszonöt napig fegyverszünet legyen, mellyközben Majlát Szebent ne vívhassa, 's Ferdinánd az iránta példátlan ragaszkodást tanusított várost a' szükségesekkel elláthassa. A' tanácskozmány augusztus' 21. ig tartott többszörös félbenszakasztással, mert János' követei pótló utasítást kénytelenítettek hozni uroktól. Vég nyilatkozatuk oda ment: hogy mindenik fél bírja ezentúl is, a' mit bír, s' Ferdinánd adja nőül legidősb leányát Zápolyának. Az ellennyilatkozat kiemelte: hogy a' nőül kivánt gyermek a' lengyel koronaörökösnek van eljegyezve, 's hogy Ferdinánd jogot tart Magyarország' koronájához, tehát az egész országhoz,

---

292) Gévay, II. k. 3. f. 17, 32, 34. ll. Bucholtz, Urkundenbuch, 126. l.

de kész annak évenkint nyolczvanezer aranyat jövedelmező részét János' kezén hagyni, a' királyi czímmel egyetemben. — A' tanácskozmány ez úttal sem szülte meg az egyezkedést; de a' biztosság, szétoszlása előtt, 1536. martius' 1. ig terjesztette ki a' fegyverszünetet. [293])

Párhuzamosan e' tanácskozmánynyal, Ferdinánd nevezetesebb híveit is Bécsben gyüléseztette, kiknek számát most Simon zágrábi püspök és öcscse Erdődy Péter is növelte, 's kikhez többszörös sürgetés, 's a' Jánossal még egy ízben megnyitott viszony' félbenszakasztása után Nádasdy Tamás is felment. A' korona' tanácsosai országgyülést követeltek, melly a' mindinkább halomra gyűlő bajoknak elejét vegye. Ferdinánd a' törvényes kivánságnak hódolandó, november' 19. ére országgyülést hirdetett Pozsonyba, mellyen felekezete következő végzéseket hozott: [294]) Minthogy a' rendek most semmitől sem félnek inkább, mint az ország' felosztásától, ennek kikerülésére ne alkudozzék a' felség Szolimánnal vagy Jánossal, a' magyar tanácsosok' közbenjövetele nélkül. Tartsa fenyiték alatt hadi népeit a' felség; nemesek' és egyháziak' házaikban ne szállásoltassa; az ország' régi szabadságán sarkalló jelen rendelet ellen vétők fejeik' és jószágaik' vesztésével lakoljanak. A' pórnak se vétsen, midőn nála szállásol, a' zsoldos; ha vét, bünhödjék, 's az igazságot szolgáltatni vonakodó hadvezér marasztassék el, mint hűtlen. A' másik fél' emberei, kiket a' király önmaga vagy helytartója által, ismét kegyelmébe fogadott, nyerjék vissza elfoglalt jószágaikat legalább egy hónappal azon megye - törvényszéki gyülés után, mellyben, hogy kegyelembe vétettek, meghirdettetett; de ők is bocsássák vissza az általok elfoglalt jószá-

293) Pray, Annales, V. k. 278. l. Eder, Script. rer. transsilv. II. k. 137. l. Gévay, II. k. 3. f. 34, 46 's 55. ll.

294) Corpus juris hung. I. k. 357. l. hol 1536 hibásan áll 1535 helyett. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. k. 159. l.

gokat, bár milly alkura léptek légyen irántuk akár ő felségével akár a' királyi hadvezérekkel; az illyetén jószágokat makacsul letartóztatók törvény elébe idéztessenek, 's rövid úton vegyenek itéletet. Az egyházak' birtokai is mentessenek ki jogtalan lefoglalóik' kezéből; minden hatalmaskodási cselekvény vegye büntetését, de e' végre gondoskodjék ő felsége a' fő itélőszék' tisztességes megalakulásáról. Az esztergomi érseknek jogszerü állása mind a' királyi tanácsban mind a' királyi itélőszékben sértetlenül fentartassék. A' királyi tanács hét tagból álljon, a' nádor-helyettest 's a' kapitányt is ide tudva; és mindenekelőtt ők, a' tanács' tagjai tisztítsák magokat minden hatalmaskodási vád alól. A' kapitány azért választatott, hogy bizonyos számu lovasokkal a' helytartót 's a' többi tanácsosokat végrehajtásoknál a' szükséghez képest támogassa. A' fő itélőszéket a' királyi tanács' hét tagjain kivül hat nemes képezendi, kiket tanácsában is alkalmazzon a' felség, 's kikhez még Szlavonia a' maga választottát sorozandja. Minden jobbágy-házhely után 1536. januárius' 1. én egy forint, 's július' 1. én ujból egy forint fizettetik segélyül ő felségének, de azon feltétel alatt, hogy jövő Jakab napra ismét országgyülést tartson, ha akkor nem visel hadat az ország' felszabadításaért; — 's ezen végzésre válaszul adatott a' király által, hogy az országgyülés' napját és helyét bajos előre meghatározni. A' hazának szabadságaért hadviselés' esetében fejenkint fognak felkelni a' rendek, 's jobbágyaiknak egy ötödét felfegyverkezni. Az egytelkes nemesek is készek a' haza' oltalmára kötelességöknek megfelelni. A' zászlós urak jobbágyaik' ötödén kívül, a' törvény' értelmében, hadi legényeiket is kiállitandják. A' kapitányok, urak és más főbbek csak annyi lovast tartsanak, mennyit, ha történetből a' királyi zsold megakadna, saját vagyonukból élelmezhetnek és fizethetnek, mert különben e' lovasok „a' nép' könyüiből kénytelenek élősködni, mint

mármár szokássá vált, egyebe nem maradván a' szegény pórnak mint összevert mezítelen teste;" azok, kik e' rendeletet általhágják, marasztassanak el az okozott kárban és huszonöt márkában, 's a' súlyosabb esetekben fejvesztéssel büntettessenek. Minthogy az urak és nemesek magokat 's jobbágyaikat a' közjó' ügyében nem kimélik, vegyenek a' szabad 's a' bányavárosok is részt a' közterhekben, képességök szerint. A' melly főispán ellen alapos panaszt emel a' megyei közönség, az fosztassék meg tisztétől. A' mit törvényesen ugyan de megyéjének szokott székhelyén kívül végez a' főispán, az érvénytelen; külföldi tisztviselők' rendeletei semmi érvényességgel sem bírnak. A' rendek' minden szövetségei, hűtlenség' büntetése alatt tilosok, annyival is inkább, mert az országgyülés gondoskodván a' közrend' fentartásáról, ezen szövetségek feleslegesekké váltak. Országon kívül senki se tartozzék törvényt állani, még azon esetre sem, ha az ország' rendes birái a' felségnél volnának. A' külföldi várnagyok' és vártisztek' helyébe magyarok léptessenek, mihelyest az ország' állapota engedi. A' Lőcsénél, Komáromnál, Esztergomnál bitorúl szedett vámok megszüntetnek. A' közigazgatás' székhelye Pozsony, míg Isten' segedelmével visszanyeretik az ország. A' felség, mihelyest lehetséges, Magyarországban marad. —

Az 1535. diki év' végén Zápolya' tanácsosai Brodarics és Frangepan, ismét Bécsben voltak, 's az utóbbik Károly császárhoz Nápolyba utazott, őt ujból közbenjáróul felkérni. Károly intette Ferdinándot, lásson komolyan a' kiegyenlítés' művéhez, ne nyújtson új alkalmat hadviseléshez a' töröknek; 's a' fegyverszünetet csakugyan september' végéig meghosszabbították a' felek, és Weze János a' lundi érsek, 1536. [1536. májusban, Károly' megbízásából Magyarországba indult, hol Ferdinánd' pártja ismét ritkúlni kezdett. A' király' inditványa, mellyet a' januárius' 6. ára magához, Bécsbe kért főbbeknek

tett: Magyarországot a' szakadás' gyorsabb orvoslására ideiglenesen német hadvezér által kormányoztatni, köz ellenszegüléssel találkozott. [295])

János ez idétt Nagyváradon szeretett mulatozni, hogy ne lássa a' török segédcsapatot melly Pesten hatalmaskodott; Budán rendesen helytartója és országbirája, Pőstyény Gergely székelt. Károly' követe, a' lundi érsek, Váradon nagy ünnepélyességgel fogadtatott. Statileo János erdélyi püspök egy mérföldre lovagolt elébe, 's a' világi urak között Török Bálintot is szemlélhette, ki imént Ferdinándtól elpártolt, mert Bakics' emberei élete után leselkedtek, 's mert Jánostól Hunyadvárt és Debreczent adományul nyerte. [296]) A' tanácskozmány' titkos részét János maga 's Frangepan Ferencz és Martinuzzi György vitték; külső biztosokúl Statileo János, Verbőczy István és Pőstyény Gergely választattak. „A' vajda (Zápolya), — irá augusztus' 3. án Ferdinándnak Weze, — bőségesen előadta, mennyire ahitozza a' békét, de attól tart, hogy a' mivel segíteni akar az országon, épen azzal elrontja; mert ha békére lép a' császárral és felségeddel, nem teszen kedves dolgot a' töröknek, 's nem tud módot, mint lehessen a' szultán előtt eltitkolni a' békét. Aztán, folytatá, a' császárnak mindig újra és újra meggyűl baja a' franczia királylyal, 's ha akarna, sem segíthetné Magyarországot a' török ellen. Igy nyilatkozik a' vajda. A' kalocsai érsek őszintén kivánja a' békét, de azon feltétel alatt, hogy az ő módja szerint történjék, 's hogy az egri egyházat és a' bíbornoki föveget jutalmul nyerje. Ő barát és magyar, 's az fog maradni mindvégig. A' pálos (Martinuzzi) mindent kormányoz, adót vet ki, nyúz, kincset gyűjt magának és urának; attól tart, úgy látszik, hogy béke' esetében állása és tekintélye csorbát

295) Spervogel, Wagnernél, Anal. Scepus. II. r. 182. l.

296) Istvánffy, XII. 206. l. Vrántsics, de rebus gestis Joannis r. Kovachichnál, Script. rer. hung. min. II. k. 49. l.

szenvedhetne. Ezen emberek nagy reményt helyeznek a' szentszéki követbe, 's Rómával folyton foly a' levelezés; tartsa felséged távol a' követet.“ [297])

E' közben visszaérkezett útjából Barziza János brichsenichi parancsnok, kit Ferdinánd még az év' elején Konstantinápolyba küldött, szerencsét kivánni a' persa háború' diadalmas befejezéséhez, 's kérni a' szultánt, adná elvégre egész Magyarországot urának, vagy hatalmazza fel őt, hogy Jánost, mert Grittit megölette, 's mert a' fegyverszünet' kijátszásával hatalmaskodásait folytatja, fegyveres kézzel megfenyíthesse. Ferdinánd számot tartott Ibrahim' segédére, de midőn Barziza Konstantinápolyba érkezett, Ibrahim már nem élt. Szolimán, egykori kedvenczét, a' görög rabszolgát, kit nagyvezírségre emelt, kivel egész birodalmát kormányoztatta, 1536. martius' 15. én megfojtatta. A' szultán attól tartott, 's talán nem ok nélkül, hogy az elbizakodott szeraszker a' főhatalom után törekszik; 's ez okból jónak látta vendégét a' szerajban megöletni. Ajász basa, az új nagyvezír, bizonyossá tette Ferdinánd' követét, hogy a' szultán híven fogja megtartani a' békét, 's hogy biztost fog küldeni az ellenkirályok közötti viták' kiegyenlítésére. Krusics Péter klisszai várnagy, folytatá Ajász basa, ovakodjék ezentúl is rablásait a' török végekben folytatni, különben orvosszerhez nyúl a' török; a' szerb deszpót' özvegye magát uradalmaival és erősségeivel a' nagyúrnak ajánlotta, 's ezen ne töprenkedjék Ferdinánd, valamint azon sem, ha a' végekbe hadak küldetnének, mi csak olly czélból fogna történni, hogy azon horvát urak, kik már régóta adófizetésre kötelezték magokat a' porta irányában, de kik azt már két év óta nem fizetik, hogy névszerint a' Zrínyek és Blagayak kötelességökre emlékeztessenek. — Bizodalmasan még arról is kivánta Ajász

297) Gévay, II. k. 3. f. 121. l.

basa Ferdinándot értesíteni, hogy János' követe minden órán váratik, 's addig Konstantinápolyban marasztatik, míg ura ama' tizenkétszázezer aranyat lefizetendette, mellyekkel ígért de sohasem küldött évbér fejébe, úgy a' Grittitől elrablott kincsekért adós. [298])

Ferdinánd jónak látta ezen követség' eredményét olly szinben tüntetni fel Weze előtt, mintha iránta öszinte atyai szeretettel viseltetnék a' szultán, Zápolyát pedig halálba gyűlölné; melly levelére a' lundi érsek, september' 16. án egyebek közt válaszolá: „Vigyázzon felséged, hogy a' török' szavai ne csak szavak legyenek, alkalmasok kéz alatti elnyomás' eszközlésére ..... Az itt lévők (Zápolyát 's tanácsosait érti) nem törekesznek a' fegyverszünetet megtoldani; háborúhoz készülnek ...“ [299])

A' fegyverszünet mind a' mellett husvétig meghosszabbítatott, és Frangepan ismét követül ment Károly császárhoz, Zápolya' békehajlamáról újra tanuságot teendő. [300])

XIII.

A' fegyverszünet gonoszúl tartatik meg, — irá Ferdinánd 1536. december' 8. án Máriának, — hozzá vethette volna: mindkét részről. Bánffy Boldizsár, Ferdinánd' hadnagya, magyar és német legénységgel Szatmár városát bevette és felgyújtotta. Kún Gotthárd, augusztus' közepén Nagyváradról Bánffy ellen indult, és Szatmárt visszavette, de a' győzelem életébe került. Bizodalmas hivének halála Zápolyát

298) Bucholtz, Urkundenbuch, 65. l. Gévay, II. k. 3. f. 128. l.

299) Gévay, II. k. 3. f. 137. l.

300) Bucholtz, IV. k. 148. l. Urkundenbuch, 71. l. hol hibásan áll Brodarics, Frangepan helyett. Gévay, II. k. 3. f. 139. l.

annyira elbőszítette, hogy Bánffynak fogságba esett tisztei közűl Horvát Mihályt karóra huzatta, Parlaghy Ferenczet lenyakaztatta. Kún' fegyvertársai Ödönffy László és Kállay János, 's velök a' regéczi várnagy Horvát Ferencz, Tályát és Makoviczát Ferdinánd' hűtelen hivétől, Nagy Lászlótól, kezökre keritették: 's röviddel utóbb, — december' 4. én — Kassát, a' parancsnok', Seredy Gáspár' távollétében, saját tisztei Zápolyának általadták. [301])

A' Martinuzzi által Konstantinápolyba küldött kincsek — köztök Erdélyben kiásott drágalátos régiségek — Szolimán' haragját annyira lelohasztották, hogy János még júliusban intheté Posega' és Szlavonia' lakosait, pártoljanak Ferdinándtól hozzá, ha életök, ha vagyonuk kedves előttök. 'S csakugyan röviddel utóbb, midőn Ferdinánd a' szultánnak irántai jóakaratával vígasztalgatná híveit, Mahomedbeg szendrői és Khozrevbeg bosniai basák Szlavoniát hadaikkal elárasztották, 's több erősségeket elfoglaltak, okúl vetvén, hogy a' szlavóniai urak, névszerint az Erdődyek, a' fegyverszüneť megszegésével Zápolyától elállottak. Ferdinánd e' hírre, Innsbruckból, hol az év' eleje óta időzött, Bécsbe visszakészült, 's Katzianer Jánost, Magyarországon fő hadvezérét, Szlavoniába indította, hol a' magyar királyi tanács tartományi gyülést tartatott, mellyen a' rendek oltalmukról gondoskodjanak, és magoknak a' hivataláról már régebben leköszönt Batthyány Ferencz' helyébe bánt válaszszanak. [302])

December' elején Bécsben nagyobb tanács tartatott. Az együtt volt urak' hozzájárulásával ismét követség ment Konstantinápolyba; 's hogy mind Zápolya mind a' török ellen, kikkel fegyverszünetközben mérgesen megújult a' háború, nagyobb erélylyel lehessen fellépni, 1537. január' 25.ére [1537.

301) Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 407. l. Spervogel, Wagnernél, Analecta Scepus. II. r. 184. l. Istvánffy, XII. 202. l.

302) Gévay, II. k. 3. f. 116—120, 127 's 141. ll.

Pozsonyba országgyülés hirdettetett a' rendeknek. A' tanácsosok reményt nyujtottak, hogy a' király személyesen fogja vezérleni a' sereget, hogy tehát nagyszerüebb, 's mint illyes, sükeresebb hadviselés szándékoltatik; és a' rendek ez okon a' szokott egy forintnyi segélyen kívül még kétkét forintot ajánlottak fel minden füst után, melly pénz felében aprilis' 4. én, felében július' 25. én fizettessék Szalay János pozsonyi gróf és Forgács Ferencz, mint e' végre választott kincstartók' kezéhez, hogy zsoldos katonaság szükséges számmal fogadtathassék. Azon előfeltételből indulva ki, hogy Ferdinánd személyes részt veend a' táborozásban, a' nemesek is személyes jelenlétöket 's húsz-húsz jobbágy után egyegy fegyverest igértek. A' főpapok 's a' tizedet biró egyháziak mindnyájan e' tized' tizedrészének fizetésére köteleztettek, az egy esztergomi érsek' kivételével, kinek öszves kötelezettsége ez irányban háromszáz fegyveres' kiállitásában és tartásában állapítatott meg. Az oltár' kisebb szolgáitól, plebánosoktól, káplánoktól fejenkint három-három forint' fizetését várták a' rendek. — Februárius' 6. án a' hozott rendeletek, Ferdinánd által megerősítettek, 's az e' végre Bécsbe érkezett küldöttség bizonyossá tétetett: „hogy az idők' járása miatt jócskán megrongyollott országos szabaditékok, a' közbéke' helyreállása után, sértetlenül fognak megtartatni.“ [303])

Az országgyülés még állott, midön Ferdinánd' német hadnagya, Ebersdorffer kétezer labanczczal és száz lovassal Sárosba küldetett. Februárius' 11. én Lőcsén találjuk, 's nehány nap mulva Eperjesen, müködését közösen Seredy Gáspárral Zápolyaék ellen megnyitandó. Mióta Zemplénben, Abaújban, Sárosban megújult a' háború, Perényi Péter, kinek e' megyékben több erősségei voltak, kénytelennek látta magát semleges állásából kilépni. Martinuzzi reményt nyújtott

303) Corpus juris hung. I. k. 363. l.

néki, hogy fiát visszakapja a' szultántól, ha Zápolyához áll. Más részről sógora Thurzó, és a' Ferdinánd' szolgálatába lépett Laski azon fáradoztak, hogy a' hatalmas dynastát magokhoz pártoltassák. Ebersdorffer' hadainak Sárosba érkezése után, Perényi házi papja által irásba foglaltatta a' feltételeket, mellyek alatt kész Ferdinándhoz állani. Az oklevél' elején mondatik, hogy Péter urat az ellenfél is megkinálta igéreteivel, névszerint fiának visszaszerzésével, de ő nem akar Zápolyával szerződni, ha martius' 18. ig kielégítő választ nyer Ferdinándtól, 's ha Ebersdorffer és Seredy, mint igérték, öt időközben János király ellen megvédik. Perényi, mint buzgó híve az egyházi reformatiónak, mindenek előtt feltételül szabta: „miszerint ő felsége által biztosítassék, hogy nem fog háborgattatni hitében, miután magát igaz és jó keresztyénnek vallja, tudónak a' keresztyén hitet Krisztus által az evangyeliom szerint.“ [304]) A' többi pontok ekkép következnek: Ferdinánd ügyekezzék mindenkép Péter' fiát a' töröknek kezéből kiszabadítani, 's biztosítsa saját és Károly' nevében az atyát, hogy róla és gyermekeiről illőleg fog gondoskodni, ha valamennyi jószágaikat elszedné az ellenfél, „különben újjal mutatnak az emberek a' koldus Péterre, mondván: ő az, ki fiát a' töröknél hagyta, 's nemcsak valamenynyi jószágait hanem az országot is elveszítette.“ Nem elég, hogy Péter kanczellárrá neveztetett; [305]) még igéretre van

---

304) „Quandoquidem verum et bonum se christianum profiteatur et scientem fidem christianam per Christum juxta evangelium,“ e' kifejezéssel szoktak ez idétt a' megújitott hittan' emberei élni, valamint Ferdinánd' kitérő válasza e' pontra, szintén a' korszak' ismeretes diplomatiai fordulatát láttatja: „Concedit Maj. Sua uti se gerat verum et bonum christianum, ut cujusque erga Deum pietas fidesque nostra vera et catholica dictare et postulare videtur.“

305) Szalaházynak ez idétt közbenjött halála után Ferdinánd, úgy látszik, önmagától kinálta meg Perényit e' méltósággal, ha erélyesen fog a' korona mellett fellépni; az oklevél melly Pétert kanczellárrá ne-

szükség, hogy a' felség bizodalommal fog iránta viseltetni, 's magyar ügyekben csak azon pecséttel élni, mellynek öre a' kanczellár, 's hogy gyürüi pecséte alatt nem ád ki semminemü rendelméget Péter' tudta nélkül. Valpó várát lássa el lövészekkel és ágyúkkal, 's most egyelőre küldjön oda kétszáz spanyol gyalogot alkalmas hadnagygyal, 's igérje meg egy úttal, hogy a' várt egészen kezébe veszi, ha Péter úgy kivánná. Diósgyőrt váltsa ki jelen birtokosától Ferdinánd, de túlságos váltságöszletet ne adjon érette, hogy Péter meg' magához válthassa az urodalmat a' felségtől. Jövendő szolgálatai' fejébe 's pótlékul annyi kárszenvedésért Trencsén és Vereskő néki, Perényinek, adományoztassanak, hivatala is úgy kivánandván, hogy a' királyi udvarhoz közelebb lakjék; a' kanczellári fizetés' pontos kiszolgáltatásáról biztosítatni kiván, 's ha lovasokat akar általa tartatni a' felség, gondoskodjék a' szükséges bérről, mert öszves jövedelmeit kénytelen erősségeinek jó karban tartására fordítani a' gróf. A' megürült sági prepostságot adományozza Ferdinánd a' leleszi prepostnak, mint tudós és a' hazai törvényekben jártas férfiúnak. „De mindenek előtt — így szól a' Laskihoz intézett oklevél' berekesztése, — két dologra kell ügyelni: hogy történnek-e valósággal nagyszerü hadi készületek mind a' Dunánál mind a' Drávánál, mert az eddigi nyomorú eljárásban Péter nem akar részt venni, ha bár a' fél országot is ajándékoznák néki; 's hogy húzás halasztás nélkül adassék válasz e' pontokra."

Laski az okiratot eredetiben Bécsbe küldötte, 's Ferdinánd nagyából elfogadta a' feltételeket. Az első pontra adott kitérő választ már a' felebbi jegyzetben érintettük; de hogy gond leszen fia' szabadításának eszközlésére, hogy más jószágokkal fog ellátatni, ha várait, ha urodalmait elszedné

vezi, 1537. január' 16.án kelt. Várday, mint esztergomi érsek, már csak czímre volt kanczellár.

az ellenség, azirán egész készséggel biztosította. A' kanczellárságot illető pontra ekkép hangzott a' válasz: „a' kanczellárságra 's a' pecsét' kezelésére nézve királyi elődeinek példáját fogja követni a' felség, 's Péter urat azon tiszteletben, méltóságban és tekintélyben tartatni, mellyek Magyarország' kanczellárait mindenha illették.“ Valpónak jó karban tartásához segéddel leszen a' felség is, de spanyol gyalogokat most nem adhat. Diósgyőr iránt már lépések tétettek, hogy Péter úr' kivánsága teljesedésbe mehessen. Trencsén Thurzónak, Vereskő a' Fuggereknek van elzálogítva, 's azokat egyhamarjában nem lehet visszaváltani, de a' kanczellári fizetésben nem leszen hiba. A' sági prepostságot Bánffy Boldizsár' valamelly rokonának adományozta a' felség, 's bajos volna, azt most visszavenni, de utóbb vagy ezen prepostság vagy más szintolly jó, igenis juthat a' leleszinek, ha alkalmas, értelmes ember. Azirán nyugtassa meg Laski Péter urat, hogy ő felsége most semmin sem fáradoz inkább, mint Magyarország' oltalmára és felmentésére hatalmas sereget gyűjteni, valamint ez rövid idő mulva mindenki szemeláttára fog nyilvánulni. [306])

Ebersdorffer megnyitotta a' hadviselést, és Perényi, talán mert Ferdinánd' válasza nem volt ollyas minőnek ohajtotta, talán mert Zápolya' hadi ereje kivált kezdetben jóval felülmulta az ellenfélét, nem vonult ugyan vissza semleges állásába, mit a' körülötte zajló háború lehetetlenné tett, de Zápolyát támogatta, — igaz hogy kissé léhán, midőn Fels Lénárd ötezer labanczczal, kétezer nehéz lovassal 's válogatott vívó gépekkel Ebersdorffer' és Seredy' erejöket tetemesen növelte. Május' 3. án Tokaj Zápolyáék' kezébe esett, 's Martinuzzi tizennyolczezer emberrel Göncznél fogott állást, de Regécz, Boldogkő, Tállya és Makovicza Ferdinándék ha-

306) Bucholtz, Urkundenbuch, 323—326. l.

talmába jutott, kik Tokajt is visszafoglalták és september' 25. én a' sárosi várt majdnem nyolcz héti vívás után bevették. [307])

E' közben Ferdinánd' követe Sprintzenstein Ferencz aprilis' 10. én Konstantinápolyba érkezett, panaszt emelni, hogy a' szultán' hadnagyai a' végekben roszúl tartják meg a' fegyverszünetet; kivánni, hogy az elfoglalt erösségek visszaadassanak, 's hogy Klissza vívásával hagyjanak fel a' törökök. Ajász basa értésére adta a' követnek, hogy nem Szolimán, hanem Ferdinánd vétett a' fegyverszünet ellen, mert Zápolyának tehát a' szultánnak is híveit magához pártoltatja, 's különben is a' fegyverszünet csak a' római királylyal, az ausztriai föherczeggel köttetett; Ferdinándnak Magyarországhoz semmi joga. Sprintzenstein, urának jogát a' magyar koronára az öröködésen sarkallónak mondotta, 's különben is — mondá — érdekében áll a' nagyúrnak, hogy Magyarországot inkább hü fia Ferdinánd, mint ama' gonosz ember, a' szepesi gróf, birtokolja. Ha a' császár és méltóságod öt jól ismernék, nemcsak az országtól hanem életétől is megfosztanák. — János, válaszolá Ajász, a' szultán' szolgája, és minden pillanatban megfenyítethetik. Szolgája, igen, viszonzá amaz, de nem engedelmes szolgája; parancsolják öt ide, fogadom, hogy nem jö. Nehéz a' rókát kézre keríteni, volt Ajász' megjegyzése e' vádra, de ha kézre kerül akkor lakol. — A' követnek utasítása volt Konstantinápolyban maradni 's a' török politikát figyelemmel kisérni, de Szolimán öt már aprilis' végén visszaküldötte, következö üzenettel: sem basáim sem János nem követnek el igazságtalanságot, ha parancsomra annak visszafoglalásán fáradoznak, mi országunkhoz tartozik. A' ki szolgám János ellen hadat visel, az ellenem visel hadat; de ha János' halála által, vagy más valamikép megüresülne a'

307) Spervogel, Wagnernél, Analecta Scepus. II. r. 187. l. Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 410. l. Istvánffy, XII. 204. l.

magyar királyi szék, akkor, ha Isten is úgy akarja, urad talán czélt érhet. — Az üzenet' végrészét a' tolmács Juniszbeg, kinek Ferdinánd évenkint ezer aranyat fizetett, magán társalkodásban oda magyarázta, hogy Jánost talán méreggel fogja megöletni a' szultán, és országát Ferdinándnak adni. [308])

A' követ még Konstantinápolyba sem érkezett, midön Krussics Péter 's a' pápa' segédhadai, mellyek Klissza' felmentésére küldettek, Murad verbosniai bég által, Salonához közel, megverettek, maga Krussics megöletett, 's a' klisszai fellegvár, melly azelőtt három századaddal IV. Béla' nejének és gyermekeinek menedékül szolgált a' tatár düh elől, török kézbe jutott. [309])

Klissza' bukását rövid idő mulva még nagyobb szerencsétlenség követte. Katzianer augusztus' végén tizenhatezer gyaloggal és nyolczezer lovassal Kapronczánál állott, innen Eszék' és környéke felszabaditását eszközlendő. A' sereg tarka vegyületben magyarokból, horvátokból, németekből, csehekből, olaszokból alakult. A' csehek' vezére Schlick Albert volt, 's Katzianernek alapos oka lehetett a' gőgös úrnak fegyelmet nem ismerő eljárása ellen panaszkodni; a' németeket Hardeck Julius, Ungnad János és Mager Erasmus vezérelték; az olaszok, jobbára görcziek, Lodron Lajost követték; a' magyar 's horvát hadak Batthyány Ferencz', Zríny János', Pekry Lajos', Móré László' és Bakics Pál' zászlai alatt állottak. September' 10. én Verőczénél az eleség' szűke már érezhető volt; Erdődy Simon hanyagul járt el a' szüleség' megszerzése és tovább szállitása körül. Az aggasztó viszony' daczára Eszéknek indúltak a' hadak, hol a' szendröi basát, Jahjaogli Mohamedet, tizenötezer emberrel 's hatvan ágyúval, a' város megett körülsánczolt táborban találták. Katzianer,

---

308) Gévay, III. k. 1. f. 1—41. ll.

309) Istvánffy, XIII. 209. l. Bucholtz, V. k. 101. l.

— Batthyány Ferencz' és Bakics Pál' tanácsára, ha védiratának hitelt adhatni, — megkerülte a' várost, 's hadait csatarendbe állítva, Mohamed' kitörését várta. Mohamed benn a' táborban maradt, 's ágyúi és az eszéki őrség' tüze, de még inkább a' verbosniai bég' közeledésének híre, Ferdinánd' hadait visszavonulásra birták. A' táborozás' fárodalmai 's az esők' következésében megnövekedett betegségek megrendítették a' sereg' bizodalmát vezérei iránt, 's a' visszavonulást előre gyászosnak, mert rendetlennek, jósolták. Murád' bosnyák martalóczai a' közel erdőkből sűrü rajban dőltek Katzianer' éhező, bomló hadaira, 's Bakics Pál' halála a' bátrakat is elfélénkitette. Mindenik hadnagy más-más uton akart visszavonúlni, 's nagyobb része éjtszakának idején, ki ide ki amoda vette magát népével; az elbőszült, megrémült Katzianer, látván a' bomlást, szintén futásban keresett menedéket. Hajnalban a' tábor' maradványai kétségbesve néztek egymásra. Lodron, bátor ellenállásra, 's ha kell, bajnokhalálra buzdítván a' vele maradottakat, a' török erő' rohamát felfogta, de halálosan megsebesítve fogságba esett; Mager holtan rogyott le mellette. Az egész tábor, valamennyi ágyúval, szekérrel török kézbe jutott; a' haldokló Lodron, Mohamed' parancsából lenyakaztatott, hogy feje, Bakicséval és Mageréval diadaljelül Konstantinápolyba küldethessék. [310])

---

310) Istvánffy, XIII. 210—216. l. mindenfélét összevissza-vegyítve. E' szerencsétlen táborozás' részletei még nincsenek felderítve; eddigi történetiróink Katzianer' védiratát Valvasornál (Ehre Krains, III. k. 30. l.) olvasatlanul hagyták, mi nagy hiba; 's a' sereg' felbomlását egynémellyikök december' elejére teszi, holott Ferdinánd már october' 19. én irja Bécsből Cles Bernát trienti érseknek: „;Certum autem est capitaneos illos, de quibus superioribus literis dni v. revmae scripsimus, turpiter relictis ovibus tanquam infidos pastores aufugisse.“ Bakics, úgy szólván, Eszék alatt hullott el, 's a' bomlás, a' hadvezérek' odébbállása, éjtszakának idején, szintén Eszéknél történt; Gorjánnál aztán szétmállott az üldöző török hadak' csapásai alatt az is, a' mi kezdetben még együtt futott.

Az eszéki gyász rémülettel töltötte Szlavoniát 's a' szomszéd vend földet. Ferdinánd' biztosai Batthyány Ferencz, Jurisics Miklós, Pereg Albert és Székely Lukács november' 5. ére, Dombróba gyülést hirdettek a' szlavoniai rendeknek, [311]) mellyen a' végek' oltalmáról történt gondoskodás, 's Pekry Lajos kapitány és vasi főispán kéretett bánul a' királytól. Ferdinánd hajlandó volt e' kivánságnak engedni, de a' magyar urak, névszerint Batthyány Ferencz és Thurzó Elek, olly eleven szinekkel festették Pekry' rablásait és mindennemü hatalmaskodásait, [312]) Thurzó olly ügyesen fűzött együvé több jelenséget, mellyek a' rakonczátlan ember' czimboráskodását Török Bálinttal 's általa János királylyal bizonyítsák, hogy rögtön más fordulatot vett ügye. December' elején Ferdinándhoz, Greczbe hivatott, értekezlet 's a' bánságbani megerősités végett; 's midőn ide érkezett, fogságba vetették. [313]) Thurzó az eljárást azzal okadatolta, „hogy mivel Pekry nem tartotta meg a' törvényt, azt szemben vele sem kell megtartani, annyival is inkább, mert ő királyi tisztviselő volt, 's ez okon rendkívüli büntetést várhat magára;“ [314])

---

311) Pray, hist. r. Hung. III. k. 48. l. Bucholtz, Urkundenbuch, 292. l.

312) Bucholtz, Urkundenbuch, 291 's 298. ll. Batthyány még 1537. febr. 13. án borzasztó dolgokat irt róla Ferdinándnak: „maximam, abhorrendamque tyrannidem erga pauperes insontes exercuit, plantas pedum pauperum rusticorum scindens et salsans et sic pecuniam ab eis extorquens, cum uxoribus ipsorum, ipsis ligatis, ad oculos ipsorum maritorum abominandam exercens luxuriam.“

313) Ferdinánd 1537. december' 12. én Thurzóhoz: „Quod Ludovicum Pekry a nobis banum creatum esse audivisti, scito, nos ex multis rationabilibus causis ... adductos, cum comprehendi et in arcem nostram Grecii, ubi non quidem banus sed quasi custos illius arcis futurus est, deportari, ibique simul cum fratre suo retinere jussimus.“

314) Sophismáját a' magyar királyi helytartó és országbíró ekkép fogalmazta: „Cum nec mandata regiae Majestatis nec leges communes ullam in eum vim vel auctoritatem habuerint, non fuit necesse ipsum de jure regni propter haec delicta citare et convictum punire; sed cum ipse

de mások, kivált Pekry' kapitánytársai más szemmel nézték az eseményt. Azok, kik garázdaságról, rablásról vádoltatnak, irá Seredy Gáspár Ferdinándnak, sokkal jobban szolgálták felségedet, mint ama' képmutatók, kik az igazságszolgáltatást emlegetik, 's kik Jánosnak kezére dolgoznak, kivánván, hogy finnyán bánjunk a' lázadókkal. Seredy attól tarthatott, hogy öt maholnap hasonló sors érheti, mert hatalmaskodásait Lőcse, Bártfa, Kassa több ízben jelentették be a' királynak; de az eljárás' törvénytelensége országszerte bizalmatlanságot gerjesztett Ferdinánd iránt, ki a' fogoly'
1538.] hitvesének, Sófia münsterbergi herczegnőnek, 's az 1538. januárius' 6. án Kőrösudvarhelytt gyülést tartott [315]) szlavoniai rendek' kérelmére, Pekryt rövid idő mulva szabadon bocsátotta. [316]) Utóbb lefoglalt jószágait is visszanyerte, de hatalma meg volt törve, 's bánokká Nádasdy Tamás és Keglevics Péter választattak.

Katzianer' helyébe Jurisics Miklós bízatott meg a' főkapitánysággal, közkedvességben állott férfiú és minden viszonyaiban eszélyesebb szenvedelmes elődénél, ki az 1538. dik év' elején, menevéd mellett Bécsbe érkezett, hogy magát az ellene szórt vádak alól tisztítsa. Károly császár, Zsigmond

---

fuerit capitaneus, servitor et stipendiarius potuit eum regia majestas ad se vocare, captivare et punire."

315) Corpus juris hung. I. k. 366. l. A' királyi biztosok' utasítása Pekry' ügyében Bucholtznál, Urkundenbuch, 292. l.

316) Igy olvassuk Bucholtznál, oklevelek' alapján, mint róla feltehetni. Istvánffy máskép tudja. Szerinte hét évet töltött Pekry, mint fogoly, Greczben és Innsbruckban, addig, míg végkép megvakult. Ferdinánd' neheztelését azzal okadatolja a' híres történetiró, hogy Pekry öt vendégség' alkalmával, mellyben magyarok is németek is részt vettek, Pelbártnak csúfolta, „már pedig temesvári Pelbárt derék és bőlcs ember volt, szent elmélkedések' irója, de roppant kampós orra és rút arcza miatt sok csúfságnak szolgált tárgyul." Annyi bizonyos, hogy 1539. ben Pekry még nem volt szabad; a' september' végén Pozsonyban együtt volt rendek kérték Ferdinándot, bocsássa szabadon a' foglyot; 's válaszul nyerték, hogy Pekry „non absque justa causa in carcerem conjectus" 's hogy ő felsége „ejus dimissionis suo tempore curam geret."

lengyel király, a' krajni 's szlavoniai rendek Ferdinánd' kegyelmébe ajánlották a' vádlottat; de a' büntető vizsgálat mind a' mellett folytonfolyt, 's Katzianer a' per' gonosz fejleményétől tartván, megszökött fogságából 's horvátországi jószágaiba vette magát. Ferdinánd februárius' 4. én díjt tett a' menekült' fejére, mert máris a' töröknek czimboráját látta benne. Katzianer egyelőre biztosságban volt; a' Zrínyek szövetségre léptek vele, 's Török Bálint Sümegből emberét hozzájok küldötte, öket János királynak megnyerni. Katzianer a' zágrábiaknak levelet mutatott Ferdinándtól, mellyből a' városi tanács azt vélte kiolvashatni, hogy több horvát úr roszúl járt volna, ha a' minapi hadviselés szerencsés fordulatot veszen 's a' királyi hatalmat e' vidéken megerősíti. Más részről híre szárnyallt, 's a' hír most hitelre talált, hogy Szlavoniát és Horvátországot bántatlanúl hagyja a' török, sőt Szerémet és Posegát is visszaadja, mihelyest urak és nép Drávánál, Szávánál Jánoshoz állanak. Allásunk olly gonosz — irák februárius' 24. én az új bánok Ferdinándnak — hogy minden pillanatban Szlavoniából ki, a' szomszéd Potolba üzetésünket várhatjuk. [317])

XIV.

Ferdinánd nagy reményt helyezett mult évi hadviselésébe; reményének meghiusulása őt hajlandóvá tette, Zápolyával elvégre megegyezkedni; 's a' hajlam megvolt Zápolyában is, mert I. Ferencz franczia király 1537. novemberben előleges fegyverszünetre lépett Károly császárral, melly röviddel utóbb tíz évre szólónak nyilvánítatott.

A' lundi érsek még 1537. végén újból Nagyváradra

317) Bucholtz, V. k. 104. l. Urkundenbuch, 277—281. l.

érkezett, 's vele Fels Lénárd, mint Ferdinánd' biztosa; és 1538. februárius' 24. én, Perényinek is szorgalmazására tizenkét évi villongások után Ferdinánd és Zápolya békét kötöttek, mellynek negyvenkét pontjai illy tartalmuak:

Károly császár és Ferdinánd király Jánost testvérül fogadják, 's azon lesznek, hogy véle egyetemben a' végeket, névszerint Nándorfehérvárt is a' töröktől visszafoglalják. János lemond a' Károly és Ferdinánd ellen kötött szövetségekről, 's követet küld a' franczia királyhoz, hogy őt a' császárral teljesen kibékítse 's a' keresztyénségnek Szolimán elleni közös védelmére birja. Ha János, házasságra lépvén, fiat nemzene, ennek Ferdinánd' valamellyik leánya jusson nöül. Mind Ferdinánd mind János Magyarország' királyának czímével élnek, 's egymást is annak czímzik. A' mit kiki Magyarországon jelenleg bír, azt birtokolja ezentúl is; a' határjárásban nyolcz-nyolcz biztos járandván el. Szlavonia, Horvát-és Dalmátországok Ferdinándnak jutnak, Erdély János' hatalmában hagyatik, mig él; halála után, akár marad fia akár nem, az öszves magyar birodalom minden tartományaival Ferdinándra vagy halála' esetében királyul választandó fiára, 's ennek halála után törvényes fiutódaira, 's illyesek' nemlétében Károlyra és törvényes fiörököseire száll; ha Károlynak fimagva szintén megszakadni találna, János' fiait 's örököseit illesse a' korona; 's ezeknek is kihalásával az ország' rendei királyt szabadon választhassanak magoknak. Ezen öröködési rend' szilárdabb megállapítására, a' Jánost uraló egyházi 's világi urak, főbb nemesek, megyék és királyi városok hittel fogják magokat a' békekötés' meghirdetésének napján Ferdinánd iránt lekötelezni, 's ezt oklevél által is nyilvánítani; hasonló hitletételre kötelesek amazok' utódai, az új hivatalnokok, a' jószágok', várak' öröklői; a' szabad királyi városok, névszerint, minden ötödik évben új oklevelet adnak ki magokról; és ezen irományok megannyian

Ferdinándnak beküldetnek. — Ha János házasságra lép és fiat nemz, ezt atyjának ősi javai és szerzeményei örök joggal illetik; a' zálogok is kezén maradnak, míg vissza fogtak váltatni; 's a' Zápolyák' öszves jószágai, az elidegenítettek is, mellyek Ferdinánd' és János', közös költségeiken jelen birtokosaiktól két év alatt visszaszerzendők, Károly császár által „szepesi herczegség"re emeltetnek, [318]) Ferdinánd addig nem léphetvén egész Magyarország' birtokába, míg e' herczegség János' fiának valósággal át nem adatott. Ha János fiörökös nélkül találna kimúlni, jószágainak fele a' császárra szálljon, hogy Magyarország' oltalmára annál több gondot fordítson; addig azonban, míg az özvegy él, húzza ez a' jószágok' ebbeli felének jövedelmeit; és ha netalán másod ízben lépne házasságra, fizessen kezéhez a' császár százezer aranyat, 's vegye magához a' jószágokat. Azon esetre, ha János leányokat hagyna maga után, azoknak illendő kiházasításáról gondoskodni, Ferdinándnak áll kötelességében. — A' közelebb tartandó országgyülésen igazítassanak meg Szlavonia' és Horvátország' határai Stíria, Karántföld és Krain felé, melly határok a' közelebb mult években bomlásba jöttek. Mindkét részről a' multakért közbocsánat hirdettessék; a' szenvedett kár, a' szenvedett sérvek feledésbe menjenek; mindkét király' adományai és szabaditékai, mennyiben igazolható jogczímen alapulnak, érvényesek, szabályul állítatván fel egyébiránt, hogy a' béke' kihirdetésekor a' birtokviszonyok a' hadviselés előtti lábra visszahelyeztetnek, 's névszerint az egyházak is elfoglalt birtokaikat visszanyerik. A' foglyok kölcsönösen szabadon bocsátatnak; minden ellenségeskedés, minden általtérés az egyik féltől a' másikhoz tilos, és közös erővel megfenyítetik; a' rábló fészkekül szolgáló várak leron-

318) A' szepesi herczegséget alkotó oklevél kelt Toledóban, 1538. november' 22. én, 's olvasható Edernél, Script. rer. transsilv. II. k. 168. l.

tatnak. Új vámokat egyik fél se szedethessen; János erdélyi sót, Ferdinánd mármarosit árultasson; pénzt mindenik király, 's kirekesztőleg csak ők verethessenek. A' békekötés' kihirdetésekor mindkét Magyarország' rendei közös nádort választanak, a' többi hivatalok' betöltése mindenik részben a' fejdelem' belátására bizatik. Közös barátjaik, közös elleneik lesznek a' békekötő feleknek; 's Károly császár fogja meghatározni az időpontot, mikor lehet veszedelem nélkül Jánosra 's az országra nézve, a' békekötést nyilvánosságra hozni. Ha a' török időnek előtte megtudná a' titkot, 's Jánost miatta országrészétől megfosztaná, Károlynak 's Ferdinándnak kötelességökben álland, őt, Jánost, 's az övéit, állapotukhoz képest a' szükségesekkel ellátni. [319])

Majdnem egy időben e' békekötéssel — 1538. februárius' 8. án — a' pápa, a' császár és Velencze szövetségre léptek egymással Szolimán ellen, mellyben a' török birodalom' felosztásáról is eleve gondoskodtak, 's melly szerint 1539. martiusban fogott volna a' közös hadviselés megnyilni. III. Pál pápa Ferdinándhoz és Jánoshoz adott leveleiben 's apostoli követ által örömét nyilvánitá a' keresztyén ügynek e' békekötések általi megszilárdulásán, 's Frangepan Ferencz Károly császárnál és Rómában, Statileo a' franczia király' udvaránál János' nevében komolyan a' török elleni készületeket szorgalmazták. [320])

Konstantinápolyban röviddel a' nagyváradi tanácskozmány' eloszlása után megtudták nem ugyan a' békekötés' részleteit, de mégis annyit, hogy Zápolya szerződésre lépett

---

319) Bethlen, hist. rerum transylv. I. k. 237 's kk. ll. Vránesics, de rebus gestis Joann. r. Kovachichnál, Script. minor. II. r. 57. l.

320) Pray Epist. Proc. II. k. 71. l. Bucholtz, V. k. 109. l. Papiers d'État du Card. de Granvelle, II. k. 538. l.

Ferdinánddal és Károlylyal. [321]) Több jelenség arra mutatott, hogy Szolimán újabb hadviseléshez készül, mellyet János kivált maga ellen vélt irányzottnak. Lufti basa, a' nagyvezír' első helyettese, üzenetet küldött Jánosnak, melly szerint egyedül Moldvát fogná érni a' csapás, büntetésül, hogy Péter vajda Gritti' megöletésében részt vett 's Kiliát felgyújtotta; de a' biztatás nem nagy hitelt talált. János mind Magyarországon mind Erdélyben nagyszerü készületeket tett; Budának őrségét öregbitette; Brassóba, Szebenbe, mert nem hitt a' szászoknak, magyar hadakat vetett; Majlát Istvánt 's ennek az erdélyi vajdaságban május óta társát, Balassa Imrét a' szélekhez küldötte; a' Királyhágón innen és túl a' véres kardot körülhordoztatta. Augusztus' 9. én Vráncsics Antal budai 's gyulafehérvári prepost és királyi titoknok, százezer főre vélte becsülhetni urának hadi erejét, ha a' Ferdinándtol igért, spanyol és német segédcsapatok el nem késnek; 's nehány nap mulva Tordán hírt vett János, hogy Laski hétezer labanczczal, háromezer spanyollal és szintannyi magyar lovassal már Budáig jött, september' elején Erdélybe érkezendő. [322])

Szolimán mielött július' első felében Konstantinápolyból kiindult, meglátogatta elődeinek sírjaikat, mint a' mohácsi nap előtt tevé vala; 's épen nem valószinetlen, mit Vráncsics mond, hogy már szandzsákságokra osztotta a' magyar korona' tartományait, hogy a' telet Erdélyben akarta tölteni, 's kikeletkor Buda és Bécs alá indulni; de a' két király' nagyszerü készületei, mellyeket a' hír még nagyított, szándékának változtatására birták. Augusztus' végén százötvenezer lovassal és nyolczezer janczsárral Szilisztriánál átkelt a' Dunán, 's innen Moldvába vivén seregét, Jászvásárt elhamvasztotta, Szucsavát kifosztotta. Péter vajda Erdélybe, csi-

321) Pray, Epist. Proc. II. k. 74. l.
322) Katona, XX. k. 1142 's kk. ll.

csói várába menekült, helyébe fejdelmül testvére István neveztetett, 's Moldvának Neszterfehérvárral határos megyéje — tetemes darab föld a' Pruth és Dneszter köztt — a' nevezett török erősséghez kapcsoltatott. — Szucsaváról követ ment Zápolyához Péter vajdának kiadatását követelni, 's a' királyt ellenséges czélzatai miatt megróni. Szolimán' fenyegetései és Lufti basa' tanácsa: a' szultán haragját alázattal és ajándékokkal megkérlelni, nem maradtak hatás nélkül. Zápolyának elszánása harczra és háborúra hamar elpárolgott; Martinuzzi, most már nagyváradi püspök, „János' öszves eljárásának irányadója," ügybaj nélkül elhitethette vele, hogy Károlytól és Ferdinándtól tartós, sükeres segédet remélenie a' szultán ellen, balgaság. A' király és kincstártója Kolosvárra hívták Erdély' rendeit; adót vettettek polgárra, pórra; 's az ekkép bégyült, és a' nagyváradi kincstárból még tetemesen növelt öszletet Szolimánhoz küldötték, bizonyossá tévén öt egyúttal, hogy a' hadi készületek Péter vajda ellen irányozvák, kinek csicsói vára már is vivatik, 's kit foglyul Szolimánhoz küldenek, mihelyest kézre kerülendett. — A' szultán Erdélyt bántatlanul hagyta, 's octoberben hadait Moldvából is kivonta. [323])

1531. óta több ízben felmerült a' terv, hogy Zápolya a' lengyel királynak Sforzia Bonával nemzett valamellyik leányával lépjen házasságra; a' terv most létesült, mert teljesedésbe ment, mit Zsigmond feltételül szabott: hogy Zápolya magát Ferdinánd által királyul ismertesse. Brodarics István előbb szerémi, most váczi püspök, Verbőczy István kanczellár 's Perényi Péter a' felsőmagyarországi részek' fő-
1539.] kapitánya 1539. januárius' 29. én Krakóban Izabellát,

---

323) Vrántsics, Katonánál, XX. k. 1160. l. és Kovachichnál, Script. min. II. k. 63. 's kk. ll. Eder, Script. rerum transsilv. II. k. 173. l. Engel, Gesch. der Nebenländer des ung. Reichs, IV. k. 2. d. 180. l. Hammer, III. k. 200—203. l.

Zsigmond' harmadik leányát János királynak eljegyezték, 's Budára és innen Székesfehérvárra kisérték, hol februárius' 23. án a' menyekző és koronáztatás megtörtént. [324])

Az ünnepélynél Ferdinánd is volt képviselve, de lehetetlen hogy jó szemmel nézte legyen a' házasságot, mellyből ha fiú származik, új versenytárs születik néki Magyarország' koronájaért. Ez okon, hogy János' viszonyát a' törökkel végkép felbontsa, 's magának az ország' osztatlan birtokához utat nyisson, a' lundi érsek által Budán, Herberstein Zsigmond által Krakóban sürgette a' nagyváradi békekötés' meghirdetését; de az aggastyán lengyel király, húsz év óta önmaga is jó lábon állván a' szultánnal, ildomosabb volt, mint hogy vejét e' lépésre egyenesen felhívná; és János ki ez ügyben Frangepan Ferencz által Károly császár' alkanczellárját Held Mátyást Németújhelyből magához Visegrádra kérte, oda nyilatkozott: hogy örömest és haladék nélkül fogja a' békekötést kihirdetni, mihelyest Károly' és Ferdinánd' hadai készen állanak a' török düh' felfogására; a' hirdetéshez látni, mielött ez megtörtént, annyi volna, mint Magyarországot a' végveszedelemnek kitenni; — ő egyébiránt Károly' itéletének e' tárgyban egész bizodalommal néz elébe. [325])

E' közben Ferdinándot az ifjú Zríny testvérek, János és Miklós, Katzianertól megmentették: béreseik a' nálok mulató német hadvezért meggyilkolták. [126]) Mondják el magok

---

324) Dogiel, Cod. dipl. Pol. I. k. 137. l. Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 413. l. Bethlen, I. k. 288. l.

325) Bethlen, I. k. 298 's kk. ll. Pray, Epist. Procer. II. k. 76. l. Bucholtz, V. k. 120—122. ll. Gévay, III. k. 2. f. 13—15, 's 17—19. ll.

326) Istvánffy, XIII. 218. l. Bucholtz szerint Katzianer' halála röviddel 1539. aprilis' 19. dike után történt; de mintán Török Bálint 1539. november' 6. án Pápáról Nádasdyhóz adott levelében az eseményről, mint újságról, szól (Pray, Epist. Proc. II. k.) alig ha october'

a' tett' indító okait. „A' közelebb mult időkben — így szól Ferdinándhoz adott levelök, — Kosztaniczát, melly egész Horvátország' és saját birtokunk' feje és kapuja, magunknak megszereztük, zálogúl adván érette egyik urodalmunkat. Néhai Katzianer János ezen erősséget tőlünk irásban kérte, igérvén: hogy mihelyest felségedtől kegyelmet nyert, nékünk a' mondott Kosztaniczát meg' visszaadja. Hitelt talált; kezébe adtuk, eskü mellett, az erősséget. Ő azonban, látván, hogy Kosztanicza Horvátországnak és kivált nyomorú birtokunknak kapuja, nem tett lépést felséged' kegyelmének megszerzésére, sőt czimboráskodni kezdett a' törökkel, és sajátkezüleg levelet írt nekünk: hogy ő átmegyen a' szultánhoz, és kell, hogy egyikünk vele együtt átmenjen, máskülönben Kosztaniczát a' töröknek kezére juttatja... Mi, megértvén ebbeli gyalázatos gondolkozását és szándékát, a' roppant veszedelmet, melly az egész keresztyénséget, de legkivált felséged' országait és Isten' kegyelméből birtokolt nyomorú urodalmunkat illeti, 's nem lévén eszközünk, őt más gondolatra bírni, megszüntettük szándékát, a' milly úton módon lehetett; megsemmisítettük. És egyedül a' keresztyén hit 's felséged iránti tiszteletből tettük ezt, mert nincs olly jószág, nincs olly urodalom, mellyért ezt tettük volna. Azért is esedezünk alázatosan felségednek, méltóztassék nékünk, ha ebben és másban vétettünk volna, kegyelmesen bocsánatot adni, miszerint ezt sem nékünk sem örököseinknek ne lehessen szemökre lobbantani. Továbbá esedezünk alázatosan felséged-

---

vége előtt történt. Török' szavai jellemzetesek: „Absurda pernicies et interitus Joannis Katzianer ignoramus a quo probari possit. Nos id solum dni vestrae scribimus, et officio veri et fidi amici svademus, ut capitis sui et bonorum suorum custodiae provideat; cui enim homo fidere possit, non satis scimus, cum jurišjurandi violatio sit omnibus ita commune, ut nulla res aeque vilioris census reputetur, quam frangere fidem, quam credimus Katzianer cum comitibus de Zrinio habuisse, neque alias se illis commisisse.“

nek, méltóztassék Szomszédvárt, Sztuboticzát, Kosztanicza-Petowlját és Zelínt, melly Erdödy Péter úr' kezénél van és Szomszédvárhoz tartozik, egyetemben a' mondott erősségek' valamennyi illetőségeivel nékünk és örököseinknek örök joggal adni, adományozni, és felséged' saját költségein teher nélkül nagylelküen kezünkre juttatni. Méltoztassék Medvevárt is, úgy a' rokonoki és lukaveczi erősségeket, minden illetőségeikkel egyetemben, nékünk és örököseinknek örök joggal adni, adományozni 's nagylelküen reánk szállítani; mi aztán készek leszünk felségednek mindazt ajándékozni, elengedni, mivel elődeinknek 's minnenmagunknak tartozik. A' vránai perjelséget illetőleg, méltóztassék bennünket királyi levél által biztosítani, hogy azt senkinek sem fogja adományozni, míg ama tizenkétezer forint, mellyekért e' jószágokat magunkhoz vettük, nekünk vagy örököseinknek teljesen le nem olvastatott .... Kérjük továbbá a' szükséges évbért ötszáz könnyü lovas' tartására, kikkel a' keresztyénségnek és felségednek szolgálni, 's jószágainkat és fejeinket veszedelemnek kitenni készek vagyunk, 's kérünk lőport, ágyúkat, eleséget 's egyebet, mit szükséges, végváraink' ellátására."

Válaszában kinyilatkoztatta a' király, „hogy megbocsát nekik, ha bármikép vétettek volna, ... azon feltétel alatt azonban: hogy jövendőre ők is örököseik is hűséggel viseltessenek iránta, mint törvényes 's természetes urok, királyuk iránt, és semminemü szerződésre, frígyre és czimboráskodásra nem lépnek a' törökkel 's más ellenségével .... miről irást is fognak adni ..." Szomszédvárt, Sztubiczát, Kosztanicza-Petowlját és Zelínt nem adományozhatja nekik, mert ezen várak mások' kezében vannak, nem az övéiben; Medvevárt, Rokonokot és Lukaveczet azonban rájok szállítja, világos kikötéssel, hogy valamennyi követeléseikről lemondjanak, mellyekre hiszik, hogy joguk van a' korona' mint

adós, irányában; a' vránai perjelség sem fog másnak adományoztatni, míg amaz öszlet, mellyet állítólag e' jószágokért fizettek, le nem tisztáztatott. A' könnyü lovasok' évbére iránt Jurisics Miklós, a' végvárak' felszerelése iránt pedig az illető biztosok fognak intézkedni. [327])

Majdnem egy időben Katzianer' halálával történt Lascano Tamásé, kit Ferdinánd nem régiben az esztergomi várnagyságból felső Magyarország' kapitányságára emelt, 's ki egyik rablójáratában a' kassaiak által megöletett. Tisztét Laski Jeromos kérte, ki hogy magát új uránál behízelegje, rakásra hordta a' híreket János' gonosz czélzatairól; de Ferdinánd tanácsosabbnak látta, Seredy Gáspárt bízni meg ujból a' kapitánysággal, és Laskit Konstantinápolyba küldeni. A' hármas szövetség, mellyet pápa, császár és Velencze 1538. ban Szolimán ellen kötöttek, Barbarossa' győzelmeinek következésében korán bomladozott, sőt Velencze máris alkudozásban állott a' portával. Illy viszonyok között Ferdinánd minden órán magára várta a' szultán' hadait; annyival is inkább, mert a' bosniai basa Jurisics' kérdésére: ha van-e utasitása a' fegyvernyugvás' megtartása iránt? válaszul adá, hogy az ő utasítása csak a' végek' őrzéséről és külebb terjesztéséről szól. A' fegyvernyugvás' megvásárlására, 's egy úttal — ha lehetséges volna, — János' megbuktatására, küldettek 1539. septemberben Laski Jeromos és Andronicus Tranquillus egykoron Gritti' titoknoka Konstantinápolyba. [328])

Pozsonyban september' 21. én együtt voltak a' rendek; Ferdinánd' biztosai, az erdélyi püspök és Batthyány Ferencz, újabb segélynyujtásra hivták fel őket. A' királyi előterjesztésekben szó volt arról, hogy Ferdinándot ugyan örökö-

---

327) Bucholtz, Urkundenbuch, 283—286. ll.

328) Gévay, III. k. 2. f. 25. l.

dési jogon illette az ország, de ő ezt kivált azért fűzte magához, mert különben nem fogott volna a' török császár' torkából kiszabadúlhatni a' magyar korona. A' rendek úgy vélekedtek, hogy Ferdinánd' joga Magyarországhoz az ő szabad választásukon alapszik, 's egész készséggel megismerték, hogy a' király és testvére a' császár sokat tettek az ország' oltalmára, de későcskén, nem akkor, midőn nemcsak az örökös tartományokat hanem Magyarországot is lehetett volna jelen gyászos állapotuktól megóvni, 's mi több, még a' véghelyeket is visszaszerezni. A' rendek méltányosnak látták, hogy miután Magyarország annyi vérontással szolgálta a' keresztyénség' ügyét, most a' többi keresztyén országok is fegyverkezzenek fel a' közös ellenség' leküzdésére. Részökről, „tekintetbe vévén Szlavonia' végveszedelmét," 's hogy ő felsége' többi tartományai e' példára meginduljanak, száz-száz jobbágy után két-két könnyü lovast, 's azonfelül jobbágyi házhelyenkint egy forint harmincz dénárt ajánlottak fel. Egy úttal arra kivánták figyelmeztetni a' királyt, hogy csak nagyszerü országos hadviseléstől lehet sükert reméleni, nem holmi részletes háboruskodástól; 's hogy személyes részeltetése' esetében készek fejenkint felkelni. — A' János királylyal kötött szerződésre megjegyezték, hogy az a' rendek' befolyása nélkül alakúlt meg, 's hogy az eddigi szerződések az ország' meghasonlását nem egységét vonták magok után; engedje meg tehát a' felség, miszerint a' János király' részén levő testvéreikkel a' közjó' ügyében tanácskozhassanak. Ferdinánd a' kivánságot egyelőre megtagadta; igérvén, hogy annak idején országgyülést fog tartani e' végett, 's hogy a' szerződés' végtárgyalása, magyar urak' és nemesek' közbenjövetelével fog történni. [329])

---

329) Kovachich J. M. Monumenta veteris legisl. Segm. II. 52 's kk. ll.

Laski' küldetése 's a' küldetés' czélja nem maradt titokban János előtt, kit october' végén III. Pál pápa' követe Röhrer Jeromos Budán felkeresett, [330 a]) de kihez szintakkor Szolimán' küldöttei is érkeztenek. János Budavár' egyházaiban fényes szertartással imádságokat mondatott Martinuzzi' megbizatásának sükereért, kit a' szultánhoz volt küldendő. Zsigmond király' követei addig is munkások voltak, hogy Szolimán' haragját a' mult évi események miatt lefegyverkezzék; és a' diván bizonyossá tétetett, hogy az évenkinti ajándékok már útban vannak; hogy Péter volt moldvai vajda, miután elvégre csicsói várával egyetemben János' kezébe esett, minden bizonynyal Konstantinápolyba küldetik. [330 b]) Laski october' 8. án érkezett ide, 's november' 7. én a' szultán elébe bocsátatott. János' megbuktatására legczélszerüebbnek látszott, nem tagadni, hogy taval békét kötött a' császárral és Ferdinánddal. Szolimán ekkor Luftihoz, Ajász' halála óta nagyvezíréhez fordulván, felkiáltott: Bizony, méltatlanúl viseli e' két király hűtelen fején a' koronát! — 's elhalmozta vádakkal a' követet saját magaviseletéért. A' dívánnak Zápolyához szíto tagjai Laski' orrát, füleit tanácsolák levagdaltatni, mások börtönről szólottak; de a' gazdag ajándékok, mellyeket a' basák' számára magával hozott,

---

330 a) Pray, Epist. Proc. II. k. 77. l. Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, II. k. 537 — 540. l. Mikor mentetett fel Zápolya és felekezete az egyház' interdictuma alól, arról hallgatnak a' ránk maradt történeti emlékek. Hogy az egész eljárás csak külsőség volt, 's hogy a' szentszék és Zápolya között soha sem mérgesedett el a' viszony, száz jelenségből látható. Röhrer most magával hozta a' Zápolya által kinevezett püspökök' megerősitését; hasonló járatban Jeromos brindisii bíbornok is Magyarországba küldetett, és azonfelül külön brevével, mellynek erejénél fogva, azon papok, kik a' lefolyt zavaros években vért ontottak, az egyházi censurák alól felmentettek.

330 b) Katona, XX. k. 1301 's kk. ll. Gévay, III. k. 2. f. 32. l.

kisegitették a' bajból, 's 1540. februárius' 5. én már Bécsben volt. [331]) [1540.

Ferdinánd ekkor Németalföldön tartózkodott Károlynál, vele a' vallási béke' eszközléséről tanácskozó, mellyet a' schmalkaldeni szövetség úgy nem mozdított elő, mint nem a' katholikus rendek' frígye; az 1539. ben tartott frankfurti conventnek sem volt örvendetes fejleménye. — Ferdinánd' távollétében hitvese, Anna állván a' magyar kormány' élén, Laski' visszajövetele után a' magyar kormányt Pozsonyban 's a' végbeli hatóságokat a' törökkel kötött fegyverszünetről értesítette, mellynek részleteit azonban még nem tudja, mert az illető oklevelet férje, a' király, fogja felbontani. Egyelőre ovakodjék mindenki, a' töröknek okot szolgáltatni a' fegyverszünet' megszegésére, de kéz alatt mégis folyjanak a' hadi készületek 's a' rendek által minapában felajánlott adó szedessék be minél pontosabban. Ferdinánd felkérte a' szultánt, engedné meg, hogy a' kettejök iránt egyiránt hitszegő Jánost, érdeméhez képest megbüntethesse; 's adná valahára egész Magyarországot néki, Ferdinándnak, ő kész évenkint ajándékul annyit fizetni a' portának, mennyit eddigelé János fizetett, vagy mennyit köteles lett volna fizetni. Szolimán azonban csak hat hónapra szóló fegyverszünetet — 1540. januárius' 1. étől számítva — engedélyezett Ferdinándnak, 's ebből is világosan kivette a' Zríny grófokat, kik makacsul megtagadták az adót, mellynek fizetésére ajánlkoztak volt irányában, 's kiket Katzianer' meggyilkoltatása miatt is örömest megfenyített volna. 'S csakugyan, alig érkezett vissza Laski, midőn a' bosniai begek a' Zrínyek' várait megrohanták, mi János és Miklós grófokat arra birta, hogy tanácsára Ungnad Jánosnak, Jurisics' utódának a' főkapitányságban,

---

331) Jovius, XXXIV. Hammer, III. k. 223. l. Gévay, III. k. 2. f. 24 's 33. ll., 3. f. 72. l.

Ferdinándot horvátországi jószágaikkal megkinálták, helyettök magyar urodalmakat kérvén a' koronától. Laski aprilisban nálok volt, velök ez ügyben értekezni, „'s a' szendrői és a' bosniai szandzsákokat ajándékok által engesztelni.“ E' közben a' Konstantinápolyból jött hírek roppant hadi készületekről szólottak, Szolimán' szándékáról Budát elfoglalni, 's fegyvereinek súlyát mindkét királylyal éreztetni; és Ferdinánd Thurzó által lépéseket tett Zápolyánál, védenék meg közösen Budát a' szultán ellen; 's más részről a' fegyverszünet' meghosszabbitásának eszközlésére Andronicust martiusban Szolimánhoz küldte, kit rövid idő mulva Laski is volt követendő. [332])

A' roszakarat, mellyet Ferdinánd és János egymás iránt bőségesen tanúsitottak, elégséges volt megzsibbasztani azon biztosok' működését, kik mindkét fél' részéről Esztergomban még 1539. october' 1.én üléseiket megnyitották azon hatalmaskodások' elítélésére, mellyeket a' nagyváradi békekötés óta egyik fél' emberei a' másik féléi ellen elkövettek. A' magát hűnek hazudó czimbora bizonyos lehetett, hogy királya nem fogja végrehajtatni a' sujtó végzést; 's különben is az igazságszolgáltatás' körébe naponkint nyúlt be a' közigazgatási önkény. Illyes jelenetek végre Thurzó' türelmét is kifárasztották, 's midőn parancs érkezett, hogy Bánffy Boldizsár ellen indított bizonyos perben nem kell sietni az itélethozással, Annának ekkép irt az országbíró: „Tudja meg felséged, ez jogszerüleg nem történhetik, mert az ország' törvényei ezt semmikép sem engedik, a' királyi felség pedig köteles ezen törvényeket megtartani és megvédeni.“ [333]) A' közügyek' e' gyászos állása, mellyen

---

332) Bucholtz, Urkundenbuch, 286—290. l. Gévay, III. k. 2. f. 33—56. ll.

333) Gévay, III. k. 2. f. 53. l.

segíteni nem volt mód, tompa fájdalommal töltötte el a' jobbakat, és Oláh Miklós fehérvári őrkanonok 's Mária királyné' titoknoka, Brüsszelből Bécsbe, Pozsonyba jövén ez idétt, ekkép irt Nádasdyhoz: „Visszajöttem, Isten' segitségével, ép egészségben, hogy felséges királyném' ügyeiben eljárjak, 's hogy valahára régi jó barátaimat, kikre emlékeznem olly édes volt, hogy a' hazát annyi idő mulva ismét meglássam. Nehány baráti arczon kívül, mellyeket még látnom jutott, keserü volt, a' mit tapasztaltam. Az ország már csak alig lélekzik;.... az urak, egynek kettőnek kivételével, jellemtelenségökben csak pénzt, kincset szomjazók; a' nép olly nyomorú állapotban, hogy gyász, jajveszéklés, könyűk édes mindenét teszik... Vágyva vágytam Brodarics István urat még egy ízben látni;... meghalt, úgy hallom."

'S a' bomlás Erdélyben még nagyobb volt, mint Magyarországon. A' nehéz adó, mellyet Martinuzzi a' tartományra rovatott, hogy a' szultánt és basáit kielégítse, mint mondá; hogy magát és János királyt felpénzelje, mint ellenei hiresztelték, magyarokat, székelyeket, szászokat fellázított. Majlát, kéz alatt ápolta a' zendülést, talán Ferdinánd' érdekében, talán olly reménynyel, hogy török felsőbbség alatt önmaga válhatik Erdély' urává; martius' 9. én Marosvásárhelyre kérte a' rendeket.

Az aggasztó jelenségek Martinuzzival elhalasztatták Konstantinápolyba indulását; 's intézkedései a' lázadás' elnyomására, ovatosságra intették a' vajdát. A' Vásárhelytt együtt volt rendek mindenik nemzetből négynégy követet küldtek Budára Jánoshoz, kik eljárása ellen panaszt emeljenek. Kötelességökké tétetett előadni: hogy tizenkét év óta, Erdélyből a' rendes közjövedelmeken kívül, kétmillio aranynál több hajtatott be a' királyi kincstár' számára; a' jobbágyok huszonöt ízben fizettek segélypénzt, mindannyiszor harminczkét

ezer arany forintot; a' szászok minden mértéken túl megadóztattak; a' székelyektől százezernél több ökröt szedtek a' rovók; 's ezenfelül nehány millio mérő gabna parancsoltatott be tőlök. Mi végre, mi czélra, lehetetlen átlátni, mert a' török, kinek engesztelésére szedetik állitólag az adó, folyvást végveszedelemmel fenyegeti Erdélyt, mellynek boldogtalan sorsa hasonló leszen Szlavoniáéhoz, hasonló Magyarországéhoz, 's mellyet a' rendek' lenyügzésére épült erősségek, névszerint a' Martinuzzi által rakatott Bálványos, — ma Szamosújvárnak hívjuk, — nem fognak Szolimán ellen megvédeni. [334])

János a' követeket elzáratta, 's a' viselős Izabellát Budán hagyván, martiusban Nagyváradra, 's innen, Török Bálinttal, mint fő hadvezérével Erdélybe indult. Aprilis' 18. án Kolosvárnál táborozott; május' 7. én Tordán gyülést tartott a' három nemzettel. A' vajdák nem jelentek meg; János elmarasztatta őket, mint hűtleneket. Balassa' erősségei, Almás, Léta, Diód, könnyü szerrel elfoglaltattak; 's most Fogaras elébe indult a' sereg, mellyet Majlát, sógorával; Nádasdyval közösen birt, 's hová, mint erősebb várba, mindkét vajda vonúlt volt. Majlát felhivatott, adná meg magát; de a' vajda, ártatlanságára hivatkozott, 's Istent tanúbizonyságul hívta, hogy az országra jött gyászért Martinuzzi felelős, nem ő. Midőn a' küldött óvást tett Majláť nevében, János' szemébe könyek jöttek, 's Török kinyilatkoztatta, hogy becsülete nem engedi, hadakoznia a' vajda ellen; János becsületszéket tartott, 's a' szék Török' állitását tévedésnek nyilatkoztatta. Uram, Török Bálint, — mondá neki János, — tégy annyit, mennyit tehetsz, 's én olly keveset rakok vállaidra, mennyit lehet. Bálint 's vezértársa

---

334) Vrántsics, Katonánál, XX. k. 1338 's kk. ll. Bucholtz, V. k. 126. l.

somlyai Báthory Endre, elrendelték a' vívást; de rövid idő mulva súlyos betegség szállotta meg a' királyt, Török maga is kórságról panaszkodott, hadai részben elszéledtek; 's a' várban zárkoztak és barátjaik Erdélyt Ferdinándnak igérték, ha segédökre jő. [335])

Ferdinánd ekkor Hagenauban volt, Elsassban, hol a' németbirodalmi ügyekkel foglalkodott, 's hová Balassa' testvérétől, Menyhérttől, Seredy Gáspártól 's a' munkácsi várnagytól felhivás érkezett, ragadná meg az alkalmat, keljen a' vajdák' oltalmára, zúzza össze, Erdély' urainak, nemeseinek kész segédével, az ellenkirályt. Mi tevő legyek? kérdé Ferdinánd a' császárt. Károly, kinek követe Schepper Kornel imént érkezett vissza Budáról, 's kihez most Statileo volt János' nevében menendő, [336]) úgy vélekedett, hogy jó lesz élni az alkalommal, ha némi bizonyossággal számot tarthatni a' sükerre; de felkavarni a' pocsolyát amúgy vaktában, csak bajt és boszuságot igérő dolog.

János kórágyán feküdött Gyulafehérvárott; június' végén Martinuzzi helyett Verböczyt szemelte ki követül, ajándékvivőül Konstantinápolyba; tíz arany és száz ezüst serleg, negyven aranyhímzésü öltvény és ötvenezer arany forint készen feküdtek e' czélra. A' beteg július' 10. én Szászsebesre vitetett az orvosok' tanácsából; Szászsebestt vette Budáról az örömhírt, hogy neje július' 7. én fiat szült. De betegsége — baloldalát szélhüdés érte, — mindinkább sulyosbult. Petrovics Péter, Martinuzzi György, Verböczy István, Török Bálint 's Eszéky János pécsi püspök, körülötte voltak. Gyermekét hűségökbe ajánlotta, 's általuk Szolimán' oltalmába. Martinuzzi legyen a' fiúnak gyáma,

---

335) Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 414. l. Istvánffy, XIII. 214. l. Bucholtz, V. k. 126—130. l.

336) Pray, Epist. Proc. II. k. 82. l.

az özvegynek védője; mindöten atyai tanácsosaik az árváknak. Elhallgatott; kilencz napig szótalanúl feküdött. Meghalt július' 23. án, [337]) életének ötvenharmadik évében; [338]) fejdelmeink közül az utolsó, ki sírját a' fehérvári székes egyházban találta.

---

337) Vrántsics, Kovachichnál, Script. min. I. k. 48. l.

338) Életének ötvenegyedik évében, ha Eber Pálnak adunk hitelt, ki János' születési napját 1490. marczius' 29. ére teszi; v. ö. Wagner, Analecta Scepusii, IV. r. 33. l.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

1540 — 1564.

I. Ferdinánd, egymaga. 1540—1564.

I.

Alig húnyt el a' király, midőn Verbőczy István kanczellár 's Eszéky János pécsi püspök a' felebb érintett ajándékokkal Konstantinápolyba indultak, néhai urok' gyermekét, mint a' koronának örökösét, Szolimán' kegyelmébe ajánlani; a' szultán' határozatáiglan Martinuzzi- és Petrovics, amaz mint gyáma, emez mint legközelebbi rokona a' kisdednek, fogván ideiglenesen a' kormányt vinni. A' hadak' fővezérlete Török Bálint' kezében hagyatott.

A' kormányzók már július' 23. án levelet irtak Zsigmond lengyel királynak, segédhadakat kérők tőle, hogy Budát és Kassát, mellyeket első prédául fog magának kiszemelni a' megtámadás, sükerrel oltalmazhassák. Jelentést tettek a' Konstantinápolyba menő követségről, 's óhajtásukat fejezték ki: hogy Zsigmond mind saját nevében mind a' franczia király' közbenjárása által unokájának ügyét Szolimánnál elömozdítsa. [1]) Zsigmond augusztus' 15. én leányához adott levelében, a' vígasztalás' igéi után tanácsul adá neki, hogy nevesebb ügyekben semmit se végezzen, mielőtt atyját meghallgatta; a' kormányzókhoz augusztus' 18. án intés ment tőle: ovakodjanak, míg lehet, a' fegyverre keléstől, 's várják be a' Konstantinápolyba küldött követek' visszaérkezését, kik rövid idő mulva hírt fognak hozni: ha lehet-e valamit onnan reméleni. Legtanácsosabb volna, méltányos feltételek' alapján békésen elintézni az ügyet. [2]) Ugyanaz nap Károly császárral tudatta: hogy azon fog lenni, miszerint Magyarország a' török elől megvédessék; buzgalma annál nagyobb

1) Bucholtz, V. k. 141. l.

2) Ugyanott, 142. l. Engel, IV. k. 71. l.

leszen, mert ott most leánya van és unokája. A' császár, mint kinek testvére szintén magyar királylyá koronáztatott, kétségkivül hasonlókép fog cselekedni, de Izabellának és Izabella' fiának érdekéről, méltóságáról se feledkezzék meg. — Zsigmond' eljárása ovatos volt, egy úttal beváró és előkészitő, mint a' bölcs fejdelemtől várni lehetett.

Ferdinánd július' 6. án Laskit Hagenauból ismét Konstantinápolyba küldötte, 's a' János által birtokolt országrészt újra és újra kérte, évenkinti ajándékot órákban, solymokban, ebekben 's több illyetén csereberékben igérvén érette, mert Juniszbeg portai tolmács Ferdinándot figyelmeztette hogy aranynak, ezüstnek nincsen szükében a' szultán, de ritkaságok, czifraságok kedvesek előtte. János' halála után Andronicus Tranquillus, kinek sürgetésére Szolimán september' végéig terjesztette ki a' fegyverszünetet, Laski után küldetett. Szaladj, repülj Konstantinápolyba, — hangzott utasitása, — 's ügyekezzél Lufti és Rusztem és Juniszbeg által Szolimán elébe bocsátatni, 's Magyarországot számunkra megnyerni. [3]) És egy időben ez utasitással Ferdinánd követet küldött Zsigmond királyhoz, biztosokat Izabellához és a' magyar urakhoz, kik nevében nyilvánitsák: hogy ő híven ragaszkodik a' nagyváradi szerződéshez, 's hogy ezen szerződés' értelmében magának követeli az egész országot. [4])

Perényi Péter, ha Vráncsicsnak hitelt adhatni, János' halálának hirére Sárospatakon harangszóval, ágyudörgéssel 's italosztogatással üllötte az eseményt. Ő 1537. óta külsőleg János' felekezetéhez tartozott, egyike volt azon biztosoknak, kik a' lundi érsekkel Nagyváradon megkötötték a' békét; de érintkezésben maradt Ferdinánddal is, 's ennek megegyezésével, úgy látszik, fűzte tovább János' felekezetével a' vi-

3) Hammer, III. k. 223. l.
4) Bucholtz, V. k. 142. l.

szonyt. Midön a' vajdák Erdélyben pártot ütöttek, folyton folyt köztök és Perényi között a' titkos értekeződés; Péter gróf egyike volt azoknak, kik Ferdinándot felhivták: ragadná meg az alkalmat egész Magyarországnak megszerzésére.

János' halála után Perényi nyiltan Ferdinánd mellett fellépett, és Sárospatakról Egerbe jött Frangepan Ferenczhez, ki lemondván a' sokfélekép megnyesett kalocsai érsekségről, mindkét király' megegyezésével, úgy látszik, Eger' dúsgazdag, és Szalaházy által megüresült püspöki székére lépett. [5]) Ketten tanácskozmányt hirdettek Gyöngyösre, mellyben Ráskay István, Balassa Zsigmond, Bebek Ferencz is részt vettek, 's mellynek végzéséből Perényi Erdély' rendeit Ferdinándhoz csatlakozásra kérte, felhíván őket: hagyjanak fel a' vajdák' üldözésével, máskülönben kénytelen lesz ő, Perényi, Fogarast fegyveres erővel felszabadítani. [6]) Gyöngyösről Egerbe mentek a' főbbek, honnan augusztus' 30. án Károly császárhoz levelet irtak, illy értelemben: „Felséged előtt már tudva leszen urunk', János király' halála, tudva, mik történtek nálunk azóta. A' közügy veszedelemben forog. Mi attól tartunk, hogy a' török császár vagy nyiltan fogja maga számára elfoglalni az országot; vagy olly ürügygyel, mintha az elhúnyt' fiának oltalmat hozna, magához rántani. Gyengébbek vagyunk, mintsem hogy hatalmának ellenállhassunk. Az elhúnyt király főleg ez okból lépett császári felségeddel és testvérével, a' római királylyal, egyességre .... Mi, ezen egyesség' elömozditói, jelenleg senkit sem tudunk e' világon, ki sebeinket hegeszthetné, 's Magyarországot, a' keresztyénségnek e' nemes tagját fenntarthatná, mint egyedül felségedet... És mert felségedtől hazánk' javát várjuk, mert

5) Frangepan 1540. augusztus' 30. án Károly császárhoz adott levelében, mellyről mindjárt szó leszen, magát már egri püspöknek irta; valószinü hogy 1543. ig a' kalocsai érsekség' javadalmait is birtokolta.

6) Vráncsics, Katonánál, XX. k. 1401. l.

ezzel felségednek és testvérének java is szoros kapcsolatban áll, rokonainkat, barátainkat nézetünkhez ügyekszünk hajlítani, remélvén, hogy császári felséged komolyan fog ez ügyhez állani. Részünkről elkerülhetlenül szükségesnek látjuk: hogy felséged és testvére vagy komolyan kezeljék ez ügyet, vagy hagyjanak fel végkép vele. Hanyag működés bizonyos bukás.... Ha Buda, az ország' feje, mit Isten ne adjon, török kézbe esik, oda van minden..... Isten' örök irgalmára kérjük felségedet: gondoskodjék e' birodalom' elfoglalásáról és megtartásáról, hogy utódainkkal egyetemben felségednek és felséged' testvérének szárnyai alatt szolgálhassunk. Ezt pedig eszközölheti felséged, ha szerződésre lép a' törökkel 's illetőleg adófizetésre ajánlkozik, vagy ha erőhatalomhoz nyúl; mindkét esetben nézetünk szerint, — mire felségedet alázatos tisztelettel figyelmeztetjük, — szükséges az egyesség Francziaország' királyával. Miről felséged netalán a' legkeresztyénebb király' kedveért lemondana, azt uzsorával fogja visszanyerni, ha Magyarországot szabadon, egészen kezébe ejtheti. Ha azonban felséged sem az egyik sem a' másik eszközhöz nem akarna nyúlni, mit igen fájlalnánk, akkor Isten' szerelmére kérjük, ne akarja vesztünket, hanem mondasson le testvérével az ország' azon részéről, mellyet kezében tart; hadd kisérljük meg, magunkra hagyatva, legalább imígy-amúgy megtartani a' hazát.... Higye felséged, ha komolyan nyúl az ügyhez, akkor vagy senki sem, vagy csak kevesen, 's ezek is hatás nélkül... fognak tőlünk eltérni; mert hiszszük és valljuk, hogy felséged és testvére őszintén töltendik be azon igéreteket, mellyek néhai királyunk' fiának és hátrahagyott özvegyének tétettek, 's azon kötelezettségeket, mellyekre az ország' irányába léptek...." [7]

Török Bálint, felhagyván Fogaras' vívásával, mellyre

---

7) Bucholtz, V. k. 135. l. Gévay, III. k. 3. f. 88. l.

János által mintegy kényszerítetett, a' főváros', 's az özvegy királyné' oltalmára Magyarországba indult. Martinuzzi és Petrovics Budára mentek vele; september' 15. én Székesfehérváron voltak néhai urok' tetemeinek eltakarításán. E' közben Majlát és Balassa Erdély' rendeit Segesvárra hívták, végzést hozatván velök: hogy fejdelmökül azt fogják ismerni, kit a' magyar urak királyokúl választandanak; — ez látszott a' legjobb módnak Ferdinánd' és illetőleg Perényi' kezére dolgozni, a' nélkül hogy a' törököt magokra lázitanák. [8])

Szolimán Verbőczyt és követtársát nyájasan fogadta, 's egy csauszt Budára küldött, hogy saját embere által János' fiának ételéről meggyőződjék. Izabella, János Zsigmonddal karjain, zokogva lépett a' csausz elébe, 's feloldván fűzőjét, szeme' láttára emtette a' kisdedet. A' csausz letérdelt, 's kezét a' gyermekre tévén, Szolimán' nevében megesküdött, hogy e' gyermek fog Magyarország felett uralkodni. Izabella egy úttal hirt vett Konstantinápolyból Majlát' ármányairól, kinek emberei a' királyné' lebetegedését, János Zsigmond' születését kétségbe vonták. October' 9. én Bebek Imre gyulafehérvári prepost és Tomory Ferencz által levelet küldött az erdélyi rendeknek, intőt, hogy a' magának főkapitányi hatalmat tulajdonító Majlát' cselszövényeitől ovakodjanak. [9]) Röviddel utóbb Ferdinánd' levelét vették a' rendek, mellyben tudtokra adatik, hogy Nádasdy Tamás, Balassa

---

8) A' ránk maradt történeti emlékek kétségen kívül helyezik, hogy a' vajdák, különösen Balassa titkos egyetértésben voltak Ferdinánddal, de fogásaikat, mellyekkel éltek, hogy szándékukat palástolják, 's hogy Ferdinánd' bukásának esetében állásukat biztosítsák, nehéz magunknak megfejtenünk. Az sem szenved kétséget, hogy Majlát nem mondott le egészen a' reményről, bizonyos conjuncturák között a' tartományt török felsőbbség alatt, Magyarországtól függetlenül birtokolhatni. V. ö. Katona, XX. k. 1419 's kk. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 88 's 93. ll. Podhradczky, Két magyar krónika, 68. l.

9) Eder, Script. Transsilv. II. k. 214. l.

Zsigmond, Horvát Gáspár fegyveres erővel hozzájok készülnek, a' jórend' helyreállitására, a' tartomány' biztosítására.

Martinuzzi és Petrovics september' második felében János Zsigmondot a' Rákoson királyul kikiáltatták; nagykoruságáig a' főhatalom Izabellára bizatott 's az országtanácsra, mellynek tagjaivá egyelőre Martinuzzi, Petrovics és Török választattak. [10]) E' végzés siettette Ferdinánd' elhatározását, ki most Bécsből és Németújhelyből irányt adott híveinek. Fels Lénárd october' 9. én válogatott hadakkal Esztergomnál állott, melly hadi működésének központúl szolgált, 's hová Ferdinánd' naszádai már korábban aláusztak. Perényi Péter, most már kanczellár 's az ország' főkapitánya, hadaival hozzá csatlakozott, hozzá Bánffy Boldizsár, Lévay Gábor, Ráskay Gáspár 's mások. Visegrád kilencz napi ostrom után kezökben volt; a' várnagy Deák Bálint foglyuk, 's az őrség' nagyobb része rakásra ölve; kétszáz társuk' halála dühre gyúlasztotta a' vívókat. Visegrádnál átkeltek a' Dunán, bevették Váczot, 's az ellenség' csekély számu naszádai által nem akadályozva, ismét a' folyam' jobb partjára vették magokat, hogy Óbudán tábort üssenek. [11]) Izabella, Fels' közeledésének hirére, egyik hivét Németújhelybe küldötte, 's készznek nyilatkozott egyezkedésre. Ferdinánd october' 17. én Fels Lénárdot, Perényi Pétert, Révay Ferenczet, Salm Miklóst a' híres hadnagy' fiát, és Várday Pált bízta meg az ügygyel. Utasításukhoz képest mindenek előtt azon kellett lenniök, hogy Budát kezökhöz vehessék; mi, ha megtörtént, egyengetve van az út, 's Erdélyt is könnyü lesz hűségben tartani. Martinuzzit és Petrovicsot ügyekezzenek fényes igéretek által megnyerni; biztosítsák őket, hogy tanácsosai lesznek a' koronának, azonképen, mint ha János' halála után nyomban

---

10) Vráncsics, Katonánál, XX. k. 1417. l.

11) Istvánffy, XIV. 229. l.

Ferdinándhoz állottak volna. Budának, Pestnek visszanyerése a' fő feladás. Az alkudozások a' táborban történjenek; 's ha a' királyné személyesen is akarna nyilatkozni, menjen be hozzá Salm. [12]) Izabella' biztosai, kik eddig a' nagyváradi szerződést, mint mellynek kihirdetése elmaradt, érvénytelennek állitották, most épen ezen szerződésből meritették védveiket. Ferdinánd ugyanis az alku' értelmében mindaddig nem léphetett egész Magyarország' birtokába, míg Zápolya' valamennyi jószágai fiának át nem adattak. Már pedig — mint egy jámbor magyar e' korszakból irva hagyta, — „Thurzó Elek és Révay Ferencz, kiknél zálogul János' öröksége vala, 's kik igen benn valának a' királynál, semmiképen nem akarván illyen jószágok és várak nélkül lenni, testtel lélekkel azon valának, hogy békeség nem lenne; és Ferdinándos király azonképen nem akarja vala híveit bolygatni módjának kivüle a' jószágokban, kit ő adott vala nekiek.“ [13]) Salm' személyes találkozása a' királynéval szintén eredmény nélkül maradt; Izabella egy részről panaszt emelt

---

12) Bucholtz, V. k. 143. l. Jovius és Istvánffy Salm' küldetését korábbra teszik, de Podhradczky' kronistájánál is olvassuk (74. l.): „A' követek haddal együtt menjenek, és szintén hogy Buda alatt lesznek, követeket az táborba bocsássák el. Melly tanács nem jó lön, mert kik Budában valának, nem tudván, micsoda járásban valának, hogy illyen közel jüvén, szintén az szombat-kapu alatt szent Péter mártirnél manu altera pacem ostentantes, altera bellum intentantes, megizenik nekiek, hogy iste modus non est paci tractandae conveniens. Azért távolabb szálljanak, mert öket ott nem szenvednének, és azutan mi dolgok békeség felöl volna, onnat jelentenének, és meghallgatnák öket. Ezt ök jó kedvvel nem mívelik vala, mert szégyenlik vala; de Budából hogy kezdének löni reájok, harczonni keményben velek, károkkal hátra Óbudára mászának. Onnat oztan, fide publica ultro citroque data et accepta, conveniálni öszve és tractálni kezdének.“ Egyébiránt nem valószinü ugyan, de nem lehetetlen, hogy Salm már korábban is Izabellánál volt Ferdinánd' nevében, mit Podhradczky' kronistáinak egykét szavokból is lehetne következtetni, 's mire Ferdinándnak augusztus' 18. án Máriához adott levele (Bucholtz, V. k. 142. l.) is látszik mutatni.

13) Podhradczky, ugyanott, 73 's 75. ll.

Martinuzzi és Török ellen, kik elhatározását fogva tartják; más részről azzal mentegetődzött, hogy atyjának tanácsát kivánja bevárni. [14])

Az értekeződés' folyama alatt Perényi' magyar hadai Fels' vallon és német zsoldosaival összekaptak; 's midőn a' vezérek személyesen ügyekeznének a' vitát lecsillapítani, Fels czombján megsebesítetett, Perényit nyakán kővel találta egy gonosz kéz. A' fegyelem' hiányához még hozzá járulván, hogy Buda, hatalmasan megerősítve 's a' szükségesekkel bőven ellátva, húzamos vívást is könnyen kiállhatna, Fels tanácsosnak vélte, Pest' elfoglalása után seregével Visegrádig visszavonúlni, 's némi pótlékul, a' fellegvárt, mellyet minapában bántás nélkül hagyott, [15]) bevenni. [16]) Utóbb Tatát is elfoglalta, 's hadainak részét Veszprémbe Török Bálint' jószágainak pusztítására küldötte. Perényinek sükerült Székesfehérvárt Ferdinándnak megnyerni.

Verbőczy és Eszéky october' 17. én Konstantinápolyból adott levelökben küldetésök' szerencsés sükeréről kivánták az országtanácsot értesíteni. „A' hatalmas császár, — így szól a' levél, — boldog emlékezetü urunk' fiát, atyai trónusán egész Magyarország' és Erdély' birtokában hagyja.“ [17]) A' követek reményöket fejezték ki, hogy két nap mulva Magyarországba fognak indulhatni, bővebb jelentést teendők a' szerencsés fejleményről, mellyet a' török évkönyvek ekkép említenek: „János' fia harács' (adó') fizetésére köteleztetett, 's követei megvitték neki az oklevelet.“ [18])

---

14) Istvánffy, XIV. 228. l. Jovius, XXXIX.

15) Visegrádon három erősség volt: a' város, lenn a' folyam' partján, Róbert Károly' egykori székhelye; a' hegynek közepén az ugynevezett vízi torony, mellyben a' monda szerint, László király Salamont fogva tartotta; legfelül a' fellegvár, hol őseink a' koronát őriztették.

16) Fels Lénárd' levele Nádasdyhoz, Visegrádról, 1540. november' 25. én, Praynál, Epist. Proc. II. k. 90. l.

17) Pray, Epist. Proc. II. k. 87. l.

18) Ferdi, Hammernél, III. k. 224. l. Gévay, III. k. 3. f. 102. l.

Laski october' 31. én érkezett Konstantinápolyba. Érkezését megelőzte a' hír Ferdinánd' újabb hadjáratáról Buda ellen. Emlékezel-e válaszomra, — rivalla elébe november' 7. én a' szultán — mellyet ama' szerződésre nézve (a' nagyváradit érti) taval adtam volt? — Emlékezem. — Mondd el. 'S Laski elmondotta, hogy Jánosnak nem állott hatalmában szerződésre lépnie azon ország iránt, melly nem az övé, hamen a' szultáné. — 'S mi czélra küldötte urad hadait az én országomba? viszonzá Szolimán? mondhatom, jól ért a' csaláshoz. Fegyverszünetet kér a' nyár' végeig; 's aztán felfegyverkezik, hogy Budát megtámadhassa. Most tél van, de a' tél után tavasz és nyár következik. — Laski' válaszát, hogy János maga kivánta, miszerint halála után Ferdinánd Buda alá jöjön, hogy Ferdinánd és bátyja, a' császár, békét akarnak, Szolimán' szidalmai követték; Lufti és vezértársai hallgatásra, távozásra intették a' követet. A' szultán dívánt tartott, 's végzés hozatott: hogy nyomban hozzá kell fogni a' hadviseléshez. Parancs ment a' basákhoz, készüljenek, 's mentegetésül ne emlegessék a' téli időt. Laski a' nagyvezir' házába záratott, és Szolimán Drinápolyba indult. [19])

E' közben Czernahorski Endre, Zsigmond lengyel király' követe Bécsbe érkezett, 's Ferdinánd' megegyezésével lement Budára, hogy tanácsot, irányt adjon Izabellának. [20]) A' válasz, melylyel Bécsbe visszajött a' követ, Martinuzzi' és Török' zsarnokságáról szólott; a' kénytelenségről, türni az országtanács' intézkedéseit, míg befolyását, hatalmát visszanyerendette a' királyné. Ferdinánd úgy vélekedett, hogy Izabella kap az alkalmon, ügyét húzás halasztás által partra segíteni.

---

19) Hammer, III. k. 225. l. Bucholtz, V. k. 145. l. Gévay az id. h.

20) Bucholtz, Urkundenbuch, 299—302. ll.

1541.] 1541. januáriusban Gerendy Márton az erdélyi rendek' nevében Ferdinándhoz érkezett; ők hűséget fogadtak neki olly feltétel alatt, hogy szabaditékaikat megerősítse, 's egy évnegyedre ezer lovast, háromezer gyalogot és nehány ágyút rendelkezésökre küldjön; addig Majláť kezében maradt a' hódolati oklevél. [21]) Februárius' 1. én Bebek Imre, Perényi Péter' kiséretében Ferdinándnál volt, Izabella' szándékát kijelentendő, méltányos feltételek mellett és szüléinek megegyezésével Budát általadni. A' királyné ujból panaszt emelt Martinuzzi ellen, kinek elfogatását vagy megöletését czélba vette, 's e' végre a' pesti őrséget oda utasítatni kivánta, hogy szükség' esetében segédet nyújtson. Ferdinánd erre késznek nyilatkozott, 's februárius' 8. án igéretet tett, hogy azon esetre, ha Izabella Budát általadja 's igényeiről az országra lemond, fiának harminczkétezer arany forintnyi jövedelmet biztosít, 's azonfelül Pozsony várát és városát úgy Nagyszombatot és Trencsént kezéhez juttatja, ollykép azonban, hogy a' pozsonyi és trencséni harminczadok' jövedelmei ama harminczkétezer forintba betudassanak; — addig fogván ezen intézkedés érvényes maradni, míg János Zsigmond atyai örökségét kezéhez veendette. Izabella bírja csorbitatlanúl hitbérét, 's fia' halálának esetében évenkint tízezer forint járjon ki neki; egyéb pénzbeli követeléseit itéljék el Károly császár és Zsigmond király közösen a' mármár megnyilandó regensburgi országgyülés' alkalmával. Minthogy pedig a' legparányiabb időhalasztás is veszedelemmel jár, — szükséges lévén Budát még a' török' érkezése előtt megerősíteni, — tíz nap alatt történjék a' várnak átadása. — A' terv Izabellával közöltetett, ki februárius' 15. én kelt levelében Bebeket arról vádolta, hogy megbízását általhágta; ő, a' királyné, kész ahhoz járulni, mit szüléi és Ferdinánd

21) Eder, Script. Transsilv. II. k. 241. l. Bucholtz, V. k. 146. l.

ez ügyben végezni fognak, — ennek nyilvánitására volt Bebek felhatalmazva, nem holmi tervek' kovácsolására. Czernahorski hasonló választ hozott Izabellától, midőn ez idétt ujból Budán megfordult. [22])

Jahjaoghli szendröi basa, Szolimán' parancsához képest, még a' télen Kalocsáig nyomult elé; Petrovics Péter ezer ráczczal hozzá csatlakozott. [23]) Kikeletkor Uzref és Murad bosniai bégek is hozzájok érkeztek, 's naszádaikkal egyetemben Vácz ala indulván, Török Bálint' ágyúinak segedelmével bevették a' várost. 'S most Pestnek vívásához fogtak. Fels négy zászlóalj csehet, két zászlóalj németet, háromszáz huszárt és ezer naszádost hagyott Pesten, kik a' helyet olly erélyesen oltalmazták, hogy Jahjaoghli és társai rövid idő mulva szándékukkal felhagytak. [24])

Ferdinánd, miután morváktól és csehektől [25]) 's német örökös tartományaitól segédet pénzben, katonákban szorgalmazott, 's miután hasonló czímmel Magyarországon köz felkelést hirdetett 's egyegy forintot követelt minden jobbágyházhelytől, [26]) májusban Regensburgba indult. Nádasdy Tamás most már tárnok és vasi főispán, 's Frangepan Ferencz vele voltak; az utóbbik június' 9. én beszédet mondott a' németbirodalmi rendek előtt, mellyben őket felkérte: mentenék meg a' török düh elől nem a' magyar nemzetet, hanem Németországot Magyarországon; 's vessenek valahára véget vallási

22) Bucholtz, Urkundenbuch, 302—318. ll.

23) Podhradczky, Két magyar krónika, 43. l.

24) Jovius, XXXIX.

25) A' cseh rendek e' tárgyban magok kivántak a' magyar rendekkel tanácskozni; 's Ferdinánd elvben nem nyilatkozott a' kivánság ellen, de az időpontot roszúl választottnak itélé, a' veszély' közelvolta 's az illyetén tanácskozások' hosszadalma miatt. — E' helytt nem hagyhatjuk érintetlenül, hogy röviddel Zápolya' halála után az elégedetlen cseh-morva rendek' küldöttei Kolosvárra érkeztek, kik őt koronájokkal akarták megkinálni (Vrántsics, Katonánál, XX. k. 1404. l.)

26) Katona, XXI. k. 10. l.

feleseléseiknek. [27]) 'S a' rendek csakugyan gyors segédül négy hónapnyi zsoldot igértek tízezer labancz' és kétezer lovas' számára, de a' gyors segéd ez alkalommal is elkésett, 's Károly császár a' helyett hogy testvérével egyetemben Magyarországon vívna meg az ozmánokkal, Algírba ment őket felkeresni.

Fels' helyébe, ki beteges volta miatt, 's mert Perényivel ellenségeskedésben állott, alkalmatlannak látszott a' vezérségre, Roggendorf Vilmost léptette Ferdinánd, ugyan azt, ki tíz évvel korábban Budának vívását süker nélkül megkisérlette. Midőn Roggendorf május' 3.án húszezer magyarral, némettel, csehhel 's több rendbeli ágyútelepekkel Komáromból Buda alá érkezett, nem csekély meglepetésére új bástyákat és tornyokat talált, mellyeknek lételét sem tudta, mert az 1530. diki vívás után emeltettek. Az aggastyán hadvezér ágyútelepeit részben a' Gellérthegyre vonatta, 's a' királyi várlakra süttette. Az első üdvezlet után hirnököt küldött az elrémült királynéhoz, ki őt Ferdinánd' igéreteinek elfogadására intse. Török Bálint ekkor hadaival a' Drávánál volt, 's Dombót vivta; Budavárban Martinuzzi György, Petrovics Péter, Verbőczy István, Batthyány Orbán, Markos Péter voltak a' királyné körül. Fráter György — így neveztetett széltiben Martinuzzi, — pánczélt öltött csuhája fölébe; harczias szeszélyében esküdözött, hogy kész inkább törökké válni, mint Budát Ferdinándnak általadni; 's Roggendorf' üzenetére válaszul adá: a' királyné nem olly eszeveszett, hogy a' szepesi herczegségnek elsőbbséget adjon Magyarország felett; de szivesen fogja látni, ha Roggendorf udvariasságában mozsarait nem tölti meg olly túlságosan, máskülönben egy emedisznó a' királyi ólban időnek előtte találna megfiadzani. Vidd meg ezt üzenetül amaz eszelős aggastyán-

27) Pray, Annales, V. k. 345. l.

nak, ki halálát jött keresni azon árkokban, hol már egyszer roszúl járt; 's ki a' hazafiúi lelkü józan magyart részeg zsoldosok és hívságos durranások által akarja tisztétől elrettenteni. [28])

Izabella Roggendorfnak más üzenetet küldött. A' lengyel követek, Czernahorski-prepost, kit már említettünk 's Gorka Endre poseni várnagy és felső lengyelországi kapitány ki 's bejártak a' királyi várból Roggendorf' táborába 's Roggendorf' táborából a' királyi várba, tanakodva mint lehetne a' várt, Izabellának veszedelme nélkül Ferdinánd' kezére játszani. A' királyné' kincsei már szekerekre voltak rakva, midőn a' szándék kitudódott. Az országtanács a' lengyel urakat a' várból kiűzte, 's Martinuzzi szorosabb őrizet alatt tartotta a' királynét. [29])

Roggendorf most leszállván a' Gellérthegy' magosságáról a' hegy' oldalában 's a' szomszéd madárhegyen sánczot vettetett, 's éjjel nappal törette a' vár' falait. Perényi keletéjszakról, a' bécsi, akkor szombati kapu előtt fogott állást; a' fővezér maga a' zsidó temetőben, a' mai Krisztinavárosban ütött tábort. Martinuzzi folytatván ingerkedéseit, megkövette Roggendorfot, hogy őt minapában eszelős vén embernek szidta; épen ellenkezőleg, lehetetlen nem csodálnia bölcs belátását azon férfiúnak, ki temetőt szemel ki táborhelyül magának és seregének. [30]) A' vívó hadak újabb faltöréssel válaszoltak, 's június' 1. én, a' zsidó, mai székesfehérvári kapu' közelében, a' királyi kerteknél, már olly mértékben voltak a' falak összeroncsolva, hogy a' kétezernégyszáz főből álló csekély őrség aggodalommal nézett a'

---

28) Jovius, XXXIX.

29) Pray, Epist. Procer. II. k. 106 's 385. ll. Podhradczky' id. m. 36 's 43. ll.

30) Jovius, XXXIX. Istvánffy, XIV. 233. l. (ki Török Bálintot helytelenül a' várban hiszi). Podhradczky' id. m. 43. l.

jövő napnak, a' jövő ostromnak elébe, mellyhez a' lábtók még szerdán este botorúl kiaggattattak. Benn a' várban példátlan munkásságban folyt le az éjtszaka; a' falakkal párhuzamosan vont árkok' hosszában újabb sánczok hányattak; a' falak, mennyiben lehetett, kijavíttattak; a' vívók' lábtói elszedettek. Csütörtökön hajnalban megnyílt az ostrom; Roggendorf' emberei feljutottak a' bástyára 's a' szent János' kápolnája megetti házak közül nehányat elfoglaltak; de a' belebb vont árkok, az oltalmukra felállított ágyútelepek, Martinuzzi' puskásai, a' kövek férfiak' és nők' kezéből, visszavonulásra kényszeritették a' vívókat. Halottaik' száma kétszázhuszonnégyre ment, a' megsebesítetteké több százra. Perényi' ostroma, 's egy más, mellyet a' naszádosok Zárai Jeromos' vezérlete alatt a' zsidó utczáról tettenek, szintén visszaveretett; Zárai rövid idő mulva elhalt sebében, mellyet ez alkalommal vett vala. A' vívók' táborában nagy volt az elcsüggedés, 's Budában nagy az öröm; Martinuzzi „téged Istent dicsérünk"et énekeltetett a' vár' valamennyi egyházaiban. [31])

Azalatt míg Roggendorf kisérletet tett aláárkolni 's felrepíteni a' bástyákat, mit ügyesen vezetett ellenárkok mód felett megnehezítettek, Szolimántól levél jött a' budaiakhoz, tartanák magokat addig, míg harmadik vezíre Mohamed basa megérkezendett. E' hír a' budai polgárság' főbbjeit régforrallt szándékuk' munkába-vételére birta. Ferdinánd, mindjárt János' halála után azon volt, hogy a' város' polgárságát magának megnyerje. E' végre 1540. november' 11. én Zápolya' azon levelét, melly a' budai polgárokat egytől egyig az ország' nemeseinek sorába iktatá, részéről is megerősítette, azon feltétel alatt azonban, hogy egész Magyarország-

31) Podhradczky, Két magyar krónika. 43. l. Jovius, XXXIX. Pray, Annal. V. k. 343. l. Bucholtz, V. k. 154. l.

nak 's névszerint a' budai várnak Ferdinándhoz kerülését ők is elősegitsék. Az oklevél Révay Ferencz' kezéhez adatott, kinek alkalma volt titkos értekeződésbe ereszkedni a' városi tanácscsal, 's ki 1541. februáriusban Ferdinándot addigi eljárásáról értesitvén, kivált abban látott akadályt, hogy a' budai polgárok János Zsigmondnak, mint királyuknak már megesküdtek. Szolimán' levelének érkezése után, a' városi tanács úgy vélekedett, hogy Martinuzzi a' várt nem az országnak, nem János Zsigmondnak, hanem a' török császárnak akarja megtartani; 's illy körülmények közt a' polgárok feles számmal nem láttak hitszegést benne, ha Izabella' megegyezésével a' várt Ferdinándnak általadják. Két egykoru jámbor magyar, Bornemisza Tamás budai tanácsbeli 's egy másik, amannál nagyobb belátásu, kinek neve nem tudatik, [32]) irásban reánk hagyták, mit szándékolt, mit művelt a' budai tanács. Elmondom saját szavaikkal, hadd lássa belölök az olvasó, mint gondolkozott, mint érzett, mint szólt akkor a' budai magyar polgár.

‚A' budai tanács titkon két polgárt külde királyné asszonyhoz, tudakozni, mihez tartanák magokat. Királyné asszony illyen választ ada: én, úgymond, immár nektek semmit nem tudok segíteni, hanem azon eszeskedjetek, hogy a' némettel megegyenesedjetek, valamint lehet, jóban; hogy mind fejetek, morhátok, mind feleségtek, gyermektek török császár' rabságába ne essenek. Azért titkon a' németekhez kiküldjetek, úgy mond. — A' budai tanács azt végezé még: beküldjenek két polgárt királyné asszonyhoz, hogy, ha Budát meg kell adni a' németeknek, a' Budában való uraknak mint leszen dolgok? kell-e érettök könyörgenie, avvagy nem

32) Hogy Vrántsics Antalt nem tartom e' krónika' szerzőjének, már felebb említettem; véleményemet, ha szükségesnek találtatnék, belső, külső okokkal támogathatnám, 's fogom is támogatni, ha Magyarországon még jelenleg is Antal érsek tartatnék e' krónika' szerzőjeül.

kell? Királyné asszony azt üzené a' budai tanácsnak, hogy semmit nem kell érettök könyörgeni, mint árulókért; mert mind titeket budaiakat, mind engemet fiammal egyetemben régen török császárnak elárultanak, csak a' császár' jövetelét várják, ki immár útban vagyon.

Az időben fő budai bíró Turkovics Miklós beteges vala annyira, hogy házából ki nem járhatott, hanem Palczan Pétert, ki akkoron Budában kisbíró vala és minden gondját a' várasnak viseli vala, ezt Turkovics Miklós egynehány jámbor polgárokkal hozzája hivatta, a' kikhez bízott, és kik a' törököket nem szerették és királyné asszonynak és az ő fiának hívek volnának; mert voltak ugyanazon tanácsban ollyak, kik a' törököt igen remélették, valami olly dolog esett a' tánacsban titkon, mind bemondták a' fráter Györgynek. A' bíró tizenkét magával hités volt királyné asszonynak 's az ő fiának, és királyné asszony is hites volt a' bírónak és a' tanácsnak, hogy mind jó szerencsét mind gonoszt együtt akarnak megkisérteni. E' tanácsban voltanak, kik a' dolgot értették, főkép a' két bíró, Siry Imre, Bácsy Ferencz deák, Bornemisza Gergely, Bornemisza Tamás, Szabó Imre, Szabó Fülep és a' várasi notários Borbás deák. Végezék, hogy titkon a' német táborba küldenének, és a' német hadnagygyal, Roggendorffal tanácskoznának, miképen Buda és királyné asszony török kézbe ne esnének, és jó szerzés alatt Budát a' német királynak megadnák.

E' dolognak megszerzésére kiküldik Bornemisza Gergelyt illyen ok alatt: hogy ha a' német hadnagy a' magyar urakkal arra reá felel, hogy Budát megadván, minden urak, kik akkoron Budában voltanak, fejöknek, jószágoknak kegyelem lenne, valakik a' német király ellen fegyvert nem vonnának; és Magyarország a' régi szabadságban megtartatnék, mind nemes mind paraszt; és hogy király ő felsége soha német tiszttartót nem vetne a' magyarországi várakba és

jövedelemre; és kiváltképen királyné asszonynak megadná minden örökét, ki azelőtt János királyé volt; és minden örököt, kiket Ferdinándos király zálogba hányt volna, azt is megszabadítaná, királyné asszonynak megadná. Ezt is hagyták vala Bornemisza Gergelynek: hogy semmiképen a' váras-feladást ne mívelje, hanem ha a' magyar urak, Perényi Péter, Seredy Gáspár, Bebek Ferencz, Nyáry Ferencz, Révay Ferencz, mind hit szerint fogadják, hogy Buda' megadásakoron személyök szerint fegyverekben, jámbor szolgáikkal ott forgódnának elöl, ezek között hétszáz gyaloggal 's magyar huszárokkal — fele lenne puskás fele pánczélos, pajzsos, kopjás; hogy ha a' német valami dúlást akarna tenni, tehát ne hagynák.

Roggendorf a' német hadnagy az articulusok szerint mindenre rá felele és keze alatt irást adott vala, hogy király' képében mindent megállana, és a' királylyal is megállatná. De Roggendorf valamire való gondolatában semmiképen ezt a' magyar uraknak hirré nem tevé, hanem e' dolgot közlé Varkócz Györgygyel, ki Pestet a' török ellen megtartotta vala. Ugyan ezenben, hogy immár reájok verradni kezdett volna, (június' 14. én) csak hertelenséggel valami lancsokkal (landsknechtekkel, labanczokkal), fegyveresekkel és naszádosokkal Buda felé indula. Roggendorf a' zászlót adja az önnen fiának, hogy ha Budába bemehet, tehát a' zászlót feltegye, és a' tisztesség övé legyen; kit az Isten nem akara.

A' budai kisbíró Palczan Péter a' boldog asszony czimeteriomon (a' mai fő plebánia-egyház alatt) szent Mihály felöl a' kis kaput felnyittatá és a' német hadat beereszté, és a' piaczig be Budába vivé, szintén a' pelengérig és tanácsházáig. És mikoron be csendesen megtakarodnának, történet szerint néminemü két várasbeli személy egy házból ki, utczára esének, nem tudva, mi lenne a' dolog; és látva jó rend fegyveres népet, az egyik megkérdi: kicsodák vagytok? ad-

jatok jelt. Ott azonnal egy német semmit nem várva, csak gyorsan bárddal azt az embert általveré. A' másik megszidván őket, mondá, hogy ezek németek volnának. Ezen osztán tovább mene a' szó, hogy bizonyában németek lennének. És mert a' váras' istrázsa-népe boldog asszony czimeteriomban áll vala, a' Petrovics Péteré penig pelengérnél és a' tanácsháza' táján, a' várasi istrázsa tetteté, hogy nem látta volna azt a' népet, mert Palczan Péter, ki őket bebocsátá, ott forgódik vala. A' Petrovics Péter' istrázsája, ki pelengér' és a' tanácsháza' táján vigyáz vala, nem hallgata, hanem mindjárást megkérdi felebb szóval: kik vagytok? adjatok jelt? kit noha a' hadnagynak, Roggendorfnak, a' tanács' követei megjelentettek volna, de azok a' németek semmi egyéb jelt nem tudának mondani, hanem csak: her, her, her. Ott azonközbe sok ember kiáltani foga: németek, németek a' várasban vadnak! és azon helyen mindnyájan reájok rohanának; és érkezvén Petrovicstól is a' nép, a' magyar fegyvert kivona, a' német hátot ada, és annyira őket vágni kezdének, hogy mindenik a' kis ajtót, kin bejöttek, meg nem leli vala, mert a' falon is általsietve egyik másik nyakára szökik vala. Roggendorf' fia a' zászlót is elveszté, és őmaga is nehezen szalada; kinek az atya fő tisztességet keres, ha szerencsével megszerződött volna. Ezt míveli az irigység és a' kétség, kibe valának nálok a' magyarok, kiket ha előjáróba bocsátta volna Roggendorf, jelt is tudtak volna mondani, járni is a' dologba, kit elékbe adtak a' személyek, kik Budát németeknek szerzik vala: könnyebben is megcsalhatták volna a' budaiakat, látva, ők hasonlók nekiek öltözettel, fegyverrel, nyelvvel.

Ezt meglátván Palczan Péter, hogy a' német Budából kifutott volna, mindjárást ő is megjedvén, feleségét, gyermekit, minden morháját elhagyván, a' Ráskay' házán, melynél bástya vagyon, Budából Bácsy Benedekkel kiszalada,

a' német táborba mene. Bornemisza Tamás mind feleségét, gyermekit, szolgáit és morháját Budában hagyván, a' zsidó kis kapun, ki zsidó kapunál vagyon, Dreylinger Tamással kiszalada, a' német táborba menének. Korcsolyás Péter, Bornemisza Gergely, ezek még a' németekkel kimentek volt, látván hogy semmi nem kelle a' dologba.

Azonban e' dolog az uraknak hirré lön. A' zsoldos népet és mind az egész várast felindíták, nagy dühösséggel a' Dreyling' házát feldulák, minden morháját mekzsákmánlák. A' Bornemisza Gergely' házára esének a' sok község, minden morhájában zsákmányt tevének. A' Bácsy Benedekét is ugyanazon módon. A' Bornemisza Tamás' házára esének és kiáltozának: hogy mind feleségét és gyermekit az ablakról aláhányják, hogy mind darabra vágnák, a' vérökből innának. De a' fráter György nem engedé, hanem minden morháját pecsét alá véteté, és feleségét, gyermekit fogságra azon háznál őrizet alá véteté. Palczan Péternek is morháját nem bántá, hanem pecsét alá véteté, feleségét, gyermekit őrizet alá hagyá. Sokakat Budában megfogának a' polgárokban, kik közül kit négygyé vágának, kinek penig fejét vevék és különkülön halállal megölék; de Bácsy Ferenczet négygyé vágák, ki akkoron Budában fő polgár, fő tanács vala.' [33])

II.

Június' végén Mohamed basa, a' harmadik vezír, Török Bálint' kiséretében Budához közeledett. Roggendorf a' Gellérthegy' délkeleti lejtőségén fogott állást, 's a' vele szem-

---

33) Podhradczky, Két magyar krónika, 44—49. ll. V. ö. Bornemisza Tamás' jegyzeteivel ugyanott, 38—41. ll. Révay Péter, de Monarchia et S. Corona r. Hung. Cent. VI. Istvánffy XIV. 234. l. Lazius' jegyzetei Bergmannál, Oestreichische Medaillen, I. 222.

ben fekvő Onos szigeten töltésből bástyát rakatott, mellybe cseh tüzérek szállítattak. Hogy Pesttel közlekedésben maradhasson a' tábor, hidra volt szükség, de azt, midőn készülőben volt, egy szélvész elszakasztotta. Mohamed basa 's az őt nyomban követő romániai beglerbeg Khozrev, a' kelenföldön Buda és Tétény közt ütöttek tábort, bal szárnyuk a' vértesi előfokra támaszkodott, szemben Roggendorf' táborának magyar állatékaival. Török Bálint könnyü szerrel eleséget szállitott a' várba, mellynek őrségét és lakosait éhség fenyegette. Roggendorf' hajóserege huszonnégy gályából, nyolczvan nagyobb kisebb naszádból és száz sajkából állott; a' törököké felénél kisebb volt, 's ha Roggendorf Perényi' tanácsát követi, és a' Csepelsziget' éjszaki szélét megszállja, a' törökök még mozgalmaikban is gátoltatnak. Szolimán' hadnagyai nyomban felhasználták a' németnek hibáját, 's ágyútelepet vetettek a' sziget' csúcsára, hogy saját hajóikat oltalmazzák 's Roggendorféit folytonosan háborgathassák. A' török naszádosok egy reggel az onosi erősséget bevették 's a' benne volt cseheket mind levágták; de Roggendorf' hajós népének — jobbára magyar legénység — sükerült a' bástyát meg' visszavenni, négy török naszádot elsüllyeszteni, hármat elfoglalni.

Mohamed basa több ízben támadta meg a' német tábort, de mindannyiszor erős ellenállásra talált. Egy ízben Török Bálint hadaival a' Gellérthegy' csúcsán termett, 's Roggendorf' tábora két tűz közé került, de a' német ágyúk Bálintot visszavonulásra birták. Ferdinánd' hadvezére állásának oltalmára szorítkozott, 's botorúl várta a' regensburgi országgyülés által felajánlott hadakat, mellyekkel támadási hadviselését megnyithassa. A' budai urak is segédet vártak, 's nem alap nélkül, mint amaz: Szolimán június' 23. án kiindult Konstantinápolyból, 's Philippopolon, Sofián, Nisszán át Magyarország' széleihez érkezett.

Illy várakozással mindkét részről, jövén össze a' budai országtanács és Ferdinánd' 's a' császár' békebiztosai, Herberstein Zsigmond 's Mirandola János, természetes, hogy nem volt sükere az egyezkedési kisérletnek. ‚Véghez a' dolog nem mehete, — mond a' felebbidézett egykoru magyar ember, — mert az alja méreggel és csalárdsággal rakva vala.' Ezen összejövetel után Perényi, ki még Mohamedbasa' érkezése előtt a' seregnek Pestre szállitását vagy épen Visegrádra, Esztergomba vonulását inditványozá, nem mulasztotta el Roggendorfot helyzetének veszedelmes voltára figyelmeztetni; 's augusztus' 21. én, vasárnap csakugyan elhatározá a' hadi tanács, hogy mihelyest béestvéledik, négy osztályban Pestre költözködik a' tábor; elsőben az ágyúk, mellyeknek megmentését a' király Roggendorf' lelkére kötötte, 's a' magyar hadak; aztán a' cseh és német lovasság; harmadik 's negyedik sorban a' gyalog zászlóaljak. Midőn az ágyúk 's a' magyarok már túnan voltak, nehány cseh szökevény Budára szaladt, hírül hozni a' tábor' továbbkelését. Mohamedbasa is idején értesült a' szándéklatról, 's a' cseh és német lovasságnak átszállitása után, a' budai őrség 's a' török sereg egyetemben megrohanták az ágyúk nélkül maradt német gyalogságot. A' kik ellenálltanak, felmészároltattak, a' kik futamodásban kerestek menedéket, nagyából a' Dunába ölettek. Roggendorf, a' vén gyermek, sátorában várta a' halált, megsebesítve, 's e' szavakat mormolva: „uram tenkre tette becsületemet, testemet, életemet.“ Nehány híve őt egy naszádra vitte, mások is szerencsésen hajókra kaptak a' szörnyű zavarban; de Martinuzzi felgyújtotta a' Mátyás király' csűrei mellett, — a' mai halászvárosban — magasra emeltetett szénaboglyákat, szövétnekül Kazim beg' naszádosainak, kik több hajót lesüllyesztettek; nehány, köztök Roggendorfé, Komáromba menekült. Augusztus' 22. én hajnalban a' török hadak Pestre szállítattak, mellynek őrsége azonképen,

mint Roggendorf' 's Perényi' öszves lovassága, a' boltok' kifosztása után megfutamodott, vagy felkonczoltatott. Roggendorf' valamennyi ágyúi török kézbe kerültek; a' mi Pesten még kapható volt, az zsákmányul jutott Kazim begnek. ‚Igazat mondok, uraim, — így fohászkodik jámbor krónikásunk, — hogy a' mi ember hala meg a' táborban, kiket levágának, és a' kik futamodás-közben a' Dunába veszének, és kiket Pestben levágának, többen voltanak mind tizenhatezer embernél.' — A' foglyok' száma csak nyolczszázra ment; Roggendorf Komáromból Somorjára vitette magát, hol nehány nap mulva nem annyira sebe miatt, mint buvában meghalt. [34])

Szolimán augusztus' elején Nándorfehérvárra érkezett, Laskit foglyul magával czipelve 's itt hagyva. Egy más, nagynevü férfiú szintén fogolyképen hozatott a' táborba: Majlát István. Péter moldvai hoszpodár, kit János király, röviddel halála előtt, Szolimánnak kiadott volt, 's kit a' szultán most ismét kegyelmébe fogadott, fejdelmi székét visszanyerte, olly meghagyással, hogy Majlátot kelepczébe ejtse. Szolimán gyűlölte a' nagyravágyó erdélyi vajdát, mert Gritti' halálának főszerzőjét látta benne, 's mert tudomására jutott, hogy a' vajda, Perényi és Nádasdy által Ferdinándnak hűséget fogadott. Balibeg nikápolyi basa, török dandárral Fogaras elébe érkezett, 's vele mindkét Oláhországból tetemes sereg' élén moldvai Péter. Követeik Majlátot meghívták, jöne közéjök, 's értené meg a' szultán' akaratját. Balibeg már ezelőtt is megfordult Erdélyben, 's

---

34) Jovius, XXXIX. Istvánffy, XIV. 236. l. Ferdinánd' levele Máriához (Bucholtznál, V. k. 158. l.), melly szerint az onosi sziget' el-és visszafoglalása augusztus' 20. án, egy nappal a' tábornak tovább költözkedése előtt történt volna. Podhradczky, két magyar krónika, 49—51. ll. Thurzó Eleknek, Galgóczról 1541. sept. 5. én Lőcse városához adott levele, Praynál, Epist. Proc. II. k. 112. l. Herberstein' naplója, Kovachichnál, Sammlung ungedruckter Stücke, 258. l.

reményt nyújtott a' vajdának, hogy Magyarország' felosztása' esetében neki jut a' tartomány. A' moldvai barátságot színlett, menevédet adott, túszokat állított. Ennyi biztosíték után Majlát hatvan kísérővel táborukba lovagolt, hol július' 19. én víg lakmározás után kísérőivel egyetemben lefegyverkeztetett, 's Nándorfehérvárra, innen pedig Konstantinápoly' börtön-tornyába szállítatott. Fogaras kaput tárt a' szultán' embereinek felhívására, 's július' 22. én Erdély' rendei rozsali Bornemisza Boldizsár' mint főkapitány' kezébe hűséget fogadtak János Zsigmondnak. [35])

Nándorfehérvártt jutott Szolimán' tudomására, hogy Rincon Antal franczia követ, midőn hozzá készülne, Piémontban megöletett. Hiedelmében, hogy a' gyilkosok Károly' vagy Ferdinánd' béresei voltak, boszút lihegve indult Buda felé; Péterváradnál a' Dunán leuszó holt testek Roggendorf szerencsétlen táborozását hirdették. A' szultán olly gyorsasággal haladt előre, hogy már augusztus' 26. án Buda alá érkezett. Török Bálint, Petrovics Péter és Martinuzzi elébe indultak, magokkal vive a' német foglyokat, hasonlót cselekedtek a' basák; Szolimán, nehány főbbnek kivételével mindnyáját leölette. Augusztus' 28. án óbudai táborából Izabellának és híveinek köszönetet mondatott a' főcsausz által, hogy Budát Ferdinánd ellen annyi erélylyel megvédették; ajándékot is küldött a' királynénak, fiának, az uraknak, a' főbb polgároknak; 's miután a' törvény nem engedi, hogy ő, a' szultán, személyesen meglátogassa a' királynét, tábo-

35) Podhradczky, Két magyar krónika, 69—72. l. Az esemény bőséges szavakkal, körülményesen adatik elő, de belső okai mind a' mellett homályosok maradnak, mint általában Majlát' öszves eljárása az 1540, 41. években. Sógora Nádasdy Tamás ez ügyben szintúgy vakoskodott, mint a' mai történetvisgáló; 1541. május' 17. én Regensburgból Péter hoszpodárhoz levelet írt, mellyben felteszi, hogy ez Majlát által fog Ferdinánddal viszonyba lépni. (Pray, Epist. Procerum, II. k. 108. l.) — Katona, XXI. k. 97. l. Eder, Script. Transsilv. II. k. 287.

rába várja a' királyfit az urak', a' városi tanács' kiséretében. Látni akarja egykori kedves védenczének fiát; tanácskozni akar az urakkal, mit tevő legyen az ország', különösen Buda' érdekében, most midőn Bécs ellen készül, mellyet, ha kezébe ejtheti, szintén János Zsigmondnak fog adományozni.

Augusztus' 29. én, a' mohácsi vész' tizenötödik évfordulati napján, Szolimánhoz indult a' követség. „Az urak kikészülének Sámborjára nagy kevélységgel, — kiált fel Bornemisza Tamás, kinek vagyona, mint felebb láttuk, lefoglaltatott, — és mikoron nem volna annyira való ajándokok, kivel császárt és a' török urakat ajándékoznák, az én házamra, Bornemisza Tamás' házára küldék Batthyány Orbánt, Markos Pétert, hogy a' mi üstet, aranyat, selyemmorhát, aranyos atlaczokat találnának, ajándékra valót, mind elvinnék. Isten tanú benne, hogy házamra jöttek, aranyas kupákat, jeles arany lánczokat, ezüst mívet, selyemmorhát, aranyos atlaczot, kit ajándokban vittenek ki akkoron császárnak az én házamból, többet tett tizenegyezer forintnál.“ — A' királyné zokogva Török Bálint' gondjaiba ajánlá gyermekét, 's az aranyos hintó megindult János Zsigmonddal, két elhervadt udvari hölgygyel 's a' dajkával. Martinuzzi, Petrovics, Török, Verbőczy, Batthyány Orbán, Markos Péter, Podmaniczky János gyalog mentek a' hintó mellett, midőn a' szultán' udvari személyzete elejökbe jött, fogadásukra. Szolimán kegyesen látta őket, a' gyermeket közelebbről megtekintette, az ajándékokat megköszönte; 's most külön sátorba kisérteté János Zsigmondot, különbe az urakat.

Szolimán basa, anatoliai kormányzó, ekkor előkiáltja a' budai bírót, Turkovics Miklóst, és parancsolja neki: jöne vele 's a' jancsárokkal, Budát a' szultánnak általadni. Az urak' sátorát egy csapat török őr körülfogja. És Turkovics' kiséretében felmennek a' jancsárok Budavárba, a' szombati kaputól szent György' teréig, hol Szolimán basa, magasra

emelvén a' nagyúr' zászlaját, jancsáraival a' város' mind öt utczáját, mindszent utczát, olasz utczát, szent Pál utczát, zsidó utczát és ötvös utczát, a' város' mindhárom kapuját, szombati kaput, zsidó kaput és szent János kaput megállatja. Két sátor emelkedik a' szent György terén: az egyik Szolimán basáé, a' másik a' jancsár-agáé. 'S most kikiáltatik utczáról utczára, hogy valaki a' városban van, nemes, katona kitakarodjék. Estig végre hajtatott a' parancs, a' meglepetett, vezérek nélkül bolygó 's részben az urakkal a' táborba indult őrség tétlenül nézte az ármányt; 's íme szövétnek-fénynél felérkezik a' királyfiú, vele a' nők és Podmaniczky János 's Markos Péter. A' többi urak a' szultán' táborában marasztattak; „és Podmaniczky János, ki okos ember vala, látván hogy a' dolog nem jól vagyon, szakálát elmetszi, szűrcsuhába felöltözik, és puttont vállára fogván, éjjel elszökik Budából; Palota várába, ki ő háza vala, mene."

Másnap meghirdettett a' városban, hogy a' polgárok 's egyéb nem-nemes lakosok fegyvereiket, bár minemüek legyenek, még a' késeket is, fejök', jószágok' vesztése alatt szent György' terére hozzák. A' városi nép a' szerint cselekedett. Izabellát felhívta a' jancsár-aga, nyitná meg a' királyi várlak' kapuit Szolimán' hadai előtt. A' várlak a' szultáné, válaszolá Izabella, kérve az agát, addig ne eresztene be senkit, míg ő, a' királyné, belőle kiköltözködni fogott. E' kérelem' daczára ki 's bejártak a' törökök; a' várlak' alsó épületében a' börtönt feltörték; 's a' fegyvertár' kulcsait előkivánván, holmijának tovább szállitására intették a' királynét. A' jancsárok egy álló hétig az utczákon tanyáztak, 's a' lakosoknak meghagyatott, huznák meg magokat házaikban; Szolimán basa zendüléstől tartott, melly a' féltett kincset meg' kiüthetné kezéből. Még utóbb is, midőn úr szabásu, nemes vagy szolgáló embert láttak az utczákon a' jancsárok, nyom-

ban kiűzték őket a' városból, mellyben csak polgárt, pórt, zsidót akartak tűrni.

Szolimán úgy kivánta, hogy a' nála marasztott magyar urak, Izabella' biztosainak képében Budát jogilag reá szállitsák, de a' kivánságot megannyian eltolták magoktól; volt, a' ki országgyülést emlegetett, melly egymaga érvényesen intézkedhetnék ez ügyben. A' szultán úgy vélekedett, hogy a' díván is eldöntheti az ügyet, 's ennek végzéséből september' 1. én a' csausz-basi Szolimán' nevében értésére adta a' királynénak, hogy a' szultán kezéhez vette a' várt, mert ez az egyetlen egy mód Budát Ferdinánd és Károly ellen megoltalmazni, mihez Izabellának, mert nő, fiának, mert csecsemő, nincsen erejök. Ha a' gyermek megnevekedett, Budát 's vele öszves Magyarországot rászállítja a' porta, azon jogon, melylyel János birtokolta; addig is Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest, Temesvárt, 's az egész Tiszántúlt adományozza néki a' nagyúr. — Szolimán Martinuzzit is felküldte a' csausz-basival, hogy legyen, ki Izabellának a' fej- és térdhajtás' szükségét bővebben megmagyarázza. A' királyné jobb üzenetet remélt, mert Rusztem basának a' szultán' vejének és Lufti' bukása óta főtanácsosának, a' közelebb múlt napokban legszebb ékszereit küldözgette; de látván, hogy a' koczka vetve van, a' szultán' jóakaratát iránta és fia iránt megköszönve, Martinuzzit gúnyosan emlékeztette, hogy ő gyarló asszony' létére mit jósolt tanácsosainak. „Ám most, mondá, ti férfiak lévén, lakjatok abban, kit tinnen magatok kerestetek. Ha el kell mennem, megyek Lippára.“ A' csausz-basi Martinuzzit viszszavitte magával a' szultán' óbudai táborába.

E' közben Szolimán basa a' város' főegyházát, — a' boldogságos szűz' német templomát — mecsetté átváltoztatta. September' 2. án, pénteken, a' szultán, két fiával, Mehemeddel és Szelímmel, feljött a' várba, 's elvégezvén imádságait,

táborába visszalovagolt. September' 4. én az állodalmi titoknok Nisandzsi-basi oklevelet adott a' királynénak, — Szolimán' fogadását, hogy Budát János Zsigmond' kezére akarja juttatni, mihelyest nagykoruságát elérendette a' gyermek. Ugyanaz nap Martinuzzi, Petrovics és Batthyány Orbán szabadon bocsátattak, hogy a' királynét Lippára kisérhessék. Török Bálint bővebb értekeződés' ürügye alatt még most is a' táborban marasztatott. Szolimán basa, vezíri méltósággal, a' szultán' helytartójává neveztetett mind Budán mind egész Magyarországon; mellette főbíróvá Verbőczy István. — September' 5. én a' királyné búcsut mondott Budának, 's a' nélkül hogy Pest városába bebocsátatnék, háromszáz török lovas' kiséretében útnak indult Lippára. Az uraknak és szolgáiknak még csak fegyverök sem volt; kérelmökre Szolimán basa nehány százat utánok küldött. A' budai királyi várlakban jancsárok tanyáztak; a' város' mészárosai hóhértisztre emeltettek. [36]) —

Ferdinánd Roggendorf' helyébe ismét Felset nevezte hadainak fővezérévé, 's augusztus' 29. én Salm Miklós, Herberstein Zsigmond és Révay Ferencz követekül Szolimán' táborába küldettek. Nincsen nyoma, hogy az utóbbik e' tisztben eljárt volna; de Salm és Herberstein september' 6. án Óbudára érkeztek. Utasításuk volt, elöadni, hogy Ferdinánd nem Szolimán ellen, hanem a' nagyváradi szerződés' foganatosításaért viselt hadat, minek tanusitására kész évenkint annyit fizetni egész Magyarországért, mennyit János fizetett

---

36) Jovius, XXXIX. Vráncsics' jegyzetei Joviusra, Kovachichnál, Script. min. II. k. 133 's kk. ll. Istvánffy, XIV. k. 240—242. l. Podhradczky, két magyar krónika, 51—66. ll. Hammer, III. k. 230—234, 706, 707. ll. — Hogy Martinuzzi Budát szándékosan Szolimán' kezére játszotta volna, merő rágalom. A' törökök egyébiránt még Zápolya János' életében készületeket tettek, az ország' fővárosát magokhoz rántani, 's János király ellenök is erösítette a' várt.

a' portának; ha a' szultán nem akarna illyetén alkura lépni, hagyja Ferdinándot legalább a' jelenleg kezén levő résznek békés birtokában, — ennek elérésére évenkint negyvenezer forintot igérhetnek a' követek. September' 8. án ajándékaikat benyujtották a' szultánnak, — köztök egy mesterséges órát, — 's megbizatásukat előadták. Két nap mulva válaszul nyerték, hogy békét csak azon feltétel alatt ád a' szultán, ha Ferdinánd visszabocsátja Visegrádot, Tatát és Esztergomot; 's ha a' többiért, mit birtokol, adót fizet. Időt nyerni, a' szultánt Bécstől távol tartani, volt Ferdinánd' fő czélzata; 's a' követeknek tudomásuk lévén, hogy Szolimán nem idegen a' további hadviselést elhalasztani, utasitásuk' hézagaival mentegetődztek, mellyek szükségessé teszik, Ferdinándhoz Bécsbe, Linczbe, Regensburgba menniök a' válaszért; időközben legyen fegyvernyugvás. Inditványuk elfogadtatott, és september' 11. én útnak eresztettek. [37])

September' 22. én Szolimán, miután a' budai királyi várlakot ujból megszemlélte, 's a' jancsárokat tisztességes magaviseletre intette, Pécsen, Eszéken át lement Nándorfehérvárra, hol Laskit szabadon bocsátotta, mert a' fogoly' egészsége már annyira meggyengült, hogy minden órán halálát lehetett várni. [38]) Helyébe Török Bálintra, kit eddig igéretekkel tartottak a' basák, nehezedett a' császári harag. Vasra verette 's rabúl tartotta. Okát a' jeles hadnagygyá fejlődött férfiú' hatalmában kelletik keresnünk, melly a' török felsőbbség' megerősödését gátolhatta volna. Magyar krónikásunk érdemlett büntetést lát Bálint' szerencsétlen sorsában. „Nándorfehérvárott

---

37) Katona, XXI. k. 82. l. Herberstein, Kovachichnál, Sammlung ungedr. Stücke, 259. l. Hammer, III. k. 235. l. Bucholtz, V. k. 161. l. Salm' titoknoka és tolmácsa Kis Péter külön munkát irt e' követségről „Exegeticon" czím alatt, melly a' bécsi udvari könyvtár' kincsei közt őriztetik.

38) Laski, szabadulása után, Krakóba ment, hol december' 22. én meghalt.

eszébe neki juta, hogy híjába és önnön maga nagy veszedelmére annyira elhitte volt a' törököknek. És hogy méltán a' rabságot vette hasznúl. Mert a' miképen azelőtt ő két bátyjával Sulyok Istvánnal és Balással veszté Nándorfehérvárt, azonképen most is veszté Budát." November' közepén Szolimán Konstantinápolyban volt, Török társa Majlátnak a' hét toronyban.

Ferdinánd Bécsbe hívta az urakat, velök a' teendőkről tanácskozni. Magyar küldöttek Brünnbe, Prágába mentek, a' közügyben közmunkálásra hívni fel Morva' és Csehország' rendeit. Ezek is, azok is segédet igértek készséggel. [39]) E' közben tizenöt megye: Borsod, Gömör, Nógrád, Heves, Abaúj, Sáros, Szepes, Zemplén, Zólyom, Bihar, Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa, követeik által tanácskozmányt tartottak, 's Buda' és az ország' felszabadítására öszves erejöket felajánlották Ferdinándnak. Az orgyilkos álnokság, melylyel Szolimán magát a' főváros' birtokába helyezé vala, megrenditette a' hazafiakat. Azalatt míg Zsigmond király, leányának érdekében, mint hivé, követség által szerencsét kivánt minapi győzelméhez a' szultánnak, Izabella' tanácsosai, János Zsigmond' gyámjai Ferdinánddal megnyitották az alkudozást; az özvegy királyné december' 18. án Martinuzzit, Statileot és Petrovicsot felhatalmazta, a' nagyváradi szerződés' alapján elintézni az ügyet.

Ferdinánd 1542. februárius' 12. ére országgyülést hirdetett, melly ez úttal Beszterczebányán tartatott. Harminczhat megye' követei voltak jelen, — Abaúj, Árva, Bars, Bereg, Borsod, Esztergom, Fehér, Gömör, Heves, Hont, Komárom, Liptó, Mosony, Nyitra, Nógrád, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szala, Szepes, Szolnok, Tolna, Torna, Trencsén, Turócz, Ung, Vas, Veszprém,

39) Pray, Annal. V. k. 362. l. Ugyanaz, hist. regum Hung. III. k. 70—72. ll.

Zemplén, Zólyom, — és harminczhárom egyházi világi főúr, köztök Podmaniczky János, minapában még a' budai országtanács' tagja, 's Verbőczy Imre tolnai főispán, fia Istvánnak, ki a' főváros' gyászát nem sokaig élve túl, pályáját a' jelen év' elején befejezte. A' hatalmas szónok, a' jeles törvénytudó az országra jött zivataros években viszonylag csekély szerepet játszott; rendületlen híve Zápolyának, mégis csak külső tanácsosa volt; a' király' titkait mások birták, a' közügyek' kormányát mások vitték. A' fény, melly Verbőczyt még élte' végszakában is körülövedzte, egy mult kor' fénye volt; ő a' tolnai, a' rákosi, a' hatvani politika' hagyományaiban élt halálaiglan; 's midőn Gritti Czibakot meggyilkoltatta, midőn egész Erdély, egész Tiszántúl felállott, hogy nyomban véres boszút vegyen és csirájába ölje a' pribék' tervét, Verbőczy mindenek előtt országgyülést kivánt tartatni a' veszély' elháritására. Politikai láthatárát ez egy vonás irja körül. —

A' rendek Beszterczebányán februárius' 19. étől martius' 7. éig tanácskoztak, Ferdinánd' távollétében, ki ekkor Speyerben volt a' németbirodalmi gyülésen. Beszterczén ötvenegy végzés keletkezett, mellyek egytől egyig hazafiságot, engesztelődést, igaszságszeretetet lehellenek; a' pártérdek elmerült a' fájdalomban, hogy Budavár a' töröké. — „Miután a' királynénak (Izabellának) szolgáló egyházi, világi urak 's főbb nemesek a' koronának nem megvetendő tagjai“ végzés hozatott: hogy a' Lajos' halála óta idegen kezekre jutott jószágok, előbbeni birtokosaiknak, — még a' másik részen levőknek is — visszaadatandók; hasonló eljárás Izabella' felekezetétől is váratván. — Az ország' oltalmára és helyreállitására adóul egy-egy forint ajánltatott fel minden jobbágyi házhely után; határoztatván azonfelül: hogy az egytelkes nemesek ingóságaik', a' polgárok öszves vagyonuk' hatvanadát fizessék; adó vettetett a' birtokos nemességre is, ollyképen, hogy egyegy

egész jobbágy' értéke negyven forintra becsültetvén, ezen érték' hatvanadát saját erszényéből fizesse a' földesúr. Az ekkép begyülendő adóöszlet, mellyhez még a' kisebb papság' jövedelmeinek tizede, a' Fuggerek' 's egyéb külföldi kereskedők' árúinak negyvenede járuland, táborszerek' és zsoldosok' gyűjtésére fordítassék. — Ha Ferdinánd személyes részt veszen a' hadviselésben, tartozik az öszves nemesség felkelni, 's minden huszadik jobbágya után egyegy jól felfegyverkezett lovast kiállítani; a' főpapok pedig legénységökön kivül, mellyet tizedeik után kötelesek tartani, még saját személyeikért is egyegy lovast a' táborba küldeni; úgy kétkét papot mindenik monostor az evangyéliom' hirdetésére, a' bűnösök' javítására. — Külön czikkely arról is rendelkezik, hogy a' főispánok, korábbi törvény' értelmében, kötelességeik' hű teljesitését eskü mellett igérjék; de e' rendelkezésnek gyakori ismétlése a' következő években, a' panaszok annyi garázda főispány ellen, világosan láttatják, hogy a' nemesség' jogköre több megyében gyarló lábon állott, a' leggyarlóbb lábon ott, hol a' főispánok' példájára az alispánok is megtagadták az esküt, hogy jó lélekkel kijátszhassák a' törvényt. [40])

Ferdinánd Speyerben tudatni kivánta a' német birodalmi rendekkel, hogy Károly' hadviselése Algír ellen csak a' szélvész miatt vett szerencsétlen véget; hogy a' császár most Spanyolországban uj erővel készül a' törökök ellen; hogy Szolimán Budát, Pestet elfoglalta, 's jövő nyáron hadait kétségkivül Magyarországra küldi, honnan a' német birodalmat is fenyegeti a' vész. — A' fegyvernyugvás Károly császár és Ferencz király között ekkor bomló félben volt, azért is, mert a' franczia király erősen hitte, hogy Rincon és

---

40) Corpus juris hung. I. k. 370. l. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. 167. l.

társa Fregoso a' császár' piémonti hadnagyának parancsából gyilkoltattak meg. Paulin de la Garde, Rincon' utóda mindenkép ügyekezett Szolimánt 's illetőleg Barbarossát új tengeri hadviselésre Károly ellen birni; 's Alançon, franczia kanczellár Speyerben, ellene dolgozott Ferdinándnak. Nincsen idején, — mondá beszédében, — most nagyszerü hadat viselni a' török ellen: ügyekezzünk előbb a' német birodalom' házi, vallási vitáit elintézni. A' magyar lenge nép; segédet kér hol a' töröktől a' német ellen, hol a' némettől a' török ellen; 's nincsen ok, hogy magát miatta kárba ejtse a' római szent birodalom. — A' rendek mind e' mellett ollyatén segédet igértek, melly képes legyen „a' törököt megszalasztani, Budát és Magyarországot visszafoglalni, 's a' szomszéd tartományokat zsarnokuk ellen megoltalmazni.“ [41])

Ferdinánd e' végzés' értelmében segédet kért még Dániától, segédet a' schweitzi szövetségtől, segédet a' franczia királytól, 's kikeletkor visszatért örökös tartományaiba. Aprilis' végén Linczben volt, hol a' beszterczei tövényczikkelyeket megerősítette, 's hol a' magyar urak' kérelmét vehette: ügyekeznék Majlátot, ki főleg a' jelen viszonyok között lényeges szolgálatokat tehetne a' hazának, Izabella' és Martinuzzi' közbenjárása által fogságából megszabadítani. [42]) A' magyar rendek reményt tápláltak, hogy Ferdinánd személyesen fogja a' hadakat vezérleni, de ő illyesmire nem nagy hivatást érzett, 's ha volt hozzá vágya, tanácsosai eloltották benne fogásaikkal. [43]) Speyerben Joákim brandenburgi határgróf neveztetett a' németbirodalmi hadak', vezérévé, egy tuczat hadi tanácsos adatván melléje, 's Ferdinánd az egész ügyet reájok bizta. Június' 6. án Bécsben volt a' határgróf, 's ott volt még egy hónappal később is, vele a' hadi tanácsosok, vele

41) Neue Sammlung der Reichsabschiede, II. r. 472. l.
42) Kovachich az id. h. Pray, Epist. Proc. II. k. 115. l.
43) Jovius, XLII.

huszonhétezer gyalog, negyedfélezer lovas, várva a' sereg' többi állatékait, mellyeknek már két hónappal azelőtt — május' 1. én — kellett volna Bécsben lenniök. A' zsoldra szükséges pénzöszlet is csak hézagosan gyülvén be, Ferdinánd július' 15. ére új országgyülést hirdetett Nürnbergbe, a' fizetések' sürgetésére, a' tartaléksereg' kiállitására. Mielőtt Bécsből eltávoznék, Andronicus Tranquillust Konstantinápolyba küldötte, utasitásul adván neki: „hitetné el a' szultánnal, hogy padisai lelkéhez méltó dolog volna, Magyarországot nagylelküen Ferdinándnak birtokúl adni, 's magának érette annyi országok' királya által évenkint fényes ajándékokat bemutattatni.“ A' követ felhatalmaztatott minden évre százezer aranyat igérni. [44])

Szolimán basát Budában 1542. elején Balibeg váltotta fel; az őrséget, melly a' szultán' távozásakor kétezer jancsárból, ezer lovasból, szintannyi martalóczból, háromszáz szolakból és nehány száz naszádosból állott, a' mirigy tetemesen megfogyasztotta. A' német sereg' közeledésének hirére, Ulama bosniai helytartó háromezer, Murad klisszai beg ezer lovast, más begek a' végekből határőrzőket, martalóczokat hoztak Balinak segédül. Jusszuf, minapában még a' szultán' peczére, ezer jancsárt hozott magával. — A' brandenburgi határgróf' hadai augusztus' 5. én Komáromnál ütöttek tábort, [45]) 's itt ismét mozdulatlanul hevertek egy hónapig, míg végre nyolczvanezer ember együtt volt. A' magyar lovasság Perényi' vezérlete alatt tizenötezer emberre ment; Ungnad János' stájer és vend lovasai tízezerre becsültettek; a' pápa háromezret küldött Alessandro Vitelli alatt; Sforza Palavicini szintén lovas hadat hozott Milanóból; a' németbirodalmi sereg, mellynél Móricz szász herczeget is találjuk,

---

44) Hammer, III. k. 246. l.

45) Ranke, id. m. IV. k. 241. l.

negyvenezer gyalogot 's nyolczezer lovast számlált soraiban. Esztergomnál kérdés támadt: egyenesen Buda ellen induljon-e a' sereg; vagy pedig elébb Pest alá, hogy ennek elfoglalása után háborgatás nélkül láthasson a' főváros' vívásához? Perényi és valamennyi magyar hadnagyok, Nyári Ferencz, Lévay Gábor, Losonczy István, Bebek Ferencz, Ráskay István, Bánffy Boldizsár, Ostrosics Miklós, Verbőczy Imre, és Báthory Endre, fia a' hasonnevü tárnoknak, nyomban Buda alá kivántak indulni, 's velök egy véleményen volt Ungnad János és Melignan marquis a' dunai hajósereg' vezére. A' brandenburgi határgróf, kit a' magyarok pompás vasasai miatt fekete herczegnek hívtak, 's hadi tanácsosai máskép fogták fel a' dolgot. Ők eléglették, ha a' törökkel láttatják, milly hatalmas sereg' kiállitására képes a' német birodalom; feltették, hogy e' látmány visszariasztja Szolimánt, ha netalán szándékában állana Magyarország' határain túl, a' németség' szivébe benyúlni. Budánál kudarczot vallhatni, példa reá Fels, példa reá Roggendorf, — mondák magoknak, — de Pestet könnyü lesz bevenni, 's a' dicsőséges tett után haza térni. Szentendrén felül, hol a' sziget a' hídverést könnyitette, september' 26. án a' folyam' bal partjára szállott a' sereg; Melignan' hajói leusztak a' Margitszigetig, mellyből egy folt törököt könnyü szerrel kivertek, és megszalasztván a' budai basa' naszádait, a' közlekedést a' felső Dunával fentartották.

A' magyar és olasz hadak Pestről éjszakra 's keletre a' királyi kertben és szomszédságában vertek tábort, fedezve a' város által legalább részében Budavár' 's a' Gellérthegy' ágyúi elől; a' birodalmi sereg jókora távolságban megettök táborozott. Mindjárt a' vívás kezdetén, midőn Vitelli a' város' falainak alján alkalmas helyet szemelne ki az agyútelepek' számára, a' kitörő őrség által visszaszorítatott. October' 1. én hajnalban ezer kétszáz olasz gyalog a' folyam' partján,

magára várta a' keleti 's a' dunai kapún kirohanó jancsár és martalócz dandárt, 's tömör sorokban visszavonult előle, míg a' rendetlenül előrobogó török had Perényi' és Móricz szász herczeg' válogatott lovasai közé került. Sokáig kétes volt a' tusa, mert Joákim határgróf' hadi tanácsosai nem siettek a' szükséges zászlóaljak' küldésével; ekkor Zríny Miklós, János testvérének halála óta [46]) a' nagynevü nemzetség' öszves joszágainak ura, négyszáz horváttal a' jancsárokra rohan, 's a' vitát eldönti. Futásban keresett menedéket a' ki életben maradt a' törökök közül, 's nem lévén mód meg' bejuthatni a' városba, mellynek kapúitól elrekesztve voltak, falkásan a' Dunába vesztek.

Ferdinánd' hadai már hét napot töltöttek Pestnél, midőn Joákim elvégre october' 4. én lődöztetni kezdé a' városnak óságuk miatt roncsolt falait. Hatvan nagyobb ágyú jókora rést nyitott, 's más nap délután az olaszok Vitelli' vezérlete alatt ostromhoz láttak; de Jusszuf, ismervén a' falak' gyengeségét, mély árkot vonatott megettök, 's azt sánczkosarakkal megerősítette és gyúlanyagokkal megtömte. Az árok' 's egy a' ferdinándiak által minapában épitett sánczoltalma alatt visszaveretett az ostrom; az olaszok' segédére rendelt német gyalogok tétlenül állottak, mi a' Vitelli' támogatására lovaikról leszállott magyarokat is az első roham után visszavonulásra birta. Az ostrom hétszáz emberbe került a' vivóknak, mert az őrség' tüze a' tétlen németséget is érte; Lévay Gábort egy ágyúgolyó összetépte.

Joákim és hadi tanácsosai e' közben is táborukban tartották magokat seregök' nagyobb részével. Éjtszaka berekesztettnek nyilvánitották a' hadviselést, mert egy kém hírt hozott — 's a' hír hazug volt — hogy a' romániai begler-

46) Vitában állván az Erdődy családdal 's névszerint Simon zágrábi püspökkel, midön Vinodolát ostromolná, az erősségből küldött golyó által megöletett.

beg huszonötezer emberrel már Nándorfehérváron innen ván. October' 7. én az ágyútelepek felbontattak, 's Joákim a' folyam' partján pompásan mint jött, hadaival visszaindult. A' kárról, a' veszélyről nem is szólok, — irá Ferdinánd a' császárnak, — a' vezérek' agyvelejében hiba volt, nagyobb gyalázat még soha sem érte a' német birodalmat. [47])

Találkoztak, kik árulást emlegettek; 's mert Ferdinánd Perényit régóta gyanúba fogta, parancsából Péter úr Esztergomban elzáratott. A' büszke embernek Ferdinánd' udvarában azonkép mint itthonn sok ellenségei voltak, köztök Seredy Gáspár, a' mindig kész hirhordó. — Lascano Márton esztergomi várnagy, Gundelius Fülep törvénytudor és Khun Balás, mindhárman külföldiek, voltak a' fogoly' vallatói. Harminczkét, nagyából férges vádpont emeltetett ellene. Az egyik szólott a' frigyről, mellyet a' beszterczebányai országgyülés előtt Bebek Ferenczczel, Báthory Endrével, Drághfy Gáspárral, Homonnay Gáborral, Imrével és Antallal 's Ráskay Istvánnal kötött; Ferdinánd e' frígynek titkos czélzatot tulajdonított. Czélja közös oltalom volt erőszak ellen, „a' felség iránti hűség' csorbája nélkül.“ Egy másik vádpont Perényi' bizodalmas viszonyát Balibeggel említi. Balibeg, válaszolá Perényi, jól bánt velem, midőn Szolimán' foglya voltam; budai basává neveztetése után, Thurzó Elek királyi helytartó' megegyezésével kupát 's forgót ajándékba küldtem neki, viszontajándékul két paripát vettem tőle; de ő is, én is világosan kikötöttük, hogy egymás iránti személyes jóakaratunk' daczára mindenikünk híve marad az ügynek, mellyet szolgál. Egy harmadik pont, melly a' foglyot terhelte, ennek mondásán sarkallott, hogy ő Perényi, ha kedve tartja, Magyar-

47) Jovius, XLII. Istvánffy, XV. 246—252. ll. Bucholtz, Urkundenband, 320. l. Ungnad' jelentéséből láthatni, hogy Istvánffy' előadása hemzseg hibáktól; de a' szerep, mellyet Ungnad vivásközben magának tulajdonít, aligha a' valósággal megegyező.

országnak királya lehetne. Tudva van a' felség előtt, válaszolá Perényi, hogy János király' halála után Balibeg engem levélben János' fiának 's az országnak kormányzóságával megkinált, 's hogy Martinuzzi, Petrovics és Verböczy megegyeztek e' tervben; de én inkább a' keresztyénséget és királyomat akartam szolgálni, mint szegény fejemet illyes hóbortoskodásra adni. A' levelet nyomban ő felségéhez küldöttem. — Még több efféle vádpont emeltetett Perényi ellen, mellyek érintkezéseit a' törökkel bizonyították; de illyeten érintkezéseket kikerülnie épen lehetetlen lett volna, 's állásában jogosítva is volt reájok. Azon körülmény, hogy találkoztak, kik őt intették: vigyázzon magára, mert az elzárási parancs ellene már ki van adva; 's hogy az intést fel sem vette; szintén tanuságot tesznek, hogy nem állott czimboráskodásban a' törökkel. De Ferdinándnak e' gyanún kivül még más okai voltak Perényinek letartóztatására. Mindenekelött Péter úr' gőgje, mellynél fogva, „midőn a' felség parancsot küldött neki, ollyba vette a' levelet, mintha valamelly Perényiféle jobbágytól származnék," olly bánásmód, melly nagyon is alkalmas volt, eszébe juttatni a' királynak Péter gróf' korábbi eljárását, mikor kétségtelenül reményt táplált Ferdinánd' és János' rovására magának szerezhetni a' koronát. A' második ok, Péternek mind inkább növekedő hatalma volt, mellynek megtörése kivánatosnak látszott a' korona' érdekében, 's mellyet a' hűbéres még mindig uj foglalmányokkal növelt; minapában az egri és szepesi káptalan' nehány jószágait rántotta magához, hasonlót cselekedett legeslegújabban a' pécsi káptalan' urodalmaival; 's azonfelül Tatát és Egert elfoglalta, az utolsót a' királyi helytartó' tudtával, mert az erősség, úgy szólván, őrség nélkül hagyatott, 's Perényi' kezében oltalmat igért az egész környéknek a' budai basa ellen, — de Frangepan' nagy boszuságára, ki most igen benn volt Ferdinánd' kegyében. Ha meggon-

doljuk, hogy e' foglalmányokat a' szabad lábon maradó dynastától nem egykönnyen lehetett volna visszaszerezni, 's hogy Perényiben egy hatalmas felekezet a' protestantismus' legbuzgóbb, leghatalmasabb támaszát gyülölte, bukása meg lesz fejtve.

Perényi' elzáratásának hirére a' magyar lovasság rögtön szétoszlott; Báthory Endre hasonló sorstól tartva, tiszántúli jószágaira vonúlt; Thurzó Elek helytartói méltóságáról lemondott. A' fogoly az adott magyarázatok' daczára, 's mind a' mellett hogy foglalmányainak visszabocsátására igérkezett, hogy Tata' és Eger' várnagyainak meghagyta, miszerint az erősségeket rögtön Ferdinánd' kezére szállitsák, Németújhelyre kisértetett, 's itt börtönbe vettetett. [48]) —

1542. július' 26. án, midőn Ferdinánd' hadi készületei mindenkivel szerencsés fejleményt várattak, Izabella következő szerződésre lépett vele: János Zsigmondnak egyelőre Szepesvár 's a' hozzá tartozó urodalom adatik lakul; Izabellának tizenkétezer forint évdíj. A' királyné, mihelyest Szepesvárt kezéhez vette, a' hatalmában levő városokat és várakat, mind Magyarországon mind Erdélyben, a' szent koronával egyetemben, Ferdinándnak általadja. Két év' lefolyása alatt végrehajtatik a' nagyváradi szerződés, Károly császár' és Zsigmond király' közbenjárása mellett. — A' pesti ostrom' gyalázatos szétmállása után előre lehetett látni, hogy Izabella és Martinuzzi csekély hajlamot fognak mutatni a' fogadás' teljesitésére; az utóbbit Perényi' sorsa is aggaszthatá, ámbár Ferdinánd külön oklevélben igérte, hogy Martinuzzit és társait nem fogja kérdőre vonni eddigi eljárásuk miatt, 's hogy tőle, mint kincstartótól sem kér számot, miután tudnivalóképen valamennyi számadás és lajstrom a' budai ostrom' alkalmával megégett. [49])

48) Bucholtz, V. k. 176—188. ll. Urkundenband, 326—340. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 124. l.

49) Katona, XXI. k. 185. l. Bucholtz, V. k. 172 's kk. ll.

III.

Ferdinánd november' 1. én Pozsonyban országgyülést tartott. Szóba jött a' nádorválasztás, de a' többség úgy vélekedvén, „hogy nádorválasztásra csak az ország' öszves rendei, nem egy részéi jogositvák", a' nádori törvényszék elébe tartozó ügyek' elitélésére, elnökbiróul Révay Ferencz neveztetett a' rendek' tanácsából, helyettes és itélőmester adatván melléje; egy úttal végzés keletkezett a' királyi személynök' itélőmestereinek, királyi ügyigazgatónak, és tizenkét törvénytudó ülnöknek választása iránt, — az utobbiak közül hat a' királyi tanácsban is fogván székkel birni. A' királyi helytartóságban Thurzót, ki betegsége miatt nem vett részt az országgyülésben, (†. 1543. január's' 25. én.) Várday Pál esztergomi érsek váltotta fel, négy egyházi 's négy világi úr adatván tanácsosokúl melléje, kiknek fele mindig személyesen tartozott körülötte lenni. A' közszükségek' fedezésére segélyül minden jobbágyi házhely után egy forint, 's a' beszterczebányai gyülésen közelebbröl meghatározott hatvanad' fele ajánltatott fel ollykép, hogy februárius' 2. ig megtörtént legyen a' fizetés; a' szándéklott újabb hadviselés' költségeihez ama hatvanad' másik fele és szintén egyegy forint minden házhelytől fogván aprilis' 24. ig behajtatni. E' czélra az egytelkes nemesek fejenkint ötven dénár' fizetésére köteleztettek. Olly remény' fejébe, hogy a' hadviselés' megnyitása iránt bölcsebb intézkedések fognak történni, mint a' mult évben, közfelkelésre is ajánlkoztak a' rendek, a' beszterczei gyülés' alapján 's azon megjegyzéssel, hogy „a' melly megyékben még maradványai vannak a' nehéz lovasságnak", ott harminczhat házhely után egyegy nehéz lovas állítassék ki. — „És minthogy a' királyi városok nemesi birtok után nagyon ahitoznak, és vád van ellenök, hogy több nemest csúfságosan megölettek, kiknek jószágai-

kat aztán magoknak adományoztatták, a' szent korona' világos sérelmével, mert illyetén jószágok..... soha semmi időben sem szállhatnak a' királyi fiscusra; miután továbbá nyilvánvaló, hogy a' dolgok' ez állásában a' hadi emberek' száma is tetemesen megfogyatkozik" — illyes adományozások ezentúlra tilalmaztatnak. [50])

Az országgyülés november' 30. án levelet intézett a' németbirodalmi rendekhez, mellyben a' közös ellenség' leküzdésére ujból közremunkálásukat kérte; Adorno Jeromos egri prepostot követül, segédkérőül küldte V. Károlyhoz. A' császár válaszul adá, hogy a' mit máskülönben kötelességének tartana, azt jelenleg lehetetlen cselekednie, mert országait a' franczia király, szövetségben a' szultánnal, ismét 1543.] megrohanta; 's a' német rendek, kikkel Ferdinánd 1543. januárius' közepétől aprilis' végéig Nürnbergben tanakodott, igéretet csak levelökben küldöttek; az állandó segédet tárgyalló törvényjavaslat a' vallási vita miatt nem válhatott végzéssé. A' németbirodalmi segéd, melly az 1543. diki télen Magyarországban táboroz vala, hétezer emberből állott, kiket Joákim határgróf Ferdinánd' zsoldjában hagyott. Nürnbergből Prágába indult a' király, 's a' cseh rendek, kik minapi igéretöket beváltatlanul hagyták, fegyveres népet csak saját végeik' oltalmára ajánlottak, 's pénzsegélyt is csak ollyatén zsoldosok' fogadására, kik magát Csehországot védelmezzék.

Szolimán, a' franczia király' izgatására, aprilis' 23. án Drinápolyból személyesen indult Magyarország felé, roppant sereggel 's vakító fénynyel mint eleddig. Még túl volt a' Balkánon, midön tavasz' nyiltával Ulama bosniai basa a'

---

50) Corpus juris hung. I. k. 377. l. Kovachich, Vest. Comit. 658. l. Az országgyülés' rokonszenvének megnyerésére Ferdinánd hajlandónak mutatkozott Perényit magyar birák elébe állitani, de a' szándék füstbe ment.

Duna és Dráva között nehány apróbb erősséget elfoglalt, 's Móré Lászlót Rahoczából kiugrasztotta. A' zsiványtetteiről hires úr messze földön Losonczy István' nánai várában keresvén menedéket, a' budai basa' kezébe esett, ki őt és fiait Konstantinápolyba küldte, hol az egész Móré had az izlámra tért, hogy Majlát' és Török' sorsában ne kellessék osztozkodnia. [51])

Május' közepén négy beg, köztök Posegáé, Murad, Valpó' vivásához fogtak. A' vár Eszéken felül fekszik, a' Duna' jobb partján; 's a' körülmény, hogy úgy szólván török földön állva, eleddig még sem került Szolimán' kezébe, tanuságot teszen az éber gondoskodásról, melylyel tulajdonosa Perényi Péter erősségeit, várnagyait ellenőrizte. Szolimán még a' mult évben Péter gróf' fiát Magyarországba küldötte, olly reménynyel, úgy látszik, hogy az atya a' fiúnak szabadságát Valpó és Siklós várakkal fogja megvásárolni. A' fiú, nem tudni mikép, Ferdinánd' híveinek kezébe esett, 's midőn Perényi Esztergomban elzáratott, faggatói azirán is vallatták: ha igaz-e hogy fiának szabadságáért Valpót és Siklóst oda igérte a' töröknek? — Azt sem tudom, ha vérem-e amaz ifju, válaszolá Péter, mert még nem láttam; de távol legyen tőlem, hogy e' várakat érette a' töröknek adjam. Magam' szabadságát sem akartam általok megvásárlani. Midőn Szolimán' foglya voltam, Gritti Lajos hozzám küldte Laskit, Brodaricsot és Balassa Imrét, 's általok Valpót és Siklóst kivánta tőlem, ha nem akarok szörnyü halállal kimúlni. Meghagytam várnagyaimnak, hogy szabadulásomért valahogy' át ne adják ezen erősségeket, mert nem akarom elárulni a' hazát, a' keresztyénséget. Ez volt válaszom; 's az urak könyes szemekkel váltak el tőlem.

Valpó' várnagya Árky Mihály, erélylyel védelmezte a'

---

51) Istvánffy, XV. 257. l.

gondjaira bízott erősséget még akkor is, midön Szolimán' hadainak előcsapata Amhádbasa romániai beglerbeg' vezérlete alatt, a' vívó dandárnak hatalmas segédet hozott. De Ferdinánd' hadnagyai még csak kisérletet sem tettek a' vár' felmentésére, 's június' 23. án az őrség' maradványai kényszerítették Árkyt a' vár' általadására. A' majdnem két hónapig tartott vívásközben háromezer százharminczhét kögolyó vettetett az erősségbe. [52]) — Szolimán a' Drávánal táborozott, midön Valpó' bukásának hirét vette; Amhádbasa most Siklós ellen küldetett. Vas Mihály és Heniczy Bernát két század magokkal tizenegy napig oltalmazták a' helyet; ekkor értésökre esvén, hogy Pécs, mielött békerítetett volna, hódolatát bejelentette Szolimánnak, hogy az őrség, a' püspök, ki ide ki amoda szaladtak, Siklóst feltétel nélkül általadták. [53])

Szolimán Siklósról Szekszárdon és Földváron át július' 22. én Budára érkezett, hol az időközben meghalálozott Balibeg' utóda Jáhjaoghli Mohamed, a' hasonlónevü szendrői basának fia, urát ünnepélyesen fogadta. Nyolczvanezer tatár Fehérben, Veszprémben, Győrben dúlt, gyújtott, ölt; a' seregnek java Esztergom alá indult. Benn Lascano Márton, Tamásnak öcscse volt várnagy, kit a' rendek minapi gyülésökben, hogy közelebb lánczolják az országhoz, magyar nemességgel jutalmaztak, 's kinek egy más spanyol, Salamanca Ferencz adatott társul tisztében. Az őrség hétszáz spanyolból és olaszból, 's hatszáz németből állott; az utóbbiakat Ungnad János segédül küldötte a' mosonyi táborból. Háromszáz hetvenöt kisebb ágyu viszonylag csekély kárt tön a' rendkívül megerősített várnak, 's a' kilencz napi vívás után, augusztus' 6. án megkisérlett ostrom visszaveretett; de Lascano és Salamanca rablott kincseik' megmentésé-

52) Török források, Hammernál, III. k. 252. l. Istvánffy, XV. 259. l. Stella, Schwandtnernél, I. k. 604. l.

53) Istvánffy, XV. 260. l. Hammer, III. k. 253. l.

ről gondoskodva, 's húzamosabb ellenállás' esetében Szolimán' haragjától tartva, augusztus' 10. én Esztergomot gyalázatosan általadták. A' várnagyok, kincseiktől a' fogadás' ellenére megfosztva, Párkányra vitettek, 's innen Pozsonyba vándoroltak, hol rövid börtönözés után szabadon bocsátattak; — Taxis Hannibal, mert Tatát első felhivásra általadta, lenyakaztatott. [54])

Szolimán négyezer ötszáz főre menő őrséget hagyva Esztergomban, Székesfehérvár elébe indult. Augusztus' 26. án megnyilt a' vívás. A' város' oltalmáról nem volt eléggé gondoskodva; az őrség — mind össze talán ezer magyar, német és olasz — vitézül állott ellen, 's két ostromot, augusztus' 28. án az egyiket, september' 2. án a' másikat viszszavervén, méltónak mutatkozott a' városhoz, mellynek védelmével megbízatott. A' polgárság azonban, ismervén a' hely' hézagait, és segédet nem várván, nem remélhetvén, a' város' általadását sürgette, mi september' 4. én megtörtént. Négy olasz és német hadnagy a' közelebb mult napokban halva maradt; a' kik megéltek, azok Szolimán elébe vezettettek, hogy a' nagyúr' kezét csókolhassák; az őrséget Ómár-aga Ungnadhoz kisérte; a' főbb polgárok lenyakaztattak vagy rablánczra füzettek, büntetésül, hogy János király' halála után Ferdinándhoz pártolt a' város. Szolimán meglátogatta a' királyok' sirjait; Ferencz franczia királyt, Velenczét, Raguzát újabb diadaláról tudósitotta; 's ezer jancsárt és háromezer martalóczot hagyva a' városban, Budára indult. [55]) Azalatt mig a' szultán' válogatott hadai Esztergomot 's Fehérvárt vivták, tatár béresei szerteszét dulakodtak. Somlyó-

---

54) Jovius, XLIII. Istvánffy, XV. 262 's kk. ll. Hammer, III. k. 255. l.

55) Istvánffy, XV. 267. Kovachich, Script. rer. hung. min. I. k. 80. l. Hammer, III. k. 259. l.

nál Zrínyi Miklós közülök egy csordát levágott; Siófoknál Kápolnay Ferencz nyilaik' záporában összeomlott.

Ferdinánd e' közben a' cseh és morva rendeket hadaik' kiállitására nógatta, és september' 19. én Pozsonyba érkezett. Az ausztriai határszéleken nyolczezer labancz és négyezer olasz volt felállitva Bécsnek oltalmára. Győrnél, Nyitránál nyolczezer magyar lovas várta a' király' érkezését, a' hadviselés' megnyilását. Prágából, Znajmból húszezer fegyveres kisérte Ferdinándot Pozsonyba, 's a' királynak személyes jelenléte több-több magyart gyűjtött zászlai alá. A' tanakodások folyton folytak, mint lehessen azt visszanyerni, mi imént odaveszett. Ferdinánd hidat veretett, mellyen Esztergom felé induljon a' sereg. Ekkor híre jött, hogy Szolimán september' 21. én utját Nándorfehérvárnak vette; a' cseh hadak visszatértek hazájokba, mert Szolimán' távozása végeiktől elháritotta a' veszélyt; a' németbirodalmi zászlóaljak példájokat követték; 's Valpó, Siklós, Pécs, Esztergom, Fehérvár egy századnál tovább ozmán kézben maradtak. [56])

'S Ferdinánd ismét országgyülést hirdetett Besztercze-bányára, és a' rendek november' 19. én megnyilt gyülésökben ismét egész készséggel két-két forintot ajánlottak fel minden egész jobbágy után, felében januárius' 25. ére, felében György' napjára. Az öszlet majdnem kiválólag zsoldosok' gyűjtésére rendeltetett fordítatni; 's a' köz felkelés sem fog elmaradni, ha a' király, mit a' rendek mindig és mindig ohajtottak, személyesen akarna részt venni a' hadviselésben. [57])

1544.] Ferdinánd a' hozott végzéseket 1544. januárius' 25. én Prágában megerősítette, hol a' cseh rendektől ismét segédet szorgalmazott a' törökök ellen, 's honnan Speyerbe indult a' németbirodalmi rendekhez, kik a' folyó évre némi pénzöszletet

56) Stella az id h., 's Katonánál XXI. k. 378. l. Bucholtz Urkundenband, 292. l.

57) Corpus, juris hung. I. k. 384. l.

igértek, melylyel Ferdinánd zsoldosokat fogadhasson. „A' jövő évben — irá május' 7. én Károly a' magyar országtanácsnak, — hatalmas sereg fog hozzátok érkezni; alkalmas támadási hadviselésre, ollyas mellyet személyesen fogok vezérleni.“ [58])

Ferdinánd még Speyerben volt, midőn a' budai basa magához vévén testvéreit, a' székesfehérvári és szegedi szandzsákokat, 's a' budai és esztergomi jancsárok' felét, Visegrád alá indult. Tíz napi kemény vívás után kezében volt a' vár; az őrség, daczára a' biztosított költözködésnek, levágatott; a' várnagy, Amade Péter, egymaga életben maradt. [59]) Visegrád' bukását Nógrádváré és Hatvané követte; Egert Perényi' hadnagyai Varkócz Tamás és Torma Miklós olly karban tartották, hogy vívását meg sem kisérlették a' basák. Túl a' Dunán Döbrököz és Simontornya 's a' kettőjöknél erősebb Ozora, [60]) a' Száván túl Velika, martalékul estek a' töröknek. Velikát a' környék' pórsága juttatta török kézre, igazolására a' magyar országtanács' aggodalmának, mellyet a' mult őszszel Ferdinándnak Pozsonyban kijelentett. „A' pórok — így szól a' tanács' felirása — bűnös vakmerőséggel összegyülekeznek az ellenség' felhivására és igéreteire, hogy uraikat várakkal és jószágokkal egyetemben a' töröknek általadják; mit ezentul annál istentelenebbül fognak tenni, ha e' hadjárat váratlan kimenetelét megértendik.“ — Szlavoniában Uláma bosniai és Malkodzs herczegovinai szand-

58) Neue Sammlung der deutschen Reichsabschiede, II. r. 497. l. Bucholtz, V. k. 211. l.

59) Stellának 1544. május' 10. ről kelt levele, az id. h. Istvánffy, XVI. 272. l. Hammer, III. k. 263. l.

60) Hammernál olvasom, hogy az ozorai várnagyot Markozy Tamásnak hivták; a' nagyérdemü férfiu némi heurekai hajlammal utána veti: „den Namen des Befehlshabers habe ich nur bei Petschevi gefunden.“ Pecsevi zagyva iró lehet, ha az egri várnagyot Varkócz Tamást Ozorába helyezi mint Markozi Tamást; de fogadni mernék, hogy a' hiba nem Pecsevi' kéziratában, hanem Pecsevi' olvasójában rejlik.

zsákbegek Monoszlót, az Erdődyek' erősségét elfoglalták, 's pusztító fegyvereiket Varasd megyén és Zagórián át Szelniczig vitték, hol Zriny Miklós' horvát és Bildenstein György' stájer 's karánt hadaikat megverték. Az 1544. diki év' tusái nagyából gonosz fejleményt vettek. Itt-ott még is szerencse mosolygott a' magyar fegyverre. Nyáry Ferencz Esztergom és Léva között a' dúló török hadat váratlanul megrohanta, 's a' szálkai mezőn nehány száz török halott, vitézeinek boszuló karját hirdette. Még többen halált vettek futamodásközben; a' gyalogok, a' jancsárok közül csak kevesen menekülhettek Esztergomba. [61])

E' közben a' tiszamelléki rendek Sajó-Szentpéteren július' 6. án gyülést tartottak, mellyből Károly császárnak felebbi igéreteért köszönet iratott, 's Ferdinánd felkéretett: nevezne elvégre a' törvény' értelmében főkapitányt vidékök' számára, ki az apró vitákban elnyüvő eröket egy nagy czélra zászlai alá gyűjtse. Üdvös intézkedések történtek kivált Eger' oltalmára, mellynek főpapja Frangepan Ferencz e' tájban meghalálozott, 's mellynek jó karban tartására a' püspökség' tizedeit 's egyéb jövedelmeit bár mi czímmel szedő urak, köztök Martinuzzi is, lemondottak ebbeli igényeikről, olly remény' fejébe, hogy az egész öszlet a' felső tiszai megyék' előfalának megőrzésére fog fordítatni. [62])

Martinuzzi ekkor, buzgó hivséget mutatott Ferdinánd iránt. Seredy Gáspár még 1542. végén Erdélybe érkezett, hogy a' tartományt Ferdinánd' számára általvegye és Izabellát Szepesvárra kisérje; de a' királyné és tanácsosai értésére adták, hogy e' lépés' elhalasztása elkerülhetlenül szükséges, máskülönben Erdélyre jő a' török, 's a' pesti táborozásból keservesen tűnt ki Ferdinánd' képtelensége az ellenállásra. Az állitás' helyességét lehetetlen volt kétségbe vonni, 's a'

61) Istvánffy, XVI. 273—276. ll.
62) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 185. l.

király egyelőre eléglette, hogy Martinuzzi György és Báthory Endre Erdélyt az ő nevében kormányozzák. De amaz módot talált, Báthoryt folyvást távol tartani Erdélytől, 's más részről késett magát nyilvánosan Ferdinánd' helytartójának vallani, mi ujból gyanakodásra birta a' királyt. „Attól tartok, — irá Ferdinánd 1542. december' 29. én Károly császárnak, — hogy a' barát ezentúl is maga akar uralkodni. Levelei telvék hódolati esküdözésekkel, de azt is említik, hogy folyvást közlekedésben áll a' törökkel, mi gyanúmat szükségképen növeli, mert nem tudom, miről foly köztök az alkudozás.“ — 1543. őszszel, mikor Ferdinánd Pozsonyból hadviseléshez készült, Martinuzzi készségét jelentette, öt egész erővel támogatni. „Bennem ne kételkedjék, — irá september' 6. án Ferdinándnak, — 's ellenségeimre ne hallgasson, én mindig híve leszek felségednek; de az erdélyi nép hűtlen és változások után sovárgó; azon van már régóta, hogy Magyarország' uraságából kibontakozva, a' két oláh föld' módjára külön tartományt képezzen.“ Ferdinánd' gyanujának eloszlatására, sajátszerü eljárásáról ekkép nyilatkozott a' barát: „Addig míg Isten felséged' ügyeinek jobb fordulatot ád, eszélyesen fogok bánni az ellenséggel mint eddiglen, hogy Isten' kegyelméből valaha megmentethessék ezen ország, és mi képesebbek lehessünk felségedet annak idején szolgálni.“

A' magyar tanácsosok azonban folyvást Martinuzzi ellen véleményeztek, 's Ferdinánd az ügy' közelebbi visgálatára Bornemisza Pál prepostot teljhatalommal Martinuzzihoz és Izabellához küldötte. A' biztos 1544. januárius' 8. án Nagyváradon találkozott a' baráttal, kit más nap Ferdinánd' nevében Magyarország' kincstartójául nevezett. Martinuzzi nagy hálálkodással vette az uj kegyelmet, és szolgálatainak felajánlása mellett tanácsul adta a' királynak, hogy addig senkit se küldjön kormányzóul Erdélybe, míg Izabella onnan

eltávozott, Izabella pedig csak akkor kisértessék a' Szepességbe, ha Ferdinánd' serege már készen áll Magyarországon. Ellenkező esetben a' moldvai és havasalföldi vajdák, kik a' magyar korona' irányában pazarolják a' hűségi igéreteket, de kik tettleg Szolimán' pribékjei, rögtön jelentést tesznek Konstantinápolyba, 's Erdély elveszett örökre. Ideig-óráig Izabella' nevében kell vinni a' kormányt, 's ennek aztán Szepesváron kívül még nehány erősséget adni és évdíját három- négyezer forinttal növelni, mert szüléi, a' lengyel királyi pár, kevesellik a' leányuknak egyelőre lekötött birtokot és jövedelmet. — Január' 21. én Izabellához érkezvén Bornemisza, — a' királyné ekkor a' gyalui várban lakott, — és a' minapi szerződés' végrehajtását sürgetvén, kétféle választ nyert. Petrovics Péter', Kendy Ferencz' 's egyéb tanácsosainak jelenlétében oda nyilatkozott a' királyné, hogy a' rendek rövid idő mulva tanácskozásba veszik az ügyet, 's a' végzés, mellyet hozók lesznek, külön követség által fog Ferdinándnak megvitetni. Este azonban újra magához kérte Izabella a' biztost, 's ekkor egyedül lengyel titoknokának és atyja' követének jelenlétében ekkép nyilatkozott: Én nem változtattam szándékomat és soha sem fogom változtatni, de tanácsosaim, Fráter György, Petrovics Péter és mások nem engedték, hogy Seredyt Szepesbe kisérjem; én kénytelen vagyok, a' mint ők akarják, ezen országban élősködni; én foglyuk vagyok itt, mint voltam Budában. Ők majdnem mindnyájan a' törökkel tartanak, oltalmat a' töröknél keresnek, 's nem viseltetnek engedelmességgel irántam. Kérem a' királyt, mint kegyelmes uramat, vezettessen ki engem ezen országból biztos őrizet alatt; kisérőkül Báthory Endrét 's Drághfy Gáspárt kivánom; ám legyen, Seredyt is. Temesvárt, melly most Petrovics' kezében van, annak fogom adni, kit Ferdinánd e' végre kijelelni fog, mert Petrovics egy idő óta velem tart, de e' tisztre nem mindenki alkalmas;

ember kell hozzá, ki a' ráczokat egyetértésben tartsa a' magyarokkal. Petrovicsnak adjon a' király jószágokat közel Szepesvárhoz, 's nékem ezen urodalmon kivül még egy mást, mellybe magamat szükség' esetében vehessem. Fráter György iránt mutasson szívre bizodalmat Ferdinánd, de ne higyen neki; az erdélyi rendeket tartsa jó reménységgel, hogy oltalmukról gondoskodva leszen; 's engem kisértessen ki innen, a' rendek' ellenére is, ha kell. — Petrovics hasonló értelemben szólott Bornemisza előtt; tanácsa oda ment ki, hogy Ferdinándnak mindenek előtt kétezer lovas és ezerötszáz ráczot kellene zsoldjába fogadni; őket a' Jánostól adományul vett földekben megerősíteni; más földet igérni nékik, ha jelen tanyájokból kiűzetnének; Szerbiát, ha visszafoglaltatik, nékik adni, hogy ott önn-választotta deszpót alatt élhessék világokat. — Bornemisza visszajövet ismét Martinuzzival találkozott. A' barát úgy vélekedett, hogy Ferdinánd' egyik fiának Magyarországban kellene laknia; pénzt kivánt, mert a' rendes adóból ajándékok küldetnek a' budai basa' 's mások' kezéhez, részét a' királyné' udvarának szükségei emésztik fel, 's pénz nélkül nem fogadhatni húszezer embert, mennyit túl a' Tiszán könnyü volna a' király' zászlai alá gyűjteni. [63])

Annyi bizonyos, hogy bármi tartalék-gondolataik lettenek legyen Izabellának és Martinuzzinak, a' tiszai részek és Erdély feltétlenül állanak Ferdinándhoz, ha Magyarországon hatalmas sereggel lép fel a' török ellen, ha a' Felsek, a' Roggendorfok, a' brandenburgi Joákimok nem halmoznak gyalázatot fegyvereire.

---

63) Bucholtz, V. k. 174—176, és 202—209. ll.

IV.

Károly császár september' 18. án Ferencz franczia királylyal békét kötött. Ferdinánd november' 24. én országgyülést hirdetett Nagyszombatba; a' meghivó levélben reményt nyújtott, hogy a' császár, minapi igéretéhez képest személyesen fogja a' jövő évben Szolimán ellen a' hadviselést megnyitni; hogy Ferencz király segédsereget fog küldeni. 1545.] 1545. februárius' 2. án Nagyszombatban együtt voltak a' rendek. Károly' követe Veltwyk Gellért előadta, hogy a' császár, mihelyest egészségi állapota engedi, Wormsba megyen annak munkába-vételére, mi Magyarország' megszabaditását 's a' keresztyénség' hasznát fogja eszközleni. A' magyarokat hasonló buzgóságra hívta fel a' követ. E' buzgóság nem hiányzott a' rendekben. Végzést hoztak, hogy a' szándéklott hadviselésben valamennyi egyházi 's világi úr, valamennyi nemes és birtokos ember a' császár 's a' király körül gyülekezzék; 's minden jobbágyi házhely után egyegy teljesen felfegyverzett lovas kiállitassék. A' főbb clerus tizedeiből is tartson háborúközben fegyveres legénységet; minden száz forint után öt lovast. Tíz egyszerü lelkész egyegy legényt küldjön, a' gazdagabb plebánosok száz-száz forint jövedelem után kétkét lovast. Pénzsegélyül egyegy forint ajánltatott fel minden házhely után. Az egri egyház' jövedelmeit szabadítsa ki a' bitorlók' kezéből 's fordítsa Eger' erősitésére a' felség. Perényi Péternek adja vissza szabadságát; hűségeért kezességet vállalnak a' rendek, 's különben is „Perényi úr nem követett el nagyobb vétséget azon spanyol kapitányoknál, kik annyi kárba ejtették az országot, és még is szabadon bocsátattak, sőt talán meg is jutalmaztattak.“ Az elfoglalt jószágok menjenek valahára vissza törvényes kezekhez, az 1542. ben Beszterczebányán hozott végzések' értelmében; ezekkel ellenkező királyi vagy hely-

tartói parancsok végrehajtás nélkül maradjanak. A' királyi és bányavárosok' szabadságai tartassanak fenn csorba nélkül. [64])

Nagyszombatban nagyobb volt a' buzgalom, elvégre a' magyar királyhoz, a' német császárhoz méltó hatalommal lépni fel Szolimán ellen, mint Wormsban. A' protestáns rendek itt kinyilatkoztatták, hogy addig, míg vallási szabadságuk nincsen biztosítva, lehetetlen a' török ügyről, a' török elleni segédről tanácskozniok; aggodalmuk a' trienti zsinat elől, mellynek végzéseit, mint hitték, fegyveres kézzel fogja reájok erőszakolni a' császár, minden egyéb tekinteteket elnémitott. Károly ezt előre láthatta, mert Veltwyknek adott utasításában a' követ' ügyességére bizatik, ollykép nyilatkozni a' magyar rendek előtt, hogy a' császár személyes hadviselésre vagy tetemes segédküldésre ne köteleztessék, miután az egész ügy a' németbirodalmi rendek' jó vagy rosz hajlamától függ. Az utóbbi esetben családja' hatalmának növekedését a' protestáns német fejdelmek' rovására vélte eszközölhetőnek a' császár, ha időközben Ferdinándnak nem kelletik tartania a' töröktől; és illyetén kilátással történt, hogy még 1544. december' 28. án Adorno Jeromos egri prepost Konstantinápolyba küldetett egyévi fegyverszünet' eszközlésére, melly közben tartós alapra fektethessék a' béke. [65]) Addig, míg Adorno követségét befezendette, Fels Lénárd, mint Ferdinándnak Magyarországon főkapitánya 's a' budai basa fegyverszünetre léptek egymással. Adorno meghalálozott, mielőtt a' szultánnal szólhatott volna; helyébe az 1545.

---

64) Corpus juris hung. I. k. 390. l. Az utóbbi czikkely ellen Ferdinánd aprilis' 30. án Wormsban tiltakozott. Perényi iránt, kinek várnagya eddig sem adta Egert királyi kezekhez, rendelkezni fog Ferdinánd, ha Wormsból visszajövendett, az egri egyház' jövedelmei és betöltése iránt, mihelyest kezében lesz a' vár, minek rövid idő mulva történendését hiszi.

65) Bucholtz, Urkundenband, 342. l.

diki nyáron Ferdinánd Sick Miklós törvénytanárt, Károly császár Veltwyket küldötte Szolimánhoz, kik november' 10. én tizennyolcz hónapra szóló fegyverszünetre tettek szert; a' szultánnak tízezer arany, a' nagyvezírnek háromezer, a' többi vezírek közül külön mindeniknek ezer járandván ajándékul. [66])

Azalatt míg Ferdinánd' követei Konstantinápolyban jártak, Khalil defterdár, a' tizenöt magyar szandzsák' [67]) adórendszerének életbe-léptetésével foglalkodva, Székesfehérvárra ment, a' királyok' sírjait átkutatta, 's az itt találtatott ékszereket és egyéb drágaságokat elszedte. János király' holttestét nem akarta a' többiek' társaságában tűrni. Nesze, vidd el, mondá a' városbírónak, ez egyike a' ti isteneiteknek. 'S a' városbíró Zápolya Jánost szent Mihály' egyházába temettette. [68]) — Izabella fájlalhatta a' történetet; Martinuzzi, ha viseltetett is kegyelettel egykori urának emléke iránt, érzéketlenséggel látszott venni a' sértést. Június' 7. én gyűlést tartott Debreczenben, hol az Izabella-pártiakon kívül Ferdinánd' hívei közül is többen megjelentek, 's hol a' János' halála óta pontosan fizetett adónak Konstantinápolyba küldetése ment határozatba, de egy úttal arról is történt gondoskodás, hogy az ellenség talpon és fegyverben találja a' magyart. [69]) A' gyülésből kérelem ment Ferdinándhoz Perényinek, Szolimánhoz Majlátnak és Töröknek szabadonbocsátásaért.

Ferdinánd roszallotta híveinek megjelenését Martinuzzi' gyülésén, 's visszajövet Wormsból és Prágából, a' magyar

---

66) Hammer, III. k. 270. l. V. ö. Bucholtz, V. k. 215 's kk. ll.

67) Ide irom Hammerból a' tizenöt szandzsák' neveit: Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Mohács, Pécs, Siklós, Nógrád, Hatvan, Szekszárd, Veszprém, Szeged, Simontornya, Pozsega, Szerém, Végszendrő.

68) Bethlen, histor. l. III. 418. l.

69) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 191. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 139. l.

rendeket 1546. januárius' 25. ére Pozsonyba hívta. Az [1546. országgyülés, Ferdinánd' személyes jelenlétében februárius' 27. éig tartott, 's a' hozott törvényczikkelyek — számra hatvan — tanuságot tesznek a' rendek' hazafiságáról 's kivált Nádasdy Tamásnak, Thurzó' halála óta országbírónak mindent mérséklő bölcs befolyásáról. Annak előrebocsátása után, hogy ezentúl Magyarország' ügyében magyar követeket küldjön á' felség Konstantinápolyba, ne idegeneket; az ország' oltalmára, a' várak' fentartására, a' szükséges zsoldosok' fogadására, jobbágyi házhelyenkint egy aranyat ajánlottak fel a' rendek; 's ha úgy fogják találni, hogy ezen pénzsegély nem bitoroltatik magán czélokra, mint mármár szokássá vált, hogy a' rablások 's egyéb hatalmaskodások megszünnek, augusztus' 10. én még egy második forintot fognak mindenik jobbágyi házhely utan beszedetni. Mindkét alkalommal annyi húsz-húsz dénárt köteles saját erszényéből fizetni a' földes úr, mennyi jobbágya van; első fele a' királynét, másika a' királyt fogván illetni. Az egytelkes nemesek fejenkint ötven dénárt fizessenek; mindenik plebános annyi dénárt, mennyi saját kenyerén élő híve vagyon, 's azonfelül, ha jobbágyai vannak, külön mindenikért ötven dénárt saját erszényéből, ötven dénár váratván be mindenik káplántól 's egyébnemü lelkésztől is. De nagyobb befolyással semmi sem volna a' béke', az egyetértés' helyreállitására, az ország' oltalmára, mint ha a' felség személyesen laknék az országban; ez okon kéretik, hogy miután ott kell főleg felvigyázni, hol közel van a' veszély, legalább nagyobb részét az évnek magyar földön töltse. 'S addig is, míg ez meg fogott történni, tartsa meg szabadságaikban a' rendeket; magyar ügyekben a' magyar kanczellária' utján intézkedjék; hagyja meg tiszteinek, hogy a' magyar főkormányszék' parancsait hódolattal vegyék; 's ne éljen a' felség az ország' ügyeiben kisebb gyűrűpecséttel, hanem kirekesztőleg a' nagy-

gyal, mellynek őrzése és alkalmazása a' kanczellár' egyik tiszte. [70])

Ferdinánd tavaszszal Regensburgban Károly testvérével találkozott. A' császár június' 17. én hadat üzent a' schmalkaldi szövetség' tagjainak, „nem azért mert protestánsok, hanem mert rendbontók;" 's július' 16. án Veltwyk a' testvér fejdelmek' nevében Konstantinápolyba küldetett a' taval kötött fegyverszünet' meghosszabbítására 's ha lehet, tartós békévé alakítására. Négy nappal később Fülep hessz tartománygróf és János Fridrik szász választó fejdelem árulóknak nyilvánítattak Károly által, 's jobbágyaik felmentettek hűségi kötelezettségök alól. A' háború megnyilt, 's Ferdinánd toborzót járatott Magyarországon is. October' 1. én ezerszáz ötven lovas Nyáry Ferencz' vezérlete alatt Nagyszombatból Csehországba indult, honnan Ferdinánd' egyéb hadaival 's a' magát máris szász választó fejdelemnek vélő Móricz herczeggel egyesülve János Fridrik ellen indultak. Az év' vége felé majdnem az egész választó fejdelemség Móricz' kezében volt; de az új év' felvirradásával változott a' szerencse, és martius' elejéig János Fridrik nagyából visszanyerte tartományát. Ferdinánd most új hadakat gyűjtött Csehországban, 's Károly császárral és Móricz herczeggel egyetemben april is' 24. én Mühlbergnél megverte a' választó fejdelmet és elfogta. E' győzelemben része volt a' magyar lovasságnak is; vezérlete Nyáry Ferencz' betegsége miatt Bakics Péterre, Pál' testvérére szállott; a' ki János Fridriket fogságba ejtette, az, a' monda szerint, magyar vitéz, Luka József volt. [71])

---

70) Corpus juris hung. I. k. 399. l.

71) Istvánffy, XVI. 279. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 147. l. Hogy János Fridriket csakugyan magyar lovasok fogták el, világos az arrasi püspöknek, atyjához, Granvelle kanczellárhoz adott leveléből, ki a' viadal' napján és színhelyén ezeket írja: „L'on treuva guet en la rivière (az Elbét érti), par où l'un hussaire s' avancea contre les ennemys, desquelz luy seul en mit cinquante en fuyte, craignans la suite; ....

E' győzelem után, mellyet rövid idő mulva a' hessz tartománygrófnak elfogatása is követett, 's melly a' schmalkaldi szövetséget összetépte, Ferdinánd boszút vett a' cseheken, kik ellene fellázadtak, mert nejének januárius' 29. én történt halála után késett az országgyülést együvé hívni, 's mert a' rendek' ellenzésével nem gondolva, népét János Fridrik ellen parancsolta. A' magyar lovasság megtörte a' prágai polgárok' daczát, 's az augusztusban tartott országgyülés, melly az egykoru történetiróknál a' „véres" melléknevet viseli, a' cseh rendek' szabaditékait tetemesen megnyeste.

Veltwyk fél évnél tovább alkudozott a' portával; végre, június' 19. én öt évre köttetett meg a' fegyverszünet, olly feltétel alatt, hogy Ferdinánd évenkint harminczezer aranyat fizessen a' szultánnak. Károly császár, az öszves német birodalom, a' pápa, 's a' franczia király is befoglaltattak a' fegyverszünetbe. Veltwyk Ferdinándhoz sietett a' szerződéssel, társa, Ugrinovics, Konstantinápolyban maradt, míg Károlytól és Ferdinándtól a' megerősítő oklevelek beérkeztek. Ekkor Ugrinovics is elbocsátatott; a' nagyvezír, Rusztembasa intést küldött Ferdinándnak, ovakodjék a' baráttól (Martinuzzitól), 's leveleit közölje a' szultánnal, ki meg' azokat, mellyeket néki ír a' barát, Ferdinánddal fogja közleni. — Malvezzi, Veltwyk' titoknoka, a' fegyverszünet' ideje alatt, mint Ferdinánd' ügyviselője, Konstantinápolyban maradt. [72])

A' király Prágából országgyülést hirdetett november' 25. ére Nagyszombatba, mellyen biztosai, Nádasdy Tamás országbíró és Salm Miklós pozsonyi gróf, a' fegyverszünet' kötéséről és feltételeiről értesítsék a' rendeket. Az ország' három felé osztásának ezen szentesitése, az évenkinti adó-

---

et lediet Jehan — Frédérich mesmes prins et blessé en la teste par la derrière charge que feirent les hussaires." Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, III. k. 264. l.

72) Hammer, III. k. 272—277. ll.

fizetés' gyalázata, mellyet Ferdinánd' biztosai örömest eltitkoltak volna, de mellyet annálinkább hireszteltek a' törökök, fájdalommal töltötték el a' hazafiakat. Küldötteik: Oláh Miklós kanczellár és Erdődy Simon' halála óta zágrábi püspök, Batthyány Ferencz királyi tanácsos, Mérey Mihály személynök és Wernher György kamaragróf a' rendek' fájdalmát nyilvánitották ki, mind Ferdinándnak mind Károlynak. Most, midőn a' német háború szerencsésen befejeztetett, 's a' szultánnak újra meggyült baja Persiával, most kinálkozott a' legszebb alkalom, elvégre felszabadítani az országot. 'S felséged, kire húsz év óta várakoztunk rabságunkban, mint üdvezítőjökre az atyák a' limbusban, felséged elmulasztja az alkalmat, — így szól a' császárhoz intézett felirásuk; — kövesse felséged eldődeinek, a' hajdani burgundi herczegek' példáját, kik nem vonakodtak a' keresztyénség' oltalmára hadaikat messze hazájokból Magyarországon át Jeruzsálemig vinni 's véröket ontani a' szent ügyért! — Izabella' és Martinuzzi' követeik hasonló értelemben nyilatkoztak császár és király előtt, 's a' hosszas békekötéstől csak az ország' végromlásának előkészitését várták. Martinuzzi határtalan nagyravágyásában nem tűrt társat maga mellett a' kormánynál; de semmi kétség, hogy az egy ország' vagy legalább a' magyar állodalom' további feldarabolásának akadályozása, egyik vezéreszméje volt a' nagyszerü férfiúnak, 's hogy inkább Károly' és Ferdinánd' mint Szolimán' helytartója szeretett volna lenni.

Más pont, melly a' rendeket élénken sebzette, királyuknak majdnem folytonos távolléte volt. Ha a' keresztyénség' ügyei ő felségét külföldön marasztják, — szól az 5. dik t. cz. — küldje fiát Maximilián főherczeget hozzánk, valamint imént Ferdinánd főherczeget Csehország' kormányával megbizta. A' király' vagy a' királyfi' jelenlétében legesleghatalmasabb orvosszert láttak annyi zavar ellen a' rendek.

A' másik orvosszert, a' pénzsegélyt, mellytől egyébiránt már keveset vártak, felajánlották, igaz hogy vérző szívvel, most is. „Ő felsége tudni fogja, milly sorsra jutottak ezen ország' maradványai, milly nyomorúságra a' lakosok, mennyi ág húzza szegényeket, mi keveset várhatni, remélhetni tölök; hiszen köztudomásu dolog, hogy az országnak csak parányi része van ő felsége' híveinek kezében; hogy az ország' fő része a' töröké; hogy Izabella királyné és Martinuzzi is többet birtokol nálunknál, — mégis a' végveszélyben sem akar kötelességéről megfeledkezni a' magyar, 's olly reménynyel, hogy a' felség megtoldja a' magáéból, a' császáréból, a' németbirodalmi fejdelmekéből, (mert ezen segély nem elégséges akár a' török, akár a' belviszályok ellen) kétkét forintot ajánlottak fel ez alkalommal is mindenik házhely után a' rendek." ..... „Mivel pedig nehány év óta a' hajdan virágzott Magyarországnak semmi sem ártott inkább, mint a' jobbágyok' elnyomatása, kiknek jajveszéklése felszáll Isten' színe elébe; azért a' Mindenható' haragjának elháritására,... ő felségének is intésére, egyhangulag végezték a' rendek: hogy a' nyomorú pór szabadságát, mellytől a' közelebb mult években bár mikép elejtetett, visszanyerje, 's azontúl ... egyik urtól vagy nemestől a' másikhoz szabadon költözködhessék." [73]) — Ferdinánd az országgyülés' végzéseit 1548. februárius' 21. én erősítette meg Regensburgban, hol a' németbirodalmi rendek által a' végvárak' erősítésére, és békebontás' esetében sükeres ellenállásra, a' fegyverszünet' lefolyásaiglan évenkint százezer aranyat ajánltatott fel magának.

A' török szandzsákok, mint várni lehetett, a' fegyverszünet alatt is folytatták rablásaikat; de Ferdinánd Németország' 's a' trienti zsinat' ügyeiben elmerülve türte a' kicsa-

---

73) Corpus juris hung. I. k. 408. l. Bucholtz, VII. 236 's 241. ll.

pongásokat, híveinek keserűségére, kik Majlát' és Török' folytonos rabságát is érzékenyen vették. Kettőjöket, úgy látszik, örömest Konstantinápolyban felejtették mind Ferdinánd mint Martinuzzi. Perényi e' tájban visszanyerte szabadságát. Várday még 1546. ban kérte Ferdinándot, bánjék kegyesebben Perényivel, kit betegség és búbánat különben is összeroskasztottak; 's a' fogoly előtt, miután az egri püspökségnek általa lefoglalt jövedelmeiért kárpótlásul negyvenezer forintot fizetett, elvégre megnyiltak a' német-újhelyi börtön' ajtai, — olly feltétel alatt, hogy Egert nyomban Ferdinándra szállitsa. Alig szabadult meg, midőn a' halál véget vetett zivataros életének. Özvegye, Székely Klára, Egert az erősség' táborszereivel egyetemben a' királyi biztos' kezéhez adta, 's a' kanczellár, Oláh Miklós most egri püspökké neveztetett, kötelességévé tétetvén, hogy jövedelmeinek két harmadát a' budai szandzsákság ellen védfalul szolgáló vár' erősítésére fordítsa. [74])

October' 18. ától november' 22. ig Pozsonyban ország-gyülés volt, Ferdinánd' személyes jelenlétében. „A' király' intésére," mint a' végzeményben világosan mondatik, „kilencz törvényczikkely hozatott, az isteni tisztelet' 's a' vallás' régi szabásának helyreállitására, és az eretnekségek' általános megszüntetésére." A' rendek úgy vélekedtek, hogy e' tekintetben legczélszerüebb, az egyházak' jövedelmeit kivenni a' világiak' kezéből, a' püspökségeket, apátságokat tanult egyháziakra bizni, az iskolákról gondoskodni. — A' mohácsi veszedelem után, mind a' mellett, hogy Ferdinánd és János egyiránt buzgó katholikusok voltak, rövid idő alatt rendkívül megszaporodtak Magyarországon az új vallástan' hívei. A' politikai viszályok, a' kénytelenség mindenekelőtt felekezetök' öregbítéséről gondoskodni, mindkét királylyal a' háttérbe szo-

74) Istvánffy, XVI. 289. l. Schmitth, Episc. Agriens. II. k. 366. l. Bucholtz, V. k. 187. l.

rítatták azon intézkedéseket, mellyekhez különben a' reformatio' terjedésének gátlására nyultak volna. Azon körülmény, hogy a' mohácsi nap csak öt püspököt hagyott életben, hogy a' királyok türték, midőn főbb párthiveik az egyházak' jövedelmeinek lefoglalásával magok jutalmazták meg magokat; 's mi több, hogy Ferdinánd és János egyiránt, hadnagyaikat az egyházak' jövedelmeire épen útalták, ha a' fegyveres népek' zsoldjáról, a' várak' erősítéséről volt szó, — szintén kezére dolgozott a' különválásnak. Adjuk hozzá, hogy az ország' azon részében, melly közvetlenül török hatalomban volt, a' megujított hitágazatok bizvást hirdettethettek; az ulemák megvetéssel de külső türelemmel is viseltettek mindenik keresztyén felekezet iránt. A' dolgok' ez' állásában belső erejét némi szabadsággal fejleszthette az új hittan, 's mint oda künn, úgy itt benn is, az élő szó' és a' nemzeti irodalom' segédével, melly magasabb szempontból tekintve, kezdetét nálunk csak ekkor vette. A' reformatio' nagyszerü terjedéséről fogalmunk leszen, ha meggondoljuk, hogy Thurzó Elek, Perényi Péter, Török Bálint, Batthyány Ferencz, Nádasdy Tamás, Révay Ferencz, Zríny Miklós, Petrovics Péter, nagyobb vagy kisebb mértékben gyámolói 's előmozditói voltak a' reformatiónak; hogy Bácsy Ferencz szepesvári 's Bebek Imre gyulafehérvári prepostok, úgy Kecset Márton veszprémi püspök a' római egyháznak búcsut mondottak, az utóbbik házasságra is lépett. Innen azonban nem következik, hogy a' felebb említett világi urak protestánsok lettek volna a' szónak mai értelmében. Az új hitvallás, az új ecclesiák külsőleg még nem voltak szervezve; a' lelkészek nagyából még némi viszonyban állottak a' római katholikus püspökökkel; az egyházi szertartások sok helytt csak lassan módosultak. Az új tan' hirdetői, mert a' főhatalom más irányt követett, csak fokonkint váltak füg-

getlenekké a' római hierarchiától, a' mint lánczszemnek lánczszembe füződésével az új szervezet életbe lépett.

Ferdinánd kimélettel viseltetett az ágostai hitvallást követők iránt; mint római király, mint Károly császár' testvére, Magyarországon sem sérthette homlokegyenest azon viszonyokat, mellyeket az úgynevezett „Interim" a' németbirodalomban bántatlanúl hagyott. De keményebb rendszabályokhoz kivánt nyúlni a' „sacramentáriusok'," azaz: Zwingli' és Kalvin' követői ellen, kik mintegy kívüle állottak az oltalomnak, mellyet a' németbirodalmi dieták' végzései a' szorosabb értelemben vett protestánsoknak, értsd: az ágostai dogmák' híveinek biztosítottak. Pedig Magyarországon, névszerint a' magyar-ajku lakosok között Zwingli' reformja hamar túlsúlyt nyert azon árnyéklat felett, melly szigorúan Luther' és Melanchthon' tételeihez ragaszkodott. Dévai Bíró Mátyás, egyik fő apostola a' reformatiónak Magyarországon, Nádasdynak, Perényinek és Drághfy Gáspárnak kedves embere, már 1543. ban Zwingli' elveit hirdette az Úr' vacsorája' ügyében; 's azon zsinat, melly 1545. september' 20. án Erdődön, Drághfy Gáspár' özvegyének, Báthory Annának oltalma alatt az új tan' ágozatainak formulázásával foglalkodott, tagadhatlanúl Zwingli és Kalvin felé hajtott. [75]) Ez volt az első kisérlet független testület' képezésére, 's a' sacramentariusok' ezen kisérlete ellen van irányozva az 1548. dik évi országgyülés' 9. t. czikkelye: „ő felségének intésére végezték az ország' rendei, hogy a' sacramentariusokat mindenkinek jószágaiból ki kell űzni 's őket többé be nem fogadni az országba."

---

75) Párizpápay Ferencz, Rudus redivivum, seu breves rerum ecclesiasticarum hungar. et transsilv. commentarii a' Miscellanea Tigurina' (Zürich, 1723) II. dik kötetében, 139. l. V. ö. Budai Ésaiás Magyarország' historiája, II. k. 52 's kk. ll.

Az 1548. diki végzemény' egyéb pontjai, a' pápa' ellenére, Károly' és Ferdinánd' czélzatainak értelmében, sürgetik a' megnyilt, de megszakasztott trienti zsinat' folytatását; rendelkeznek a' törvénykezés', a' hármaskönyv'. újabb visgálatának ügyében; szorgalmazzák az ország' szabadságainak megtartását, az úri rablók' büntetését; szabályozzák a' jobbágyok' úrbéri tartozásait (minden héten egyegy munkanap), 's miután a' minapi engedély' rögtöni és tömeges alkalmazása a' földes urakat kárba ejtette, ideig-óráig oda módositják a' szabad költözködést, hogy annak csak azon esetben adassék hely, ha az úr egyebet, többet követelne jobbágyától, mint mennyire ezt világosan kötelezi a' törvény. Az ország' oltalmára pénzsegély' képében újra két forint ajánltatott fel jobbágyi házhelyenkint, 's az úrnak erszényéből hatvan dénár mindenik jobbágya után. [76])

V.

Ferdinánd' leánya Erzsébet 1543. ban házasságra lépett Zsigmond lengyel király' hasonnevü fiával, de már két évvel utóbb meghalálozott. Elhunytával újra némi idegenség lépett be Zsigmond és Ferdinánd között; ez gyanúba vette amazt, hogy Izabellát kéz alatt Erdélyben maradásra

76) Corpus juris hung. I. k. 418. l. A' házhelyek', porták', egész jobbágytelkek' számát, ez idötájban, két okirat tárgyalja Kovachichnál Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 273 's kk. ll. A' porták rendszerint mindenik dica' behajtása elött újra összeszámoltattak, 's azon jobbágyok, kik adót a' töröknek is fizettek, mind a' mellett hogy királyi területen laktak, — a' török várak' közelében levö községek — rendszerint csak félrovásra köteleztettek. Korán szokássá vált, hogy a' rovásszedés királyi kamarai tiszt' jelenlétében történjék; a' királyi kamara addig míg Buda Ferdinánd' hatalmában volt, székét Budán tartotta, utóbb Pozsonyban. Maximilián alatt Kassán és Lőcsén is királyi kamarák szerveztettek, függöségben a' pozsonyitól, melly korán függövé vált a' bécsitöl.

buzdítja. Martinuzzi időről időre meghallgatta a' nagynevü lengyel fejdelem' intéseit, de 1548. aprilis' 1. én Zsigmond hosszu életpályáját befejezte. A' barát, kit Izabella valamint Ferdinándnál úgy Szolimánnál is bevádolt zsarnok kénye miatt; kinek hitele, mint már felebb láttuk, rosz lábon állott Konstantinápolyban; 's ki minden pillanatban attól tarthatott, hogy a' török, mit régóta szándékolt, a' temesi grófságot elfoglalja, — Zsigmond' halála után Ferdinándot az ország' egyesitésére, 's illetőleg Izabella' és János Zsigmond' igényeinek kielégitésére egész komolysággal felhívta. A' király Augsburgba kérte Izabella' és Martinuzzi', úgy II. Zsigmond lengyel király' követeit, hol Károly' közbenjárásával fogna az ügy elintéztethetni. A' császár' kedélye ekkor már ollyas volt, hogy tárgyat tárgy után örömest eltolt magától, 's közbenjött egyéb akadályok is gátolták a' szándéklatot. Martinuzzi 's az Izabella' felekezetén levő rendek most követeiket Pozsonyba küldötték a' királyhoz, kérvén őt: gondoskodnék Izabella' és Zsigmond' sorsáról, hogy valahára kezéhez vehesse az egész országot. Ferdinánd e' kérelem' 1549.] folytán 1549. februárius' 10. én Báthory Endre tárnokot 's Magyarország' egyik főkapitányát, Nádasdy Tamás országbírót és Salm Miklós pozsonyi grófot biztosokul nevezte, kik a' lehető legnagyobb ovatossággal járjanak el az ügyben; 's kik Martinuzzinak kinyilatkoztassák, hogy a' fegyverszüneť ideje alatt nem kezdhet Szolimánnal háborúť a' király. Az utasítás' egyéb pontjaiból is látni való volt, hogy Ferdinánd nem nyúl komolyan az ügyhez, 's ennek tudása hónapról hónapra elhalasztatta hol az egyik hol a' másik biztossal a' tanácskozmány' megnyitását; [77]) Nádasdyval névszerint a' gyűlölet is, melylyel a' barát iránt viseltetett.

---

77) Pray, Epist. Procer. II. k. 160 's 175. ll. Bucholtz, VII. k. 242. l.

Salm Miklós időközben Balassa Menyhértet és Basó Mátyást, kik Léva' és Murány' környékét rabló fészkeikből pusztítgatták, magyar, német és spanyol hadakkal váraikból kiforgatta. Balassa Erdélybe menekült, Basó tizenheted magával lenyakaztatott. [78]) A' hadjárat' befejezése után Salm, Báthory Endre és Bornemisza Pál veszprémi püspök még nehányad magokkal Nyirbátorban Martinuzzival találkoztak. A' biztosok igéretet tettek: hogy János Zsigmond családjának valamennyi jószágait, Izabella, hitbérén kivül, Szileziában Oppelnt és Ratibort fogja birtokul nyerni; Martinuzzi számot tarthat az esztergomi érsekségre a' haldokló Várday' elhúnyta után, 's a' király' közbenvetésére, az érseki pallium mellé bíbornok-föveg is jutand. A' biztosok Férdinánd' hajlamáról is szólottak, két évvel azelőtt született leányát, Johannát, János Zsigmondnak eljegyezni. Más részről Martinuzzi készséget fogadott, Izabellával a' feltételeket elvállaltatni, őt a' koronának kiadására, és Erdélyből távozásra birni; minthogy azonban a' királyné' állhatatlansága és Petrovics' ármányai miatt könnyen dugába dőlhetne az egész terv, elkerülhetlenül szükséges, nagyobb seregnek a' széleken felállítása; és szükséges, az ő, Martinuzzi' kezében hagyni a' kormányt. [79]) —

Az ország' rendei 1550. január' 6. ától februárius' [1550. 13. ig együtt voltak Pozsonyban. Újra és újra fájlalták, hogy Ferdinánd majdnem folytonosan távol van az országtól; 's kérelemmel fordultak hozzá: bizná meg legidősb fiát Maximiliánt, kit a' csehek 1549. februárius' 19. én koronaörökösnek ismertek, 's ki ekkoron Károly' helytartója volt Spanyolországban, a' magyar kormánynyal; nyújtson neki

78) Istvánffy, XVI. 283—289. ll. Wagner, Analecta Scepus. II. k. 54. l.

79) Istvánffy, XVI. 292. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 180—186, és 190—192. ll.

alkalmat a' nemzet' nyelvének megtanulására. A' szükséges hadi népeknek zsoldul, kétkét forintot ajánlottak fel minden jobbágyi házhely után a' királynak, húsz dénárt Salmnak, ki a' mult évi országgyülés' egyik rendeletének végrehajtója volt, midőn Balassa Menyhértet megszalasztotta, Basót kivégezte. Más végzés a' törvénykönyv' szerkesztéséről, ismét más a' hitegységnek helyreállitásáról szól. [80]) — Várday Pál esztergomi érsek és királyi helytartó, ekkor már nem élt. Röviddel az országgyülés' eloszlása után Ujlaky Ferencz győri püspök neveztetett helytartóvá; szintakkor Vráncsics Antal, meghasonlván Martinuzzival, Ferdinánd' szolgálatába lépett.

A' király és Martinuzzi közt folytatott alkudozások, korán jutottak Szolimán' tudomására, de a' pontosság, melylyel Ferdinánd a' szultánnak járó tiszteletdíjt, 's a' basáknak igért ajándékokat Konstantinápolyba küldé, hitelesnek láttatta Malvezzi' állitását, ki a' franczia követet hazug hirmondónak nevezte. 1550. nek elején, a' persa háború' bevégzése után, Mahmud tolmács Bécsbe érkezett, szinre a' végett, hogy Ferdinándnak jelentést tegyen Szolimán' újabb diadaláról, de valószinüleg olly czélzattal, hogy a' király' viszonyát Martinuzzihoz közelebbről kikémlelje. Ferdinánd a' német születésü tolmácsesal, úgy látszik, ovatosság nélkül szólott, [81]) 's rövid idő mulva a' szultán parancslevelei Erdélybe érkeztek, meghagyók, miszerint Martinuzzi ellen a' tartomány' öszves lakosai fegyverre keljenek, őt békóban Konstantinápolyba küldjék vagy megöljék, 's ezentúl Petrovicsnak engedelmeskedjenek. Martinuzzi a' vész' előérzetében, hadaival, már június' elején tábort jártatott, 's embereit küldötte mind Nádasdyhoz, mind Castaldo Battista cassanoi marchióhoz Ferdinánd' hadainak főkapitányához: jőjenek elvégre fegyveres

80) Corpus Juris hung. I. k. 428. l.

81) Vráncsics', Katonánál, XXI. k. 1098. l. Pray, Epist. Procer. II. k. 195. l.

erővel Erdélybe, 's legyenek neki Déva' elfoglalásában segédére, ha nem akarják, hogy Petrovics által megelőztessenek. De Ferdinánd' hadnagyai segéd nélkül hagyták a' barátot; 's a' Petrovics' zászlai alá mindenünnen gyült ráczok, september' elején Csanádot ostromlották, Alvinczet és Branicskát elfoglalták. Martinuzzi egy ideig mozdulatlanúl állott táborában Nagyváradnál; 's most rögtön Erdélyben terem, Meggyest és Szászsebest beveszi; a' székelyeket magához vonja, 's gyűlést tartván, fényes ajándékokkal követeket küld a' három nemzet' nevében Szolimánhoz, kik eljárását igazolják. A' moldvaiak Izabellának segédére jőnek, de ötezer székely által visszavettetnek. 'S most Marosvásárhelyről Gyulafehérvár alá megyen a barát, és september' végén huszonnégyezer emberrel körülkeríti 's vívni kezdi. Izabella alkudozásra lép és színre kiengesztelődik vele. A' székely hadak' nagyobb része már elszéledt, midőn híre jő, hogy Kazim basa Budáról Szegedig érkezett. Martinuzzi rendkivüli erőfejlesztéssel nyomban új hadakat gyűjt zászlai alá, 's a' Lippáig előnyomult török hadak, gyengeségök' érzetében visszavonúlnak. E' közben Varkócz Tamás, előbb egri várnagy, most nagyváradi parancsnok Csanád előtt a' ráczokat megveri, 's a' visszavonuló budai basának tartalékhadait szétugrasztja. A' moldvaiak, Kazimmal egyesülendők, másod ízben a' székelységre törnek, 's velök egy időben a' havasalföldiek is berontanak; de ezeket Kendy János a' verestorony-szorosnál megveri, ötezer lovat, három zászlót szed el tőlök; a' moldvaiak, értesülvén Kazim' visszavonulásáról, dúlás és fosztogatás után fészkeikbe takarodtak. [82])

Ferdinánd Szolnoknál, a' Zagyvának a' Tiszába szakadásánál még a' mult évben erősséget emeltetett. Az új vár

---

82) Pray, Epist. Proc. II. k. 209, 213, 219, 221. 226. ll. Az egymásutánra nézve, kivált Martinuzzi' saját előadását követtük, mint e' tekintetben kétségkivül teljes hitelüt.

körül septemberben Salm Miklós' és Báthory Endre' vezérlete alatt tetemes hadak gyűltek együvé, és Martinuzzi, a' veszély' tetőpontján segédet kért és remélt tőlök, de hijába. Ferdinánd ekkor Augsburgban volt; tudta, felhatalmazása nélkül hadnagyai nem mertek ollyas lépést tenni, melly a' törökkel kötött fegyverszünetet felbonthatná; és Károly császár lelkére kötötte Ferdinándnak a' fegyverszünet' megtartását. Hogy' lehessen ezt megtartani, és Erdélyt 's Erdély által a' Tiszántúlt mégis visszanyerni, mint Ferdinándnak szándéka tartá, nehéz volt általlátni. Más részről a' törökök már Szolnokvár' épitésében is a' fegyverszüneten ütött csorbát láttak; Szolimán decemberben fermánt bocsátott ki, melly a' várnak lerontását parancsolta. [83])

Martinuzzi mind a' mellett hogy Ferdinánd' hadnagyai 1551.] tétlenül nézték veszélyét, 1551. januárius' 7. én levelet irt Fridrik pfalzi választó fejdelemnek, mellyben öt Krisztus' kínszenvedésére kérte, birná reá a' császárt, birná reá a' királyt, Erdélynek a' török elleni oltalmára. Februárius' 3. án Ferdinánd' biztosai: Báthory Endre és Teufel Erasmus — Salm a' mult év' végén meghalálozott — Diószegen tanácskozmányt tartottak a' baráttal, 's ennek eljárását őszintének, czélzatait tisztességeseknek találták. [84])

Martinuzzi' terveinek hiusitására Szolimán János Zsigmond' koronáztatását sürgette, 's Izabella ehhezképest martius' közepén Enyeden országgyülést tartott. Balassa Menyhért, Kendy Antal, Csáky Mihály, Bank Pál, 's a' királyné' egyéb meghittjei a' barátot közellenségnek nyilvánitották, meghagyván neki, hogy Erdélyen kívül, Nagyváradon maradjon, vagy ha Enyedre akar jöni, fegyveres kiséret nélkül, mint bünbánó vádlott jelenjék meg. Martinuzzi a' körülötte volt

83) Hammer, III. k. 289. l.

84) Pray, Epist. Proc. II. k.

hadakkal nyomban Enyedre sietett, 's a' mult évi egyezkedés' bontásáról vádolván a' királynét, tanácsosainak fejeit kérte. Izabella, elhagyatva látván magát a' szászoktól, fiával 's udvarával eltávozott; a' koronázás abba maradt; Szolimán' küldöttei Konstantinápolyba mentek, 's Martinuzzi hogy vádjaikat lefegyverkezze, a' jelen évre eső adót nyomban utánok küldötte. [85])

Martius' 30. án Ferdinánd Nádasdy Tamást, Báthory Endrét és Herberstein Zsigmondot megbízta, hogy Izabellával és Martinuzzival Erdély' 's a' részek' átadása iránt végkép szerződjenek. Azon esetre, ha a' királynét nem lehetne a' kivánt egyességre birni, ha belháborutól és vérontástól kellene tartani, ám maradjon Izabella mint eddig Erdély' birtokában, „a' nagyváradi püspök' hatályának fentartása mellett.“ [86])

Ellentétben az utasítás' békés szellemével nyolczezer magyar, német és spanyol állott Debreczen környékén; vezérök Castaldo volt, minapában még Károly császár' hadnagya; 's a' néki adott utasításban világosan benfoglaltatott: hogy a' király György püspök' kérelmére Erdélyt, ezen kitünő tagját Magyarországnak, Izabella' akaratának ellenére is kezéhez akarja venni. Martinuzzi május' 17. én Tordáról, hol az országgyülésen együtt volt rendeket a' történendőkre előkészíté vala, felhívást intézett a' biztosokhoz: hozzák be haladék nélkül a' fegyveres erőt Erdélybe. Az előreküldött Herberstein Izabellában idegenséget tapasztalt minden alkudozás iránt; 's Balassa Menyhért, a' királyné' hadnagya, megnyitotta az ellenségeskedést. Castaldo hadait útnak inditotta, 's június' 7. én már Enyednél állott. Martinuzzi e' közben Gyulafehérvár elébe indult, honnan a' királyné Szászsebesre költözködött. Húsz napi vívás után Fehérvár' falai több

85) Ugyanaz, II. k. 369 's kk. ll. Istvánffy, XVI. 296. l.
86) Katona, XXII. k. 4. l.

helytt összeroskadtak; de a' barát népét eltiltotta az ostromtól, mert Izabella' kincsei a' városban maradtak. [87]) A' királyné' parancsára Vojnics Ferencz általadta a' helyet, 's Martinuzzinak gondja volt reá, hogy Izabella' öszves vagyona hézag nélkül Sebesre szállítassék. Almás, az erős végvár Bihar felé, Castaldo' tartalék-seregének hatalmába esett; Petrovics mozdulatlanul ült Temesvártt, vádleveleket iratva Konstantinápolyba 's a' basákhoz Martinuzzi ellen; a' királyné, késznek nyilatkozott az alkudozásra. Midőn a' barát véle Sebestt találkozott, lábaihoz borult, és sírva, zokogva [88]) előadta néki, hogy a' törökbe nem lehet bízni; hogy itt az idő Ferdinándnak általadni a' koronát, a' tartományt. Castaldo enyedi táborából már június' 13. án szerencsét kivánt Nádasdynak, hogy a' váradi püspökkel egyetemben Izabellát az egyezkedésre hajlitotta. Martinuzzi június' 28. án nyolcz lovas hintóban, kétszáz hajdú' és négyszáz huszár' kiséretében, mint szokása vala, Sebesből Castaldóhoz érkezett, kit a' királyné' tanácsosai külön is felkerestek; 's miután az alkudozó felek még nehány üzenetet váltottak egymással, következőkben történt megállapodás: János Zsigmond a' Zápolyák' örökös jószágai helyett, mellyeket mostani birtokosaik' kezéből kivenni bajos volna, fi-örököseire szálló fejdelemségül az oppelni herczegséget kapja Szileziában, 's Ferdinánd' leányával, Johannával, eljegyeztetik; Károly császár' és Ferdinánd király' fi magvok' szakadásának esetében Magyarország az oppelni herczegre és örököseire szálljon; illyesek' nemlétében a' nemzet' királyválasztási joga feléled. Izabellának öszves hitbére december' 24. ig kész pénzben kifizettetik; míg ez megtörténendett, Kassán marad, 's havon-

87) „Népét ostromnak ő ott nem bocsátá, királyné asszonynak avval kencsét megtartá.“ Tinódy Sebestyén.

88) Illyes jelenetek gyakoriak voltak Izabella és Martinuzzi között; l. Pray, Epist. Proc. II. k. 392. l.

kint kétezer forintot húz Ferdinándtól. Anyának és fiúnak joguk van e' kárpótlásra azon esetre is, ha időközben Erdély török kézbe esnék. [89]) — Megállapítatván ekkép az alkupontok, Izabella és öszves udvara, Martinuzzi 's Ferdinánd' hadvezére és biztosai együtt útaztak Kolosvár felé. A' barát rendkívül volt felizgatva, 's útközben lovát megállította, és könyűs szemekkel magyar nyelven beszédet intézett Izabellához, mellyet Nádasdy olaszul tolmácsolt a' királynénak. Elmondotta, hogy ifjusága óta hű szolgája volt a' Zápolyaháznak; hogy az akar maradni jövendőben is. Ha ollyas dolgokat tett ollykor-ollykor, mellyek Izabellának nem voltak kedvesek, nagyon fájlalja; bocsánatot kér tőle, de köszönetet mond a' Mindenhatónak, hogy jó véget vett minden. Az ország' jelen átadása miatt ne nehezteljen reá Izabella; lesz még olly idő, mikor néki, Martinuzzinak, köszönetet mond érette, mert az ő hasznára történt és fiáéra. Legyen tehát vidám és jó kedvü a' királyné. — Izabella zokogástól megtördelt hangon csak annyit válaszolt: hogy hinni akarja, mit Martinuzzi mondott, 's hogy Isten erősítse őt szándékában. [90]) Más nap Kolosvárra érkeztek királyné és kisérői, hol a' rendek már együtt voltak, 's a' kötött alkuhoz hozzájárulásukat nyilvánitották. Július' 19. én, a' város' főegyházában Castaldo, Nádasdy és Báthory, mint Ferdinánd' képviselői, Izabella saját és fiának nevében, legvégül Martinuzzi, az alkunak szentül tartását hittel fogadták. Az esküt a' koronának 's a' koronázáshoz tartozó egyéb ereklyéknek átadása követte, mellyek Tokajba Seredyhez, 's innen Bécsbe küldettek. János Zsigmond és a' távol levő Johanna között, az eljegyzés Kolosmonostorban történt meg.

---

89) Miller Jakab Ferdinánd, Epistolae Ferdinandi I. et Maximiliani ad suos oratores, Pest, 1808. I. k. 349. l. Engel, Gesch. des ungr. Reichs, IV. k. 113. l.

90) Egykoru jegyzetek Bucholtznál, VII. k. 255. l.

E' közben Báthory Endre Ferdinánd' nevében Petrovicsot megkinálta a' munkácsi urodalommal, melly néki a' temesi grófságért már régebben igértetett. Az aggastyán nem akarta sorsát különválasztani János Zsigmondétól; Lippát, Karánsebest, Lugost, Temesvárt általadta, 's Kolosvárra indult. Augusztus' elején Izabellával és fiával utját Kassának vette. Martinuzzi Szentkirályig kisérte a' távozókat; itt búcsut vett a' királynétól és János Zsigmondtól, ezer aranynyal ajándékozva meg mindegyiket. A' hatvanhét éves férfiú elérte a' mit akart, 's most tépett kebellel, sorsának és Erdély' sorsának előérzetében tért vissza Kolosvárra. Izabella, Zilahon túl, egy bércz' tetején nevét a' hársra metszette, mellynek árnyékában még egy pillanatot vetett Erdélyre, 's neve mellé e' szavakat véste a' kéregbe: sic fata volunt! a' sors úgy akarja! 91)

Martinuzzi az erdélyi eseményeket ollykép tűntette fel a' szultán előtt, mintha ő és Petrovics összeháborodtak volna, 's okul az utóbbiknak eljárását veté, ki az adónak Konstantinápolyba küldetését gátolni akarta. Ferdinánd' követe, Malvezzi, szintén állhatatosan tagadván urának Erdélyre irányzott szándékát, Martinuzzi' előadásának adott hitelt a' díván, nem Petrovicsénak, ki a' német hadak' előhaladását és Martinuzzival szövetkezését bejelentette. Szolimán június' közepén ráparancsolt a' királynéra és Petrovicsra, „hogy béküljenek ki a' baráttal, különben seregét Erdélyre küldi; olly békitési modor melly nem leszen ínyökre.“ Egy úttal a' romaniai beglerbeg Szokoli Mohamed — fia volt egy bosnyák papnak — hadaival Szerémbe küldetett, 's július' elején az erdélyi rendek levél által értesítettek, „hogy miután Martinuzzi' követének állitásához képest a' németnek semmi czél-

91) Istvánffy, XVI. 298. l. Eder, Script. rer. transsilv. I. k. 82. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 275. l. Bucholtz, az id. h.

zata Erdély ellen, Petrovics' és a' budai basa' levelei szerint pedig a' német hadak már benn vannak a' tartományban," az elöleges hadi készületek már megtétettek a' porta' részéről, 's a' sereg Erdélyben terem, mihelyest bizonyos hír érkezik onnan, melly a' lázadás' lecsillapitását, vagy János Zsigmondnak a' németek elleni oltalmaztatását fogja szükségessé tenni.

Mohamedbeg augusztusban Szalánkeménnél tábort ütöttt, hogy a' zászlai alá rendelt hadák' megérkezését bevárja. E' közben Szolimán Malvezzinek vallomásából is megértette, „hogy az erdélyi rendek Ferdinándot urokul ismerték, mit ők annálfogva szabadon tehettek, mert tartományuk soha sem volt török kézben, 's mert János' halála óta, Erdély a' nagyváradi szerződés' értelmében, Ferdinándot illette, ki egész készséggel fogja mindazt a' portának fizetni, mit Izabella, Martinuzzi és Petrovics eddig fizettek volt." Majlát és Török Bálint e' tájban haltak meg, a' hosszas fogság' kínjainak következtében. Malvezzi hasonló sorsnak nézhetett elébe, mert Szolimán azon elvből indulva ki, „hogy a' követ kezes urának szaváért," Ferdinánd' képviselőjét a' Bosporus melletti fekete toronyba záratta. És levelet irt Martinuzzinak 's Erdély' rendeinek, hogy mindnyáját kardra hányja, ha a' németek János Zsigmondot, a' császár' szolgáját, az erdélyi szandzsákságból kivezetik. [92])

Szokoli Mohamed september' 7. én nyolczvanezer emberrel és ötven ágyúval [93]) Péterváradnál átkelt a' Dunán, 's innen Tittelnek fordulva, Báthory által nem akadályozva, hadait a' Tiszán is átszállította. Martinuzzi ekkor Castaldóval Szebenben volt, hol september' 8. ától 15. ig országgyü-

---

92) Pray, Epist. Proc. II. k. 266—270, és 282—287. ll. Bucholtz, VII. k. 260. l.

93) Ascanio Centorio degli Hortensii, Commentarii delle guerre di Transilvania, Velencze, 1565, 102. l.

lést tartott, közfelkelést hirdetett, 's a' nemességgel mindenik jobbágy után harminczkét dénárt, a' szászokkal hasonló öszletet ajánltatott fel az ország' oltalmára. Levelet irt Ferdinándnak, tanácsolót, hogy mihelyest lehetséges, az öszves magyar birodalom' rendeit hívja együvé, 's hogy a' pórnak adja vissza szabadságát. „A' török szabadságot igér a' parasztnak, 's ezáltal a' ráczokat részben megnyerte magának, mert az elnyomatott ember örömest ad hitelt illyes igéretnek, ha bár még nagyobb rabságba süllyed. 'S mi vagyunk ennek okai, mert a' pórt annyira elnyomtuk, hogy nején és gyermekein kívül, édes mindenétől megfosztatott.“ A' barát huszezer forintot aranyban, és tízezret ezüstben előlegezett a' hadviselés' költségeire, 's Alvincz-újvári hadnagyát megeskette, hogy az ő, Martinuzzi', halála után az erősséget Ferdinándnak fogja általaadni. „A' nagyváradi püspök, — irá september' 27. én Castaldó a' királynak, — napról napra nagyobb tűzzel szolgálja felségedet.“ 94) — A' török' irányában Ferdinándnak is bevallott eljárását folytatta a' barát: álnokság által elhárítani a' megtámadást, míg elvégre hatalmas sereggel és győzelem' reményével vívhat meg vele. Még augusztusban Konstantinápolyba küldte a' szultán által sürgetett adót; 's midőn Nádasdy ezt ellenezné, 's csak a' fegyverszünet' megújitása és Erdélyre is kiterjesztése után akarna adót küldeni, — feleletül nyerte, hogy ő, az országbiró, nem érti az ügyet. A' barát levelet mutatott Nádasdynak, hogy lássa, mint kell bánni a' törökkel; 's a' szultánhoz és a' beglerbeghez intézett levélben az állott: hogy a' németeket Petrovics hívta be az országba, a' várakat ő adta át nekik, de része már kitakarodott Erdélyből, 's lesz mód, a' többit is utánok küldeni. Erdély még most is János Zsigmondé, ki jelenleg Kassán van, saját városában,

94) Bucholtz, VII. k. 265. l.

hogy Ferdinánd' leányával házasságra lépjen, mert, ő, Martinuzzi úgy akarta a' béke' erősítésére; a' királyfi egyébiránt szolgája a' nagyúrnak, és szolgája fog maradni azontúl, mint volt eddiglen. [95]) 'S Martinuzzi csakugyan ezen eljárásának köszönhette, hogy Erdély bántatlanúl maradt. A' beglerbeg september' második felében Becsét, Becskereket, Csanádot elfoglalta, 's october' elején Lippa alá szállott, melylyet várnagya Pethő János, tapasztalván a' rácz lakosok' titkos egyetértését a' vívókkal, őrségestül odahagyott. Báthory Endre, gyengeségének érzetében visszavonult Nagyváradig, hol kétezer labanczot, ötszáz nehéz lovast és ezer huszárt talált, kik Sforza Pallavicini' vezérlete alatt Castaldóval voltak egyesülendők. [96])

A' beglerbeg' fegyvereinek szerencséje boszúsággal töltötte Castaldót, ki Pallavicini' hadainak megérkezése után Erdélyből örömest kiindult volna, de más részről tanácsosnak látta, csak akkor szállani szemben az ellenséggel, ha Martinuzzi' hadai is talpra állandottak. A' közfelkeléssel járó késedelem, 's a' baráttól a' törökhöz, a' töröktől a' baráthoz járó kelő csauszok Castaldóval gyanúba vétették az eljárás' hűségét. „Fráter György — irá e' tájban Ferdinándnak — húzza, halasztja az ügyet, a' mi kárunkra, de az ő hasznára. Kérem felségedet, tudassa velem ezen titkos irás által, mi tevő legyek, ha látnám hogy ezen ember kárunkra fordulható gonoszságot forrall ellenünk. Eddig még mintegy magam előtt is ügyekszem palástolni a' dolgot, 's nem hitethetem el magammal, hogy illyetén ördögi czélzatai vannak, sőt tisztességes jó embernek akarom hinni, mint felséged előbbeni leveleimből is láthatta. De a' törökök' érkezése óta nagyon megváltozott. Midőn ma arab nyelven irt leveleket

95) Pray, Epist. Proc. II. k. 297—300. és 402. ll.

96) Istvánffy, XVII. 300. l. Sigler, Belnél, Monum. Dec. I. 73. l.

látnék kezében, 's kérdést tennék irántok, azokat a' szultán által János Zsigmondhoz irottaknak mondá, nem tudva, hogy e' leveleket én is birom másolatban. Ezen ügy gyors elhatározást igényel; nyilvánítsa ki felséged szándékát, mit tegyek, én híven fogok eljárni felséged' és a' keresztyénség' érdekében.“ [97]) 'S nehány nappal később, october' 16. án, Szászsebesről tudósítás ment Ferdinándhoz szintén Castaldotól, hogy a' barát' titoknoka éjtszakának idején hozzá jött, és könyzápor közt urának szándékát bevallotta, melly nem egyéb, mint Castaldót seregestül a' töröknek kezére játszani. [98]) — Hasonló vádak máshonnan is érkezvén Ferdinándhoz, nehány bizodalmas hivének (Hofmann, Trautson, Gienger és Jonas) tanácsára a' hadvezért oda útasította: „hogy azon esetre, ha nem lehetne máskép segíteni a' dolgon, előzze meg inkább a' barátot, őt láb elől elmozdítván, 's ne várja magára a' csapást a' birodalomnak 's az egész keresztyénségnek nagy kárára.“ [99])

October' második felében hatvanezer magyar, székely, szász állott a' Kenyérmezőn Martinuzzi' zászlai alatt. Dé-

---

97) Bucholtz, VII. k. 268. l. Urkundenband, 582. l.

98) Pray, Epist. Proc. II. k. 307. l. Fessler úgy vélekedik, hogy Ferrari Márk Antal volt a' titoknok, de hibásan. Engel Kendy Ferencznek nevezi, a' helynek, mellyre útal, félreértésével. Bucholtz Pesty Gáspárnak hívja a' titoknokot, 's későbbi vallomását is említi, mellynek közlése, a' szerző' igéretének ellenére, kimaradt az oklevélkötetből.

99) Ferdinánd 1552. januárius' 2. án III. Július pápához: „Ei (Castaldónak) rescripseramus, ut erga fratrem Georgium ... fortiter dissimularet, quatenus monachum conatus istos suos nefarios differre sentiret, et ut eo minorem ansam conficiendi proditorii sui instituti consequeretur, ipse una cum militaribus gentibus nostris die noctuque magis advigilaret, et ad quaevis obeunda eas paratiores teneret; si tamen intelligeret rem aliter transigi non posse, quam quod aut manum sibi inferri pateretur, aut ipse fratri Georgio tam nefaria molienti manum inferret, tunc ipse potius eum praeveniret et tolleret e medio, quam quod primum istum expectando ab ipso praeveniretur, in nostrum et totius totius christianitatis gravissimum praejuditium et detrimentum.“

vánál Castaldóval és Pallavicinival, Tótváradnál Báthory Endrével egyesültek a' hadak. Istvánffy, szemtanú után, százezer főre teszi Ferdinánd' öszves erejét. Táborában a' Maros' partján vette Martinuzzi a' hírt, hogy III. Július pápa öt bibornokká nevezte. Castaldo örömlövésekkel üllötte az eseményt, a' barát egykedvü maradt, mintha fel se venné a' megtiszteltetést. — Szokoli Mohamed ötezer szpahit és kétszáz jancsárt vetvén a' lippai várba, october' közepén, a' környék' ráczainak buzdítására, Temesvár' vívásához fogott. A' hely' várnagya Losonczy István mérész kitöréssel fogadta az érkezőt. Mohamed levelet irt neki, mellyben őt a' vár' általadására felhívta. „Az őrség szabadon kivonúlhat belőle, 's ha ő, Losonczy, a' császár' szolgálatába akar lépni, haszon és tisztelet lesz jutalma; kövesse testvérét, Lászlót, ki a' szultán' udvarában, mint Mehmed beg tündöklik. Segédet ne várjon; Ferdinánd távol van, 's fráter György a' beglerbegnek jó barátja.“ Losonczy válaszúl adá, hogy kötelesség-érzetében védeni fogja a' várt, levelek és ágyúk ellen egyiránt. A' beglerbeg most erősen lődöztette a' falakat, de az őrség' vitéz kedvét gyakori kitörések tanusitották. October' 25. én Losonczy levelet vett Martinuzzitól, melly a' parányi őrséget a' közel segédről tudósította; 's két nappal később Szokoli, kit a' barát' levelei szintén felkerestek, hadaival rögtön eltávozott. „Kötelességem — irá Martinuzzi a' töröknek, — oltalmazni és kártól megóvni az országot; a' portának nem lehet szándékában, Erdélyt megrontani.“ A' mi Szokolit rögtöni távozásra bírta, az nem az őszi idő, hanem az erdélyi hadak' közeledése 's a' barát' küldöttének a' táborba érkezése volt. [100]) Losonczy űzőbe vette a' távozónak tartalékcsapatát, 's a' török kézbe esett Nagylakot visszafoglalta.

---

100) Istvánffy, XVII. 302. l. Bucholtz, VII. k. 262. l.

Ferdinánd' hadai Temesvár' felmentését vették czélba; megértvén a' beglerbeg' távozását és Becsére visszavonulását Lippa alá indultak. A' hely' vívása elrendeltetett. November' 7. én ostromot parancsoltak a' vezérek. Martinuzzi, Nádasdy, Castaldo személyes vitézségben versenyeztek egymással; Török János, Bálintnak fia hét sebet vett, Forgács Simon tizenegyet: a' tábor' ifju daliái életben maradtak. Este a' vívóké volt a' város; háromezer török felkonczoltatott vagy a' Marosba öletett; a' maradvány Ulamával a' fellegvárba menekült. November 22. én késznek nyilatkozott a' basa az erősséget általadni, ha emberei fegyverben és vagyonostul kiköltözködhetnek belőle. Adja meg magát kegyelemre, volt a' válasz. De három nappal később hírt vett Castaldo, hogy Ali basa, Kazimnak a' budai szandzsákságban utóda, már Szegedig érkezett, a' beglerbeg' hadaival egyesülendő. Ezen körülmény 's az eleség' szűke, November' 28. án kivált Martinuzzi' sürgetéseinek következésében, Ulama' feltételeinek elfogadására bírták a' vívókat. A' beglerbeg' táborába készülő Ulamát eleséggel, szekerekkel látta el a' barát, beszélgetés végett sátorába, magához kérte, 's fényes ajándékokat vett tőle. A' távozó őrséget Balassa Menyhért és Horvát Ferencz, Martinuzzinak nem csekély boszuságára lesből megtámadták; a' latrok véres fővel érkeztek vissza Castaldo' táborába. [101])

A' barát' magaviselete Ferdinánd' olasz hadnagyait elbőszítette. „Nincsen ész, — irá november' 30. án Sforza Pallavicini a' királynak, — melly ezen ember' természetét képes volna felfogni. Azonegy pillanatban nevet és sír, igér és tagad, szól mint szent és cselekszik mint ördög... Ez az ember inkább török mint keresztyén, inkább Luczifer mint

101) Istvánffy, XVII. 304—308. ll. Forgács Ferencz, Commentarii rerum hungar. sui temporis, Pozsony, 1788, 27 's kk. ll. Bucholtz, VII. k. 270. l.

János. Fogásai és ármányai a' beglerbeggel különfélék. Emberei, levelei, szünet nélkül mennek a' törökhöz, ettől szünet nélkül jönek a' csauszok; 's mind ez jó czélra történik, úgy mondja.... Azt is látszik tudni, mit gondolok. A' melly pillanatban legnagyobb idegenséget érzek iránta, úgy jár el felséged' szolgálatában, hogy cselekedeteit helyeseknek kell gondolnom .... Kérem Istenemet, sugallja ő nekem, mit tegyek, 's engedje meg, hogy annak idején kötelességement végre hajthassam." [102])

Martinuzzi Ferdinándhoz adott levelében igérte, hogy számot fog adni az okokról, mellyek őt Ulamának szabadon bocsátására birták. A' barát személyesen készült találkozni a' királylyal; egynek másnak bővebb fejtegetését akkorra halasztotta. A' beglerbegnek september' 1. én Becséről Martinuzzihoz adott leveléből, mellyet ez nem mulasztott el Ferdinánddal közleni, hozzá vethetni az okokhoz, mellyek vele Ulámát illy szembeszökőleg pártfogoltatták. „A' szultán — így ír Szokoli Mohamed — mihelyest az uraságod által küldött adót kezéhez vette, parancsot bocsátott reám, hogy az Erdély elleni háborúskodással felhagyjak. Ez okon felhagytam Temesvár' vívásával ... Uraságod pedig, farizeusok' és utonállók' kiséretében szablyákkal, póznákkal és lámpásokkal Lippa' ostromához látott, 's azon van, hogy az erősséget is elfoglalja ... Mit megértvén Ali basa, seregével ide jött, Budáról, de én őt visszaküldöttem a' szultán' parancsának értelmében; mert, mint Cicero mondja, adott szavunkat az ellenség' irányában is illik megtartanunk. Uraságod máskép cselekszik; a' mit minapi levelében igért, azt nem tartja meg. Jó lesz azonban a' dolgok' végét, 's a' császár' hatalmát tekintetbe venni, és a' szerint cselekedni." [103])

Ezen levélből annyit némi bizonyossággal következtet-

102) Pray, Epist. Procer. II. k. 314. l.
103) Hammer, III. k. 723. l.

hetni, hogy a' beglerbeg Konstantinápolyból jött parancs' következésében vonult vissza Becsére 's innen Nándorfehérvárra, és hogy Martinuzzi őt a' porta iránti hűségéről újolag biztosította. Ennek tanusítására ügyekezett minél jobb feltételeket Ulama' számára kieszközölni; 's mihelyest ennek szabadon bocsátásáról értesült a' beglerbeg, vádját nyomban visszavette, 's hű és őszinte embernek vallotta a' barátot. [104]) Ferdinánd' vezéreit ezen eljárás' szemlélete „egészen elbóditotta;" 's Martinuzzi most inkább mint valaha személyesen kivánt a' királylyal találkozni, megfejtendő előtte, hogy ennyit eszközleni, elég volt egyelőre; 's hogy a' télen át országos erőt kell gyűjteni, melly biztos és tartós süker' reményével szállhasson szembe az ellenséggel.

Felséged — irá december' 3. án Ferdinándnak — úgy akarja, hogy Lippának kivívása után ne nyugodjunk, hanem előrenyomulva Becsét és Becskereket bevegyük. Szándékunk volt mindnyájunknak, az ellenséget üzőbe venni; mi okon hagytunk legyen fel e' szándékkal, annak idején fogja felséged megtudni. Jelenleg hadi népeink a' hosszas vivás' 's a' rosz időjárás' következésében annyira kimerítvék, hogy további vállalatokra nem képesek. A' közfelkelési hadak is hazatértek; ember' emlékezetére sem állottak illy hosszu ideig zászló alatt. A' háború' folytatása felségedtől függ; de a' hadi népeket szükséges megujítani, 's e' végre minélelőbb országgyülést kellene tartani, mellyen felséged is személyesen részt vegyen. Ezen országgyülésen a' birodalom' öszves rendei fognak jelen lenni, 's végzései a' legeslegérvényesebbek lesznek. De azért sem lehet elhalasztani, az országgyülést, mert szükséges Becsét és Becskereket visszafoglalni, mit télen könnyebb eszközölni, mint ha majdan beállandott az olvadás. Már korábban irtam, hogy mihelyt alkalmam lesz

104) Ugyanaz, III. k. 724. l.

hozzá, örömest fogok felségeddel találkozni; nyilatkoztassa ki felséged eziránt szándékát. — Ezen találkozást 's az országgyülés' tartását december' 6. án újolag sürgette, hozzáadván, hogy részéről december' 21. ére gyülést hirdetett az erdélyi rendeknek, mellyen jóravaló és elökelö követeket lehessen választani; utóbb hasonlót fog cselekedni alsó Magyarországon, hogy Ferdinánd a' birodalom' szinét maga körül szemlélhesse. — Más nap a' beglerbeg' kétrendbeli levelét, köztök a' felebb említettett küldte be a' királynak: „nem értem eléggé — úgy mond — a' levélirót; a' makói bíróhoz intézettből kiviláglik szándéka, ama' környéket Szegedröl féken tartani; de a' Mindenható más irányt adhat gondolatának.“ — Ferdinánd december' 14. én Greczből kelt válaszában Martinuzzi' „kitünö“ ügyességét és hűségét“ magasztalta, hozzáadván, hogy február' 22. én Pozsonyban országgyülést fog tartani, hová a' barátot is várja; mi személyes találkozásukat illeti, azzal nemcsak kedves dolgot teszen néki, a' királynak, hanem sok tekintetben hasznost 's az ügyek' vitelére szükségest. — Ezen levél már nem találta Martinuzzit életben, valamint Károly császáré sem, melly december' 19. én kelt, válaszul a' barát' kérelmére hatalmas segéd iránt, és köszönetére a' császár' kegyességeért, melylyel öt bíbornokul ajánlotta a' pápának. Ezen új méltóság — irá a' császárnak Martinuzzi — engem még inkább kötelez oltalmazni ama' szörnyü ellenség ellen a' keresztyén hitet. Véremet, életemet ontani érette, az egyetlenegy dolog, melly nekem tökéletes boldogsághoz még hiányzik. — Bátorságod és lelki nagyságod által, válaszolá neki a' császár, egymagad állasz jelenleg az egyház' férfiai között, mint ki kézzel és tanácscsal oltalmazod a' hitetlenek' dühe ellen a' keresztyénséget. [105])

---

105) Bucholtz, VII. k. 274—279. ll.

Ferdinánd' leveleiből láthatni, hogy bízalmatlanságát Martinuzzi iránt egészen félretette; de Castaldo, mióta a' véres tettre felhatalmaztatott, a' barát' minden mozdulatából árulást akart kiolvasni. Szerinte azért hirdettetett ki Marosvásárhelyre az országgyülés, hogy a' rendek őt, Castaldót, 's hígvelejü czimboráját, Sforza Pallavicinit meggyilkolják; azért tétetett le a' dévai várnagy, mert Ferdinándhoz ragaszkodott; azért jött legújabban is egy csausz Martinuzzihoz, mert szándékban áll Moldván és Havasalföldön át török hadakat Erdélybe hozni.

Lippának bevétele után az erdélyi hadak eloszlottak; Martinuzzival csak szokott őrlegénysége maradt, melylyel Alvinczra 's innen Vásárhelyre készült. Castaldo vele indult Erdélybe, vele a' spanyol, olasz és német hadak, téli szállásra. December' 16. án Alvinczra értek, a' barát' erősségébe. Fényes vendéglés után őreit, szolgáit, szakácsait a' szomszéd Gyulafehérvárra küldte a' gazda, más nap vendégeivel utánok volt indulandó. December' 17. én hajnalban a' várhíd' felvonatása után, száz ötven spanyol lopódzott egyenkint az erősség' tornyaiba. Alvincz Castaldo' kezében volt. Sforza Pallavicini, hat olasz és két spanyol czinkossal a' barát' hálójának pitvarában megáll, 's Ferrári Antalt, Castaldo' titoknokát, levéllel kezében a' szobába küldi. Martinuzzi már fenn volt, 's közeledésre intette a' belépőt. Ferrári átadja a' levelet, 's tőrét az olvasónak nyakába szúrja. Martinuzzi erős karral földhöz vágja a' gyilkost, apródja Vas Ferencz segédért kiált. Ekkor berohannak Pallavicini és társai tőrökkel, puskákkal; az aggastyán csapásaik, lövéseik alatt, Jézus Mária kiáltással összeroskad; meghal. A' gyilkosok az apródot is leterítik tőreikkel, 's a' barátnak szőrrel benőtt jobbik fülét levágják, hogy Ferdinándhoz küldhessék a' megtörtént tettnek jeleül. Castaldo még a' gyilkosság' napján Gyulafehérvárt és Szászsebest hadaival megszállatta; emberei

Alvinczon hetven napig temettetlenül hagyták a' halottat, míg végre a' fehérvári káptalan' tagjai átjöttek, hogy székesegyházukba szállitsák. A' kőre, melly sírját jelzi, e' szavakat vésették: Omnibus moriendum est: mindenkinek meg kell halni. [106])

VI.

Azalatt míg Castaldo Alvinczról Szászsebesre 's innen Szebenre szaladt, hogy biztosságban legyen a' netalán kitörő népdüh elöl; míg Kendy Ferenczet, Erdély' leghatalmasabb dynastáját magának megnyerte, ki a' marosvásárhelyi országgyülésen a' rendeket, kivált a' székelyeket lecsillapítsa, 's velök a' tett' fenyítését a' koronától várassa; míg Martinuzzi' kincsei prédára bocsátattak; [107]) Ferdinánd 1552. [1552.

---

106) Istvánffy, XVII. 309. l. Forgács, 30 's kk. ll. Hammer, III. k. 725. l. Bucholtz, VII. k. 283. l. Castaldo ekkép adta tudtára Nádasdynak Martinuzzi' meggyilkoltatását: „Tetszett a' mindenható Istennek a' boldog emlékezetü váradi bíbornok püspök urat, ö méltóságát bizonyos rögtöni halál' utján a' másik világra vinni. Márk Antal volt az elsö, ki a' fötisztelendö urat kétszer nyakon szúrta. Ajánlja szolgálatait alázatosan nagyságodnak.“ Ezen cynismust még felülmulja az Izabelláé, ki saját kezével ekkép válaszolt Castaldónak: „Ha mást nem kaphatunk a' barát' vagyonából (lovait akarta 's ékszereit,) küldjön nekünk legalább szent ereklyéket ama' toldozott foldozott hálóköntösböl (mellyben megöletett) vagy épen lábainak körmeiböl, mellyeket gyakran csókolás végett oda nyújtott; és Istennek hála, hogy nem lesz pápa belöle.“

107) Bethlen Farkas szerint Martinuzzinak az általa építetett szamosújvári erösségben örzött kincsei, arany edényeken és ékszereken kívül kétszázötvenezer magyar forintból, azaz: arany forintból, nyolczszázhetven font veretlen aranyból, négyezer lysimachusféle pénzböl, tizenhét font arany-porból és négyszázhatvan font ezüst-rudakból állottak. Castaldo 1552. januárius' 30. án Ujvárból Ferdinándhoz adott levelében írja, hogy a' szekrényeket Báthory Endre', a' gyulafehérvári püspök-helyettes', a' kolosvári biró' 's a' t. jelenlétében feltörette, és azokban, nem csekély bámulatára, csak négyezerötszáz gíra ezüstöt rudakban, ezer Lysimachus-aranyat, ezer forintot folyó pénzben, nehány aranytartalmu követ

januárius' 5. én Prágából nyíltlevelet bocsátott Magyarország' rendeihez, mellyben a' meggyilkolt arról vádoltatott, hogy Budát ő juttatta török kézre, 's hogy most Erdélyt, 's az Erdélylyel határos részeket is akarta Szolimán' hatalmába ejteni. [108]) A' király követséget küldött III. Július pápához, mellynek tagjai, Gregorianczy Pál zágrábi püspök és don Lasso de Castilia, a' barát' gonoszságait elősorolják, kérvén a' szentszéket, nyilatkoztatná ki: „hogy a' király és mindazok, öszvesen és egyenkint, kik fráter György' megöléséhez tanácscsal és segéddel járultak, semmi büntetésbe nem estek, vagy ha igen, hogy felmentettek alóla.“ [109]) A' pápa válaszképen említette, hogy nehéz hitelt adni a' vádpontoknak, miután Ferdinánd és testvére, a' császár, Martinuzzit nehány hónappal azelőtt, mint a' keresztyénség' és Magyarország' támaszát bíbornokul ajánlották; 's hogy ehhezképest a' gyilkosság' szerzőit, és magát Ferdinándot is, kinek tudtával és parancsából történt a' tett, bírói széke elébe idézi. [110]) A' király május' 3. án Linczben személyesen megjelent a' pápai biztos, Martinengo Jeromos előtt, 's ügyvédeket vallott, kik őt a' perben képviseljék. 1552. aprilis' 25. étől május' 19. éig Greczben, Németújhelyben, Győrött a' biztos által személyesen, és Erdélyben Bondenarius prepost által mindössze száztizenhat tanu hallgattatott ki, — köztök Oláh Miklós

---

's egyéb kisebb értékü dolgokat talált; ő nem kétli, hogy a' várnagyok a' kincsek' nagyobb részét elcsenték. Ezek utóbb kérdőre vonattak, 's ekkor kisült, hogy Martinuzzinak egyik tiszte, Karasics János hetedmagával röviddel a' barát' halála előtt kétszáz zsák ezüstöt „bizonyos helyre vitt.“ Az alvinczi kincsek' őrzését Castaldo egy Lopez nevü spanyolra bizta, de Lopez maga feltörte a' szekrényeket, 's csak hatezer forintnyi értéket hagyott a' várban. Egyes tanúk' vallomása szérint egy László nevü kalmárnak hatvanezer forintot adott volna Martinuzzi, hogy az öszlettel kereskedjék, 's a' kalmár három év óta nem számolt; 's a' t.

108) Pray, Annal. V. k. 450. l. Istvánffy XVII. 310. l.

109) Bucholtz, Urkundenband, 589—606. ll.

110) Batthyány Ignácz, Series episcop. csanad. 139. l.

egri, Bornemisza Pál veszprémi, Újlaky Ferencz győri püspökök, Vrántsics Antal pornói apát, Nádasdy Tamás országbíró, Pethő János volt lippai várnagy, filetinszki Palczan Péter 1541. ben budai kisbíró, Blandrata György Izabella' orvosa és Pesty Gáspár Martinuzzinak titoknoka. A' védelem az olvasó előtt már ismeretes adatokból bebizonyítani ügyekezett: hogy fráter György' eljárása ollyas volt, mellyből szándéka, Magyarországot és Erdélyt török kézre juttatni, 's Ferdinánd' seregét végveszélybe hozni, kiviláglik; 's hogy ezen szándékát bizonyosan végrehajtja, ha erőszakos halál által nem akadályoztatik meg; — orgyilkossághoz pedig azért kellett folyamodni, mert nagyszámu felekezete miatt lehetetlen vagy legalább igen nagy veszedelemmel járt volna, őt fogságra vetni és a' törvény' rendes utján megbüntetni. — A' perbeli irományok négy bíbornokból álló biztosság elébe terjesztettek, és 1555. februárius' 14. én végzést hozott a' pápa: melly szerint „az adatok, miket Ferdinánd annak kimutatására felhozott, hogy a' tett rosz szándék nélkül történt és büntetlenül történhetett, bővségesen bebizonyíttattak; 's hogy ennélfogva, sem a' király, sem Castaldo, sem a' többiek, kik a' tettet tanácsolták vagy végrehajtották, egyházi fenyitéket nem érdemelnek, és illyesbe nem is estek.“ [111])

A' Martinuzzi' tanácsára Pozsonyba hirdetett országgyülés februárius' 22. én együtt volt. A' rendek köszönetet mondottak Ferdinándnak, hogy Erdély 's az ország' alsó részei valahára visszakapcsoltattak; 's olly remény' fejébe, hogy a' király vagy fia, Maximilián, ezentúl az év' nagyobb részét közöttök fogja tölteni, és őket személyesen a' török ellen vezetni, közfelkelésre, és minden tizedik jobbágyi házhely után egy lovasnak, minden huszadik házhely után egy gyalog lövésznek kiállitására ajánlkoztak. A' háború' költsé-

111) Istvánffy, XVII. 314. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 383—416. ll. Bucholtz, VII. k. 286. l. Urkundenband, 585. l.

geinek viselésére a' jelen évben házhelyenkint három forint fizettessék, fele György', fele Lukács' napján; a' következő két évben öszvesen ismét három, feltéve hogy a' háború folyton foly, 's az események a' segély' leebb vagy felebbszállitását nem igénylik. A' magyar hadakat magyarok, ne külföldiek vezéreljék. Ferdinánd' és János' adományozásaik egyiránt érvényesek, azokat kivéve, mellyekkel Ferdinánd János' párthíveit, ez Ferdinándéit akarta magához édesgetni; ha a' két király' adományai ellentétben állanak egymással, akkor Erdélyben, úgy Bihar, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Békes, Torontál, Temes, külső Szolnok és Szörény megyékben Jánoséi; az ország' többi részeiben Ferdinándéi birjanak érvényességgel. Izabella', Martinuzzi' és Petrovics' adományaik, Ferdinánd' megerősitő levelei nélkül, érvénytelenek. [112])

A' király Pozsonyban mulatozott az országgyülés' lefolyása alatt, 's aprilis' 1. én Báthory Endrét, kit részegeskedése és súlyos kórsága a' közügyek' kezelésére nem igen képesítettek, [113]) erdélyi vajdává nevezte. A' Tordán öszszegyülekezett erdélyi rendek a' pozsonyi országgyülés' végzéseit magokévá tették, olly módosítással: hogy tizenhat telek után egyegy lovas állitassék ki, 's minden nem épen vagyontalan jobbágy kilenczvenkilencz dénárt fizessen. E' hódoló készség' daczára Castaldo utóbb úgy vélekedett, miszerint „jobb lett volna, a' közfelkelést abbahagyni, mert a' hadak észrevehetik, hogy bennünket számra felülmúlván még a' töröknek érkezése előtt túladhatnak rajtunk.“ [114]) Az elégedetlenség' jelei kivált a' székelyek között mutatkoztak.

Ferdinánd Pozsonyból Németországba sietett, mellynek

---

112) Corpus juris hung. I. k. 443. l.

113) Forgács, II.: „In continuo cruciatu articulorum ex ebrietate et crapula mirabili contracto nec suimet compos erat.“

114) Bucholtz, VII. k. 296. l.

protestáns fejdelmei Henrik franczia királylyal szövetségre léptek a' császár ellen, — élökön Móricz szász választó herczeg, a' császárnak imént. még bizodalmas híve, ki május' végén Károly' hadait Füssen és Reutte közt Tirolis' szélén megverte, 's a' császárt és Ferdinándot Innsbruckból Villachba szalasztotta. Az utóbbik innen Passauba ment, a' vallási békéről tanácskozni; 's itt vette a' hírt, hogy Izabella, ámbár pénzbeli követelései a' mult évi szerződés' ellenére még távolról sem elégítettek ki, Petrovicscsal Lengyelországba utazott, 's Kassát június' 14. én Seredynek általadta. [115])

Ferdinánd még aprilis' 24. én Linczből levelet irt Rusztem nagyvezírnek, mellyben Malvezzi' szabadonbocsátását és visszaküldetését sürgette, menevédet szorgalmazván két követ' számára, kik az ajándékokat Konstantinápolyba vihessék, 's a' békét megújithassák. E' levél' iratásakor már folyton folyt a' török hadnagyokkal az ellenségeskedés. Februárius' 26. án Tót Mihály volt szegedi bíró és Nagy Ambrus, ötezer hajdúval éjtszakának idején Szegedet elfoglalták; a' török hadak részben a' várba menekültek. Sükeretlen ostrom után tivornyázáshoz láttak a' hajdúk, míg Ali basa Budáról, és Rusztembeg Szendrőről megérkeztek, 's martius' 10. én a' hajdúkat, kik teli kupákkal kezeikben „Nándorfehérvárig voltak menendők" és a' szegedi vár' vívása végett Aldana' vezérlete alatt Lippáról, Temesvárról és Gyuláról Castaldo által ide rendelt magyar lovasokat és spanyol 's német gyalog hadakat, össze meg' összeverték. [116]) A' szerencsés ered-

---

115) Forgács, I. 37. l. Wagner, Anal. Scep. II. r. 56. l. Bucholtz, VII. k. 319. l.

116) Istvánffy, XVII. 315. l. Tinódy Sebestyén, Katonánál, XXII. k. 231. l. Pecsevi, Hammernél, III. k. 299. l. A' szegedi örség' veszedelméről galambposta hozta meg Budára a' hirt. Castaldo a' szerencsétlen eredményt Aldana' gyávaságának tulajdonitotta;

mény Alit újabb vállalatra buzdítá; május' elején Veszprém alá indult, mellynek őrsége a' fehérvári szandzsákot, midőn a' város alatt kétszáz lovassal elhaladna, vitéz kézzel elfogta, de most tisztei ellen fellázadt 's június' 1. én, hadnagyát Vas Mihályt a' várnak megadására kényszerítette. [117])

A' második vezér Amhád basa, aprilis' 23. án kiindult Drinápolyból, és Szokoli Mohamed' hadaival Nándorfehérvárnál egyesülve, ötvenezer emberrel a' Dunán, Tiszán átkelt akadály nélkül; június' 27. én a' török előcsapatok Temesvár alatt táboroztak. A' temesi gróf, Losonczy István, hijába szorgalmazott segédet Castaldótól még a' török sereg' érkezése előtt. Ferdinánd' főhadvezére önmaga is süker nélkül sürgette hadainak szaporitását vagy legalább a' szükséges pénzt, hogy az Erdélyben dúlakodó zsoldos csapatoktól engedelmességet remélhessen; 's a' lőport, mellyet küldött, Aldana Lippában lefoglalta. A' temesvári őrség ötszáz spanyolból, háromszáz csehből, száz németből, és ezerháromszáz magyarból állott. Június' 28. án Losonczy megeskette vitézeit, hogy a' hűségökre bizott helyet oltalmazni fogják, mint bajnok férfiakhoz illik; és nyomban kirohant a' városból vészt és halált hozva a' török hadba. Amhád más nap Pusztasomlyóról öszves erejével a' falak alá érkezett, és délről jártatván tábort, június' 30. án, hajnalban várt és várost harminczhat nagyobb ágyúval és számos taraczkokkal lődöztette. Golyóik rést nyitottak a' város' egyik sánczában, 's a' jancsárok ostromhoz fogtak. A' sánczőrei, magyarok és spanyolok, visszaverték a' dühös hadat; kétezer török megsebesítetett vagy halva maradt, köztök Tenbel Musztafa nikápolyi szandzsákbeg. Castelluvio, a' spanyolok' hadnagya

szerinte a' magyar, német és spanyol halottak' száma nyolczezerre ment. Bucholtz VII. k. 309. l.

117) Oláh Miklós, Chronic. Belnél, Monum. dec. I. 41. l. Istvánffy, XVII. 321. l.

is halálát találta; emberei a' sánczba, mellyet oltalmazott, temették a' hős férfiút.

Löporhiány egy időre lelohasztotta a' vívók' tüzét. Losonczy július' 12.én ekkép irt Báthory Endrének: „Soha se kövesse uraságod az idegen népet, hanem gondoskodjék kissé rólunk. Levelével csak meglátogathatott volna bennünket; 's bizony kár volt, Aldánára, a' gyáva zsiványra bízni az ügyet. Ha adó-igéreteknek nem ád hitelt a' török, vívjatok meg vele; mert mondom nektek, e' veszteglés megöl bennünket és a' hazát. Uraságod tudja, milly utasítással bocsátattunk el a' felségtől: hogy egymást segítsük. De ha nem veszszük is e' parancsot, az ősök' példája mutatja, mit kell tennünk. Irjon; irjon legalább egészségéről. Mi egészségesek vagyunk, és buzgósággal várjuk az órát, mellyben meg kell halnunk. Éljen boldogul.“ [118]) — A' Báthory-had még a' régiebb időkből ellenségeskedésben élt a' Losonczy nemzetséggel; Temesvár és őrsége nem sokat remélhetett a' vajdától. István gróf július' 19.én Maximiliánnak, az imént Spanyolországból Bécsbe érkezett főherczegnek, megirta a' vívás' eddigi folyamát, 's érintvén, hogy a' király' hadvezérei a' csak ötvenezerből álló török hadat visszavonulásra bírhatnák, levelét e' szavakkal rekeszté be: „Míg élek, híven fogom szolgálni a' felséget, és szolgálataim után kenyeremet érdemelni. Ha már eleget éltem, gondoskodjék felséged, atyjával egyetemben, szegény árváimról.“ — E' közben hitvese', Pekry Anna' kezéhez végintézetét küldte, 's levelet, mellyben ős jószágainak zálogba-vetésére kéri. A' begyülendő pénzből fogadjon zsoldosokat, vásároljon löport; 's küldje hű ember' vezérlete alatt Temesvárba. És Anna csakugyan ötszáz hajdút és tetemes lőpor-mennyiséget utnak indított; Tót Mihály, a' szegedi bíró, magára vállalta a' segédnek a'

118) Bucholtz, Urkundenband, 606. l.

városba szállítását. De a' hajdúk, midőn értésökre adatott, hogy Temesvár a' czél, nagy résztt megfutamodtak; a' maradványt szétverték a' vívók, mit látván a' Varkócz által Váradból segédül küldött gyalogok, elcsüggedve visszafordultak.

Amhád vezír, mihelyest Szendrőből a' szükséges táborszerekkel ellátatott, új erővel folytatta a' vívást, és ágyúit kivált a' város 's a' belső erősség között fekvő vízi toronyra irányozta. A' falak már három helytt roskadoztak, midőn július' 25. én ostromot parancsolt. „Engem Kubadnak hívnak," kiáltott a' csauszok' nagya, és szablyájával csapást mért egy vitézre, ki a' torony' omladékai között, bátorságának fényes jeleit adá. „Engem meg' Pattantyús Balásnak," viszonzá amannak szablyáját pajzsával felfogva a' vitéz, és kardja' élét a' töröknek nyakával éreztette. Öt óráig tartott az ostrom; Amhádnak háromezer emberébe került. Losonczy győzött még egy ízben; de száztizenhárom bajnoktársa halva maradt; még nagyobb volt a' megsebesítettek' száma, köztök a' lelkes spanyol hadnagy Diego Mendoza. És más nap megújitatott az ostrom; Amhád és Szokoli Mohamed csapatot csapat után küldtek a' falakra; a' csauszok a' visszavonulókat furkosokkal agybafőbe verték, a' fáradtakat új-új hadak váltották fel. Július' 26. án, Losonczy Anna' nevének máskor olly vigadalmas napján, Amhád' hatalmában volt a' torony.

Az erősítések' e' zárkövének elfoglalása 's általa a' városnak különszakítása a' vártól; az itt is ott is mutatkozott élelemhiány; a' lőpornak már csak nehány fontra olvadása; a' polgárok' esdeklései és mindenek felett Mendoza' halála után a' spanyolok' lázadása, kikhez a' németek és csehek is csatlakoztak, 's kik önmagoktól akartak alkudozásba ereszkedni a' vívókkal, — Losonczyt Amhád' küldötteinek meghallgatására birták. Az őrség' feltételei, hogy

fegyverben és öszves vagyonával költözködhessék ki a' várból, elfogadtattak, 's július' 30. án Temesvár általadatott. A' kapu előtt Szokoli Mohamed és Kazim beg, a' volt budai basa, tisztelettel fogadták a' hős magyart, de a' kétsorban felállított jancsárok kezöket az őrség' 's a' polgárság' ifjaira vetvén, leöldösték az ellenállókat. Midőn Losonczy' apródját Tomory Endrét, ki a' gróf' aranyos pánczélját és sisakját vitte, lováról lerántották, 's Mohamed és Kazimbeg kénytelenségből vagy készakarva hátráltak, Losonczy a' mellette lovagló Forgács Simonhoz és Perez Alfonz spanyol hadnagyhoz fordulva, felkiáltott: ez a' török hűség; fegyverre barátaim! 's kardját rántván Mohamedbeg' egyik tisztét levágta. A' harcz' kürtje még egy ízben megszólalt, 's a' haláltusában Losonczy, fején és baloldalán megsebesítve, agyonszúrt lovával földre rogy és fogságba esik. A' jancsárok Amhádhoz viszik, 's a' hős végerővel a' vezírnek szemére lobbantja a' szószegést. Amaz Ulamáról szól 's azokról, kik Ulamát lesből, az adott szó' ellenére megtámadták; és dühében a' haldoklót lenyakaztatja. Losonczy' vitézeinek szine Temesvár' kapuja előtt összekonczoltatott vagy rabul Konstantinápolyba vitetett; Perezt lova kiragadta a' tusából, de a' bujdosót utólérte egy török csapat, 's a' Kőrösbe ölte. [119])

Láttuk, hogy Castaldo nem igen gondolt Temesvárral; annál gyengédebb szeretettel viseltetett Lippa iránt, mellyben egymagában botorúl Erdély' kulcsát látta. A' hely'

---

119) Tinódy Sebestyén, Katonánál, XXII. k. 257. l. Istvánffy, XVIII. 323—329. ll. Forgács, II. 46 's kk. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 329. l. Castaldo Temesvár' bukását Aldanának tulajdonítja. „Quam primum intellexit — irja Maximiliánnak — Losonczyum creatum esse comitem .... omnia impedimenta interposuit ... tot pulveres et alia quae ei transmiseram, ut in Temesvarium mitteret, quod ego factum esse credebam, nunc reperio omnia penitus retinuisse ... Et hanc dicunt potissimum fuisse causam deditionis Losonczyi.“

erősítésére 's hadi szerekkel és eleséggel ellátására száz-ötvenezer aranyat fordított, 's Aldana Bernát, a' spanyol várnagy még Nagyvárad' és Gyula' ágyúit is ide szállitatta. Az őrség ezerszáz magyarból, németből, spanyolból állott, 's mert várni lehetett, hogy Temesvár' bukása után Lippa alá indul Amhád, Bakics Péter, Tót Mihály, Nikola László, Balassa Menyhért, Török János és Varkócz Tamás zászlóaljaikkal a' vár' oltalmára küldettek; más hadak Erdélyből útban voltak feléje, És Aldana, mihelyest Losonczy' veszedelmét megtudta, 's mielőtt Karánsebes és Lugos, melylyeknek óságtól porhanyó falaik az első ágyúlövésre fogtak volna romba dőlni, magokat megadták, — az erősítéseket összeromboltatta, a' nehéz ágyúkat szétrepítette, a' várost felgyújtatta, és Lippából kitakarodott. Amhád Temesvárról ötezer embert a' tűz' oltására 's a' még hasznavehető hadi szerek' megmentésére küldött, 's ezen dandár' fegyvereinek csillámlása a' távolban, elégséges volt, hogy Solymost, a' fekvése által rendkívűl erős fellegvárt, Aldana' egyik földie őrségestül odahagyja, és Csanád' parancsnoka követte a' példát. — Igy vált a' temesi grófság török beglerbegséggé, 's Kazim basa Temesvárból száz mérföldnyire parancsolt. Aldana hadi törvényszék elébe állítatott és halálra itéltetett, de Maximilián' hitvesének, a' spanyol Máriának kérelmére kegyelmet nyert. [120])

'S míg Losonczy magának halhatatlan nevet kivívott, míg Aldana magát érdemessé tette, „hogy izzó kemenczébe vettessék," — mint Castaldo Ferdinándnak irá, — a' német hadak, dühökben hogy zsoldjok fizetetlen marad, Kolosvár' ágyúzásához fogtak. Castaldo és Báthory ekkor — július' 11. én — Tordán táboroztak Erdély' nemességével, melly országgyülési végzés' következésében fegyverre kelt. „Az

120) Istvánffy, XVIII. 329. l. Bucholtz, Urkundenbuch, 608. l.

erdélyieket annyira eldühítette a' német zsoldosok' eljárása, — irá Maximiliánnak Castaldo, — hogy mindnyájuk' halálát sem eléglik. Most világosan látom, hogy ama' zsoldosok csak az ország' vesztének siettetésére érkeztek ide; még saját kapitányuk is megvallja, hogy náloknál bestyésebb embereket soha sem látott." 'S a' magyarság csakugyan Tordáról ellenök indult és közülök kétszázat levágván, pillanatnyi foganatot szerzett Castaldo' parancsainak, ki a' főbb czinkosok közül tizennégyet felakasztatott. [121])

Konstantinápolyból még tavaszszal parancsolat ment a' moldvai és havasalföldi vajdákhoz, hogy mihelyest Amhád a' hadviselést megnyitotta, Erdélyre törjenek. István moldvai vajda, a' parancsnak engedelmeskedve, július' második felében harminczötezer okáhot és hétszáz tatárt vetett a' székely földre 's a' szomszéd Bárczaságra, de Castaldo' és Báthory' egyesült erejök által visszaszorítatott. [122]) Havasalföld' vajdája, Mircse, Erdélyt bántatlanúl hagyta, 's emberei által csak azon volt, hogy Ferdinánd' hadnagyait az Izabella által fizettetett adónak Konstantinápolyba küldésére birja. — A' moldvaiak' visszavetése után, Castaldo elvégre Temesvárról is látszott megemlékezni, 's íme hozzák a' hírt, hogy már késő, 's hogy Aldana Lippát gyalázatosan odahagyta. „A' Mindenható úgy akarta — irá július' 31. én Castaldo Meggyesről Maximiliánnak, — hogy Aldana, ezen gyalázata nemcsak nemzetének hanem az öszves keresztyénségnek, addig éljen míg rajtunk e' sebet ejthette. Meg nem foghatni, mi által biratott legyen e' tettre, hanemha örökös részegsége 's még egy külön ördög által, melly magát természetes gyávasága mellé testébe fúrta. Isten úgy akarta, hogy annál bizonyosabban bukjunk. Én már nem látok eszközt a' menekülésihez,

121) Pray. Epist. Proc. II. k. 327. l. Bucholtz, Urkundenband, 607. l.

122) Istvánffy, XVII. 322. l. Pray, Epist. Proc. az id. h.

csak annyit tudok, hogy mindennek vége van. Erdély' lakosai máris fegyverhez nyúlnak ellenünk, 's magamra nem várok egyebet mint a' halált." Ez volt az állapot, mellyre Castaldo a' gondjaira bizott országrészeket és önmagát hozta; 's a' vallásosabb kedély látván, mint tépik, üldözik az olaszt a' fúriák, 's milly szerencsétlenség érte Németországon a' római király' fegyvereit, büntetést lát benne Martinuzzi' gyászos végeért. [123]) A' barát a' múlt évben, késö öszszel, százezer embert indított Lippa alá; Castaldo saját zsoldosait sem birhatta reá, nem hogy Amhád ellen induljanak, hanem hogy a' dévai szorost oltalmazzák. Schöneich' labanczai oda mentek, hogy a' jámbor pórt kifoszszák, 's meg' visszatérjenek. „Mindenütt olly kegyetlenül viselték magokat, hogy a' lakosok inkább a' töröknek rabszolgáivá akarnak válni, mint a' labanczoknak szállást adni, mert mindenütt ölnek, rabolnak, dúlnak, kegyetlenkednek dühökben. És bár menynyit kunyoráltam hadnagyaiknak, napról napra szörnyebbé vált eljárásuk. Most minden ok nélkül oda hagyják a' szorost, és visszatérnek ide; mi végre? nem tudom, mert nekem meg nem irták, de valószinüleg azért, hogy a' többi labanczokat is fellázitsák." [124]) — Azalatt még Erdélyben a' zsoldos hadak féktelenségök által Ferdinánd' kormányát gyülöletessé tették, 's Izabella' és János Zsigmond' párthiveit na-

---

123) Már Bucholtz megjegyzette: „Für den Besitz von Siebenbürgen war die Ermordung Martinuzzis von keinen dauernden Folgen... Es entwickelten sich unter dem Vordringen der Türken eine Reihe so vielfach unglücklicher und zugleich mit dem mannigfachsten Unrecht vermischter Begebenheiten, dass man versucht seyn könnte, in der nur seltner so vorkommenden Zusammenwirkung derselben eine äussere Strafe für das formelle Unrecht zu sehen, welches im Namen der höchsten Autorität an dem Statthalter und Cardinal vollzogen war." Ezen fejleményből merül fel az erkölcsi tanuság, nem azon anecdotonokból, mellyek szerint Castaldo' béresei közül ki ez ki amaz ország' bitófáján múlt ki.

124) Bucholtz, VII. k. 295 's 309. ll.

ponkint növesztették, Castaldo kéz alatt pártolta az elégedetleneket, kik Moldvában Istvánt, Havasalföldön Mircsét akarták a' vajdaságtól megfosztani. 'S amazt csakugyan megölték a' bojárok, de utóda Sándor, nem Ferdinándnak, mint Castaldo remélé, hanem a' lengyel korona' hűbéresének vallá magát, 's mint illyes János Zsigmond' igényeit támogatá; és a' Mircse' helyébe jutott Radul, kit a' törökök azelőtt nehány évvel a' tartományból kiszalasztottak, innen másod ízben is kiűzetett általok. [125])

VII.

Losonczy még élt, Temesvár még állott, midőn Ali basa, Veszprém' megvétele után a' Budához közelebb eső várak' és erősségek' elfoglalását vette czélba, hogy a' bányavárosokhoz és Egerhez utat nyisson a' török fegyvernek. Visegrádtól éjszakra, az Ipoly' bal partján, Hont és Hidvég között fekszik Drégely. A' magas bérczen épült vár az esztergomi érseké volt, benne várnagy Szondy Mihály. Az óságuk miatt gyarló falak nem sokáig álltak ellen a' basa' ágyúinak; az erősség' kapuját fedező torony összeroskadt, és a' várnagy' hű bajtársát Zoltay Jánost omladékai közé temette. Ali július' 9. én a' szomszéd Oroszíból Márton papot Szondyhoz küldötte, üzenettel, mennyire fájlalná a' basa, ha az erősség, mellyet jelen állapotában lehetetlen oltalmazni, addig védetnék, míg a' vitéz várnagy is életét veszíti. Adná fel tehát az omladékot, és távozzék békében. „Későn költ ahhoz," válaszolá Szondy, 's meggyónván a' papnak, általa

---

125) Centorio (Castaldo' olasz titoknoka) Commentarii delle guerre di Transilv. Velencze, 1565. Thuanus, (de Thou) histor. l. IX. Engel, Gesch. d. Nebenländer des ungr. Reichs, IV. r. 1. d. 218. l. 2. d. 191. l. Bucholtz, Urkundenband, 609—612. l.

két ifju török foglyot 's két énekes apródját küldte a' basához; amazokat nevelje Ali vitézekké, emezekkel mondasson éneket sírja felett, mert ő, Szondy, védeni fogja a' várt és meghalni. A' parányi őrséget hasonló érzelem lelkesítette; 's a' hős, összehordatván vele a' mit becsben tartott vagyonából, egy pillanatot vet a' lefolyt élet' emlékeire és felgyújtja; délczeg paripáit elővezetteti és agyonszúrja; 's a' falakon mármár berontó törökök közé rohan. Jobbik térdén megsebesítve, a' másikra esik, 's küzd és vív míg fején, mellén, golyók által érve, lelkét kiadja. Ali a' halottat szemben az erősséggel egy dombnak tetején temettette, zászlót és kopját tűzvén a' sírra, melly a' porló férfiú' vitézségéről szóljon magyarnak, töröknek. [126]) — Szondy' halálát Széchény', Hollókő', Buják', Ságh' és Gyarmat' bukása követte.

A' magyar helytartó tanács július' 21. én Pozsonyban kelt levele által megkereste a' Passauban együtt volt németbirodalmi rendeket, „váltanák és szabadítanák meg segédök által a' török járomból Magyarországot, melly száz és több éveken át pajzsa volt nemcsak a' német birodalomnak, hanem az öszves keresztyénségnek;“ [127]) Castaldo és Báthory segédet sürgettek Ferdinándnál és Maximiliánnál, nemannyira Magyarország' mint az egy Erdély' oltalmára, mellyet a' török hadak még csak nem is háborgattak. Ferdinánd Sforza Pallavicini által Olaszországban négyezerötszáz zsoldost, Detricz Marczell által Németországban háromezer labanczot fogadott, 's ezen hadak' fővezéreül gundersdorfi Teufel Erasmust nevezte, ki magyar és német lovasságának, nyolczszáz morva gyalognak és szintannyi hajdúnak idetudásával,

---

126) Oláh, Chronic. Belnél, Appar. d. I. 41. Tinódy, Katonánál, XXII. k. 282. Istvánffy, XVIII. 330. l. Centorio, 203. l.

127) Pray, Epist. Proc. II. k. 322. l.

tizenkétezer embernek parancsolt. Ipolyságon felül nehány órányira, a' Selmecz vizének jobb partjan, Egegnél ütött tábort, 's ha a' magyar hadnagyok' tanácsára hajlik, bevárja a' felsőbb megyék' felkelt nemességét, melly Sempténél és Füleknél már hétezer fő' erejéig együtt volt; 's be a' táborszert, melly Zólyomból és Beszterczebányából már útban volt feléje. De csillagzata őt Palástra vitte, hol a' budai basának tizenkétezer embere által augusztus' 11. én rútul megveretett. Sbardellati Ágoston váczi püspök, kit a' sereg' élelmezésének gondjai a' táborba vittek, Dezsőffy Ferencz, egyike a' magyar lovasság' hadnagyainak, 's velök számos deréknél derekabb harczfi a' csatamezőn maradt; több ezer fogságba esett, köztök Sforza Pallavicini, kit a' basa előbb megvesszőztetett, aztán tizenhatezer arany váltságdíjért szabadon bocsátatott; és Teufel Erasmus, kit Konstantinápolyba vittek, hol a' nyomorú, mert magát másnak hazudta, hogy szabadságát csekélyebb öszletért visszanyerje, — tömlőbe varratott és a' tengerbe süllyesztetett. [128])

Ali basa Palástról Budára 's Budáról Szolnok alá sietett. A' vár gazdagon volt felszerelve; az őrség ezer négyszáz magyar, német, cseh, spanyol főre ment, Nyáry Lőrincz' parancsnoksága alatt. September' 2. án, a' vár' bekeritésének nyolczadik napján, Amhád vezír' hadai is felérkeztek a' bánságból 's a' megfélemlett őrség más nap éjtszaka gyalázatosan megfutamodott. September' 4. én vár és parancsnok Amhád' kezében voltak, kit a' három évvel azelőtt roppant költséggel épült 's a' Zagyva' és Tisza' vizei által is oltalmazott erősségnek birtoka olly annyira megörvendeztetett, hogy nem gondolt vele, midőn Nyáry is az őrség után szökött. A' kanczellár', Oláh Miklós' pártfogása

---

128) Tinódy, Katonánál, XXII. k. 305. l. Forgács, II. 61. Istvánffy, XVIII. 332—335. ll.

kegyelmet szerzett a' nyomorú várnagynak, kit, hogy számot adjon, Nádasdy Tamás hadi törvényszék elébe állítatott. [129])

Amhád jancsárokból és lovasokból álló őrséget hagyva Szolnokban, Ali basával, 's az ehhez csatlakozott bosniai és szendrői szandzsákokkal, ugy Jahjaoghli' fiaival, a' pécsi és székesfehérvári begekkel, öszvesen százötvenezer emberrel Eger felé indult. A' városban ruszkai Dobó István volt parancsnok, Ferencz és Domokos testvéreivel Szerednyének ura, 's mint illyes a' közelebb mult évek' folyama alatt gyakori viszályban a' munkácsi őrséggel, a' Homonnayakkal és Bidyekkel, kiknek bő alkalmuk volt saját kárukra István' erélyével közelebbről megismerkedni. [130]) Oláh Miklós Egert, a' felföld' kulcsát, szerencsés választással az ellenei által is vitéznek vallott férfiúra bizta, várnagytársul Mecskey Istvánt adva melléje. Amhád september' 9. én tihaméri táborából levelet küldött Egerbe, mellyben igéreteket fenyegetések közé vegyítve, az őrséget a' város' általadására intette. Dobó a' levélhordót, mert magyar volt, börtönbe vetette, 's a' felhivást válasz nélkül hagyta, megesküvén, hogy a' töröknek azontúli leveleit épen olvasatlanúl hagyja, 's két láncsa közt koporsót tűzvén a' várfalra, a' vívó' vagy a' vívott' számára, a' mint magával hozza a' sors. Dobó még augusztus' 25. én írá Castaldónak: „hallottuk, hogy ő felsége Bécsbe érkezett, a' semptei tábornak hosszát és szélét is tudjuk, de segédet csak Istentől várunk, nem az emberektől," és Ferdinánd' hadi tanácsosai csakugyan segéd nélkül hagyták a' várost, mellyet máris elveszettnek gondoltak, 's véle az egész vidéket Kassáig, hol az öreg Seredy tétlenül ült, mint kinek tiszte csak „a' kapuk' kinyitásában és bezárásában áll." Egernek őrsége augusztus' elején csak kétszáz gyalogból és szint-

---

129) Forgács, II. 67. Istvánffy, XVIII. 336. l.

130) Bucholtz, V. k. 189. l.

annyi lovasból állott; de Mecskey a' felső-tiszai urak', megyék' és városok' gyülésében, Szikszón, olly eleven szinekkel rajzolta Egernek 's általa a' kelet-éjszaki felföld' veszedelmét, hogy mikorra Amhád és Ali a' város alá érkeztek, majdnem kétezer főre ment az őrség, köztök kétszázharmincz gyalog lövész Kassából, 's kétszázötven művész puskás, kiket Bornemisza Gergely deák, fia egy pécsi lakatosnak, magával hozott. Dobó a' „hatvanöt heán kétezer lélek'" gondjait viselendő, a' városból 's Felnémetből, Tállyából, Maklárból tizenhárom sebészt, hét kovácsot és lakatost, öt ácsot, kilencz molnárt, nyolcz mészárost, tizennégy kenyérsütő és serfőző némbert és száznyolczvan pórt mindenféle szolgálatokra a' várba szállított; két papról is gondoskodott, „de prédikálani nem tudnak vala," — mint a' jámbor Tinódy irva hagyta, — azaz: a' római katholikus egyház' tanaihoz ragaszkodtak. Eleségben és hadi szerekben nem volt hiány, 's Dobó végzést hozatott az őrséggel, hogy még csak emlitése is a' „megadás"-nak halállal büntettessék. Mihelyest a' török előcsapat a' város alá érkezett, nehány hadnagy szerencsés kitörést tett, és gazdag zsákmánynyal érkezett vissza; az őrség' másik része felgyujtotta az alsó város' malmait és magasabb épületeit, köztök az egyházakat is, nehogy hasznukat vegye a' török.

September' 11. én, kilencz ágyúlövés által mintegy jelt adott a' vezír, hogy hozzáfogott a' víváshoz; september' 29. én, ámbár éjente fáradhatlan buzgalommal azon voltak a' várbeliek hogy a' nappali vívás' kártételeit helyrehozzák, 's ámbár kitörések és jól irányzott ellentüz által is sokfélekép háborgatták és bomlásba hozták a' török ágyútelepeket, — már olly roncsolt állapotban volt a' püspöklak előtti várfal, hogy Amhád helyén látta, ostromot parancsolni. Reggeltől délig három ízben megujítatott az ostrom, és három ízben diadalmasan visszaveretett. Ezer török holtan feküdött a'

bástyákon és az árokban; Gyulay György, Bolyky Tamás, Nagy Imre és Posgay János hadnagyok', 's velök több vitéz magyar' halála volt a' nap' dicsőségének ára.

Az ostrom után röviddel Arszlán, székesfehérvári beg egy Sáry Endre nevü magyarral levelet vitetett a' várba. Dobó vasra verette az embert, 's elszaggatván a' levelet, felét megégette, felét Sáryval elnyelette. Csak utóbb tudták meg tartalmát: hagyják oda fegyverben 's vagyonostul a' várt; Losonczy' sorsától ne tartsanak; Amhád, Szokoli és Ali visszavonulnak három mérföldre, míg az őrség, mellyhez ő, Arszlán, kezesül megyen, tökéletes biztosságban leszen. [131]) — A' kegyetlenség, melylyel nehány magyar fogoly, kik egy kitörés' alkalmával elfogatva az ágyútelepek' sánczain kivégeztettek, 's a' boszuság, hogy Dobótól nem csikarhatott ki annyi pénzt, mennyire magát és szolgálatait érdemeseknek hitte, Hegedűs Istvánnal, Seredy' hadnagyával árulást forraltatott. Szándéka volt a' gondjaira bízott sánczznál az ellenséget bebocsátani, de a' szándék kitudódott, 's a' gonosz czimborát, miután vétkét bevallotta, halállal büntették a' hívek.

October' 4. én a' lőpor-bolt felrepítetett, 's két szomszéd szárazmalom is tönkre ment. Amhád, látván a' tüzet, embereit a' falak' tövéhez küldötte, 's újra szabad távozást igértetett az őröknek, ha felhagyván a' hasztalan erőködéssel, valahára átadják az omladékot. De a' várnagyok kürt és dobszóval belovagolták az erősséget, 's az incselkedő szózatok elmerültek a' zajban, a' Jézus kiáltásban, melylyel a' tűznek oltásához láttak a' pórok. A' kénkő és salétrom-rakhely sértetlenül maradt, száz és száz kéz nehány nap alatt helyrepótolta a' lőpor-veszteséget, 's a' két malom' romjaiból ha-

131) Tinódy körülményesen irja le a' levélégetés' szertartását: „Nagy fazék szenet előemelének, Leveleket véle megégetteték, Füstivel az embert igen füstölék, Vasba verik, árokban verejtezék."

marjában előállott egy új, melly a' szükségnek megfelelt, az eleséghiányból származó aggodalmat eloszlatta.

Amhád e' közben két sáncz között a' várnak árkát betöltetvén, a' töltést a' várfalak' magosságáig emeltette, és egy úttal üregásáshoz nyúlt, hogy a' bástyákat felrepíthesse. De az őrség' ébersége az utóbbi kisérletet meghiúsitotta, és Bornemisza Gergely' leleményes esze sarkából kiforgatta a' másik czélzatot. Gyúlanyaggal megrakott tonnái felgyujtották a' töltés' faállványát, 's tüzet és golyókat szóró kerekei rémülést és vészt terjesztettek a' vívók között. — October' 12. én éjjel nagyszerü ostromhoz készült a' török tábor, 's más nap hajnaltól késő alkonyig három oldalról folyt a' megtámadás. Mecskey sebet vett, Nagy István az őrség' egyik hadnagya halva maradt, de a' vívók miden oldalról tetemes veszteséggel visszaverettek. És october' 14. én még egy ostromot parancsolt a' vezír, győzzön vagy veszítsen, az utolsót. Mecskeyt tegnap vett sebe nem tartóztathatá, hogy részt ne vegyen az új veszedelemben, az új dicsőségben; Dobó és Gergely deák ma szintén megsebesítettek, amaz, midőn egy sáncznak romjain bátor ellenállásra buzdította az övéit, emez, midőn egy kártácsféle új találmánya, folt számra sodorta a' vívókat az árokba. „Jó Bálint papot ellövék a' törökök,“ de társa az ég' malasztját kérte küzdőkre és elhunytakra, 's a' vitézek mellett furkosokkal és póznákkal küzdöttek a' pórok; atyáik és férjeik mellett szemébe néztek vésznek és halálnak a' nők, 's égő kanóczczal és izzó olajjal fogadták az ozmán csordát. Az egy bolyki sánczon száznegyven magyar látta vég ízben a' napot, de ezer és ezer török feküdött rakásra ölve az árokban. A' csauszok híjába buzdiţják új-új erőfeszitésre a' jancsárokat; Isten nem akarja, — volt a' válasz; 's az alkony véget vetett ostromnak és Eger' veszedelmének.

Még négy napig táborozott Amhád a' rommá lőtt és

mégis megtörhetlen erősség' tövén, vádakkal és szidalmakkal halmozva Alit, hogy őt e' vállalatra buzditá; october' 18. án éjtszaka szekerekre rakatta a' nehéz táborszereket 's virradóra távozott az öszves sereg. Az őrség öröm-imádsággal és örömlövésekkel ünnepelte a' napot; tizenkétezer nagyobb golyó — ennyit löttek a' vívó hadak a' várba — hirdette a' székes-egyház előtt halmokra rakva a' lefolyt harmincznyolcz nap' halhatatlan dicsőségét. Dobó három török zászlót, köztök Ali basáét és Arszlánbegét Ferdinándhoz Bécsbe küldte, hová Móricz szász választó herczeg, ki a' passaui békekötés után hadait septemberben Győrig vezette, 's itt semmit, de semmit sem tett, csodálatos táborozásából már visszaérkezett volt. Az egri őrség' jutalmáról, mint látni fogjuk, gondoskodtak az országos rendek; Dobó a' tárnokká lett Báthory Endrét felváltotta az erdélyi vajdaságban; Bornemisza Gergely adományúl Bartosfalvát nyerte Sárosban, 's a' Dobó' helyébe Eger' várnagyává neveztetett Mecskeyt, méltatlan halál fosztotta meg a' jutalomtól; emberei, midőn Ferdinándhoz Bécsbe utazott, Várkonyban összevesztek a' pórsággal, 's egy szekercze-csapás véget vetett a' hős' életének. Bornemisza iránt is mostoha volt a' sors; 1554. ben a' martalóczoktól háborgatott poroszlóiaknak segédet hozandó, Velibeg, hatvani szandzsák' kezébe esett, 's Konstantinápolyba vitetvén, egy évi fogság után Amhád' parancsából megfojtatott. [132])

VIII.

A' segéd nélkül hagyott, de önn ereje által megállott Eger intette a' rendeket: gondoskodjanak magók magokról.

---

132) Tinódy, Katonánál, XXII. k. 313 's kk. ll. Centorio, 221—225. ll. Forgács, II. 69—93. ll. Istvánffy, XVIII. 337—349. ll.

1552. december' 29. én Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Borsod és Torna, Gönczön gyülést tartottak, mellyen kivált Eger' és Fülek' miként eszközölhető megtartásáról 1553.] folyt a' tanácskozás. Ferdinánd 1553. januárius' 17. én Greczben kelt levele által roszallotta nem a' gyülés' végzéseit, hanem annak elöleges engedelem nélkül tartatását;[133]) 's aprilis' 9. ére Sopronyba országgyülést hirdetett. A' rendek itt végzést hoztak, hogy azon esetre, ha valamelly erősség' vívása vagy más illyetén ok miatt az egyik vagy másik főkapitány kisebb hadjáratot rendel, az illető megyékben huszonöt jobbágyi házhely után egy lovas és egy gyalog állítassanak ki; az egytelkes nemesek öten-öten egyegy lovast küldjenek; 's az öszves nemesség vagy személyesen vagy helyettesek által keljen fel; — dandárát mindenik megye önválasztotta hadnagy alatt fogván a' táborba küldeni. A' jobbágyok ne kényszerítessenek ő felsége' hadnagyai által ingyen munkára váraknál, erősségeknél; pontosan fizetett bér mellett munkásokban nem lesz hiány. Pénzsegélyül ismét két forint ajánltatott fel jobbágyi házhelyenkint, 's azonfelül Eger' csonka, béna vagy másképp megsebesített vitézeinek díjazására és a' török fogságban sinlődő hazafiak' kiváltására, mindenik jobbágyi házhely után tíz dénár, és szintannyi mindenik nemes' saját erszényéből rendeltetett szedetni. — A' rendek arra kérték Ferdinándot, hogy a' sopronyi, mosonyi és más főispánságokat, mellyek német uraknak jutottak, magyar híveire bízza; Ferdinánd meg' a' vallási ügyre figyelmeztette a' rendeket, de ők úgy vélekedtek, hogy ez irányban már elégségesen gondoskodtak, 's újabb rendszabályokat már annálfogva sem hozhatnak, „mert a' megyei követek ez ügyben küldöik által nem hatalmaztattak fel;“ a' hibás hittant terjesztő könyvek' nyomatását és kiadását

133) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 221. l.

mi illeti, arra az a' megjegyzésök: hogy az ő jószágaikban tudtokra illyes könyvek nem nyomattak, nem tétettek közzé.[134])

A' rendek újra készségöket nyilvánitották országos erővel lépni fel a' török ellen, ha Ferdinánd' vagy Maximilián' személyes jelenléte őket komoly és nagyszerü hadviselésről biztosítja; de ehhez annyi tapasztalás után már reményök sem lehetvén, a' magyar biztosok' közbenjárásával eszközlendő fegyverszünetről is tettek szót. A' békealkudozások e' tájban már folyton folytak Ferdinánd 's a' porta között. Castaldo és Báthory az erdélyieket egyenesen felhatalmazták a' király' háta megett egyességre lépniök a' törökkel, még pedig bármilly feltételek alatt, de annak kikötésével, hogy Ferdinánd' kezében maradjon a' tartomány;[135]) 's Vráncsics Antal pornói apát és Palinay Pál még martius' 13. án a' király' nevében Alihoz Budára érkeztek, nehány hónapi fegyverszünet' szorgalmazására, míg t. i. a' Konstantinápolyba menendő követek megbizatásukban eljárandottak. A' fegyverszünet hat hónapra megköttetett, 's június' 13. án Vráncsics, most már pécsi püspök, és Zay Ferencz a' naszádosok' főkapitánya Szolimánhoz küldettek, Malvezzivel egyetemben békét vásárolandók; utasitásuk szerint egész Magyarországért 1526. diki terjedelmében évenkint száznegyvenezer aranyat, a' Ferdinánd által birtokoltért, Erdélyt 's a' részeket

---

134) Corpus juris hung. I. k. 451. l. Verbőczy Hármaskönyvének revisorai: Újlaky Ferencz királyi helytartó, Gregorianczy Pál zágrábi püspök, Mérey Mihály királyi személynök, Sybrik Gergely tanácsos, Kamarjay Tamás országbirói helyettes, Szomor János királyi ügyigazgató és Bodenarius Márton bécsi törvénytudor, munkájokat bemutatták a' rendeknek, kik ennek visgálatát országos választmányra bizták, melly 1553. octoberben összeült, 's megbízatásában eljárt. Törvényes erőt miért nem nyert legyen a' munka azirán l. Szegedy Jánost a' rubricákban az 1553. évhez. Nyomtatásban csak harmadfél századaddal utóbb jelent meg, mint történeti és jogtudományi curiosum illy czím alatt: Opus quadripartitum juris consvetudinarii.

135) Bucholtz, VII. k. 300 és 318. l.

is ideértve, évenkint negyvenezeret igérhettek. Ha Martinuzzi' halála szóba hozatnék, tisztökül tétetett, a' tettet azzal okadatolni, hogy a' barát' czélzata oda ment, miszerint Erdélyt függetlenül a' portától és függetlenül Ferdinándtól, önmaga birtokolja. A' követek gazdag ajándékokat vittek magokkal a' díván' számára, 's útjok' egyengetésére a' veszprémi őrség' foglya Hamzabeg többed magával szabadon bocsátatott. [136])

Izabella e' közben mindinkább nehezteléssel tölt el Ferdinánd iránt, ki a' százezer arany hitbér' visszafizetését határnapról határnapra halasztotta, 's Oppelnt és Ratibort is csak késöcskén juttatta a' királyné' kezéhez. [137]) Boszuságát még féken tartotta a' körülmény, hogy testvére, a' lengyel király, ez idétt Ferdinánd' leányával, Katalinnal, a' mantuai herczeg' özvegyével házasságra lépett; de Petrovics annál nagyobb tevékenységet fejlesztvén, Munkácsból követeket küldött Szolimánhoz, az elégedetlen székelyekkel és a' temesi grófság' ráczaival alkudozásba ereszkedett; szóval, mindent elkövetett, hogy János Zsigmondot török oltalom alatt Erdély' fejdelmi székére juttassa. Midőn Dobó, a' vajdaságot átveendő, július' elején Erdélybe érkezett, lázadást forralltak a' Zápolyaház' hivei; de István úr' és Báthory Endre' hadaik, szándékuk' palástolására birták az elégedetlen rendeket. A' tordai országgyülés békén folyt le, 's Dobó, és társa a' vajdaságban Kendy Ferencz, méltóságukba iktattattak. Ferdinánd a' római egyház' tanainak és szabaditékainak oltalmát is kötelességökké tette; Kendy Ferencz, midőn Báthory a' gyülés' színe előtt az esküt felolvasná, nem akart a' szen-

---

136) Miller, Epist. Ferd. et Maxim. 22. 's kk. ll. Katona, XXII. k. 465. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 339. l. Kovachich, Script. min. II. k. 157. l. Hammer, III. k. 328. l.

137) Bucholtz, VII. k. 321—324. ll.

tekre hivatkozni, 's a' lutheránusok' elleni készség helyett az apostolok által hirdetett igaz hitnek oltalmát fogadta. [138])

Vráncsics és Zay augusztus' 25. én Konstantinápolyba érkeztek, 's mert Szolimán Aleppóba készült indulni a' persa háború' személyes vitelére, már két nap mulva a' szultán elébe vezettettek. A' nagyvezír, Rusztem, értésökre adta, hogy Erdélyt, mint János Zsigmond' birtokát, még csak ne is említsék, ha békét ahítoznak, 's ezen előzményből indúlva ki, augusztus' 29. én oklevél készült, melly szerint a' béke öt további évre megujítatik, 's Ferdinánd, minapi vesztesége' tekintetéből, az eddigi harminczezer arany helyett tizenötöt fizet évenkint. [139]) A' szabadon bocsátott Malvezzi ezen oklevelet megerősítés végett Bécsbe vitte, 's útközben Tuighun budai basával, Alinak utódával találkozott, ki a' szolnoki, szegedi és temesvári begek' példájara, Petrovicsnak segédet volt hozandó. A' követ' jelentése, hogy a' díván megújitotta a' fegyverszünetet, míg ő, Malvezzi, a' békeoklevéllel Konstantinápolyba érkezendett, visszavonulásra birta a' basákat; 's Petrovics october' második felében Debreczen' környékéről Tahy Ferencz főkapitány' és Zaberdin Mátyás' nagyváradi püspök' hadai által Munkácsig szorítatott. E' hírre a' Somkeréknél táborozott székely hadak elszéledtek, 's Dobó Betlent és Vingártot, az elégedetlenek' erősségeit megadásra bírta. [140]) —

1554.] A' pénzsegély' szüksége Ferdinánddal 1554. martius' 1. én Pozsonyban országgyülést tartatott, mellyen személyes jelenlétében Nádasdy Tamás az ország' nádori székére emeltetett. Batthyány Ferencz és Báthory Endre, mint nádorjeleltek, még csak versenyezni sem kivántak Tamás úrral;

---

138) Pray, Epist. Proc. II. k. 347. l.

139) Hammer, III. k. 329. l.

140) Katona, XXII. k. 490. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 361. l.

amaz már egy évtizednél tovább visszavonulva élt Németujvártt, honnan, mint tanácsosa a' koronának, nagyobb ügyekben felment az udvarhoz, de az ország' főméltóságait örömest másoknak engedte; Báthory alkalmatlan volt a' nádorságra, 's az országbíróságra sem igen alkalmas, mellyet most nemannyira érdemeinek mint nevének köszönhetett. [141]) A' nádori méltóságnak elvégrei visszaszerzése még nagyobb örömmel tölti el a' rendeket, ha e' tiszt' felelevenítésével az ország' szétmállását is akadályozhatták volna.

Erdélyben, mellyet Castaldo, mindkét felekezet' átkaival terhelve, még a' mult évben odahagyott, [142]) a' vajdák' hatalma gyenge lábon állott. Az új püspök Bornemisza Pál februárius' 15. én Nádasdyhoz adott levelében Erdélyt az örökös aggodalmak' országának czímzi, és kivált a' székelyektől jót semmit sem vár. Ezeknek szabaditékaik aprilis' 26. án Ferdinánd által megerősítettek, de ellenszenvöket lehetetlen volt lefegyverkezni; János Zsigmond' felekezete nöttön nött; és Sándor moldvai vajda Kendyt intette, ne ellenezze János Zsigmondnak visszaiktatását, ha vagyona, ha erősségei kedvesek előtte; ő, a' moldvai, és Petraskó, a' Ferdinándhoz hajlott Mircse' helyébe léptetett havasalföldi vajda, Izabellának és fiának igényeit, mert a' szultán úgy akarja, híven fogják támogatni. [143])

Ferdinánd sokáig késett Malvezzit visszabocsátani, — talán mert üres kézzel nem küldhette Konstantinápolyba, — 's a' basák e' közben, horvát földön és Magyarországon

---

141) Oláh, Belnél Appar. d. I. 41. Katona, XXII. 520. l.

142) Péchy Gáspár, Martinuzzinak életében és halálában ellensége 1553. september' 25. én kelt levelében ekkép ír Castaldóról: „Discessit hinc nudius tertius Castaldus, homo omnium mortalium nequissimus. Fingit se vocari ab imperatore, cum ille tamen meo judicio, de hoc... ad lyram asino ne cogitet quidem. Nullum est hominum genus, quod non illi maledicat.“

143) Pray, Epist. Proc. III. k. 7. l.

gonoszúl tartották meg a' fegyvernyugvást. Amott Zríny Miklós, most már Szlavonia' és Horvátország' bánja visszatorolta Mehemed bosniai basa' rabló járatait; de Magyarország' szivében a' budai basa és czimborái' a' szécséni és hatvani begek szabadon dúlakodtak és septemberben névszerint Füleket árulással és erőszakkal kezökre keritették; a' vár' tulajdonosa Bebek Ferencz, és Perényi Gábor, Péternek fia, hadaikkal léhán odébb állottak előlök. Fülek' bukását Salgóváré követte, 's ezt, Arszlán fehérvári beg' igaz hogy dugába dült merénylete Csobáncz ellen, és Bornemisza Gergely' szerencsétlensége Poroszlónál, mellyet felebb már érintettünk. [144]) Erdélybe Szolimántól fermán fermán után érkezett még Aleppóból is, melly a' vajdáknak 's a' rendeknek meghagyja, hogy János Zsigmondot hódolattal fogadják és királyokul ismerjék. A' franczia király' követe d'Aramont, Izabella' és Petrovics' küldötteit Konstantinápolyban támogatta; 's két tolmács, a' magyar születésü Ferhád 's a' bécsi Mahmud, egy csausz' kiséretében Erdélybe és Izabellához küldettek János Zsigmond' visszaiktatása végett. [145])

Vráncsics' és Zay' folytonos sürgetéseire, Malvezzi elvégre november' elején útnak volt indulandó, midőn terhes betegségbe esett, melly életének rövid idő mulva véget vetett. Helyette november' 23. án a' németalföldi születésü és széptudományu Busbek Auger olly utasítással küldetett Konstantinápolyba, hogy követ-társaival egyetemben Ferdinánd' jogát Erdélyre minél alaposabban fejtegesse; ha igényeinek érvényességét makacsúl kétségbe vonná a' díván, hivatkozzék Szolimán' nagylelküségére, melly a' kérőtől nem fogja meg-

---

144) Wagner, Anal. Scep. II. r. 57. l. Katona, XXII. k. 540. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 25—30 és 36. ll.

145) Katona, XXII. k. 545—626. ll. Hammer, III. k. 332. l. Bucholtz, VII. k. 328. l.

tagadhatni a' tartományt. [146]) — Busbek 1555. januárius' [1555.
20. án Konstantinápolyba érkezett, 's innen Vráncsicscsal és Zayval Amajiába indúlt, hová fiának, Musztafának meggyilkoltatása és a' persa háborúnak befejezése után Erivanból és Erzerumból telelni jött a' szultán. Aprilis' 7. én Amhádnak, a' Rusztem' helyébe léptetett nagyvezírnek fényes serlegekben tízezer aranyat mutattak be a' követek; ajándékul a' serlegeket, adóul Erdélyért az aranyokat. Szolimán két ízben fogadta őket, de mind a' mellett hogy Ferdinánd' jogát bővségesen fejtegették, hogy Erdély' birtokáért a' szultánnak nyolczvanezer aranyat, kedvencz lovászmesterének huszat, a' nagyvezírnek tizennégyet 's két helyettesének szintannyit igértek, csak félévi fegyverszünetet nyertek, melly közben Ferdinánd nyilatkozzék: ha akarja-e vagy sem, Erdélyt Izabellára szállítani, 's magának azáltal tartós békét vásárlani? Busbek július' elején Szolimán' levelével Ferdinándhoz indult, Vráncsics és Zay Konstantinápolyban marasztattak. [147]) Ugyanakkor János Zsigmondhoz is ment levél a' szultántól, mellyben Zápolya' fia biztosítatik, hogy a' félévi fegyverszünet' lefolyása után, Ferdinánd' akaratának ellenére is, Erdély' birtokába helyeztetik. [148])

Ferdinánd 1555. elejétől, őszig a' németbirodalmi rendekkel tanácskozott Augsburgban; itthonn fia Maximilián június' 24. én Pozsonyban országgyülést tartott, mellyben pénzsegélyül házhelyenkint két forint ajánltatott, 's a' királyi előterjesztések' két első pontjára, mellyek az országlakosok' egyességének és a' török hadjáratok' visszaverésének czélbavételét tárgyazták, úgy véleményeztek a' rendek: hogy e'

146) Hammer, III. k. 333. l. Miller az id. h. 72. l.

147) Katona, XXII. k. 647 's kk. ll. Hammer, III. k. 334. l.

148) Ribier Guillaume, Lettres et Mémoires d'État des rois, princes etc. sous les règnes de François I. Henri II. et François II. Páris, 1616, II. k. 565. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 61. l.

bajon csak a' királynak vagy fiának állandó lakása hű magyarjai között fogna segíthetni, és másod sorban a' nádor' jogkörének sértetlen fentartása, ha t. i. törvényes és hadi ügyekben egyiránt, mint a' király' képviselője királyi tekintélylyel járhat el, 's ha nemcsak a' magyar kapitányok hanem a' külföldi zsoldosok is parancsot tőle vesznek. A' török rohamok' visszatorlására czélirányosnak látszott a' nádor' fővezérlete alatt némi állandó sereget alakítani, mellybe száz-száz jobbágyi házhely után, két-két lovas soroztassék, 's melly részben a' már jelenleg működő kapitányok', (Tiszántúl Zaberdin Mátyás váradi püspök, Tiszáninnen Perényi Gábor, Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Hont, Bars, Nógrád megyékben Balassa János) részben a' nádor által kinevezendők' zászlai alatt álljon. [149])

A' fegyverszünet mindkét részről gonoszúl tartatott meg. Több magyar és török erősség' őrkatonái hajdúkból és martalóczokból állottak, kik zsold nélkül csak rablás-szabadság' fejébe zárkoztak a' várfalak közé; panaszra és véres visszatorlásra az okok innen is túnan is soha sem hiányoztak. Jelenleg a' nagyváradi püspök' harczias kedve még újat, nagyobbat nyujtott, a' bala-szentmiklósi erősség' megtámadása által, mellyet közös földterületen, tehát mintegy a' magyar hatóság' csúfjára emeltek a' törökök. Ferdinánd és Maximilián e' miatt „megszidták a' püspököt, 's a' fegyverszünetnek szentültartására intették"; de a' budai basa, kapván az alkalmon, augusztus' végén ágyúit Tolnáig leúsztatta, 's innen Somogyra, Veszprémre törvén, több erősséget, köztök Kaposvárt, Korotnát, Babócsát és Vásonkőt elfoglalta, mellyeknek várnagyait, névszerint az elsőét, Dersffy Istvánt rabló járatokról vádolá. [150])

---

149) Corpus juris hung. I. k. 464. l.

150) Forgács, V. 133. l. Istvánffy, XIX. 357. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 70 és 77. ll. Hammer, III. k.

Ferdinánd Augsburgból, Innsbruckból késő őszszel Bécsbe érkezett, honnan november' 14. én Busbeket újabb utasitással Szolimánhoz inditotta. A' király kész volt Izabellának és fiának, mihelyest a' szultán kivánni fogja, kárpótlásul még többet adni, ha Erdélyt ezentúl is birtokolhatja, mellyért adóul az eddiginél nagyobb öszletet ajánlkozik évről évre fizetni a' portának. Ha a' jogfejtegetések', igéretek' és kérelmek' daczára hajlíthatlan maradna a' díván, ügyekezzenek két vagy legalább egyévi fegyverszünetet nyerni a' követek, annak is felhordásával, hogy Ferdinándnak nem áll szabadságában jogáról Erdélyre lemondani, mielőtt eziránt a' keresztyénség' többi fejdelmeivel és saját örökös tartományaival tanácskozott; mielőtt névszerint a' magyar rendeknek e' lépéshez járulását megnyerte. [151]) Busbek ezen utasítással az 1556. [1556.] év' első napjaiban érkezett Konstantinápolyba, hol a' Szolimán' parancsából meggyilkolt Amhád' halála után, ujból Rusztem járt el a' nagyvezírségben.

Ferdinánd a' januárius' 1. én Pozsonyban összegyült országos rendekkel a' háború' közel megujulását váratta, és pénzsegélyül ismét két forintot ajánltatott fel magának mindenik jobbágyi házhely után. A' nevesebb és javítást igénylő várak' megerősítésére mindenik nemes, saját erszényéből annyi fél forintot fizetett, mennyi egész jobbágya volt; e' czélhoz száz-száz jobbágy négynégy szekeret állított, három egymást érő napra, négy lóval vagy hat ökörrel, napi bér mellett. Szentgrót, Kanisa, Csorgó, Berzencze, Vizvár, Sümeg, Kiskomárom, Pápa, Győr, Duna-Komárom, Érsekujvár, Surány, Nyitra, Komjáti, Léva, Eger, Nagyvárad, Gyula voltak az erősségek, mellyeknek javításáról különösen gondoskodtak a' rendek. [152]) Az állandó hadakhoz

151) Miller az id. h. 89. l.

152) Bucholtz (az oklevélkötetben, 616. l.) Ferdinánd' magyar, horvát és német tanácsosainak töredék-jelentését közli, mellyből ki-

a' közelebb mult országgyülésen száz-száz jobbágyi házhely után két-két lovas, most három-három soroztatott. Ha Ferdinánd, vagy fiainak egyike személyes részt venne a' hadviselésben az öszves nemesség is személyesen köteles felkelni, 's azonkívül saját költségein száz jobbágy után tíz lovast, magok a' jobbágyok pedig százan-százan tíz-tíz gyalog lövészt kötelesek kiállítani. A' vallási ügyben megújitattak a' közelebbi országgyüléseken hozott végzések, olly hozzáadással: hogy az anabaptisták, kiket a' magyar törvénytár' glossája hibásan a' sacramentariusokkal, azaz: Zwingli' híveivel azonít, négy hét alatt végkép takarodjanak ki az országból. „És minthogy valamennyi úton módon ügyekeznek a' rendek Isten' haragját magoktól eltávolítani, a' királyi felség' kegyeletes atyai intésére, egy szájjal lélekkel országszerte és örök időkre helyreállítatott a' póroknak (minapában ismét felfüggesztett) szabad költözködési joga.“ [153])

---

világlik, mennyi fegyveres nép kivántatott a' végek' ollyan-millyen ellátására 1556. ban. I. A' horvát és krajni végekben, (Zengh, Otosácz, Bihács, Repics, Szokol, Terzát, Szlún 's a' t.) öszvesen ezerhetvennyolcz gyalog, háromszázötven lovas; zsold: ötvenkilenczezer-nyolczszáznyolcz rajnai forint. II. A' szlavoniai végekben, (Varasd, Kapronczа, Szentgyörgy, Körös-udvarhely, Zágráb, Sziszek 's a' t.) háromezernyolczszázhuszonhét ember; zsold: Kétszázharminczhatezer-kétszázhetvenhárom forint. III. A' Dráván innen a' Dunáig, Stíria és Ausztria felé (Sziget, Vízvár, Csurgó, Kiskomárom, Kanisa, Keszthely, Szentgrót, Pápa, Győr, Devecser, Tata, Palota 's a' t.) kilenczezerötvenegy ember; zsold: ötszáznégyezer-kétszázhatvannégy forint. (Ezen végvárak Krajn', Karántföld', Stíria' és Ausztria' oltalmára is szolgálván, természetes, hogy e' tartományok az örségek' kiállításához sokfélekép járultak). IV. A' köz költségen ellátott egyéb erősségek közül említetnek Komárom (négyszáz labancz, ötszázhuszonnyolcz naszádos, százötven huszár), Léva (ötszázharminczhat ör), Korpona (ötszázhuszonegy), Bakabánya (ötven), Kékkő (százötven), Trencsén (százkilencz), Murány (százhnyolczvanöt), Kassa 's Lőcse (kétszáz huszár, kétszáz darabant, hatszáz negyvenhat labancz), Eger (négyszáz huszár, négyszáz darabant), Nagyvárad 's Gyula (négyszázhatvanöt huszár, kétszázötven darabant.) IV. Erdélyben kétezer lovas, ezer darabant.

153) Corpus juris hung. I. k. 469. l.

Mihelyest a' díván Ferdinánd' újabb utasításának tartalmáról értesült, Vráncsics, Zay és Busbek szoros őrizet alatt házaikba zárattak, Ali basa, egyike a' szultán' hadnagyainak Persiában, padisai helytartóul ujból Budára küldetett, 's a' szultánnak Magyarországon tanyázó valamennyi hadaihoz parancs ment, János Zsigmondot haladék nélkül fejdelemségébe visszaiktatni. — Az erdélyi rendek 1556. elején Marosvásárhelytt gyülést tartottak, mellyben Dobó Istvánt kapzsiságról és zsarlásról, e' kor' nagyainak közös rozsdájáról, a' királyt, mert még csak feléje sem jött Erdélynek, uralkodói kötelességeinek elhanyaglásáról vádolván, követeket küldtek Bécsbe, kik februárius' 9. én Ferdinándot felhívták: gondoskodjék a' tartomány' oltalmáról, vagy mentse fel őket a' hűségi eskü alól. [154]) A' követek öt héti várakoztatás után elvégre visszabocsátattak az' intéssel, hogy nyugtalankodásaikkal felhagyva, a' Konstantinápolyban folyton folyó alkudozás' eredményeit bevárják.

E' közben egész Erdély Dobó és Ferdinánd ellen fordult; még a' szászok is követeket küldtek Lugosra, a' rendek által martius' 13. án helytartóvá nevezett Petrovicshoz, olly kinyilatkoztatással: hogy készek János Zsigmondhoz állani, ha ennek az országba érkezéseiglen, városaikba nem vettetik őrség; ha táborszereik' birtokában hagyatnak; 's ha teljes, tökéletes feledésbe megyen a' múlt. Petrovics kiadta az oklevelet, 's Lugosról Erdélybe nyomúlva, Dévát körülkeritette, Sebest megszállotta. Balassa Menyhért, mint a' rendek által választott főkapitány, nyolczezer moldvainak segédével, aprilis' vége felé, Gyulafehérvárt és Gyalút, az erdélyi püspök' lakvárát bevette, 's innen a' Szamos-Ujvárba zárkozott vajda ellen indult, kit társa Kendy és roszúl fizetett hadai csúfosan elhagytak, 's kinek parányi számu

154) Forgács, VI. 139. l. Sigler, Belnél, Apparat. d. I. 74. l.

híveit a' Havasalföldről jött oláh hadak naponta fogyasztották. [155])

Július' elsején, midőn Erdély' valamennyi erősségei közül már csak az egy Szamosujvár volt Ferdinánd' hatalmában, Sebestt tartott gyülésökben küldöttséget választottak a' rendek, mellynek vezértagja Kendy Ferencz, Izabellát és János Zsigmondot országukbai visszatérésre felkérje. A' küldöttség útnak indult, 's Péter havasalföldi és Sándor moldvai vajdák Szatmárig 's a' Karpatokig nyomultak előre, hogy Erdélyt Izabella' számára nyitva tartsák; gondoskodásukat háromszáz falúnak véginségre jutott lakosai sínlették. Izabella, fiának kiséretében september' 23. án Lembergből elindult 's october' 22. én magyar, lengyel és rácz hadakkal Kolosvárra érkezett, hol Katalin napján országgyülést tartott. A' rendek őt János Zsigmond' teljeskoruságáig öt évre a' főhatalommal megbizták, a' közhivatalokban lengyeleknek is alkalmazására felhatalmazták, 's hogy költségeit fedezhesse, az erdélyi püspökség' javadalmaira utalták; — Bornemisza Pál, a' Ferdinánd által kinevezett püspök, az országból kikisértetett. [156]) November' 28. án Dobó, nem győzvén a'

155) Ugyanazok, az id. hh. Pray, Epist. Proc. III. k. 78—84. ll.

156) Sigler, Belnél az id. h. 77. l. Forgács, VI. 143. l. Bethlen Farkas, VI. 598. l. Bucholtznál, ki itt mindent összevissza zavar, 's úgy ír mintha chronologiai számok nem is léteznének, olvasom: „Viertausend Spanier brachen ohne Befehl auf und zogen nach Wien. Castaldo die allgemeine Zerrüttung sehend, nahm im Stillen seine Schätze zusammen, äusserte, er sey vom Könige berufen, und verliess das Land, indem er vorgab, bald zurückzukommen.“ De az előadottakból világos, hogy Castaldo' távozását sokkal korábbra kelletik tennünk. A' zágrábi püspök, kit Ferdinánd segédkérés végett Rómába küldött 1556. aprilis' 28. án Nádasdyhoz ezt írja: „Scribere possum, animos multorum et quidem magnorum hic hominum, propter praesentiam et praefecturam cujusdam hominis, qui occidit aliquem, alienatos esse a ferendo auxilio, praesertim quod sub manu illius foret,“ és mind Pray mind Fessler e' sorokat Castaldóra értik, nékem azonban úgy látszik, hogy a' püspök Sforza Pallavicinire czéloz, ki Ferdinánd' hadainak Ma-

nyolcz hónap óta késő segédet bevárni, Szamosujvárt Petrovicsnak és Balassának általadta, kik néki 's az övéinek szabadságukat és vagyonukat biztositották; felhatalmazván az őrséget, hogy fegyvereit is magával vihesse, az erősséghez tartozott táborszerek' kizárásával. — A' Perényiek 's a' Dobók már húzamos idő óta ellenségeskedésben állottak egymással; Perényi Péter Dobó Ferenczet, István' testvérét, sokáig fogságban tartotta, 's Perényi Gábor, amannak fia, imént még Ferdinándnak tiszáninneni főkapitánya, most Izabellának bizodalmas híve, atyjától a' Dobók elleni gyülöletet is örökölte. Béfolyásának tulajdonítatik, hogy a' rendek Dobót olly ürügy alatt, mintha Ujvárról taraczkokat és lőport magával vitt volna, Kolosvártt elfogatták és Szamosújvárra visszaküldötték, [157]) honnan a' fogoly csak egy évvel később, szökés' utján menekült szerednyei fészkébe.

Magyarország' keletéjszaki megyéiben, hol Ferdinánd' hatalma már az év' elején gyarló lábon állott, Perényi Gáboron kívül főleg Bebek Ferencz és fia György, kiket a' minapi pozsonyi országgyülés mint hűtleneket kiátkozott, és Tarczay György voltak János Zsigmond' támaszai; Közép-Szolnokban báthori Báthory György, Biharban, Aradban Varkócz Tamás és Patóczy Gáspár zászlót emeltek Ferdinánd ellen. Ennek hadnagyai Dietrich Marczell és Puchaim Farkas ötezer labanczczal 's hatszáz nehéz lovassal Sárosban 's Abaújban némi szerencsével léptek fel, de midőn september' elején Forgács Simon' huszáraival egyetemben Krasznahorkát vívnák, a' Bebekek' magyar-török hadai által rútul megverettek 's futamodásközben öszves táborszeröktől megfosztattak. [158])

---

gyarországon fővezére volt, 's kit a' nádor sem szenvedhetett, mert a' fővezérség törvényszerüleg öt illette.

157) Forgács az id. h. Istvánffy, XIX. 375. l. Sigler, Belnél, 78. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 105—110. ll.

158) Wagner Anal. Scepus. II. r. 57. l. Forgács, VI. 183. l. Istvánffy, XIX. 374. l. Bucholtz, Urkundenband, 614. l.

Tokayt Némedy Ferencz, Husztot Szalay Benedek és Korlát Mihály makacs ellenállás után Izabella' hadnagyainak átlaadták. Gyulát, Nagyváradot, Kassát, Magócsy Gáspár, Forgács Simon és Dersffy István Ferdinándnak megtartották. [159])

Midőn Ali basa Konstantinápolyból Magyarországba indult, Ferdinándtól Szigetet Somogyban kivánta, a' Török Bálint' gondoskodásából rendkívül megerősített 's az Almás' holt vizeitől környezett várt; a' király' követeitől e' szavakkal vett búcsut: a' magyarokat nem karddal hanem furkosokkal fogom a' járomhoz szoktatni. [160]) Június' 11. én a' pécsi, babócsai és koppányi begekkel Szigetnél hozzá fogott e' feladás' létesítéséhez, de saját csúfságára, mert a' vár' parancsnoka Horvát-Stansics Márk, a' Szondyak', a' Dobók' társa volt hazafiságban, vitézségben. Június' 20. án minden oldalról égett a' mezőváros, de a' várba vonult őrség Ali' rohamait öt ízben visszaverte. Huszonötezer szekér tuskó, rőzse már már kitöltötte a' vár' hármas árkát: Stansicsnak sükerült a' töltés' felgyujtása, a' sánczok' lerontása.

E' közben Nádasdy Tamás nádor és Zríny Miklós bán, magyar és horvát hadakkal, mellyekhez ausztriai és stájer dandárok is csatlakoztak, a' Szigettől négy mérföldre fekvő Babócsát vívták. Ali megtudván a' hely' veszedelmét, harminczezer emberrel Nádasdy és Zríny ellen indult, de július' 23. án a' Ringa vizénél megveretett, 's ha az eleség' hiánya nem tiltja az üzőbe-vételt, ha Nádasdy nem kénytelen e' miatt Kanisáig visszavonulni, Ali' hadait végveszedelem éri. A' török erő július' 26. án ismét Sziget alá érkezett, hol újabb veszteség érte, 's honnan július' 31. én Pécsre vonult; Alinak a' szerencsétlen hadjárat közel tízezer emberébe került. [161])

159) Forgács, VI. 192 's kk. ll. Istvánffy, XIX. 375. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 90. l.

160) Istvánffy, XIX. 359. l. Hammer, III. k. 738. l.

161) Forgács, VI. 145. l. Istvánffy, XIX. 359—366. l. Miller, Epist. Ferd. I. et Maxim. 149. l.

Augusztus' 24. én Ferdinánd főherczeg, Maximiliánnak huszonhét éves testvéröcscse, ennek cseh királylyá koronáztatásáig atyjának Prágában helytartója, Bécsből háromezer gyaloggal és szintannyi nehéz lovassal kiindult, a' nádor' hadaival egyesülendö. September' 4. én Hidvégen Nádasdyval és Zrínyvel tanácskozott; september' 10. én Kanisánál állott. Az eleség' hiánya, melly a' zsoldosokat rút kicsapongásokra birta, 's melly onnan származott, mert „a' biztosok igen hézagosan jártak el kötelességökben," 's „mert a' stájer földről várt szüleség részben elmaradt," zsibbasztólag hatott a' főherczeg' czélzatára. Hogy mégis valamit megkisérlett legyen, Korotnának megszállása ment határozatba. Sforza Pallavicini, a' király' külföldi zsoldosainak Magyarországon fövezére, Lenkovics János a' stájer-szlavoniai végek' kapitánya, 's Polweiler Miklós, labanczaival és ötszáz huszárral Korotna ellen indíttattak. Zríny Miklós ezer horváttal társuk kivánt lenni, és september' 11. én öt óráig tartott ostrom után az erősség be volt véve. A' török őrök közül kétszázhúsz levágatott, harmincznak életét a' magyarok, horvátok nagynehezen megmentették. [162]) Korotna' bevételének hirére Babócsát őrsége felgyújtotta és odahagyta; a' példát nehány kisebb erősség' — Görösgál', Szentmárton', Séllye' török őrei követték. A' főherczeg most Csurgóig nyomult elő; 's miután Szigetet friss hadakkal és a' szükséges táborszerekkel ellátta, miután Kanisa erősítéséről is gondoskodott, october' végén hadviselését berekesztette. Ferdinánd Bécsbe indúlt, Ali Budára, hol Loosdorf Gál győri várnagy' merényleteiről értesült, kinek huszárai és hajdúi a' török birtokot Fehérvárig és Esztergomig tűzzel, vassal pusztitották, 's magát, Esztergom városát is, nehány óráig kezökben tartották.

---

162) Forgács, VI. 164. l. Istvánffy, XIX. 366—369. ll. Schwandtner, Script. rer. hung. I. k. 626 's kk. ll. Bucholtz, VII. k. 336—346. ll.

A' főherczeg' személyes jelenléte a' magyar táborban, 's a' hadjárat' szerencsés eredménye örömmel töltötte el a' hazafiakat. „Rég kellett volna e' rendszabályhoz nyúlni — írá october' 30. án Batthyány Ferencz Németujvárból Maximilián főherczegnek, — rég kellett volna egy főherczeget közénk küldeni; én ezt egész alázattal több ízben tanácsoltam, de szavaimnak nem adtak hitelt. Köztiszteletben álló főre van szükségünk, nem holmi részeges, koczkavető, kártyázó hadnagyokra, minők azok voltak, kik e' napokban, szemben a' Bekekkel, illy pórul jártak. Aztán a' főfő vezérről sem kell megfeledkezni, arról ki bennünket győzni hágy, 's ki bennünket súlyt. Ha a' római birodalom a' jövő évben segédet akar nyújtani, nyújtsa azt bővségesen, mert sok az ellenség, 's kevés a' ki megvív vele.“ — A' király ekkor Regensburgba készült, azért is hogy segédet eszközöljön ki Németország' rendeinél a' török ellen, de főleg azért, hogy szert tehessen a' császári koronára, mellyről Károly lemondott. Ez volt a' vezérgondolat, melly minden egyebet a' háttérbe szorított; erre törekvésében Ferdinánd már augusztus' 15. én követeit felhatalmazta: Szolimánnal minden áron békét kötni, 's nevében lemondani igényeiről Erdélyre, ha kell. [163])

IX.

1557.] Az 1557. diki év' elején Malkocs Ali, bosniai basa, Kosztaniczát a' várnagy' árulásából elfoglalta, 's röviddel utóbb Alinak utóda, Ferhád, pusztító hadait Zágrábig küldötte. Zríny Miklóst, ekkor már tárnokot, Erdődy Péter váltotta fel a' bánságban, kit épen most súlyos kórság elgyötrött.

163) Miller az id. h. 149. l.

Helyette Lenkovics a' stájer szélek' őreivel, Alapy János jeles lovassági hadnagy 's a' Kerecsényi testvérek, Ferhádot Zágráb és Ivánes között Szentilonánál megtámadták es megverték; kétezer török a' csatamezőn maradt, nehány száz fogságba esett. [164]) A' Tiszánál 's a' Tiszán túl Ferdinánd' fegyvereire még parányi szerencse-súgár sem mosolygott. A' labanczok saját vezéreiket, Puchheimot és Dietrichet vasra verték; Forgács Simon segéd nélkül hagyatva, Nagyváradot Izabellának általadta.

A' dolgok' ez állásában nyilt meg június' 1. én az országgyülés; Ferdinánd személyesen tanakodott a' Pozsonyba gyült rendekkel, kiket az úrnapi díszmenet' alkalmával körülötte szemlélt a' nép. [165]) A' rendek július' 3. áig együtt voltak, 's keserves panaszt emeltek, hogy Ferdinánd' kapitányai még gonoszabbúl bánnak a' pórral mint az istentelen török begek. A' király visszatorlásul szót tett az elnyomásról, mellyben a' földesúri önkény részelteti a' jobbágyot [166]); és a' rendek, véget vetendők a' párbeszédnek, felajánlották a' kivánt kétforintnyi segélyt, és a' végházak' erősítésére jobbágyaik' részéről hatnapi ingyen munkát. [167]) Ferdinánd Németországba indult, 's vele a' rendek' választottai: Forgács Ferencz nagyváradi püspök, Maczedoniay Péter és Hoszszutóty György, kik a' németbirodalmi rendeknél a' Regensburgban igért segédet ujból szorgalmazzák.

Vráncsics és Zay augusztus' végén Konstantinápolyból elbocsátattak, Szolimán' levelét hozva Ferdinándnak, melly a' király' lemondását Erdélyről nem elégelve, Szigetvár' lerontását követelte. A' díván a' két év óta fizettetlen tiszteletdíj' beküldését is sürgette, 's Busbek Konstantinápolyban

164) Istvánffy, XX. 379. l. Hammer, III. k. 359. l.
165) Istvánffy, XX. 381. l.
166) Bucholtz, VII. k. 343. l.
167) Corpus juris hung. I. k. 478. l.

marasztatott, hogy ezen elöleges pontok' teljesítése után a' béke' egyéb feltételei iránt folyton folyhasson az alkudozás. [168]) Ferdinánd nem sietett megfelelni a' kivánságnak, mert hadnagya Telekesy Imre a' felső Tiszánál Izabella' párthívein, névszerint Perényi Gáboron erőt vett e' tájban; mert Petrovics Péter october' 13. án meghalálozott; 's mert a' Kendyek és Bebek Ferencz, teljesítetlenül maradt igényeik miatt Izabella' eljárását, ki vajda és kincstartó nélkül önmaga akart kormányozni, élesen neheztelték.

Izabella' követei Konstantinápolyban a' temesi grófság' visszaadatását szorgalmazták, de minden süker nélkül. [169]) Somlyai Báthory Kristóf II. Henrik franczia királyt közben-
1558.] vetőül kérte fel a' szultánnál, 's 1558. nak elején Henrik' követével érkezett vissza, ki urának nevében, öt évre öt-ezer segédfegyverest igért János Zsigmondnak, 's azonfelül őszinte közbenvetést Szolimánnál, a' fejdelem' érdekében, kit vőül szemelt ki magának. Henrik' követe egy úttal oda volt utasítva, hogy a' fejdelmi ifjat, ki eddigi neveltetését a' gynecaeumban vette, állásához és korához illő férfiakkal környeztesse, mi Izabellában gyanút ébresztett, hogy Erdély' nagyai ellene 's lengyel kedvencze Nizoczki Szaniszló ellen, valamint Konstantinápolyban ugy a' franczia udvarnál is ármányt szőnek. [170]) Izabella boszút lihegett, 's boszujának végrehajtójául Balassa Menyhértet vásárolta meg magának. — Szolimán' felhatalmazásából, ki az elégedetleneket eddig legyezgette, Bebek Ferencz 's a' Kendy testvérek Ferencz és Antal, tanácskozás' ürügye alatt Gyulafehérvárra hivattak, és september' 1. én éjtszaka Balassa Menyhért 's ennek czimborái Daczó Tamás és Perusics Gáspár által meggyilkol-

---

168) Katona, XXII. k. 965 's kk. ll. Kovachich, Script. min. II. k. 180. l. Hammer, III. k. 361. l.

169) Katona, XXII. k. 971. Pray, Epist. Proc. III. k. 121. l.

170) Forgács, VIII. 206 's kk. ll. Istvánffy, XX. 387. l.

tattak. A' tordai országgyülés az eljárást, mint árulók ellen történtet, igazságosnak nyilatkoztatta, 's Bebek' holt tetemei Gyulafehérvár' kapúira függesztettek; a' Kendyeket rokonaik nemzetségök' sirboltjába temethették, de roppant vagyonuk a' kincstárba hajlott. [171]) Balassa Menyhért a' magyar részek' főkapitányává neveztetett, mellyek János Zsigmond iránti hűségökben tetemesen ingadoztak, mióta Bebek Ferencz' fia, György, és Perényi Gábor meg' Ferdinándhoz pártoltak, kinek a' németbirodalmi rendek Regensburgban tetemes sereg' tartására a' szükséges adót felajánlották, 's kit martius' 24. én a' választó fejdelmek Frankfurtban a' császári székre emeltek; előde, V. Károly, nehány hónappal utóbb meghalálozott. A' királynak e' felmagasztalása nem volt hatás nélkül a' hazai viszonyokra, de a' Regensburgban felajánlott pénzek még nagyobbal fogtak volna lenni, ha késedelem és hézag nélkül történik fizetésök. A' bégyült öszlet olly csekély volt, hogy háromezer zsoldos' tartására is csak alig-alig mutatkozott elégségesnek, 's az új császár rövid idö mulva hirét vette, hogy Hamzabeg, székesfehérvári szandzsák, az 1543. ban a' törökök által szétrombolt, de Ferdinánd' rendeletéből meg' helyreállitott Tatát, a' várnagy' távollétében, éjtszakának idején egy rohammal elfoglalta. [172])

A' merénylet nyílt megszegése volt a' fegyverszünetnek, mellyet Szolimán az év' első napjaiban Ferdinándnak hét hónapra igért, hogy folyamata-közben fejleményét vehesse a' béke. A' szultán' igéretét Frankfurtban vette a' király, 's a' német fejdelmek úgy vélekedtek, hogy tiszteséges feltételek alatt tanácsos volna békét kötni, de Szigetvárnak, a' német

---

171) Ugyanaz, VIII. 210. l. Katona, XXIII. k. 27. és 85. ll. Pray, Epist. Proc. III. k. 135. l.

172) Forgács, VI. 195. 204. ll. Istvánffy, XX. 382. l. Katona, XXIII. k'. 51. l.

tartományok' oltalmi előfokának lerontása kártékony hiba lenne; egy úttal beléegyeztek a' császár' kivánságába, hogy a' Regensburgban felajánlott adónak még fizetetlen része Bécs', Komárom' és Győr' erősítésére fordítassék. Ferdinánd' magyar tanácsosai hasonló nézetben voltak, 's a' király, miután császárrá választatásáról „szövetségesét és tisztelt barátját" a' szultánt külön levélben értesítette, június' 27. én Busbek által odanyilatkozott: hogy Szigetvár' lerontása olylyatén rendszabály fogna lenni, melly ellen császári méltósága tiltakozik; hogy továbbá, a' követelt tiszteletdíj' fizetése is bízvást elmaradhatna, mert a' török basák annyi és annyi ízben meg-megszegték a' fegyverszünetet; e' tekintetben mindazáltal Ferdinánd kész a' szultán' kivánságához járulni, mihelyest Tatának birtokába helyeztetik. [173]) E' nyilatkozásra előleges válaszúl, Kazim basa, a' buvában elholt Alinak a' budai helytartóságban utóda, Velidzsán füleki szandzsákot Balassa Menyhértnek segédül küldötte; de Telekesy Imre, Bebek György, Pethő János és Forgács Simon a' törököt october' 13. án Kazánál, a' Sajó' balpartján megverték, — négy zászló, háromszáz török fogoly, 's a' rabságba hajtott pórok' felszabadítása volt a' diadalmas hadnagyok' bére. [174])

Busbek még november' 19. én úgy vélekedett, hogy Szigetvár' átadása vagy lerontása nélkül lehetetlen szert tenni
1559.] a' békére, de az 1559. év' elején Szolimán' fiai Szelím és Bajazed között kitört 's a' birodalmat veszedelemmel fenyegető meghasonlás, hovatovább békére hajlította a' szultánt. Januárius' 31. én oklevél készült, melly szerint a' porta hajlandó Ferdinánddal békére lépni, ha ez évenkint harminczezer aranyat, 's a' közelebb mult évekért is öszvesen szintannyit küld be adó' fejébe; 's ha biztositékot nyújt, hogy

173) Bucholtz, VII. k. 349. l.

174) Forgács, VIII. 217. l. Istvánffy, XX. 388. l. Katona, XXIII. k. 87. l.

mind a' szultán' magyarországi erősségei és alattvalói, mind János Zsigmond' birtoka ezentúl bántatlanul marad. — Ferdinánd Busbek' tudósitását Augsburgban vette, 's fiát, Maximiliánt megbizta: értekeznék a' magyar tanácsosokkal e' feltételek iránt. Maximilián aprilis' 25. én kelt válaszában oda nyilatkozott, hogy mind ő mind a' magyar tanács nagyszerü hadviseléstől többet remélenek mint a' békétől, mert látni való, hogy illyes béke, melly az ország' nagyobb részét elszakasztja, melly az ellenséget a' magyar birodalom' szivében szállásoltatja, a' királyhoz 's a' nemzethez egyiránt nem méltó béke; minthogy azonban a' magyar korona' tartományai magokra hagyatva, elégtelenek az ellenállásra, a' kincstár pedig ki van merítve, 's a' németbirodalmi rendek csak amúgy léhán nyújtanak némi segédet, — ám legyen, köttessék béke, de a' követ ügyekezzék Tatát és Füleket visszanyerni, 's azon erősségek' lerontását eszközölni, mellyek Gyulának szomszédságában építettek; a' béke pedig szóljon meghatározott, és nem épen nagy évszámra, és semmi esetre sem a' szerződő fejdelmek' életidejére, mint Rusztem akará vala. — Ferdinánd ehhezképest Wyss Albertet négyrendbeli oklevéllel Konstantinápolyba küldötte; az elsőben, mint legelőnyösebben, Tata' és Fülek' visszaadatása 's Hamzabeg' büntetése is bennfoglaltatott, a' negyedikben ezeknek említése nélkül nyolcz évre szabatik a' békeidő, a' január' 31. én irásba foglalt feltételek' értelmében. Busbek a' negyediket nyújtotta be, de Szolimán még sokáig késett a' végnyilatkozással, 's ehhezképest egyelőre a' szerződés egyoldalú, a' béke' műve elintézetlenül maradt. [175])

Ferdinánd a' béke-feltételek iránt ez úttal magyar tanácsosait is meghallgatta, mert a' január' 6. án Pozsonyban összegyült országos rendek a' király' méltányosságától vár-

175) Hammer, III. k. 362. l. Bucholtz, VII. k. 350. l.

ták, „hogy valamint a' többi országok' ügyei nem terjesztetnek a' magyar tanács elébe, úgy más részről magyarok fognak az ország' szabadságait és kiváltságait illető tárgyakkal megbízatni, nem külföldiek." A' császárrá lett király örömest országgyülés' tartása nélkül szedette volna bé a' mármár szokássá vált évenkinti pénzsegélyt, 's e' végre a' mult évben körlevelet akart az egyes megyékhez intéztetni. A' magyar tanács vonakodott megfelelni a' kivánságnak, mint alkotmány-elleninek. Ferdinánd úgy vélekedett, hogy a' közjó felette áll az ország' valamennyi törvényeinek; hogy II. Endre' és II. Vladiszláv' korszaka mást igénylett, mást a' jelen viszonyok; 's hogy az ország' javával ellentétben álló szabadság nem egyéb mint rabság. A' nádor és tanácsos-társai második felirásukban épen arról magasztalták az ország' törvényeit, hogy általok mind a' szabadság mind a' közjó biztosítatik; 's kinyilatkoztatták, hogy szabadságuk' fentartásának reményével adták volt magokat a' király' védő szárnyai alá. Ferdinánd vonakodásukból is „hű és őszinte érzelmöket, mellyet ismer 's mellyet ezentúlra is vár," [176]) olvasván ki, Maximiliánnal összehivatta az országgyülést. A' rendek két forintot ajánlottak fel házhelyenkint, nem hármat, mint az udvar ohajtá vala; 's Maximilián' megegyezésével a' királyi előterjesztések' azon pontját is teljesítetlenül hagyták, melly szerint az egyházi és világi személyek, amazok tized emezek kilenczed fejében szedett minden száz forint után két lovast tartoztak volna kiállítani; a' rendek elégségesnek találták, az állandó hadi legénység' tárgyában 1555. diki végzésöket megujítani; — világos kikötéssel, hogy mind a' pénzsegély' mind a' hadi legénység' felajánlása, nem hat évre, mint Ferdinánd ohajtotta volna, hanem csak egyetlenegyre szól, „mert úgy akarja a' szokás, mellyet eddig ő

176) Bucholtz, VII. k. 346. l.

felsége is megtartott," „mert a' rendek' 's az adófizetök' vagyona nőhet és fogyhat," „'s mert a' felség' hívei attól tartanak, hogy mihelyest adót, legénységet hat vagy három évre ajánlanak, elmarad ezen időközben az országgyülés, mellynek feladása, nemcsak segélyt ajánlani, hanem az ország' egyéb bajait is orvosolni." Maximilián olly készséggel járult a' hazafiak' kivánságaihoz, hogy némi hálául, rendén látta az országgyülés, hitvesének „a' most első ízben magyar földre lépett Máriának" minden házhely után húsz-húsz dénárt tiszteletdíjul felajánlani. [177]) Ferdinánd az elébe terjesztett törvényczikkelyeket martius' 10. én erősítette meg Augsburgban, hová Vráncsics Antalt, Oláh Miklósnak, most már esztergomi érseknek, az egri püspökségben utódát magához rendelte, hogy a' török ügyet, a' török veszedelmet bővebben fejtegesse a' rendek előtt. A' király' 's a' püspök' törekvései nem maradtak süker nélkül; a' minapi pénzsegély' még most is fizetetlen részének behajtása elrendeltetett, 's a' végek' oltalmára és erősítésére ötszázezer forint ajánltatott fel ollyképen, hogy ezen öszlet egymást érő három év alatt lefizettessék. [178])

Thurzó Imre, előbb nyitrai püspök, most árvai főispán és buzgó híve a' reformatiónak, sógorát Balassa Menyhértet Ferdinándhoz pártoltatta. Hadvezérének áruló eljárása is bírhatta rá Izabellát, de Szolimán' parancsai épen kényszerítették, hogy az alkudozást nem Erdély hanem a' magyar részek iránt Ferdinánddal megnyissa. Követe Gyulay Mihály, 's a' gneseni érsek, kit a' lengyel király Izabellának megkérésére Bécsbe küldött, békét sürgettek következő alapon: János Zsigmond házasságra lép Johannával vagy ennek valamelly idősb nővérével, hogy haladék nélkül történhessék a'

---

177) Corpus juris hung. I. k. 484. l.

178) Katona, XXIII. k. 245. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 144. l.

menyekző. Kassa Ferdinándra szálljon; Huszt és Munkács Erdélyhez kapcsoltassanak; Bereg' és Ugocsa' jövedelmeiben osztozkodjanak a' fejdelmek; a' délre eső tiszántúli megyékben jelen állapotukban maradjanak a' birtokviszonyok. Ferdinánd nem ellenezte e' feltételeket, de vonakodott Magyarország' királyi czímében is osztozkodni Zápolya' fiával; 's az alkudozás' e' fejletlen szakában, Izabella september' 20. án rövid kórságból meghalálozott. [179])

Anyjának halála után János Zsigmond' követei Csáky Mihály kanczellár, és Hagymásy Kristóf huszti várnagy, ma-
1560.] gasabbra csigázott követelésekkel léptek fel. 1560. januárius' 26. án küldőjök' nevében, kit szemben Ferdinánddal, Magyar, Dalmát, Horvát és Tótországok' királyának czímeztek, Erdély' határszéleül a' Tiszát, János Zsigmond' öszves birtokának végvonalúl a' Dunát kivánták iratni, feleleveni-tésével a' korábbi szerződések' azon pontjának, melly szerint az egyik fejdelem' magtalan kimulása' esetében tartományai örökségül szállanak a' másikra. Ferdinánd, a' kölcsönt kölcsönnel fizetve, nemcsak János Zsigmond' királyi czíme ellen tiltakozott, hanem a' tiszai részekből is épen semmit sem akart kezében hagyni, világos kikötéssel, hogy Erdély a' magyar korona' hűbére leszen addig is, míg a' Zápolyák' kihalásával újból az ország' kiegészítő részévé vált. Aprilis' 1. én János Zsigmond felebbi követeléseit nagyából ismételtette, de küldöttei béke helyett csak egy évi fegyvernyugvást vittek magokkal. [180])

Castaldo e' tájban Ferdinándnak szolgálatait ajánlotta Erdély' visszaszerzésére, a' havasalföldi vajda' segítségével, ármányok' és orgyilkosságok' utján, de a' király eltolta magától a' tervet, valamint Szolimán ellen sem akart tettleg fel-

179) Sigler, Belnél, d. I. 82. l. Forgács, IX. 229. s. kk. ll. Istvánffy, XX. 394. l.

180) Istvánffy, XX. 395. l. Bethlen Farkas, V. 2. l.

lépni, ámbár az egymást rövid időközben felváltó budai basák, Kazim, Tunghun és Rusztem rablásaik által a' visszatorlást bőségesen kihívták; 's ámbár többeknek véleménye szerint most, midőn Szolimán' fiai között mindinkább zajlott a' testvérháború, alkalmas időpont volt, megnyitni ama' nagyszerü hadviselést, mellyhez mindig készült, 's mellynek hogy saját személyében fog élére állani, még 1559. ben is igéré vala a' király a' rendeknek. Ferdinándot most főleg a' vallási ügy foglalkodtatta; ennek elintézését a' kor' fogalma szerint a' római szent birodalom' császárától várta a' világ. Innen van, hogy aprilis' 10. én, Bécsben, „az ott volt egyházi 's világi urak' tanácsából" edictumot bocsátott ki, hirdetőt, hogy valamennyi egyházi javadalmak, mellyeket ő bár mi czímmel, bár melly világi személynek adományozott, nyomban visszafoglaltassanak, és egyházi tulajdonosaik' kezéhez adassanak, azok' kivételével, miket iskolák' ellátására szánt vala a' király." [181]) Ezen rendszabály' hozatalának fő eszközlője az estergomi érsek Oláh Miklós volt, kinek buzgóságát a' római egyház' tekintélyének helyreállitására a' multévi országgyülés' végzéseinek 41. t. czikkelye is hirdeti, melly az ország' főpapjait zsinatok' tartására, 's ezekben a' lelkészek' üdves irányzására kötelezi. Illyes zsinat nyilt meg nehány nappal a' felebbi edictum' kibocsátása után — aprilis' 23. án — Nagyszombatban Oláh' elnöklete alatt, mellyben a' római egyház' tanait rövid vázlatban felolvastatta, [182]) a' jelenvolt tagoknak zsinormértékül, milly alapon kellessék a' megújitott hittan' ágazatai ellen fellépniök, mellyek az ötvárosi (Bártfa, Kassa, Lőcse, Eperjes, Kisszeben, 1548), beregszászi (1552), szatmár-óvári (1554), nagyszebeni, kolosvári (1552 és 1556), selmeczi (1559) zsinatokban közelebbről

181) Corpus juris hung. I. k. 494. l.
182) Péterffy, Concil. hung. II. r. 45 's kk. ll.

formuláztattak, 's a' protestansok' kétfelé válását is hovatovább élesebben tanusitották. [183]) Azon rend, melly utóbb a' reformatio' folytonos fejleményeinek Europaszerte legnagyobb akadályul, az ellen-reformatiónak leghatalmasabb eszközül szolgált, szintén ekkor és szintén Oláh által hozatott be az 1561.] országba. A' jesuiták' nagyszombati iskolája 1561. ben nyilt meg.

Ferdinánd januárius' 6. án országgyülést készült tartani de „a' közjót tárgyazó ügyek miatt" visszavette a' meghívást, 's hasonlót cselekedett július' 11. én az augusztus' 1. ére hirdetett országgyüléssel. E' helyett magához, Bécsbe hívta az egyházi 's világi urakat, hogy legidősb fiának, királylyá koronáztatása végett velök értekezzék. Maximilián élénk hajlammal viseltetett a' reformatio iránt, 's kivált e' hajlama miatt gyakor ízben érezte atyjának neheztelését; egyes jelenségek arra mutatnak, hogy Ferdinánd nem volt idegen a' gondolattól, ifjabbik fiát, Ferdinándot, mind a' császárságban, mind Magyar és Csehországok' királyi székein örököseül fogadtatni. [184]) De ennek titkos házassága egy augsburgi patricius' leányával, melly e' tájban jutott az atyának' tudomására, egymaga is akadályozhatta volna e' czélzatot; 's más részről Maximilián tanácsosnak látta, külső engedelmesség által mind atyja' mind a' szentszék' neheztelését lefegyverkezni, 's magának ezáltal utat nyitni az öröködéshez. Midőn a' Bécsbe gyült magyar urak Ferdinándtól megértették, hogy Maximiliánnak magyar királylyá választatását és ko-

---

183) V. ö. Ember Pál, hist. eccles. reform. in Hung. et Transsilv. Utrecht, 1728. Ribini, Memorabilia August. Confess. Pozsony, 1787. Haner György, hist. eccles. transsilv. Frankfurt, 1694. Klein, J. Sámuel, Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in Ungarn, Lipcse és Buda, 1789. Tóth Ferencz, Túl a' tiszai ref. püspökök' élete. Pápa, 1812.

184) Bucholtz, VII. k. 480—507. ll. VIII. k. 708. l.

ronáztatását ohajtja, megannyian oda nyilatkoztak, hogy egész készséggel fogják a' király' e' szándékát az országgyülésen előmozdítani. [185])

Ali, a' marczona Rusztem' utóda a' nagyvezírségben, barátja volt a' békének, 's Busbek most közeledni látta a' napot, mikor elvégre kezében leszen a' béke-oklevél, mind a' mellett hogy Ferdinánd egy Jacobus Basilicus Heraclides nevü kalandort pénzzel, fegyverrel segített Sándor moldvai vajda ellen; [186]) 's hogy Balassa Menyhért' Ferdinándhoz pártolásának kiviláglása az 1562. dik év első felében [1562. a' király és János Zsigmond között a' háború' megujulását vonta volt maga után, mellyben a' török basák is részt vettek. [187]) Augusztus' 17. én Busbek Konstantinápolyból elbocsátatott, a' porta' tolmácsának kiséretében 's a' szerződési oklevéllel, mellyet Ibrahim — ez volt a' tolmács' neve — Ferdinándnak benyújtson. A' követ és kisérője Frankfurtban találták a' királyt, hól fiát, Maximiliánt, september' 21. dike óta Csehország' koronás fejdelmét római királylyá választatta. November' 27. én Ibrahim, szláv nyelven, mint anyai nyelvén, beszédet intézett Ferdinándhoz a' németbirodalmi rendek' színe előtt, 's az oklevelet általadta. Ehhez képest nyolcz évre szabatik a' békeidő, olly feltétel alatt, hogy Fer-

---

185) Istvánffy szerint Nádasdy Tamás a' tanácskozmányban Ferdinánd' inditványát ellenezte, minek a' hivatalos irományok ellenmondanak (Gévay, Horváth Mihálynál, III. k. 86. l.). Az egykoru történetiró úgy látszik, abban téved, hogy Nádasdyt ügyvédül adja az ifjabbik fiúnak, a' király' szándékának ellenére; de nem abban, hogy beszédet mondat vele, melly Ferdinánddal az elöleges választás' szükségét éreztesse.

186) Forgács, XI. 271. l. Istvánffy, XX. 400. l. V. ö. Engel, Gesch. der Nebenländer des ungr. Reichs, IV. r. l. d. 37. l. 2. d. 198. ll. A' kalandornak csakugyan sükerült Sándort a' tartományból kikergetni, de rövid idő mulva megöletett 's az elűzött vajda székét meg' visszanyerte.

187) Forgács, XX. 285. l. Istvánffy, XXI. 409—420. ll.

dinánd évenkint harminczezer aranyat fizessen. Erdély, János Zsigmondé marad; a' magyar részek iránt egyezkedésre lép vele a' király. Balassa Menyhért, ecsedi Báthory Miklós és mindazok, kik Ferdinándhoz visszatértek, szintén befoglalvák a' békébe. Ennek megszegőit súlyos büntetés éri. A' feleknek szabadságukban áll, illető földterületökön erősségeket emelni. A' mindkét félnek adózó-községek jelen állapotukban hagyatnak. A' felmerülő viták' elintézésére 's a' határszélek' szabására biztosok neveztetnek; rablás, bajvívás magyar hadnagyok 's török begek között, kisebb nagyobb dandárok' jelenlétében, szigorú fenyíték alatt tilosok. A' királyi követek-magok tarthatnak tolmácsokat magoknak. [188])

Ferdinánd' terve szerint fiának magyar királylyá koronáztatása megelőzte volna a' prágai 's a' frankfurti napokat, de az országban dühödött mirígy és Nádasdy Tamásnak 1562. június' 2. án közbenjött halála, akadályozták a' szán-
1563.] déklatot. Végre, 1563. június' 6. án országgyülés hirdettetett Pozsonyba, melly augusztus' 20. án megnyiljék, 's mellyen a' rendek Maximiliánt, kit annyi izben magokhoz, országukba kértek, „Ferdinánd után királyul fogadják, nyilatkoztassák, nyilvánitsák, ismerjék, 's az ország' öszves rendeinek megegyezésével, tudtával és helyeslésével koronáz-

188) Istvánffy, XXI. 422. l. Hammer, III. k. 389. l. hol a' török példány 's a' diák minta közötti különbségek is kiemeltetnek. Ibrahim azon felül még külön iromány ban kilenczvenezer aranyat követelt, mint mellyekkel Ferdinánd a' lefolyt fegyvernyugvás' három éveért adós. Szolimán több foglyot szabadon bocsátott, spanyol foglyokat, kik Tripolis mellett tengeri hadnagyának, Piale basának kezébe estek; 's hasonlót várt Ferdinándtól, ki panaszt emelt, hogy a' minapában fogságba esett Bebek György csak azon feltétel alatt nyerheti vissza szabadságát, ha erősségei közül épen a' nevesebbeket János Zsigmondra szállítja. Magócsy Gáspár, a' vitéz gyulai várnagy, ki tisztéről lemondva, jószágaira vonult 's Bebekkel együtt fogságba esett, tizennégyezer aranynyal váltotta meg magát; 's Bebeket János Zsigmond' követe, Békesy Gáspár, utóbb Erdélybe vitte.

zák.“ [189]) Urak és nemesek nagy számmal gyűltek együvé; négyezer délczeg lovas, az ifju nemzedék' színe, virága, kik Zríny Miklós tárnok' és szigetvári kapitány' örszemei alatt a' Dunaparton táboroztak, Rákos' napjaira emlékeztették az éltesebbeket. A' nemesség — mint a' jelenvolt nagyváradi püspök Forgács Ferencz irva hagyta — valahára megérkezettnek mondá az időt, melly szabadságát, jólétét visszaadja a' magyarnak; eddig üres igéreteket vittek le annyi ízben Pozsonyból a' hazafiak, most váljék elvégre tetté a' szó, 's hogy azzá válhassék, mindenekelőtt nádorra van szükség, nádor nélkül nem érvényes a' királyválasztás, mert illyes alkalommal őt illeti az első szavazat.

Augusztus' 31. én Maximilián Köpcsénnél fogadtatott; vele jöttek testvérei, Ferdinánd és Károly, hitvese Mária, fiai Rudolf és Erneszt, 's két leánya; vele háromezer cseh lovas és négy zászlóalj bécsi gyálogság. Az öreg király más nap hajón érkezett Pozsony alá; a' város' magyar 's német polgárságának sorai között kisértetett fel a' várba. Oláh' üdvezlő beszédére Seld György németbirodalmi alkanczellár válaszolt Ferdinánd nevében; Seld adta át a' királyi előterjesztéseket a' rendeknek. Az urak Oláh' érseki palotájában, a' nemesek a' ferencziek' egyházában tanácskoztak felettök. Amazok nem ellenezték, hogy először is a' királyválasztás, a' királykoronázás történjék meg; hogy a' nádori szék Ferdinánd' kivánságához képest egyelőre betöltetlenül maradjon. A' nemesség nehány napig tűzzel vívott a' nádorválasztás mint szükséges előzmény mellett, de végre mégis azok győztek, kik elvül állitották: hogy csak az uralkodóház' magvaszakadása és új külföldi dynastia' választása' esetében volna elkerülhetlenül szükséges a' nádor' jelenléte. Ehhezképest Oláh Miklós királyi helytartói és Mérey Mihály

189) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 248. l.

nádorhelyettesi tiszteikben meghagyatván, Maximilián királyul „neveztetett,“ [190]) és september' 8. án a' pozsonyi székesegyházban megkoronáztatott, a' városon kívül emelkedettebb helyen az ország' szabadságainak épen-tartására megeskettetett. [191])

Az ünnepélyt más nap új ünnepély, Máriának, Maximilián' nejének királynévá koronáztatása követte; 's most egyéb ügyekre tért által az országgyülés; a' módfelett ingerült tanácskozások november' 13. áig folytak. [192]) A' jövő évre házhelyenkint három forintot ajánlottak fel a' rendek; kettőt segélyül Ferdinándnak, egyet koronázási tiszteletdíjul Maximiliánnak. „Miután másféle sürgetős ügyek 's a' költségpont miatt nem tartathatik évenkint országgyülés, úgy akarta a' császári felség, hogy a' három forintnyi rovás négy éven át folytattassék;“ de a' rendek jogsértést láttak az inditványban, 's csak az 1565. diki évre, nem egymást követő négyre, és csak két forintot, nem hármat ajánlottak fel, olly remény' fejébe, hogy ezentúl ismét évenkint vagy legalább minden második esztendő' végével fog a' felség' rendeletéből országgyülés tartatni; — mit Ferdinánd megigért, valamint azt is, hogy a' melly évre nem vettetik ki adó a' népre, csak abban fogja a' kamarai nyereséget beszedetni. Állandó katonákul az urak 's nemesek ezentúl is hármat tartanak száz-száz jobbágy után a' végekben; 's a' végvárak' erősítésére minden egész jobbágy 1564. ben azonkép mint 1565. ben hat

---

190) Zsámboky, Kovachichnál, Script. min. I. k. 43. l.: „per totos quatuor dies Ferdinandus distulit coronationem Maximiliani filii, quod Status et Ordines electum eum dixerunt, non datum regem, tandem ne lis fieret praeliumque, scriptum pro „electus“: „nominatus“ fuit rex Hungariae.“

191) Forgács, XIII. 312. l. Istvánffy, XXI. 423. l. Liszt János, Belnél, Appar. d. I. 303. l.

192) „Non aliud comitium magis turbidum, propter communes et maximas conturbationes.“ Forgács.

napi ingyenszolgálatra köteleztétik, megujitásával a' minapi országgyülésben eziránt hozott végzésnek. „Minthogy a' hazafiak' elnyomatásának nagyobb része ő felsége' idegen tiszteitől és fegyveres népeitől ered, 's minthogy az idegen várnagyok nemcsak rablanak és zsarlanak, hanem, mi tűrhetlenebb mindennél, még megvetéssel és gyalázó elnevezéssel is illetik a' magyart: méltóztassék ő felsége ..... a' külföldi hadnagyokat az országból kiszállítani, és a' várakat érdemes 's alkalmas magyarokra bízni;" és addig, míg a' rendek' ebbeli törvényes kivánsága meghallgattatik, köteleztessenek a' garázdák az ország' törvényeinek tiszteletben tartására. A' vallási ügyben, Ferdinánd' sürgetésére, az 1548, 1550, 1552 és 1554. évek' végzései megerősítettek, olly hozzáadással, hogy a' királyi várnagyok „gonosz tanaik miatt máshonnan elüzött eretnek predikátorokat" oltalmuk alá ne vegyenek; — a' törvényszerkesztő holmi anabaptista apostolokra czélozhatott, nem az egri őrség' lelkészeire, kiket az ifjúságában szintén a' reformatio' tanaihoz hajlott, de püspökké válása óta e' részben megváltozott Vráncsics eretnekségről vádolt, 's kik magok' mentségére vallások' ágozatait, — valamint ezek Ihász Péter debreczeni hitszónok által, a' zürichi és genfi reformatorok' értelmében fogalmaztattak, — 1562. februárius' 6. án mind Ferdinándnak mind Maximiliánnak béküldötték. [193])

János Zsigmond az év' elején somlyai Báthory Istvánt, Endre' testvérét követül Ferdinándhoz küldötte, a' minapában megszakasztott alkudozások' folytatására. Az ügy lassan haladt előre; 's július' 9. én Báthorynak irásban nagyából tagadó válasz adatott. Fonák dolog volna, ha Ferdinánd' életében, 's Maximilián' királylyá koronáztatásának előestéjén,

---

193) Corpus juris hung. I. k. 496. l. Budai, Magyarország' historiája, II. k. 129. l.

még János Zsigmond is magyar királynak czímeztetnék. A' követ ugyan oda nyilatkozott, hogy küldője hajlandó a' királyi czímről lemondani, ha felségjogát Magyarországnak hozzá tartozó részeiben szabadon gyakorolhatja, de Ferdinánd nem tudja, mit ért felségjog, mit magyarországi részek alatt a' követ. Eleven emlékezetében van a' császárnak, mit igért egykoron Castaldo, Nádasdy és ecsedi Báthory Endre által Izabellának, de szükséges János Zsigmondot figyelmeztetni, hogy miután maga lépett vissza az előbbeni szerződésektől, 's miután úgy viselte magát mint a' császár' ellensége, a' főherczegnők részint másfelé mentek férjhez, részint feltették magokban, hogy hajadonok maradnak. A' válasz intéssel végződött a' herczeghez, kiről tudva volt, hogy a' protestantismus', sőt az unitarismus' barátja, oltalmazná Erdélyben tehetségéhez képest a' római egyházat, mert ügyeinek szerencsés fejleményére csak a' vallásos fejdelem tarthat számot.

János Zsigmond — viszonzá július' 13. án Báthory — lemondott a' ,választott király' czímről, ha mint ,Magyarország' és Erdély' fejdelme' felségjogot, azaz: a' királyi adományozás' jogát gyakorolhatja a' hozzá tartozó magyar részekben is, mellyek alatt Bereget, Ugocsát, Mármarost, Huszt, Munkács, Tokaj és Szerencs várakkal egyetemben kivánja értetni, 's mellyeket, saját jogának is fentartására, hitbérül irhatna be Ferdinánd leányának, a' leendő fejdelemnőnek. A' vallási pontra nézve, való igaz, nincsen utasitása a' követnek, de János Zsigmond kétségkivül figyelemmel leszen a' király' intésére, mert anyjának halálos ágyánál is hűséget fogadott az egyháznak. — Ferdinánd' tanácsosai nehány nap mulva, ismét irásban, úgy vélekedtek, hogy Magyarország' fejdelmének sem irhatja magát a' herczeg, mert ezen elnevezés jogot foglal magában az ország' birtoklására. Elégedjék meg az ,erdélyi fejdelem' czímmel, 's

mint illyes tetszése szerint adományozhat híveinek jószágokat, csak ollyasokat nem, mellyek régi jogon a' koronához tartoznak; és annak világos kikötésével, hogy ő és utódai magokat Ferdinánd és a' király' örökösei iránt hűség' esküjével lekössék. A' követ által elősorolt magyar részeket lehetetlen a' herczegnek odaengedni, 's Ferdinánd' leányai közül egy sem akar hozzá hitvesül menni, de a' királynak gondja leszen reá, hogy unokái közül valamellyik házasságra lépjen vele.

Ez volt az ügy' állása, midőn Blandrata György, a' herczeg' orvosa, Izabellának míg élt, meghittje, 's egyike a' Martinuzzi ellen vallott tanúknak, Gyulafehérvárról Pozsonyba érkezett, és Ferdinánd, az olasz' igéretei által megnyeretve, fiának koronáztatása után csakugyan késznek látszott, leányát, Johannát, hitvesül adni a' herczegnek, ha ez a' római egyház' kebelébe visszatér; 's késznek, a' tiszai részeket is odaengedni; de az egyesség most is elmaradt, talán mert János Zsigmond bizalmatlansággal viseltetett a' király iránt, kinek hadnagyai Mármarosban, Szatmárban, névszerint Balassa Menyhért, kéz alatt folytatták az ellenségeskedést; talán mert a' törökhöz szító felekezet, az intések Konstantinápolyból, hol Wyss Albertnek, Busbek' utódának Ferdinánd' adóküldési lassusága miatt nehéz állása volt, — a' fejdelmet szintén lassabb eljárásra intették. [194])

Maximilián' öröködésének megállapitása után, Ferdinánd pályájának határszéléhez ért. Végnapjait kivált a' vallási ügy foglalkodtatta. A' trienti zsinat, melly a' hitbeli meghasonlás' orvoslásának reményével 1543. januárius' elején megnyittatott, de a' Károly császár és Ferencz király között ujból kitört háború miatt nyomban felfüggesztetett, hogy

194) Forgács, XIII. 334. l. Istvánffy, XXI. 434. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 166—176. ll. Ugyanaz, hist. regum Hung. III. k. 167. l.

1545. végén ismét megnyiljék, 1552. ig sokféle phasisokon ment által. Ekkor több évre megszakadtak a' tanácskozások, 's midőn 1562. ben az atyák még egy ízben együvé gyülekeztek, a' legvérmesebb remény is alig-alig várhatta a' felekezetek' egyesülését a' zsinattól. A' jámborok' törekvése arra szorítkozott, hogy a' dogmák szabatosabban fogalmaztassanak, hogy nehány kiáltó visszaélés megszüntessék, hogy eleje vétessék az indító okoknak, mellyek hova tovább még több-több hívet kiléptethetnének a' római egyház' kebeléből. Ferdinánd ez irányban üdvös következményeket várt ollyatén engedélytől, melly az úr' vacsorájának két szín alatti osztogatására hatalmazná fel a' lelkészeket, 's melly a' coelibatust, a' papok' nőtlenségét, mint kötelező szabályt, felbontaná. Illyes értelemben nyilatkozott Trientben Draskovics György pécsi püspök és királyi követ, illy szellemben utasíttattak a' magyar clerus' képviselői Kolosváry János és Dudics Endre, amaz csanádi, ez kníni püspök, 's már 1563. nak elején Trientben elhúnyt társának Csanád' székén utóda. Oláh Miklós esztergomi érsek, Magyarország' valamennyi püspökeinek nevében, 1563. május' 25. én kelt levele által kérte a' zsinatot: hajoljék a' magyar követek' kérelmére. „A' kit pappá szentelünk — így ír — azt hittel kötelezzük, hogy soha sem fog házasságra lépni; de a' felszentelt pap .... nőt vesz magának. Én minden évben zsinatot tartok; a' lelkészek megjelennek, de olly szándékkal, hogy inkább bucsut vesznek a' papságtól mint feleségeiktől. E' miatt nehányat fogságra vetettem, másokat elcsaptam ..... hogy a' többieket ezáltal elrettentsem; de mindhijába. Részét a' földesurak legyezgetik, része az eretnekekhez pártol ..... Van még egy más nehézség, melly búval, bánattal tölt el bennünket. Számos nagyobb kisebb földes úr egyéb dolgokban ugyan jó katholikus, de buzgó törekvéseink' ellenére erőnek erejével

két szín alatt akarja venni az úr' vacsoráját. Illyes egyének papjaikat a' kehelynek is nyújtására kényszerítik, kivetvén, elüzvén a' vonakodókat ..... Igy történik, hogy papjaink részint nemesektől elcsapatnak az Úr' kelyhének megtagadása miatt, részint önmagoktól az eretnekekhez állanak, mert mi nem engedjük, hogy házasságban élhessenek; és a' szegény juhok Isten' igéjétől, a' szentségektől és minden lelki vigasztalástól megfosztatva, a' farkasoknak megannyi martalékai ..... Jézus Krisztus' kínszenvedésére kérünk benneteket, szent atyák, adjatok tanácsot, mit tegyünk e' bajok és nehézségek között, feleljetek kegyesen e' levelünkre ..." [195])

A' zsinat, mielött december' 14. én eloszlanék, mindkét tárgynak elitélését IV. Pius pápára bízta, és Ferdinánd' folytonos sürgetéseinek [196]) következésében 1564. aprilis' [1564. 17. én megengedte a' szentszék, hogy névszerint a' magyar püspökök is két szín alatt osztogathassák az úr' vacsoráját, „ha ezen engedély a' lelkek' üdvességéhez vezet, mire nézve az ő, a' püspökök' lelkismerete felelőssé tétetik." A' papok' házasságának ügyében még ekkor sem akart nyilatkozni a' pápa; utóda V. Pius a' kehely' ügyében adott engedélyt is visszavette.

Midőn Ferdinánd a' szentszék' felebbi bulláját, mind Magyarországon mind többi tartományaiban 's a' németbirodalomban közzé tette, ereje már hanyatlóban volt. Több' jelenségből gyaníthatni, hogy szándékában állott a' császárságról lemondani, de mielött bátyjának példájára e' lépést tehette volna, július' 25. én, életének hatvanegyedik évében meghalálozott. Hitvesétől, Annától, tizenöt gyermeke született; közülök kilencz leányon kívül három fiú élte túl, az

---

195) Bucholtz, Urkundenband, 694. l.

196) Katona, XXIII. k. 805. l.

atyát; az utóbbiak között végintézete tartományainak kormányát ekkép rendelé felosztatni: a' magyar 's a' cseh korona' tartományai, úgy alsó és felső Ausztria Maximiliánnak jutnak; Tirolis, Vorarlberg, a' sváb és elsassi urodalmak Ferdinándnak; Stíria, Karántföld, Krajn, a' görczi grófsággal, Trieszttel, 's a' t. Károlynak. — Mária, Lajosunk' özvegye, testvérét Ferdinándot két évvel megelőzte a' halálban.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

1564 — 1576.

Maximilián, 1564 — 1576.

I.

Maximilián harminczhét éves volt, midőn országainak kormányát általvette. Az önnállóság, mellyet még V. Károly irányában is tanusított, midőn a' császár' táborában tartózkodott, 's midőn három éven át a' császár' képében Spanyolországot kormányozta, nagy reményeket kapcsolt uralkodásának megnyilásához. Július' 26. án, nyomban atyjának halála után, körlevél által biztosokká tette a' rendeket, hogy gondoskodni fog az ország' oltalmáról, hogy az ország' szabadságait fenn fogja tartani. [1]) A' díván, mihelyest Ferdinánd' haláláról értesült, Bécsben az elkésett adó' fizetését sürgette, 's nyilatkozást kivánt Maximiliántól: ha fog-e a' béke' feltételeihez ragaszkodni, vagy sem? A' császári 's királyi tanács, Zríny Miklós' nézetének ellenére elsőséget adott a' békének, és 1565. februárius' 4. én Csernovics Mi- [1565.
hály és Csaby Ákos, Maximilián' küldöttei Szolimánnak hatvan, - a' vezíreknek harminczezer aranyat fizettek, olly kivánsággal, hogy János Zsigmond Szatmárt és Nagybányát, mellyeket somlyai Báthory István, az elsöt saját maga', a' másikat ura' számára nehány kisebb erősséggel egyetemben elfoglalt, visszabocsássa. [2]) Szolimán kész volt a' békét nyolcz további évre kiterjesztetni, és János Zsigmonddal az elfoglalt helyeket, Nagybánya' kivételével visszaadatni; Csernovics Bécsbe ment e' nyilatkozattal, Csáby Konstantinápolyban marasztatott. Ekkor híre jött, hogy Maximilián' hadvezérei, a' magának V. Károly' zászlai alatt hírtnevet szerzett

1) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 256. l.

2) Forgács, XIV. 340 's kk. ll. Istvánffy, XXII. 438—445. ll. Bizarus Petrus, Schwandtnernél, I. k. 667. l. Kovachich, Script. min. I. k. 121. l. Hammer, III. k. 430 's 748. ll.

Schwendi Lázár, Báthory Endre és Balassa Menyhért, februáriusban Tokajt, Szerencset, Szatmárt, Erdődöt, Nagybányát magokévá tettek. Csernovicscsal egy időben Hedajet csausz, a' hitehagyott szász Bécsbe érkezett, panaszló, hogy Maximilián, mielőtt a' szultán' nyilatkozását bevárta volna, elégtételt önmaga szerzett magának. Szolimán, ezen eljárást megfenyítendő, a' budai és temesvári basákat János Zsigmond' oltalmára rendelte, 's Hasszán, ez volt a' temesvárinak neve, Pankotát nyomban elfoglalta. Maximilián Csernovicsot ujból Szolimánhoz küldötte, hogy Pankotát visszakövetelje, és János Zsigmondot a' Schwendivel kötött, és Ferdinándot Tokaj', Szerencs', Nagybánya' birtokában hagyó szerződés' szentültartására útaltassa; Hedajet csausz kezesül Bécsben marasztatott.

Csernovics még útnak sem indult, midőn János Zsigmond aprilis' 24. én somlyai Báthory Istvánt követül Maximiliánhoz küldötte a' szatmári pontok' módosítására. A' szerződés tartassék titokban, a' király által elfoglalt helyek adassanak vissza, mert a' szultán úgy kívánja, 's a' szultán' kivánságának ellenállani, veszedelmes dolog. A' magyarországi részeket, ám legyen, ne örökös czímmel, hanem csak élte' idejére bírja a' herczeg, ki Husztot, Munkácsot, 's mit a' Tisza' jobb partján bír, mindent kész Maximiliánnak általadni, a' királyi czímről lemondani, és a' rendekkel egyetemben hűséget fogadni. Ez volt Báthory' utasitása, mellyet Krazinski Ferencz lengyel követ is támogatott. Maximilián úgy vélekedett, hogy a' szerződés' titkontartása, sok oknál fogva, névszerint azért is, mert a' rendek' közbenjövetele szükséges, épen lehetetlen, és Báthoryt visszaküldötte, urával, ha békét akar, a' szatmári pontokat ujból elvállaltatni. Május' közepén meg' Bécsben volt a' követ, 's óvást tett küldője' nevében: hogy miután Szolimán olly hatalmas fejdelem, kinek barátságát Maximilián is keresve keresi, ő, János

Zsigmond, akaratának ellenére is kénytelen magát a' szultán' kivánságához szabni, hadait, háború' esetében a' szultánéihoz kapcsolni; 's ha Magyarországot, ha a' keresztyén világot szerencsétlenség éri, felelős érette az, ki a' legeslegtisztesebb békepontokat is makacsúl elutasította magától. [3]) Maximilián, ki ez idétt a' török basák' folytonos hadi készületeiről értesült, Báthory Istvánt, mint csalárd alkuszt, fogságra vettette, a' lengyel követet küldöjéhez visszaútaztatta, és Kendy Sándort, János Zsigmondnak Báthory' ügyében küldött újabb követét, mint kémet, elzáratta.

'S most ismét lobbot vetett a' háború. János Zsigmond bevette Jenőt és Világosvárt, 's Debreczennél Hasszánbeg' hadaival egyesülve, június' 1. én Erdőd' vívásához fogott. A' vívás' negyvennegyedik napján, midőn az őrség' hadnagyai Weller, Laubenberger és Gyóni már vitéz halált haltak, de Bay Ferencz és Zeleméry Miklós még résen állottanak, a' labanczok általadták a' várt, mellynek falai Hasszán' parancsából szétromboltattak, hogy Maximiliánnak azontúl oka se legyen a' hely után esengeni és alkalmatlanságot okozni a' padisának. [4])

Schwendi Lázár Szatmárnál tétlenül állott körülsánczolt táborában, 's e' miatti boszuságból Báthory Endre, ki Er-

---

3) Forgács, XV. 352 's kk. ll. Istvánffy, XXII. 456. l. Bethlen Farkas, V. 46 's kk. ll.

4) Forgács, XV. 359. l. Istvánffy, XXII. 456. l. Erdőd' vívása közben János Zsigmond' emberei Nagyváradon László király' sirját szentségtelen kezekkel feltörték, hogy a' benne tudott drágaságokat urokhoz vigyék. (Katona, XXIV. k. 96. l.) Egyik érdemes történetirónk nem akar hitelt adni a' Katona által idézett oklevélnek, mert Rogeriusnál olvashatni, hogy a' tatárok 1241. ben Váradon „a' templomot felgyujtották, a' szentek' koporsóit elhányták.“ A' János Zsigmonddal egykoru Telegdy Miklós, mint az ő idejében történt dolgot említi: „A' pokolbeli ördög felindítá egynehány álnok szolgáit, kikkel koporsóját (László királynak) tőből kirontatá és csontjait testova hányatá.“ V. ö. Virág Benedek, Magyar századok, 1816. I. k. 292. l.

dödöt örömest felmentette volna, Miklós öcscséhez Ecsedre ment vadászni. A' vár' bukása után Maximilián' főhadi vezére és ennek magyar társa, Zay Ferencz, a' még 1561. elholt Telekesynek utóda, átkelvén a' Szamoson, Kisárnál jártattak tábort; szemben velök Fehérgyarmatnál Hasszán huszonötezer törökkel fogott helyet. Az ellenséges táborok' közel volta naponkint apró tusákra adott alkalmat; nagyobb ütközettől Schwendi most is ovakodott mint azelőtt, 's Hasszánnak sem volt hozzá kedve, mert a' Szileziából érkezett lovasság és az Auguszt szász herczeg által küldött segédhadak Maximilián' erejét tizennyolczezer főre növesztették. János Zsigmond e' közben Nagybányát megvette, de Kővárt süker nélkül vívta, sőt ágyúinak részét is ott vesztette.

Konstantinápolyban a' nagyvezír Ali július' 28. án meghalálozott; utóda Szokoli Mohamed augusztus' 7. én Csernovicsot a' szultán' levelével utnak eresztette, mellyben a' szatmári szerződés, mint Szolimán' engedelme nélkül kötött, érvénytelennek nyilvánítatott, Tokajnak, Szerencsnek, Nagybányának János Zsigmond' kezéhez adása, Schwendi' hadainak odébb állása és Hedajet csausznak szabadon bocsátása követeltetett. Csernovics augusztus' 22. én már Bécsben volt, hová Csaby Ákos is rövid idő múlva megérkezett, Wyss, mint Maximilián' állandó követe a' portánál, Konstantinápolyban maradt. [5]) Szokoli Musztafa, a' nagyvezír' öcscse, szintekkor parancsot vett, hogy Bosniából Horvátországra törjön. A' horvát végek' hadi lábon tartása, a' Száva, Odra, Kulpa melletti erősségek ez évben százhatvan-'s egynehány ezer forintba kerültek, a' költségviselés nagyából Karántföldet és Kraint illette; a' szlavoniai végek' — Varasd, Kaproncza, Légrád, Muraköz — költségei százötvennégyezer forintra

5) Istvánffy, XXII. 461. l. Hammer, III. k. 432. és 750. ll.

mentek, az öszlet majdnem kizárólag Stíriából került be. [6]) A' földnép itt is, mint Magyarországon, ingyenszolgálatot tett az erősségek körül, rovást fizetett, katonát állított; a' nemesség harczias, veszélyhez edzett faj volt; és a' végek mégis folyton folyvást csorbúltak, mert a' szervezetben nem volt egység; mert a' pénzek itt is gonoszúl kezeltettek; 's mert a' bán' hatalma naponkint fogyott, a' stájer, a' krajni főkapitányok hol titkos, hol nyilvános ellenségeskedésben állottak vele. A' bosniai basa Krupát, a' Zrínyek' erősségét huszonhat napi vívás után bevette; a' várnagy Bakics Mátyás, 's a' bajnok őrség egy szálig oda vesztek, Auersberg Herbert a' krajni kapitány' szeme' láttára, ki az Unna' tulsó partján hétezer emberrel állott, nem merve a' basával megütközni, ki lőport, golyókat Banalukából hozatott, hogy a' vívást folytathassa; nem akarva Bakicsnak bár mi segédet küldeni, mellynek a' várba szállitására az ifjú Szlúny - Frangepan Ferencz, és Farkasics Péter 's Ghiczy Farkas amaz Zríny Miklós', ez Nádasdy Ferencz' hadainak vezére versent ajánlkoztak. — Krupa' bukását Novié követte; 's Musztafa' saját szerencséje és Auersberg' nyomoruságos magaviselete által bátorítva, rövid idő mulva tizenhétezer embert átvitt a' Száván, Kőrös' és Kapronczа' környékét pusztítandó. Obreskonál a' bán, Erdődy Péter, tizenötszáz lovassal és háromezer gyaloggal a' basának jobbára martalóczokból álló hadait szétverte, százhuszonnyolcz fogolyra és gazdag zsákmányra tett szert. [7])

Schwendi, kinek hadait egy sereg kórság fogyasztotta, Maximilián' meghagyásából september' 13. án fegyverszünetre lépett Hasszánnal, 's miután az időközben visszafoglalt Jenőbe és Nagybányába őrséget vetett, telelni ment Kassára.

6) Hurter Fr. Geschichte K. Ferdinands II. und seiner Eltern, Schaffhausen, 1850. I. k. 289. l.

7) Istvánffy, XXII. 452—454. ll.

János Zsigmond Erdélybe, Hasszán Temesvár' környékére vitték hadaikat, 's Maximilián november' 28. án országgyülést
1566.] hirdetett, Pozsonyban 1566. februárius' 2. án megnyilandót.

Maximilián még december' 7. én Augsburgba utazott, az országgyülés' vezérletét Károly öcscsére, Stíria' kormányzójára bízva, ki Ferdinánd' életének végszakában is ollykor-ollykor a' magyar ügyekkel foglalkodott. [8]) A' rendek nagy elégedetlenséggel értették meg a' királynak távollétét, a' nádorválasztásnak újabb elhalasztását; Balassa Menyhért' 's a' német hadnagyok' folytonos kicsapongásaik a' neheztelésnek indulatos kitörésére bőséges alkalmat szolgáltak, úgy a' királyi előterjesztések' azon pontja, melly ezentúlra évenkint három forintot kivánt segélyül, még pedig nemcsak az egész házhelylyel biró jobbágytól, hanem a' fél vagy negyedtelkesek után is. Károly felhívta a' rendeket, foglalnák irásba nehézségeiket, mellyeknek orvoslása nem tőle hanem a' királytól függ, kinek ő majd benyújtandja a' keserves irományt; a' segély', a' közoltalom' ügyében pedig hoznának végzést haladék nélkül. Úgy történt. A' rendek országszerte, azon vidékek' kivételével, mellyeket taval az ellenség feldúlt, kétkét forintot ajánlottak fel minden egész jobbágytelek után, 's nem egyszer mindenkorra, hanem csak a' folyó évre; 's az 1550, 1552, 1553 és 1555 ben az állandó hadi legénység' 's a' köz és részletes felkelés' ügye körül hozott végzéseket megerősítették. Panaszaik és nehézségeik száz íven, a' hozott törvényczikkelyekkel egyetemben Augsburgba küldettek; ezeket, köztök azt is, melly a' jobbágyok' szabad költözködését gátló urakra és nemesekre szabott büntetés' alkalmazását rendeli, Maximilián május' 2. án jóváhagyta; amazok nem orvosoltattak olly modorban, mint a' 28. t. czikkely ohajtá vala. [9])

8) Ugyanaz ugyanott, II. k. 11. l.
9) Corpus juris hung. I. k. 516. l. Forgács, XVI. 392 's kk. ll.

Még az országgyülés' megnyilása előtt Hedajet csausz szabadon bocsátatott, 's Hosszutóty György Szolimánhoz küldetett, Pankota' és Krupa' visszaadását szorgalmazni. A' követ ajándékokat hozott a' vezírek' számára, és Rusztem' özvegyének, Szolimán' ahítatos leányának huszonegy török rabot, kik Maximilián' rendeletéből szabadsagukat visszanyerték, köszönetül hogy Krusics János korponai várnagy és Pécsy Farkas hosszasb fogságukból minapában haza küldettek. De Hosszutóty' küldője megfeledkezett az adóról, és Tokajról, Szerencsről, Nagybányáról szót sem tett, min annyira felháborodott a' szultán, hogy mind Hosszutótyt mind Wyss Albertet szoros őrizet alá helyeztette. A' háború Maximilián ellen elrendeltetett 's a' basáknak megíratott, hogy a' hetven 's egynehány éves Szolimán személyesen fog hadainak élén Magyarországba érkezni, Egert és Szigetet megvenni, 's őrségeik' vérével tisztára mosni a' török fegyver' dicsőségét; Magyarország' hóditását Győr' és Komárom' kivívásával befejezni. [10])

János Zsigmond martius' 3. ára országgyülést hirdetett, 's nemcsak saját hanem Maximilián' híveit is Tordára kérte. Schwendi „a' császár' nevében meghagyta a' tiszai megyéknek, hogy Erdély' fejdelmével semmiféle értekeződésre ne lépjenek, Tordára senkit se küldjenek; máskülönben a' hűtlenség' büntetésében elmarasztatnak.“ És János Zsigmond közzé tétette Szolimán' hitlevelét, melly Erdélyt 's a' hozzá tartozó részeket biztosítá az oltalomról Maximilián ellen, úgy arról, hogy János Zsigmondnak netalán örökös nélküli halála' esetében fejdelmet szabadon választhatand magának. [11])

Pertef basa, a' második vezír, martius' közepén huszon-

---

10) Hammer, III. k. 435. l.

11) Bizarus P., Schwandtnernél, I. k. 686. l. Bethlen F. V. 84. l.

hétezer emberrel Konstantinápolyból az al-Dunához indúlt; honnan, a' nándorfehérvári és temesvári basák' hadaival egyesülve, útját Gyulának veszi, mellyet Magócsy a' közelebb múlt években Ferdinándnak nehéz viszonyok között megtartott, 's mellynek jelen várnagya, Kerecsényi László, az erdélyi fejdelem' felhivását, térne át hozzá, János Zsigmondhoz, 's mentené meg magát ezáltal a' török dühtől, megvetéssel visszautasította. [12])

Augsburgban a' német rendek rögtöni segédül nyolcz hármas, úgy nevezett római hónapot igértek Maximiliánnak, 's három egymásután következő évre nyolcz-nyolcz egyes hónapot, olly feltétel alatt: hogy Magyarország, a' török járom alóli felszabadulása után kapcsolatba lépjen a' német birodalommal, 's ennek kötelességeiben és terheiben részt vegyen. [13]) Az ausztriai rendek pénzben, zsoldosokban tetemes segédre ajánlkoztak; V. Pius pápa ötvenezer aranyat küldött; Savoye', Toscana', Ferrára', Mantua' herczegei segédhadakat igértek. Arszlán basa, az új budai helytartó, nem nagy hitelt adhatott ezen igéreteknek, vagy maga is meglepethetett általok, mert emberei Szolimánt bizonyossá tették, hogy Maximiliánt 's az országot hadak nélkül fogja találni. Diadalszeszélyében június' 6. án Palotánál termett a' basa, de a' várnagy Thúry György vitézül oltalmazta a' helyet, 's tizenkét napi vívás után ágyúit Fehérvárra, hadait vissza Budára vitte a' török, mert Salm Eckhard, pozsonyi gróf, 's Maximilián' dunamelléki hadainak főkapitánya tizennégyezer emberrel már érkezőben volt, kikkel június' 24. én Veszprémet, július' 6. án Tatát bevette. Amazt Széchenyi Ferencz', ezt Thüringer Gáspár' gondjaira bizta, 's harminczezer főre

---

12) Bethlen F., V. 92. l.

13) Häberlin, Deutsche Reichsgesch. VI. k. 250 's kk. ll. Az 1566. diki „Reichsabschied" az illető gyüjtemények ben.

növekedett seregével, Maximilián' parancsából Komáromnál tábort ütött. [14])

Szolimán május' 1. én Konstantinápolyból kiindult, június' 16. án Nándorfehérvárra érkezett. Hadait Szabácsnál által vitte a' Dunán, 's június' 29. én Zimonyban János Zsigmonddal találkozott. Zápolya' fia kilenczed magával lépett a' szultán' sátorába; három ízben letérdelt, hogy az őt atyai szavakkal üdvezlő szultán' kezét csókolja. A' nagyvezír leültette a' huszonhat éves fejdelmet, ki zavarodását emlegette, melly csak annyit mondat vele: hogy ő a' szultán' egyik öreg szolgájának fia. Szolimán a' napnak felhajnallását ohajtotta, mellyen fiát, Istvánt, — a' törökök őt Istvánnak hivták, — Magyarország' királyává koronáztathatja. János Zsigmond' reménye, kérelme szerényebb volt; esdeklő levelében még Temesvárt és Lippát sem merte említeni, a' mit ajándékul kért, az Debreczen' környéke volt, 's a' Duna, Tisza, sebes Körös és Erdély közötti országrész. Szolimán a' nagyvezírnek adta az irományt, parancscsal, hogy tartalma teljesítessék, és kegyes igérettel, hogy a' fejdelemnek még háromszor többet ad, ha a' megnyitott hadviselést süker koronázza. Július' 1. én e' szavakkal fordult a' távozóhoz: „gondoskodjál katonákról, hadi szerekről és pénzről; 's ha szükséget szenvedsz valamiben, tudasd velem, hogy a' hézagot pótolhassam.“ Az igéretek üres igéretek maradtak; Szolimánnak ideje sem volt hogy beválthassa; és a' nagyvezír neheztelt a' fejdelemre, mert ez méltósága alatt valónak tartotta, őt meglátogatni. [15])

Szolimán Péterváradnál készült a' Dunán átkelni, 's innen Eger alá indulni, midön hírt vett, hogy kedves tisztét

---

14) Istvánffy, XXII. 464—467. ll.

15) Egykoru jegyzetek Katonánál, XXIV. k. 219. l. Istvánffy, XXIII. k. 468. l. Forgács, XVI. 420. l. Török források, Hammernél, III. k. 441. l.

's egykori étekfogóját Mohamedet a' szigeti őrség' nehány hadnagyai Siklósnál megtámadták és megölték, két zászlót, hat szekér ezüstnemüt, tizenhétezer aranyat, szóval, táborának öszves értékesebb holmiát felzsákmányolták. E' hír a' szultán' tervét megmásította, és Zríny Miklós' megfenyitését, Szigetvár' buktatását első sorba helyezte. A' hadak Vukovár felé fordultak, de a' Dunának árja elszakasztotta a' hidat, és Szolimán most Eszéknél, a' Dráván volt átkelendő, és tizenhat nap alatt készen állott a' hosszában négyezernyolczszáz lépést mérő híd. A' táborszerek, köztök a' Katzianer' nevét viselő idomtalan ágyu, az eszéki nap' emléke, bialokkal szállitattak Sziget felé; Szolimán augusztus' 3. án Harsánynál, Pécs és Siklós közt táborozott. Arszlán, a' budai basa, ide jött tisztelkedni; de Szokoli őt e' szavakkal fogadta: „mit keressz? kire bíztad hadaidat? a' padisa beglerbeggé nevezett, te a' hitetlenek' kezére juttattad a' várakat. Jaj neked, átkozott!" 's a' nyomorút megfojtotta a' bakó. Helyébe a' nagyvezír' öcscse, a' bosniai Musztafa neveztetett budai basává.

Augusztus' 4. én Pécsett találjuk Szolimánt, más nap Sziget alatt, hová még augusztus' 1. én kilenczvenezer török és háromszáz ágyú megérkezett volt. A' vár' őrsége kétezerötszáz magyarból, horvátból állott, vezérök Zríny Miklós, megesküdött nékik és ők néki, hogy Szigetet védeni fogják halálukiglan. Egy ágyúlövés volt az üdvezlet, melylyel Szolimánt fogadták; a' sánczokon kiaggatott veres posztó a' reájok virradt ünnepélyről szólott. Zríny a' veszedelem' tudatával, melly őt érni fogja, a' kötelesség' érzetében, melylyet nagy fiára szabott a' haza, jött volt még tavaszszal Csáktornyáról Szigetre. „Küldjön nagysád, — irá aprilis' 16. án Kanisay Orsolyának, Nádasdy Tamás' özvegyének, — nehány gyalog lövészt Szigetre, hová bezárkoznom eltökélett szándékom, akarván mindenek előtt a' nagy Istennek, aztán a' császári királyi felségnek 's a' keresztyén világnak,

és a' mi vég pusztaságra jutott édes hazánknak, híven, állandóan és derült arczczal, vérem' hullásával, 's ha úgy akarja a' sors, fejemmel szolgálni."

A' szigeti erősség három részből állott: a' várból, öt sánczczal és hármas vízárokkal; 's a' hidak által együvé kapcsolt ó-és újvárosból. Az utóbbikat három oldalról lődözték a' vívók; augusztus 9. én hajnalban Zríny' parancsából felgyújtatott; a' hidak lángba mentek, az óváros elrękesztetett. A' törökök az égő házak közé vonták ágyúikat; füstölgő telepekről az óváros' lődözéséhez fogtak, 's föld és fövényzsákokat hánytak töltésül a' mocsárba, melly övül szolgált az újvárosnak. A' vívás folyton folyt, éjjel nappal szakadatlanúl.

Maximilián és testvére Ferdinánd augusztus' 15. én nyolczezerkétszáz lovassal és háromezerháromszáz gyaloggal Óvárra érkeztek, hol a' németbirodalmi segéd, az olasz földről küldött hadak 's nehány magyar urak' dandárai, az utóbbiak Báthory Endre' vezérlete mellett, öszvesen hatvanezernél több zsoldos táborozott; Nyitránál Dersffy István' vezérlete alatt tízezer fegyveres gyülekezett együvé; Perlaknál a' bán, Erdődy Péter' hadai, 's a' Károly főherczeggel ide sereglett stájerek, karántok, krajniak, számra tízezeren, állottak. Salm' tábora Komáromnál harminczezer főre ment; Zárai Pál', Flach Fülep' és Pető János' parancsai alatt százhat nagyobb kisebb hajó úszott Mosonyról, Komáromról Esztergomig alá a' Dunán, ágyúkat, hadi szereket vive, a' török naszádokat ellenőrizve. Maximilián' hadi ereje, Schwendi' tizenkétezer emberét számba sem véve, ollyas volt, melly Szolimánéval bizvást megmérkőzhetett volna.

És Zríny' kérelme Óvárra érkezett a' táborba, kérelme felmentésért, de egyszersmind új-új fogadása, hogy a' vár' romjai közé temetkezik, ha segéd nélkül marad. Hasonló kérelem érkezett Kerecsényi Lászlótól, ki Gyulát Pertef basa ellen már öt hét óta oltalmazta, 's kit az Ungvárnál, Kas-

sánál lázzal és vérhassal küszködő Schwendi magára és sorsára hagyott. Maximilián tanácskozmányt tartott, mellyben Forgács Ferencz nagyváradi püspök és a' magyar hadnagyok közül Tahy Ferencz sebes előhaladást, a' felmentés' eszközlését 's e' czélra, mit Salm már korábban tűzött ki magának, Esztergom' vívását tanácsolták, mint ollyas helyét, melly a' Dunavölgy' kulcsául tekintetett, 's mellynek oltalmára fognának sietni Szigetről, Gyuláról, legalább részben a' török hadak; de mások tanácsosabbnak látták, ha Maximilián Győrnél megállapodik, 's ott a' közbenjövendő eseményekhez képest a' további lépésekről majd annak idején gondoskodik. És e' nézet helyesebbnek találtatott; Maximilián 's a' németbirodalmi és olasz segédhadak Abdánál, a' magyarok valamível alantabb a' Rábcza' völgyében jártak tábort.

Zríny segéd nélkül hagyatott 's augusztus' 19. én az óváros a' vívók' kezébe jutott. A' véres nap háromezer töröknek végnapja volt, de Sziget' őrei különben is a' lefolyt tíz nap' tusáiban már tetemesen megfogyatkozva, szintén számos halottat hagytak magok után, midőn, több oldalról körülfogva, a' várba utat nyitottak magoknak. Szecsődy Máté, a' gyalog hadak' vezére, kinek kérelmére állott vala el szándékától Zríny, egy időben az újvárossal felgyújtani az ót is, hogy öszves erejét kirekesztőleg a' vár' oltalmára fordíthassa, összezúzott térdekkel ragadtatott ki emberei által a' holttestek közül; Batay Péter, Deák Balás, Győry Péter hadnagyok 's velök háromszáz vitéz voltak István király' előestéjének halottai.

Szolimán hijába kinálta meg Zrínyt öszves Horvátország' birtokával, ha ismételt felhivásának engedve, a' várt általadja; igéret, felhivás visszaútasítattak. Híjába nyultak cselekhez a' vívók. Zríny' idősb fia Maximilián' táborában lévén, zászlótartója török örsök által elfogatott, 's a' zászló Sziget' falai alatt kitűzetett, hogy fia' fogságát vagy halálát hirdesse

az atyának; de a' kisérlet süker nélkül maradt, és süker nélkül a' levelek, mellyek magyar, horvát, német nyelven irva, nyilakkal a' várba repítettek, hogy igéretek által az őrséget Zríny ellen lázitsák. — Augusztus' 26. án ostromot parancsolt a' nagyvezír; az ostrom visszaveretett, az őrség két zászlót zsákmányolt, Alibasa, volt egyiptomi helytartó, és Aliportuk, a' tüzérek' fővezére, halva maradtak. És az ostromok folyton folytak, a' mint nap nap után múlt, legheveseb-ben augusztus' 29. én, a' mohácsi vész' évfordulati napján. Az agg kor és betegség alatt mármár roskadozó szultán lóra ült, hogy magát a' falakra parancsolt daliáknak mutassa; hogy buzdító igéket intézzen hozzájok. Sziget' hősei visszaverik a' tízszeres rohamot, a' jancsáraga fogságba esik. September' 2. án félbeszakasztattak az ostromok; a' vívók aknákat ástak, hogy a' Nádasdy Tamás által építetett hegy nevü sánczot felrepíthessék. Az őrség' ellentörekvései' daczára három nap alatt elkészültek az aknák, september' 5. én hajnalban felgyújtattak, 's a' vár' külső falai részben összeomlottak. A' nyomban megkisérlett ostromot Zríny az övéinek élén felfogta; vitézei között ő a' legvitézebb, kardját körülhordozá a' vakmerők között, kik a' bástyákra sürü számmal felértek; hevesen és mindig hevesebben foly a' tusa, hü társ elhull hü társ mellett, 's az őrség' száma vajmi kicsinre olvadoz; de az ostrom még egy ízben visszaveretett, száz és száz török halott feküdött a' falakon, ezer és ezer az árkokban. Az erős szél által növesztett tűz' eloltása nem állott a' hősök' hatalmában; és Zríny kénytelen volt a' vár' közepén még épen álló toronyba vonúlni, élésházait, nehezebb ágyúit a' lángoknak, az ellenségnek hagyni. Ennek újúj csapatai fosztás végett az égő házakra törtek, Szecsődyt kínnyoszoláján megölték, nejét, gyermekeit a' táborba vitték, hol a' nagyvezír készületeket tett a' végcsapáshoz Zríny és Sziget ellen, hol Szolimán már megszünt élni.

Betegségét nevelte a' boszúság hogy harmincz nap' erőködései kudarczot vallanak. „Még sem égett ki e' kémény, — irá haldokló kézzel a' nagyvezírnek, — még sem zendül meg a' diadal' kürtje?“ 's midőn e' kürtszót lesné és lesné, september' 6. án virradóra szélhüdés véget vetett életének. Halálát Szokoli eltitkolta, míg Szigetet megveendette, 's míg Szolimán' fia és a' császárságban utóda, Szelim, Magnesiából a' kormány' átvételére, Konstantinápolyba 's innen a' sereghez érkezendett.

September' 7. én hajnaltól éjfélig lődöztetett a' torony, a' legbennsőbb erősség, mellybe Zríny és társai vonúltak volt; és september' 8. án, midőn már a' torony is égni kezdett, midőn az eleség' hiánya a' további ellenállást épen lehetetlenné tette, 's midőn a' török hadak a' végső ostromhoz készültek, Zríny derült arczczal, mint igéré vala, elébe ment a' halálnak. Kamarása Serenk Ferencz által magára adatja a' dolmányt, a' mentét, mellyeket menyekzője' napján viselt volt; bársony kucsmájára gyémantos forgót tűzet; nyakába veszi az arany lánczot, karjaira az arany pereczeket; és előkivánja a' vár' kulcsait, míg él, legdrágább kincsét, 's melléjök száz aranyat tesz dolmányába, jutalmul a' kéznek, melly őt megölni fogja. 'S most leveszi a' falról atyjának kardját, 's ki az udvarra vitézei közé lép; és hálaszókat mond nékik, hogy esküjöket rendületlenül megtartották, reményt fejez ki, hogy példáját követni fogják, gyalázatos életnek elébe téve dicső halált a' keresztyén hitért, a' hazáért. És ők elvetvén pajzsot, pánczélt, sisakot, kivont karddal várják az indulót.

Zríny a' zászlót Juranics Lőrincz' kezébe adja, háromszor Jézus-t kiált, 's a' kapú kinyílik. Egy nagyobb ágyu, összevagdalt vassal, lánczszemekkel, puskagolyókkal megtöltve, elsüttetik, és rést nyit a' hidon előtoluló vívók' soraiban. A' hős „szörnyü szemével méri az ellenséget,“ az-

tán közébe veti magát. Egy golyó mellén, egy másik fején találja. Körülötte, megette elhullanak Papratovics Farkas, Kobak Miklós, Patacsics Péter lovas hadnagyok. És velök a' délczeg ifjak Bajony János, Istvánffy Pál, Csáky György, Juranics Miklós; velök a' kik vezérökkel a' hídra rohantak, háromnak, négynek kivételével mindnyájan. Zríny még lélekzett; a' jancsarok agájokhoz vitték, 's ez Katzianer' ágyújára fektette a' haldoklót, és fejét leszelette. A' toronyban tovább és tovább harapódzott a' tűz; a' kik bennmaradtak 's még életben voltak, nők, gyermekek, sinlődők felkonczoltattak vagy a' táborba hajtattak. 'S mindig többtöbb jancsár, szpahi, martalócz nyomult be a' hidról a' kapun, bámulni a' vad lánggal égő sasfészket, fosztani, elrejtett kincseket nyomozni. Serenk Ferencz egyike volt azon keveseknek, kik fogságba estek, kik életben maradtak. A' nagyvezírhez viszik, vallatni, hová rejtette kincseit a' gróf. „Elégette, megsemmisítette, volt a' válasz. Pénz, drágaságok, ékszerek nincsenek a' toronyban, de annál több lőpor; az fel fog gyúlni nehány percz mulva; a' tüzet, melly nélkül most sem volna kezetekben a' vár, tinnen vesztetekre raktátok.“ Szólott; és nehány percz mulva, még mielőtt a' csauszok veszedelmére figyelmeztethették volna a' tömeget, iszonyatos dörgéssel felrepült a' torony, 's három ezer törököt romjai közé temetett. — Zríny' fejét a' nagyvezír körülhordoztatta a' sereg' sorai között, 's aztán Salm Eckhardnak küldötte e' levéllel: „fogadd szíves hajlamom' jeléül legmerészebb vezértek' fejét, mellyre ezentúl is nagy szükségtök volna; a' törzsököt eltemettettem, mert szégyen gyalázat lenne, ha illy bátor férfiú' holt tetemei a' tarlóban feküdnének, az ég' madarainak étkül.“ [16])

---

16) Budina Sámuel, Schwandtnernél, I. k. 726 's kk. Bizar Péter, ugyanott, 692 's kk. ll. Forgács, XVI. 425 's kk. ll. Istvánffy, XXIII. 475 's kk. ll. Hammer, III. k. 447 's kk. ll.

II.

Szigetvárral majdnem egy időben — september' 1. én — hosszas vívás utan Gyula is török kézbe jutott. Pertef basa Kerecsényi Lászlót, a' hely' parancsnokát, ellenére a' szabad távozást igérő alkupontoknak, vasra verette, a' szultán később megfojtatta.[17]) Gyulának bukása rémüléssel töltötte el a' szomszéd jenői őrséget; hadnagyai Wagner György és Sennyey Zsigmond éjtszakának idején, embereikkel egyetemben odahagyták az erősséget, 's Jenővel Világosvár is Pertef' hadai által elfoglaltatott. A' nagyvezír, azért is hogy Szolimán' halálát könnyebben palástolhassa, seregének részét rabló járatokra szétküldözgette, 's Babócsát, Vizvárt, Csurgót, és Somogy', Szala' egyéb erősségeit kezébe ejtette. „'S e' közben — irá Vráncsics Antal october' 13. án Mihály öcscsének — mi hijába töltjük az időt a' győri táborban, nem tudom miféle alkalmatosságokat lesve.“ A' Szolimán' haláláról ittott szárnyallt hír kezdetben nem talált hitelt; 's midőn valoságát már nem lehetett' kétségbevonni, midőn a' nagyvezír october' közepén nyolczvanezer rabszolgát magával ragadva, seregét az időközken Nándorfehérvárra érkezett Szelím elébe vitte, Maximilián Bécsbe visszatért, és roppant serege, mellynek, úgy látszik csak az volt czélja, hogy a' török hadaknak Győr és Komárom alá érkezését gátolja, eloszlott. Nehány zászlóalj Schwendihez küldetett, ki folyvást Kassa körül táborozott, hogy Maximilián' felekezetét hűségben tartsa. János Zsigmond hijába fáradozott Tokaj körül; tizenhét napi erőködés után felhagyott a' helynek vívásával, és hadait Erdélybe vitte. Útközben Debreczen és Ujváros között a' Mármarosban, Ungban, Abaújban rablott tatár csordákat megverte 's foglyaikat részben megszabadította.[18])

---

17) Istvánffy, XXIII. 472. l. Forgács, XVI. 413. l. Bethlen F. V. 142. l.

18) Forgács, XVI. 450. l. Istvánffy, XXIII. 493. l.

Szelím november' elején Maximilián' követeit, Wysst és Hosszutótyt szabadon bocsátatta, 's az utóbbit következő üzenettel bocsátotta Maximiliánhoz a' nagyvezír: „ő, Hosszutóty, és társa Wyss elzárattak, mert a' király János Zsigmondtól Husztot és Munkácsot követelte, Szigetet és Gyulát vonakodott a' szultánnak általadni. Ha Maximilián békét akar, küldjön követséget ajándékokkal, adóval, rontassa le Tatát és Veszprémet." Hosszutóty 1567. január' elején [1567. Bécsbe érkezett, és Maximilián nyomban szerencsét kivánt Szelímnek uralkodásához, és menevédet szorgalmazott a' Konstantinápolyba indulandó követség' számára. [19]) A' megnyilt béke-alkudozások' daczára a' kisebb háború folyton folyt. Schwendi Szádvárt és Munkácsot elfoglalta; Hasszán temesvári basa Dédest, Putnokot, Vadászt, Monokot megvette, 's Borsodból, Gömörböl, Abaújból tizenkétezer embert magával hurczolt; János Zsigmond' hadai Kővárt és Nagybányát kezökbe ejtették. [20])

Maximilián aprilis' 20. án június' 1. ére Pozsonyba hívta a' rendeket. A' közelebb mult országgyülések' vezértagjai már nem éltek. Zríny Miklós, 1563. ban a' nemesség' bálványa, bement az örök dicsőség' hazájába; Batthyány Ferenz, Báthory Endre, Erdődy Péter a' mult év' végnapjaiban meghaláloztak. [21]) A' tanácsosok' sorában támadt hézag érezhető

---

19) Hammer, III. k. 512. l.

20) Bizar, Schwandtnernél, I. k. 717. l. Forgács, XVII. 465 's kk. ll. Istvánffy, XXIV. 496 's kk. ll.

21) Istvánffy, XXIII. 495. l. Perényi Gábor, Bebek György és Országh Kristof is e' tájban haltak meg, az utóbbiak nemzetségöknek, az első a' család' abaúji ágának végivadékai. Szintekkor Balassa Menyhért is földi pályáját befejezte, halálos ágyán a' hit' vigasztalásai után esengve és pajzst keresve benne a' közmegvetés ellen. Bornemisza Péter semptei lelkész, 1577 egyik munkácskáját „nemes úrfinak Balási Menyhártnak" ajánlva, egyebek közt ezeket írja: „a' te ősödnek is, az nagyságos Balási Menyhárdnak, nemcsak életében, de halála' órájakort is szolgáltata velem az Úr, és én általam hívá ö magához, hogy min-

volt Maximilián' eljárásában, ki a' gyakori hivatkozást koronázási esküjére restellette; érezhető volt a' rendek' szenvedelmes ingerültségében. A' királyi előterjesztések németül voltak fogalmazva, 's a' rendek kinyilatkoztatták, hogy ők azoknak tárgyalásába mindaddig nem ereszkednek, míg nehézségeik, súlyos sérelmeik el nem oszlattattak, míg névszerint a' zsoldosok' kicsapongásait, a' külföldieknek egyházi 's világi tisztségekre alkalmazását, 's a' felső Tiszánál visszafoglalt részek' önkényes kormányzását illető panaszaik orvosatlanúl maradnak. A' királyi válasz biztosokról szólott, kik a' panaszokat latra vessék 's a' körülményeket a' hely' szinén megvisgálják. De a' nemesség ezen biztosokban uj vérszopókat látott, 's az adó' megtagadásával fenyegetődzött, ha az állodalom' legfontosabb ügyei az országgyülésen kívül 's nem a' rendek' meghallgatásával és közbenjövetelével intéztetnek el. Maximilián most bizonyosokká tette a' rendeket, hogy a' minapi válasznak czélzatát félreértik, 's hogy az különben is tudta nélkül küldetett meg nékik kanczelláriájából. Kivánságuk találkozik az övével: tanácskozzanak sérelmeikről is, 's terjeszszék elejébe a' mit végezni fognak. A' felriasztott aggodalmak, az indulatosság' hullámai nehezen voltak lecsillapíthatók, de a' rendek most nem vonakodtak felajánlani az adót, — két forintot minden jobbágyi házhely után, — 's a' hatnapi ingyenmunkát a' váraknál tizenkétnapira emelték; öszvesen negyvenhat törvényczikkelyt alkottak, mellyek az ország' maradványainak oltalmáról egyébkint is gondoskodtak; egyikök magyarokból és németekből álló vegyes küldöttségről szól, melly a' magyar 's német hadi népek' kicsapongásaikat alispánok és szolgabirák által meg-

---

den terhet, ki alatt nyög vala, magára vevén, örök életet nyerne. A' mint ömaga is az Úr minden megkeseredteket vigasztalván, magához hívá, és még amaz tolvajnak is szent országát igéré." A' tolvajnak említése itt különösen helyén van.

visgáltassa, az eredmény, a' felség elébe fogván terjesztetni, ki a' bűnösöket — kapitányokat 's legényeket egyiránt — kellőkép megfenyítendi. [22])

Június' 27. én — az országgyülés' folyama alatt — Vráncsics Antal egri püspök és Teuffenbach Kristóf stájer tanácsos utasítást vettek, mint kellessék a' reájok bízott követségben Wyss Albert társukkal a' szultánnál eljárniok. [23]) A' fegyverszünet beállott 's a' menevéd már korábban érkezett meg számukra, olly feltétel alatt, hogy Báthory István és Kendy Sándor, János Zsigmondnak két év óta letartóztatott követei, szabadon bocsátassanak. Vráncsics és Teuffenbach augusztus' 22. én Konstantinápolyba érkeztek, september' 21. én Szelím elébe bocsátattak. Megértettem küldetéstök' czélját 's a' szerint fogok cselekedni, mint méltóságomhoz illik, — volt a' padisai válasz. Hét hónapig folytak az alkudozások, kivált Vráncsics 's a' nagyvezír között; [24]) végre 1568. február 17. én Drinápolyban megköttetett [1568. a' béke. Hossza ismét nyolcz évre szabatott, 's az oklevél' huszonöt ágazataihoz képest: Maximilián és testvérei a' mit jelenleg Magyar, Dalmát, Horvát és Tótországokban birnak, azt birják ezentúl is, Erdély', Moldva' és Havasalföld' vajdáinak minden háborgatása nélkül. A' magyar 's török rablók, hajdúk, azábok, martalóczok, leventék és haramiák féken tartassanak; a' rablott vagyon visszaadatik, a' tettesek büntetést vesznek. A' bajvívás, ezen gyakori oka a' fegyverszünet' bomlásának, tilalmas. Meghasonlás' esetében a' budai basa, mint a' szultánnak helytartója egy részről, és Maxi-

22) Corpus juris hung. I. k. 522. l. Forgács, XVII. 487. l.

23) Miller, Epist. Ferd. et Maxim. 195 's kk. ll.

24) Katona, XXIV. k. 408 's kk. ll. XXV. k. 1. 's kk. ll. Kovachich, Script. Min. I. k. 149. l. Hammer (III. k. 517. l.) Vráncsics' titoknokának naplóját is említi, illy czím alatt: „Itinerario di Marco Antonio Pigafetta all' illmo signor Eduardo Seymer conte d'Hertford, London, 1585.

miliánnak Magyarországon főkapitánya a' másikról, elintézik a' bajt, vagy elintéztetik biztosaik által. A' határjárásban 's annak elitélésében mellyik község hová tartozik 's adót kinek fizet, külön biztosság fog eljárni; a' melly községek eddig mindkét hatalmasságnak fizettek adót, ezentúl csak egynek lesznek adófizetői. A' szerződő felek illető területeiken új erősségeket épithetnek, a' fennállókat kijavíthatják. Maximilián' követei, ügyviselői 's a' hozzájok tartozó személyzet azon szabadságokkal birnak, mellyekkel más hatalmasságok' képviselői a' portánál felruházvák; békebomlás' esetében nem fognak börtönbe vettetni, hanem visszaküldetni. „A' király, szövetségesét, a' törökök' fenséges császárját évenkint harminczezer arany tiszteletdíjjal fogja különkövetség által meglátogatni," a' tiszteletdíj 1568. januárius' 1. étől járand ki. [25])

Alig történt a' mondottakban megállapodás, midőn Szokoli a' francziákat, velenczeieket és lengyeleket is akará a' békébe foglaltatni, 's az oklevélbe Maximilián' fogadását: hogy mindenha barátja leszen a' porta' barátainak, ellensége a' porta' ellenségeinek. Amannak teljesitését a' követek' utasítása is tiltotta, 's ők csak erőködést láttak benne Franczia-ország' részéről, hogy a' békealkudozás vagy utóbb maga a' béke bomlásba hozathassék; a' másik követelés ellen tiltakozott Vráncsics, mert szokatlan, és ollyatén, mellynek betöltését Maximiliántól annálfogva nem követelhetni, mert ő mint császár, mint a' keresztyén egyház' fővédje nem nevezheti magamagát az izlam' barátjai' barátjának, az izlam' ellenségei' ellenségének. — A' nagyvezír, nehány ellenvetés után felhagyott követeléseivel, és János Zsigmond' biztosai Orbay Miklós 's Balog Ferencz, kik a' szokott adóval Konstantinápolyba érkeztek, martius' 10. én odaútasítattak: hogy küldőjök is köteles magát e' szerződéshez alkalmazni.

---

25) Miller az id. h. 409 's kk. ll. Hammer, III. k. 515. l.

Vráncsics és Teuffenbach, miután a' békét negyvenezer arany értékü ajándékokkal megvásárolták 's a' diván' tagjainak azontúlra is busás ajándékokat igértek, martius' 20. án Konstantinápolyból eltávoztak, 's május' 3. án Ibrahim tolmács' kiséretében Bécsbe érkeztek. Fáradozásainak jutalmául Vráncsics a' következett évben az Oláh Miklós' halála által megüresült esztergomi érsekséget nyerte, Teuffenbach szatmári kapitánynyá neveztetett. A' királyi helytartóságban Bornemisza Pál nyitrai püspök volt Oláhnak utóda, e' méltóságra már aggkora miatt is kevésbé alkalmas, mint a' nagytudományu váradi püspök Forgács Ferencz, ki többszöri elmellöztetését fájlalva, János Zsigmondhoz állott. Schwendi a' békekötés után lemondott a' főkapitányságról, 's Maximiliánt Augsburgba kisérte; tisztét Rueber János nyerte el.

Midőn az 1569. év' elején Minkwitz Gáspár és Provisionali Edvárd Szelímnek a' béke' első évére eső adót, a' díván' tagjainak az ajándékokat megvitték, panaszt emeltek, hogy János Zsigmond Forgács Ferenczet és társait pártolja, 's hogy Erdődöt, Nagybányát és Szécsvárt magához akarja rántani. Az erdélyi követek, Gyulay Mihály és Békesy Gáspár, kik magoknak a' nevezett erősségeket odaitéltetni kérték, süker nélkül fáradoztak; de a' nagyvezír, Mahmud tolmácsot IX. Károly franczia királyhoz küldte, hogy testvérét Margitot nőül kérje János Zsigmond' számára, kit a' jelen fejdelem' halála után, Lengyelország' királyi székére lehetne juttatni. [26]) [1569.

Magyarországon Bocskay György, Dobó István' és Balassa János' sógora, tervet forralt a' német hadaknak az országból kiüzésére, és János Zsigmondnak királylyá emeltetésére. E' czélból beutazta a' megyéket, és szóval 's irásban társakat gyüjtött. Sógorai, úgy látszik, megnyerettek

26) Hammer, III. k. 526. l.

általa, — Dobó folyvást perben állott a' királyi kamarával, melly őt ragadozásról, 's mellyet ő zsarlásról, erőszakos lefoglalásról vádolt, — 's az elégedetlenek a' kezökben volt lévai és zólyomi várakból Nyitrára fogtak volna törni, Bornemisza Pált, a' királyi helytartót, láb alól mozditani, 's a' füleki és szécséni őrségek' segédével Nagyszombatot és Pozsonyt bevenni. Sokan, kik tettlegesen nem pártolták a' tervet, sükert kivántak neki, vagy legalább nem ellenezték, mert a' kormányon levők jogot, törvényt összegázoltak; de a' szándék, mielött létesülhetett volna, kitudódott. Rákóczy György és Deregnyey Pál a' szatmári magyar őrség' fő tisztei, 's Kálnásy Ferencz lovas hadnagy, bejelentették a' tervet Rueber kassai főkapitánynak; Szentkirályi Miklós Balassa Jánosnak az erdélyi társakhoz szóló levelét szintén Kassára vitte; a' nagyvezír, Szokoli Mohamed, vagy talán a' követség' zsoldjában álló valamelly portai tolmács, Maximiliánnak besugta a' czélzatot.

Bocskay ekkor már Erdélybe menekült, Balassa és Dobó, amaz személyesen, ez biztos által Bécsben ellenségeik' koholmányának állitották a' vádat, és Maximilián hitelt látszott adni a' mentegetésnek. Az augusztus' 1. ére hirdetett országgyülésen Balassa és Dobó is voltak jelen, 's Maximilián német hadak' kiséretében érkezett Pozsonyba. Kivánságára az országtanács, a' vádlottakat elzáratta, hogy mint árulók bepereltessenek; Bocskay György, mert idéztetés után is késett a' megjelenéssel, a' hűtlenség' büntetésében elmarasztatott, jószágait Maximilián a' feljelentő Rákóczy Györgynek és két társának adományozta. Berekesztetvén ekkép az előleges eljárás, Balassa és Dobó királyi levelek által biztosíttattak, hogy az ország' törvényeinek értelmében fognak itéletet venni; és Liszth János veszprémi püspök 's kanczellár nyilvános ülésben felolvasta a' nyomozás' eredményeit, emlitvén, hogy a' kézre került levelekből világos, miszerint Bá-

thory Miklós, Endrének öcscse és az országbíróságban utóda, Török Ferencz, Homonnay Gáspár, Magyar Bálint és Balassa Farkas is annyiban hibások, mennyiben a' tudomásukra jutott összeesküvést feljelentetlenül hagyták; de a' király nem akarja kegyelmét tőlök megvonni. [27]) — A' rendek külön törvényczikkelyben kérték Maximiliánt, ne tudná be egyesek' gonoszságát és vakságát az egész nemzetnek; néma türelemmel vették, midőn Maximilián értésökre adta, hogy a' nádor' széke ez alkalommal is betöltetlenül hagyatik; 's a' mult évre szóló kamarai nyereségen kivül, a' következő kettőre pénzsegélyül négy forintot és nyolczvan dénárt ajánlottak fel minden jobbágytelek után. [28]) — October' 26. án eloszlott az országgyülés.

Maximilián Prágába indult, pénzsegélyt szorgalmazni a' cseh rendektől, új erősségek' emelésére a' törökkel határos végekben. Milliókat kivánt 's hosszas alkudozások után csak kétszázezer tallér ajánltatott fel e' czélra. Még Prágában volt, midőn Békesy Gáspár, János Zsigmond' meghitt tanácsosa 's eddig buzgó pártolója a' török szövetségnek, hozzá érkezett. A' fondor, és gyenge urát pórázon vezető férfiú, Maximilián által megnyeretve, 1570. aprilisban Erdély' [1570. rendei által követséget küldetett a' királyhoz, melly saját úgy fejdelmök' nevében szorosabb frígyre lépjen vele. Békesy személyesen járt el a' követségben, Konarski Adám lengyel biztos által is támogatva. Ketten Maximiliánt Prágából Speyerbe kisérték, hol következő szerződésre léptek vele: János Zsigmond nem él a' királyi czímmel, de Maximilián által is fenséges fejdelemnek neveztetik. Erdélyt mind ő mind törvényes fiörökösei fejdelmi teljhatalommal birják, 's azonfelül, mint „Magyarország' részeinek ura," Bihart, Középszolnokot, Krasznát,

---

27) Forgács, XIX. 576. l. Istvánffy, XXIV. 507. l.

28) Corpus juris hung. I. k. 533. l.

Mármarost, a' sóaknákkal és Huszttal egyetemben; a' mit János Zsigmond e' részeken túl Magyarországon jelenleg bír, az Maximiliánra szállítatik; a' mit Moldvában és Havásalföldön utóbb netalán kezébe ejthetne, az az övé. A' szerződő felek oltalmi szövetségre lépnek egymással, mellyet a' porta előtt, a' lehetőségig, titokban tartanak; ha János Zsigmond vagy utódai török túlsúly által Erdélyből kizavartatnak, pótlékul az oppelni herczegséget nyerik Szileziában. Maximilián, unoka-húgai közül hitvest szerez János Zsigmondnak, 's ha ez még is fiörökös nélkül találna kimúlni, akkor az erdélyiek fejdelmet szabadon választanak magoknak, ki „vajda" 's „a' magyar részek' királyi helytartója" czímet visel, 's ő és a' rendek' főbbjei a' magyar király' hűségére megesküsznek, de az eskü titokban tartatik a' porta előtt. [29])

Békesy september' elején Gyulafehérvárra visszaérkezett, 's a' szerződést a' fejdelemmel és a' három nemzet' főbbjeivel elfogadtatta; somlyai Báthory István feltételül szabta, hogy Szatmár néki visszaadassék; Forgács Ferencz a' nagyváradi püspök, esküje után záradékul vetette: mennyiben a' szerződés az ország' javával, az ország' törvényeivel megegyezik. Békesy 1571. januárius' elején ismét Prágában volt Maximiliánnál; a' szerződési oklevelek kicseréltettek, 's a' követ biztosítatott, hogy János Zsigmond' magvaszakadása' esetében, a' király őt, Békesyt, fogja a' rendek által vajdául választatni.

János Zsigmond még a' mult év' végén levelet irt Albert bajor herczegnek, Maximilián' sógorának, mellyben valamellyik leányát nőül kérte; de a' herczeg sietett, Maximiliánnal tudatni, hogy leányai közül egy sem akar János Zsigmonddal, mint sociniánussal, házasságra lépni, mit ő,

---

29) Dogiel, Dipl. Pol. I. k. 151. l. Istvánffy, XXIV. 517. l.

az atya, helyesel.[30]) Békesy a' tagadó válasz' közlése mellett, arról is kivánta értesíteni a' fejdelmet, hogy a' jülichi Szibilla, Maximiliánnak szintén unoka húga, nem volna idegen a' házasságtól, de rút és műveletlen. A' nyavalyatörésben szenvedő és folyvást tivornyázó fejdelmet e' hír módfelett boszontotta, 's midőn egy úttal tudomására jutott, hogy a' történtekről értesült Szelím, boszút állandó, hadakat küld Erdélyre, újabb kórság-roham martius' 14. én életének véget vetett.[31]) A' Zápolya nemzetség száz évi fénye után kiholt benne.

Forgács Ferencz, a' zsémbes, de élesszemü nagyváradi püspök, történeti munkájában János Zsigmondot ekkép jellemzi: „Az maradt életének végéig mivé neveltetett: hígeszü, tudatlan, iszákos ollyannyira, hogy borszomjának nem voltak határai, hogy nappalait, éjjeleit borozással töltötte; ennek következéseül, emlékező tehetsége is alig volt, itéleti képessége épen nem; beszéde hasonló a' gyermekek' beszédéhez; lelkében, testében nyomorék ember. Bizodalmas tanácsosa három volt, egyik gonoszabb a' másiknál. Csáky Mihály kanczellár, pályájának kezdetén pap, fösvény, nagyravágyó, annak is, mi talán jó volt a' fejdelemben, elölöje. Békesy Gáspár, oláh eredetü, példánya a' kegyetlenségben, a' gonoszságban. Blandrata György, olasz orvos, az arianismusnak Erdélyben teremtője. Többi tanácsosait alig-alig ismerte, életét ama' három között töltötte, kerülve az embereket, elzárkozva elölök, nyilvánosságra csak vadászat' alkalmával lépő."

---

30) Istvánffy, XXIV. 519. l. Pray, Hist. r. Hung. III. k. 181. l. Hurter, Gesch. Ferd. II. I. k. 581. l.

31) Forgács, XXI. 621—624. l.

III.

Az erdélyi rendek, Békesy' távollétében, aprilis' 1. én gyülést tartottak, mellyben fejdelemválasztási napul május' 17. ke tűzetett ki, mindenik megyéből, Bihart, Középszolnokot, Krasznát és Mármarost is idetudva, főispánja és tíz követ, mindenik székely székből főtiszte és szintén tíz követ, mindenik szász kerületből főbirája es hat követ fogván a' választásban eljárni. Békesy' felekezete 's a' Békesyhez és Hagymásy Kristófhoz szító székelyek a' három nemzet' tömeges megjelenését sürgették; de a' somlyai Báthoryak, István és Kristóf sükerrel ellenezték a' kivánságot, 's a' választó gyülés' biztosítására kétezerötszáz lovasból álló tábornak Tordánál jártatása ment végzésbe, melly tábor Báthory Kristóf' vezérlete alatt álljon. Követek mentek Szelímhez és Maximiliánhoz, kik János Zsigmond' haláláról, 's az ennek következtében szükségessé vált fejdelemválasztásról jelentést tegyenek.

Békesy Maximilián' ajánló leveleivel érkezett vissza Prágából, de Erdély' 's a' részek' főemberei közül, kik az imént kötött szerződést esküvel megerősítették, 's kik irányt adtak az országgyülésnek, csak hat pártolá Békesy' választását, a' többiek Báthory István mellett nyilatkoztak; Szelim' követe is Báthoryt pártfogolta. Békesy versenytársának buktatására fejdelmül Maximiliánt ajánlotta, 's inditványt tett, hogy valamennyi vár haladék nélkül Maximiliánnak adassék által. Az inditványozó ezáltal épen magára lázitotta a' rendek' többségét, 's hozzájövén, hogy Báthory Kristóf tízezer főre növesztett táborát Tordáról Tövisre, Gyulafehérvárhoz, az országgyülés' helyéhez közelebb szállította, május' 25. én somlyai Báthory István választatott meg fejdelmül. — Békesy, boszút forralva, a' fogarasi várba vonúlt kincseivel, mellyeket, mint János Zsigmond' végintézetének egyik végrehajtója 's mint

az elhúnyt fejdelemnek negyvenezer aranyig örököse, most újakkal növelt.

Báthory István sietett a' tizezer arany adónak Konstantinápolyba küldésével; és augusztus' elején Mohamed aga kétszáz szpahi' kiséretében zászlót, buzogányt, sisakot, a' fejdelemség' jelképeit hozta meg néki Szelimtől. Maximilián is megerösitette Báthoryt a' fejdelemségben, olly feltétel alatt, hogy a' János Zsigmonddal kötött szerződéshez képest a' magyar korona' felsőbbségét megismerje, magát Erdély' vajdájának, 's a' magyar részek' helytartójának czímezze. A' király többet kivánt: hogy Erdély' itélőszékeitől a' magyar királyi curiához felebbhivás történhessék; hogy a' vajda köszönjön le hivataláról, ha ő, Maximilián vagy utódai kivánni fognák; hogy a' várakat és a' korona' jószágait, mihelyest kivántatik, királyi kezekhez juttassa. Báthory azon viszonynál fogva sem teljesíthette e' kivánságot, mellyben a' törökhöz állott, de ujból és őszintén a' király' hűbéresének vallotta magát. [32])

A' János Zsigmonddali alkudozások, a' rólok Konstantinápolyba érkezett hirek, bomlással fenyegették a' fegyverszünetet Maximilián és Szelím között. A' bosniai begek Horvátországra törtek, de Szlúny Ferencz, Draskovics Györgynek a' báni méltóságban társa, visszaverte a' dúló csapatokat. [33]) A' kanisai várban, mellyet Maximilián, Nádasdy' özvegyétől tízezer aranyért magának 's a' koronának megszerzett, [34]) Thúry György volt parancsnok. A' vitéz férfiú, ki a' közelebb múlt években Palotát Arszlán basa ellen megvédette, 's lovasainak élén több ízben és mindig szerencsésen ütközött

---

32) Istvánffy, XXIV. 521. l. Forgács, XXI. 636 's kk. ll. Bethlen F. V. 212 's kk. ll.

33) Rattkay, Memoria regum et banorúm, 135. l.

34) Valvassor, die Ehre Krains, IV. 22. Hurter, Gesch. Ferd. II. und seiner Eltern, IV. k. 349. l.

meg a' törökökkel, 1571. aprilis' első felében kevesed magával a' szigeti basa' hadai által Kiskomárom és Kanisa között megtámadtatott 's megöletett. [35]) A' füleki szandzsák június' 10. én Várgedét bevette; [36]) az esztergomi basa, rablott, gyújtott, ölt; a' nógrádi bég Korponát és Bakabányát magának kivánta, mert embereit évbér' fejébe ama' városok' jövedelmeire utalá a' szultán; Musztafa budai basa a' Szepesség' lakosait felhívta, hódoljanak meg biztosságuk' érdekében néki, a' portának. [37]) A' szigeti basa Thúry' fejét 's kilencz társáét, tizennégy foglyot, három zászlót 's egy nagyobb dobot diadalának jeléül Konstantinápolyba küldötte; a' díván Thúry' fejét, mint hős magyarét, tisztességesen eltemettette, a' többiek odavettettek a' népnek, hogy bennök gyönyörködjék, Rym Károlynak, a' meghalálozott Wyss' utódának szemeláttára, ki elvégre könnyebben fellélekzhetett, midön Minkwitz július' elején a' tiszteletdíjt, az ajándékokat meghozta, 's általok a' fegyverszünet' további fennállását biztosította. Don Juan d' Austria, V. Károly' természetes fia, october' 7. én spanyol és olasz hajósereg' élén, a' lepantoi tengeröbölben fényes győzelmet vett Szelim' tengeri ereje felett; Spanyolország, V. Pius pápa és Velencze szövetséges társokul hivták volt meg Maximiliánt, de a' király Vrán-csics' tanácsára vonakodott megfelelni a' kivánságnak, nehogy a' szövetség' bomlása' esetében kirekesztőleg reá nehezedjék a' háború' súlya. [38])

Maximilián november' 11. ére országgyülést hirdetett Pozsonyba, melly az országot pusztító mirígy miatt, csak 1572. februárius' 2. án nyílhatott meg. A' rendek Rudolfot,

---

35) Istvánffy, XXIV. 513. l. Forgács, XXII. 702. l. Vrán-csics Katonánál, XXV. k. 256. l.

36) Wagner, Anal. Scep. II. r. 61. l. Katona, XXV. k. 245. l.

37) Hammer, III. k. 610. l.

38) Katona, XXV. k. 257. l.

a' király' legidősb figyermekét Magyarországon utódának nyilvánitották, olly kérelemmel, hogy az ekkép megválasztott ifjabb fejdelem ezentúl az országban lakjék, magyar tanácsosok által vezéreltessék, és még a' folyó évben királyul koronáztassék. Pénzsegélyül két évre négy forintot ajánlott fel az országgyülés, és Czobor Imrét, itélőszéki tárgyakban nádori helytartót, a' meghalálozott Mérey Mihály' utódát, új tisztének hü betöltésére feleskettette. [39]) Rudolf főherczeg' közbenvetésére, röviddel az országgyülés' eloszlása előtt, Dobó István és Balassa János megkegyelmeztettek; az első nehány hét múlva meghalálozott, a' másik már korábban szökés által segített volt ügyén, most a' király' kegyelméről is biztosítatott. [40])

Az országgyülés aprilis' végén eloszlott, és september' 20. án ismét együtt voltak a' rendek Pozsonyban, hol öt nappal később Rudolf főherczeg, Vráncsics Antal esztergomi érsek, és június' 24. dike óta királyi helytartó által megkoronáztatott. [41]) A' rendek Rudolftól azonképen mint atyjától szabadságaik' biztosítását várták, 's koronázási ajándékul minden porta után egy-egy magyar forintot fizettettek az új királynak.

Erdélyben Báthory és Békesy között hovatovább mérgesebbé vált a' viszony. János Zsigmond Békesynek és Csáky Mihálynak nyolczvanezer aranyat hagyott végintézetileg; az öszlet a' huszti vár' 's az ehhez tartozó urodalom' jövedelmeiből volt kijárandó. A' hagyományosok ez okon Husztot elfoglalták, Báthory' ellenére, ki mint Erdély' 's a' részek' fejdelme jogot tartott a' huszti erősségre; 's Békesy névszerint Fogarasföldén, melly a' Majlátoktól vétel' utján reászál-

---

39) Corpus juris hung. I. k. 542. l. Forgács, XXII. 690. l.

40) Istvánffy, XXIV. 522. l.

41) Istvánffy, XXV. 530. l. Corpus juris hung. I. k. 544. l. Miller, Epist. Ferd. et Max. 440. l.

lott, Maximilián', nem Báthory' hűbéresének kivánt tartatni. A' vajda türte az eljárást, míg biztosítást vett a' portától, hogy Békesy' megfenyitésével kedves dolgot teszen néki. 42 a)

E' közben — 1572. július' 7. én — Zsigmond Auguszt lengyel király meghalálozott. Gyermekei nem maradtak, a' 1573.] Jagyellek' fiága kiholt benne. Utódává 1573. május' 17. én valoisi Henrik anjoui herczeg választatott; Maximilián, ki fiának, Ernesztnek remélte megszerezhetni a' koronát, nem ért czélt. Báthory most alkalmasnak vélte a' pillanatot versenytársa' megalázására, ki a' székelyeket mindinkább magához hajlítá, mert régi szabadságaik' visszaállitását igérte a' „köznépeknek," mellyektől János Zsigmond elleni lázadásuk miatt 1563. ban elejtettek volt. — Báthory' hadnagya, losonczi Bánffy György, 1573. őszszel Fogaras előtt termett, 's a' várt tizenkilencz napi vívás után bevette; Békesy kincseinek értékesebb részével Maximiliánhoz menekült; a' meggyesi országgyülés őt a' közjó' ellenének nyilvánítva, jószágait elkoboztatta, 's halállal fenyegette mindazokat, kik azontúl is közlekedésben maradnak az árulóval. 42 b)

IV.

Annyi gyászos esemény' szemlélete, az elnyomás, melylyet törököktől, keresztyénektől, a' király' hadnagyaitól és saját földesuraiktól tapasztaltak a' pórok, többféle mozgalmakat idézett elő közöttök. Még 1569. ben a' magyarországi köznép egy Karácson György nevü, rendkivül erős

42 a) Békesy két hitehagyott szász, Neisser Ádám volt plebános és Benkner Márk által Szelímnek kettős adót, a' nagyvezírnek ötvenezer aranyat igért, ha Erdély' fejdelmévé teszik. Panaszkodott, hogy a' bécsi udvar nem gondol vele 's hogy e' miatt a' portához fordult; de Konstantinápolyban most nem hittek neki.

42 b) Bethlen F. VI. 234. 's kk. ll.

ember körül sereglett, ki magáról azt hirdette, hogy Isten őt Magyarországnak a' török járom alóli felmentésére meghívta, 's kinek több ezer jámbor hitelt adott, mert Karácson a' lópatkót ketté törte újaival, az ekevasat nyíllal átlyukasztotta. Embereivel Debreczen' környéken ütött tábort, 's 1570. tavaszszal hatszáz hivét a' bala-szent-miklósi erősség ellen küldötte. Hadi szereik a' hitben állottak, hogy közeledésökre összeomlanak a' falak, 's az ég' tüze megemészti az erősséget. De a' szolnoki bég' emberei kardélre hányták a' jámborokat; 's Karácson most igéretet tett híveinek, hogy személyesen indúl velök Szolnok ellen, mihelyest Debreczen' polgárai őt a' szükséges eleséggel ellátják. A' polgárok restellették élésházaikat e' czélra megnyitni; és Karácson választott híveivel köztök termett, hogy bírájokat felköttesse. Debreczen' lakosai kardot fogtak ellene, párthíveit kiverték a' városból, őtmagát lenyakaztatták. Czimborája, Szőcs László, midőn a' tábor' maradványaival boszút volt állandó a' városon, Báthory Miklós által megveretett; a' had elszéledt. [43])

Horvátországban és Szlavoniában 1573. elején a' pórok földesuraik, névszerint Tahy Ferencz ellen fordultak; a' bán', Szlúny-Frangepan Ferencz' halála, 's társának e' méltóságban, Draskovics György zágrábi püspöknek helytelen eljárása, ki a' rendek' gyülésében szigorú büntetést szabott a' panaszaival Maximiliánhoz folyamodott jobbágyságra, ezt nyilvános lázadásra birták. A' vezér, Gubecz Máté, karánt és krajni pórok által is kisértetve Dózsa' módjára pusztított, gyilkolt, gyujtogatott a' Száva és Kulpa között; 's midőn a' nemesség és Károly főherczeg' hadnagyai elvégre erőt vettek rajtok, Gubecz Zágrábban Dózsa' halálát szenvedte, 's a' lázadott pórok' falvaik felperzseltettek. [44]) A' sziget-

43) Forgács, XX. 617. l. Bethlen F. V. 179. 's kk. ll.
44) Istvánffy, XXIV. Katona, XXV. k. 423. l.

vári basa, felhasználva e' mozgalmakat, Kanisa' városát éjtszakának idején kifosztotta és felgyújtotta; a' várnagy, Alapy Gáspár, visszatorlás nélkül hagyta a' merényletet, nem saját hibájából, úgy látszik, mert röviddel utóbb Draskovics' társává neveztetett a' bánságban. — Kanisa' megszállása februárius' 3. án történt; martiusban 's aprilisban Vráncsics Antal, királyi helytartó, a' budai beglerbég' 's az esztergomi basa' rabló járatait bejelentette a' királynak. Röviddel utóbb — július' 21. én — midőn felső Magyarország' számára Eperjesen törvényt szolgáltatna, meghalálozott a' nagytudományu főpap, Forgács Ferenczczel, a' váradi püspökkel, korának 's a' magyar hazának jeles történetirója; — halála után huszonhárom évig betöltetlenül maradt Esztergom' érseki széke, mellynek jövedelmei eleddig is részben az Esztergom' bukása óta jelentékenynyé vált Érsekujvár' erősítésére és fentartására fordíttattak.

1574.] Rudolf és Erneszt főherczegek 1574. februárius' 10. én Pozsonyban, atyjok helyett megnyitották az országgyülést. A' rendek kétkét forintot ajánlottak fel a' folyó évre, kettőt a' jövőre, segélypénzül; 's egyéb tekintetben is intézkedtek az ország' oltalmáról, [45]) mellyet a' jelen évben bántatlanúl hagytak a' törökök. Szelím december' 12. én meghalálozott. Alatta süllyedésnek indult az ozmán birodalom, 's a' süllyedés még gyorsabban történik, ha a' nagyvezír, Szokoli Mohamed, nem tartja fel bukásában, 's ha a' magyarnak háromfelé szakadt hazája egykori súlyával bír. — Szelím' halála előtt röviddel nyolcz további évre meghosszabbítatott a' fegyverszünet.

Békesy, a' kassai főkapitány Rueber János 's a' környék' nemessége által támogatva, júniusban nagyszámu lo-

---

45) Corpus juris hung. I. k. A' végvárak' körüli munkanapot tíz dénárral válthatta meg a' porta.

vassággal Déesre érkezett; a' székelység, szabaditékainak megerősitését várva tőle, zászlai alá gyülekezett. Szokoli is reményt nyújtott néki, hogy részéről nem háborgattatik a' vajdaságban, ha önn ereje által, nem Maximilián' segédével erőt vesz Báthoryn; de ez, engedvén a' szükségnek, az évenkinti adónak tízezer aranyról tizenötre szöktetése által a' porta' kegyét ujból megnyerte magának, [46 a]) 's a' budai, lippai és temesvári basáktól segédhadakat vett. Szent-Pálnál, a' Maros' jobb partján, július' 10. én Békesy véres csatában megveretett, mellyből a' bethleni várba 's innen Szatmárra menekült. Testvére Gábor, 's még nehány főbb hivei, köztök Csáky Pál, Telegdy Mihály, Radák László, Alardy Ferencz, Kendy Gábor és Farkas, Miske Endre, Károlyi László szintén megmenekültek; de a' kolosvári országgyülés halált mondott a' szökevényekre, 's halált a' főbb foglyokra. Vesselényi Miklós itélőmester sírva, zokogva olvasta fel a' szigorú végzést, és augusztus' 8. án Kabos Farkas, Bogáty Gáspár, Pókay János, Barcsay Miklós, Csanády János, Ősy Miklós és Csány Miklós lefejeztettek; a' székelyek közül harmincznégynek orrát, füleit levagdalták a' vesztőtéren, más harmincznégy Szamosfalván felakasztatott, — tanuságos például, mint a' fejdelem' emberei a' bitófánál meghirdették, „hogy a' székelyek veszendőbe ment szabaditékaikat nem lázadás, hanem hű engedelmesség által fogják visszanyerhetni.“ [46 b])

E' közben Maximilián' követei Rym Károly és Ungnad Dávid Konstantinápolyban általadták az évenkinti ajándékokat. Szelim' halála óta ismét féktelenül garázdálkodtak a' basák;

---

46 a) Békesy' követei ekkor Antalffy Imre és Tinódy Sándor volak, Báthoryéi Egrud Péter és Kendy Sándor. Sokáig kétséges volt, kit fog pártfogolni a' porta. l. Gerlach, Tagebuch, Frankfurt, 1674. 135, 143. ll.

46 b) Bethlen Farkas, VI. 270 's kk. ll.

a' budai, júliusban Kékkőt, Divényt és Somoskőt, Balassa János' nógrádi erősségeit megvette; a' bosniai, Horvátországot pusztította, és september' 21. én Hrasztovicza és Vinodol között Auersberg Herbart krajni főkapitányt megverte és megölte. Buczin, Czazina, Staczicza és Zrín török kézbe estek, 's Balassa' váraival egyetemben a' töröké maradtak akkor is, midőn Szelim' utódától, III. Muradtól utasitás érkezett budai helytartójához a' november' 22. én ujból megerősített fegyvernyugvás' megtartása iránt. [47])

Valoisi Henrik lengyel király, testvérének, IX. Károlynak halála után Francziaország' koronáját örökölte. A' lengyel rendek őt 1575. május' 26. án a' királyi széktől elejtettnek nyilvánitották, mert késett országukba visszatérni. Maximilián, kinek legidősb fia Rudolf, october' 27. én római királylyá választatott, saját maga', vagy ha a' rendeknek úgy tetszenék, valamellyik fia' számára kereste a' lengyel koronát, 's e' czélból Cobenzel Jánost és Dudics Endrét, tíz évvel azelőtt pécsi püspököt, most két fiu' és egy leány' atyját, 's második házasságban Tarnowski grófné' férjét, követekül küldte Krakóba. Báthory István, kit a' lengyel rendek közül többen felhivtak, ügyekeznék magát fejdelmökké választatni, Blandrata Györgyöt, a' szükségesnek látszott pénzöszlettel még az ősz' elején útnak indította; [48]) 's midőn törekvésének süker igérkezett, Berzeviczy Márton alkanczellár, és Kendy Sándor, szintén Krakóba érkeztek a' vajda' képében. Murad is Báthoryt ajánlván a' választó gyülésnek, december' 12. én a' gneseni érsek 's a' senatorok, a' főurak' nagyobb része, való igaz, Maximilián mellett nyilatkoztak, de az öszves

---

47) Istvánffy, XXV. Megiser, Annal. Carinthiae, 1590. l. Wagner, Anal. Scepus. II. r. 62. l. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, IV. k. 21. l.

48) Pray, Epist. Proc. III. k. 195 's kk. ll. Bethlen F. VI. 390 's kk. ll.

nemesség két nappal később királyul Báthoryt választotta, miután ez követei által készségét bejelentette, Zsigmond Auguszt' növérével, az ötven éves Jagyell Annával házasságra lépni. Maximilián a' szatmári kapitányt, Teuffenbachot Báthoryhoz küldötte, intéssel: ovakodnék a' korona' elfogadásától, melylyel őt Krakóból a' pártos nemesség, ellenére a' senátusnak megkinálta; jutalmul Szatmárt és Nagybányát nyeri, ha lemond igényéröl. De Báthory válaszul adá: hogy lemondania annyi volna, mint önmagát méltatlanná nyilvánítani azon királyi székre, mellyre a' rendek' többsége által emeltetett, 's mellyet meg fog védeni, — erőhatalommal ha kell, — mindenki ellen.

A' december' 13. án Pozsonyban összegyülekezett magyar rendek, kik ez alkalommal két évre kétkét forintot ajánlottak fel segélypénzül mindenik porta után, [49]) Laski Albertet, Maximilián' buzgó párthivét Lengyelországban, 's jelennen követét azon felekezetnek, melly őt királyul kikiáltotta, — jutalmul a' magyar nemesség' jogaival megajándékozták. A' feltételek, mellyek alatt Laski és társai Maximiliánt Lengyelországba meghívták, részben el nem fogadhatóknak látszottak; 's midőn a' király elvégre 1576. martius' 23. án, [1576. a' választási alkupontok' önkényes módosítása után, készséget vallott a' korona' elvállalására, Báthory' választását az Andrzejowban tartott országgyülés már megerősítette volt. A' vajda utódául Kristóf testvérét, eddig nagyváradi főkapitányt fogadtatta az erdélyi rendek által, de saját magának fenntartva a' főhatalmat, 's a' közjövedelmek' részét. Május'

49) Porta és jobbágy-házhely ekkor már megszüntek egyjelentésüeklenni. A' folytonos háborúk, rablások, zsarlások olly feneketlen nyomorusságba ejtették a' jobbágyságot, hogy rovás' alkalmával egy portához több egész házhely számítatott. Istvánffynál olvassuk: „una porta ordinarie continet decem patres familias," 's hogy a' rovók' önkényének határ szabassék „ 1609. ben törvénybe ment, hogy négy egész házhely, azaz: négy egész jobbágytelek vagy tizenkét zsellérház = egy porta.

1. én Karnkowski Szaniszló vladiszlávi püspök által Krakóban megkoronáztatott; május' 2. án Jagyell Annát az oltár elébe vezette. Maximilián Regensburgban segédet szorgalmazott a' német rendeknél mind a' törökök ellen, kik Kanisa' környékén tizenhét falut felgyujtottak, [50]) mind igényeinek Báthory elleni oltalmára, midőn october' 12. én életének ötvenedik évében meghalálozott.

Hajlama a' vallási reformatio iránt, mellyet politikai tekintetek utóbb mérsékeltek, de soha el nem nyomhattak, 's azon körülmény, hogy Schwendi Lázár és utóda a' főkapitányságban, Rueber János, az új tan' buzgó párthivei voltanak, tért nyitottak a' protestantismus' nagyobb és nagyobb terjedésének. A' tarczali és tordai zsinatok még Ferdinánd' végéveiben egységet hoztak a' magyar és erdélyországi reformatusok' működésébe, a' Beza által szerkesztett genfi vallástételt vévén be mindketten. Perényi Gábor azon volt ugyan egész erélylyel, hogy roppant urodalmaiban 's a' gondjaira bízott megyékben az ágostai hitvallás' elveit hirdessék a' lelkészek; de a' nagy befolyásu Debreczen 's kivált a' város' hatalmas hitszónoka, Juhász Péter, e' törekvést ellensúlyozták. Az 1567. februárius' 24. én Debreczenben megnyilt zsinaton hozott végzések e' napig symbolicus könyvül szolgálnak a' magyar ajku reformátusoknak; Juhász Péter ez alkalommal azonképen mint a' három évvel utóbb tartott csengeri zsinatban erősen buzgólkodott a' socinianismus' tanai ellen, mellyeket János Zsigmond' védő szárnyai alatt kivált Blandrata György és Dávid Ferencz hirdettek volt. [51])

---

50) Hurter, Gesch. K. Ferd. II. und seiner Eltern, IV. k. 352. l.

51) Budai Ésaiás, Magyarország' historiája, II. k. 131 's kk. ll.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

1576 — 1619.

Rudolf, 1576—1608.
II. Mátyás, 1608—1619.

I.

Maximilián' utóda Rudolf, neveltetését Spanyolországban, II. Fülep' udvarában nyerte. Érzékiség és tétlenség közt ingadozó jelleme itt több-több redőt vett, mellyekben vakbuzgóság, önkény, bizalmatlanság környezete és saját rokonai iránt, korán fészkelték be magokat; 's e' bizalmatlanság az utóbbiak iránt, a' gyanu, hogy a' főhatalom után törekesznek, annál nagyobbá, annál alaposabbá vált, mennél tetemesebb befolyást nyitott nékik házának és országainak kormányára azáltal, hogy a' prágai királyi várba, a' közügyek 's az emberek elől kórságos ovatossággal visszavonulva, idejének nagyobb részét alchymiai 's astrologiai kutatásokkal, mindennemü ritkaságok' gyüjtésével, maczákkal, lovakkal, virágokkal, zenével töltötte.

Maximilián Regensburgból parancsot küldött hadainak Mármarosba inditására, honnan Báthory István ellen mind Erdélyben mind lengyel földön működhessenek; Rudolf, atyjának halála után nyomban visszavette a' parancsot, alkalmat nyújtva Báthorynak, befejezni mit máris szerencsésen kezdett, — a' lengyel rendek' ellenséges részének magához hóditását. — A' porta 1576. december' 25. én Rudolffal is nyolcz egymást követő évre megújitotta a' fegyverszünetet; de a' rablások Magyarországon folyton folytak a' szegedi, szolnoki, esztergomi, tolnai, koppányi, pécsi, szigeti 's a' t. bégek' részéről. Ferhád basa Bosniából rablóhadait 1577. martiusban Horvátországra és Szlavoniára küldötte; száz- 1577.] ötvenkét helység elpusztítatott, lindvai Bánffy Pál sétalovaglásközben megöletett. [1]) — A' rendek bizodalommal vár-

1) Hurter, Geschichte Ferd. II. und seiner Eltern, I. k. 302. l. IV. k. 352. l. Hammer, IV. k. 29, 613. ll.

ták, hogy az új fejdelem nyomban a' királyi székre lépése után országgyülést tartand; de Rudolf majdnem egy évig késett, 's midőn elvégre september' 2. án Pozsonyba hívta a' hazafiakat, hogy velök a' közügyekről, a' közoltalomról tanakodhassék, nem october' 15. én, mint a' meghívó levél 1578.] hirdeté vala, hanem jóval később, 1578. februárius' 2. án nyílt meg az országgyülés, — a' felső részekben pusztított mirígy vettetvén a' halasztás' okául. [2])

Az országgyülést 1577. augusztusban és septemberben udvari tanácskozmány előzte meg a' magyar, szlavoniai és horvát végek' oltalma iránt, mellyre magyar urak is voltak hivatalosok. [3]) Röviddel e' tanácskozmány után, az 1578. diki év' elején Stíria', Karántföld', Krajn' és Görcz' rendei murabrucki gyülésökben, a' horvát végek' oltalmi költségeinek tetemes részét magokra vállalták, mi Horvátországnak a' greczi hadi-tanácstól függését vonta volt maga után. A' pozsonyi országgyülés a' horvát végeket Károly főherczegnek 's általa a' stájer kormánynak alárendelte, kikötvén mégis, hogy a' teendők iránt eleve Horvátország' bánjával tanácskozzék, a' tartomány' polgári kormányába ne avatkozzék és jogait tiszteletben tartsa. Alapy Gáspár, ez intézkedés' következésében, úgy látszik, leköszönt méltóságáról, 's Ungnad Kristóf, egri várnagy neveztetett utódává a' bánságban. A' szlavoniai végek' 's a' szorosabb értelemben vett magyar hadi ügyek' kormánya Erneszt főherczegre bízatott, olly kötelezettséggel hogy magyar tanácsosok' meghallgatásával járjon el benne; pénzsegélyül két évre kétkét forint ajánltatott fel a' rendek által. [4])

---

2) Kovachich, Vest. Comit. 712. l. Ugyanaz, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 266. l.

3) Hurter, I. k. 311. l.

4) Corpus juris hung. I. k. 557. l. Istvánffy, XXV. Hurter, I. k. 319. l.

A' mura-brucki tanácskozmány ezerháromszáz haramiát (hajdút), ötszáz huszárt, háromszáz vadászt és háromszázhúsz labanczot rendelt a' horvát végek' — Likka, Otosacz, Ogulin, Szluin, Kőrösudvarhely, Szent-György 's a' t. — oltalmára, és Zríny Miklóstól, a' szigeti hős' ifjabbik fiától Dubováczot, a' Dobrának és Mresniczának a' Kulpába szakadásánál megvásárolván, július' 13. án Károlyvár' építéséhez fogott. Az 1579. diki nyáron Khevenhüller György karánt főkapitány, 's vele és alatta a' bán Ungnad Kristóf több kisebb erősséget, köztök Czezint, Ostrosaczot és Zrínt viszszafoglalták, — nehány napra csak, mert Ferhád' közeledésének hirére visszavonultak, 's az erősségekbe vetett parányi őrségek megfutamodtak. Batthyány Boldizsár, Ferencznek unokaöcscse és örököse, Zríny György, Nádasdy Ferencz, 's velök Kilmann Endre kanisai várnagy, a' bajcsai erősség' épitését, Kanisán alól egy órányira, a' szigeti bég' hadainak megveretése után, szerencsésen befejezték. [5])

Rudolf ekkor már Prágában ült, hová még 1577. ben az ország' koronáját is szállíttatta; [6]) a' magyar ügyek Erneszt főherczegre bízattak, ki az 1580. ki év' elején a' [1580. Pozsonyba hívott rendektől újabb pénzsegélyt szorgalmazott. A' nemesség az ország' szabadságain ejtett csorbákat, az annyi évek óta orvoslatlanul maradt sérelmeket, a' külföldi tisztviselők' hatalmaskodásait indulatos elkeseredéssel újra és újra bepanaszolta, 's lajstromba fűzve, Prágába küldötte. Rudolf' válasza kitérő volt; az újabb felterjesztésekre leérkezett újabb válaszok csak ismétlései az elsőnek; Erneszt főherczeg a' királyi leiratok' tartalmához ragaszkodott; a' rendek felhagy-

---

5) Istvánffy, XXV. Megiser, Annales Carinth. 1604. l.

6) Podhradczky József, az 1842. diki Tudománytár VI. füzetében, 370. l.

ván a' királyi előterjesztések' tárgyallásával, 's megtagadván a' kivánt pénzsegély' felajánlását, eloszlottak. 7 a)

E' közben, daczára a' fegyverszünetnek, Rudolf' hadnagyai 's a' török basák között szünet nélkül folyt a' kisebb háború. Czobor Márton, Révay Ferencz és Speciacasa Ferdinánd, amazok győri várnagyok, ez veszprémi parancsnok, Zsámbéknál a' budai őrség' egyik rabló csapatát, — Rácz István és Borbély Endre egri várnagyok Nádudvarnál a' szolnoki béget, — Batthyány Boldizsár, Nádasdy Ferencz és Zríny György Gorbonoknál a' posegai basát megverték; az utóbbik halva maradt a' gorbonoki mezőn. 7 b) — Erdély békének örvendhetett. Békesy Gáspár, Maximilián' halála után tanácsosnak látta, Báthory Istvánnal kiengesztelődni, kinek egyik hadnagya volt a' moszkvai nagyfejdelemmel viselt háborúban; Báthory Kristóf a' tartományt 's a' részeket bölcs mérséklettel kormányozta. Az általa és István bátyja által egyiránt pártolt jesuitáknak Erdélybe szállitása, fiának, a' kilencz éves Zsigmondnak jesuiták általi neveltetése, zivataros fejleményü lépések voltak. Halála' előérzetében Zsig-
1581.] mondot 1581. aprilisban a' Kolosvárra hivott rendek által utódául · választatta; május' 27. én elhúnyt. 8) A' gyermek fejdelem' nevében gyámjai Csáky Dénes 's anyai nagybátyja Bocskay István, és velök még tizenkét tanácsos vitték a' kormányt; két évvel utóbb, a' lengyel király' rendeletéből az országlásban Bocskay mellett Kendy Sándor, Sombory László és Kovacsóczy Farkas jártak el. A' szultán Zsigmondot Markházy Pál' cselszövényei' daczára, ki Erdélyt magának kérte volt, 9 a) megerősitette a' fejdelemségben; Rudolf el-

---

7 a) Istvánffy, XXV. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 112. l.

7 b) Istvánffy, XXV.

8) Bethlen F. VI. 430 's kk. ll.

9 a) Markházy hajnácskői várnagy volt, 's a' gondjaira bizott erös-

halasztotta a' nyilatkozást. A' király' viszonya a' portával, mióta Szokoli Mohamedet 1579. ben egy bosnyák nemesnek gyilka megölte, 's kivált mióta Szinán basának jutott a' nagyvezírség, még gonoszabbá vált; követei Sinzendorf és Preiner, 's az 1581. május' 14. én ajándékokkal Konstantinápolyba érkezett honti főispán Nyáry István csekély befolyással voltak a' dívánra.

Márton' napján ismét országgyülés volt Pozsonyban, melly 1582. februárius' 19. ig elhuzódott, 's mellyre uj év [1582. után Rudolf is leérkezett. A' király' személyes jelenléte féken tartotta az indulatokat; de a' rendek feliratukban sérelmeiknek elsőséget adtak a' királyi előterjesztések felett; amazok' orvoslásaiglan vonakodtak felajánlani a' szokásos pénzsegélyt, a' rovást. Hosszas viták után az egyházi 's világi urak elvégre kezességet vállaltak Rudolfért, hogy a' közelebb tartandó országgyülésen okvetlenül elintéztetnek a' panaszpontok; 's most minden porta után két forint' szedése ment végzésbe. A' nádori-szék betöltetlenül maradt; nádorhelyettessé törvényes tárgyakban Istvánffy Miklós, az ország' nagynevü történetirója, ifjuságában Zríny Miklós' hadi növendéke, majd Oláh, esztergomi érsek' titoknoka 's 1578. óta királyi tanácsos választatott. [9 b])

Az igért országgyülés, melly a' sérelmek' elintézésével foglalkodjék, december' 28. án 1583. martius' 1. ére együvé [1583. hivatott. Rudolf' terve mint lehessen a' sérelem-halmazt lassankint, egyenkint eloszlatni, köz visszatetszésre talált. A' rendek nyomban tettleges és rendszeres orvoslást köve-

ségnek török kézre juttatása után Erdélybe szökött, hol Nizoczki Szaniszló', Izabella királyné' néhai kedvenczének özvegyével házasságra lépett, és Báthory Kristóf' udvarában otthonossá lett. Neje rövid idő múlva elvált a' rakonczátlan embertöl, ki most szerencsét keresni Konstantinápolyba indult.

9 b) Corpus juris hung. I. k. 563. l. Istvánffy, XXV. Horváth Mihály, III. k. 113. l.

teltek. A' mi taval történt, az történt most is a' szenvedelmek' lecsillapitására; Draskovics György kalocsai érsek és Radeczky István egri püspök szavokat adták, hogy a' király az országgyülés' kivánságait teljesíteni fogja. A' hozott végzések háromra szorítkoztak; a' rendek két évre kétkét forintot ajánlottak fel mindenik porta után, olly feltétel alatt, hogy a' király ez időközben helyrehozza az alkotmányon ejtett csorbákat, máskülönben sem pénzsegélyt nem ajánlanak fel neki azontúl, sem az általa kihirdetni fogott országgyüléseken nem jelennek meg. Rudolf a' hozott törvényczikkelyek' megerösitésekor a' rendek' e' nyilatkozatát feleslegesnek mondván, értésökre adta, hogy többet, egyebet várt tőlök; neheztelésében ismét Prágába vonult, 's négy évnél tovább nem tartott országgyülést. [10]) A' rendek' kivánságához képest történt, hogy azontúl a' kanczelláron kívül mindig kétkét magyar tanácsos mulatozott a' király' személye körül. — Ez időbe esik a' Gergely pápa által megjavított új naptárnak behozatala, mind a' mellett hogy a' protestans hazafiak, mert a' római curiától indult ki a' reform, azt vallási vakbuzgóságból sokáig ellenezték; [11]) — és szintekkor vettetett alapja a' „magyar törvénytár" czímü gyüjteménynek: Mossóczy Zakárias nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspökök az Ilosvay István egyi nagyprépost által, igaz hogy hézagosan összegyüjtött országos végzeményeket sajtó alá bocsátották.

Rudolf és Murad között 1583. január' 11. én ismét nyolcz évre megujítatott a' fegyverszünet, de a' török bégek
1584.] 1584. ben a' horvát földön azonkép mint Veszprémben,

---

10) Corpus juris hung. I. k. 566. l. Istvánffy, XXV.

11) Pray, hist. reg. Hung. III. k. 195. l. Országos befogadása 1587. re esik, a' rendek' némi ovásával: „Se illud (calendarium) nullius alterius quam Suae Majestatis (azaz: non pontificis) auctoritate admittere." V. ö. Wagner, Anal. Scepus. I. r. 30. l.

Gömörben, Nógrádban dúltak, raboltak fék nélkül; 's Rudolf mind a' mellett tanácsosnak látta, őszszel Lichtenstein Henrik által a' tiszteletdíjt, az ajándékokat Konstantinápolyba küldeni. Egy évvel később, hasonló járatban Hofmann János, stájer főudvarmester tisztelkedett a' portánál. [12]) — Erdélyt pártviszályok fenyegették; 's Báthory István a' három nemzet' képviselőinek, Abafy István', Kornis Farkas' és Schüler Lukács' kérelmére eltörölvén a' többfejü közigazgatást 1585. [1585. aprilisban Géczy János nagyváradi főkapitányt Erdély' kormányzójává nevezte. [13]) A' következett évben Báthory [1586. István december' 13. án meghalálozott; Lengyelország' legjelesebb fejdelmeinek egyike húnyt el benne.

A' lengyel rendek választó gyülésökben ismét kétfelé mentek; az egyik, a' nagyobbik felekezet Zsigmondot, János sved király' fiát, nőágon a' Jagyellek' utódát kinálta meg a' koronával; a' másik felekezet Maximilián főherczeget, Rudolf' öcscsét hívta meg királyul. 'S Maximilián csakugyan, 1587. octoberben hadaival Krakót körűlfogta, melly ekkor [1587. már a' sved királyfinak hódolt. A' lengyel rendek felhivást küldtek a' november' 1. én Pozsonyban megnyilt országgyűléshez, tagadná meg a' korábbi szerződések' értelmében segédét Maximilián főherczegtől, ki magát, jogczím nélkül, fejdelmül akarja erőszakolni a' lengyel nemzetre; 's az országgyűlés válaszában kinyilatkoztatta: hogy nem szándéka a' régi jó szomszédság' kötelékeit felbontani, 's hogy a' főherczeg még nem kivánt segédet a' magyaroktól, de a' két nemzet közötti barátságos viszony meg fogna szilárdulni, ha Maximilián közakarattal lengyel királyul választatnék.

A' gyülés Erneszt főherczeg' vezérlete alatt folyt le; Rudolf a' németbirodalom' ügyeivel mentegetődzött, mellyek

---

12) Bethlen F. VI. 461. l.

13) Hammer, IV. k. 145. l.

személyes megjelenését tiltják. A' rendek 1582. és 1583. diki követeléseik' haladék nélküli teljesitését ujból sürgették, 's egy úttal végzést hoztak: hogy a' magyar kormánytanács alkotmányos befolyását visszanyerje, 's egymaga járjon el a' tőle függő hatóságok' közbenjövetelével az ország' minden ügyeiben. E' végre évnegyedenkint üléseket tartson, 's névszerint a' magyar kamara' függetlenségére is ügyeljen fel. A' szükséges adatok' beszerzésére biztosok választattak, névszerint a' Dráva és Duna közötti országrészben: Nádasdy Ferencz, Pálffy Miklós, Megyery Imre és Pethő Kristóf; a' Dunától Liptóig 's a' bányavárosokban: Batthyány Boldizsár, Illésházy István, Eszterházy Ferencz, Juszt Endre; az ország' keletéjszaki részében Galiczia és Erdély felé: Forgács Simon, Révay Ferencz, Szokoly Miklós, Rákóczy Zsigmond. Az országgyülés számos bajnak alapos orvoslását remélve e' rendszabálytól, — melly Istvánffy szerint magok a' magyar tanácsosok' léhasága miatt foganat nélkül maradt, — az 1588. diki évre minden porta után két forintot ajánlott fel segélypénzül, 's azonfelül negyven dénárt Erneszt főherczegnek tiszteletdíjul, tíz dénárt a' biztosok' számára. [14]) A' nádori szék, ellenére a' rendek' kivánságának üresen hagyatott, királyi helytartóvá Fejérkövy István, nyitrai püspök választat-
1588.] ván. — Midőn az országgyülés 1588. januárius' 28. án eloszlott, Maximilián főherczeg Krakónál és Bicsinnél, a' szilez határszélen megveretve, már foglya volt versenytársának. E' háborúban is, mint annyi egyébben e' korból, magyar magyar ellen küzdött. Prepostváry Bálint, Andrásy Péter, Melith Pál Abaújból, Zemplénből, Gömörből magyar zsoldosokat vittek Maximilián' zászlai alá; Géczy János, Erdély' kormányzója, válogatott hadakkal a' sved királyfit támogatta.

---

14) Corpus juris hung. I. k. 567.

Midön Maximilián és hívei magokat és Bicsint megadták, feltételül szabatott, hogy a' főherczeg fogoly marad, míg Rudolffal és országaival béke fogott köttetni. 'S mind e' mellett csak lassan haladott elő a' békeügy; — Rudolfot és belső tanácsát e' vonás is jellemzi. Végre, 1589. [1589. martius' 9. én, a' szentszéknek is közbenvetésére, Beuthenben Szilezia' határszélén a' békebiztosok, köztök Magyarország' részéről Heresinczy Péter kanczellár és győri püspök 's Istvánffy Miklós nádorhelyettes, következő pontokban egyeztek meg: Maximilián lemond minden igényeiről a' lengyel koronára; sem ő sem családja nem fogják ezentúl Lengyelországot bármi okon háborgatni, 's a' rendeket királyválasztási joguk' szabad gyakorlatában akadályozni; Lublyó 's a' hozzá tartozó helységek, mellyeket Prepostváry még 1587. ben Maximilián' számára elfoglalt, július' 21. én visszaadatnak a' lengyel koronának. — Az ekkép kötött szerződés' szentültartását Rudolf császár, Zsigmond lengyel király, Maximilián főherczeg, Lengyel-és Magyarország', úgy az ausztriai örökös tartományok' rendei, esküvel fogadják, — Rudolf lengyel, Zsigmond császári követ' jelenlétében.

Zsigmond május' 21. én, Rudolf július' 10. én letették az esküt; az ausztriai, a' cseh, a' morva, a' szilez, a' lausitzi rendek szintén hittel kötelezték magokat a' szerződés' megtartására; de a' magyar rendek megtagadták hozzájárulásokat; mert általa Lengyelország' igényei Galicziára 's a' tizenhárom szepesi városra jogosoknak fogtak volna ismertetni. Heresinczy és Istvánffy, való igaz, „Magyarország' jogainak fentartásával" kivánták az alkupontokat értetni, mind e' mellett éles megrovást szenvedtek a' rendektől, hogy ezen záradéknak az oklevélbe iktatását nem követelték. Maximilián sem tette le a' tőle kivánt esküt; midön negyvenezer tallér váltságdíj' lefizetése után september' 14. én szabadon bocsátatott, 's Beuthenbe kisértetett, hol mint a'

császár' földén, a' szerződés' pontjainak szentül tartását külső kényszerítés nélkül fogadhassa, az elébe jött császári dandárral száraz bucsu után tovább lovagolt. [15])

II.

Rudolf évről évre fizette a' portának a' béke-adót, 's Magyarországon basák és hadnagyok évről évre, igaz, hogy minden terv nélkül folytatták a' haborúskodást. 1586. őszszel Hasszán szigeti bég a' Muraközt Csáktornyáig pusztította; Erdődy bán, hogy a' kölcsönt visszaadja, december' 10. én Ivanicsnál Szlavoniában egy török dandárt vezérestül kardélre hányt; Horvátországból Erneszt főherczegnek karácsoni ajándékul a' zvorniki bég' fejét küldték be. 1587. februáriusban Nádasdy Ferencz Koppányt, Somogyban felgyújtotta, a' béget, Redsebet, hatszázad magával elfogta. Pálffy Miklós komáromi parancsnok, ki a' mult évben Izsákot, a' székesfehérvári basát, Szőnynél megverte, 's kit heve most Érdig vitt, szerencsétlenebbül járt; a' budai, pesti, zsámbéki törökök erőt vettek rajta, hadait megszalasztották, 's diadalok' jeléül nehány százat Konstantinápolyba küldöttek. Zríny György, Nádasdy Ferencz, Batthyány Boldizsár augusztus' végén boszút állottak e' csapásért. Sesuvar, előbb szolnoki most szigetvári béget, midőn a' pécsi és mohácsi basák' társaságában nyolczezer emberrel Kanisa' 1590. környékét pusztította, Katzorlak és Sziget között megverték, kétezer emberét megölték, ezerötszázat, köztök Mahmud, pécsi basát, 's Hasszánt, Redsebnek a' koppányi várnagyságban utódát elfogták. Tizenkilencz zászló, ezerszáz paripa, legszebb része volt a' zsákmánynak.

---

15) Dogiel, Cod. diplom. Pol. I. k. 231. 's kk. ll. Istvánffy, XXVI.

Szokoli Mohamed budai basa, a' nagyvezír' öcscse 's a' porta' magyarországi helytartóinak sorában a' legjelesebbik, Budán iskolák', fürdők', mecsetek' építője, Murad' parancsából még 1578. ban meggyilkoltatott. Harmadik utóda, Szinán basa, midőn Abaújban is behajtaná az adót, ellenszegülésre talált; hadnagyai tizenkétezered magokkal 1588. october' [1588. 8. án Rákóczy Zsigmond egri, Serényi Mihály kassai, Szécsy Tamás szendrői várnagyok', 's Homonnay István zempléni főispán' kétezer magyar és ötszáz német fegyvereseik által Szikszónál rútul megverettek. Valamennyi ágyúik és zászlaik elszedettek; kétezer török halott 's majdnem négyszáz fogoly hirdette a' véres diadalt, de hirdette négyszáz magyar' és kétszáz német' halála is. [16]) — Öt hét mulva Rudolf' magyar hadnagyai a' gesztesi erősséget — Pápa és Székesfehérvár között — is elfoglalták, 's ezen két rendbeli esemény, úgy a' többszörös tilalmak' daczára Bory Mihály bakabányai hadnagy és Ibrahim palánkai őrtiszt között tartatni szándéklott, de a' magyar vitézek' kicsapongásai' következésében dugába dült bajvívás, ollyatén események voltak, mellyekben a' fegyverszünet' megannyi bontását látta a' porta. Rudolf' parancsából Gesztes visszaadatott a' töröknek, az adó pontosan Konstantinápolyba küldetett, 's három fogoly bég szabadon bocsátatott. [17]) Ez úton sükerült Petz Bertalannak, a' fegyverszünetet 1592. től kezdve nyolcz további évre meghosszabbítani, kiköttetvén: hogy a' jövő évben a' szabott adón kivül fényes követség által még egyéb ajándékok is Konstantinápolyba küldetnek. A' követség, mind a' mellett, hogy Hasszán bosniai basa a' Zengh' környékén tanyázott uszkokok' rablásait megtorlandó, Horvátországot pusztította, hogy a' szigeti bég Kiskomáromot bevette, és Sziszeket [1591.

16) Istvánffy, XXVI. 585. l. Wagner, Anal. Scep. II. r. 62. l.

17) Rudolphi epistolae, Bécs, 1772, 20, 202 's kk. ll. Hammer, IV. k. 213. l.

orstromlotta, [18]) meghozá az adót, az ajándékokat szultán-
1592.] nak, basáknak. — A' következett évben Hasszán bosniai basa Horvátországban Hrastoviczát, Górát és Bihácsot kezébe ejtette, és szintén megszegésével a' fegyverszünetnek Petriniát, a' hasonnevü folyónak a' Kulpába szakadásánál épitette. Sziszeket a' várnagy Migazzi Miklós szerencsésen megvédette ellene; Erdődy bán' horvát és német hadai július' 19. én Bresztnél tetemes veszteséget szenvedtek. Nádasdy Ferencz segédére sietett Horvátországnak, de septemberben ő is megveretett, 's a' szerencsétlen ütközet berekesztette az 1592. diki hadviselést, melly a' fegyverszünet' hazug voltáról újabb tanuságot tett. [19])

A' dolgok' ez állásában, midőn a' török dühnek megtörésére mind a' német birodalomban mind Magyarországon naponkint több ízben, harangszó imádságra intette a' híve-
1593.] ket, [20]) 1593. januárius' 25. én Pozsonyban együvé gyűltek a' rendek. Rudolf nem volt jelen. „Az öszves keresztyén világ' sokféle és súlyos ügyei — irá meghivó levelében a' rendeknek — úgy kivánják, hogy a' német birodalom' gyüléséhez készüljünk;“ 's ez okon testvéröcscsét, Mátyás főherczeget, küldé helyetteséül Pozsonyba. Felső Magyarország' rendei két évvel azelőtt külön küldöttség által kérték a' királyt, rakjon valahára gátot a' külföldi hadnagyok' kicsapongásainak, nyújtson írt a' nemzetnek annyi országgyülésen leleplezett sebeire; [21]) — az e' végre szükségeseknek látszott intézkedések elmaradtak, 's midőn a' jelen királyi előterjesztések is csak az adóról és rokon ügyekről tettek szót,

18) Istvánffy, XXVII. 597. l. Kovachich, Script. rer. hung. minores, I. k. 203. l.

19) Istvánffy, XXVI. 595. l. Kerchelich, hist. eccl. Zagrab. 283. l. Kovachich, Script. min. II. k. 242. l. Hammer, IV. k. 216. l.

20) Hammer, IV. k. 217. l.

21) Katona, XXVI. k. 541. l.

nagy volt az ingerültség a' nemesség' soraiban kormány és urak ellen, nagy kivált a' szlavóniai rendek között, [22]) kik utasitásuk' értelmében kinyilatkoztatták: hogy Szlavonia' rendei azon esetre, ha a' király 's ha Magyarország nem kelnek rögtön segédökre, kénytelenek lesznek válogatás nélkül minden eszközhöz nyúlni, melly életöket, vagyonukat biztosítja; ők nem felelősök érette, ha az eszköz — a' török felsőbbség' megismerése — ollyatén leszen, melly Rudolf', Magyarország' 's a' keresztyénség' kárára fordul.

Keserü feleselések után rendek és kormány, megyék és urak között, mellyek a' kanczellár 's nyitrai püspök Kutasy János', a' királyi főudvarmester Illésházy István' 's a' királyi fölovászmester Nádasdy Ferencz' törekvésére higgadtabb hangulatnak adtak helyet, következőkben történt megállapodás: Pénzsegélyül három forintot fizet minden porta, 's az ekkép begyülendő, és nem a' kamara', hanem Rákóczy Zsigmond', Illésházy István' és Istvánffy Miklós' kezelésére bizott öszletből tízezer forint Szlavónia' rendeinek szolgáltatik ki a' tartomány' oltalmára; — az állandó lovasság' fentartása súlyos büntetés' terhe alatt újból kötelességökké tétetik az illetőknek; — a' közoltalmi, névszerint a' végvári ügy' alapos elintézéséhez a' király' személyes jelenléte lévén szükséges, jöjön le Rudolf elvégre hű magyarjai közé, és mindenek előtt bízza meg az ország' felső részeinek kapitányságával valamellyik testvérét vagy valamellyik magyar hivét, 's gondoskodjék a' szlavoniai bán' hatóságának helyreállitásáról, hadainak öregbitéséről. [23])

---

22) „Sauciata mens hominis — irák e' tájban a' zágrábi kanonokok — universarum rerum amissione, sibi temperare nescit, quin exsecretur dd. magnates."

23) Corpus juris hung. I. k. 575. l. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 290. l. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. k. 300. l. Ugyanaz, Sammlung ungedruckter Stücke, 277. l.

Hasszán basa június' közepén huszonötezer emberrel Bosniából Sziszek alá érkezett. Gyurák Balás és Finticz Mátyás zágrábi kanonokok vitézül oltalmazták a' káptalan' erősségét; 's midőn Finticz' életének egy ágyúgolyó véget vetett, a' bán Erdődy Tamás 's Eggenberg Rupert Stájerország' főkapitánya június' 22. én Hasszánt megtámadták, őt magát 's vele tizenkét beget, öszvesen tizenkétezer embert az ütközetben és futamodás-közben megöltek. Az öszves török tábor a' győzők' kezébe esett. [24]) — Szinán basa, harmad ízben nagyvezír, Rudolfnak 's Rudolf' követeinek mérges ellensége, a' szultán' nővére által támogatva, — az anya boszút lihegett Sziszeknél elhullott fiáért, — Muraddal a' gonosz fegyverszünetet végkép felbontatta. Krekwitz Fridrik, Rudolf' követe Konstantinápolyban, békóba veretett, 's a' nyolczvan éves Szinán, hadainak élén augusztus' végnapjaiban, Nándorfehérvárra érkezett, hol Krekwitz, kit magával hurczolt vala, meghalálozott.

Az Erdélyből még 1588. ban mint rendbontók országgyülésileg kiűzött de 1593. ban e' végzés' ellenére meg' behozott jesuiták' befolyása Báthory Zsigmondot, mihelyest Géczy a' kormányzói hivatalról lemondott, közelebbi viszonyba hozta volt Rudolffal. A' közte és unokatestvére Báthory Boldizsár között mindinkább nyilvánult meghasonlás újabb veszedelemmel fenyegette a' tartományt. Boldizsár, nagyravágyó és fényes tehetségekkel felruházott ifjú férfi, ki Olasz-, Franczia-, Spanyolországban megfordult, Angliát és Scandináviát bejárta, 's imént segédére volt Zsigmond lengyel királynak Maximilián főherczeg ellen, — a' főhatalom után törekedett; 's midőn tudomására ijutott, hogy a' fejdelem' tanácsosai halált mondottak fejére, szándékukat megelőzve, Gyulay Pált abafájai jószágán Tordában megölette,

---

24) Istvánffy, XXVII. 602. l.

Gálffy Jánost elzáratta. Zsigmond egyelőre a' tettet boszúlatlanúl hagyta, sőt Gálffy Jánosra, gyermekévei óta buzgó hivére, mert Boldizsár úgy kivánta, maga mondott halált; 's hogy Boldizsárt és testvérét Istvánt magának és Rudolfnak megnyerje, az arany-gyapjas rendet igéré számukra kieszközölni. — Szinán még mielőtt Drinápolyból kiindult, a' fejdelmet felhívta, küldje hadait 's jelenjék meg személyesen a' török táborban. Zsigmond, kit a' pápa a' török szövetség' visszautasítására buzditott, hadait örömest Szinán ellen vitte volna; de Kendy Sándor 's vele a' rendek' többsége Rudolfban sem erőt sem készséget nem látva, őket szemben a' porta' hatalmával megvédeni, tízezer tallért küldöttek a' nagyvezírnek; és Zsigmond — miután gyóntatója Cariglia Alfonz által a' pápát és Rudolfot bizonyosokká tette, hogy csak színre 's csak kénytelenségből fog a' nagyvezírhez csatlakozni, — october' elején Kolosvárnál tábort ütött.

Hasszán, moreai beglerbeg, még augusztusban erőt vett a' bán' és Eggenberg' hadain, kik Petrinia' vivásához fogtak; a' hó' végén Sziszek alá indult, mellyet ez alkalommal is a' káptalanbeliek több napig oltalmaztak, míg falai bedöltek, 's míg Granya Gáspár kanonok 's az őrség' három negyede az ostromló hadak által felkonczoltatott. A' nagyvezír september' 27. én százhatvanezer emberrel Eszéknél átkelt a' Dráván, october' első felében Veszprémet és Palotát megvette, 's innen Tata alá volt indulandó, ha a' jancsárok nem kényszerítik korábban mint szándéka vala, téli szállást Nándorfehérvárnál fogni. Ekkor — november' 5. én — Báthory Zsigmondot is felhatalmazta Nagyváradig előnyomult hadainak elbocsátására, olly kötelezettséggel, hogy tavasz' nyiltával hatvanezer ember Erdélyben készen álljon a' szultán' seregének támogatására. [25])

---

25) Reusner, rerum memorab. in Pannonia gest. narr.

E' közben Komáromnál Hardeck Ferdinánd' és Pálffy Miklós' vezérlete alatt negyvenezer fegyveres gyült együvé, kik Székesfehérvár' külvárosait felperzselték, 's november' 3. án Hasszán budai basát Pákozdnál megverték, hatezer emberét levágták, 's negyvennégy ágyúját kezökbe ejtették. A' fényes győzelem terméketlen maradt, mert Hardeck nem hajtva a' magyar hadnagyok' tanácsára, kik nyomban Fehérvár' vívásához kivántak látni, 's kik az elrémült török hadaktól Budát és Esztergomot is remélték visszavehetni, hadait téli szállásaikra vitte.

Pálffy, Teuffenbach Kristóf' táborába sietett, ki mint Magyarország' éjszakkeleti részének főkapitánya, még september' 23. án Tarczalon gyülést tartott, mellyen az illető megyék' nemessége a' felkelést elrendelte, az erősségek' biztosításáról 's egyéb hadi készületekről gondoskodott. [26]) Ketten, Pálffy és Teuffenbach, 's velök az országbíró ecsedi Báthory István, a' negyven év' csatáiban megélt Forgács Simon, Homonnay István, Rákóczy Zsigmond, Dobó Ferencz, 's a' környék' egyéb urai és főbb nemesei november' 15. én Rimaszombatot, 26. án Divényt, 27. én — Majthényi István zólyomi, Pogrányi Benedek korponai és Fáncsy György bozóki várnagyok' dandárai által is támogatva — Füleket megvették, az ellenök küldött török hadakat szétverték, 's olly rémülést terjesztettek magok körül, hogy december' 15. ig még Kékkő, Buják, Hajnácskő, Hollókő, Szécsény, Drégely és Palánk minden ellenállás nélkül kezökbe estenek. Ezek voltak a' harminczhét napi hadviselés' eredményei, 's még nagyobbak fogtak volna lenni, ha Teuffenbach nem vezeti

---

Frankfurt, 1603, 189. l. Istvánffy, XXVII. Decius Barovius, Comment. de reb. ungar. Kovachichnál, Script. min. I. k. 205. l. II. k. 304 's kk. ll. Pray, Epist. Proc. III. k. 234. l. Hammer, IV. k. 220. l.

26) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. r. 301. l.

hadait Fülek' bevétele után vissza Kassára, 's ha Pálffy, és társa Illésházy István a' szükséges ágyúkkal bírnak, hogy Nógrádot, a' török erőnek e' vidéken egyik főtámaszát, mint szándékuk tartá, megszállhassák, kivívhassák. [27]) — A' tizenöt évi török háború ekkép nyílt meg.

III.

A' magyar hadi ügyek' igazgatásában, mint felebb említetett, Erneszt főherczeg járt el; Fülep spanyol király' kivánságára most Németalföld' kormányát vállalta magára, 's helyébe testvére Mátyás lépett Magyarországon, kinek elnöklete alatt az 1594. diki év' első napjaiban Győrött [1594. tanácskozmány tartatott a' tavaszszal megnyilandó hadviselés' eszközeiről, irányáról. Martius' 10. én Pálffy Miklós tizennégyezer gyaloggal és hétezer lovassal Nagy-Oroszinál tábort ütött; a' táborban Mátyás főherczeg is volt jelen. Két nappal később Nógrád, ötven év óta török birtok, megadta magát; őrségül háromszáz magyar és hatszáz labancz vettetett a' várba, Révay Endre' parancsnoksága alatt. Pálffy most Esztergom alá kivánt indulni, de Mátyás az évszak' szigorú időjárása miatt a' sereget elbocsátotta, ollyatén utasítással, hogy aprilis' elején Győrött meg' együtt legyenek a' hadak. Időközben Zríny György kanisai parancsnok, a' szomszéd nemesség, 's nehány úr a' stájer szélektől Berzenczét és Csurgót elfoglalták.

---

27) Reusner, az id. h. 193 's kk. ll. Istvánffy, XXVII. Decius Barovius, Kovachichnál az id. h. 324 's kk. ll. Zawodski, Belnél, Adparatus ad hist. Hung. d. I. 355. l. Illésházy István' magyar évkönyve, Horváth Mihálynál, III. k. 122. l. — A' törökök azon voltak, hogy az országbírót, Báthory Istvánt, magokhoz pártoltassák; díjul Felső-Magyarországot, mint alkirály, fogta volna bírni. L. Hammer, IV. k. 220. l.

Aprilis' végén Teuffenbach Hatvan' vívásához fogott; a' hely' felmentésére Budáról érkezett török hadak május' 3. án Turánál, Forgács Simon, Báthory István, Dobó Ferencz, Rákóczy Zsigmond és Homonnay István által megverettek; háromezer török maradott a' csatamezőn, tizenhét ágyú, huszonöt zászló volt a' győzők' díja. [28]) — E' közben Mátyás, ötvenezer főre növekedett seregével, melly felében német hadakból állott, mellyhez Ferencz szászlauenburgi herczeg négyezer lovassal járult, 's melly tizenhárom nagyobb és huszonöt kisebb naszádra támaszkodhatott, Esztergom elé érkezett. „E' táborban — irja a' szemtanú Illésházy István, — [29]) Mátyás herczeg vala főkapitány; ez olly engedelmes ember lön, semmi igazságot, büntetést nem művele, és ez okért sok számtalan emberölések esnek vala; egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal 's részegséggel, vendégséggel, kalmárárúval, udvari pompával úgyannyira rakva vala a' tábor, hogy nem a' szent Istennek, de még a' jámbor embernek is iszonya vala benne maradni; a' kapitányok ha tíz órán az ételhez ültek, délután négy öt órán részegen keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki mulatni a' mezőre ..... A' hadakozó (hadi) tanács véle vala a' herczeggel: Ungnad Dávid ki felette részeges ember vala; e' mellett két német kapitány, kik soha törököt sem láttak sem hadban soha nem voltak, és Ferdinandus gróf a' Hardeck, győri kapitány.“ Zríny György', Nádasdy Ferencz', 's a' magának máris fényes hírnevet szerzett Pálffy Miklós' tanácsa kevés súlylyal bírt a' főherczeg előtt, 's így történt, hogy a' május' 4. étől június' 28. áig folyton folyt vívás' öszves eredménye a' királyi város' 's a' Tamáshegyen épült erősség' elfoglalásában állott; vár és vizi-város mindannyiszor visszaverték

---

28) Istvánffy, XXVIII.

29) Horváth Mihálynál, III. k. 123. l.

az ostromot; a' vívó hadak' szine holtan feküdött az árkokban, köztök Balassa János' fia, Menyhérd, fényes név a' magyar költészet' lapjain.

A' tábor június' 1. én országgyülésnek szolgált szinhelyül. Minden portától három egymást követő évre hathat forint, a' szabaditékos osztályok' személyes felkelése 's kétkét portától egyegy teljesen felfegyverzett lovas; a' zsoldosok' kielégitésére százezer forint, — ezek voltak a' királyi előterjesztések' főbb pontjai. A' rendek június' 15. től kezdve hónaponkint egyegy forintot ajánlottak fel a' jelen évi táborozás' befejezéseiglen, olly feltétel alatt, hogy a' pénzsegély' beszedésében e' végre választott megyei nemesek 's ne kamarai tisztviselők járjanak el, 's hogy az egész öszlet magyar zsoldosok' fizetésére fordítassék; — a' kivánt százezer forint' megszavazására nem vélte magát felhatalmazottnak a' gyülés, de a' közfelkelés határozatba ment, úgy a' szabad királyi városok' megadóztatása közoltalmi czélokra, 's a' zsidók és anabaptisták fejenkint huszonöt dénár' fizetésére köteleztettek hóról hóra, addig míg a' táborozás lefolyandott. [30]) — Nádasdy Ferencz és Illésházy István, ez a' dunáninneni, amaz a' dunántúli országrészben, olly erélylyel jártak el a' felkelés körül, hogy rövid idő múlva húszezer fegyverest vihettek az esztergomi táborba, 's a' magyar főkapitányok Pálffy és Zríny bizodalommal néztek a' vár' közel bukásának elébe. Ekkor híre jött Szinán nagyvezír' közeledésének, 's június' 29. én Ungnad Dávid' tanácsához képest a' Duna' túlpartjára tétetett által a' tábor; szintekkor Teuffenbach is felhagyott Hatvan' sükeretlen' vívásával, 's hadait Kassa felé vitte, mert Szinán' szövetségesei a' krími

---

30) Kovachich, Vest. Comit. 732. l. Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 310. l. Szintekkor Erdödy Tamás bán Zágrábban is tartott tartományi gyülést, l. Horváth Mih. a' magy. tört. III. k. 123. l. és Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 298. l.

és nógaji tatárok, a' Rudolf' zsoldját húzó kozákok által nem akadályozva, Mármarosba, Ungba nyomúltak. [31])

Szinán csak július' végén érkezett Tata alá, mellyet a' Komáromnál állomásozott magyar- német hadak' szemelláttára két napi vívás után elfoglalt. Tata' bukását július' 30. án Szentmártoné követte; az apát és szerzetes társai meggyilkoltattak. Györnél a' tatár hadak Szinán' seregével egyesültek; kétszázezer ember, de nagyából kósza nép, állott a' nagyvezír' zászlai alatt. Győr, hatalmasan megerősítve és jól felszerelve, hosszú ellenállást igért; Mátyás' tábora Révfaluról hid által szakadatlan érintkezésben állott a' várossal. Azalatt míg a' tatárok Szigetközt pusztították, míg a' jancsárok Pálffy' és Zríny' magyarjait 's a' Győrből kitörő Hardecket foglalkodtatták, Szinán, hadainak nagyobb részét september' 7. én a' Dunán átszállitva Mátyás' hidját szétrombolta, 's a' keresztyén sereget rendetlen visszavonulásra birta. Az imént még olly fényes tábor ötezer szekeret veszített futamodásában Magyar-Óvár felé, a' lovasságnak egy része, midőn vadúl az abdai hídra tolúlna, a' Rábczába veszett. September' 29. én Hardeck Győrt Szinánnak általadta, az ezer olaszból, ötezer németből és száznegyven huszárból álló őrség fegyveresen, lovakkal, poggyászszal szabadon tovább költözködhetett. Az eleséggel, hadi szerekkel dúsan felkészített 's még erős karban volt vár' ezen gyalázatos átadása Szinánt is meglepte; Hardeck, jobb karjának és fejének vesztésével lakolt érette. [32]) — A' nagyvezír Győrről Komárom elé indult; fia, Hasszán, Pápát october' elején, minden ellenállás nélkül megvette. Komáromot Braun Erasmus 's ennek ha-

---

31) Istvánffy, XXVIII. Katona, XXVI. k. 780. l. Kovachich, Script. min. II. k. 332. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 237. l.

32) Istvánffy, XXVIII. Zawodski, Katonánál, XXVI. k. 825. l. Decius Barovius, Kovachichnál, Script. min. II. k. 365. l.

lála után Sztarcsics Farkas october' 28. dikáig az öszves töröktatár hadak ellen megoltalmazták. Időközben Mátyás Püspökinél és Pákánál hadait az éjszakkeleti megyék' felkelt seregével öregbítette, Ausztriából, Csehországból új-új fegyveres csapatokat vont magához, 's midőn Komáromtól négy mérföldnyire Nyárasdnál tábort ütne, Szinán hadait ismét a' folyam' túlpartjára vitte 's téli szállásaira ment. A' főherczeg az adott példára november' elején seregét eloszlatta, 's a' zsoldjokat váró külföldi hadakat ideiglenesen Csallóközbe vetette, kik a' késő fizetés miatti dühökben azt is elpusztították, mit a' tatárok Komárom' vívása közben bántatlanúl hagytak. — Mátyás' testvére, Maximilián, Károly főherczeg' halála óta Stíria', Karántföld', Krajn 's a' horvát végek' főkormányzója és az elhúnyt' gyermekeinek gyámja, augusztus' elején saját hadaival 's a' felkelt horvátsággal Krasztoviczát, Górát, Petriniát és Sziszeket megvette, de a' szerencsés kezdet' folytatása helyett nyomban seregét elbocsátotta, minek az volt eredménye, hogy september' végén Krasztovicza, Góra és Petrinia ismét török kézben voltak. [33])

Az 1594. dik év' hadviselésének eredményei még gonoszabbak fogtak volna lenni, ha Báthory Zsigmond enged az erdélyi rendek' kivánságának, kik februárius' elején Gyulafehérvárott megnyilt gyülésökben a' török szövetség' fentartását kivánatosnak látták. De Zsigmond folytatta alkudozását Rudolffal, 's az alkudozás' foganatosítására röviddel az országgyülés' eloszlása után Cumuleo szentszéki követ és Bá-

---

33) Newe Victoria und Zeytung ... aus dem christlichen Veldlager bei Petrinia den 6. und 7. hernach den 10. und 12. August dieses Jar etc. Bécs, 1594. Syndromus rerum turcico-pannonicarum, Frankfurt, 1627, 195. l. Istvánffy, XXVII. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 300. l. Katona, XXVI. k. 749. l.

thory Endre bíbornok, Boldizsár' és István' testvére Rómából Erdélybe érkeztek. A' fejdelem' anyai nagybátyja, Bocskay István, protestans létére is Rudolf felé hajlott; tanácsosai, Zsennyey Pongrácz és Jósika Miklós, Aron moldvai és Mihály havasalföldi vajdákat a' porta ellen közmunkálásra birták; és a' Zsigmond által megnyert temesi ráczok Nagybecskereket 's a' szomszéd erősségeket hatalmukba ejtették, a' török bégeket megfutamtatták, a' temesvári basát négy ízben megverték; — midőn ez hadait ötöd ízben ellenök vezette, a' fejdelem által igért segéd' elmaradása volt egyik oka vesztöknek. Zsigmond a' martius' 12. én Tordán összegyűlt rendeket kanczellárja Kovacsóczy Farkas által felhívta, lépjenek fel nyíltan, országos erővel Rudolf mellett; de Kendy Sándor és a' rendek' többsége úgy vélekedtek, hogy addig míg az ország' fővárosa török kézben van, míg Rudolf nemcsak szándékát de képességét is tanusította, a' szultánnal diadalmasan megmérközni, könnyelmüség volna az ozmán erőt magokra zudítani.

Ungnad Dávid, Rudolf' — 's egy új szentszéki követ, VIII. Kelemen pápa' nevében kérték, buzditották a' fejdelmet, maradjon meg szándékánál, de a' június' 1. én Gyulafehérvártt tartott országgyülés szintén hajlíthatlan maradt; 's midőn Cariglia Alfonz Fülep spanyol királytól Zsigmondnak meghozta az arany-gyapju' adománylevelét, de nem Báthory Istvánnak, nem Báthory Boldizsárnak, mint Rudolf' 's a' pápa' emberei igérék vala, a' testvérek boszúgondolatokat forraltak elméjökben, 's a' Kendyekkel szövetkeztek, kik a' török felsőbbség' elviselésének legbuzgóbb pártolói voltak, kikhez most a' kanczellár Kovacsóczy Farkas, azonképen mint Báthory Boldizsár, veje Kendy Sándornak, szintén szorosan csatlakozott. A' szállongó hír szerint odament az urak' szándéka, hogy „jobb lévén ha egy ember, a' vajda vész el, mint egy ország,“ Zsigmond a' Tordára hirdetett ország-

gyülésen letétetvén, számüzessék vagy a' körülményekhez képest megölessék, mit a' török szövetség' megújitása, és Báthory Boldizsárnak fejdelemmé választása fogna követni. Zsigmond, Bocskay István' és Geszty Ferencz' tanácsából Kővárra vonúlt a' veszély elől, 's az országgyülést Tordáról Kolosvárra rendelte áttétetni. A' szövetkezett urak Zsigmond' e' lépését törvénytelennek bélyegezve, az országgyülést jogosítottnak nyilvánitották: új fejdelmet választani a' megfutamodott' helyébe; de a' nemesség' nagyobb része, 's kivált a' székelyek és szászok ellene szegültek az inditványnak. Szerintök Zsigmondnak Kővárra vonulását a' porta' híveinek titkos czélzataik megfejtik elégségesen; nekik semmi kedvök fejdelemért fejdelmet cserélni; ők nem vesznek részt az országgyülésben, ha ez a' fejdelem' kivánságának ellenére továbbá is Tordán szándékoltatnék folytattatni, ha Zsigmond nem kéretik fel küldöttség által személyes megjelenésre. Az elrémült urak engedtek a' kivánságnak; a' fejdelemhez küldöttség ment, melly őt Kolosvárra kisérje. Időközben Bocskay és Geszty nagyszámu lovasságot gyűjtöttek együvé, 's midőn Zsigmond augusztus' 27. én eltökélett akaratát nyilvánitotta, végkép felbontani a' török szövetséget, egyetlenegy szózat sem emelkedett ellene. Másnap magához kérte az urakat; a' megjelenők közül tizenhárom elfogatott 's börtönbe vettetett. Augusztus' 31. én, bírói eljárás' mellőzésével Kendy Sándor és Gábor, Ifju János, Majláth Margitnak, az elégedetlen Báthoryak' anyjának második férje, szentenyedi Deák Gergely és Forró János Kolosvártt lenyakaztattak; néhány nappal később Báthory Boldizsár és Kovacsóczy Farkas Szamosújvártt pallossal, Kendy Ferencz és Bornemisza János a' gyalúi várban kötéllel kivégeztettek; Gerendy János, Lónyay Albert, Szilvásy Boldizsár és Szalánczy Gergely számüzettek, jószágaik elkoboztattak. Az országgyülés a' mészárlást helyeselte 's utóbb még Báthory Boldizsárnak Lengyelországban

tartózkodott testvéreit Istvánt és Endrét hazaárulóknak nyilatkoztatták a' rendek. [34])

Röviddel a' vérnapok után Rudolfhoz Prágába követség ment, Bocskay István nagyváradi kapitány és bihari főispán' vezérlete alatt, melly a' szövetség' kötésében eljárjon. Rudolf' biztosai Kutasy János kanczellár és győri püspök, Szuhay István váczi püspök, Erdődy Tamás, Pálffy Miklós, Forgács Simon és Jóo János királyi személynök, Spanyolország' 's a' szentszék' követeinek közbenjárása mellett, Prá-
1595.] gában 1595. január' 28. án Zsigmond' képviselőivel következő szerződésre léptek: A' szövetkező felek közösen viselnek háborút a' török ellen, közösen kötnek békét vele, a' moldvai 's a' havasalföldi vajdáknak is betudásával. Báthory Zsigmond és fiörökösei Erdélyt a' magyar korona' felsőbbsége alatt 's esküvel fogadott hűségben a' magyar király iránt, de hűbéri kötelezettség nélkül birtokolják, olly kiterjedésben, minőben azt János Zsigmond 's Báthory István és Kristóf birták volt. Ha Zsigmond fiörökös nélkül találna kimúlni vagy fimagvának kihalása' esetében, Erdély visszaszáll a' magyar koronára, 's mint a' magyar birodalom' kiegészitő része erdélyi születésü vajda által kormányoztatik; a' fimagvában szakadó fejdelem' leányai közül, mennyiben t. i. illyesek léteznének, külön mindenik százezer rajnai forintnyi értékkel láttatik el a' magyar király által. Rudolf „Erdély' fennséges herczegének" czímzi a' vajdát; azon leszen, hogy a' spanyol király az arany-gyapjas rendet néki valósággal megküldje, 's néhai Károly főherczeg' egyik leányával lépteti házasságra. Hogy a' török elleni háborúban a' római birodalom' segédére is számot tarthasson Zsigmond, ezen birodalom' herczegei közé, de szék és szavazat nélkül soroz-

---

34) Istvánffy, XXIX. Illésházy' évkönyve, Horváth Mihálynál, III. k. 128. l. Bethlen F. VII. 402. VIII. 585. l. Decius Barovius Kovachichnál, az id h. 358. l.

tatik; mit Rudolf és Zsigmond közös erővel foglalnak el a' töröktől, az a' királyt illesse, mit Zsigmond egymaga ragad ki török kézből, az mint hűbér, birtokában maradjon, a' magyar korona' jószágainak kivételével, mellyekért cserében más urodalmakat kapjon; ha a' török túlsúly által Erdélyből kiforgattatik a' fejdelem, illő eltartásáról úgy híveinek sorsáról köteles a' király 's kötelesek utódai gondoskodni. —. A' januárius' 19. dike óta Pozsonyban tanácskozott magyar rendek megerősitették a' szerződést, 's röviddel utóbb Zsigmond és az erdélyi rendek, június' 11. én Rudolf, beléegyezésöket külön oklevél által szintén nyilvánitották. [35]) Bocskay Prágából februárius' 7. én Greczbe érkezett, 's Károly főherczeg' özvegye, a' bajor Mária késznek nyilatkozott, leányai közül azt, kit ő, az anya, e' végre választand, a' felebbi szerződés' egyik pontjához képest nőül adni Zsigmondnak. [36]) Martius' 5. én Mária Krisztierna és Bocskay, mint Zsigmond' képviselője közt, megtörtént az esketö, 's június' 15. én az anya Pozsonyon, Privigyén, Rosenbergen és Kassán át, Szatmárra vitte az arát, hová a' fejdelem érkezett volt, hogy nejét, általa nem látva, szemügyre vehesse. [37]) A' menyekző augusztus' 6. án történt meg Gyulafehérvártt, [38]) hol a' röviddel azelőtt tartott országgyülés arról is gondoskodott, hogy a' jesuiták, a' Greczben már erélyesen megindított ellenreformatiónak buzgó eszközei, meg' szabad tért nyerjenek hasonló czélra Erdélyben. Nehány évvel azelőtt —1586. ban— Draskovics György győri püspök és kanczellár, bibornokká

---

35) Bethlen F. VIII. 593. l.

36) Hurter' id. m. III. k. 324. l. Mária' levele Rumpfhoz: „Ich las den gesandten gewies die wall nit; nem der guette fierst, was man im giebt.“

37) Ugyanaz, 327. l.

38) Ungrisches Magazin, Pozsony, 1781. I. k. 32. l.

neveztetése' alkalmával a' túróczi prepostságot szerezte meg a' rendnek, hatalmas lépésül gyökeres letelepítéséhez Magyarországon.

IV.

Zsigmond' szövetségesei, a' moldvai 's a' havasalföldi vajdák, erdélyi hadak által támogatva, 1594. november' elejétől 1595. februárius' végéig tartományaikban többszörös győzelmet vettek a' török hadakon. [39]) Rudolf a' tavaszszal megujulandó hadviseléshez segédet szorgalmazott a' szent széknél, Fülep spanyol királynál 's a' németbirodalmi fejdelmeknél, 's az 1595. év' elején, mint már érintettük, a' Pozsonyban összegyülekezett magyar rendeket újabb, nagyobb erőfeszítésre felhívta. A' rendek fájlalták a' királynak már tizenkét évi távollétét, a' népnek folytonos sanyargatását külföldi hadnagyok által; és mégis kilencz hónapra — aprilistől decemberig — minden porta után kilencz forintot a' jobbágytól, hatot a' földes úr' saját erszényéből ajánlottak fel pénzsegélyül; a' kamara által a' szabad királyi városokra, az alispánok által az egytelkes és czímzetes nemesektől, úgy a' birtoktalan lelkészektől díjt rendeltek szedetni, és adót vetettek az anabaptistákra és zsidókra, havonkint ötven dénárt minden főre. Az innen bégyülendő öszletből, a' török járomtól ment valamennyi megyékben külön hadnagyok alatt lovasok, gyalogok állítassanak ki aprilis' 15. dikéig, 's nyissák meg a' táborozást azonegy időben a' királyi hadakkal. A' lovasnak négy, a' gyalognak három forint járjon ki zsoldúl havonkint; rablásból élő úgynevezett szabad hajdúkat senki se tarthasson; ki e' rendelet ellen vét, azt hűtlenség' bün-

---

39) Istvánffy, XXIX. Engel, Gesch. d. Nebenl. des Ungrischen Reichs, IV. k. 1. r. 230. l.

tetése érje, a' hajdú fejét veszítse. Teuffenbach' helyébe nevezzen valahára magyar főkapitányt a' felség, ollyast, ki az ország' törvényeit tiszteletben tartsa, 's ezeknek értelmében büntetést szabjon a' fegyveres nép' kihágásaira. [40]) — Az országgyülés külön követség által kérte fel a' lengyel királyt, 1593. óta Rudolf' sógorát, lépjen fel ő is, mint saját érdeke kivánja, a' török ellen; de a' krakói udvar 's a' lengyel rendek tanácsosabbnak látták, Muradnak január' 5. én bekövetkezett halála után, III. dik Mohameddel is folytatni a' békés viszonyt, melly köztök 's a' porta között már húzamos idő óta fennállott. [41]) —

A' felső magyarországi hadak' vezérlete Maximilián főherczegre bizatott, kinek Teuffenbach is alája rendeltetett, 's ki a' szükséghez képest Báthory Zsigmondnak segédére legyen. A' fősereg' vezérévé Mansfeld Károly neveztetett, eddig spanyol királyi tábornok Németalföldön; „tudós és fő hadakozó ember, 's mindezek felett igen istenfélő levén, semmi dúlást, fosztást tenni nem engedett, ... és a' németeknek sokszor sok szóval elébeadta, hogy ne legyenek háladatlanok a' magyaroknak, kik sok és nagy országukat elfogyatták magokkal egyetemben a' keresztyénség mellett.“ [42]) Németalföldből hatezer, Olaszországból, névszerint Flórenczből 's a' pápától tizenháromezer zsoldos érkezett zászlai alá; öszves ereje hatvanezer főre ment, köztök az országgyülési végzés' értelmében kiállított magyar hadak Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz főkapitányok alatt.

A' sereg július' 1. én Esztergomnál tábort ütött; a' török őrség más nap a' királyi városból a' vizi-városba 's az érseki várba vonúlt. Július' 7. én, a' vívás' megnyilása után,

---

40) Corpus juris hung. I. k. 579. l.

41) Istvánffy, XXIX. Bel, Adpar. d. I. 429. l.

42) Illésházy István' évkönyve, Horváth Mihálynál, III. k. 130. l.

még háromezer cseh érkezett a' táborba; július' 10. én ostromot parancsolt Mansfeld, 's az ostrom nyolcz nap alatt három ízben megujítatott, de mindannyiszor süker nélkül. A' párkányi török őrség hatalmas eszköz volt a' vizi-város ellen irányzott czélzat' meghiusitására; Pálffy és Nádasdy július' 22. én magyar 's német hadakkal átkeltek a' Dunán, július' 24. én Párkányt kiostromolták, az őrséget felkonczolták. Július' 31. én még kétezer német alföldi zsoldos lovagolt be a' táborba; augusztus' 4. én az Esztergom' felmentésére érkezett budai basa, 's vele a' nagyvezír' fia Hasszán és Lala Mohamed karamáni beglerbeg megverettek; tizennégyezer török halva maradt; öszves táboruk, harminczhét ágyú és szintannyi zászló volt a' diadal' bére.

Mansfeld új erővel folytatta Esztergom' vivását, midőn a' tábor' 's az évszak' nyavalyája reá is elragadt, augusztus' 14. én vérhasban meghalt. Vesztesége pótolhatlan volt. A' fővezérséget most ismét Mátyás főherczeg vette át, kit Gonzaga Vincze mantuai herczeg ezer fegyveressel követett a' táborba; Károly burgaui határgróf és Nádasdy Ferencz a' budai basa' hadainak maradványait féken tartották; september' 2. án Esztergom 's röviddel utóbb Visegrád is megadták magokat; de Mansfeld' halálával a' fegyelem kiveszett a' táborból, a' hadnagyok meghasonlottak egymással, 's Budának vívása, Budának visszafoglalása, melly ha valaha, most létesíthetőnek látszott, meg sem kisérltetett. Rudolf, Mátyás iránti bizalmatlanságában a' főherczeget visszahívta, 's a' nyúgoti sereg' vezérletét Maximiliánra bízta, kinek táborában a' tarentoi születésü Basta Györgygyel — gyászos név a' magyar fülnek — találkozunk, 's ki a' hadakat Esztergomnál 's Visegrádnál a' Dunán átszállitván october' vége felé Szolnok elé érkezett, honnan, semmit sem végezve, téli szállásra költözött. [43])

---

43) Hel Arnold' naplója Reusnernél, rerum memora-

A' nagyvezír ez időközben Báthory Zsigmonddal 's a' moldvai és havasalföldi vajdákkal volt elfoglalva. Áron' helyébe, kit Zsigmond, mint a' porta' alattomos czinkosát, Kornis Gáspár' és Daczó Ferencz' hadaik által Jászvásárról foglyul az alvinczi erősségbe szállítatott, Razvan István lőn vajdává Moldvában; mind ő, mind a' havasalföldi vajda, kénytelenek voltak magokat Zsigmond' hűbéreseinek vallani, őt legkegyelmesebb uroknak ismerni, hogy segédére Szinan ellen számot tarthassanak. [44]) Azalatt míg Borbély György az Erdélyhez tartozó magyar-részek' főkapitánya júliusban, a' temesi ráczok' segédével Boksányt és Facsádot, Világosvárt és Jenőt az óhitü püspök' székhelyét megvette, 's a' temesvári basán vett győzelme után, Lippát a' szomszéd kisebb erősségekkel egyetemben hatalmába ejtette, [45]) — Szinán száznyolczvanezer emberrel Havasalföldre tört, Bukarestet, Tergovistot, Brajlát elfoglalta. Báthory Zsigmond, kit testi gyarlóság a' házas élet' gyönyöreinek élvezésére képetlenné tett, menyekzője után három héttel Mihály vajdának segédére sietett, 's negyven egynehány ezer emberrel, — köztök huszonnégyezer székely, kiket 1563. ban megnyesett szabadságaik' visszahelyeztetése lelkesített, nyolczszáz nehéz lóvas és tizenkétszáz lövész Bocskay István' vezérlete alatt, 's a' Rudolf által küldött segédhad, mindössze ezerhétszáz lovas, — Törcsvárnál oláh földre lépett. Öszves hadi ereje, a' moldvai és havasalföldi vajdákkal egyesülése után, hatvanezer főre

bilium in Pannonia gestarum narrationes illustres, 262 's kk. ll. Istvánffy, XXIX. Katona, XXVII. k. 137. l. V. ö. Gablmann Miklós, Mansfeldiana militia Hungariae, Frankfurt, 1597. — A' cs. k. udvari könyvtárban (hist. kéziratok, 758 sz. a.) őriztetett „Ephemerides expeditionis adversus turcas, 1595, 19. l. Esztergom' megadásához jegyzik: Turcae antiquitates omnes, quas olim ibi invenerunt, religiosissime servarunt, nec non imagines pulcherrimas intactas, quas Germani misere et turpiter, primo ingressu, spoliarunt.

44) Bethlen F. VIII. 587. l.

45) Jacobinus Joann., Schwandtnernél, I. k. 745. l.

ment, 's Bocskay István a' seregnek élén october' 18. án Tergovistot elfoglalta. Szinán' hadai e' hirre vad rendetlenségben költöztek által a' Dunán; társzekereinek nagyobb része, számos ágyu 's a' rendkívül megerösitett Gyergyo, az oláh Dunának egyik kulcsa, Báthory Zsigmond' kezébe estek. Alig érkezett vissza Konstantinápolyba a' nagyvezír, midőn bánat vagy méreg véget szakasztott életének. [46]) — A' háború' dicsőséges befejezése után Báthory hadait Erdélybe visszavitte, hol a' december 3. án Gyulafehérvártt tartott országgyülés a' köz székelyek' szabadságlevelét érvénytelennek nyilvánitotta; Razvan István, Moldvába indúlt a' távolléte alatt lengyel fegyverrel beiktatott ellenvajda', Mogila Jeremiás' megfenyitésére. A' koczka ellene fordult; Mogila győzött, Razvan kivégeztetett. —

Az 1595. diki hadviselés' eredményei jóval kedvezőbbek voltak, mint a' múlt évéi, főkép ha még hozzáadjuk, hogy Babócsát Zríny György és Herberstein János a' horvát végek' főkapitánya augusztus' 7. én elfoglalták; 's hogy az utóbbik, Erdődy', Lenkovics' és Eggenberg' társaságában, Petriniát, Krasztoviczát és Górát a' magyar koronának visszaszerezte. — Rudolf az év' elején Erdődy Tamással lemondatott a' bánságról, mert szándék volt e' méltóságot végkép eltörleni, de a' szándék a' szlavoniai és horvát rendek' olly élénk ellenszenvével találkozott, hogy Maximilián főherczeg' tanácsára Sztankovanszky Gáspár zágrábi püspök és Draskovics János körösudvarhelyi kapitány, igaz hogy a' méltóság' hatáskörének újabb megszorításával, bánokká neveztettek. [47])

A' hír, hogy III. Mohamed személyesen készül Magyarországra jöni, 's az imént lefolyt hadviselés' szerencsés fejle-
1596.] ménye, a' Mátyás főherczeg' elnöklete alatt 1596. januá-

46) Istvánffy, XXIX. Jacobinus J. Schwandtnernél, I. k. 748. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 243. l.

47) Istvánffy, XXIX. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 301. l.

rius 15. én Pozsonyban összegyült rendeket ismét bőséges adakozásra birta. Minden porta után kilencz forintot ajánlottak fel a' jobbágyság' vagyonából, kilenczet saját erszényökből; az öszlet magyar lovasok' és gyalogok' kiállitására, 's a' végvárak' erősítésére rendeltetett fordítatni, úgy azon adó is, melly alispán és szolgabirák által, külön mindenik megyében egytelkes és czímeres nemesekre, királyi tisztviselőkre, plebánosokra és hitszónokokra, anabaptistákra és zsidókra 's a' t. jövedelmeik' arányában fog vettetni. A' táborozás okvetlenül május' 15. én nyittassék meg, 's hat hónapig folyton folyjon; ha Rudolf személyesen veszen részt a' hadviselésben, a' nemesség személyes felkelésre köteles. [48]) Martius' 12. én köszönetet irtak a' rendek VIII. Kelemen pápának, ki a' multévi hadviseléshez tíz ezer zsoldossal járult, 's a' megnyilandóhoz havonkint harminczezer tallért igért segélyül.

Báthory Zsigmond még az év' elején érkezett Prágába Rudolfhoz, tanácsosai, Jósika István' és Kornis Gábor' kiséretében, kik a' háború' folytatására segédül négyezer magyar és kétezer német zsoldost, azonfelül hetvenkétezer forintot igértettek uroknak. [49]) Zsigmond Prágából Greczbe készült napához; a' székelyek' gyanús mozgalmai 's a' temesvári basa' készületei, martius' elején tartományaiba viszszaútaztatták. Az utóbbik aprilis' végén Lippát körűlkerítette, de Borbély György visszaverte a' vívó hadakat, Báthory Zsigmond júniusban a' tatárokat elszéllesztette, 's ha a' Prágában igért hadak idején érkeznek, Temesvár' ostroma talán nem marad süker nélküli kisérlet.

A' zenghi uszkókok — Bosniából a' török hóditás után ideköltözött, tengeren, szárazon rabló gyarmatok — Klisszát még aprilis' 7. én elfoglalták, hogy június' 6. án meg' veszen-

---

48) Corpus juris hung. I. k. 587. l.

49) Bethlen F. IV. k. IX. könyv, 2. l.

dőbe menjen; 's Kosztanitza és Petrinia körül is meg-megújult a' viadal horvátok és törökök között, nagyobb eredmény nélkül. — Rudolf csak július' elsején bízta meg Maximilián főherczeget a' magyarországi hadak' vezérletével, pedig országgyülési végzés' következésében, mint felebb láttuk, a' hadviselésnek május' közepén kellett volna megnyílni. A' német segédhadak' lassu érkezése volt a' késedelem' egyik oka. Maximilián Váczot egy rohammal, Hatvant két héti vívás után september' 3. án megvette. A' szultán' Szegedre érkezésének híre arra birta a' főherczeget, hogy Váczig visszavonúljon a' dunai közlekedésnek biztosítására, Ausztriának, ha szükséges volna, fedezésére. Több jelenségből kivilágolt a' szultán' szándéka, magát mindenekelőtt Eger' birtokába helyezni; a' magyar hadnagyok', névszerint, Pálffy Miklós' tanácsa: a' felföld' e' kulcsáról gondoskodni, nem méltattatott eléggé. Nyáry Pál várnagy mind hadi szerekkel mind őrséggel bővségesen ellátatott, de az őrség magyarok', németek', csehek', vallonok' tarka vegyülete volt, 's e' vegyület már egynél több erősség' bukását vonta volt maga után; elébe indulni a' szultánnak, vagy a' felföld' hadaival egyetemben őt Eger alatt bevárni, az ország' nyugoti részét 's magát Bécset veszélyeztető merényletnek látszott. Maximilián Esztergomnál táborozott, midőn hírt vett, hogy Mohamed september' 21. én száznyolczvanezer emberrel Eger alá érkezett. Most nyakra főre Szécsénynek tartott, 's mihelyest Báthory Zsigmondnak Nagyváradig előnyomult hadaival Vámosnál, Borsodban egyesülni fogott, Eger' felmentését, a' török sereg' megtámadását tűzte ki czélul az övének, — későn, mert october' 13. án midőn Maximilián még Füleknél állott, a' hadnagyai ellen fellázadt őrség Egert Mohamed' kezébe juttatta. [50])

---

50) Istvánffy, XXX. 696. l. Syndromus rerum turcico-pannonicarum, 273. l. Hammer, IV. k. 264. l.

A' főherczeg, mit elmulasztott, helyre pótlandó, mihelyest october' 18. án Vámosnál hadait Báthory Zsigmondéival egyesíté, negyvenezer főre menő seregét october' 26. án Mező-Keresztesnél a' szultánnal megütköztette. A' csata szerencsésen nyílt meg; a' törökök, kik már négy nappal azelőtt, a' tábor' kitűzésekor, emberekben, ágyúkban tetemes veszteséget szenvedtek, ez alkalommal is a' Csincse' vizének mocsárai megé visszavettettek. A' királyi hadak utánok nyomulva, olly rettegést hoztak a' török táborba, hogy a' szultán üdvösnek látta, biztossága végett tartalékseregét felkeresni. Magyarok, németek már kezökben vélvén a' győzedelmet, a' tábor' kincseire rohanval fosztáshoz láttak; soraik rútul felbomlottak. A' büntetés sarkukban volt. Az első rémülésökből felocsúdott török hadak, a' tartaléksereg Cicala basa' vezérlete alatt, a' fosztó lovasságra vetvén magokat, ezt egy rohammal megfutamtatták, 's a' futamodók a' gyalog dandárokat is magokkal rántották. Cicala nem vévén üzőbe az egymást letaposó keresztyén hadakat, Teuffenbachchal az utóhad a' lápon túl táborában bántatlanul töltötte az éjtszakát, 's más nap hadi szereit csorba nélkül tovább költöztette; de a' többi hadnagyok 's velök Maximilián, eleség', ágyuk', táborszereik' hátrahagyásával, bolygó csoportokban Kassáig bujdostak; Báthory Zsigmond Tokajra, 's innen Erdélybe vonúlt. Bory Mihály nógrádi, és Vidfy Víd drégelyi várnagyok, Forgács Sebestyén, Pálffy János, Eszterházy Márton, Telegdy János, Dóczy Farkas, Apponyi Gergely, Borbély Endre, Lázár István halva maradtak a' keresztesi téren, halva Erneszt és Auguszt holsteini herczegek és Gablmann Miklós, Mansfeld' 1595. diki táborozásának jeles leirója, ki a' jelen hadviselés' szemtanúja kivánt lenni, hogy a' keresztyén fegyverek' újabb győzelmeit munkáiban az utókorra juttassa, 's ki huszezer keresztyén halottról fogott

volna szót tenni könyvében, ha nem veti őt is közéjök a' sors. [51])

V.

Nehéz közelebbről kijelelni az okokat, mellyek Báthory Zsigmondban megérleltették a' szándékot, lemondani a' fejdelemségről. Azok, kik a' sajátszerü viszonyt, mellyben nejével élt, szenteskedésnek tulajdonitják, a' bibornoki föveg utáni vágyat vetik okul, hogy a' fejdelmi széken, békében, harczban sok hívság mellett erélyességet is tanusított ifju férfi a' kormány' gondjait rögtön elviselhetleneknek találta. A' meglepő jelenség' fő okát minden esetre lelki kórságban kelletik keresnünk, mellyet egykorúi „a' sok ártatlan véróntásért," a' kolosvári, szamosujvári, gyalúi vérnapok' díjául reá nehezedettnek véltek, „hogy bújdosni menjen e' világra, 1597.] mint Kain." — 1597. elején anyai nagybátyja Bocskay István' és meghitt tanácsosa Jósika István' kiséretében Prágába utazott, szinre azért, hogy az arany gyapjas rendet nyakába aggassa, de a' czél Erdélynek Rudolf' kezére szállitása volt. A' király — mondják — időelőttinek látva e' lépést, melly a' török háború' zajlása közben Erdélyt könnyen még tovább ejthetné a' koronától, Báthoryt szándékának változtatására vagy legalább elhalasztására ügyekezett bírni, de a' fejdelem azzal fenyegetődzött, hogy további ellenzés' esetében Lengyelországra, mellyet sógora Zamojski János — Báthory Griseldis' férje — kormányzott Zsigmond király' képében, 's mi több, akár a' portára is szállítja a' tartományt. Igy történt, hogy közte és Rudolf között következő alkupontok

---

51) Istvánffy, XXX. 700. l. Syndromus rerum turcico-pannon. I. k. 273—289. ll. Katona, XXVII. k. 352. l. Hammer, V. k. 268. l.

állapítattak meg: Zsigmond Erdélyért, Szileziában az oppelni és ratibori herczegségeket birtokul nyeri, melléjök ötvenezer tallér évdíjt. Ha papi életre akarna lépni, az évdíj' helyét egyházi javadalmak fogják pótolni, 's Rudolf megszerzi néki a' bibornoki föveget. Erdély átadatik a' király' biztosainak, mihelyest ezek a' fejdelemhez érkezendettek; minthogy azonban a' viszonyok még nincsenek egyengetve, maradjon titok a' szerződés, míg kevesebb ok lesz, tartani a' portától, míg az erdélyi rendek e' változáshoz előkészítettek. — Rudolf Erdély' kormányát Maximiliánnak szánta, mi Bocskayt, Jósikát, 's a' tartomány' főkapitányát Kornis Miklóst, egyiránt a' szándéklott 's eddig általuk pártolt lemondás ellen hangolta, mert vajdává neveztetését várta mindegyikök. [52])

Báthory Zsigmond' lemondási viszketegének mellékes oka lehetett a' félelem, hogy eljárásaért előbb-utóbb boszút álland a' török, hogy ez esetben az oltalom, mellyet Erdély Rudolftól várhat, sovány oltalom leszen. Midőn a' porta a' mult évben öt az évenkinti adónak elengedésével söt Havasalföldnek Erdélyhez kapcsolásával megkinálta, ha eláll Rudolftól, kétes válaszszal eresztette útnak a' csauszt; midőn jelenleg, Prágából visszatérte után, a' szultán', a' vezírek' 's a' Konstantinápolyban nagy befolyással bírt angol követ' leveleit vette, mellyekben a' felebbi igéretek megujíttattak, Deák Mártont követül küldte a' portához, általa számot adandó eljárásáról. A' díván a' történtek' feledésére, Erdély' érdekeinek ápolására késznek mutatkozott; 's Rudolf gyanús szemmel nézte az alkudozást, mellyről Zsigmond mint színlettről szólott a' királyhoz adott levelében, kit egy úttal arról is értesített, hogy a' porta ez évben nem szándékozik nagyobb hadat viselni Magyarország ellen. [53])

---

52) Istvánffy, XXX. Bethlen F. IX. 35. l.

53) Pray, Epist. Proc. III. k. 249. l. Illésházy István' évkönyve Horváth Mihálynál, III. k. 136. l.

Ez okon is szokott lassusággal folytak Rudolf' részéről a' hadi készületek, mellyek az év' elején Prágában tartott hadi tanács' végzéséhez képest, Pálffy', Nádasdy', Illésházy' nézetének ellenére, nem Buda' hanem Győr' megvételére voltak irányozva. Óvárnál csak nagynehezen gyülekeztek együvé a' hadak; időközben Pálffy Miklós 's a' tüzérek' vezére Persztenszki János Tatát petarda' segedelmével — melly ágyúnemet első ízben Mansfeld ismertetett meg a' magyarokkal, — elfoglalták. Maximilián július' végén nyitotta meg a' nagyobb hadviselést, Batthyány Ferencz, Zríny György, a' dunántúli urak és nemesek hétezer vitézzel növelték a' főherczeg' hadi erejét; VIII. Kelemen pápa Aldobrandini Ferencz mantuai herczeget tízezer emberrel küldte az óvári táborba. Az utóbbiak még nem érkeztek volt meg, midőn augusztus' 21. én Maximilián Pápát bevette; megérkezésök után september' első felében Győr' vivásához fogott a' főherczeg, mellynek falai alatt Persztenszki halva maradt, 's melylyel Szaturdzsi Mohamed alvezír' közeledésének hirére felhagytak a' ragályos nyavalyák által is megzilált királyi hadak, Komáromig visszavonúlók. Maximilián a' Duna' balpartján Iszánál állott, midőn a' basa october' 13. án Tatát elfoglalta, 's Veröczéről nézte, midőn a' törökök Váczot megszállották. Körülsánczolt táborából három ízben visszaverte a' basát; Pálffy' és Nádasdy' háromezer török halottal szegték be a' vitézségökre bízott sánczokat. November' 9. én a' szpahik és jancsárok egymás ellen lázadtak; az utóbbiak téli szállásaikra kivántak vezéreltetni, 's a' basa csak az álnokul kibányászott fegyverszüneti alkudozásnak köszönhette, hogy seregét nagyobb bomlás nélkül Buda alá 's innen Nándorfehérvárra szállíthatta. Maximilián az őrség nélkül hagyott Váczot előbbi parancsnoka Dobozy Gergely' gondjaira bízva, hadait elbocsátotta. Hasonlót cselekedett Báthory Zsigmond, ki october' 17. dikétől november' 17. dikéig Temesvárt Jósika István által vi-

vatta — süker nélkül; valamint Draskovics' és Herberstein' ez évi táborozásuknak Szlavoniában sem volt sükere. Verőcze, mellynek kiostromlását czélba vették, török kézben maradt; a' mit eszközölhettek, az a' Szlatina' környékén török járom alatt tanyázott szerbeknek letelepitése volt Varasd' és Körösudvarhely' vidékén; a' vendéghad a' pusztaságra jutott telkeket népesítette, de egy úttal eszközül szolgált Herbersteinnak a' szlavóniai nemesség' kifosztására. [54])

Maximilián, Bécsbe érkezése után 1598. január' [1598. 25. ére országgyülést hirdettetett Pozsonyba, saját elnöklete alatt. A' rendek Rudolfot még egy ízben kérték, jelennék meg valahára hü magyarjai között; és még egy ízben ismételték követelésöket, könyörgésöket, nevezzen magyart az ország' éjszakkeleti részének főkapitányává, miután különben is Teuffenbach' halála által megürült a' hivatal. Pénzsegélyül ez egyszer, a' nélkül hogy következtetés vonathatnék belőle, nem minden porta hanem minden ház után száz-száz dénárt ajánlottak fel, a' középületek 's a' szegénység' lakainak kivételével, és azon felül ötven dénárt a' házhely' földesurának vagyonából; az utóbbik öszlet érettkoru, jól fegyverzett lovasok' fogadására szolgáljon, kik június' elsejétől számitva, hat hónapig a' megye' zászlait kövessék. A' végvárak körül hatnapi munkára köteleztetett a' jobbágy. [55])

Röviddel az országgyülés' eloszlása után Schwarzenberg Adolf, Mansfeld' 1595. diki táborozása óta a' török háborúban folytonosan részt vett, 's magát belátása és bátorsága által kitüntetett hadnagy, 's Pálffy Miklós, ez idétt a' magyar vitézség' legfényesebb képviselője, dicső hadi tett' elkövetésére egyesültek. Martius' 28. án éjfélben, kétezer magyarral, 's háromezer némettel, valonnal, spanyollal, a' nélkül hogy

54) Istvánffy, XXX. 707 's kk. ll. Bethlen, IX. 39. l. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 305. l.

55) Corpus juris hung. I. k. 605. l.

a' gondatlan őrség sejdítette volna, Győr előtt termenek, a' székesfehérvári kaput petardával a' városba repítik, 's nehány órai harcz után, mellyet a' meglepett őrség a' kétségbesés' dühében vívott velök, 's mellyben a' parancsnok Ali basa is elesett, város és vár az övék. Száznyolczvannyolcz kisebb, nagyobb ágyu volt a' vezérek' zsákmánya, tömérdek kincs jutott martalékul a' fegyveres népnek. Ezernégyszáz török halva maradt; háromszáz felrepítette a' lőportárt hogy romjai közé temetkezzék; szintannyi fogságba esett. Az öszves őrségből csak négy, öt ember menekült Budára a' gyászos hírrel. A' vitézi lélek' felegyenesedése a' királyi hadakban, volt a' legnagyobb nyereség, a' legnagyobb jutalom. [56])

Még mielőtt a' jelen évi hadviselés' fővezérletével megbízott Mátyás főherczeg Magyarországba érkezett volna, Schwarzenberg és Pálffy aprilis' elején Tatát kiostromolták, 's nyolcz napi diadaljáratban nyolcz erősséget, köztök Gesztest, Veszprémet, Palotát hatalmukba ejtették. A' hősök vágyva vágytak Buda alá indulhatni; de a' németbirodalmi sereg lassan érkezett; 's a' kiáradt vizek gátolták a' hadjárat' megnyitását. Végre september' közepén megindúlt a' sereg. Az előhadat Pálffy Miklós' és Nádasdy Ferencz vezérlete alatt hatezer magyar, ezer kozák és szintannyi német 's vallon képezte; a' derékseregh huszonötezer németből állott, Schwarzenberg volt a' vezér. October' 5. én Óbudánál ütöttek tábort, 's nehány nappal később Mátyás is leérkezett. A' vizi-város october' 12. én bevétetett, 's

---

56) Istvánffy, XXXI. 718. l. Chronica des ungarischen Kriegswesens, Nürnberg, 1615, II. r. 390. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 250. l. Győr talán még most is ülli évenkint 1598. martius' 29. ének emlékét; Hurter (Gesch. Ferd. II. und seiner Eltern, III. k. 421. l.) Rudolf' parancsát említi, melly kő- vagy vasszobor' emeltetését hagyja meg mindenik helységnek (Ortschaft?) illy felirással: Sagt Gott dem Herrn Lob und Dank, Dass Raab wieder kommen in der Christen Hand. 29. März 1598.

negyven ágyú jutott zsákmányul a' királyiaknak, de az őszi, téli időjárás, ez úttal is mint már több ízben, hatalmasabb szövetségül szolgált a' budai őrségnek, mint a' székesfehérvári basa Szemender, ki a' várnak segédére sietett, 's halálát találta. Mátyás november' 3. án abbahagyatta a' vívást, 's hadait Esztergomba és Esztergom' környékére vezette. 57 a) —

Aprilis' elején Rudolf' biztosai: Szuhay István váczi püspök, Istvánffy Miklós nádori helytartó és Petz Bertalan császári tanácsos, Erdélybe érkeztek a' tartomány' átvételére. Báthory Zsigmond e' végre Gyulafehérvártt országgyülést tartott, mellyen kanczellárját Jósika Istvánt, mint ki Mihály havasalföldi vajdával összeszövetkezett hogy Erdélyt a' szultán' kezére játsza, hazaárulónak nyilvánította. Jósika Bocskay által elfogatott, 's utóbb Rudolf' parancsára Szatmártt lenyakaztatott. A' csapás elnémitotta a' kanczellár' felekezetét, 's aprilis' 10. én ellenmondás nélkül történt meg az általadás. Bocskay a' rendek' nevében hűséget fogadott Rudolfnak, engedelmességet parancsainak, ha a' tartomány' szabadságai csorbítatlanúl fentartatnak a' király által. A' rendek esküvel kötelezték le magokat Rudolf' és örökösei' irányában; 's a' biztosok viszont hit alatt fogadták a' király' és törvényes utódai' nevében, hogy a' tartomány' szabadságai, hogy névszerint a' vallásügy jelen állapotában fenn fognak tartatni. 57 b)

Báthory most az erdélyi fejdelmek' levéltárának javát, a' külügyekre vonatkozórészt tüzbe vettette, 's Cariglia Alfonz', Sarmasághy Zsigmond' és Szikszay Imre' kiséretében Szileziába indúlt; Mária Krisztierna Kővárról Gyulafehérvárra költözött, a' tartománynak, míg Maximilián megérkezendett,

---

57 a) Hel' ephemerise Reusnernél, 323. l. Istvánffy, XXXI. 731. l.

57 b) Istvánffy, XXXI. Bethlen, IX. 81. l.

kormányzására. A' királyi biztosok, Szaturdzsi Mohamed' mozgalmainak hirére, több ízben figyelmeztették a' Kassán mulatozó főherczeget, hogy megjelenését aggodalommal várják a' tartomány' lakosai; de Rudolf' tanácsosainak késedelmes eljárása Maximiliánt Erdélytől távol tartotta. Június' 9. én a' biztosok Mihály havasalföldi vajdával, ki a' mult évben a' portához közeledett volt, Tergovistban szerződésre léptek, melly a' vajdát Rudolf, mint királya és ura iránt hűségre kötelezi, 's mellyben Havasalföld' hűbéri birtoka Mihálynak és örököseinek, adófizetés nélkül, de évenkinti tiszteletdíj' bevárása mellett, biztosítatik. Magszakadásuk' esetében a' bojárság szabadon választhat vajdát magának, ki a' magyar koronához hűbéri viszonyba lépend, 's kit a' magyar király tisztében megerősítend. Mihály és utódai ötezer fegyverest kötelesek a' király' rendelkezésére állítani, miért évenkint zsoldot húznak. [58]) — 'S a' biztosok csakugyan nyomban tízezer aranyat olvastak le a' vajdának.

A' szerződés Erdélyt ideig-óráig biztosította a' harczias Mihály elől, de Szolimán temesvári basa' fenyegető fellépése, Maximilián' távolmaradása, 's kivált Bocskay István' titkos működése, kitől a' biztosok a' nagyváradi kapitányságot is elvették, utat nyitottak Báthory Zsigmondnak a' fejdelemség' visszafoglalására. A' huszonhat éves ifju férfi Erdélyből távozásakor előképekül Diocletianust és V. dik Károlyt választotta magának; de midőn Oppelnbe érkezett, 's itt lakvárát romló bomló félben találta, mint azelőtt ötven évvel Izabella, midőn évdíjának fizetése mindjárt kezdetben megakadt 's a' prágai udvar' bizalmatlanságát, személyének a' császári tanácsosok általi fitymállását vélte tapasztalhatni, az asszonyilag hiú ember idegessé lett, szintén mint Izabella; 's nem vélvén magát biztosságban a' szilez földön, vissza-

58) Istvánffy, XXXI. Pray, Dissert. in Annal. Hunn. 155. l.

kivánkozott a' fejdelmi székre. Az elégedetlenségében boszút forraló Bocskay ügyesen ápolta e' hangulatot, 's mielőtt Maximilián Erdélyt felkereste volna, Báthory Zsigmond augusztus' 20. án Kolosvárra érkezett, nejével kibékült, 's Bocskay' befolyása által a' törökök ellen felparancsolt, Szászsebesnél tábort ütött magyar, székely, szász hadakat magához hajlította. A' királyi biztosok, kik imént még Rudolfot Bocskay által felfogott levelekben Zsigmond' letartóztatására intették, őrizet alá helyeztettek; 's az augusztus' 29. én Tordán összegyülekezett rendek azon feltétel alatt, hogy magát kiváltságaik' fentartására, a' reformált egyház' oltalmára, a' jesuitáknak Erdélyből kiüzésére, 's halála' esetében az országgyülés' választási jogának megismerésére hittel kötelezze, Zsigmondot meg' fejdelmökül ismerték. [59])

Szaturdzsi Mohamed téli szállását Nándorfehérvár' környékén csak június' közepén hagyta oda, 's Becskereknél negyven egynehány napig várakozott a' tatár khánra, ki elvégre augusztus' 30. án megérkezett. Ketten Csanád' 's a' szomszéd erősségek' elfoglalása után october' elején Nagyváradnál ütöttek tábort. Zsigmond követség által hajlandóságát jelentette be nékik, az egykori viszonyt minden áron megújitani a' portával: ajánlkozása visszautasítatott. Hét hétig ernyedetlenül folyt Nagyvárad' vívása. A' dolgok' ez állásában Rudolf' kiengesztelődését vette czélba a' fejdelem, 's a' királyi biztosokat szabadon bocsátotta. Maximilián főherczeg, részéről Erdélyt bántatlanul hagyva, öszves hadi erejét Nagyvárad' oltalmára készült fordítani, midőn Szaturdzsi, Buda' veszedelmének hirére a' Tiszához sietett, hol megértvén Mátyás főherczeg' visszavonulását, a' feneketlen utak 's az eleség' szüke miatt lázadó jancsárok által is kényszerítve, hadait

---

59) Istvánffy, XXXI. Bethlen F. IX. 156. l.

Nándorfehérvárra vitte, 's a' tatár khánnak Szegedet jelelte ki téli szállásul. 60)

1599.] Az 1599. év' elején Náprády Demeter erdélyi püspök és Bocskay István, Zsigmond fejdelem' nevében Prágába érkeztek, számára vagy az 1595. diki szerződés' megujitását és komoly segédet a' török ellen, — vagy pedig jövedelmező, jó karban levő urodalmakat akár Ausztriában akár Csehországban, és százezer arany évdíjt kieszközölni. Az utóbbik esetben kormányoztassa Rudolf Erdélyt belföldi születésü vajda' közbenjárásával, 's új hódolati esküt ne követeljen. — Mindkét inditvány csak színre tétetett Zsigmond által. Kórságában már ismét elkivánkozott Erdélyből. A' jesuiták bűnt láttattak vele az esküben, melly őt rendjök' kiűzésére, a' reformált hitvallás' oltalmára kötelezi; Bocskayt annak ismerte, ki a' tartományt csak a' végből akarta 's akarja Rudolfnak általadatni, mert a' vajdaság után törekszik; Báthory Boldizsár' és társai' halálának emléke Isten' boszuját váratta vele, 's eloltotta benne a' reményt, nyilvános és titkos elleneivel diadalmasan megvívhatni. Kínjában a' gondolat támadt benne, Báthory Endre bíbornokra szállítani a' fejdelemséget, 's ezáltal kiengesztelni az ontott rokonvért, gondoskodni a' római egyház' érdekeiről, 's inát szegni Bocskay' nagyravágyásának. Báthory Endre 1597. ben panaszt emelt, hogy Erdély az ő jogának sérelmével szállítatott Rudolfra; utóbb, mert a' szentszék úgy kivánta, követeléséről lemondott 's részéről is helybenhagyta a' szerződést. Jelenleg, mint a' wermelandi püspökség' igazgatója, Lengyelországban élt, 's talán nem csalódunk, ha a' mindenható kanczellárnak, Zamojskinak, ki a' Báthoryakkal, mint már érintettük, sógorsági viszonyban állott, szintén némi befolyást tulajdonítunk a' terv' megalakulására, melly Zsigmonddal a' most huszonnyolcz éves Endre bíbornokot választatta utódául.

60) Istvánffy, XXXI. Török források, Hammernél, IV. k. 283. l.

A' szándék titok volt Erdély' rendei, titok Zsigmond' udvara előtt, midőn a' bíbornok februárius' 20. án Kolosvárra érkezett. Martius' 29. én a' meggyesi országgyülés visszavette az 1594. ben ellene hozott számüzési végzést, és hódolt neki, mind fejdelmének, mert Zsigmond úgy akarta, 's mert Zsigmond' testőrei és háromezer székely zsoldos irányt adtak a' rendeknek. [61]) — A' lelépett fejdelem viselt méltóságának czímét fentartotta magának, azon felül nehány jószágot Erdélyben 's huszonnégyezer arany évdíjt; és most végkép elválván nejétől, Zamojskihoz indúlt Lengyelországba, hol magát a' prágai udvar' ármányai elől biztosságban vélte. Mária Krisztierna Greczbe vonúlt anyjához; életét huszonkét évvel később, Tirolisban, a' szentszüzek' halli zárdájában fejezte be. —

Náprády és Bocskay Prágából útban voltak Erdély felé, midőn a' történtek tudomásukra jutottak. Rudolf hitelt adott nyilatkozatuknak, hogy a' szándéklatról nem volt tudomásuk; hódolati esküjöket kegyelmesen vette; és Bocskay Istvánt, ki, mint Báthory Boldizsár' halálának fő eszköze, Erdélyből számüzetett, jószágaitól megfosztatott, tanácsosai közé sorozta. — Endre bíbornok, mihelyest fejdelemségre jutott, Básta Györgyöt, Maximilián főherczegnek felső Magyarországon helyettesét, az erdélyi ügyek' újabb fordulatáról tudósitotta, 's békés szándékát bővebben fejtegette; de a' követül Prágába küldött Kamuthy Farkas, Rudolf' parancsából fogságra vettetett. Malaspina casertai püspök', szentszéki követ' közbenvetésére Rudolf színre kiengesztelődött a' fejdelemmel 's az 1594. diki szerződés' főbb pontjait reá is kiter-

---

61) Bethlen F. X. 212. l. Istvánffy, XXXI. Chmel J., Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien, 8750 sz. a. „Caschau, 10. apr. 99. Heunt ist ein Curir aus Siebenbürgen khomen, der bringt Zeittung — — das den 29. verschienen Monats die Stendt dem Cardinall Andrea gehuldigt haben.“

jésztette; de Mihály havasalföldi vajda, Erdély' birtoka utáni vágyában magára vállalta az alkalmatlan bonyodalom' erőszakos felbontását. Az oláh esküt esküre halmozott, hogy kész inkább feleségének husával táplálkozni és fiának vérét szörbölni, mint ellenséges czélzattal Endre ellen fellépni; 's íme, hozzák a' hírt, hogy Mihály' magyar hadnagyai Makó György és Tamásfalvy János szabadságaik' visszaállitását igérik a' székely köznépeknek, ha Báthory Endre ellen felkelnek; hogy a' vajda' hadai Brassó' környékén táboroznak. Endre Gyulafehérvárlt országgyülést tartott a' Rudolffal kötött szerződés' megerősítése végett, midőn az oláh' czélzatáról értesült. Nehány nappal később kilenczezer emberrel Szebennél állott, segédet várva a' magyar részekből 's az aranyosi székelyektől, kik az 1562. diki lázadásban sem vettenek részt. October' 28. án Borgenwiesennél, Szeben és Schellenberg között egymásra csaptak az ellenséges hadak. Sokáig kétes volt az ütközet' fejleménye, 's az oláh sorok már ingadozni kezdettek, midőn az erdélyi sereg' vezére Kornis Gáspár fogságba esett, 's az Endre' zsoldjában állott lengyelek Mihály' lengyel zsoldosaihoz csatlakoztak. Az ütközet el volt vesztve; a' bíbornok megfutamodott, 's november' 3. án, midőn Csík székben, Szent Domonkos és Szent Tamás faluk között bolygana, egy székely által megöletett. Mihály vajda minden-szentek' napján diadalmas fénynyel Gyulafehérvár' fejdelmi lakában fogott szállást. [62]) —

A' törökök hanyagul viselték magokat e' mozgalmaknak hasznukra fordításában. A' nagyvezír Ibrahim basa, Szaturdzsit, büntetésül a' mult évi sükeretlen hadjáratért, meggyilkoltatta, de önmaga is későn érkezett Nándorfehérvárra; 's Pálffy és Schwarzenberg a' januárius' 25. én Pozsonyban megnyílt országgyülésen tízezer fő' erejéig felajánlott magyar

62) Bethlen, X. 316 's kk. ll. Istvánffy, XXXI. Benkő József, Transsilvania, I. k. 248. l.

hadaknak [63]) részével 's olasz és franczia zsoldosokkal Székesfehérvárt azonkép mint a' mult évben Győrt meglepetés 's petarda által vélték hatalmukba ejthetni: tervök meghiúsult. Magyar fegyveres csapat Szolimán budai basát, midőn Felhévvíznél, a' városon kivül lovagolna, lesből elfogta; 's hajdúkból és ráczokból álló vegyes hadak a' nagyvezírnek ötvennyolcz éléshajóját, tetemes mennyiség löporral 's kilencz ágyúval egyetemben elszedte, a' kiséretből ezer embert levágott. Ibrahim 's a' tatár khán, Budára érkezésök után, octoberben békealkudozásra léptek a' király' biztosaival; Kutasy János, két év óta esztergomi érsek és királyi helytartó, Pálffy Miklós, Redern Menyhérd, a' fő hadi tanács' elnöke és Petz Bertalan, Rudolf által felhatalmaztattak e' végre. A' törökök Győrt, Esztergomot, Füleket, Nógrádot kivánták; a' királyiak Hatvant és Egert, 's azonfelül a' siroki erősséget Hevesben, Cserepvárt Borsodban, mellyeket Eger' bukása után foglalt volt el a' török. — Az alkudozások' felbomlása után, a' Garan', az Ipoly', a' Vág' környékének pusztításához fogott Ibrahim, 's a' Győrnél tábort ütött, de lovasság' szűke miatt mozdúlatlanul állott Schwarzenberg' daczára tizenháromezer foglyot hajtott magával. A' martalék' részét Szécsénynél Pálffy meg' elszedte a' rablóktól, 's a' vitéz férfiú Nádasdy Ferencz', és Pethő Kristóf' társaságában Lakot és Bolondvárt a' Balatonnál, Koppányt, Dombóvárt és Ozorát, a' Sárvíz' főbb erősségeit, még késő őszszel felmentette a' járom alól. Ibrahim december' végén meg' Nandorfehérvártt volt; a' tatár khán hadait vissza a' Krímba vitte. [64])

---

63) Corpus juris hung. I. k. 610. l.

64) Istvánffy, XXXI. 742. l. Chronica des ungarischen Kriegswesens, III. r. 436. l. Hammer, IV. k. 291. l.

VI.

Ibrahim' rablásait éhhalál és mirigy követték, 's a' rendek az 1600. januárius' 25. én megnyilt országgyülésen, mind a' mellett hogy Rudolf értésökre adta, miszerint csalóka és gyalázatos béke helyett, szándéka, örvendetes fejleményig folytatni a' hadviselést, alig-alig voltak képesek minden házhely után egy forintot a' jobbágytól, ötven dénárt saját erszényökből felajánlani. A' pénzsegélyen felül négy-négy porta után egy-egy gyalog zsoldos' kiállítása, a' végházakhoz hatnapi ingyen-munka ment végzésbe. [65]) Röviddel az országgyülés' eloszlása után Pálffy Miklós martius' 23. án életének ötvenedik évében meghalálozott. Pozsony' örökös főispánságában, mellyet Győr' megvételéért az országos rendek' ajánlatára jutalmul nyert a' koronától, legidősb fia István volt utóda; Esztergom és Érsekujvár, mellyek szintén hűségére voltak bízva, Althan Adolfot és Thurzó Györgyöt nyerték kapitány okúl.

Mihály vajda minapi győzelme után, Rudolfnak hű szolgálatait felajánlotta: ha Erdélyt 's a' részeket azonképen mint Moldvát és Havasalföldet általa teljes fejdelmi hatalommal birtokoltatja; ha a' római birodalom' herczegei közé soroztatik; ha Rudolf pénzsegélyül annyit köt le néki, mennyi húszezer zsoldos' fizetésére kivántatik; ha ő, az oláh, Magyar-vagy Csehországon százezer forintot jövedelmező urodalmakra tarthat számot, kárpótlásul a' török túlsúly alatt netalán veszendőbe menő tartományokért. Rudolf, Pilsenben 1599. november' 29. én kelt levelében magasztalta Mihályt diadaláért, a' keresztyénségnek tett szolgálatáért; de egyelőre eléglette, ha Ungnad Dávid volt hadtanácsi elnökkel, és Székely Mihály szatmári kapitánynyal, mint királyi biztosokkal

65) Corpus juris hung. I. k. 618. l.

közösen járand el Erdély' kormányában a' vajda. [66]) Mihály, követeléseihez ragaszkodva, a' székelyeket és oláhokat a' nemesség' 's a' szászság' rovására legyezgetve, Rudolf' válaszát fitymállotta. Május' elején ötvenezer oláhval és székelylyel Mogila Jeremiás moldvai vajdát Szucsayánál megverte, a' tartományt magáénak nyilvánította, 's visszajövet Erdélybe a' rendeket, hogy hódolatukat vegye, Gyulafehérvárra parancsolta. Az országgyülés' folyama alatt — július' közepén — Petz Bertalan segédpénzt és ajándékokat hozott Mihálynak, mint a' „király' helytartójának" Erdélyben; szintakkor érkeztek meg kard, buzogány és zászló Konstantinápolyból számára. A' vajda viszonyát a' portával színlettnek állítva, tavali követeléseinek ismétlésével bocsátotta el Rudolf' követét; de Bastához most utasítás ment Prágából, lépjen fel erélyesen a' bitorló ellen.

A' megalázott, kifosztott és szabaditékaitól elejtett erdélyi nemesség, Basta' német 's magyar hadaival egyesülve, september' 18. án Miriszlónál a' vajdát megverte; tizenegyezer oláh és székely az ütközetben veszett, a' többiek Brassón át az oláh havasok közé menekültek. Báthory Zsigmond ez idött lengyel hadakkal és az Endre bíbornok' halála után hozzá érkezett erdélyiekkel — köztök Székely Mózest 's az utóbb nagyra-menendő iktári Bethlen Gábort is találjuk — Moldvába nyomúlt Erdély' elfoglalására. Mihály, seregének töredékeivel a' veszedelmes versenytárs ellen indúlt, Rudolf' kegyére is számot tartva, ha fegyvereinek kedvez a' szerencse. Különben történt. October' 15. én a' Szered' vizénél megveretett, 's üzőbe vétetve, Havasalföldből is kiszorítatott; Zamojski a' moldvai vajda' testvérét, Simont, léptette helyébe. Három ellenség' táborán át pénzzel utat vásárlott magának a' bukott, Bécsbe, Prágába Rudolf-

66) Eredeti oklevelek után Horváth Mihály, III. k. 143. l.

hoz, kit az erdélyi rendek követség által értesítettek, hogy magok választanak fejdelmet magoknak, ha késik Maximilián főherczeget kormányzóul közéjök küldeni. [67])

Magyarországon június' elején a' zsoldját mindhíjába váró francz̧ia őrség Pápán fegyvert fogott a' várnagy Maróth Mihály ellen, 's alkudozásba ereszkedvén a' székesfehérvári basával, közbenjárása által a' porta' szolgálatába szegődött. Július' 26. án Schwarzenberg, midőn a' lázadókat zabolázandó, Pápát lődöztette, gömb által fején találva, egykori diadaltársa Pálffy után költözött. Nádasdy Ferencz augusztus' 10. én az erősséget megvette, 's kegyetlen boszút vett az őrségen, mellynek csak kisebb része Székesfehérvárra verekedhetett. [68 a]) Ibrahim nagyvezír' hadai Siklóst és Babócsát bevették, 's augusztus' végén Kanisa' vívásához fogtak. Mercoeur Fülep Emanuel, lothringeni herczeg, Rudolf' főhadvezére, hijába fáradozott Kanisa' felmentésén, hijába ügyekezett legalább segédhadakat és eleséget a' várba juttatni. October' közepén seregét nagynehezen vissza a' Dunához vitte, 's Kanisát, Sziget' bukása óta Stíria' főfő védfalát a' török ellen, várnagya Paradeiser György october' 20. án Ibrahimnak általadta. Klesel Menyhérd, bécsújhelyi püspök, 's Mátyás főherczegnek már ekkor mindenható tanácsosa, jajt kiáltott, 's árulást emlegetett. A' vár a' vívás' negyvennegyedik napján, 's Mercoeur' seregének visszavonulása után, olly feltétel alatt adatott fel, hogy az éhségtől mármár roskadozó őrség szabadon tovább költözködhessék; 's Paradeisernek fejét vették miatta. [68 b])

---

67) Istvánffy XXXII. Bethlen F. X. 487. l.

68 a) Istvánffy, XXXII. 751. l. Hammer, IV. k. 293 és 649. ll.

68 b) Istvánffy, XXXII. Megiser, Annal. Carinthiae, 1698 h. — Még Hurter is hajlandó hinni, hogy Paradeiser' ragaszkodása a' protestans hitvallás' ágazataihoz, súlylyal bírt az' itélőszék' mérlegében.

Röviddel a' hadviselés' boldogtalan fejleménye után 1601. januárius 25. ére országgyülés hirdettetett, Mátyás [1601 főherczeg' elnöklete alatt. A' rendek szükségesnek látták, hogy legalább is május' elején táborba szálljanak a' hadak, 's e' végre, mint a' mult évben úgy jelenleg is minden házhely után száz dénárt fizettettek a' jobbágygyal, ötvent a' földesúrral; ha valamellyik főherczeg személyesen venne részt a' hadviselésben, részökről is személyes felkelést igértek, és húsz-húsz porta után egy-egy lovast, de a' felkelési kötelezettséget csak egy hónapra szabták. 69 a) A' táborozás különben sem fogott volna május' elején megnyílni, de elhalasztásának okúl még az is szolgált, hogy Ibrahim nagyvezír, röviddel az országgyülés' eloszlása után békealkudozásra hívta fel a' királyt, melly július' 10. én közbenjött haláláig, sőt még azontúl is egy hónapig elhuzódott, minden eredmény nélkül. 69 b)

E' közben Erdély változó jeleneteknek szolgált volt színhelyül. Rudolf kitérő válaszszal bocsátotta el magától a' rendek' küldöttségét, 's februárius' 4. én, Csáky István főkapitány' működésének következésében, Báthory Zsigmond ujból fejdelemmé választatott; és miután a' zsarlásai 's kegyetlenkedése miatt gyűlöletessé vált Basta életveszedelemmel Husztra menekült, 's Kornis Gáspár, Zsennyey Pongrácz és Rudolf' egyéb hívei fogságra vettettek, követség ment Moldvába Zsigmondhoz, őt a' fejdelemség' felvállalására meghívni. Erdély' rendei Kolosvártt aprilis' 2. án harmad ízben hódoltak neki. E' körülmény siettette Rudolf' kiengesztelődését Mihály

---

69 a) Corpus juris hung. I. k. 623. l.

69 b) Rudolf' biztosai voltak Nádasdy Ferencz és Petz Bertalan, kikhez utóbb még a' veszprémi püspök, Nyáry Pál és Losdorf Bernát adattak. Követeléseik négy pontból állottak: a) az Unna és a' Kulpa közötti erősségek', úgy b) Kanisa' visszabocsátása; c) a' hadviselési költségek' megtéritése; d) Erdélynek a' porta' felsőbbsége alóli tökéletes kibontakozása. l. Hammer, IV. k. 638. l.

vajdával, kinek leánya Flóra a' nőtlen királyt nehány napra házassági kedvbe ringatta. Az oláh százezer arany segédpénzzel ellátva, mint királyi helytartó Erdélybe küldetett, Bastával egyetértőleg a' király' érdekében működendő. Hadaik öszvesen tizenhétezer főre mentek, a' Rákóczy Lajos' vezérlete alá adott magyar dandár' idetudásával; Zsigmond és fővezére Székely Mózes, Goroszlónál Közép Szolnokban harminczötezer embert vetettek elejökbe. A' szerencse Rudolf' hadnagyainak kedvezett. Augusztus' 3. án Székely Mózes megveretett; valamennyi ágyúi, számra negyvenöt, a' királyiak' kezébe estek; Báthory Zsigmond Moldvába vonúlt. A' győztes pár az ellenség' dühével rohant most Erdélyre, de rohant, rövid napok mulva, egymásra is. Basta magának követelte a' főhatalmat, mint Rudolf' hadainak Erdélyben vezére; Mihály szintén magának, mint Rudolfnak Erdélyben helytartója. Az oláh, mint Basta hitte, vagy hazugúl állitotta, titkos értekeződésbe ereszkedett Báthory Zsigmonddal 's a' törökkel; augusztus' 19. én Tordán, sátorában, Basta' parancsából meggyilkoltatott. Az olasz most a' rémitéshez nyúlt, mint kormányeszközhöz; Kolosvár', Besztercze' polgáraitól, mert Zsigmondhoz állottak, váltságdíjul roppant öszleteket zsarolt ki; az aranyot, ezüstöt a' községek' pénztárából, az egyházakból, a' nemesnek, nemtelennek lakából beszedette, a' hadviselés' költségeinek pótlékául. Három hónapig folytatta e' kormánynemet, midön Báthory Zsigmond, kit a' porta september' 11. én ismét Erdély' fejdelmének ismert, török, tatár, lengyel, oláh hadakkal Moldvából Brassóba érkezett. [70]) —

E' közben a' Mercoeur' vezérlete alá adott magyar, német, vallon hadak september' 20. án az ötvennyolcz évig török jármat viselt Székesfehérvárt megvették; 's Mátyás főherczeg'

---

70) Istvánffy, XXXII. Bethlen F. XI. Katona, XXVIII. k. 40. l.

fekete lovassága által támogatva, a' város' visszafoglalására érkezett nagyvezírt, Hasszánt, megverték, a' Budáról Csókaköig elönyomúlt budai basát, Murádot megölték. A' főherczeg személyes bátorságának szemléletére magyarok, németek, vallonok versenyeztek egymással vitézségben; Nádasdy Ferencz, Forgács Zsigmond, Thurzó György magokhoz 's a' magyar névhez méltó részt vettek a' győzelemben, melly ezer halottnak, köztök ifjabb Batthyány Kristófnak vérével vásároltatott meg. Mátyás a' budai basának fejét Ferdinánd főherczegnek, a' stájer Károly' fiának küldte, ki horvát és belső-ausztriai hadakkal 's az Olaszországból, névszerint Rómából és Mantuából segédül jött tetemes sereggel Kanisát ostromolta. A' véres fő még nagyobb, még makacsabb kitűrésre intette a' török őrséget; a' nagyvezír, segédet hozva, már Szigetig érkezett, 's a' székesfehérvári táborból, Russworm Hermann' vezérlete alatt a' Ferdinándéba parancsolt lovasok és labanczok november' 18. án tanúi voltak az ifju főherczeg', a' leendő magyar király' dicstelen visszavonúlásának. [71]) Az öszves tábor, négyvenkét ágyú, tizennégyezer puska török kézbe esett.

Midőn 1602. februárius' 22. én Mátyás az ország' [1602. rendeit Pozsonyban meg' együtt látta, elkeseredésökről bővséges jelentést tehetett Rudolfnak. Magyarország' rendei — így szól a' hozott végzések elébe iktatott bevezetés — panaszt emelnek Isten és király előtt, hogy kérelmeik, hogy béjelentett sérelmeik egytől egyig meghallgatás, orvoslás nélkül hagyattak; sőt hogy kínjaik, szenvedéseik napról napra növekednek, tovább harapodznak, mélyebb gyökeret vernek. Ha lesz a' ki mondani fogja: a' magyarok már megszokták,

---

71) Lindenberger, Pugna ardua variique conflictus penes arcem Csókakö oct. die 10. et sequentibus 1601. praestiti, versu epico comprehensi, Bécs, 1602. Istvánffy, XXXII. Megiser, Ann. Carinth. 1699. h. Hammer, IV. k. 314. l.

országgyüléseiket könyükkel, panaszokkal, jajveszékléssel megnyitni, míg belefáradva költségbe, szavakba, végre a' fenforgó tárgyakhoz látnak, — „úgy vannal“ kell válaszolnunk; de vehetni-e a' megsebzettnek, a' csontvelejéig felemésztettnek rosz neven a' panaszt?.... A' kül-és belföldi fegyveres nép' kicsapongásaival telvék az országgyülési írományok; de köztudomásu dolog, hogy semmi, épen semmi sem történt a' baj' enyhitésére; hogy nemcsak törökök és tatárok dulakodnak a' hazában, hanem ezeknél még inkább a' keresztyén segédhadak, kik kényök-kedvök szerint puszíthatnak, gyújtogathatnak, gyilkolhatnak fenyítetlenül.... A' későn kezdett, az eredmény nélkül bevégzett hadjárat után az idegen zsoldosok' kisebb része hizlalva tér meg' hazájába; a' jóval nagyobb rész, ellenére az ország' törvényeinek az országban telel. A' székesfehérvári tábor' eloszlása óta már öt hónapon át tízezer vallon és német zsoldos tápláltatik minden díj nélkül Pozsonyban, Nyitrában... Szintannyit szenvednek az ország' egyéb részei. Az idegen zsoldos csapatok városokat, falvakat, telkeket, házakat foglalnak el szemtelenségökben, elosztják magok között, mint sajátukat, zselléreik, rabszolgáik gyanánt nézve a' tulajdonosokat... Külföldi zsoldosok és szabad hajdúk felfeszítik az egyházak' kapúit, kiássák sirjaikból a' halottakat, megfosztják ékeiktől a' koporsókat... Férjeiktől elragadtatnak a' nők, anyáiktól a' nyolcz, kilencz éves leánykák, az atyai házból a' szemérmes szüzek; és hurczoltatnak a' gyalázat', a' bűn' odvaiba, — nagy Isten, nézz le a' magyar nép' keserü szenvedéseire! — honnan megbecstelenítve, súlyos váltságdíj mellett meg' visszakerülnek szülőikhez, férjeikhez.... E' féktelen népek' dühösködése kivált onnan származik, mert zsoldjuk lefoglaltatik; itélje meg bölcseségében a' király, visgálja meg a' világ, kinek hibájából késik a' fizetés; 's ha szabad-e állitólagos vagy valóságos pénzhiány' esetében érzéketlenül

odavetni az országot illy népek' dühének? Ezen észrevételek' megfontolása után hozzávethet a' király, mit és menynyit követelhet az ország' csekély maradványaitól vagy jobban mondva, még füstölgő romjaitól, mit és mennyit várhat a' rendektől. [72])

'S a' rendek házankint százötven dénárt ajánlottak fel a' jobbágytól, ötvent a' földesúr' erszényéből, hat hónapi zsoldul kétezer gyalog' és szintannyi lovas' számára; azonfelül az úgyis haszontalan, sőt annyi rablás közepette veszélylyel járó személyes felkelés helyett, húszhúsz ház után egyegy könnyü lovast egy hónapi szolgálatra. Mátyás főherczegnek Székesfehérvárnál kitűntetett vitézségét 's a' nemzet' szenvedései iránt tanusított részvétét minden jobbágyház után húsz dénárral kivánták jutalmazni a' rendek. [73]) — Az országgyülés' folyama alatt, Illésházy István ellen emeltetett némi felségsértési vád is foglalkodtatta a' közfigyelmet. A' kincstár' érdekében, de a' megyék' befolyásának is ellensúlyozására nehány jelentékenyebb mezőváros tetemes váltságdíj mellett a' szabad királyi városok' sorába iktattatott a' korona által, 's közülök névszerint Modor, egykor a' gúthi Országhok' urodalma, már nehány év óta, királyi levél által meghíva, részt vett az országgyülésben. Modor' példájára Szent-György és Bazin, mellyek Illésházy István' nejének, Pálffy Katalinnak száznegyvenezer tallér' erejéig voltak beírva, szintén kiváltani akarták magokat, 's e' végre 1598. ban királyi-városi szabadalmat nyertek a' koronától. Illésházy vonakodott a' városok' birtokárol lemondani, 's neheztelésében a' Szent-Györgynek és Bazinnak mintául szolgált Modor' képviselőit 1600. ban az országgyülés' tanácskozásaiból kizáratta. Ezen eljárása miatt, de azért is, mert Trencsén

---

72) Katona, XXVIII. k. 91. l.

73) Corpus juris hung. I. k. 608. l.

megyének a' tizedügyben pártját fogta a' nyitrai püspök ellen, 's mert Csábrágot és Szitnát csak romokban adta a' királyi személynök' kezéhez, Rudolf által számadásra vonatott. Illésházy válaszolá, hogy mint trencséni főispán köteles volt megyéje' rendeit pártfogolni; hogy az érintett, hasznavehetlenekké vált erősségek' lerontását önmaga a' király hagyta meg néki; 's hogy Szent-György' és Bazin' szabadalmai ellentétben állanak adományoztatásokkal. Védelme, kivált a' városok dolgában, nem találtatott kielégitőnek, 's védelmében éles kifejezésekkel illetvén a' királyt, jelen országgyülés' alkalmával, mint felségsértő, Somogyi István királyi ügyigazgató által a' helytartói törvényszék elébe idéztetett. [74]) —

Báthory Zsigmond martius' elején Bastával három hónapi fegyvernyugvásra lépett, 's Bogáthy Miklóst és egy Marietti nevü olasz jesuitát Prágába küldte Rudolfhoz, bocsánatot kérni, mert eddigi bizodalmas hívei Székely Mózes, imént még hadvezére, és Toldy István, imént még követe Konstantinápolyban, személyes szabadsága ellen törekedtek, 's benne azonkép mint Bastában Erdély' ellenét láttatták a' néppel. Rudolf lakul a' lobkowitzi várt Csehországban és évenkint ötvenezer aranyat igért a' bünbánó Zsigmondnak, ha Erdélyt végkép odahagyja. Zsigmond csakugyan harmad ízben is leköszönt, 's júliusban végbucsut mondott Erdélynek; és a' Basta' parancsából Kolosvártt, igaz hogy csekély számmal összegyűlt rendek követséget küldtek Prágába, melly a' tartomány' nevében hűséget fogadjon a' királynak. Székely Mózes ötezered magával Gyulafehérvárnál Basta' vallon és

---

74) Istvánffy, XXXIII. Bel, Notitia Hung. Novae, II. k. 102. 's kk. ll. Hormayr és Mednyánszky, Taschenbuch für die vaterl. Gesch. 1821. diki folyamat, 295. l. Horváth Mihály' id m. III. k. 148. l. V. ö. Jászay Pál, a' kir. városok' szavazatjoga, Pest, 1843.

német hadai által megveretett, 's Bethlen Gáborral a' temesvári basához menekült. Augusztus' 23. án ismét országgyülés volt Kolosvárott; a' szabad jövetet-menetet biztosító igéret' ellenére Kálmándy Mihály, Boronkay János és Csiszár Gergely, mint a' portának párthívei Basta' rendeletéből kivégeztettek. [75])

Rosswurm Hermann, Mercoeurnek az év' elején közbenjött halála' óta Magyarországon helyettes fővezér, még Győrnél táborozott, midőn augusztus' 29. én Székesfehérvárt a' hadnagyai ellen fellázadt német őrség, Hasszán' kezére játszotta. A' nagyvezír, elégelve a' váratlan nyereséget, hadait Szolnokra 's innen Szarvasra vitte, hogy Székely Mózest támogassa. Russworm september' végén Budának vívásához fogott. October' 5. én Pest a' királyiak kezében volt; Budavárba még kétezer embert vetett a' rögtön visszatért nagyvezír, 's az őrség ellenállott, míg a' téli időjárás november' közepén véget szakasztott a' vívásnak. Pesten Prinzenstein Albert maradt parancsnokúl; Adony, Paks, Földvár, Tolna, 's több apróbb erősségek a' Dunának budai partján, mellyekből Nádasdy és Thurzó által a' törökök kivettettek, magyar őrséggel láttattak el. [76])

A' hadjárat' befejezése után a' nagyvezír Nándorfehérvárnál; a' késő őszszel Magyarországba érkezett tatár khán, Ghazigiraj Pécsnél, Szigetnél; a' fizetésöket váró királyi zsoldosok az ország' nyugoti szélein fogtak szállást; 's rablás, pusztítás még egy ízben voltak napi renden. „A' táborból a' német had a' vármegyékre szálla, 's mivel nekik nem fizettek, szabadon dúlták, rabolták az országot, sem nemes ember' háza, sem úré a' kinek vára nem volt, meg nem

---

75) Istvánffy, XXXIII. Bethlen F. XIII. (V. d. k.) 110. l. Kazy, Hist. regni Hung. I. k. 17. l.

76) Istvánffy, XXXIII. 791. l. Hammer, IV. k. 322. l.

maradhatott.“ [77]) Az 1603. februárius' 24. én Maximilián [1603. főherczeg' elnöklete alatt — mert Mátyás Regensburgban időzött, — megnyílt országgyülés, a' tavalihoz hasonló pénzsegély' felajánlása után Náprády Demeter erdélyi püspököt, Révay Péter túróczi örökös főispánt és Jóo János királyi személynököt Rudolfhoz Prágába küldötte, kik aprilis' 15. én benyujtották a' rendek' feliratát, hosszu lajstromát az ország' szenvedéseinek, mellyeket főleg a' király' húzamos távollétéből származtattak a' hazafiak. E' távollétnek tulajdonitották a' külföldi zsoldosok' 's a' szabad hajdúk' kicsapongásaikat; az ország' ügyeinek, a' magyar tanácsosok' elmellőzésével, kamara és hadi tanács által elintéztetését; a' hazafiaknak birtokügyekben a' bécsi kamara' itélőszéke elébe állitását; az ország' jólétének, a' nemzet' szabaditékainak, jognak, törvénynek gyászos elhalását. Rudolf biztosok' küldését igéré, kik a' bépanaszlott, 's még részletesebben bejelentendő kártételeket közelebbről megvisgálják; de egyszersmind arra figyelmezteté a' rendeket, hogy a' katonaságtól egyéb tartományai is szenvednek, mellyeken t. i. Magyarország' oltalmára átjő a' fegyveres nép; hogy a' hadviselés nyomorúsággal jár szükségképen; hogy a' rendek által felajánltatni szokott pénzsegély hézagosan 's mindig hézagosabban gyül be; hogy a' fegyveres nép nem állítatik ki olly számmal, minőben igértetik. — A' követek úgy vélekedtek, hogy a' bépanaszlott törvénytelenségek az egyes megyék' panaszleveleikben egész részletességgel adattak elő; 's annak nyilvánitásával, hogy a' zsoldosok' féktelensége lázadásra fogja kényszeríteni a' népet, Prágából eltávoztak. [78])

A' pécsi, szigetvári, kanisai törökök, tatárok a' kül-

---

77) Illésházy, Horváth Mihálynál, III. k. 149. l. Istvánffy, XXXIII.

78) Corpus juris hung. I. k. 633. l. Illésházy az id. h. 150. l. Istvánffy, XXXIII.

földi zsoldosokkal versenyezve, környékök' pusztításával töltötték a' telet; Varasdnál Draskovics János bán által visszaszorítattak, 's Trautmansdorf Zsigmond szlavoniai főkapitány, Raszina' elfoglalását megtorlandó, a' posegai bég megyéjét feldúlatta, Tamásinál a' drávai hídfőt szétromboltatta. Zríny Miklós, a' nemrég elhúnyt Györgynek fia, élt az alkalommal, nevéhez, őseihez méltónak mutatkozni. Russworm september' 29. én, kivált Nádasdy' segédével, Lala Mohamed basát, a' Nándorfehérvárról Konstantinápolyba hivott nagyvezír' helyettesét Budánál megverte, több ezer emberét levágta vagy a' Dunába ölte, 's harminczöt zászlót és négy ágyút szedett el tőle. November' végén a' királyiak Hatvant megvették; a' török őrség szabadon Szolnokra költözhetett. Russworm téli szállásaikra küldte a' hadakat; Nádasdy Ferencz rövid idő mulva meghalálozott. [79])

Basta az év' elején hadainak részét Szatmárra szállította; Székely Mózes élvén az alkalommal, aprilis' közepén török segéddel Karánsebest megvette, 's innen Erdélybe sietve, hol időközben fejdelmül kikiáltatott, Gyulafehérvárt, Kolosvárt, Beszterczét, Meggyest, Tordát, Enyedet, Szászsebest elfoglalta. Követei Sorbán Radul havasalföldi vajdától június' végén szövetség-igéretet hoztak, de az álnok oláh röviddel utóbb a' Barczaságra tört, 's magához vonván a' székely hadakat Csík-székből, július' 17. én Brassónál Székely Mózest megverte és megölte. Toldy István, Bogáthy Miklós, Perusics Máté, Szentpály János, Makó György és öt testvér Apor, társai voltak viadalban és halálban; Bethlen Gábor ez alkalommal is szerencsésen Temesvárra menekült. Radul' győzelme utat nyitott Bastának a' tartomány' visszafoglalásához, 's most a' Kolosvárról imént kivetett jesuiták — Székely Mózes a' socinianismushoz hajlott, — meg' visszahelyez-

79) Istvánffy, XXXIII.

tettek, 's Erdély' kormánya, Basta' elnöklete alatt tíz biztosra szállítatott. A' biztosok részben külföldiekből állottak, — Burghaus Miklós, Molard János, Inchoffer Károly, Krausenek Pál, — 's a' közigazgatás' elvei Unverzagt Farkas bécsi kamaraelnök által tűzettek ki. [80])

'S míg Basta' és Unverzagt' közös működésök Erdélyben ollyas állapotot idézett elő, melly a' tartománynak újabb, hosszadalmas különválását eredményezteté, Magyarországon is ollyas rendszabályokhoz nyúltak a' király' tanácsosai, melylyek a' kormányt mindinkabb gyülöletessé tették. Illésházy István' ügye az év' elején Pethe Márton kalocsai érsek', mint királyi helytartó' elnöklete alatt ismét megvisgáltatott, 's a' birák' véleménye, mint 1601. és 1602. ben történt volt, ismét szétágazott. Istvánffy Miklós nádori helytartó Prágába hivatott, elmarasztó itélet' fogalmazására, kihirdetésére. A' különben szófogadó tisztviselő kinyilatkoztatta, hogy egyes bírák' véleménye nem elégséges, foganatos itélet' hozására, 's hogy itéletet magyarok ellen Magyarország' határain kívül hozni tilos. Unverzagt' tanácsára most Bécsbe hivatott a' vádlott; 's Illésházy nem késett a' megjelenéssel, de tudomására jutván a' szándék, őt szabadságától megfosztani, Trencsénbe 's innen Lengyelországba menekült. Jószágait és hitvese Pálffy Katalinéit, mellyek öszvesen egy millio tallérra becsültettek, a' kamara elkobzotta. Egy időben Illésházyval, Jóo János királyi személynök is Bécsbe idéztetett, öszves jószágaitól megfosztatott és fogságra vettetett, mert Illésházy, boszuságból az ellene pártosan fellépett személynök' ollyas iratát mutatta elő, mellyben király és főherczegek a' beperletteknél is gonoszabb kifejezésekkel illettettek. [81])

---

80) Bethlen F. XII. 168 's kk. ll. Pray, Epist. Proc. III. k. 260. l. Kazy, hist. univ. tyrnav. 75. l.

81) Istvánffy, XXXIII.

VII.

Illésházy az evangelicus hitvallást követte, 's a' kiméletlenség, melylyel a' prágai udvar ellene fellépett, egyik jelensége volt a' Magyarországon is mindinkább munkába vett ellenreformatiónak. Belgiojoso-Barbiano Jakab kassai főkapitány 1604. januárius' 6.án, Rudolf' parancsából a' kassai [1604. főegyházat, melly a' helybeli polgárságnak a' protestantismushoz állása óta az ágostai hitvallásuaknak szolgált imaházul, fegyveres kézzel elfoglalta 's az egri püspöknek és káptalannak, kik Eger' bukása óta Kassán székeltek, általadta. Valamennyi evangelicus lelkész kiüzetett a' városból, 's ennek húsz falva, büntetésül a' polgárságnak eretnek tanokhoz 's a' főegyház' birtokához ragaszkodásaért, a' közkincstár' számára elkoboztatott. [82]) Az ország' más részeiben is hasonló jelenetek fordultak elő, 's a' februárius' 3. ára Pozsonyba hirdetett országgyüléstől a' protestantismus' lenyűgzését várta a' prágai udvar, sérelmeik' orvoslását a' reformált hazafiak. Az ország' lakosainak többségét ekkoron is valószinüleg a' római katholikusok képezték; de urak, nemesek és polgárok között olly hatalmasan terjedett el a' lefolyt század' viharaiban az új tan, hogy a' szabaditékos osztályok', a' világi rendek' evangelicus része számra felülmulta a' másikat. Az ágostai és genfi hitágazatokhoz ragaszkodó urak 's megyei és városi követek „a' karok' és rendek' többségének" czímezték magokat azon kéreményben, mellyet Mátyás főherczegnek benyújtottak, 's melly szabad vallásgyakorlatot, az elfoglalt egyházak' visszaállitása mellett, követelt számokra. Rudolf' nevében Mátyás, ennek nevében Klesel Menyhért bécsújhelyi püspök, híres eretnektéritő, kormányzott, 's hiba volna feltenni, hogy Mátyás idegenséggel

82) Katona, XXVIII. k. 189. l.

viseltetett az ellenreformatioi rendszer iránt, mellynek főszékhelye egyébiránt nem a' bécsi, nem is a' prágai hanem a' greczi udvar volt, 's melly legbuzgóbb szemelyésitőjét Ferdinánd főherczegben, az úgynevezett külső-ausztriai tartományok' — Stíria, Karántföld, Krajn 's a' t. — kormányzójában találta. De Mátyás a' magyar korona után ahítozott, mellynek további viselésére a' mindinkább dörévé váló Rudolfot nem vélte alkalmasnak, 's mellyet hogy megnyerhessen, szükségesnek látta, ideig-óráig kíméleni, magához édesgetni a' protestans rendeket. Ez okon egy részről nem hozatott végzést a' vallásügyben, mert kivánatos végzést nem várhatott a' többségtől; más részről pártfogását igérte az evangelicusoknak a' királynál, 's kéreményöket Prágába küldötte. Rudolf, nem hogy tekintetbe vette volna a' kéreményt, a' hozott huszonegy országgyülési végzés' erősitése' alkalmával önkényesen még egyet hozzájok biggyesztett, mellynek ez volt értelme: Miután a' király, elődei', a' magyar királyok' példájára, őszinte híve a' római-katholikus egyháznak, ezt Magyarországon is oltalmazni és terjeszteni szándéka; és e' czélra saját elhatározásából és királyi teljhatalmánál fogva, megerősiti és megujítja mindazon rendeleteket, törvényeket és intézményeket, mellyek szent István király és utódai által a' romai-katholikus hitvallás' fentartására és előmozdítására hozattak. Hogy pedig ezentúl a' vallásügy miatti feleselések az országgyülést egyéb teendőiben ne háborgassák, illyetén újitók és rendbontók, másoknak is elrettentésére, marasztassanak el okvetlenül azon büntetésekben, mellyeket a' dicsőült királyok szabtak volt e' vétségre. [83])

Thurzó György, dunáninneni főkapitány az országgyülés' folyama alatt méltóságáról leköszönt, mert többrendbeli királyi parancsok által evangelicus lelkészek' tartásától 's a'

83) Corpus juris hung. I. k. 637. l. Istvánffy, XXXIII. Lampe, (Ember Pál) hist. eccl. ref. in Hung. et Transsilv. 332. l.

gondjaira bízott országrészben alkalmazásától eltiltatott; [84]) Kollonics Szigfrid, kit 1600. ban vitézi érdemeiért magyar rendiséggel ajándékozott volt meg az országgyülés, evangelikus mint Thurzó, neveztetett utódává. De a' kormányrendszerrel szemközt egyes tisztviselők' mérséklő befolyásától keveset várhattak az evangelikus rendek, 's mielött eloszlottak, aprilis' 8. án Istvánffy Miklós nádori helytartónál óvást tettek: hogy miután a' szavazatok' többségének ellenére, szabad vallásgyakorlatérti kérelmök meg nem hallgattatott, egész erővel fogják visszatorlani mindazon merényleteket, mellyek akár álúton kinyert királyi parancs' alapján, akár máskülönben önkényesen ellenök irányoztatnának. [85]) Ehhezképest Homonnay Bálint, az ország' éjszakkeleti megyéinek főkapitánya, gálszécsi táborából, ennek nevében követeket küldött Belgiojosóhoz Kassára, olly nyilatkozattal: hogy a' közelebb lefolyt országgyülés' végzeményébe álul becsúsztatott huszonkettedik törvényczikkely a' többiek' kötelező erejét elenyészteti; 's hogy az éjszakkeleti megyék ennélfogva nem érzik magokat kötelezettekнek a' felajánlott pénzsegély' lefizetésére 's az igért hadak' lábontartására; és sem az ő, Belgiojoso', sem a' király' parancsainak mindaddig nem fognak engedelmeskedni, míg ama' becsempészett törvényczikkely vissza nem vétetett, míg az ágostai és genfi hitfelekezetek, vallásuk' szabad gyakorlata iránt nem biztosíttattak.

Bocskay István ez idétt már odahagyta a' prágai udvart, hol nehány évig fő tanácsosa volt Rudolfnak az erdélyi ügyekben, 's hol bő alkalma volt tapasztalnia Rudolf' környezetének élhetetlenségét, magának a' királynak bábuvá süllyedését hol az egyik hol a' másik udvari czimbora', hol valamelly kedvencz komornyik' kezében, ki a' fejdelem' kórságos gyen-

84) Engel, Gesch. d. Nebenländer des ungr. Reichs, II. k. 96. l.

85) Szirmay, Notitia hist. Comit. Zemplén, 108. l.

géinek kibányászásához értett, 's kit az iránta megkérdezett csillagok hűségesnek, szerencsét-hozónak jóslottak. Rudolf Bocskaynak visszaadta erdélyi jószágait, Görgényt, Egerest, Salyót és Kaplyánt, mellyek Báthory Endre' fejdelemsége' idejében a' közkincstár' számára lefoglaltattak; de a' nagy dolgokat forraló férfiú most magyarországi jószágain élt, nem Erdélyben, honnan őt Csáky István' cselszövényei, ki alattomban szintén a' főhatalmat leste, a' bíbornok-fejdelem' halála után is távol tartották. Láttuk felebb, mint ügyekezett Bocskay azokon túladni, kik gátul szolgáltak neki a' főhatalomnak Erdélyben elnyerése körül. Báthory Boldizsárt ő küldötte a' vérpadra; Jósika Istvánt, hogy Szatmártt elvérezzen, ő fogta el; Zsigmondot, hogy a' fejdelemségről lemondjon, kivált ő biztatta. Ha tekintetbe vesszük rendkívüli képességeit, fel kell tennünk, hogy nemcsak hiú nagyravágyás, hanem annak érzete is vezérlé vala törekvéseiben, miszerint Erdély 's a' részek, és általában a' magyar faj egyebet, többet várhatnak tőle, mint azoktól, kiknek bukására munkás volt. Jelenben tétlennek látszott, hűségesnek Rudolf iránt, de a' körülmények hatalmasan dolgoztak kezére. Basta' kegyetlen zsarlásai 's a' külföldi kormánytanácsosok Erdélyben; Magyarországon az Illésházy 's benne és általa a' főnemesség ellen irányzott eljárás; az álarcz nélkül felléepett ellenreformatioi rendszer, melly nagyot, kicsit egyiránt sértett érzelmeiben; — megannyi gyúlanyag, mellyek' lángra lobbantásában könnyü feladást láthatott a' mérész férfiu; a' felgyúlt tűz emészteni fogja az akadályokat, mellyek közte 's a' fejdelmi szék között még mutatkoztak. Ellenei, köztök Bogáthy Menyhért őt máris árulási czélzatokról vádolták Rudolfnál, midőn egy bitang esemény által kényszerítetett, hogy időhalasztás nélkül a' mozgalmak' élére álljon. Rákóczy Lajos és Dampierre-Duval Henrik, Lippa' környékén Rudolf' hadnagyai, a' temesvári basához menekült erdélyieket,

midőn ujból táborba szállottak, megverték, 's a' zsákmány között Bocskaynak Bethlen Gáborhoz intézett leveleit is találták, mellyek amannak a' kibújdosott erdélyi urakkal és nemesekkel egy czélra működését bizonyitották. A' levelek Kassára küldettek; Belgiojoso, különben is személyes ellensége a' levélirónak, kinél a' császári hadak' fizetésére kölcsönt hijába szorgalmazott, 's kinek Kassához közelebb eső falvaiból e' miatt a' reformált lelkészeket kizaklatta, Bocskayt maga elébe idézte, 's a' megjelenni vonakodónak szentjóbi várát Concini Cyprián nagyváradi parancsnok által elfoglaltatta. 86)

III. Mohamed 1603. december' 22. én meghalálozott, fia és utóda, Amhád, még kiskoru volt. Ali, budai basa 's Murad, diarbekri beglerbeg, a' porta' nevében, és a' királyi biztosok: Szuhay István, Erdődy Tamás, Althan Adolf, Molart János és Petz Bertalan 1604. februárius' 14. én, Pesten összejöttek a' békéről alkudozandók, de amazok Esztergomot és Győrt, ezek Egert és Kanisát követelték; a' békekötési kisérlet ez úttal is dugába dült. Hanyatló nyárral Mohamed, a' meggyilkolt Hasszánnak 's a' helyébe léptetése után röviddel Nándorfehérvártt meghalálozott Jauf Alinak a' nagyvezírségben utóda, hetvenezer emberrel a' Rákoson táborozott; september' 10. én Pestet, röviddel utóbb Hatvant megvették a' török hadak. Basta már korábban Erdélyből kihívatott, hogy vezére legyen a' törökök ellen működendő fő hadi seregnek; helyette Capreoli Tamás maradt a' tartományban. A' nagyvezír september' 19. én Esztergom' vívásához fogott, october' 10. én, Basta által kényszerítve, felhagyott vele. Időközben

86) Istvánffy, XXXIII. Bethlen, XIII. 100—135. ll. Bőjthy Gáspár, de rebus gestis Gabr. Bethlen, Engelnél, Monum. ungrica, 257. l. Kazy, hist. regni Hung. I. k. 33. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 263. l. Engel, Gesch. d. Nebenl. d. ungr. Reichs, II. k. 100. l. Budai, Magyarország' hist. II. k. 165. l.

Belgiojoso, midőn Bocskay ellen Biharba, és innen Erdélybe készült, Mátyás főherczeg' parancsából ötezer fegyverest indított útnak Esztergom felé, Basta' erejének öregbitésére. Bocskay ekkor sólyomkői várában mulatozott, Élesd és Nagyvárad között, hol mindössze ötszáz embere volt, de honnan a' Belgiojoso' seregében Lippay Balás, Szilasy János, Ujváry János és Némethy Balás hadnagyaik alatt szolgált szabad hajdúk, jobbára protestansok, parancsaikat várták. October' 14. én éjtszaka, Belgiojoso' hadainak egyik német osztályát, Diószeg és Álmosd között megrohanják, erős vita után megszalasztják, részét a' Berettyóba fúlasztják, Petz János hadnagyot elfogják, és busásan felzsákmányolva Debreczennél Bocskayval egyesűlnek. [87])

E' csapás' hirére Belgiojoso tízezer főre menő hadaival Nagyváradra vonúlt, 's innen october' 23. án útját Tokajnak vette, Bocskay' hajdúi 's a' fegyverhez kapott pórok által folyvást háborgattatva. Tokajról Szántón át, honnan seregének részét Erdélybe küldte, Kassa alá érkezett, e' város' megtartását nézvén a' jelen körülmények között fő feladásának. De a' polgárság fenyegetésre, igéretre egyiránt nem hajtva, őt a' városba bé nem bocsátotta, 's közte hagyott párthíveit, névszerint Migazzi Miklós nagyváradi püspököt 's kassai kamara-elnököt őrizet alá helyezte. A' székvárosából kizárt tábornok, Szepesvártt a' római-katholikus valláshoz visszatért Thurzó Kristófnál talált menedéket; Kassa october' 28. án kapút tárt Lippay Balás' hajdúi előtt; november' 12. én birája, a' költői hírnevet maga után hagyott Bokacz János, — születésére sziléz — a' tanács 's az öszves polgárság, Bocskayt ünnepélyesen a' városba vezették. Innen kelt körlevél a' nemzet' szabadságainak, az igaz keresztyén hitvallásnak oltalmára hívta fel a' hazafiakat. [88])

---

87) Istvánffy XXXIII. Bethlen F. XIII. 137. l. Mikó Ferencz, Budainál, III. k. 170. l. — 88) Katona, XXVIII. k. 271. l.

A' felső magyarországi nemesség mindinkább növekedő számmal Bocskay' táborába gyülekezett; Lőcse, Késmárk, Eperjes, Kisszeben, Bártfa — megannyi hajlékai a' reformált vallástannak, mellyet hogy lenyűgözzön, Pethe Márton kalocsai érsek mint szepesi nagyprepost még imént Lőcsén és Szepesváralján járt volt, — Kassa' példáját követték; Kállót a' várnagy Kátay Mihály még korábban Bocskaynak általadta. — November' elején Basta tizenötezer emberrel esztergomi táborából Kassa felé indult, Osgyánnál, Gömörben, Némethy Balás hajdúit és pórkatonáit november' 14. én megverte, őt magát elfogta és felnégyeltette. Osgyánról Szepesvár alá készült, mellyet Lippay Balás egész erővel vívott, hogy Belgiojosót hatalmába ejtse. De a' hajdú-vezér a' királyi hadak' közeledésének hírére, önként félbenszakasztotta a' vívást, 's visszaindult Kassára. Bocskay november' 19. én, biztosa Korlát István által a' nagyvezírrel szövetségre lépett, mellyhez képest a' háború' színhelyéhez közelebb eső török erősségek' parancsnokai segédnyujtásra köteleztettek. A' segéd nyomban megadatott, 's midőn Basta, megtudván Szepesvár' felszabadulását, november' végén Bocskay' táborát Edelénynél megtámadta, török-tatár hadakkal is volt dolga. A' szerencse kedvezett néki; ezerötszáz magyar 's a' török tüzérek egytől egyig holtan maradtak a' Boldva' partján. A' királyi hadak most Szendrőt bevették, de Kassát Zsennyey Miklós' és Nagy Albert' gondoskodása megmentette előlök. Eperjes' polgárai, miután biztosítást vettek, hogy vallásuk' szabad gyakorlata nem fog csorbát szenvedni, meg' hűséget esküdtek Rudolfnak, és Bastát beszállásoltatták; csapásul a' szomszéd falvaknak, mellyeket a' hadak gonoszúl sanyárgattak, mert a' Bécsből küldött zsold és ruházat, az Ipoly' völgyéből érkezett eleség — öszvesen huszonkilencz szekér — saját kisérete által megraboltatott. Bocskay Edelényről, Miskolczon át Gönczre fordult, 's megtudván Bastának Eperjesre köl-

tözését, hadait szintén téli szállásaikra küldte; ő maga visszatért Kassára, hol Lippay Balás, mert gyanúba jött, hogy az ellenség által megvásároltatott, Bocskay' parancsából halált szenvedett. [89])

VIII.

Mátyás főherczeg Bécsben december' 5.én kelt levél által
1605.] 1605. vízkeresztre országgyülést hirdetett Pozsonyba, 's január' 25. én meg' elhalasztottnak nyilvánította, mert a' rendek közül csak kevesen jelentek meg. [90]) A' korona' magyar tanácsosainak végzéséből Forgács Zsigmond, Simon' fia, és protestans mint ő, 's Náprády Demeter erdélyi püspök Bocskayhoz küldettek, öt egyezkedésre, fegyverletételre bírni. Szepesvárról bejelentették néki küldetésök' czélját 's Kassára menevédet kértek tőle. Bocskay, válaszában oda nyilatkozott, hogy őket szívesen fogja látni, ha a' császárkirály' nevében jőnek alkudozni, de ha csak a' tanácsosoktól küldettek, meg' visszatérhetnek; neki semmi végzése a' tátrán-inneni és szlavóniai urakkal, kik azonképen mint ő, Rudolf által veszedelembe, inségbe ejtettek. 'S e' válaszszal visszatértek a' követek, mert Mátyás' vagy a' király' nevében alkudozniok tilos volt. [91])

Bocskay' biztosai Erdélyben élénk rokonszenvvel találkoztak. Február' elején Keresztúrban Petki János' inditványára az udvarhelyi székelyek, — ugyanazon hó' 21. én Marosszékben a' Szeredára gyült többi székelyek 's a' megyék'

---

89) Istvánffy, XXX. Bethlen, XIII. 205. l. Pray, hist. reg. Hung. III. k. 233. l.

90) Kovachich, Vest. Comit, 759. l. Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 329. l.

91) Pethő Gergely' Magyar Krónikája, az 1729 (kassai) kiadás' 164. lapján.

küldöttei fejdelmöknek választották. A' szászok még távol tartották magokat tőle; a' reformatio őket is által meg általhatotta, de ragaszkodásuk elejétől fogva nagy volt az ausztriai ház iránt. Bocskay, a' hézagos választás' daczára Erdély' fejdelmének írva magát, martius' 29. én a' tiszai részek' rendeit aprilis' 17. ére Rákóczy Zsigmond' szerencsi várába kérte, tanácskozni a' módról, az eszközökről, mellyek az ország' alkotmányát, a' rendek' kiváltságait, a' vallás' szabad gyakorlatát biztosítsák. Urak, nemesek, városi követek megjelentek feles számmal, mert Basta még februáriusban Eperjesről Lőcsére költözött, és zsold nélkül hagyott 's vissza hazájokba kivánkozott vallon és német hadainak lázadásától tartva, Liptón és Turóczon át Bajmóczra Trencsénben, innen Galgóczra Nyitrában, 's innen miután seregét a' mindenütt nyomában volt hajdúk, a' tábor' nyavalyái, 's a' mindig sűrüebbé vált szökdösés tízezerfőre olvasztották, Pozsony' környékére vonúlt. [92]) A' szerencsi gyülésre Erdély' rendei is voltak hivatalosok; a' megjelentek között fő helyet foglalt el a' huszonöt éves Bethlen Gábor, ki ötszáz lovassal érkezett volt Temesvárról Kassára, 's Bocskay által Hunyad vármegye' örökös főispánjává neveztetett. A' gyülés mindenekelőtt a' római-katholikus, az augsburgi 's a' helvécziai hitvallás' gyakorlatát egyiránt szabadnak, egyiránt törvényesnek nyilvánította, Bocskayt Magyarország' és Erdély' fejdelmének kikiáltotta, 's mint illyest a' rendek' szabadságainak épen-tartására feleskette. Homonnay Bálint zempléni főispán és Szécsy György főhadvezérekké, Kátay Mihály kanczellárrá választattak.

Erdélybe Gyulaffy László küldetett fejdelmi helytartóul, ki május' 8. án Marosvásárhelytt közönséges gyülést volt tartandó, de a' szászok innen is elmaradtak. Ők Rudolf'

---

92) Istvánffy, XXXIV. Bethlen F. VI. kötet, 231. l.

biztosai' felhivására Rácz Györgynek, Serbán Radul havasalföldi vajda' hadvezérének kezére dolgoztak, ki Ebesfalvánál Küküllő vármegyében Gyulaffyt megverte, 's öszves táborszereitől megfosztotta. A' dolgok' ez állásában Bocskay, miután az európai állodalmakhoz intézett nyiltlevélben a' lázadás' okait bővebben fejtegette, miután névszerint a' morva és szilez rendeket a' nálok is üldözőbe vett vallásszabadság' nevében, a' lengyeleket, mint a' magyarral régtől fogva barátságos viszonyban álló nemzetet, közmunkálásra felhívta, [93]) Kassát Dezsőffy Miklós' gondjaira bizván, július' végén személyesen indúlt Erdélybe; Segesvárt, Rácz György' fő fegyverhelyét, török és moldvai hadak' segedelmével megvette 's magát Ráczot is elfogta. Ekkor közönséges gyülést hirdetett Meggyesre a' három nemzetnek, mellyen egyértelmüleg fejdelemmé választatott, 's mint illyes september' 14. én hitét letette, a' rendek' hódolatát fogadta. Kormányzóvá Rákóczy Zsigmondot, Szerencs' földesurát, a' Rudolf' szolgálatában állott Lajos' testvérét választotta, 's Gyalúnak is visszafoglalása után, meg' visszatért Kassára. [94])

E' közben hadnagyai Magyarországon a' felső részek' nagyobb részét hatalmukba ejtették; Basta tétlenül vesztegelett Pozsony' környékén. Bosnyák Tamás Nógrádban Füleket, Rhédey Ferencz Zólyomban Korponát elfoglalta. Szadvár, Beszterczebánya, Csábrág, Palánk, Drégely, Végles, Nógrád, Szécsény, Balassa-Gyarmat, Divény, Buják, Vácz Bocskay' hadainak feladattak. Galgócz és Nyitra, Nagy-Szombat és Trencsén, Szatmár, Tokaj és Huszt, hosszasb, rövidebb ellenállás után Bocskayt uralták. Nagyvárad, Eperjes 's az ezzel egy időben Rudolfhoz visszatért szepesi vá-

---

93) Illésházy' évkönyve az id. h. 158. l. Dobner, Monum. II. k. 451 és 456. ll.

94) Bethlen F. VI. kötet, 250 's kk. ll. 317 's kk. ll. Istvánffy, XXXV. Szirmay id. m. 115. l. Benkő, Transsilv. I. k. 254. l.

rosok még ellenállottak. — Czobor Mihály, Bosnyák Tamás, Rhédey Ferencz és Dengeleghy Mihály Morvára törtek, de Lichtenstein Károly, Hoditz György és Poppel Ádám által visszaszorítattak, 's a' morva hadak Szakolczát felgyujtották, Berencset, Holicsot elfoglalták. Basta Pozsonyt Bácsy Benedek', Somogyi Mátyás' és Albert' hajdúik 's török-tatár csapataik elöl megoltalmazta; de Némethy Gergely Somorjánál átkelt a' Dunán, 's Nádasdy Tamást, Horvát Bálintot, és Hagymásy Kristófot Bocskayhoz hajlította. Sümeget, Újlaky Lajos veszprémi püspök' erősségét Horvát megvette, a' püspököt megölte; Türgyét, Szombathelyt, Kőszeget, Körmendet Némethy elfoglalta. Az utóbbik és Hagymásy, háromezer török által támogatva, kiket Szigetvár', Pécs', Kanisa' és Koppány' basái rendelkezésökre állitottak, Ausztria' és Stíria' határszéleit pusztíttották. Sopronyt nem voltak képesek bevenni; 's július' végén, midőn Némethy a' Dráván átkelendő volt, Draskovics János bán, Trautmansdorf Zsigmond, Zríny Miklós és Batthyány Ferencz által visszaszorítatott; Körmend', Kőszeg', Sümeg' birtokától elejtetett; röviddel utóbb a' Duna' balpartjára visszavettetett. [95])

Az ország' egyéb pontjain dőre veszteglésben nézték Rudolf' hívei a' történteket. Annyi mindenféle rémség között — írja Istvánffy, a' szemtanú, a' királyi felekezet' egyik fő embere — segédet senkinek sem hoztak a' császári hadnagyok, 's köz megvetés' tárgyaivá lettek. Ekkor érlelt meg, úgy látszik, Mátyásban a' gondolat, testvérét, az ügyefogyott Rudolfot Magyarország' királyi székéről leléptetni; de mindenekelőtt a' béke' helyreállitására kellett törekednie, hogy veszendőbe ne menjen végkép a' korona, melly után kezét kinyújtandó volt. Illésházy István már másod éve Krakóban

95) Istvánffy, XXXIV. Pray, Epist. Proc. III. k. 283. l. Wagner, Anal. Scepus. 20 's kk. ll. Dobner, Monum. II. k. 453, 457 's kk. ll.

tartózkodott; Bocskay is, Mátyás is azon voltak, hogy őt magoknak, ügyöknek megnyerjék, mert befolyása mindenha nagy volt kivált a' közép nemességre, tekintélye még Báthory István országbíróénál is nagyobb, ki imént Bocskayhoz állott, de röviddel utóbb — az ecsedi ág' végivadéka — meghalálozott. Illésházy a' középitő szerepet vállalá magára. Mátyás őt még május' végén Bécsbe kérte — menevédet is küldvén néki, — hogy véle az egyesség' eszközléséről tanácskozhassék; Illésházy, úgy látszik, nem ment Bécsbe, de még Krakóból szorgalmazta a' békét Bocskaynál, melly eljárásaért oklevél által jutalmat biztosítatott magának a' korona által; 's midőn júliusban Magyarországba visszaérkezése után, a' dunántúli megyék' főkapitányságát magára vállalá, ezt Mátyás' helyeslésével tette, nagyobb befolyást gyakorolhatván e' helyzetében az egyezkedés' eszközlésére. [96]) 'S csakugyan, miután személyes boszujának kielégítésére Somogyi István királyi ügyigazgatót augusztus' végén Trencsénben felakasztatta, ildomosan, mind az ellenségeitől vén rókának czímzett férfiú' szokása vala, hozzálátott az egyeztetés' művéhez. Feladásában segédére volt a' körülmény, hogy Bocskay elejétől fogva csekély bizodalommal viseltetett a' török iránt, 's hogy máris az ozmán igéretek' odvas voltát tapasztalta. A' Korlát István és Kékedy György, mint Bocskay' biztosai által, július' 1. én a' portával kötött alku' értelmében Magyarország' semmiféle erősségét, a' Rudolf' kezében levőket sem vívhatták a' törökök; 's a' Bocskay és a' nagyvezír köztt megállapított hadviselési tervhez képest, az utóbbi Stíriát fogta volna megtámadni, hogy Ferdinánd főherczeg', a' horvátok' és a' dunántúli királyi hadak' foglalkodtatása által Bocskaynak módot nyújtson, egész erővel 's bizonyos sükerrel lépni fel az ország' dunántúli részében.

---

96) Horváth Mihály, id. m. 159. l.

De Mohamed nagyvezír, september' elején Esztergom' vívásához fogott; most midőn a' királyi hadak Basta' és Kollonics' vezérlete alatt Pozsonyba szorúltak, ha valaha, alkalmasnak vélte a' pillanatot, meg' visszaszereznie az erősséget, mellyet tíz évvel azelőtt, mint karamáni beglerbeg 's mint helyettes esztergomi parancsnok ő adott volt át Mátyás főherczegnek. 97 a) És october' 2. án csakugyan Esztergom ismét török kézben volt, miután a' főparancsnok Vipert oettingeni gróf a' vár' oltalmában elhullott, 's utóda, Dampierre, a' német őrség által a' hely' általadására kényszerítetett. Szintakkor Visegrád is ujból magára vette a' török jármot; és Homonnay Bálint, ki Bocskay' hadainak szinével és Szinán egri basával Érsekujvárt augusztus' vége óta vívta, 's kit Esztergom' bukása után Hasszán bosniai basa is támogatott, csak nagynehezen eszközölheté, hogy october' 17. én, midőn Strein Gábor, a' magyar-német-vallon őrség' főparancsnoka a' várat általadta, ez ne a' török', hanem az ő, Homonnay' hatalmába jusson. 97 b)

Illésházy e' közben folytatta törekvéseit, békére hajlítani Bocskayt és felekezetét; hasonlót cselekedtek a' Thurzók, főleg György, ki azonképen, mint Forgács Zsigmond, Mátyás főherczeg által előleges alkudozásra volt felhatalmazva, 's e' végre Bocskayval Kassán találkozott. Más részről Basta

---

97 a) Illésházynak Trencsénből 1605. sept. 25.én Bocskayhoz adott levele (Majlátnál, Gesch. der Magyaren, IV. k. 34. l. a' jegyzetek között): „Az török az ő álnoksága, szokása és természeti szerint nem jól cselekeszik velünk, vitt negyvenezer körösztyént el, Esztergamot megszállá, meg is veszi rövid nap..... Bosnyák Tamás u. küldtem vala az vezérhez, eléggé eleiben adattam, hogy nem ez volt az végezés, hogy ő is minket és Magyarországot rontson, hanem hogy az németekre ment volna, és hogy még most is azt cselekedné, de nem akarja semmikípen..."

97 b) Homonnay' naplója diák forditásban Belnél, Notitia Hung. IV. k. 337. l. 's Katonánál, a' XXVIII. kötetben; magyar eredetije a' Tudománytár' valamellyik füzetében.

azon volt, hogy a' felekezetet egymással meghasonltassa; hogy Homonnayt az, ,uracs'tól — Bocskayt értette — a' ,fejdelemhez', Rudolfhoz pártoltassa; hogy a' törökökkel külön köttessék béke, mellybe Bocskay ne foglaltassék, kit aztán könnyü leszen megfenyítenie Rudolfnak. Illy körülmények közt, midön a' békeszándék' komolyságáról méltán kétség támadhatott, midön Rudolf' és Mátyás' czélzataik' szétágazása mindinkább feltünövé vált, Bocskay ugyan gyülést hirdetett Korponára, mellyen a' békeügy Rudolf' biztosaival nyilvánosan tárgyaltassék, de egy úttal tanácsosnak látta, october' 28. án Sáros-Patakon tisztelettel fogadni az athnámot, mellyben Amhád öt és fiörököseit Magyarország' királyságában és Erdély' fejdelemségében megerösíti, várva, követelve töle, hogy a' háborút Rudolf ellen folytatni fogja; 's mellyben a' szultán a' három év óta Bocskay' országrészéből elhurczolt foglyok' szabadonbocsátását igéri. A' melly városban vagy várban mecset létezett visszafoglalása előtt, az a' szultáné legyen, ha ismét megvétetik általa; a' többi városokat és erősségeket Bocskay birtokolja, a' nyúgoti végvárak' kivételével, mellyek szintén a' töröké legyenek, hogy módjában álljon a' magyarokat Németország ellen megvédeni. [98])

A' nagyvezír Budára hívta Bocskayt, a' fejdelmi méltóság' jeleit, mellyek számára Konstantinápolyból érkeztek, neki ünnepélyesen átadandó. Fényes kisérettel, mellyben a' Bastával fegyverszünetre lépett Homonnay Bálintot is találjuk, érkezett november' 10. én Bocskay a' Rákosra. Másnap tizenhatod magával ment át Budára a' nagyvezírhez. Ha engem netalán szerencsétlenség találna érni a' törökök között, mondá Homonnay Bálintnak, szolgáld híven a' hazát, működjél egyértelmüleg Báthory Istvánnal (Boldizsárnak még életben volt testvérével) 's példámon okulva, ne higy a' töröknek.

---

98) Katona. XXVIII. k. 315. l.

A' tanács hazafiúi bölcs tanács volt, de Bocskayt nem érte veszély. Ágyúk' durrogása között fogadtatott a' budai parton, kaftánnal feldiszítetett 's megvendégeltetett. A' lakoma után a' nagyvezír, Amhád' nevében koronát tett Bocskay' fejére, zászlót és buzogányt adott kezébe, 's a' körülálló magyarokat hűségre intette új királyuk iránt, ovakodásra nehogy magokat ismét rászedessék a' németek' igéretei által. Bocskay levette fejéről a' koronát 's általadta Szécsy Györgynek. Elfogadom ajándékul, mondá, nem a' királyság' jeléül, mert Magyarországnak van még élő koronás feje; 's tanúul hívlak benneteket, folytatá tanácsosaihoz fordulva, hogy e' korona' elfogadása által nem akarok a' nemzet' szabadságán, a' rendek' jogain csorbát ütni, mellyeknek védelmére nyúltam volt fegyverhez. A' nagyvezír most kinyilatkoztatta, hogy Amhád tíz évre elengedi Magyarországnak, Erdélynek az adót, 's hogy ama' tíz év' lefolyása után évenkint csak tízezer aranyat követel magának. Más részről Bocskay kénytelen volt magát hála' fejében okiratilag kötelezni, hogy Jenöt és Lippát, mellyek Borbély György által 1595. ben visszafoglaltattak, a' temesvári basa' kezéhez adandja 's hogy engedelmes híve leend a' portának. [99]) — Más nap Korponára indúlt a' fejdelem. Útközben, Váczon, a' brassaiak' követeivel találkozott, kik a' szerb deszpótok' koronáját, melly régebben a' város' birtokába jutott, néki hódolatuk' jeléül általadták.

November' 17. én megnyílt a' korponai gyülés. Három nap múlva Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek, Mátyás főherczeg' küldöttei meghozták Rudolf' válaszát a' Bocskay és párthivei által elölegesen felterjesztett követelésekre. Lássuk ezeket egyenkint, a' reájok adott válaszszal együtt.

I. Az ágostai, helvecziai és római-katholikus vallás'

99) Joannes Bocatius (kassai bíró, mint szemtanú,) Belnél, Adparatus ad hist. Hung. d. I. 318. l. Katona, XXVIII. k. 419. l.

gyakorlata egyiránt szabad legyen; a' két első ellen hozott országgyülési végzések, névszerint az 1604: 22. törvényczikkely eltöröltessenek. — A' király eddig senkit sem sértett vallásgyakorlatában, 's ezt ezentúl sem fogja tenni; de a' vallás ne használtassék ürügyül zavargások' előidézésére. II. A' portával, Bocskay' közbenjárása mellett, köttessék béke. — A' király ezt nem ellenzi; jeleltessék ki a' hely, hol a' közös tárgyalás véghezmenjen; 's egyelőre legyen fegyvernyugvás. III. Választassék nádor az alkotmány' értelmében. — E' tárgy a' jövő országgyülés elébe való. IV. Az ország' szent koronája őriztessék az országban. — A' viszályok miatt, ez nem lehet; a' korona biztos helyen, (Prágába) őriztetik. V. A' kamara, e' forrása annyi bajnak, eltöröltessék, 's országos kincstartó lépjen helyébe. Az egri püspök 's kamaraelnök Szuhay István, számüzessék, (a' kassai főegyház, mint felebb láttuk, számára foglaltatott vissza), a' nagyváradi ('s volt kassai kamaraelnök) Migazzi Miklós maradjon fogságban. — Nem lehet. VI. A' főpapok' 's általjában a' clerus' száma kisebbre szállitassék; megyék nélküli püspökök se egyházi se világi hivatalokat ne viselhessenek. (Czélzás az imént meghalálozott Pethe Mártonra, ki a' török kézben volt kalocsai főmegye' érsekének czímeztetett, de ki a' szepesi és jászai prepostságokat birtokolta; 's 1602. ben királyi helytartóvá lévén, mint illyes, a' szepesi protestánsoknak 's Illésházynak panaszra okot szolgáltatott). — Halasztatik a' jövő országgyülésre. VII. A' főpapok világi ügyekbe ne avatkozzanak; az egyházi törvényszék jogköre korlátoltassék. — E' kivánságnak nem lehet helyet adni. VIII. A' jesuiták számüzessenek örökre az országból; az adománylevelekbe egy idő óta becsúsztatni szokott záradék: „de az egyház' jogának épentartásával" hagyassék ki belőlök. — Az országgyülés elébe való. IX. Közhivatalokat egyedül született magyarok, hit-

vallásukrai tekintet nélkül, viselhessenek; hazafiusitott külföldiek csak a' harmadik ivadékban. — A' kivánság' utóbbik részét nem lehet megadni; de hivatalok' osztogatásánál magyarnak elsőbbsége legyen külföldi előtt. X. A' véghelyek csak a' magyar országtanácstól függjenek, 's ezen országtanács csak magyarokból álljon. — Megadatik, olly kikötéssel, hogy német hadak is szállítathassanak a' véghelyekbe. XI. A' király' távollétében az országgyülés' vezérlése a' nádort illesse. — E' kivánságban kevés hála rejlik Mátyás főherczeg iránt. XII. Azok, kik felségsértésről vádoltatnak, csak a' törvények' értelmében, a' törvény' rende szerint ítéltessenek el; Illésházy 's a' többiek, kik a' kamara által megfosztattak jószágaiktól, nyerjék vissza birtokaikat. —. A' pont' első része ellen nincsen kifogás, a' másodikról hallgat a' válasz. XIII. Teljes amnistia a' jelen mozgalmakban résztvettek' számára. — Igen, a' kegyelemkérőknek 's a' magokat hűségre esküvel kötelezőknek. XIV. A' Bocskayféle adományozások' megerősítése. — Megtagadtatik. XV. Az ország' egyéb sérelmei is orvosoltassanak a' legközelebbi országgyülésen. — A' királyi hatalom' csorbítása nélkül; különben is, nem valószínü, hogy még egyéb sérelmei is volnának a' nemzetnek, mellyek orvosatlanúl hagyattak. XVI. Bocskay Erdély' örökös fejdelméül ismertessék. — Csak életének idejére; esküdjön hűséget a' királynak, 's évenkint hódolati díjt küldjön néki; Erdély' követei vegyenek részt a' magyar országgyülésen; véghelyei erősítessenek meg a' török és szövetségesei ellen; Fogaras' 's a' Mária Krisztiernának lekötött egyéb jószágok' jövedelmei, szolgáltassanak ki pontosan a' főherczegné' számára. XVII. Magyarország' tiszai része Bocskayra szállítassék. — Erdélyen kívül egyebet ne bírhasson. XVIII. A' béke' megalakulásának esetében kéthónapi zsoldot kiván a' fejdelem hadai' számára; 's jövendőre segédet pénzben, fegyveres népben a' török ellen. —

A' kivánság' első részét nem lehet megadni, a' másodikat igen, ha okot a' háborúra nem Bocskay adandott. [100])

Rudolf' válasza nem találtatván kielégitőnek, a' követelések' valamennyi pontjai, bővebben ókadatolva, ujból felterjesztettek. Az ország' alkotmánya ugy kivánja, hogy a' nádori, országbírói és személynöki hivatalok időhalasztás nélkül töltessenek be. Nincsen ok, hogy miért ne őriztethetnék Pozsonyban az ország' szent koronája. A' kamaraelnökség ollyatén dolog, melly nem akar főpapi hivatallal megférni; aztán Szuhay és Migazzi, fősvénységök 's gőgjök miatt is gyülöletesekké váltak a' hazafiak előtt. Az ország' törvényei világosan rendelik, hogy püspök ne lehessen főispán, 's más világi hivatalt se viselhessen. Megszüntetni az egyházi törvényszékek' kicsapongásait, nagyon szükséges dolog; lám a' nyitrai püspök (Forgács Ferencz, fia a' protestáns Simonnak) saját ügyében egyházi tilalom alá fogta Trencsén megye' nemességét, pedig ez szabadítékkal bír Zsigmond királytól a' tizednek pénzzel megváltására. A' jesuiták' ármányai eléggé okadatolják az irántok nyilvánított kivánságot. Nem csak a' nemzet' de a' király' érdeke is kivánja, hogy a' közhivatalok született magyarokra, vallásuk' tekintetbe-vétele nélkül bizassanak; Székesfehérvárt, Egert, Győrt, Kanisát, Pestet, Hatvant, Esztergomot idegenek juttatták török kézre. A' rendek hálával megismerik Mátyás főherczeg' érdemeit, de lehetetlen nem kivánniok, hogy a' király személyesen jelenjék meg közöttök; 's lehetetlen titkolniok Mátyás előtt, hogy ő sem bírt elégséges hatalommal, őket a' kamara' kegyetlenkedései elől megovni. Rákóczy Zsigmond, mint mostoha fiának, Magocsy Ferencznek gyáma, kénytelen volt a' kamarának ötvenezer, a' kamara által ellene lázitott gyámoltnak negyvenezer tallért fizetni, pedig

100) Katona, XXVIII. k. 436. l.

becsületesen járt el tisztében. Homonnay Bálint a' reáfogott hűtlenségi vád alól csak huszezer tallérral válthatta meg magát; rokona, György, ugyanazon vád miatt elmarasztatott jószágainak vesztésében, 's ezen jószágok, szintén igazságtalanúl, csak százötvenezer tallérra becsültettek. Gyulaffy Lászlótól Székelyhidját elvette a' kamara. Dersffy Miklós és Ferencz hetvenezer forintért vásároltak jószágokat a' kamarától, de a' jószágokat nem vehették kezökhöz, a' pénzt nem kapták vissza. Illésházy István, mert jogát, sajátját tűzzel védelmezte, felségsértőnek nyilvánított, életének megmentésére kénytelen volt az országot odahagyni; egy millio tallérra becsült jószágai a' kamara által elkoboztattak. Bánffy Dienestől tizennégyezer zsaroltatott ki; Telegdy Ferencz szintén egyike volt a' kamara' áldozatainak; Magocsy Ferencz igazságtalanúl fosztatott meg Regécstől, igazságtalanúl Dobó Ferencz' örökösei, igazságtalanúl a' kassai polgárok birtokaiktól. Az amnestia jogosan követeltetik, mert a' rendeket II. dik Endre' arany bullája egyenesen felhatalmazza az ellenállásra. A' Bocskayféle adományok' megerősítése elkerülhetetlen, mert jutalmúl szolgáltak hűséges szolgálatokért, vagy pótlékúl a' közügyben felajánlott pénzért. — Az orvoslásukat váró egyéb sérelmek köztt említettek: a' király' elzárkozása a' panaszaikkal hozzá forduló egyes hazafiak elől; a' külföldieknek adományúl jutott urodalmak; a' magyarok' kizáratása tanácsból, birtokjogból némelly városokban; a' királyi városok' szaporítása a' nemesség' országgyülési befolyásának ellensúlyozására. („Városbéli pórokat ne ültessen (a' király) az ország közé.") A' Bocskayt személyesen illető pontok' megadását, követeli a' méltányosság, a' kötelék, melly a' rendeket hozzákapcsolja. Gondolja meg a' király, mennyire sanyargatták volt Erdélyt 's a' tiszai részeket az idegen hadvezérek; vesse fel Rudolf, mennyibe kerülend a' vitéz hajdúk' jutalmaztatása, 's mennyi hasznot hajthat a' fejdelem

ha közbenjár a' portánál, a' koronának, az országnak. [101]) — Az ekkép okadatolt kivánatok december' 3. án újból felküldettek, 's Illésházy István és Mladossevics Horvát Péter megbizattak az ügynek Mátyás főherczegnél szorgalmazására. Kátay Mihály Krakóba küldetett Zsigmond lengyel királyhoz, Bokatz János a' német birodalmi fejdelmekhez, terjedelmes okirattal, mellyben a' zendülés' 's a' követelések' jogossága bővebben fejtegettetett. [102])

1606.] Bécsben az alkudozások 1606. január' 7. én nyíltak meg; Illésházy mindenekelött fegyvernyugvást június' 24. ig eszközlött a' felek között; az oklevél 1606. január' 15. én kelt. Mátyás biztosai: Forgács Ferencz kanczellár és nyitrai püspök, Trautsohn Pál, tiroli örökös marschall, Preiner Szigfríd alsóausztriai kamara-elnök, Thurzó György árvai főispán és főtálnok, Loosdorf Bernát tábornok, Forgács Zsigmond nógrádi főispán és főpohárnok, Révay Péter turóczi főispán, Lippay János személynök, és Krenberg Ulrik, februárius' 9. én az egyezkedést következő pontokra kivánták alapítatni: I. A' vallásügy mindenütt azon állapotban maradjon, mellyben Ferdinánd, Maximilián és más jámbor királyok alatt volt. Az 1604: 22. t. czikkely, mint a' rendek' megegyezése nélkül, országgyülésen kivül a' végzeménybe iktatott, eltöröltetik. II. A' béke magyarokkal és törökökkel azonegy időben kötessék; a' fegyvernyugvás kötéseiglen tartson. III. Nádort a jövő országgyülés válaszszon, ha úgy fog tetszeni a' rendeknek; a' választott nádor alatta álljon nem csak a' királynak, hanem a' király által nevezendő kormányzónak, 's ennek tudta nélkül ne járhasson el nagyobb ügyekben. IV. A' korona ha nem is Magyarországba, legalább közelebb, Ausztriába szállítassék. V. A' királyi

101) Pray, Hist. regum Hung. III. r. 239—241. ll. Engel, Gesch. des Ungr. Reichs, IV. r. 309—311. ll.

102) Katona, XXVIII. k. 453. l.

jövedelmek' kezelője magyar és világi legyen, 's az ország' ügyeibe ne avatkozzék; Szuhayt nem lehet bírói itélet nélkül száműzni; Illésházy és Mladossevics, igéretökhöz képest, Bocskaynál közbenjárók lesznek Migazziért. VI. A' király tetszése szerint nevez püspököket (a' korponai gyülésen inditvány tétetett, hogy püspökké egyedül nemes válhassék), az országtanácsba csak nemes és megyével biró püspököket ültet; főispán csak ollyas püspök lehessen, kinek külön szabaditék, vagy emlékezetet felülmuló hosszas szokás, jogot ád ama' méltóságra. VII. Az egyházi itélőszékek' visszaélései a' jövő országgyülésen fognak megszüntetni. VIII. A' korponai küldöttek a' jesuitákra nézve követelésökhöz ragaszkodnak, a' király meg' jogaihoz, az adományi záradékokra nézve. IX. A' hazafiusitott külföldiek magyarok gyanánt tekintendők, de hivatalok' osztogatásánál főtekintet leszen a' belföldiekre, még pedig valláskülönbség nélkül, valamint ez ő felsége' egyéb örökös tartományaiban is történik. X. A' közhivatalok a' magyar országtanács' közbenjövetelével fognak osztogattatni. XI. A' király' távolléte' idejére neveztessék Mátyás főherczeg teljes hatalommal az ország' kormányzójává; legyen őre jognak és törvénynek; 's vezérlete alatt hozassék egység az egymással ellenkező végzményekbe. XII. A' korponai küldöttek által szóbahozott peres ügyek a' legközelebbi országgyülés által fognak elintéztetni. XIII. A' jelen szerződés' megerősitését követni fogja az amnestia; a' rablott ingó javak tulajdonosaiknak visszaadandók. XIV. A' Bocskayféle adományok érvénytelenek; a' zálogbirtokosoknak járandó kárpótlásról hozzon végzést a' jövő országgyülés. XV. Külföldieknek beirt jószágok és erősségek magyarok által, ha a' beiratási öszlet leolvastatik, mindenha beváltathatók. XVI. Bocskay Erdélyt fejdelmi joggal és czímmel fogja bírni, Magyarországon mindazt, mit Báthory Zsigmond birtokolt vala. Többet, egyebet nem

szállíthat reá a' király koronázási esküjének megsértése nélkül; itéljen egyébiránt e' tárgyban is a' jövő országgyülés. Erdély visszaszáll a' magyar koronára, mellynek kiegészitő része, ha Bocskay fiörökösök nélkül találna kimúlni, mit a' fejdelem, rokonai, az erdélyi rendek 's a' várnagyok hit alatt és oklevelesen vallók lesznek. A' magyar felsőbbség' megismeréseül Bocskay évenkint tiszteletdíjt küld a' királynak, az általa veretni fogott pénzek' egyik lapján a' király' mellképe leszen szemlélhető, 's az erdélyi rendek követek által megjelennek a' magyar országgyülésen. — Bocskay ne lépjen külön szerződésre a' törökkel, (követei Bánffy Miklós és Lukács János Konstantinápolyban mulatoztak), a' jelen pontokat erősítse meg aprilis' 24. ig, a' melly napon aztán megnyilhatnék az országgyülés. A' király hozzájárulását ezen egyezkedéshez oklevél által fogja nyilvánítani; Csehország', Ausztria', Morva' és Szilezia' rendei, nem különben Ferdinánd főherczeg, Stíria' nevében, oklevelesen biztosítani fogják a' szerződés' szentül tartását; Magyarország' rendei hasonlót cselekvők lesznek, ünnepélyes igéret mellett, hogy — fentartatván szabadságaik, — ezentúl nem fognak lázadást kezdeni, vagy magoktól gyüléseket tartani. [103])

Az alkupontok kettőre czéloztak: a' magyar rendek' kibékitésére; a' főhatalomnak Rudolftól Mátyásra, Prágából Bécsbe szállítására. 'S a' főherczeg csakugyan martius' 21. én Rudolf által Magyarország' kormányzójává neveztetett, kinek cselekedetei érvényesek legyenek, mintha egyenesen tőle, a' királytól, származtak volna; és aprilis' 25. én Maximilián, Ferdinánd és Maximilián-Erneszt főherczegek, nehány hónappal utóbb Albert is, III. Fülep spanyol királynak Németalföldön helyettese, irásban kinyilatkoztatták: „miután az ausztriai ház' súlyos viszonyai, Magyarországnak

---

103) Katona, XXVIII. k. 495. l.

csaknem végképeni tenkrejutása, a' többi tartományoknak is pusztulása és egyéb jelenségek, fájdalom, nagyon is hirdetik, hogy a' császár ő felsége, gyakorta veszedelmesen nyilvánuló bárgyuságánál fogva, állodalmainak kormányzására már nem képes, nem alkalmas, ... magunknak és házunknak főnökül és támaszul Mátyás főherczeget választottuk; úgy hozván magával a' természetes rend és szeretett ősünk', Ferdinánd' különös intézkedése . . . ." [104])

'S ezzel meg volt téve az első lépés, Rudolfnak a' thronusról leemelésére.

IX.

Bocskay a' felebbi alku' birálata végett párthiveit Kassára hivta, kik május' 12. én kelt újabb felterjesztésökben az egyes pontok' határozatlan fogalmazását, kétértelmüségét részletesen kitűntették. Az első czikkelyben világosan kell megnevezni a' három hitvallást, világosan kell felemlíteni a' vallásszabadság ellen hozott valamennyi végzés' érvénytelenségét. Más dolog a' békét magyarokkal, törökökkel azonegy időben kötni; és más, — mit a' rendek akarnak, — az utóbbiakkal a' már megnyugtatott magyarok' közbenjárása által kötni meg a' békét. A' kormányzói hivatal' állandósítása alkotmányellenes újitás, mert kormányzót csak kiskoru király' esetében ád magának az ország; és a' nádornak a' kormányzó alá rendelése is hasonló újitás fogna lenni. Az ország' koronájának őrzésére Pozsony, a' milly alkalmas olly biztos hely. Szuhay és Migazzi, mint kamara-elnökök, nagy mértékben felelősök a' magyar népre jutott nyomoruságért 's az e' miatt keletkezett polgári háborúért; méltók, hogy az országból örökre száműzessenek. Püspök ne legyen főis-

---

104) Katona, XXVIII. k. 516. l. Hammer, Khlesl's Leben, Bécs, 1847, I. k. 427. l.

pán, mert a' törvény világosan tiltja; 's apátságot, prepostságot ne bitoroljon, az alapítók' czélzatának kijátszásával. Az egyházi törvényszékek' visszaéléseinek megszüntetésére szükséges szigorúan meghatározni illetőségöket. A' jesuiták' müködése olly kártékony, hogy letelepedésöket egyáltalában meg nem engedhetni. Mondassék ki minél szabatosabban, hogy a' hivatalok' osztogatásánál ne legyen tekintet a' vallásra, hanem egyedül az érdemekre 's a' rendek' bizodalmára. A' rablott ingó vagyonnak a' tulajdonosok' kezéhez juttatása a' fenforgó körülmények közt lehetetlen dolog, 's új zavart, új bajakat nemzene. A' Bocskay által kiadott nemeslevelek 's rokonnemü okiratok visgáltassanak meg a' jövő országgyülés által, 's addig érvényességgel birjon mindnyája. Mit Bocskay magának követel, annak megadatását a' méltányosság is tanácsolja. — Mindezen pontokat fogadja el a' főherczeg egyszerüen 's teljes hatalmánál fogva, melylyel Rudolf által felruháztatott; ne halaszszon mindent a' jövő országgyülésre, mellyre ha kivánataik amúgy elmellöztetnek, semmi kedvök felmenni a' rendeknek.

Illésházy István, 105 a) Apponyi Pál, Vizkelety Tamás és Ostrosics Endre Bécsbe vitték a' felirást, 's úgy kivánták,

---

105 a) A' bizodalmas viszony, mellyben Mátyás főherczeggel állott Illésházy, 's a' hév, melylyel a' béke' kötését sürgette Kassán, többek elött gyanúba hozta eljárását. A' gyülés' eloszlása után, május' 24. én, ekkép irt Bocskaynak a' trencséni fürdőből: „Senki' szovára ne indoltassék fölsíged az énhozzám való kételkedésre, ... az állhatatlan beszédü emberektűl oltalmazza fölsíged magát . . . Én is elég boszuságokat szenvedtem Kassán miattok; maga tudja az Isten, látják az emberek is, hogyha lehető volna tülem, még az konyhájának is az fölsígednek örömest gondját viselném, nemhogy külső nagy dolgainak és birodalmának öregbülésének és megmaradásának. Valljon kin tett császár nagyobb gyalázatot, nagyobb kárt mint énrajtam? avvagy nem tudom-e az ő istentelen és tyrannus birodalmát és főképen ez szegíny magyar nemzeten, kiért ím az úr Isten megszégyenítette. Más felöl azért, hogy arra is nézésem vagyon, mit tartson az körösztyén hit, ez világi tiszesség is, nem méltatlan mívelem . . . Az törököknek mint pogányoknak ölöttébb ne higyünk; . . . arra is kell nézni, hogy méltán az egész

hogy Forgács Ferencz nyitrai püspök a' további alkudozásban ne vehessen részt, miután az eddigi sovány eredményt kivált néki tulajdonithatni. Június' 23. án Mátyás' biztosai: Trautsohn, Preiner, Lichtenstein Károly, Thurzó György és István, Erdödy Tamás, Forgács Zsigmond, a' kassai rendek' küldötteivel megegyeztek azon pontokban, mellyeket „bécsi békekötés" neve alatt ismer a' magyar közjog. „Az ország' közvégzeményei — így szól az első ágazat — 's maga az 1604. diki év' utolsó czikke, melly az országgyülés után és a' rendek' megegyezése nélkül iktattatott be 's ezzel eltöröltetik, ellen nem állván, végzésbe ment: hogy a' korábbi királyi intézményhez képest, melly szerint a' király senkit sem akar hitében és vallásában háborgatni vagy mások által háborgattatni, a' rendek öszvesen és egyenkint, valamennyi főúr, nemes, szabad királyi város, a' koronához közvetlenül tartozó mezőváros Magyarország' területén, 's a' magyar végek hitvallásukat szabadon és akadály nélkül gyakorolhassák, de azon hozzátétellel: hogy a' római-katholikus vallás rövidséget ne szenvedjen; hogy a' clerus 's a' katholikusok' egyházai szabadok és bántatlanúl maradjanak; hogy az iménti zavarok-közben mindkét részről elfoglalt egyházak ismét kölcsönösen visszaadassanak." — Azonegy időben béke a' magyarokkal 's a' törökökkel. — A' jövő országgyülésen nádor választatik; Mátyás az országot, Rudolf helyett, a' nádor 's a' magyar urak' tanácsával fogja a' királytól nyert teljes hatalomnál fogva kormányozni. — A' korona, ha lecsendesülendett a' zavar, Pozsonyban őriztessék. — A' kincs-

---

körösztyénség ne kiálthasson fölsígedre, se az magyar nemzetre; azt is meggondolhatjuk, micsoda hadunk, erőnk, értékünk vagyon. Ha immár én mind ezekre és effélékre, több rátiókra is nézvén, az békesség' utához szólottam, az mennyire én értettem: én nem láthatom, hogy azzal fölsígednek vagy hazámnak úgy vétettem volna, hogy méltán suspectusnak kellene itéltetnem . . ." Majláth, Gesch. der Magyaren, IV. kötet, a' jegyzetek között.

tartó magyar leszen és világi, 's a' királyi jövedelmek' kezelésén túl egyébbe nem fog avatkozni; Szuhay és Migazzi ügyök' elintézéseiglen az országon kívül tartózkodjanak. — A' hatodik és hetedik pont megmaradtak, mint februárius' 9. én fogalmaztattak volt; arról hogy viselhetnek-e egyházi személyek világi hivatalt, itéljen az országgyülés. — A' magyarok abban meg nem egyeznek, hogy a' jesuitáknak Magyarországon fekvő birtokuk legyen; a' király pedig jogaihoz ragaszkodik. — Valamennyi magyar közhivatal a' magyar urak' tanácsára született magyaroknak jusson vallásküllönbség nélkül, a' vég-parancsnokságokat is idetudva; az utóbbiak közül azonban kettő külföldieknek — az ausztriai örökös tartományokból — jusson. — Igazságszolgáltatás a' törvények' értelmében; a' törvénykönyv' javítása. — A' bépanaszlott egyéni sérelmek orvosoltassanak; névszerint Illésházy és neje ügyök' javulását lássák. — A' Bocskayféle adományok, beirások, nemeslevelek a' jövő országgyülésen megvisgáltatnak, a' magokban érvényesek megállanak. — — A' tizenötödik pont változtatás nélkül maradt. — Bocskaynak Erdélyen 's a' Tisza-balparton kivül, valamint ezt Báthory Zsigmond birtokolta, jut még három megye: Ugocsa, Bereg, Szatmár, a' vár' idetudásával; 's azonfelül Tokaj és területe. Ha örökös nélkül hal meg, mindez visszaesik a' koronára. ‚A' római szentbirodalom' és Erdély' fejdelme, a' székelyek' grófja, Magyarország' nehány részeinek ura', leszen a' czím, melylyel élni fog. Az erdélyi rendek követeket küldenek a' magyar országgyülésre. Az amnestia kihirdettetik, mihelyest Bocskay és párthivei e' szerződést elfogadandották. — A' békekötést az örökös tartományok' rendei biztosítják, a' magyar rendek ezentúl minden lázadástól, minden összeesküvéstől ovakodnak. [105 b])

---

105 b) Corpus juris hung. I. k. 643. l. V. ö. Sylloge acto-

Illésházy, miután még lépést tett, de süker nélkül, hogy Mária Krisztiernát, Báthory Zsigmond' boldogtalan nejét, Bocskaynak hitvesül szerezze, [106]) július' 4.én az oklevéllel Bocskayhoz Kassára utazott. Rudolf a' békekötést augusztus' 6.án megerősitette, [107]) de két nappal később óvást tett, „a' kötés' első ágazata ellen, melly lelkismeretét terheli 's az általa letett eskükkel ellenkezik, miért is ünnepélyesen kinyilatkoztatja Isten és emberek előtt, hogy azt csak kényszerítésből erősítette meg, 's hogy nem állott szándékában, akaratát általa megkötni.“ [108]) — 'S mint Rudolfnak, úgy más részről Bocskaynak is voltak kifogásai egyes pontok ellen. Nevében Illésházy István, Magocsy Ferencz, Homonnay György, Thurzó Szaniszló, Tököly Sebestyén, Ostrosics Endre, Vizkelety Tamás, Apponyi Pál, Mladossevics Horvát Péter és Hofmann György, september' 9.én egyebek közt követelték: hogy az első pontból a' záradék: „de a' római-katholikus vallás' rövidsége nélkül“ kimaradjon; hogy Bocskay' magtalan halála' esetében Erdély 's a' korábban is hozzá tartozott részek fejdelmet szabadon választhassanak magoknak;

---

rum publicorum, quae ... pacificat. viennensis anno 1606. initae historiam .... illustrant. Edita opera et studio Victorini de Chorebo (Sinai Miklós) Pest, 1790.

106) „Den 29. juny. — irja Khlesl július' 1.én Mária Krisztierna' anyjának (Hammer, Khlesl's Leben, II. k. 185. sz. a. az oklevelek között) — ist der Illeeshäsy wegen der Erzh. Maria widerumben an mich khumben, ich hab aber die hungerisch vermessen bestiam dermassen abgeferdiget, das er weder kopfh noch vernunft gehabt, sonder gleich vermeldet, der Botsghei sey sonsten gedacht auf aines palatini in Poln tochter. Darauf ich im geantwortet „das der Botsghei also qualificiert das er der Richterin Tochter zu Caschau sicherlich zum Weib nemmen tierfte.“ Hat er gleich der alt Laurer darzue lachen müessen. Ich hab aber Ir. Durchl. alles erzehlet, damit wen diser lose Mann khumen soll, dieselb auch informiert wären. E. D. glauben mir, das ich diesen znichtigen Menschen für den Authoren halte der Botsghei Rebellion.“

107) Katona, XXVIII. k. 564. l.

108) Schmidt, Gesch. der Deutschen, VIII. k. 159. l.

hogy a' rendek' felkelése jogaik mellett, lázadásnak ne czímeztessék. Mátyás szabódott kivált az első pont iránti kivánságnak megfelelni, mert a' rendek' követei teljes hatalommal jártak el, midőn június' 23. án a' tizenhat pontot elfogadták; mert Rudolf már megerősitette a' szerződést; 's mert az ausztriai örökös tartományok' rendei azt csak jelen formájában akarják részökről is biztosítani. A' kassai rendek' némi megnyugtatására azonban september' 23. án oklevelet adott ki a' főherczeg, melly szerint a' záradék elleni kifogások a' legközelebbi országgyülésen tanácskozásba fognak vétetni; és valamint az egész szerződés tartalékgondolat nélkül szerkesztetett, úgy névszerint ama' záradék sem iktattatott be álnok czélzattal, mert csak annyit akar mondani, hogy mindkét rész, hitvallását szabadon gyakorolhassa és egyházainak birtokában ne háborítathassék. [109]) Ezen oklevél egyenes ellentétben áll Rudolf' felebbi óvásával, 's az ellenreformatio' emberei akkor is utóbb is érvénytelennek hirdették, mert nem a' királytól hanem a' főherczegtől indúlt ki, olly időben, midőn ennek teljhatalma a' béke' pontjainak felállításához, elfogadásához már megszünt volt. Az erdélyi rendek' fejde-

---

109) Katona, XXVIII. k. 575. l. — Ugyanez nap Illésházy Bocskaynak ezeket írja: „Itt (Bécsben) az úr Isten' segétségével mindenekben jó véget érünk, ne sápolodjék és ne terhelje fölsíged az ide való gonddal magát.... Bizony, ha Hofmann uram itt nem volna... nagy fogyatkozásunkra esett volna, mert engem mint vén embert, az nagy munka és nagy háborgatás teljességgel elfogyatott. Ha fölsígedhez megyek, mint egy ellenségeket úgy tractálnak, ki maga hasznát nézi, ki másnak kedvez, ki gyülölségből szól, és nem néz hazájának megmaradására és javára; mint egy ellenségeket úgy bánítnak némellyek és fárasztnak; mint egy hitvány eben semmi kémélést nem tesznek... Itt is az németek minden elméjeket, rátiókat reám fordítnak; egyik elunja, másik kezdi; itt sem hisznek, ott sem.... Sem itt, de főképen fölsígednél csak jó neven sem veszik, ne hogy megköszönnék, kinek fölsíged is nagy oka. Ha meghalok vala, fölsígedre gyóntam volna; némelly cercapiterus fejő embereket ugyan reám bélelt fölsíged, hogy kínzzanak (követtársainak egynémellyikére czéloz); sok főtörésemmel kellett bolond conceptusából.. kivinnen."

lemválasztási jogára nézve Rudolf saját nevében adott nyilatkozatot (Prága, sept. 24.), mellyhez képest Bocskaynak fiörökösök nélküli elhalása' esetében Erdély, 's a' Báthory Zsigmond' fejdelemsége alatt is Erdélyhez tartozóknak ismert részek, t. i. Mármaros, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok a' nagyváradi és huszti erősségekkel egyetemben a' követelt fejdelemválasztási joggal bírjanak; Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Tokaj, környékével, visszakerüljenek a' koronához. Szintén september' 24.én kelt Rudolf' oklevele, melly Bocskaynak és a' ‚felkelés' öszves részeseinek, megadja a' kikötött amnestiát. [110]) — Ausztria', Stíria', Csehország', Morva', Szilezia' és Lausitz' rendeinek képviselői már húzamosabb idő óta mulatoztak Bécsben a' kölcsönös biztosítás' eszközlése végett. September' 23. án először is a' magyar rendek — Bocskay' biztosain kívül, huszonnyolcz úr és nemes, köztök négy püspök — lekötelezték magokat az ausztriaiaknak, stájereknek, cseheknek, morváknak, szilézeknek, lausitziaknak, hogy a' bécsi békekötést meg fogják tartani, hogy jó szomszédságban, barátságos viszonyban fognak velök maradni. [111]) A' lekötelezés hasonló tartalmu oklevelek által viszonoztatott. [112])

Még hátra volt a' törökkel kötendő béke. Bocskay e' végre Illésházy Istvánt, Czobor Mihályt, Nyáry Pált és Hofmann Györgyöt nevezte biztosokúl; Molart János komáromi parancsnok, Althan Ádolf tábornok, Thurzó György, Istvánffy Miklós, Kollonics Szigfríd, Batthyány Ferencz és Erdődy Kristóf a' királyt képviselték az alkudozásban; Ali budai basa, másod magával a' szultánt. October' 20. tól no-

---

110) Katona, XXVIII. k. 567. l.

111) Katona, XXVIII. k. 593. l. Hammer, Khlesl's Leben, II. k. 25. sz. a. az oklevelek között.

112) Hammer' id. m. II. 13.

vember' 11. éig folytatott értekeződés után, megalakult a' béke, melly zsitvatorokinak neveztetik, mert a' Zsitva' torkolatánál, Komáromon alúl köttetett meg, 's melly a' porta' hatalmának süllyedésére, az ozmán gög' hanyatlására mutat, mind a' mellett hogy Eger' és Kanisa' visszaadatását lehetetlen volt eszközlésbe venni. A' béke 1607. januárius' elsejétől számítva húsz évre szólott, a' szerződött felek' birtokviszonyainak minden változtatása nélkül. Rudolf Amhádot fiául, Amhád Rudolfot apjául fogadja; ketten császár névvel tisztelik egymást. A' békébe valamennyi ausztriai tartomány, úgy Bocskay, kinek a' bécsi szerződés' pontjai ez alkalommal is biztosíttattak, végre a' tatárok is befoglaltattak. Mindenik félnek szabadsága legyen jelen erősségeit kijavítani, a' dőledezőket helyreállítani; újaknak emelése tilos. A' kötött béke' megerősítése' alkalmával egyik császár ajándékot küld a' másiknak; Rudolf ez alkalommal — egyszer mindenkorra — kétszázezer tallért küld Konstantinápolyba. Azontúl mindenik harmadik évben egymást értékben felérő ajándékok cseréltessenek ki kölcsönös követség által, 's a' porta tekintélyesebb egyéneket bizzon meg e' tiszttel, mint eddiglen tette volt. A' melly falvak a' keresztyének által visszafoglaltattak, azok megszünnek a' török' adófizetői lenni; a' Kanisához tartozók, Batthyány Ferencz 's a' budai basa által fognak szabatosabban meghatároztatni, nemes lakosaik adómentesek maradnak. [113])

Bocskay ekkor, már több hónapok óta súlyos betegségben szenvedett. Vízkórság, mellyet Kátay Mihály kanczellárja által kevert méregből származtattak egykorúi, [114])

---

113) Corpus juris hung. I. k. 649. l. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, IV. k. 393. l. Gévay kiadta az eredeti szerződést magyar, latin és török nyelven.

114) Illésházy, Majláthnál, az id. h. 37. l. a' jegyzetek között.

mármár véget volt vetendő életének. Mind e' mellett párthíveit december' 13. án Kassán maga körül gyülekeztette, kik a' közelebb tartandó országgyüléshez magok magoknak több nevesebb pontot szabtak utasitásúl. A' ‚rebellis', ‚pártütő' szónak ki kell maradni az ügyökben keletkezett oklevelekből. A' bécsi békekötés' első ágazatában a' városok 's mezővárosok mellett a' falvakat is kell említeni; a' záradékot ki kell hagyni belőle. A' nádor teljes, törvényes hatáskörével bírjon, élén a' csak magyarokból állandó országtanácsnak; fontosabb ügyekben, ám legyen, kérje ki Mátyás főherczeg' nézetét, de alatta ne álljon, hanem közvetlenül a' király alatt; — Rákóczy Zsigmond, Nyáry Pál, Homonnay Bálint, Illésházy István alkalmasak e' tisztre. Miután a' béke már beállott, hozassék Pozsonyba a' korona. Szuhay és Migazzi száműzessenek. Püspökökké, a' nádornak is meghallgatásával, csak nemes magyarok neveztessenek; a' külföldieket le kell tenni. A' jesuiták az országban ne lakhassanak, jószágokat ne bírhassanak; az egyházi jog' épen-tartásáról szóló záradék ne menjen be az adománylevelekbe. A' hivatalok' osztogatása a' magyar országtanácsot illesse. Komáromban és Győrött a' német parancsnokok mellett magyar hadnagyok is legyenek magyar őrséggel. A' királyi városokban felét a' tanácsnak magyarok képezzék; bíróvá, polgármesterré minden második évben magyar választassék. A' kassai főegyház maradjon a' reformáltaké; az egri káptalan ne szállítassék Kassára, 's mert Eger odaveszett, töröltessék el végkép; Nagyszombatban a' szent Jakabról czímzett egyház ne vétessék el az evangelikusoktól, elég ha a' katholikusok négy egyházról rendelkezhetnek. Jóo János néhai személynök nyerje vissza jószágait, mellyektől törvény' és jog' ellenére megfosztatott. Magyarország és Erdély között örök szövetség köttessék, a' róla szóló oklevél, úgy a' Bocskay' számára kiadott, a' szerencsi, kassai, korponai végzések, úgy a' jelen

gyüléséi az ország' törvényei közé iktattassanak, mellyeket ezentúl magyar nyelven kellene szerkeszteni. [115])

Ezen végzések december' 22. én keltek, hét nappal később Bocskay halott volt. December' 17. én kelt végintézetében a' magyar és erdélyi rendeket egyetértésre intette, ha bár különböző fejdelmeik volnának, mit a' magyar nemzetiség' érdekében kivánatosnak tartott. Ő azonképen, mint korának több politikusai, mint névszerint Pázmán, [116]) úgy vélekedett, hogy a' nemzet' egységének veszélyeztetése nélkül Erdélyben, a' minél több magyar részekkel megtoldott Erdélyben külön, magyar fejdelem országolhat. [117 a]) Utódául a' fejdelemségben, — mert hitvesétől Hagymásy Katalintól nem voltak gyermekei, — Homonnay Bálintot ajánlotta a' ren-

---

115) Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 350. l. Sinai, Sylloge act. 48. l.

116) Rumy Károly, Monumenta Ungarica, Pest, 1817. II. k. 144. l.

117[a]) Illésházy a' hazafiúi és mély belátásu státusférfiú ellenkező szempontból fogta fel a' dolgot. „Énnekem igazat kell mondanom fölségednek, — irá 1606. december' 6. án Trencsénből Bocskaynak, — mert azzat tartozom. Soha nem tetszett énnekem és most sem tetszik, hogy ez megmaradott darab országot két felé szakaszszuk két birodalom alá, és azzal ennél is erötlenbé tegyük, az mint most vagyon; mert az királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarországba két libera electio marad: Erdély, hozzá való tartománynyal egy királyt válaszszon, az ide való része meg' mást, — akkor vész el Magyarország ennél is jobban. Ki nem láthatja azt, hogy Rudolfus császár immár sokat nem élhet és csaknem az ajtó elött vagyon az változás? nem kellene azért így megszaggatnunk hazánkat. Most is azt mondom: az magyarországi koronának és az posteritásnak semmit ártalmasbat nem cselekedhetik fölséged, mint ezt, hogy kétfelé szakasztja az országot. Messzebbre is és jövendőre is nézzen fölséged; necsak az eléttünk való kicsin haszonra.“ — És más alkalommal: „Semmi nem lehetne veszedelmesebb az szeginy magyaroknak, fölséged' holta után, mint ha két szabad electio maradna közöttök. Az erdélyiek azokkal az varmegyékkel, az kiket most fölségednek engednek, az több rísze Magyarországnak ismeg magán választana fejedelmet magának, — ez miatt veszni kellene ez országnak, magok le vágnák egymást.“

deknek. [117 b]) — Halála utáni nap a' fogoly Kátayt, kinek vétke, úgy látszik, nem a' méregkeverésben, hanem a' prágai udvarhoz pártolásban állott, 's kinek fenyitését Bocskay „az utánunk valóknak itéletére hagyta," Nyáry Pál, Kassa' főterén a' hajdúk által felkonczoltatta.

X.

Az erdélyi rendek, nem hajtva Bocskay' tanácsára, 1607. februárius' 8. án eddigi kormányzójokat, Rákóczy Zsigmondot, választották fejdelmökül. Homonnay Bálint, ki hadaival már útban volt Erdély felé, 's kit a' porta is fejdelemmé nevezett, [118 a]) a' jámbor öreggel, különben is ipával, hamar kibékült, egyelőre elégelve, hogy az elhúnyt fejdelem' kincseit, névszerint a' nagyvezír által felajánlott koronát is, melly Bocskay' végintézete szerint utódára volt szállandó, magának tulajdoníthatta. Bethlen Gábor, mert somlyai Báthory Gábor, a' taval meghalálozott Istvánnak Pribék Sófiátóli fia mellett izgatásait Rákóczy' választatása után is folytatta, fogságra vettetett, de nehány nap mulva meg' szabadon bocsátatott. [118 b])

[1607.

Rákóczy Zsigmond a' Rudolfhoz szító felekezet', Zsennyey Pongrácz', Szilvási Boldizsár', Petki János' javaslatára választatott fejdelemmé; a' megerősítés ez okon haladék nélkül érkezett meg Prágából. Rudolf várta, hogy Rákóczy meg' bebocsátja Erdélybe a' jesuitákat, de a' június' 10. én Kolosvárt összegyülekezett rendek' többsége tiltakozott a' szándék

---

117 b) Sinai, Sylloge act. 61—79. ll. Katona, XXVIII. k. 663. l.

118 a) Murad nagyvezírnek Mátyás főherczeghez 1607. martius' 29. én adott levele, Hammernél, IV. k. 671. l.

118 b) Istvánffy, XXXIV. Katona, XXVIII. k. 694. l.

ellen. [119]) Mátyás' biztosai, Thurzó György, Forgács Zsigmond és Dóczy Endre még februáriusban Kassát, Lőcsét, Tokajt 's egyéb erősségeket, mellyek Bocskay' halála után a' koronára visszaszállandók voltak, elfoglalták. Martius' 23. án gyülést tartottak Kassán, melly a' hajdúknak meghagyta, hogy vagy rendes hadi szolgálatba álljanak, vagy a' Bocskay által nékik Szabolcsban adományozott kerületbe — Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Dorog, Hadház, Vámospércs — vonják magokat; melly Bocskay Miklóstól, István' öcscsétől igéretet vett hogy a' bátyjának végintézetében Erdélyhez számított szatmári erősséget visszabocsátandja; melly Homonnayt felhívta, ovakodjék magához édesgetni a' hajdúkat, 's általok és török segéd által pártos czélzatok' létesítésére törekedni. [120]) Thurzó május' végén Prágába érkezett, hogy a' királyt országgyülés' hirdetésére birja, mellyen a' bécsi 's a' zsitvatoroki békekötés meghirdettessenek, megerősítessenek. Rudolf még május' 10. éről Pozsonyba június' 24. ére országgyülést tűzött ki, de habozásában, Mátyás főherczegre gyanakodásában, meg' visszavette a' meghívást. Thurzó, ki még a' mult évben buzgalmáért, melylyel a' béke' müvén fáradozott, Árva' örökös főispánjává neveztetett 's az eddig csak zálogképen birtokolt árvai urodalmat örök tulajdonúl nyerte, most hű szolgálatainak újabb jutalmáúl Tokajt hetvenezer tallér' erejéig leköttette magának. Adakozásán felül még bizodalmat is tanusított iránta a' király, mert Thurzó' tanácsára történt, hogy június' 15. én az országgyülés nemugyan János' napjára de július' 25. ére együvé hivatott. [121])

De az ildomos férfiú' befolyása csak pillanatnyi volt. Július' 4. én Forgács Ferencz, buzgó ellene a' bécsi békekö-

119) Kazy, hist. r. Hung. I. r. 66, 90. ll.

120) Istvánffy, XXXIV. Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 355. l.

121) Kovachich az id. h. 352. l.

tésnek, mind a' mellett hogy az örökös tartományok' rendeivel kötött szövetséget aláirta, esztergomi érsekké — 's a' gyűlölt Szuhay, kinek száműzetését a' rendek' tetemes része még egyre szorgalmazta, kalocsaivá neveztetett Rudolf által. Mindkét kinevezés homlokegyenest ellenkezett a' rendszerrel, mellynek elfogadása két év óta sürgettetett, 's mellynek legyezgetése által Mátyás utat nyitott magának a' koronához. Urak és nemesek július' 25. én. nagy számmal gyülekeztek Pozsonyba, de két honapig hijába várták a' tanácskozások' megnyilását, mert Rudolf egyre halasztotta Mátyásnak leindulását. Végre szétoszlottak a' rendek, óvással a' sajátszerü eljárás ellen; boszúsan, mérgesen, hogy az országgyülés, mellyre kivánataikkal Rudolf' nevében utasíttatt, nem akar megnyílni.

Alig kötötték meg frígyöket Rudolfnak nyugalombahelyezésére a' főherczegek, midőn ügyes lépés történt annak meghiúsitására. A' prágai udvar reményt nyújtott a' stájer Ferdinándnak, hogy Mátyás' elmellőzésével ő leszen Rudolf' utóda mind a' császári széken, mind az örökös tartományokban 's Magyarországon; és Ferdinánd kapott az igéreten, 's annál készebb volt eszközül szolgálni Mátyás ellen, mivel ennek külső szövetkezése a' protestansokkal közvetlenül a' jesuita-rendet, 's közvetve, mint a' vallásaért buzgó férfiú hivé, a' romai-katholikus egyházat veszélylyel fenyegeté. Rudolf az aprilis' 24. én Regensburgban tartott németbirodalmi gyülésre, mellytől segédet kért a' törökök 's a' pártos magyarok ellen, Ferdinándot küldötte képviselőjeül, nem Mátyást, kit követei által arról vádolt, hogy alattomban és nyilvánosan, ellene, a' császár ellen működik, hogy a' magyar lázadókkal és a' szultánnal gyalázatos békét kötött, megadva minden kivánságaikat a' császári tekintély' rövidségével. [122]) Jelenleg

122) Khevenhiller, Annales Ferdin. VII. r. 7. h. Schmidt, Gesch. der Deutschen, VIII. k. 205. l.

Prágában mulatozott Ferdinánd, 's új-új lépések történtek Mátyás' buktatására, éreztetők ezzel a' szükséget, ha nem akar megelőztetni, czélzatait haladék nélkül végrehajtani.

October' elején magához Bécsbe kérte a' magyar urakat, 's tanácskozást tartott velök és a' hozzá szító ausztriai rendekkel. [123]) Olly ürügy alatt, hogy a' zsitvatoroki béke' végrehajtását, a' kikötött kétszázezer arany' megérkezését nyugtalanúl váró törökök' 's az általuk fellázitott hajdúk' mozgalmai szükséglik, december' 16. án országgyülést hirdetett Pozsonyba, [124]) melly nyomban új év után megnyiljék, 's melly, mint híre szárnyallt, Rudolfot kényszeríteni fogja a' közjó' érdekében elkerülhetlen rendszabályok' elfogadására, eltűrésére.

Basta, ki a' jelen körülmények között Rudolfnak szolgálatait felajánlhatta volna, ekkor már nem élt. November' 22. én lakmározásközben holtan fordult le székéről. Helyette Althan Ádolf tábornok és Tilly János Prágára siettek, parancsot kérve, hogy a' szándéklott gyülést hadaikkal szétverjék. Rudolf elégségesnek vélte, december' 24. én részéről is országgyülést hirdetni, melly martius' 11. én fogná kezdetét venni, 's az általa királyi helytartóvá, a' szentszék által bíbornokká nevezett Forgács Ferenczet, Mátyás' terveinek béni-
1608.] tására Pozsonyba küldeni. A' főherczeg 1608. január 12. én érkezett ide, az ausztriai rendek' tetemes száma által kisértetve. Illésházyval, ki most ura volt ismét Bazinnak és Szentgyörgynek, 's kinek Mátyás Morvában is szerzett urodalmat, díjul eddigi és ezentúli szolgálataiért, [125]) — Thurzó Györgygyel, ki talán Illésházynál is inkább bennvolt

---

123) Istvánffy, XXXIV. Katona, XXVIII. k. 740 's kk. ll.

124) Szirmay, Not. hist. Comit. Zemplén. 133. l.

125) Hammernál, Khlesl' életében, olvasom: „Illésházy erhält von Matthias als Geschenk 200,000 Gulden.“ Sein Brief an die Frau, im ungarischen Archiv.

a' főherczeg' bizodalmában, több napig folytak a' tanácskozások, mint lehet, mint kell megnyerni a' rendeket részesekül, eszközökül azon szövetséghez, mellyet Mátyás Bécsben híveivel mindenki ellen, Rudolfot sem véve ki, kötött volt. [126 a]) Január' 21. a' várba kérettek a' rendek, 's a' főherczeg előadta nékik, hogy az országgyülés' feladása gondoskodni a' módokról, mellyek a' törökökkel és hajdúkkal közbenjött újabb bajakat kiegyenlítsék, mellyek a' magyar koronának felségét csorba nélkül fentartsák. Ő, mint vér és lélek szerint magyar, kész e' czélnak elérésére, kész a' hazáért ha kell, vérét is feláldozni. — E' beszédre válaszolt az esztergomi érsek Forgács Ferencz, tolmácsolva a' rendek' köszönetét ennyi buzgalomért. Ő fennsége vitézül nézett az érseknek szeme közé, mint a' soproni követek naplójokba jegyezték. [126 b])

Forgács, mint királyi helytartó, várta, kivánta, hogy a' rendek nála, palotájában tartsák üléseiket, de Illésházy tudtára adatta, hogy a' helytartói méltóság a' bécsi békekötéssel ellenkező hivatal, hogy a' ki magyar kenyeret eszik, magyar bort iszik, az alkalmazza magát a' rendek' többségéhez; és Forgács engedett a' követelésnek, 's január' 23. án megjelent a' pozsonyi prepost' szállásán, mellyet tanácskozási helyül szemeltek ki a' rendek. 'S most öt napig folytak a' tanácskozások, mint lehessen a' török uszitásból származott hajdú-mozgalmakat, mik az ötven napra kötött fegyverszünet' közel lefolyásával megujulandók voltak, lecsilapítani. Czobor Mihály felhozta Kassáról a' panaszpontokat, mellyek ujból fegyverfogásra birták a' hajdúkat. Az országgyülés, mellyen nádort kellett volna választani, több ízben kitűzetett, hogy megnyitása mindannyiszor elmaradjon; a' helytartói — törvénytelen — hivatal újra betöltetett; az or-

126 a) Katona, XXVIII. k. 787. l.
126 b) Kovachich, Script. min. I. k. 217. l.

ság' koronája még mindig fogva tartatik Prágában; Szuhay kalocsai érsekké neveztetett, 's ha tőle megmenekedett a' haza, azt csak közbenjött halálának köszönhetni; a' főő hivatalok még mindig külföldiek által bitoroltatnak; Jóo János még most sem nyerte vissza jószágait; Bokatz János, kit a' korponai gyülés követül küldött a' németbirodalmi fejdelmekhez, 's kit, mert nem volt útlevele Rudolftól, a' braunschweigi herczeg fogságra vettetett, abban sínlődik még most is; a' bécsi 's a' zsitvatoroki békekötés' teljes végrehajtása hívságos igéret maradt e' napiglan. — Alig olvastatott fel a' panaszlajstrom, midőn híre jött, hogy a' hajdúk már is Pozsony felé közelednek. Sohase féljetek tőlök, mondá Illésházy, három nap alatt semmivé teszem a' lázadást. És István úr tudta mit mond, mert a' közeledő hajdú dandár Mátyás' zsoldjában állott. [127]) A' Bocskay által adott példa, íme, követőre talált. —

A' rendek választmányt neveztek, mellynek tagjai: Illésházy István, Lépes Bálint veszprémi püspök, Thurzó György, Kollonics Szigfríd, Vizkelety Tamás, Czobor Mihály, Révay Péter, Lónyay Endre, Szécsy Tamás, Megyery Imre, Osztrosics Endre, az országgyülés' nevében az örökös tartományok' rendeivel, mint különben is a' bécsi békekötés' kezeseivel, felbonthatlan szövetségre lépjenek; és e' szövetség kényszerítse a' királyt, mind a' bécsi, mind a' zsitvatoroki békét valamennyi pontjaikban végrehajtani. Ezen végzésről, valamint az okokról is, mellyek hozatalát szükségessé tették, Rudolfot Náprády Demeter és Révay Ferencz, a' németbirodalmi fejdelmeket Lépes Bálint és Thurzó Miklós, a' hajdúkat Illésházy István és Thurzó György, a' budai basát Nádasdy Tamás, Pogrányi Benedek és Szécsy Tamás voltak értesítendők, midőn január' 29. én Rudolfnak azelőtt hat nappal

127) Kovachich az id. h. 230 's kk. ll. Szirmay, Not. hist. Comit. Zemplén., 134. l.

kelt levele felolvastatott, melly a' tudta nélkül összejött országgyülést eloszlatta. [128]) A' rendek kifejtették válaszukban hogy ök a' főherczeggel tűzették ki az országgyülést, mert a' legnagyobb veszedelem' pillanatában királyuk által elhagyattak; hogy a' bécsi szerződés', a' zsitvatoroki béke' végrehajtása elkerülhetlenül szükséges; 's hogy ök együtt fognak maradni az ország', a' korona' megmentésére. [129]) És más nap az ország' oltalmáról gondoskodtak a' rendek. Főkapitányokká dunántúl Zríny Miklós és Szécsy Tamás, vagy távollétében Török István; dunáninnen Thurzó György és Révay Péter; Szlavoniában Erdödy Tamás és Keglevics György neveztettek; az éjszakkeleti megyék Kassán tartandó gyülésökben magok válaszszanak kapitányt magoknak. Mindenik megye három-három porta után egy-egy lovast állítson, a' hadak' fizetésére egy-egy tallér szedessék mindenik füsttől. Szükség' esetében felkél az öszves nemesség. Mátyás válaszszon magának állandó tanácsosokat a' rendek' sorából, 's legyen bizonyos, hogy azon esetre, ha a' zavarokon erőt veszen, ha a' bécsi szerződést, névszerint a' vallásról szóló pontot életbe lépteti 's hiányainak javitásáról gondoskodik; 's ha különben is az ország' jogait híven megőrzi, akkor Isten' akaratából belépendő bizonyos alkalommal, kivánságához képest fognak eljárni. [130]) A' háláról, mellyet vele reméltettek, óvatosan szólottak, — mondja naplójában a' soproni követ; de mind a' mellett több nyilatkozás hallatszott a' gyülésben, különösen Illésházy' szájából, mik a' szándékot, Rudolf' helyébe Mátyást léptetni, érthetőleg bevallották.

Midőn a' főherczeghez intézett oklevél, melly a' rendek' végzéseit, kivánatait magában foglalta, januárius' 31. én a' gyülésben felolvastatott, Náprády Demeter a' clerus' nevében

128) Katona, XXVIII. k. 768. l.

129) Ugyanaz ugyanott, 769. l.

130) Ugyanaz ugyanott, 758. l.

ellenmondott a' bécsi szerződés' első pontjának, mit Thurzó György' nyilatkozata követett, 's e' nyilatkozatot magokéivá tették a' gyülés' valamennyi világi tagjai, hogy vérök' hullásával is készek a' rendek a' bécsi szerződésnek, tehát a' vallásszabadságot biztosító czikkelynek is védelmére kelni. [131]) Februárius' 1. én Mátyás, a' magyar 's az ausztriai rendek, aláírták a' frígylevelet, mellynél fogva magokat a' többször érintett kétrendbeli békekötés' hű teljesítésére kötelezik, kinyilatkoztatván, hogy azt közös ellenségöknek tekintendik, ki őket ebbeli szándékuk' létesitésében háborgatni akarná. Az aláírók' sorában Náprády Demeter' és Lépes Balint' neveik is olvashatók. [132]) Ugyanaz nap kelt a' németbirodalmi fejdelmekhez intézett irat, melly közbenvetésöket kéri Rudolfnál a' bécsi és zsitvatoroki szerződések' ügyében, 's melly tiltakozván a' magyar rendekre fogott pártoskodási vád ellen, reményt fejez ki, hogy a' németbirodalom nem fog segédet nyújtani Rudolfnak a' magyarok ellen, kik azonképen mint az ausztriaiakkal, ohajtanak a' birodalmi rendekkel is szövetségre lépni. [133]) Februárius' 2. án, midőn a' gyülés' végzései aláirattak, neveiket megvonták a' püspökök, de Illésházy' fenyegetésére, ki a' prepostság' szállását hajdúkkal körülfogatta, és Mátyás' kivánságára, következő nap, Forgács' kivételével ők is utánok vetették neveiket a' többieknek. [134]) 'S ezzel vége szakadt az országgyülésnek.

Rudolf februárius' 23. án a' pozsonyi convent' valamenynyi végzéseit semmiseknek nyilatkoztatta, 's hűtleneknek mindazokat, kik végrehajtásukhoz kezet nyújtanak. [135]) De

---

131) Kovachich, Script. min. I. k. 237. l.

132) Katona, XXVIII. k. 775. l.

133) Katona, XXVIII. k. 777. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 294. l.

134) Kovachich, Script. min. I. k. 243. l.

135) Katona, XXVIII. k. 772. l.

a' kassai gyülés e' végzéseket februárius' 25. én egytől egyig elfogadta; a' hajdúk martius' 27. én szabolcsi birtokaikban 's Bocskaytól nyert szabadalmaikban megerősítettek; a' török biztosokkal martius' 28. án Illésházy István, Thurzó György, Kollonics Szigfríd, Preiner Szigfríd és Puchaim, Érsekujvárt megújitották a' zsitvatoroki békét. [136]) Lépes Bálint, Révay Péter, Pálffy István, Ostrosics Endre és Sulyovszky Tivadar aprilis' 19. én Eibenschitzben a' morva rendeket társakul eskettették a' pozsonyi frígyhez. [137])

Mátyás ekkor húszezer emberrel — köztök hatezer hajdú — és tizennyolcz ágyúval már útban volt Prága felé, Thurzó György, Zríny Miklós, Bosnyák Tamás, Pálffy István, Apponyi Pál vele, körülötte voltak. Znajmnál, aprilis' 24. én négyezer ötszáz morva hozzácsatlakozott. Május' 10. én Czaslaunál állott a' sereg, 's hét nappal később Czierotin Károly és Lépes Bálint, magyar-morva-ausztriai követség' élén Rudolfot felhívták: mondjon le a' közjó' érdekében országainak kormányáról, szállítsa azokat Mátyásra és vonúljon Tirolisba. — A' cseh országgyülés május' 19. dike óta együtt volt, összehíva, hogy Rudolfnak segédére keljen; 's ha bár az augsburgi hitvallást követő rendek részben Mátyáshoz pártoltak, a' katholikusok és kelyhesek mégis nagyából Rudolfhoz ragaszkodtak, és harmincznégyezer főre menő hadak állottak Visehradnál rendelkezésére. Prága oltalmi állapotba helyeztetett; 's midön Mátyás mindinkább közelednék, valószinünek látszott, hogy a' testvérek' vitájában a' kard fog határozni. Ekkor közbenvetették magokat Maximilián és Ferdinánd főherczegek, közben a' szentszék', a'

136) Katona, XXVIII. k. 792. l. Szirmay' id. m. 134. l. Hammer, IV. k. 420. l. Herberstein Ádám és Rimay János 1608. május' 6. án Mátyás' megbizásából Konstantinápolyba indultak, hová september' 17. én érkeztek, 's a' kétszázezer tallért a' szultánnak általadták.

137) Révay, Schwandtnernél, II. k. 789. l. Hammer, Khlesl's Leben II. k. 216. szám alatt.

spanyol király', a' brandenburgi és szász választó fejdelmek' követeik, 's július' 25. én megalakult a' szerződés, mellynél fogva a' cseh rendek Mátyást országuk' leendő királyának ismerték, 's a' bécsi békét azonképen mint a' zsitvatorokit újból biztosították, Rudolf pedig Magyarországot, Ausztriát és Morvát a' főherczegre szállitotta, névszerint a' magyar rendeket hűségesküjök alól feloldotta, hogy testvéröcscsét nyomban királyokul fogadhassák. Június' 27. én Dietrichstein Ferencz bíbornok, Mátyás' táborába hozta az ország' koronáját; június' 29. én a' magyar, ausztriai és morva rendek frígyöket megújitották. [138 a)] —

Erdélyben Rákóczy Zsigmond még martius' elején lemondott a' fejdelemségről, magyarországi jószágainak biztos birtokát többre becsülve a' reá ruházott méltóságnál, mellyet versenytársainak fogásai elől, [138 b)] sükerrel megvédenie nem volt reménye az öreg úrnak. [139)] Az nap, mellyen Rákóczy Kolosvártt leköszönt, Báthory Gábort vá-

---

138 a) Diarium anonymi coaevi, Dobnernél, II. k. 304. l. Istvánffy, XXXV. Katona, XXVIII. k. 815. l. Hammer, Khlesl's Leben, II. k. a' 229. szám alatt.

138 b) Velenczei követjelentés, 1608. mart. „E' hó' 4. én Géczy Endre magyar pártütő' küldöttei érkeztek a' portához, ajánlkozással, hogy Rákóczyt kiveri Erdélyből, és beiktatja Homonnayt." 1608. apr. „Géczy Endre' küldöttei elbocsátattak negyven kaftánnal és nyolczvan kolcsagtollal a' magyar hadnagyok' számára; Endrének gyémántos kardot vittek 's levelet, mellyben hűségéről és vitézségéről magasztaltatott." 1608. május. „Báthory Gábor' ügyviselője felajánlja küldöjének hűségét, és a' fejdelemséget keresi számára."

139) Mikó Ferencz, Budai Ésaiásnál, II. k. 184. l.: „Rákóczy Zsigmond, a' német császárokat szolgálván, egri kapitányságot és több helyeken is nagy tisztségeket vett vala a' császári udvartól. Azért jól látja vala, hogyha az erdélyi fejedelemséget viseli, nem lehet kedvében a' császárnak, holott néki minden urasági, jószági Tiszán túl, a' császár' birodalmában valának. Azért hogy azokat maradéki' kezébe békeséggel hagyhassa, kiment Szerencsre, és ugyanott azon esztendőben meg is hala." — Fiat hármat hagyott maga után; György és Zsigmond a' reformált hitvallás' kebelében maradtak, a' legkisebbik, Pál, általtért a' római-katholikusokhoz.

lasztották magoknak fejdelmül a' rendek, ki három év óta az ecsedi ágnak reászállott magyarországi jószágain élte világát. A' vitéz, de feslett erkölcsü ifju férfi követül Konstantinápolyba Bethlen Gábort küldte, ki augusztus' 16. án a' diván' megerösitö oklevelét kieszközölte számára, olly feltétel alatt, hogy Lippát és Jenőt, mellyeknek visszaadását Bocskay mind haláláig elhalasztotta, kezéből kibocsássa. Tanácsosai, Imreffy János [140]) és Kornis Gáspár Kassára indultak, hol Illésházy István, mint a' magyar kormányzó tanács' elnöke a' keletéjszaki rendek' megyéit maga körül gyülekeztette, hogy őket a' történtekről értesitse, a' Rudolf' lelépése által szükségesekké vált intézkedések' tételére felhívja; [141]) 's hol augusztus' 20. án a' nevezett tanácsosokkal szerződésre lépett, mellyhez képest Báthory magát a' bécsi békekötéshez alkalmazni 's Mátyást és Magyarországot mindenki ellen — a' szultán' kivételével — segíteni köteleztetett. A' szerződés september' 22. én Báthory 's az erdélyi rendek által megerősítetett. [142])

E' közben Mátyás september' 29. ére országgyülést hirdetett, 's míg ez összejövend, Ausztria' és Morva' rendeinek hódolatát bekivánta. Amazok feltételül szabták, hogy a' vallásügy, a' lelkismeret' szabadsága azon alapra helyeztessék vissza, mellyen Maximilián' uralkodása alatt nyugodott volt; ők csak e' remény fejébe léptek Rudolf ellen frígyre a' főherczeggel, a' magyar rendekkel. De Mátyás válaszúl adá, hogy Ausztria, mint örökös tartomány, feltétel nélkül köteles

---

140) Ezen úri ember, ki nejének köszönhette a' fejdelem' kegyét, jól értett az udvari stylushoz. „Ha volt, úgy mond, nagy Sándor: az is jobb, vitézebb nem volt Báthory Gábornál; ha volt nagy Sándornak Parmeniója: nem alábbvaló Báthory Gábornak Imreffy Jánosa.“ Mikó az id. h. 187. l.

141) Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 361. l. Jászay Pál, a' Tudománytárban, 1841, I. f. 124. l.

142) Katona, XXIX. k. 182. l. Tudománytár, 1840, IX. f. 192.

hódolni, a' hódolat után szóba jöhet majdan a' vallás' ügye. E' nyilatkozatra ketté váltak a' rendek; a' katholikusok letették a' hűségesküt; a' protestansok, fegyverhez nyúlandók, Hornban gyülekeztek, a' magyar rendektől, mint szövetségeseiktől, segédet remélve, [143]) 's várva tőlök, hogy Mátyást csak a' horni gyülés' követeléseinek teljesitése után fogják királyúl koronázni. — A' morva rendek iránt engedékenyebbnek mutatkozott a' főherczeg, 's választási joguk' némi megismeréséül, a' hódolat' alkalmával egyebek köztt hittel fogadta, hogy senkit sem fog vallásának gyakorlatában háborgatni.

A' magyar rendek Mihály' napján Pozsonyban együtt voltak, de Mátyást az ausztriai protestansok' ügye még nehány hétig Bécsben marasztotta. Hornból october' 4. én felhivás ment a' magyar országgyüléshez, vetné magát közben Mátyásnál a' pozsonyi szerződés' értelmében; [144]) 's Illésházy és Thurzó bizonyosokká tették Ausztria' protestáns rendeit, hogy a' közbenvetés meg fog történni, de egy úttal békés eljárást is tanácsoltak nékik. — October' 22. én Mátyás Pozsonyba érkezett; más nap biztosai Lichtenstein Károly, Preiner Szigfríd és Krenberger Ulrik felhívták a' rendeket, hogy miután Rudolf olly feltétellel mondott le, miszerint Mátyásra tétessék a' korona; 's miután igéretöket különben is már bírja a' főherczeg, gondoskodjanak mindenekelőtt az ő, Mátyás', koronázásáról, ki aztán vélök közösen járand el az ország' jólétének eszközlésében, 's őket szabadságaikban megtartandja. [145]) — A' választási formák', a' választási felté-

143) Thurzó György, Szaniszló és Miklós, nem különben Zríny György 1608. június' 29. én bizonyosokká tették az ausztriai és morva rendek' választmányát, hogy a' pozsonyi szerződés' e' szavai: „qualemcumque causam justam et legitimam" kivált a' lelkiismeret' szabadságára vonatkoznak.

144) Katona, XXIX. k. 12. l.

145) Ugyanaz, ugyanott, 24. l.

telek' kikerülése volt a' czélzat; de a' rendek nem akarták elszalasztani az alkalmat, ebbeli joguk' kézzelfoghatóbb érvényesítéséhez, mellyet, mint láttuk, Mátyás' elődei nem akartak megismerni. Ez okon még húsz 's egynehány napig folyt a' vita, milly feltételekhez kellessen Mátyásnak királylyá választását kapcsolni; és a' főherczeg annálinkább kénytelen volt engedni, mert Rudolf' titkos hívei Rudolf' nevével jegyzett íveket mutogattak elé, mellyekre tetszésök szerint irhassák feltételeiket a' rendek; ő a' király azokat, mint általa már is elfogadottakat, híven megtartandja, ha Mátyástól vissza, hozzá pártolnak. [146]) Illy körülmények között annyit is nehéz volt elérnie a' főherczegnek, hogy saját választása megelőzze a' nádorét; a' koronázásnak is előbb történését lehetetlen volt keresztülvinni.

A' választási feltételek, az úgynevezett koronázáselőtti törvényczikkelyek a' bécsi békekötés' új, javított kiadásának mondathattak. „Főrendek és nemesek azonképen mint szabad városok és az ország' öszves karai és rendei, mind saját mind a' fiscus' jószágain, úgy a' magyar hadak a' végházakban, végre a' mezővárosok és falvak is, szabadon gyakorolhassák az általok önként elfogadott hitvallást, és abban közülök senki, senki által se háborgattassék; sőt hogy eleje vétessék gyülöletnek és viszályoknak a' rendek között, mindenik vallás csak saját főbbjei, saját felügyelői (Superiores seu superintendentes) alatt álljon.“ [147]) A' rendek' tudta 's

146) Hammernál, (Khlesl's Leben, II. k. 97. l.) olvassuk: „In dem im nikolsburger Archive aufbewahrten Briefwechsel des Cardinal Dietrichstein mit Cardinal Forgács kömmt nichts dergleichen vor.“ Képzelem, hogy valamellyik ifju hazánkfia már keresztüllanulta a' tanuságos levelezést.

147) A' záradék: „absque tamen praejudicio catholicae romanae religionis“ kimaradt. Forgács Ferencz esztergomi érsek, Migazzi Miklós nagyváradi, Náprády Demeter győri, Radovics Péter váczi püspökök, 's nehány prepost és apát ellenmondottak (Lépes Bálint veszprémi püspök' nevét nem olvassuk Péterffynél, Concilia Hung. II. k. 192).

megegyezése nélkül háborút Magyarországon 's a' hozzá tartozó tartományokban ne kezdhessen a' király, 's idegen hadakat ide ne vethessen. A' nádorválasztáshoz két katholikust 's két evangelikust jeleljen ki a' rendek közül; a' nádori méltóság' megürülése' esetében egy év' lefolyása előtt hirdessen országgyülést új választás' eszközlése végett; mit ha elmulaszt, tüzzön ki országgyülést az országbíró, vagy ennek nem létében a' tárnok. A' korona hozassék azonnal Pozsonyba, 's ha megtörténendett a' koronázás, őriztessék magyar urak által az országban. Kincstartó még a' jelen gyülés' folyama alatt neveztessék a' magyar tanácsosok' sorából; e' hivatal ne függjön a' bécsi udvari kamarától és külföldi által ne töltethessék be. Változtatást nem szenvedő végzés, hogy a' jesuitarend fekvő jószágokat ne bírhasson az országban, hogy abban ne telepedhessék le. [148]) Az ország' közigazgatásának minden ágaiban csak belföldiek alkalmaztassanak; a' végházak nyomban magyar várnagyok' kezébe adassanak, csak Győrött lehessen német parancsnok, de függőségben a' nádortól. A' bán' hatalma terjedjen a' Drávától az Ádriáig, Zenghnek is idetudásával, ehhezképest mentessenek fel a' szlavoniai és horvát végek Ferdinánd főherczeg' felsőbbsége alól. Királyi városokban ne rekesztessenek ki hivatalviselésből a'

Utóbb, november' 21. én a' pozsonyi káptalannál is tettek óvást, 's velök Bratulics Simon zágrábi és Erghely Ferencz pécsi püspökök, — érvénytelennek nyilatkoztatván a' czikkelyt, mert „nullae leges in Hungaria fieri possunt, nisi primarius et praecipuus status ecclesiarum consentiat.“

148) E' végzés' hozatala ellen szóval és irásban kivált Pázmán Péter küzdött. A' nagynevü férfiú, 1570. ben Nagyváradon született; ivadéka volt egy ősnemes családnak, gyermeke reformált szüléknek. Tizenhárom éves korában áttért a' római-katholikus vallásra; mint a' jesuitarend' növendéke 's utóbb tagja Krakóban, Bécsben, Rómában tanúlt; Greczben philosophiát és theologiát tanított. Innen visszajött Magyarországba az ellenreformatio' munkábavételére, 's e' feladásában szerencsével fáradozott az ügyes térítő, midőn Illésházy a' közelebb mult években a' jesuitákat a' turóczi prepostságból 's a' sellyei collegiumból kivetette.

magyarok. A' király itthonn és személyesen kormányozza az országot, szükséges távolléte' esetében ruházza fel a' nádort 's a' magyar országtanácsot a' közügyek' viselésével. A' rendek, eddigi 's ezentúli hü szolgálataikért, 's főleg azon okon, mivel nem vonakodtak őt királyokúl fogadni, kivánják Mátyástól, hogy Borostyánkő, Kabold, Köszeg, Fraknó, Kismárton és Szarvkő, a' zálogöszlet' lefizetése nélkül szálljanak vissza Magyarországra, vagy hogy kiváltásukra magyar urak felhatalmaztassanak. [149])

Az országgyülés Révay Péter által az ausztriai protestánsok' ügyét Mátyás' pártfogásába ajánlotta; a' pozsonyi szövetség' értelmében a' vallásszabadság reájok is azonképen, mint a' magyarokra és horvátokra nézvén. De Mátyás ugy vélekedett, hogy az ausztriai rendek' állása különbözik mind a' magyarokétól mind a' horvátokétól; 's mi illeti a' pozsonyi szövetséget, annak ő, Mátyás, feje; 's mint katholikus bizonyosan nem akart ollyasmit általa elérni, mi saját lelkismeretével ellenkezik, mi a' római egyháznak kárára fordúlhatna. A' szövetséglevélben semmi szó a' vallásszabadságról; egyedül a' bécsi 's a' zsitvatoroki békekötés' végrehajtása volt a' frígy' czélja. Egyébiránt ő csak a' többi főherczegekkel, névszerint Maximiliánnal közösen rendelkezhetik ez ügyben, miért is nem ellenzi, ha Thurzó György és Dóczy Endre Bécsbe mennek Maximiliánt megkeresni e' tárgyban, 's az ausztriai protestáns rendeket ujból békés magaviseletre inteni. [150]) Hornban az intés nem jól esett, [151]) 's újabb felhivás érkezett a' pozsonyi országgyüléshez, halasztatnék el ügyök' elintézéseiglen a' koronázás. De Illésházy ellenezte a' kivánságot, miután Maximiliántól remélhetni, hogy a' ma-

149) Corpus juris hung. I. k. 651. l.

150) V. ö. Kovachich, Solennia inaugurationis, 154 's kk. ll.

151) Katona, XXIX. k. 95. l.

gyar rendek' közbenvetését tekintetbe veendi; 's miután az ország' jóléte Mátyás' haladék nélküli koronáztatását követeli; az elhalasztás újra felgyújthatná a' csak imént nagynehezen eloltott polgári háborút. Illésházy e' fellépése által a' clerust lekötelezte magának. November' 16. án Mátyás királyúl választatott, november' 17. én Illésházy felkiáltás' utján nádorúl; a' magyar főpapok megannyian szavazataikat reá adták, mind a' mellett hogy az imént hozott harmadik törvényczikkelyhez képest két katholikus is volt e' méltóságra kijelelve: Erdődy Tamás és a' Pázmán Péter által a' római egyháznak megnyert Forgács Zsigmond. November' 19. én Mátyás szokott ünnepélyességgel 's a' szokottnál nagyobb lelkesedéssel, mert a' korona bujdosásából meg' visszakerült a' hazába, Forgács Ferencz esztergomi érsek által királyúl kenetett.

A' koronázási ünnepélyt a' főfő hivatalok' osztogatása követte. Főkapitányokká a' Dunán túl Batthyány Ferencz, a' Dunán innen Kollonics Szigfríd, az éjszakkeleti megyékben Forgács Zsigmond neveztettek. Homonnay Bálint országbíróvá lett, Lépes Bálint nyitrai püspök, kanczellárrá, 's Thurzó György kincstartóvá; de az ildomos férfiú, nem vélvén magát képesnek a' magyar kamara' elvileg kimondott függetlenségének foganatositására, megköszönte a' hivatalt, 's egyelőre maradt, a' ki volt, főétekfogó; a' kincstartóság ideiglenesen Vizkelety Tamásra bizatott. Forgács Zsigmondnak a' tárnokság jutott, Erdődy Tamás bán, és Lippay János személynök megtartották hivatalaikat, Batthyány Ferencz lovászmesterré lett, Draskovics János főkamarássá, Dóczy Endre pohárnokká, Szécsy Tamás főudvarmesterré, Istvánffy Miklós főajtónállóvá. A' nádorság' feléledése véget vetett az utóbbik' nádorhelyettesi működésének; szélhüdés félbenszakasztotta történetirói munkásságát. Eljárása különbözött azokétól, kik jelenleg a' hatalom' birtokába jutottak; de a' késő unoka áldást mond a' nagynevü férfiúra. Sok úton,

különféle eszközökkel szolgálhatni a' házát, ha szívünkben hordjuk szerelmét.

XI.

Mátyás' koronázása után még december' 6. ig tartott az országgyülés, még több nevesebb törvényczikkely alkottatott. Közűlök az első meghatározza, kik értetnek a' ,karok és rendek' nevezete alatt, kik hivatalosok mint illyesek az országgyülésre, mellyen vagy saját személyeikben vagy képviselve székkel és szavazattal bírnak. Ehhezképest a' karok' és rendek' főpapi osztályához tartoztak: a' püspökök, kik a' megyét melly után czímeztetnek, valósággal birtokolják, 's kiknek püspöki hatósága alá nagyprepost és káptalan helyezvék. A' püspöknek a' főrendek' táblájanál van széke és szavazata, a' prepost 's a' káptalan együtt véve a' rendek' táblájanál bírnak székkel és szavazattal, azonképen mint a' püspöki hatóság alól felmentett prepostságok és apátságok, 's a' pálosok' főperjele. Világi főurak', mágnások' nevezete alatt értetnek valamennyi országbáro 's országtanácsossá nevezett nemes, kik ha személyesen voltak jelen, a' főrendek' táblájanál fogtak helyet, ha képviselők által, a' rendek között, még pedig a' vármegyei 's a' káptalani követek után. A' királyi városok közül csak a' II. Vladiszláv' VII. dik végzeménye' 3. dik czikkében nevezettek — Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron birnak székkel és szavazattal a' rendek között; a' többiek' ügyének eldöntése akkorra halasztatott, mikoron a' törvénykönyvnek egy úttal elrendelt javítása foganatba vétetik. A' nevezetteken 's a' királyi tábla' tagjain — ülnökök, itélőmesterek, az ország' rendes bíráinak helyettesei — kívül senki se hivassék meg a' király által az országgyülésre, székkel és szavazattal senki se bírjon. — Más czikkelyek az Illésházy

István és hitvese Pálffy Katalin, úgy a' Homonnay György ellen hozott itéleteket megsemmisítik, Jóo Jánost a' király' kegyelmébe ajánlják. A' jobbágyok' szabad költözködési jogát a' megyék' szokása és végzeményei szabályozzák. A' közszükségek' fedezésére négy forintot fizet mindenik porta. A' Bocskayféle adományok' ügye a' jövő országgyülésre halasztatott; a' jelen még a' Báthory Gáborral Kassán kötött szerződést megerősítette, 's a' koronaőri tisztet szabályozta; örökül a' rendek által e' végre kijelelt négy egyén közül, Révay Ferencz Túrócz', — és Pálffy István Pozsony' örökös főispánjai neveztettek; az első a' kincsről, melly gondjaira bizatott, 's a' magyar királyságról becses munkákat hagyott az utókorra. [152])

A' törökkel kötött 's minapában megerősített békét, Konstantinápolyba küldött követség és ajándékok biztosították, 's Mátyás most nem ellenezte, hogy a' reformátiónak nyújtott engedmények, mellyekkel idöelőtti thronusra jutását megvásárolta, lassankint meg' elpárologjanak. Maximilián' idejében Ausztria' valamennyi lakosai, a' clerus' jobbágyainak kivételével, vallásszabadsággal bírtak. Ezen állapot' visszahelyezését kivánták a' rendek; Maximilián főherczeg, kit Mátyás ez' ügygyel megbízott, csak uraknak és nemeseknek adta meg jószágaikon a' szabadságot, nem a' városoknak, nem az öszves lakosságnak; az evangelikusok' hivatalképességéről pedig hallgatott az intézmény. Illésházy és Thurzó úgy vélekedtek, hogy többet, egyebet az időtől, a' viszonyok' fejleményétől várva, egyelőre a' felebbi szabaditékkal beelégedhetnének Ausztria' protestáns rendei, de ezek, vétkes
1609.] hanyagságot látván a' tanácsban, 1609. februárius' 25. én Stahrenberg Ulrikot követül Kassára, keletéjszaki Magyarország' uraihoz, nemeseihez, városaihoz küldötték, kiktől

152) Corpus juris hung. az id. h. Batthyány, Leges eccles. I. k. 660. l. Révay, Schwandtnernél, II. k. 475, l.

ügyök' buzgóabb felkarolását várták. [153]) Röviddel utóbb azonban a' horni rendek tanácsosnak látták, felhagyni az ellenszegüléssel, letenni a' hódolat - esküt.

Május' 5. én Illésházy meghalálozott. A' nádorság' betöltése végett november' 1. én Pozsonyban megnyílt országgyülésen úgy kivánta Mátyás, hogy a' rendek jeleljenek ki négy egyént, kikből ő a' király egyet választand; miután ez az értelme Albert' 1439: 2. törvényczikkelyének, melly a' nádort a' rendek' közbenjövetelével rendeli választatni. Az inditvány azért történtnek mondatot, mert elfogadása' esetében Mátyás katholikust választhatott volna nádorúl, ellentétben a' rendek' protestans többségével, melly szavazatait protestansra fogja adni, 's melly már ez okon a' mult évi választás' modorához, az 1608. k. e. 3. dik tczikkelyhez ragaszkodott. Hosszasabb vita után Mátyás visszavonta a' kivánságot 's eljárt a' kijelelésben, fentartván magának a' jogot, inditványa mellett a' legközelebbi országgyülésen újabb okokat hozni fel, 's azokat az ellenokokkal egyetemben általa és a' rendek által választandó arbiterek' itélete alá bocsátani. [154]) A' katholikusok közül, most is Erdődy Tamás és Forgács Simon, a' protestansokból Thurzó György és Szécsy Tamás jeleltetvén ki, nádorúl december' 7. én Thurzó György választatott, kire már a' mult évben Illésházy után legtöbb szavazat esett. — A' Bocskayféle adományok' és beirások' ügyében, mellynek eldöntése taval a' jelen országgyülésre halasztatott, az volt király' és rendek' végzése: hogy az adományok, ha Mátyás' Magyarországához tartozik a' jószág, érvénytelenek; ha a' bécsi békekötéshez képest Bocskay' kezén maradt de halálával a' koronára visszaesett részekben fekszik a' telek, 's ha a' béke után történt az adomány, ennek érvényessége addig terjed, meddig a' fiscus' 's az egyház'

153) Katona, XXIX. k. 193. l.
154) Katona, XXIX. k. 226. l.

jogaival nem jő összeütközésbe. A' zálog-beirások' érvényessége kiváltásukiglan több körülménytől feltételeztetett, 's a' melly beirás vagy adomány be nem mutattatott az országgyülésnek, már ezáltal érvénytelenné vált. A' hajdúknak adományozott telkek és egyéb jogok' ügye visgáltassék meg a' nádor által, 's a' jövő országgyülés hozzon benne itéletet. A' szultán' nevében Bocskaynak felajánlott korona, melly, mint felebb láttuk, az imént elhúnyt Homonnay Bálint' kezére került, kivántassék be minden visszaélés' kikerülésére 's tétessék le a' közkincstárba. A' püspökök' fő ispánságai iránt végezzen a' jövő országgyülés a' kiváltság-levelek' megtekintése után. Ferdinánd főherczeg megtagadván a' szlavoniai, horvát és dalmát végek' kiadását, legalább arra birassék, hogy mint ezen végek' főkormányzója a' várnagyságokat csak belföldieknek, még pedig, ki alatt közvetlenül álljanak, a' bán' tanácsából adományozza. Az ország' oltalmára négy forint, egyéb költségek' fedezésére, névszerint tisztességes országház' szerzésére, egy forint rendeltetett szedetni minden porta után, — négy jobbágy-vagy tizenkét zsellérház esvén egy-egy portára. Háború' vagy lázadás' esetében négy-négy porta után egy-egy lovas állítatik a' megye' zászlaja alá; e' hadat, úgy a' városok által kiállitandó gyalogságot felparancsolja a' nádor ő felsége' kivánságára. [155])

Az országgyülés' folyama alatt beérkeztek Ausztria', Stíria', Karántföld' és Krajn' rendeinek leveleik, megkeresők a' magyar rendeket, hogy a' pozsonyi szövetség' erejénél fogva, protestans feleik' elnyomását az örökös tartományokban, mint rajtok is ejtett sérelmet orvosoltassák. Mátyás az ügyben nem látott magyar országgyülési ügyet; [156]) felebb említettük az értelmezést, melly a' pozsonyi szövetség-levélben nyomát

155) Corpus juris hung. I. k. 673. l.
156) Katona, XXIX. k. 220. l.

sem látta a' közös vallás-szabadság' biztosításának. Az evangelikus magyar rendek más nézetben voltak; 's hogy az eszme, melly e' szövetség-levélnek alapúl szolgált, előbb-utóbb minden irányban teljesedésbe menjen, hogy saját kárukra léhán feledésbe ne hagyják indúlni, hogy legalább közvetve hitsorsosaik mellett nyilatkozhassanak, beiktatták a' törvényczikkelyek közé, miszerint a' Magyarország, Ausztria és Morva között, a' király' vezérlete, a' király' megegyezésével kötött szerződések erőben maradnak, teljesítést várnak.

Rudolf, Mátyás elleni boszujában, most azzal bibelődött, hogy az öröködést Csehországban Leopold főherczegnek 's passaui püspöknek, a' stájer Ferdinánd' testvérének szerezhesse meg, mi végre zsoldos hadat is fogadtatott általa. Ezen körülmény, valamint Rudolfnak egy másik cselekménye, az utóbb annyira elhírhedt felség-levelek által a' cseheknek adott vallás-szabadság, Mátyást némi engedékenységre birta az ausztriai protestans rendek iránt, midőn 1610. nek [1610. elején, segédet hadakban, pénzben kért tőlök Leopold főherczeg' törekvésének meghiusítására. Februárius' 27. én Thurzó' közbenvetésére 's Thurzó által meghirdettetett nékik, hogy Mátyás' szóbeli igéretéhez képest a' városokat és mezővárosokat is illeti az uraknak és nemeseknek adott vallásszabadság; hogy a' hivatalok' osztogatásánál szintannyi tekintet leszen az augsburgi hitvallást követőkre mint a' katholikusokra; hogy a' király' eltökélett akarata, miszerint mindkét felekezet' hívei békében éljenek egymással. Thurzó irásban is bizonyságot tett, hogy ez a' királyi rendelet', a' királyi akarat' értelme; de a' sajátságos forma, mellyben kiadatott, — Mátyás' aláirása és állodalmi pecsét nélkül — a' sajátságos mód, melylyel meghirdettetett, — magyar tisztviselő által, — előre kimondotta reá, elleneinek szájában, az érvénytelenséget. [157])

---

157) Waldau G. E. Gesch. der Protest. im Erzherzog-

Lényegesebb szolgálatot tett Thurzó az augsburgi hitvallásnak saját hazájában. Az 1577. és 1580. diki körmöczi zsinatok, mellyek a' hét bányavárosi hatóságok' rendeletéből tartattak; a' csetneki és murányi hitszónokok' zsinatai 1590. ben, az öt-városok' részéről, 1593—1599, Eperjesen, Bártfán, Lőcsén és Kisszebenben tartott zsinatok, tettek, mennyit tehettek, dogmáik' szabatosabb fogalmazására, a' zürichi és genfi tanok' mindinkább növekedő foglalásainak gátlására. Külső egység' elérésére azonban mindeddig kevés történt, pedig szemben a' püspöki hatósággal nagy szükség volt reá. Thurzó 1610. martius' 28. ára, Zsolnába, Trencsénben, zsinatot hirdetett, melly tíz dunáninneni vármegye'. vallási ügyeiről gondoskodjék, 's mellyen ez' országrész' lutheránus községei három egyházi megyére osztályoztattak. Ehhezképest a' jelenvolt urak és nemesek, — Révay Péter, Ostrosics Endre, Szunyogh Mózes, Pogrányi Benedek, Beniczky Márton, Ocskay Gáspár, Majthényi János, Okolicsányi Mihály 's a' t., — városi követek, — Pozsony 's Modor által küldetve, — és lelkészek — számra huszonöten, — három superintendenst választottak, egyet Pozsony', Nyitra' és Bars', mást Árva', Liptó' és Trencsén', 's egy harmadikat Túrócz', Zólyom', Nógrád' és Hont' számára. A' superintendens mellé segédül egy senior választatott, jogukká és kötelességökké tétetvén az egyházak' belső, külső ügyeinek, a' felebbvitel' fokozatán is elintézése, 's közelebbről meghatároztatván az eljárás' formái, az elöljárók' meg-megujulandó választásának kellékei. Mindenik superintendens eskü által köteleztetett, magát az egyházi tanok' körében szorosan az augsburgi hitvalláshoz, a' ‚formula concordiae'-höz tartani. Thurzó' felhivására a' gömöri contubernium' lelkészei a' zsinat' végzéseit egytől

---

thum Oesterreich, Ansbach, 1784. II. k. 149. l. Engel, Gesch. d. Nebenländer des Ungr. Reichs, II. r. 104. l.

egyig elfogadták; az öt városok' köre, 's a' mi hozzá szitott, ideig-óráig még külön kivánt maradni. [158])

Forgács Ferencz esztergomi érsek aprilis' 17. én a' zsinat' végzéseit országszerte törvényteleneknek hirdettette, mint várni lehetett tőle, ki az 1608. diki országgyülés' azon végzése ellen óvást tett, mellynek folyadékai gyanánt tekintethettek a' zsinat' határozatai, 's ki a' hajdan katholikus egyházak' visitatiójában, a' census cathedraticusnak a' fő esperesektől elvonásában, szóval a' püspöki hatóságnak a' zsolnai szerkezet általi elenyésztetésében, következetesen magával és elveivel sacrilegiumot látott. Nyilatkozata olly indulatos volt, hogy Thurzó a' nádor, őt első felindulásában a' közbéke' bontójának, az ország' 's a' király' törvényei' megszegőjének akarta kihirdettetni; [159]) utóbb azonban tanácsosabbnak látta, Lányi Illés bicsei lelkész 's imént választott superintendens által, külön könyvben védelmeztetni a' zsinatot. Pázmán Péter, ki még a' mult évben Alvinczy Péter kassai reformált lelkészszel magyar nyelven tudományos vitába ereszkedett a' vallás körül, 's ezáltal a' magyar irodalom', a' magyar prosa' egyik fényes időszakát nyitotta meg, Lányi' diák iratára szintén diákul válaszolt, 's a' vett feleletre új feleletet adott, saját mondása szerint, diadalmast és sugárzót, mint az igazság' tüze, mindenkinek véleménye szerint, súlyost és szikrázót, mint a' pőröly' ütései. Forgács készületeket tett részéről is zsinatot tartani, 's a' bán Erdődy Tamás és a' zágrábi püspök Bratulics Simon a' drávántúli részek' gyülésében kinyilatkoztatták, hogy készek inkább elszakadni Magyarországtól, mint rést nyitni a' felkapó hittannak.

---

158) Okolicsányi Mihály, Historia Diplomatica de statu Religionis evang. in Hungaria, Halberstadt, 1710, 24. l. Engel, Gesch. der Nebenländer des Ungr. Reichs, II. k. 111. l.

159) Ribinyi, Memorab. August. Confess. I. k. 380. l. Katona, XXIX. k. 322. l.

E' közben Mátyás, midőn Leopold' hadai már felső Ausztriát megrohanták, Ferdinánd és Maximilián főherczegek', a' mainczi, kölni és szász választó fejdelmek' 's Július braunschweigi herczeg' közbenvetésére Rudolffal kiengesztelődött. A' september' 10. én kötött szerződéshez képest, mellyben Mátyás a' császárt megkövette és felsőbbjének ismerte, Leopold köteles volt hadait elbocsátani; de a' kiengesztelődés csak színlett volt, a' passaui hadak az év' végén ismét felső Ausztriára törtek, 's innen útjokat Csehországba vévén, 1611.
1611.] februárius' 12. én Prágánál tábort ütöttek, 's az úgynevezett kisvárost elfoglalták. Rudolf felhívta az ó-és ujváros' polgárságát, egyesüljön Leopold' hadaival a' cseh korona' oltalmára. De közhír szerint a' passaui sereg nemcsak Mátyás' hatalmaskodásának, hanem egyszersmind a' cseh rendek' túlsulyának megtörésére, az 1609. ben Rudolftól kicsikart vallásszabadság' elenyésztetésére érkezett Prága alá, 's a' prágai polgárság egy értelemben a' cseh nemességgel Mátyást segédül hívta Rudolf és Leopold ellen. A' magyar hadak közeledtek 's Leopoldéi most a' császár' kivánságára az általok elfoglalt Budweisba és vissza Passauba, vonúltak; a' csehek Thurn Mátyás' vezérlete alatt Rudolfot saját várlakába zárták. Martius' 24. én Mátyás Prágába érkezett, 's miután testvérét a' cseh thronusról is leléptette, és részéről Csehország' vallási 's politikai szabadságának fentartását hittel fogadta, május' 23. án királyúl koronáztatott. Rudolf a' Hradsinban lakhatott azontúl is, háromszázezer arany évdíjjal, mellyhez négy cseh urodalom' jövedelmei járuljanak. Mátyás, miután Szileziában is hódolattal fogadtatott, december' 4. én, életének ötvennegyedik évében házasságra lépett Annával, közel rokona', a' tiroli Ferdinánd' leányával; reá hat héttel — januárius' 20. án — Rudolf meghalálozott.

XII.

Erdélyben Báthory Gábor garázda magaviselete által valamennyi felekezetet eltolt magától. Még 1610. ben a' katholikus felekezet, melly benne nemcsak a' női erény', a' tisztes élet' fitymállóját, hanem a' római egyház' üldözőjét is gyülölte, összeesküdött ellene; de a' szándék kitudódott, Kornis Boldizsár és György kivégeztettek, a' többiek — Kornis Zsigmond, Kendy István, Zsennyey Pongrácz, Sarmasághy Zsigmond 's mások — Magyarországra menekültek. Dühében Báthory nemcsak kiszalasztotta a' tartományból az újabb kitiltásuk' daczára Erdélyben maradt jesuitákat, hanem általában a' katholikus papságot törvényen kívül helyezettnek nyilvánitotta. 'S most nehezteléséte az önkényt türelmetlenül elszenvedö 's a' jobbágyi ragaszkodás' dolgában lanyha szászsággal éreztetendö, Szebent feldulta, a' városi tanácsot halálra itélte, 's csak tetemes váltságdíj mellett bocsátotta szabadon. Röviddel utóbb Havasalföldre tört, mellynek vajdája Serban Radul bizodalmasabb viszonyban állott a' szászokkal, mint Báthory ohajtá vala. Az oláh, meglepetésében, Moldvába szaladt, Báthory három hónapig, féktelenül mint szokása volt, Tergovistban élte világát. Visszajövet Brassóval gyült meg baja, mellynek bírája, Weiss Albert, a' szász nép' nevében felkelt ellene, életre, halálra. Serbán hétezer lovassal és tizenötszáz gyaloggal Weissnak segédére jött. Báthory több-több hajdút fogadott zsoldjába, de a' brassai bíró elszerezte töle a' könnyen megvesztegethetö hadat, 's június' 8. án Serbán 's a' brassaiak, városuk' kapúi elött fényes győzelmet vettek a' fejdelmen. [160 a]) Mátyás a' győzök által

---

160 [a]) „... Igen megverettetvén, és a' förendeknek, nemességnek egy része elhullván, Imreffy János fötanácsosa, a' sáros patakba tapodtatván, maga is valami kevesed magával Köhalomban ottvaló királybiróhoz Dávid deákhoz, ki igen magyarszerető, becsületes és tisztességes

felhíva, az Erdélyből kibujdosott fejdelem által ösztönöztetve, élt az alkalommal, megkísérleni a' tartomány' visszafoglalását. Forgács Zsigmond, Homonnay Bálint' halála óta országbíró 's az éjszakkeleti megyék' főkapitánya, az Erdélyből visszajött hajdúkat szolgálatába fogadta, 's június' 29. én húszezer főre becsült seregével Báthory ellen indúlt. Táborában a' bujdosó erdélyi urakon kívül, Dóczy Endrét, Rákóczy Lajost, Pálffy Istvánt, Czobor Mihályt, Bosnyák Tamást, Perényi Györgyöt és Gábort, Lónyay Istvánt és Endrét, 's az imént a' római egyházhoz áttért Homonnay Györgyöt, Zemplénben a' hitvallásnak, mellyhez esküdött, nagy támaszát találjuk; valószinü, hogy ámbár Bocskay' hadnagyai közül egynémellyik Forgácscsal volt, süker' esetében ollyas rendszabályok hozatnak, mellyek a' bécsi békekötéssel homlokegyenest ellenkeznek. De a' hajdúk, Nagy Endre' vezérlete alatt, mindjárt a' hadviselés' kezdetén, Báthoryhoz pártoltak, 's Forgács, miután Gyulafehérvárt bevette, és a' fejdelmet augusztus' elején Szebenbe szorította, olly veszedelmes helyzetbe jutott az utána iramodó hajdúk és a' Konstantinápolyból török segéddel visszajött Bethlen Gábor között, hogy csak nagynehezen 's csak seregének töredékeivel verekedhetett vissza Moldván és Lengyelországon át Kassára. September' 27. én Thurzó, Mátyás' nevében, fegyverszünetet kötött Báthory' biztosaival, 's a' korábbi szerződéseket megujította. Báthory 's a' vele volt erdélyi rendek december' 21. én megerősítették a' fegyverszünetet; a' békének minél erösebb alapra fektetését a' legközelebbi országgyüléstől várták a' szerződő felek. [160 b])

---

szász, de jó magyar ember vala, és a' fejedelem apjának tartja és hívja vala őtet, csak alig szaladt vala." Szalárdy János, Siralmas Magyar Kronikának kilencz könyvei, Pest, 1852, 24. h.

160 b) Felmer, hist. Transsilv. 216. l. Böjthy, de rebus Gabr. Bethlen, Engelnél, Monum. ungrica, 272 's kk. ll. Kazy, hist. Hung. I. k. 99. l. Katona, XXIX. k. 344. l.

Azalatt míg Forgács Zsigmond a' király' hadait Erdélyre vitte, testvére az esztergomi érsek — augusztus' 1. én — Nagyszombatban megnyitotta a' zsinatot, mellyre még a' mult évben készült vala. Jelen voltak: a' szentszéki követ, nyolcz püspök, hat apát, 's a' főbb clerusnak még húsz tagja. A' zsinat' végzései öt részre oszlanak. Az első a' püspöki kötelességeket tárgyalja, 's egyebek közt kiemeltetik benne, hogy az ország' több vidékein a' plebánosok' tudatlansága vagy épen hiánya miatt protestans lelkészeket keresett fel a' nép, kiktől a' szentségeket vehesse, 's kik aztán magokhoz, tanaikhoz téritették az árva híveket. Ez okon gondoskodjanak a' püspökök az egyházi pályára készülő ifjak' alapos növeltetéséről, 's pappá csak azt szenteljék, kit jelleme és tudománya arra méltóvá tesznek; ismerjék továbbá főfő feladásuknak, személyesen is hirdetniök Isten' igéjét, 's káptalanuk' tagjai által elláttatniok az üresen álló plebániákat. A' második rész a' papság' erkölcsi magaviseletét 's tanulmányait tárgyalja. Az egyházi visitatio' alkalmával értesíteni kell a' népet, hogy papi személy nem léphet törvényes házasságra, hogy szájában a' házasság' igérete bujálkodásra czélzó hitegetés. Eretnek könyvet olvasnia tilos az alsó papságnak, hanemha a' felsőbbség' engedelmével. A' harmadik rész szól a' lelki pásztorkodásról. A' plebános, püspöki felhatalmazás nélkül községét rövidebb időre se hagyhassa oda; az úr' vacsoráját tilos két szín alatt osztogatni a' világiaknak, mert a' kehely utáni esengés, mint a' tapasztalás bizonyítja, csak ürügyül használtatik a' katholikus egyházból kitérésre. A' negyedik rész tiltja az egyházak' vagyonának elzálogitását vagy elidegenitését, mit ha a' védur cselekszik, veszitse el patronatusi jogát, ha cselekszi a' pap, fosztassék meg javadalmától 's vétessék átok alá. A' királyi felség ne hagyja a' törvényes időnél tovább üresen a' püspökségeket 's kinevezésétől függő egyéb javadalmakat; vessen

gátot a' kamarai tisztviselők' ragadozásának, kik a' meghalálozott főpapok' öszves vagyonát magokhoz rántják, 's még csak a' temetési költségekről, adósságok' és kegyes hagyományok' kifizetéséről sem gondoskodnak; szerezze vissza az erdélyi püspöknek jószágait, az espereseknek valamennyi egyház után a' census cathedraticust; védje meg a' papság' tizedjogát, 's utasítsa a' tized iránt keletkezett pereket az egyházi törvényszékek elébe. Az ötödik rész az évenkinti visitatio' módját és feladását szabja közelebbről az esperesek elébe. [161])

Báthory Gábor, boszút veendő a' szászakon nyilt szövetségökért Serbán Radullal, titkos viszonyukért a' bécsi udvarral, Brassó' vívását a' székelyekre bizta, őmaga hadaival elborította a' szászföldet, 's dúlakodott, merre jártkelt, irgalmatlanúl. A' kényúr érzé, hogy a' fejdelmi szék, minapi győzelme' daczára, ingadozik alatta, 's Géczy Endre által ujból segédet kért a' dívántól. Ha a' porta elengedi néki az adót, ha negyvenezer aranyat ád néki kölcsön, ha a' moldvai és havasalföldi vajdákat, a' temesvári és egri basákat, a' gyulai és szolnoki bégeket rendelkezésére állítja: akkor ő, Báthory, harminczezer hajdúval Magyarországra tör, 's Erdélyt a' Dunáig, sőt épen Pozsonyig terjeszti ki. 1612.] De Géczy ellene lépett fel Konstantinápolyban, nem mellette, [162]) 's Jenő', Lippa' és Nagyvárad' átadására igérkezett, ha a' porta őt fegyveres néppel ellátja, ha utat nyit néki a' fejdelemség' elfoglalására. Az inditvány tetszett a' dívánnak; Géczy visszajövet Brassót felmentette, és szövetségben a' szászokkal annál veszedelmesebbé vált, mert Bethlen Gábor, eddig Báthorynak fötámasza, előbb ugyan dévai várába vonúlt, 's innen röviddel utóbb Temesvárra vette

161) Péterffy, Concilia Hung. II. k. 195. l.
162) Katona, XXIX. k. 406. l.

magát, segédet keresve a' fejdelem ellen, ki versenytársat látva benne, élete után törekedett.

Báthory tapasztalván, hogy török segédre nem tarthat számot, Mátyáshoz fordult, ki ez idétt — június' 3. án — német császárrá választatott, 's ki a' fejdelemnek hozzá folyamodásában lépést látott a' tartomány' visszaszerzéséhez. Követe Negroni András mind a' budai basánál mind Konstantinápolyban, hová september' elején érkezett volt, óvást tett a' portának Erdély' ügyeibe avatkozása ellen, miután a' zsitvatoroki békekötés' hatodik czikkelye a' bécsi békét is megerősíti, melly Erdélyt Mátyás' felsőbbsége alá helyezi. A' díván nem akarta az idézett törvényczikkelyt illy értelemben vétetni, mert a' bécsi békekötésben semmi része sem volt a' portának, 's ha a' zsitvatoroki alkupontok ama' békekötést elvállaltatják a' portával, vagy meghamisíttattak, vagy pedig a' török biztosok olly valamihez járultak, mihez járulniok nem állott hatalmukban. Ha Mátyás békét akar, mondjon le igényeiről Erdélyre. [163]) És Mátyás csakugyan békét akart, mert a' németbirodalmi rendek megtagadták a' törökök ellen követelt segélyt. — Bethlen e' közben Temesvárról szorosabb viszonyba lépett a' dívánnal Báthory' megbuktatására, 's ez meg', miután hadnagya, Török István, octoberben Géczyt megverte 's Weisst az ütközetben megölte, országgyülést hirdetvén Szebenbe, Bethlent árulónak nyilvánitatta.

A' magyar rendek 1613. februárius' 24. én Pozsony- [1613.
ban összegyülekeztek, martius' 25. én Mátyás' hitvesét királynéúl koronázták. Tiszteletdíjul minden porta után egy-egy forinttal kedveskedtek neki a' rendek, szintannyival Mátyásnak; egy harmadikat az ország' szükségeinek fedezésére

---

163) Kovachich, Script. min. I. k. 245. l. Hammer, IV. k. 462. és 682. l.

ajánlottak fel. [164]) Országgyülés-közben Báthory' biztosaival szerződés köttetett, [165]) melly az erdélyi fejdelemnek szükség' esetére segédet igért, de őt egyszersmind ujból lekötelezte a' magyar koronának a' bécsi békekötés' értelmében. Az erdélyi rendek' szabad választási joga, ha fejdelmök fiörökös nélkül találna kimúlni, érvényesnek ismertetett; a' brassaiak igéretet vettek, hogy a' köztök és Báthory köztt fenforgó viszályt Mátyás' biztosai kiegyenlítendik. Mihelyest Koháry Péter és Nagy Ferencz Erdélyből visszajövendettek a' megerősített szerződéssel, annak az ország' végzeményei között jutand hely. 'S a' szerződést fejdelem és rendek májusban megerősitették; de szintakkor Bethlen Gábor Drinápolyban, hová még februárius' elején utazott volt, Amhád által Erdély' fejdelméül nyilvánítatott 's a' fejdelmi szék' elfoglalására a' szükséges hadakkal ellátatott.

Báthory most kibékült Géczyvel 's lovasságának vezérévé választotta; kiengesztelődött a' brassaiakkal, 's kiváltságaikat, jószágaikat visszaadta; segédet kért Mátyástól, 's nyert is kétezer lovast tőle segédül; mind ez nem akadályozhatta bukását. September' 24. én Bethlen Gábor és Szkender basa a' vaskapún, Ali basa, a' tatárok Szatin-Geraj alatt 's az oláh hadak Törcsvárnál Erdélybe nyomúltak; nyolczvanezer fegyveres mindössze. Báthory Gyulafehérvárról Kolosvárra vonúlt, 's midön Bethlent october' 10. én már csak két mérföldnyire tudta, Nagyváradra szökött. Hadai szétoszlottak; nagyobb részök Bethlenhez állott, kit a' Kolosvárra hivott rendek october' 23. án Erdély' fejdelmévé választottak. Négy nappal később — october' 27. én — nem tudni kinek felbojtására, Szilasy János és Nadányi Gergely hajdú had-

---

164) Corpus juris hung. I. k.

165) Pray — Miller, Principatus Gabr. Bethlen, documentis illustratus, Pest, 1816, I. k. 1. l.

nagyok Báthory Gábort Nagyváradon meggyilkolták. [166]) Benne kiholt a' Báthory család; nejétől, Palocsay-Horvát Annától nem maradtak gyermekei; és a' fejdelmi bujdosó, Zsigmond, azelőtt hét hónappal Prágában meghalálozott.

November' elején a' török, tatár segédhadak kitakarodtak Erdélyből, számos rabot hurczolva magokkal; Amhád közűlök tizenhatezernek, Bethlen' közbenvetésére szabadságát visszaadta. — Konstantinápolyba a' fejdelem' testvére István másod magával ment követül; Bécsbe, röviddel a' választás után Sármasághy Zsigmond, Kassay István és Bengner János, kik békét, barátságot, jó szomszédságot kérjenek, ajánljanak Bethlen' nevében; 's Husztot, Tasnádot, Kővárt és Nagybányát, mellyek még Báthory' végéveiben különbféle czímmel 's különbféle módon Erdélytől elszakítattak, visszakövetelték. Mátyás csak azon feltétel alatt akarta őt fejdelmül ismerni, ha kezességet ad, hogy a' Báthory 's Erdély' rendei által májusban elfogadott szerződést megtartandja; egyelőre Sármasághyt magánál marasztván, Kassayt és Bengnert 1614. januárius' végén saját biztosai', [1614. Daróczy Ferencz beregi főispán' és Lassota Erik' társaságában Bethlenhez visszabocsátotta. [167])

---

166) Bőjthy G. de rebus Gabr. Bethlen, Engelnél, Monum. Ungr. 329 's kk. ll. Néhány történetiróink, köztök Szalárdy, Géczyt „e' nagy árultatásban nem utolsónak" mondják; a' hajdú hadnagyok egyébiránt úgy bántak egykori urokkal, mint ő elődükkel, Nagy Endrével, kit mivelhogy „hol egy hol más dolgokban fejedelemnek nagy haragját vonta vala magára," Báthory „igen megrészegitvén, azon részegségében megvasaztatott, azon aludtában le is vágattatott, és egy ó kutba vettetett vala."

167) Bőjthy, Engelnél az id. h. 361. l. Pray — Miller, Principatus Gabr. Bethlen, I. k. 7. l. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 181. l. — A' korponai gyülés' 1605. dec. 3. kai felirata a' szilez Lassotát azon külföldiek között említi, kik a' törvény' ellenére urodalmakat birtokolnak az országban; Lassotára névszerint a' Bocskayval rokon Bánffy Dienes' jószágai szállíttatak.

XIII.

Az erdélyi rendek martius' elején Meggyesen tartott gyülésökben érzékeny tanúi voltak azon buzgalomnak, melylyel Bethlen, országlását mintegy felszentelendő, minden hitvallás' egyházainak és iskoláinak fentartásáról, helyreállitásáról gondoskodott; azon hazafiúi 's politikai bölcseségének, melylyel az elöde által hűtlenségről vádolt és számüzött uraknak 's főbb nemeseknek jószágaikat visszaadta. Az engesztelődés' rendszabályai szigorú eljárással párosultak Géczy' 's a' nagyváradi gyilkosok' irányában; amaz, mert cselszövényeit folytatta a' fejdelemség' elérésére, Bethlen' parancsából megöletett; emezek, midön a' vértett' díját követelték, a' meggyesi gyülésből kivettettek, 's üzőbe vétetvén, felkonczoltattak.

Mátyás' biztosainak kihallgatása végett májusban Kolosvárra kérettek a' rendek. Daróczy és Lassota, kezességül hogy a' fejdelem azon viszony' határai között fog maradni, mellyet a' magyar korona' irányában korábbi szerződések elébe szabtak, Nagyvárad' átadását sürgették; Pécsy Simon kanczellár, fejdelem' és rendek' nevében, megtagadta a' kivánságot, 's a' Báthoryval és a' rendekkel taval kötött szerződés' megtartásának feltételéül Huszt', Kővár', Nagybánya' és Tasnád' visszabocsátását szabta. Mátyás' biztosai május' 12. én elbocsátattak, 's Kapy Endre és Weirauch Dávid követekül Bécsbe küldettek. [168])

A' törökök háborúval fenyegetődztek, ha Bethlen' felebbi követelései visszaútasítatnak, ha az Erdélyhez tartozó részek bár milly parányi mértékben megcsonkítatnak. Az országban azonképen mint Mátyás' tanácsában kétfelé ágaztak a' nézetek az iránt: ha a' jelen viszonyok köztt, midön a'

168) Bőjthy, de rebus Gabr. Bethlen, az id. h. 399—424. ll.

szultán' hadai Persiában, Georgiában 's a' kozákokkal elfoglalvák, lehet-e veszedelem nélkül megkisérleni velök a' háborút? [169]) Thurzó ez ügyben, a' király' rendeletéből július' 13. ára Pozsonyba hívta a' rendeket, nyilatkozandókat: ha kell-e a' zsitvatoroki alku' alapján ápolni a' békét, 's Erdélyre nézve engedni a' porta' kivánságának? — a' nyilatkozatot országos választmány vigye meg Linczbe, hol július' 27. én a' király valamennyi országaiból együtt lesznek a' rendek' választmányai, határozandók a' koronával e' tárgyban. [170 a]) — Bethlen' követei, Kovacsóczy István és Belényesy György mindenkép azon voltak, hogy többséget szerezzenek a' békepártnak, 's az első nem csekély befolyással volt a' július' 18. án keletkezett végzésre. [170 b])

E' végzésnek Linczbe vitelére Náprády Demeter kalocsai érsek, Lépes Bálint nyitrai, és Demitrovics Péter zágrábi püspökök, Révay Péter koronaőr, Eszterházy Miklós királyi tanácsos, 's mert a' protestans hitfelekezetet odahagyta, Khleslnek meghittje, Millics Víd, Sándor János, Mal-

---

169) Khlesl, Mátyás főő tanácsosa, 1614. június' 25. én Molart Jánoshoz, az udvari hadi tanács' elnökéhez adott levelében (Hammer, Khlesl's Leben, III. k. 103. l.) az erdélyi ügy iránt tartott tanácskozmány' e' végzését közli: Huzni, halasztani az ügyet, míg csak lehet; az erdélyi követeket itt künn marasztani ... „Wir müssen Geldt machen, die Gränizen zu erhalten ....; Geldt für die Sachsen, für den Valachen (Serbán Radul), und der ganzen geheimen Impraesa. Mehr Ungarisches zu gewinnen, unserm Feund seine Besten abzuspannen. Is der Palatinus nicht unnser, so is unmüglich zu gedenken, dass wir ettwas guetes verrichten oder hoffen sollen, weil die Lännder mehr auf im als auf alles anders sehen; is er aber unnser, so haben wir gewuhnnen, und alda spahre man weder uncossten noch vleiss.... Post palatinum is Lassota der nächste ... Halten wir mit dem Homonnay.“ (kiröl utóbb) Molart, Ferdinánd föherczeg' tanácsára, úgy látszik, Thurzó ellen dolgozott. Khlesl, az említett oknál fogva, Thurzót simogatta, mind a' mellett, hogy nem bízott benne „Thurzó — irja — előbb katholikussá válik, mint állandó hivünkké.“

170 a) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 365. l.

170 b) Böjthy, az id. h. 432. l.

lenics Miklós és Lakner Kristóf választattak. Belényesy György szintén Linczbe indúlt, fejdelmének az örökös tartományok' rendeihez intézett leveleivel, mellyek Erdély', Magyarország', a' habsburgi monarchia' 's az öszves keresztyénség' érdekében a' béke' fentartását kivánatosnak, szükségesnek láttatták. De a' linczi gyülés kevésbe mult hogy fenn nem akadt mingyárt kezdetében. Ferdinánd főherczeg az öszves birodalom' e' dietájától veszélyt várt a' kormányra; a' különböző tartományok' rendeinek ez úton eszközölhető egysége szorosabb korlátok közé fogván szorítani a' felség' hatalmát. [171]) A' felriasztott aggodalom' következményeül utasítás ment a' rendek' választmányához, nem élő szóval, mint szándékuk vala, hanem irásban adniok elé megbízatásukat, mi augusztus' 19. én meg is történt.

A' magyar rendek a' béke' fentartása mellett nyilatkoztak olly feltételek alatt, mellyek a' korona' méltóságával megférnek. A' megujuló háború Erdélyt végkép elszakaszthatná az országtól; maradjon Bethlen' kezében, hogy a' szultánéba ne eshessék. Az erdélyi rendek Bethlent jogosan választhatták fejdelmökké, a' zsarnok Báthoryt jogosan fosztották meg a' főhatalomtól. Ha azonban Bethlen vagy a' porta egyebet, többet követelnének, mint a' mit korábbi szerződések' alapján meg lehet, meg kell adni, Magyarország' rendei készek fegyverrel visszautasítani a' jogtalan kivánságot. — Az örökös tartományok' rendei részben a' magyarok', mint az ügyben legközelebbről érdekeltek' véleményéhez járultak; részben hézagos megbízatásukat vetvén okúl, épen nem nyilatkoztak. Mátyás augusztus' 24. én, írásban, kívánságuk' tekintetbevételéről biztosította a' rendeket, 's az öszves ausztriai birodalom' gyülése eloszlott. [172])

---

171) Khevenhiller, Annales Ferd. VIII. r. 639. l.

172) Khevenhiller, VIII. k. 647. l. Révay, Schwandtnernél, II. k. 801. l. Katona, XXIX. k. 566. l.

Bethlen' és az erdélyi rendek' folytonos sürgetéseire, [173]) 's kivált, mert a' szentszéktől és Spanyolországtól remélt segéd abban maradt 's a' Mátyás' rendelkezésére állott pénzforrások a' szokottnál is selejtesebbek voltak, 1615. má- [1615.
jus' 6. án Nagyszombatban a' király' biztosai Forgács Ferencz, Molart János és Daróczy Ferencz egy részről, 's az erdélyi követek Pécsy Simon, Sármasághy Zsigmond, Balásy Ferencz, Borsos Tamás, Rhonz János és Veres Pál a' másikról, egyezkedésre léptek. Az erdélyi rendek fejdelemválasztási joggal bírnak.. Fejdelem és rendek a' tartományt 's a' hozzá tartozó részeket nem fogják a' magyar koronától elvonni; ellene 's az ausztriai tartományok ellen soha sem fognak támadólag vagy bármiként rendbontási czélzattal fellépni; az Erdélyhez kapcsolt részeket csak azon joggal fogják bírni, melylyel azok a' király' elődei által adományoztattak. Mátyás és utódai kötelesek a' választott fejdelmet 's a' rendeket, kérésökre, mindenki ellen megvédeni; viszont Bethlen és utódai 's az erdélyi rendek, szükség' esetében segédére kelnek a' királynak és utódainak, mindenki ellen, a' portát kivéve; a' körülményekhez képest, királyi hadakat is szállásoltatnak magoknál. A' bécsi békekötést, mennyiben a' fejdelemválasztási joggal nem ellenkezik, fenn fogják tartani, 's ahhozképest a' vallásszabadság is megállapítatik. Huszt és Kővár az erdélyi biztosok' kezéhez adatnak; Nagybánya egyelőre még a' királyéban marad. A' hajdúk mindkét részről féken tartassanak. [174]) — Bethlen a' vallásszabadságot megállapító pont' értelmében a' jesuitáknak — ellenére az őket Erdélyből kitiltó országgyülési végzéseknek — visszaadta kolosmonostori egyházukat és iskolájokat; a' buzgó pro-

173) 1614. oct. 5. én és 23. án kelt leveleik, Jászay' gyüjteményéből, Horváth Mihálynál, III. k. 181. l.

174) Katona, XXIX. k. 583. l. Mátyás május' 15. én, Bethlen május' 18. tán erősíteték meg a' szerződést.

testans fejdelem sajátszerü állásában, a' hatalmas rend' legyezgetésétől nagyobb elönyöket várt, mint üldözésétől.

Bécsben május' 26. tól július' 21. ig a' porta' biztosai Amhád Kiaja és Gratiani Gáspár, 's Mátyás' felhatalmazottai Forgács Ferencz, Khlesl Menyhérd bécsi püspök és a' császári titkos tanács' igazgatója, Molart János, a' hadi tanács' elnöke, Altheim és Solms, Pethe László tornai főispán 's magyar kamara-igazgató, és Apponyi Pál, a' zsitvatoroki béke' megerősítése és biztosabb alapra fektetése iránt tanácskoztak. A' vita kivált az illető magyar és török erősségekhez tartozó falvak' szabatosabb meghatározása körül forgott, 's a' magyar urak a' nádor elébe szerették volna vinni az ügyet, mit Khlesl mindenkép ellenzett. [175]) Végre, miután Mátyás, július' 2. án Prágában kelt levele által Forgácsot intette, hogy nehány falú miatt a' béke' megszilárdulását ne akadályozza, a' zsitvatoroki szerződés húsz további évre megerősítetett, megmagyaráztatott, új pontokkal megtoldatott. Ezekhez képest vegyes biztosságok által fog a' vitában álló falvak' ideoda sorozása eszközöltetni; a' zsitvatoroki béke óta mindkét részről épitett palánkok lerontatnak; az innenső kereskedés' biztosítására consulságok alkottatnak; 's a' keresztyén katholikus papságnak, névszerint a' jesuitáknak szabadságukban álland a' török birodalomban egyházakat építeni, az evangyeliomot akadály nélkül hirdetni. [176]) — Mátyás az Amhád által elvállalt békekötést december' 1. én részéről is megerősítette, de végrehajtása, — százhatvan falu kerülvén általa török hatóság

175) Khlesl' levele Mátyáshoz, 1615. június' 30. án (Hammer, Khlesl's Leben, III. k. 511. szám alatt): „Die passiones in denen Ungarn gar zu gross seyn, unnd wöllen aus diser Imperfektion wegen etlicher Dörffer das ganze Königreich in Gefahr setzen .... Dabei finde ich auch, dass sie den Palatinum unnd die Ständt in Ungarn dermassen förchten unnd respectiren, dass sie lieber wolten die Sachen derzeit kundten aufgezogen oder an den Palatinum zurück widerumb remittirt unnd ime die Direktion de novo vertraut würde." Ezt Mátyás ne engedje; Bécsben kell végezni. — 176) Katona, XXIX. k. 608. l.

alá — keserves feladás volt. Több megyékben ellenállási [1616. kisérletek történtek, 's a' kedélyek' lázadását Bethlen' mozgalmai is növelték. Mátyás Nagybányát még a' mult évben visszaadta néki a' porta' sürgetésére; de ez most Jenőt és Lippát követelte tőle, mellyeknek a' szultán' kezéhez juttatására, Báthory Zsigmond óta, Erdély' valamennyi fejdelmei kötelezték volt magokat. Ezen várak 's a' hozzájok tartozó kisebb erősségek a' közelebb lefolyt zivataros időkben a' kassai főkapitányságtól váltak függőkké, 's Bethlen kénytelen volt erőhatalomhoz nyúlni, hogy a' díván' kivánságának eleget tehessen. Homonnay György, kinek a' bécsi udvar némi reményt nyújtott az erdélyi vajdasághoz, ha Bethlent a' fejdelemségből kiforgathatja, június' elején Serbán Radullal, a' tartományából kivetett havasalföldi vajdával egyesült e' czélnak elérésére 's ama' várak felmentésére. De a' fejdelem Lippát bevette, mielőtt hadaik odaérkezhettek volna, 's ezeknek megveretésök után Jenőt is elfoglalta. Amazt öt kisebb erősséggel egyetemben időhalasztás nélkül általadta a' temesvári beglerbegnek, 's díjúl hat évre felmentetett a' portának járó adó' fizetése alól; Jenőbe magyar őrséget vetett, 's átadását addig halasztotta, míg Amhádnak a' jövő évben történt halálával a' díván követelését abbahagyta. [177]) —

---

177) Katona, XXIX. k. 629. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 304. 314, 317. ll. Bethlen' ebbeli táborozása még nem világosítatott fel eléggé. Lippa és környéke, úgy látszik, rácz mozgalmaknak szolgáltak színhelyül, mellyek irányukat Kassáról vették. Ha ifjabb hazánkfiai, Jászaynak és Gévaynak nyomain indulva, a' bécsi levéltárakat által és általvisgálják, ezen viszony is, mint száz és száz egyéb, rövid idő mulva fel leszen világosítva. Szalárdy' kronikájában olvasom, hogy Lippát, miután Báthory Zsigmond' hadai által visszafoglaltatott, „a' benne való ráczok, elárulván a' benne való magyarokat, török kézbe ejtették vala, és azután ismét 1606. esztendőben Bocskay István fejdelem' szorgalmatoskodására, ugyan a' ráczok levágván a' benne való törököket, magyar kézbe visszaejtették vala.“ V. ö. „Mercure françois“ Páris, 1621, VI. k., hol Bethlen' levele olvasható, melylyel 1616. jún. 14. én Lippa' általadását kisérte.

Forgács Ferencz esztergomi érsek még a' múlt év' vége felé meghalálozott. Utódául, mondják, önmaga Pázmán Pétert kérte a' királytól, kinek 1613. ban megjelent „Kalauza" a' protestantismust minden oldalról, a' polemia' minden fegyvereivel megtámadta, 's ki lángbuzgalma és talán még inkább emberismerete által, melly vele az alkalmas és módokat választatta, már eleddig harmincz nevesebb protestans családot nyert meg a' római egyháznak. Közbenjárására történt, hogy 1615. septemberben a' jesuiták Nagyszombatban ismét letelepítettek, 's a' túróczi prepostságot, melly Forgács' halála után reá szállítatott, ő is, elődе is, csak külsőleg viselték: jövedelmeit a' rend húzta. De Pázmánnak ki kellett lépnie a' rendből, hogy érsekké válhassék, 's a' kilépés, mellynek eszközléséhez a' szentszék buzgó készséggel járult, 1616. aprilis' 29. én, az érsekké nevezés september' 28. án történt meg. [178]) Erélyessége, melylyel a' kamara' irányában fellépett, midőn ez az érsekség' jövedelmének elődeitől odaengedett részét tőle is követelte, sejdíteni hagyta, hogy eljárása az egyház' ügyeiben alkudozásokat, engedményeket kizáró eljárás leszen. Khlesl mind a' mellett bizonyossá tette a' nádort, hogy Pázmán az érsek nem fogja Pázmán a' jesuita' működését folytatni, mert a' közügy magunk' mérséklését parancsolja. [179]) Thurzó nem nagy hitelt adhatott a' biztatásnak, mit végin-

178) Kazy, hist. univ. tyrnav. 39. l. Katona, XXIX. 654. l.

179) Khleslnek, Prágában 1616. october' 26. án Thurzóhoz adott levele: „De revdss. Archiep. Strigoniensis nunc recens electi erga Illustris. D. V. amore et observantia optima quaeque sibi polliceatur, facturus namque, sin aliter amicus meus manere, consiliaque mea sequi voluerit. Hoc enim tempore consilia moderata esse oportet, si rempublicam christianam in extremo periculo constitutam salvare velimus ... Dum inter patres societatis viveret, multa sibi incumbebant; nunc vero postquam obligatione jesuitarum solutus, publicam agit personam, interque regni proceres susceptus, aliter ea quae pro conservando publico Hungariae statu factu necessaria videbuntur, praestabit. Hoc omnia confidenter et sicut Revssm. d. Archiepiscopus mecum convenit, mentemque suam detexit."

tézete is tanusít, melly nemzetségének azon tagjait kizárja az öröködésből, kik a' római egyházhoz áttérnek. A' hazája' szolgálatában buzgó lélekkel, éles belátással fáradozott státusférfiú, a' magyar protestantismus' ernyedetlen támasza, meghalt még épférfikorban 1616. december' 24. én, nehány nappal azon év' megnyilása előtt, mellyben a' reformatio' százados ünnepét az elhúnyt' családán kívül, Bethlen Gábor és István, Batthyány Ferencz, Forgács Péter és Mihály, Zríny Miklós és György, Nádasdy Pál, Révay Péter, Illésházy Gáspár, Szécsy Tamás és György, Bocskay Miklós, Bánffy Ferencz, Rákóczy György és Zsigmond, Török István, Zólyomy Dávid, Tököly István, Lorántffy Mihály, a' Perényiek, Mariássyak, Zayak, Kemények, Barcsayak, Szirmayak, Károlyiak, Berényiek, Szentiványiak, Barkóczyak, Nyáryak, Divékyek, Ujfalusyak az ország' minden részeiben üllötték volt.

XIV.

Mátyásnak nem voltak gyermekei, 's a' mindinkább kórságossá váló öreg úr magzatokat már nem remélhetett. Több tanácsosai azon voltak, hogy az öröködést Ferdinánd főherczegnek, Károly' fiának, I. Ferdinánd' unokájának bíztosítsák, ki az ellenreformatiót Stíriában, Karántföldön és Krajnban már is keresztülvitte, 's ki a' férfikor' virító szakában állva, és két élő fiúnak atyja, elsőséggel bírt Mátyásnak azonképen mint ő, az aggkor felé hajló, gyermektelen testvérei Maximilián és Albert felett. Hogy Khlesl ne akadályozza az ügyet, bibornoki föveg érkezett számára Rómából; 's Maximilián, öcscsének, Ferdinándnak, azonképen mint a' jesuitáknak erős támasza, Albert főherczeget, Németalföld' kormányzóját még 1616. ban rábirta, hogy öröködési jogáról Ferdinánd' érdekében lemondjon. A' ki nehézséget támasztott, az

III. Fülep spanyol király, Maximiliánnak, Anna leányától unokája, volt, ki Mátyás' és testvérei' magvok-szakadása' esetében Magyar-és Csehországokra igényt tartott, miután anyja csak Maximilián' egyenes águ fiutódainak előnyére mondott le öröködési jogáról. A' bécsi udvar figyelmeztette Fülepet, hogy makacssága könnyen veszedelembe ejthetné a' római egyházat, mellynek ő híve; az ausztriai házat, mellynek
1617.] ő tagja; és Fülep 1617. aprilis' 21. én csakugyan lemondott igényéről, olly feltétel alatt, hogy joga csak Ferdinándra és Ferdinánd' fiöröökseire szállitassék, 's hogy lemondásaért az ausztriai tartományokból kárpótlást nyerjen. [180])

Az uralkodó ház' tagjaitól származható akadályok el voltak hárítva, 's az örökös tartományokban I. Ferdinándnak úgynevezett házi törvénye érvényességgel bírt, de Magyar- és Csehországokban még a' rendeket is szükséges volt megnyerni az öröködés' alkotmányosításához. E' czél' elérésére Mátyás Ferdinándot magához Prágára hívta, ünnepélyesen fiául fogadta, 's a' cseh rendek, Thurn Mátyás' és Fels Lenárd' ellenzésének daczára, június' 9. én csakugyan koronaörökösül ismerték 's június' 29. én megkoronázták, olly feltétel alatt, hogy Mátyás' életében az országlásba ne avatkozzék, 's az ország' szabadságait, nevezetesen a' Rudolf által kiadott felséglevelelket is megerősítse. — Az útnak Magyarországon is egyengetésére, Mátyás' biztosai, Pázmán Péter, Molart János, Pethe László és Apponyi Pál július' 31. én Bethlen' követeivel újabb szerződésre léptek, mellyhez képest a' nagyszombati egyesség óta egymás ellen művelt dolgok mindkét részről feledékenységbe merítetnek; senki se merészeljen, ezentúl bár milly állásu, méltoságu legyen, amaz egyesség ellen véteni, belső, külső hadakkal a' békét, közrendet bontani; a' különben cselekvők hűtlenségi büntetésben elmarasz-

180) Khevenhiller, Annales Ferd. r. l. Pray, hist. regum Hung. III. k. 273. l.

tandók, ha a' másik fél' kezébe esnek, nemességökrei tekintet nélkül fogván megfenyítetni. [181]) Mátyás september' 2. án megerősítette a' szerződést, 's Bethlen általa nemcsak mult évi foglalmányainak birtokában maradt, hanem Homonnay' fejdelmi viszketegének megújulása elöl is egyelőre biztosítatott. Mátyás nem minden alap nélkül várhatá, hogy ezen előzmény után Bethlen' befolyása a' magyar rendek' protestans részére, nem fogja Ferdinánd' öröködésének gátlását czélba venni.

October' 16. án Pozsonyba december' 23. ára országgyülés hirdettetett, october' 20. án utasítás ment a' főispánokhoz, készítenék elő a' megyei nemességet az országgyülés' tárgyára, a' főherczeg' öröködésének megismerésére. Közbenjött betegség a' jövő évi január' 6. ára 's a' betegség' növekedése martius' 4. ére halasztatta Mátyással az országgyülés' megnyilását, Ferdinánd és Maximilián főherczegek' nagy boszúságára, kik hevökben már alig - alig győzték bevárni a' pillanatot, mellyben czélt érnek elvégre. Mátyás' gyengélkedése nem engedé, hogy az országgyülést személyesen megnyithassa, 's ez okon 1618. martius' 15. én [1618. Khlesl bíbornokot, Molart Jánost és Ulm Lajos császári alkanczellárt biztosokúl, martius' 18. án Ferdinánd főherczeget helyetteséül nevezte. A' biztosok martius' 23. án általadták a' király' előterjesztését, mellyhez képest a' rendek felhivatnak, hogy miután az ország nagy zavarba fogna jöni ha a' felség örökös nélkül meghaláloznék, 's miután néki azonképen mint testvéreinek nincsenek gyermekeik, „ismerjék, hirdessék, tiszteljék királyokúl" Ferdinánd főherczeget és Csehország' királyát, kitüzvén koronázására is a' napot, valamint ezt Mátyás' érdemei, ki a' közjó' érdekében még Rudolf' neheztelését is kész volt magára vonni, 's Ferdinánd'

181) Pray az id. h. 275. l. Pray-Miller, Princip. Gabrielis Bethlen, I. k. 37. l.

fényes tulajdonai, anyai ágon szent István királytól származása váratják, tanácsolják. [182]) A' rendek martius' 26. án végzést hoztak, hogy már második éve folyván Thurzó' halála óta, mindenekelött nádort kell választani, történjék tehát e' végre a' kijelelés, 's orvosoltassanak előlegesen az ország' szabadságain, nevezetesen a' bécsi békén ejtett sérelmek; aztán majd nyúgodt kebellel lehet a' királyi előterjesztés' tárgyallásához fogni. A' főrendek ugyanaz nap harminczhnyolcz szavazattal tizenegy ellen a' király' választásának elsőséget adtak a' nádoré felett; [183]) de a' rendek megmaradtak végzésöknél, 's martius' 27. én illy értelemben kelt feliratukhoz, egyelőre a' főrendek is csatlakoztak. [184]) Mátyás, martius' 28. án kelt válaszában úgy vélekedett, hogy a' leendő úr' választása előbbrevaló, mint szolgájaé, hogy ő is előbb választatott meg mint az akkori nádor, hogy egyébiránt a' király' választását nyomban fogja követni a' nádoré, 's a' többi királyi előterjesztések' felolvasását a' sérelmek' tárgyallása. E' válasz' következésében a' rendek ötvennégy szavazattal harminczhét ellen nem ellenezték, miszerint a' király' választása megelőzze a' nádorét, de aprilis' 3. án kelt felirásában mindkét tábla feltételül szabta: hogy Mátyás a' rendek' királyválasztási jogát még a' koronaörökös' választása előtt megismerje, 's választása után törvényczikkelybe iktassa; hogy a' nádor-jeleltek' nevei még a' királyválasztás előtt az országbíró' kezéhez adassanak, azonegy nap, azonegy ülésben fogván a' király' választását követni a' nádoré; hogy a' sérelmek, nyomban e' választások után

182) Katona, XXIX. k. 681. l.

183) Maximilián főherczeg arról is gondoskodott, hogy a' biztosoknak módjok legyen az ügy' kivívására. Az országbíró, Forgács Zsigmond, ezerötszáz tallért kapott. L. Khlesl's Leben, IV. k. 820. szám alatt.

184) Katona, XXIX. k. 690. l. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 183. l.

's még a' koronázás előtt orvosoltassanak; hogy Mátyás őket e' pontokról oklevelesen biztosítsa, Ferdinánd pedig magát, még mielőtt megválasztatik, szabadságaik' megörzésére 's a' bécsi békekötés' és az 1608. k. e. tczikkelyek' megtartására kötelezze. [185])

A' biztosok aprilis' 6. án kelt nyilatkozatukban figyelmeztették a' rendeket, hogy a' királynak nincsen szándékában az ország' alkotmányán csorbát ejteni; hogy nem kíván egyebet annál, mit király-elődeinek Magyarország' rendei századokon át egész készséggel megadtak volt. Ha a' rendek' szabad választási joga nem mondatik is ki tisztán a' királyi előterjesztés' felebb idézett szavaiban, általuk azon mégis csorba nem ejtetik. Ha Mátyás e' jogot külön oklevél által megismerné, mintegy vallomást tenne, hogy szándéka volt, azt aláásni. Rudolf szintén e' szavakkal — „királyúl fogadni, kihirdetni, koronázni" — élt, midőn Mátyást a' rendeknek királyúl ajánlotta, 's mégis senki sem kivánta, hogy a' rendek' szabad választási joga külön oklevélben megismertessék. 'S miután Mátyás már megigérte, hogy a' király' kikiáltását nyomban fogja a' nádorválasztás követni, 's hogy gond leszen a' sérelmek' orvoslására, valljon mit kivánhatnak még joggal az ország' rendei? [186]) — Pázmán a' felső táblánál és Pákay Benedek királyi személynök az alsónál, hivatkozással az 1547: 5. tczikkelyre, úgy vélekedtek, hogy a' magyar rendek az ausztriai ház' kihalásaiglan, lemondottak királyválasztási jogukról; 's hogy másküléonben is Ferdinánd megérdemli, miszerint az ország' koronájával megtiszteltessék. Eszterházy Miklós, királyi főudvarmester, ki nejét, Magócsy Ferencz' özvegyét imént a' római hitvallásnak megnyerte, a' protestansoknak odavetette a' megjegy-

185) Katona, XXIX. k. 693. 695. ll.
186) Katona, az id. h.

zést: hogy valamint Szilágyi Mihály annak idejében Hunyady Mátyást, egy párt' tiltakozásának ellenére királylyá tehette, úgy jelenleg sem fogja magát egy hásártos felekezet által szándékában megakasztatni az ország. [187])

A' rendek most felhagyván a' Mátyás által kiadandó oklevél' további sürgetésével, tizenhét alkupontot szerkesztettek, mellyeket Ferdinánd választatása előtt elfogadjon, megerősítsen. A' vallást illető hatodik pont' szerkesztése heves vitára adott alkalmat. A' protestans rendek ezen szavak után: „.... mezővárosok és falvak szabadon gyakorolhassák az általok önként elfogadott hitvallást," — mellyek az 1608: k. e. tczikkekből átvétettek, — még e' melléklet' beiktatását kivánták: „és szabadon használhassák az eddig katholikus egyházakat;" mit a' katholikus rendek, mert szerintök a' patronatusjogot sértette, elleneztek. A' melléklet elmaradt, 's mindkét fél óvást adott be az országbírónál. [188]) Nagyobb egyetértéssel szerkesztettek a' többi alkupontok, mellyek közül az első a' bécsi békekötést, 's az 1608. k. e. 's u. törvényczikkelyeket megerősíti; a' második a' sérelmeknek haladék nélküli orvoslását biztosítja; a' hetedik a' nádor' jogkörét és a' bánét, a' kilenczedik a' városi polgárok' szabadítékait gyámolítja; a' tizenkettedik a' szövetséget Csehországgal, a' többi szomszéd tartományokkal, 's Erdélylyel épségben rendeli tartatni; a' tizenharmadik hadviseléshez, békekötéshez a' rendek' megegyezését kivánja; a' tizenhatodik Ferdinándot Mátyás' életében az országlásból kirekeszti; mindazt, mit a' rendek törvényes országgyüléseken a' közjó' ügyében egy értelemmel végeznek, rendelnek, megszorítás és meg-

---

187) Kazy, hist. Hung. I. k. 134. l. Theatrum Europaeum... beschrieben durch M. Joannem Philippum Abelinum Argentoratensem, Frankfurt, 1662, I. k. 223. l.

188) Ugyanaz ugyanott, 160. l.

toldás nélkül elfogadni, megerősíteni és végrehajtani. [189]) — Ferdinánd ezen pontokat május' 15. én, — ünnepélyes igérettel, hogy szavát meg fogja tartani, kerüljön bár életébe, — elvállalta, 's más nap királyúl választatott. Nádorrá ugyanaz nap Forgács Zsigmondot választotta a' többség; nádorjeleltek voltak kívüle a' katholikusok közül Erdődy Tamás tárnok, a' protestansok közül Batthyány Ferencz főlovászmester és Török István. A' király' kinevezésétől függő főbb hivatalok, Khlesl' törekvésére, nagyából katholikusokkal töltettek be. [190])

Május' 17. én felolvastattak a' többi királyi előterjesztések, de a' rendek előbb sérelmeik' tárgyallásához fogtak, 's ez ügyben három rendbeli felirás ment Bécsbe, két leirat érkezett Pozsonyba. A' sérelmi pontok' 's az előterjesztések' tárgyallásának eredményeül hetvenhét törvényczikkely alkottatott. A' törökkel kötött béke' teljes végrehajtása magyar biztosok által eszközöltessék. [191]) A' felső magyarországi

---

189) Katona, XXIX. k. 718. l.

190) Jancsó Imre, Hammernél, Khlesl's Leben, III. k. 66. l.

191) Az 1615. diki szerződésnek Konstantinápolyban megerősített példánya egyes részletekben eltért a' Bécsben elfogadottól, 's ez okon 1616. május' 1. én az előbbeni biztosok új oklevelet irtak alá, melly a' vitában állott pontok' kiegyenlítését Altheimra és Ali budai basára bizta. Követül Konstantinápolyba Czernin Hermann prágai főkapitány küldetett ötvenezer forint értékü ajándékokkal. Czernin 1616. september' 4. én, társával, Cesare Galloval, Amhád' kezét csókolta, 's panaszt emelt, hogy Lippa és Jenő, és a' mi hozzájok tartozik, Bethlen által joglalanúl elfoglaltatott, 's hogy a' portának, a' béke' megszegésével, része volt a' foglalmányban. Utasításához képest Bocskay' hódoló levelének megsemmisítését kívánta, valamint Amhád' oltalom-levele a' pozsonyi országgyülésen megsemmisítetett. A' porta, viszonzásul, sérelmet látott Bocskay' koronájának lefoglalásában; a' Serbán Radulnak, hogy Havasalföldet visszafoglalhassa, adott útlevélben; 's azonfelül Füleket, Nógrádot, Szécsént és Váczot visszakivánta. Czernin, miután kereskedelmi szerződést kötött a' portával, 1617. júniusban búcsut vett Amhádtól, kinek követei az 1618. diki év' elején Molart Jánossal és Apponyi Pállal az ide vagy oda adózó falvak iránt Komáromban ujabb, pótló egyezkedésre

hajdúk maradjanak meg telepeik' birtokában, de mint nemesek a' megyéhez tartozzanak. Valamennyi kapitány és várnagy a' nádortól függjön. Tatában ne legyen idegen várnagy, Komáromban és Győrött a' németek mellé magyar helyettesek neveztessenek. Kanisa' pótlására három helyet kell megerősíteni: Egervárt építsék a' dunántúli megyék, Szalavárt Ausztria, Nemptit a' stájerek. A' magyar kanczellária magyar ügyekben teljes hatalommal bírjon, hogy a' hazafiak ne legyenek kénytelenek ügyesbajos dolgaikban nemmagyar tanácsosokhoz fordulni. A' vallás' dolgában megujítatik az 1608: 1. k. e. törvényczikkely. [192]) — Pénzsegélyül felajánltatott minden porta után a' török békekötés' költségeinek fedezésére két forint; a' várak' számára két éven át három-három forint; tiszteletdíjúl Ferdinándnak egy forint; a' koronaőröknek egy forint; országház' építésére hatvan dénár. 'S csak miután e' törvények meghozattak, miután már száz napig tartott az országgyülés, megkoronáztatott Ferdinánd Pázmán Péter által július' 1. én; [193]) a' törvényczikkelyek megerősítettek július' 4. én; 's a' rendek eloszoltak. —

---

léptek. Molart, 1618. decemberben, II. Osmánnak, az 1617. november' 22. én meghalálozott Amhád' fiának és utódának üdvezletére követül Konstantinápolyba érkezett, 's véle, a' magyar rendek' nevében Liptay Imre alispán, ki a' töröknek adózó falvak' számára emberiebb bánásmodot szorgalmazzon, 's a' palánkokat in statu quo kivánja hagyatni. E' kivánságot mert ellentétben állott az 1615. diki békekötéssel, említetlenül hagyta, bizonyságot adatván magának Molart által, hogy máskép cselekednie nem volt tanácsos.

192) Corpus juris hung. I. k. l.

193) Katona, XXIX. k. 893. l. — Pray (Hist. III. k. 281. l.) Thurzó Imrének ezen országgyülésről vitt naplóját említi. A' napló talán megérdemelné hogy közzététessék. Irója akkor tizenkilencz éves volt, 's csak imént jött haza Wittenbergből, hol $16\frac{15}{16}$ban az academiai rectorságot viseltették vele, 's hová atyja a' nádor, köszönet fejébe a' rendkívüli megtiszteltetésért, száz jobbágyát küldte, kik hajdútánczczal és fegyverforgatással, paripáikkal és zenéjökkel Wittenberg' tudós és tudatlan lakosait megríkassák. Ajándékúl tizenkét szekeren régiségeket és ritkaságokat küldött az egyetemnek, 's Magyarország' kincseit ételben

A' magyar országgyülés' lefolyása alatt erős dolgok történtek Csehországban: a' harmincz évi háborúnak első fellobbanásai. Mátyás Prágából távozásakor a' kormányt kilencz katholikus és három protestans úrra bízta; Thurn Mátyás megfosztatott hivatalától, a' karlsteini főkapitányságtól. Rudolf' híres felséglevele a' vallásszabadság' dolgában odamagyaráztatott, hogy katholikus földesurak' 's kivált a' papság' protestans jobbágyai nem épithetnek templomokat magoknak; külön biztosok a' Braunauban épültet elvették a' lakosoktól 's odaadták katholikus földesuroknak, a' benedekes-apátnak; a' község' képviselői, mert panaszt emeltenek, elzárattak. Más községekben hasonló dolgok történtek: a' klostergrabi polgárok' templomát a' prágai érsek' kivánságára Mátyás' zsoldosai lerontották. — Boszújokban az utraquista és protestans rendek május' 28.án Thurn Mátyás' és Fels Lénárd' vezérlete alatt a' prágai tanácsházra mentek; a' katholikus kormánytanács' legbuzgóbb tagjait, Szlawata Vilmost és Martinitz Jaroszlávot, íródeákukkal egyetemben, a' tanácsterem' ablakából az árokba vetették; 's az ország' ügyeinek igazgatását harmincz tagból álló választmányra bizták. Khlesl ovatos fellépést, engesztelődési rendszabályokat tanácsolt Mátyásnak, 's Mátyás ez ügyben is mint egyebekben Khlesl' tanácsát követte. De Ferdinánd, kit taval azon feltétel alatt koronáztak Prágában királylyá, hogy Mátyás' halálaiglan nem fog az ország' ügyeibe avatkozni, más véleményben volt, annyival is inkább, mert a' jesuiták a' cseh korona' tartományaiból kiparancsoltattak. Ferdinánd is Maximilián is határtalan gyülölettel viseltettek a' mindenható minister iránt, ki nem engedte, hogy a' már végkép elgyengült Mátyás' nevében ők országoljanak; bőszükben még imént a' lassuságot, melylyel a' koronázás Pozsonyban megtörtént, néki tulajdonították; Khlesl meg' úgy vélekedett, hogy azon golyónak, melly az ünnepély' alkalmával füle mellett ment

italban fiának, hogy tanitòit és tanuló társait három napig fejdelmi pazarsággal megvendégelhesse.

el, ők adtak volt irányt. Július' 20.án, midőn a' bíbornok-püspök a' császári várlakba érkezett, Maximilián' és Ferdinánd' parancsából elfogatott, 's az ambrasi erősségbe, Tirolisba, vitetett. A' főherczegek azzal okadatolták a' lépést, hogy Khlesl, dölyfében és kormány-szomjában meghasonlást ügyekezett előidézni az uralkodó ház' tagjai között; hogy befolyását, mint a' császári titkos tanács' igazgatója, a' monarchia' rövidségével, sőt épen az ellenségek' érdekében gyakorlotta. Mátyás tűrte a' mit tűrni kellett; tűrte a' főherczegek' figyelmeztetését, hogy ő, Mátyás, mert a' ház' érdeke úgy parancsolta, annak idejében nem a' tanácsos hanem egyenesen az úr ellen lépett fel. De hitvese, Anna, nem tartóztathatá magát a' megjegyzéstől: „a' császár szerelmednek, főherczeg Ferdinánd, tovább él, mint kellene; a' jámbor úntatja szerelmedet.“ — Dampierre-és Longueval-Bucquoi septemberben hadaikkal Csehországba nyomúltak; mindketten megverettek. Fridrik pfalzi választó fejdelem, Mannsfeld Erneszt' vezérlete alatt a' cseheknek segédhadakat küldött, kik November' 21. én Pilsent kiostromolták. Schlick és Thurn, a' csehek' fővezérei, felső Ausztriában több helyet elfoglaltak; az ausztriai protestans rendek kéz alatt és nyiltan hozzájok csatlakoztak. Maximilián főherczeg ekkor már megszünt élni. A' fellázított vészben Ferdinánd egymaga állott
1619.] a' kormánynál, még mielőtt Mátyás 1619. martius' 20.án meghalálozott.

HUSZADIK KÖNYV.

1619 — 1645.

II. Ferdinánd, 1619—1637.
III. Ferdinánd, 1637—1645.

I.

II. Ferdinánd kilencz nappal Mátyás' halála után május' 26. ára Pozsonyba országgyülést hirdetett. Még megnyilása előtt a' cseh rendek, kik nyomban a' prágai napok után a' mult országgyülést az 1608. diki frígy' megujitására felhivták, de akkor Forgács Zsigmond által elutasíttattak, [1]) 's velök a' morvák és ausztriaiak felkérték a' nádort, fel a' megyéket, hogy ama' frígynek értelmében szövetségeseik legyenek Ferdinánd ellen; hogy azon hatezer zsoldost, kik Somogyi Mátyás, Forgács Miklós, Lengyel Boldizsár és Horvát István hadnagyok alatt a' király' vezéreinek támogatására Csehországba készülnek, otthonn maraszszák; 's hogy június' 15. ére követeket küldjenek Prágába, kik a' szövetséges társakkal a' szükséges intézkedések' tételéről gondoskodjanak. [2])

Ferdinánd személyesen akarta megnyitni az országgyülést, de Thurn Mátyás hadaival Morván át Alsó-Ausztriába nyomult, 's Bécs és Pozsony között veszélyessé vált a' közlekedés. Ez okon a' nádorra bizatván az országgyülés' megnyitása, Ferdinánd június' 4. én kelt leirata által, az ország' oltalmára — ha kell, személyes felkelés' utján is — hívta fel a' rendeket, és elmellőzésére mindazon vitáknak, mellyek egyébre, nem a' közjóra 's a' királyi tekintély' szilárditására irányozvák. Június' 6. án a' felső-ausztriai rendek Ferdinánd' magyar zsoldosainak visszahivatását szorgalmazták az országgyülésnél, 's közbenjárását kérték ki ügyökben a' királynál. Ehhezképest, miután Tiefenbach Fridrik a' morvák'

1) Hammer, Khlesl's Leben, IV. k. 29. l.

2) Acta diaetalia, 1618 et 1619. Pest, 1790, 239 's kk. ll. Katona, XXX. k. 3 's kk. ll.

nevében is hasonlókép nyilatkozott, június' 8. án küldöttség ment a' királyhoz, kérdést teendő: ha akarja-e, hogy a' magyar országgyülés közte és a' felkelt rendek között békitőleg fellépjen, 's e' végre fegyverszünetet eszközöljön. Ferdinánd ekkor, úgy szolván, foglya volt Thurnnak, ki Bécs' Landstrass nevü külvárosában ütött tábort. A' császári várlak' ablakai alatt szózatok hallatszottak, mellyek Ferdinándot, fiaival egyetemben klastromba akarták küldeni, 's az ausztriai rendek közül egynémellyik felkereste teremeiben a' főherczeget, kivánva hogy szövetségökhöz a' csehekkel megegyezését adja. De Ferdinánd, a' ki az ügyet, mellynek képviselője volt, szentnek vallotta, 's kinek ereje, egyik ellenségének megjegyzése szerint, abban állott, hogy a' szerencse' verőfényében nem szokta magát elbízni, 's hogy nem csüggedez a' balsors' csapásai alatt, ernyedetlen maradt, 's visszautasította a' kivánságot. Dampierre' egyik ezredének Bécsbe érkezése, 's Bucquoinak Zablotinál Mannsfelden vett győzelme, melly Thurn' rögtöni visszavonulását eredményezteté, Ferdinándot bajos állásából kisegítették; és június' 13. án a' magyar rendek odaértesítettek általa, hogy a' csehekkel csak a' végett ereszkedjenek értekeződésbe, miszerint kivánságaikat az ő, a' király' itélete alá terjeszthessék. A' leirás figyelmeztette a' rendeket, hogy a' király máris mindent elkövetett az elégedetlenek' megnyugtatására; értsd: hogy aprilis' 6. án Csehország' szabaditékait megerősitette. [3])

Ferdinánd a' császári korona' szorgalmazására, mellyet a' pfalzi választó fejdelem Fridrik, I. Jakab angol király' veje, ügyekezett előle elkapni, a' német birodalomba készülvén, biztosokul Molart Jánost és Högelmüller Rupertet küldte Pozsonyba a' nádor mellé. A' cseh, morva és ausztriai rendek' június' végén ide érkezett követeik nem minden élesség

---

3) Acta diaetalia 1619, 266. l.

nélkül kivánták, hogy a' magyar hadak Bucquoi' és Dampierre' táborából visszahivassanak; hogy az 1608. diki frígy ujból megerősítessék; és hogy ennek értelmében fegyveres segédet nyújtson nékik, a' jogaikban sértett szövetséges társaknak az országgyülés. A' követek nem értek czélt; közbenjárást, és semmit egyebet igértek a' magyar rendek, mert fegyverre kelniök a' koronás fejdelem ellen tilos, és visszahívniok a' királyi zsoldosokat, nem áll hatalmukban. [4]) Július' végén visszatértek küldöikhez a' követek; nehezteléseket még növelte, hogy Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Balassa Péter és Orosz Endre Pozsony' környékén több-több zsoldosokat gyűjtöttek Ferdinánd' zászlai alá.

Eddig legalább külsőleg egyetértésben működött az országgyülés; de midőn a' királyi előterjesztések felolvastattak, midőn az ország' belügyei kerültek szőnyegre, meg' lobbot vetett a' vallási vita. A' protestansok hosszu lajstromban mutatták be a' nádornak a' felekezetökön elkövetett sérelmeket, 's visszatorlásul a' katholikusok meg hasonló sérelemlajstrommal léptek fel. Az utóbbikban, egyebek köztt olvasható volt, hogy protestans földesurak jószágaikból a' katholikus lelkészeket elüzték; hogy jobbágyaikra evangelikus hitszónokokat tukmáltak, 's a' t. Nincsen ok kétségbevonnunk az adatok' hiteles voltát; de a' panaszlók nem vették észre, hogy e' kicsapongásokat a' patronatusi jogról általok felállított tan igazolja, melly az eddig katholikus egyházakat azon esetre sem engedi át a' protestansoknak, ha a' helységnek nincsenek katholikus lakosai; 's melly Pázmán Péterrel azt mondatta: hogy pusztuljanak el jószágai, álljanak üresen, lakosok nélkül; csak protestans templom ne emelkedjék területökben. Hijába hordott fel okot okra a' nádor, mellyek a' vallási vitatkozások' elmellőzését tanácsol-

4) Ugyanott, 300 's kk. ll.

ják; a' két felekezet kifogyhatlan volt panaszokban, szemrehányásokban, 's nagyobb gyűlölettel mint valaha és roszúl palástolt boszútervekkel vált el, augusztus' 13. án, az országgyülés' berekesztésének napján, egymástól. Az orvoslás végett közösen felemlített egyéb sérelmek, névszerint a' választási alkupontok' meg nem tartásából származottak, szintén elintézetlenül maradtak; nádor és biztosok a' király' távollétére hivatkoztak. A' hozott öt rendbeli törvényczikkelyek a' befejezetlenül hagyott ügyeket a' jövő országgyülésre halasztották; szükség' esetére közfelkelést rendeltek; és külön mindenik portára ötven denárt róttak, hogy legyen miből fedezni azon követség' költségeit, melly Ferdinánd 's a' cseh rendek köztt békét eszközöljön. Ferdinánd, kit a' német választó fejdelmek' többsége augusztus' 23. án császárnak választott, september' 11. én Frankfurtban megerősitette a' végzeményt. [5])

A' cseh és morva rendek most Bethlenhez fordultak segédért, kit a' magyar protestans urak közül is többen ösztönöztek, ragadná meg az alkalmat, lépne fel hitvallásuk' oltalmára, saját hatalmának növelésére. Bethlen' jelleme vallásos oldallal is birt; bizonyság a' körülmény, hogy életében husz egynehányszor végig olvasta a' bibliát; és a' biblia iránti cultus elsőséget adatott vele a' megujitott hittannak a' római egyház' dogmái felett. De a' vallásügyet mindenha másod sorba helyezte, élt vele mint eszközzel, czéljainak elérésére. Ő nem volt olly buzgó protestans, mint például, a' Thurzók; ezeken meglátszott a' wittenbergi nevelés, rajta hogy iskoláit részben a' temesvári basánál, a' portánál járta. Innen van, hogy 1619.' elején, midőn Nagy-Károlyban a' nagyszombati egyezkedés felfrisítetett, segédet igért, úgy

5) Kazy, hist. Hung. I. 154. 's kk. ll. Acta diaetalia, 411. l. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 374. 's kk. ll.

látszik, a' királynak Csehország ellen. [6]) Július' elején Dóczy Endre kassai főkapitány által szövetkezési készségét ujból bejelentette a' királynak, intvén őt: hogy névszerint a' Thurzóktól ovakodjék, kik a' lázongókkal szorosabb viszonyban állanak 's részökről is Ferdinánd ellen támadnak, ha Thurn nem lett volna kénytelen Bécs' környékéről visszavonúlni. [7]) A' boszúság, hogy ajánlkozásával nem ért czélt, söt hogy Homonnay György ármányait folyvást ellene szőhette, [8]) és a' cseh rendek' igéretei némi befolyással lehettek tervének gyökeres változtatására; de eltökélésre ez irányban az elégedetlen magyar urak bírhatták, Rákóczy György, Zsigmond' fia, Szécsy György, Perényi Ferencz, kik reményt nyújtottak néki, hogy az öszves felföld zászlai alá gyülekezendik. Ehhezképest augusztus' 18. án Brassóból Hatvany István által biztatta a' hozzá folyamodott szövetséges rendeket, hogy rövid idő mulva Morva' határszélén leszen seregével; [9 a]) 's újabb tervének a' porta' pártfogását megvásárlandó, követei által Konstantinápolyban bemutattatta az adót, mellynek fizetését ő is, eldődei is több év óta elmulasztották. [9 b])

Augusztus' végén tetemes sereggel és tizennyolcz ágyúval, Leányvárnál kijött Erdélyből; 's még mielőtt a' seregesen hozzátódult hajdúk, a' Bucquoi' táborából zászlóstul, min-

---

6) Bel, Notitia Hung. novae, II. k. 51. l. Jászay, a' Figyelmezöben, 1839. foly. 340. h. V. ö. Toldy Ferencz, Eszterházy Miklós' munkái, Pest, 1852, XVI. h.

7) Pray, Epist. Proc. III. k. 320. l.

8) Querelarum Hungariae adversus corruptelas jesuiticas defensio, h. n. 1620, 7. l.

9 a) Pray, Epist. Proc. III. k. 328. l. Theatrum Europaeum, I. k. 217. l.

9 b) Velenczei követjelentés, Hammernél, IV. k. 502. l.: „Bethlen Gábor scrive che ben da 25. anni non e stato pagato il tributo di questa provincia dalli suoi predecessori, che nondimeno come fedele schiavo del felice impero ottomano ha voluto mandar detto tributo.“ Nov. 1619.

denestül átjött magyar lovas csapatok, 's a' tiszántúli megyék hadi erejét negyvenezer főre növesztették, Rákóczy Györgyöt Kassa ellen küldötte. A' városi tanács september' 5.én készséggel kapút tárt az érkező előtt, 's Dóczy Endrét foglyúl adta néki. Két jesuita, Pongrácz István és Grodeczki Menyhért, 's velök egy kanonok meggyilkoltattak. [10]) Rákóczy Kassáról Zemplénbe sietett, Homonnay György' megfenyítésére, ki a' dúló hadak elöl III. dik Zsigmondhoz, Ferdinánd' sógorához és mindvégig hű szövetségeséhez, Lengyelországba szökött; Szécsy György Abaújban, Jászót, a' Kassából tizennégy évvel azelőtt kiszorított egri káptalan' székhelyét felforgatta; 's Bethlen, september' 11. én Kassára érkezése után, a' Thurzókat felhatalmazta, urakat, nemeseket, polgárokat környékökben hűségére esketni, az apátságok' és kolostorok' jószágait párthíveinek adományozni. [11]) A' september' 20. án Bethlen' felhívására Kassán tartott convent, törvényesnek nyilatkoztatta a' felkelést, mert Ferdinánd — kit eddigi eljárása miatt augusztus' 17. én a' csehek is leszállítottak a' királyi székről, Fridrik pfalzi választó fejdelmet léptetvén helyébe, — elállott az alkupontoktól, mellyekre koronáztatása előtt magát kötelezte volt; s' mert a' katholikus főpapok a' vallási és polgári szabadság' alaptörvényeit furfangos hermenevtika által megroskadtatták. [12 a]) E' közben Szécsy

10) Bethlen Dóczyt Erdélybe küldötte, hol a' nyomorúlt rövid idö múlva Fogaras várában meghalálozott. — A' Theatrum Europaeum a' megölt jesuiták' számát, hibásan úgy látszik, nyolczra teszi: „Weil sich auch zu Kaschau acht Jesuiten, zuwider dem ergangenen ungarischen Patent, betreten lassen, sind sie von den Siebenbürgern in Stücke gehauen, und in die Heimlichkeiten geworfen worden."

11) Zavodski, Katonánál, XXX. k. 226. l.

12 a) A' manifestum, melly a' felkelés' indító okait elösorolja, Alvinczy Péter, Bethlen' udvari papja által szerkesztetett. — III. Zsigmond lengyel királyhoz, Wazecsröl (Gálszécsröl?) 1619. october' 1. én intézett levelében, mellynek másolata a' drothingholmi könyvtárban találtatik, Bethlen ekkép jellemzi a' felkelést: „Constat templis longe plus quam centum pastores in Hungaria expulsos, proventibus spoliatos; et in ul-

György és Rhédey Ferencz, Füleket, Szécsént, Nógrádot, Gyarmatot, Váczot elfoglalták. Érsekujvárt az örség, Koháry Péter helyettes várnagy' ellenére september' 30. án Bethlen' hadnagyainak általadták; a' bányavárosok hódolatukat bejelentették. Ferdinánd' hívei, köztök a' magasabb clerus' tagjai, Győrre, Komáromba menekültek a' külföldi parancsnokokhoz, az ausztriai és stájer határszélekhez; a' dunántúli megyék, mellyekben közfelkelést hirdetett a' nádor, szintén felmondották az engedelmességet.

Bethlen october' 10. én Nagyszombatnál táborozott, hova a' morva követek negyvenezer forintot hoztak neki, 's honnan ő Rhédeyt nyolczezer lovassal Thurn' táborába küldötte. Alsó-Ausztriában a' protestans rendek vonakodtak a' katholi-

---

timis comitiis Posoniensibus ab Archiepiscopo Strigoniensi, per Valonum, Italorum, Hispanorumque in regnum introductionem, solemni protestatione ultima, extirpatio religionis orthodoxae (saját hitvallását érti) palam fuit promulgata, asserentes, malle eos fertilissimum Hungariae solum ferarum tantum agminibus relinqui, quam ut lutheranis, calvinianisque haereticis accolatur. (Constat.) magnates patricios orthodoxae religionis nullis officiis admissos, nullis dignitatibus ornatos, sed jesuitarum clancularis delationibus ita vexatos, ut prae metu nimio vitam in patria non secus ac in exilio agerent. Sed super omnia ita apud Turcas ultimum totius gentis hungarae excidium miris modis agitasse, ut extirpata gente nostra, soloque patriae in aeternam vastitatem redacto, foedus aeternum cum Turca, cujus terminus ac verus scilicet custos ea vastitas foret, pangendum..... Me gens mea hungarica potissimum ob sanguinis conjunctionem, ob religionis unitatem, in re arctissimae confoederationis et gratitudinis illius, qua me contra aemulos meos annis superioribus armis ex Hungaria pulsos tutando, debitorem, obnoxiumque, ut in similibus casibus ipsis adessem, pervicerunt. Tali ergo proposito vocatus, invitatusque, veni armatus, quia et fidejussores Hungarorum (a' cseh, morva 's a' t. rendek) jamjam opprimere conantur, et hungaricam gentem in libero religionis exercitio perturbant, extremumque armis (minantur). De regia dignitate, de invasione et occupatione regnorum nullus sermo (vonatkozás Zsigmond' levelének tartalmára) nulla mentio apud nos est; publica salus gentium et regnorum, praesertim gentis hungaricae quaeritus, violata ... religionis libertas, non ut ulla ex illis extirpetur, sed ut aequalis libertas ... absque oppressione alterius restituatur, hoc solum agitur ....." Dudik, Forschungen in Schweden 's a' t. Brünn, 1852, a' 293. lapon.

kusokkal egyesülni a' tartomány' oltalmára; Bethlen' hajdúi Petronellig száguldoztak. Leopold főherczeg, a' király' testvére, Pozsony' oltalmára ezer német zsoldost rendelt; de Pálffy István vonakodott őket a' várba ereszteni, mellyben Révay Péterrel a' szent koronát őrzötte volt; 's a' város' kapúit zárva tartották előlök a' polgárok. Igy történt, hogy october' 14. én hajnalban a' magyar hadak kardélre hányták az ellen csapatot, 's hogy este már Bethlen' kezében volt a' város. A' nádor, Forgács Zsigmond, Pálffyhoz és Révayhoz vette magát a' várba, 's miután Bethlen által biztosítatott, hogy nádori hatáskörén nem fog csorba üttetni, vár és korona átadattak a' fejdelemnek. Az átadás utáni első vasárnap a' város' főegyházában katholikus isteni tisztelet tartatott, mellyet egy kálvinista 's egy lutheránus lelkész' hitszónoklatai követtek; Bethlen a' misét is a' predikácziókat is végig hallgatta. Kivánságára october' 20. án a' nádor országgyülést hirdetett november' 11. ére. „Tetszett ő méltóságának, Forgács Zsigmond grófnak, a' nádornak, a' hazai törvények' 's az országos végzemények' értelméhez képest a' királyi felség' távollétében, nádori hatóságánál fogva országgyülést hirdetni," — irá Eszterházy Miklósnak Bethlen, ki a' törvényesség' formáit, a' hol lehetett, megtartotta, 's örömest a' nádort tolta előre; — a' nádort, ki részéről meg' azért hunyorított ‚igen'-t, mert ez úton kedvezőbb irányt vélt adhatni Ferdinánd' és felekezete' ügyének. — Az országgyülés egy héttel később, mint kihirdetve volt, november' 18. án nyílt meg, mind a' mellett hogy Ferdinánd Greczből october' végén kelt levelei által híveit eltiltotta a' megjelenéstől. [12 b)] Szlavonia 's Horvátország nem voltak képviselve, és nehány dunántúli megyékből sem érkeztek követek; a' főpapok, névszerint Pázmán Péter esztergomi érsek, 's a'

12 b) Pray-Miller, Gabrielis Bethlen Principatus Transsilv. I. k. 68. l.

világi urak közül Eszterházy Miklós és Nádasdy Tamás ismételt meghívás' daczára, és szabad jövet-menet' igérete után sem jelentek meg. Csehország', Morva', Szilezia' és Ausztria' rendei biztosokat küldöttek.

Thurn és Rhédey october' 25. én és 26. án Bécsnél Dampierre' és Bucquoi' hadaikkal felsőbbségöket éreztették; november' 25. én Bethlen Schönbrunnál állott hadaival, de ő is Thurn is híjába ügyekeztek Bucquoit nagyobb csata' elfogadására bírni. Ferdinánd' hadvezére Bécs' oltalmára szorítkozott, hová Ferdinánd visszajött volt; 's Bethlen, miután hajdúi Bécs és Németújhely között gazdag zsákmányra tettek szert, november' 30. án Sopronyban szállásolt, hol a' polgárság által ünnepélyesen fogadtatott. Batthyány Ferencz, a' Zrínyek 's az Erdődyek szintén hozzácsatlakozván, általuk Szlavoniára is remélt hathatni, mit azonban a' bán', Frangepán Miklós' éber őrködése meggátlott.

Pozsonyban napról napra szenvedelmesebbé vált a' tanácskozás. Forgács inditványt tett, hogy mindenekelőtt az elégedetlenség' okait kell közelebbről kijelelni; 's ez által modot nyújtani a' királynak, a' baj' orvoslásához. De mindig többen-többen magának Ferdinándnak személyiségét vetették okúl, hogy úr és szolga, gazdag és szegény fegyverhez nyúlt. Választása, mondák, törvénytelenül történt meg. Pázmán 's a' püspökök a' mult évi országgyülés előtt bejárták az országot, hogy szavazatokat szerezzenek számára, hogy követekül az udvarhoz szító úri emberek küldessenek. Az országgyülés' folyama alatt megvesztegetéshez értő kezek a' protestansok sorából is többeket elnémitottak. Az ekkép megválasztott, megkoronázott király, nyomban az ünnepély után Bécsbe sietett, a' nélkül hogy az ország' sérelmeit orvosolta, a' választási alkupontoknak megfelelt volna. A' protestansok az ő tudtával, akaratával üldöztetnek a' püspökök által; ha nyakukra vettetik a' spanyol in-

quisitio' járma, az az ő, Ferdinánd' műve leend. Hogy a' protestansokat végkép elnyomhassa, szövetségre lépett a' spanyol királylyal, idegen zsoldosokat tart az országban, a' magyarokat pedig kiviteti belőle a' csehek és morvák ellen, kik a' magyaroknak hitsorsosaik és szövetségeseik, kikre haddal menniök tiltja azon frígylevél, mellyet maga Ferdinánd is aláirt volt. Mennyi ok ellene, a' király ellen felkelni, 's e' felkelés törvényszerü, mert II. Endre' arany bullája illyetén esetben, ellenállásra jogosítja, felhatalmazzaa' nemzetet. [13])

Mindez bővebben okadatolva, irásban nyújtatott bé a' nádornak, 's a' nádor kérte, kényszerítette Ferdinándot, küldjön biztosokat az országgyülésre, kik Bethlennel szerződésre lépjenek, ha nem akarja, hogy Prága' példáját Pozsony is kövesse. A' király felhatalmazta a' nádort az előleges lépések' megtételére, 's Bethlen nem mutatkozott idegennek, alkudozás' útján kísérleni meg az ügy' kiegyenlítését. E' mezőre lépnie, kivált két ok tanácsolta. Homonnay György lengyel és kozák hadakkal az oláh Radul' és Althan Adolf' társaságában Rákóczy Györgyöt Sztropkónál megverte, 's pusztító fegyvereit Újhelyig és Szerencsig vitte; hír szerint még több, újabb hadak fogván Lengyelországból érkezni, Bethlen seregének tetemes részét Kassára kénytelenítetett küldeni, hogy éjszaknyugoti Magyarországnak e' központját szükség' esetében megoltalmazhassa. — Konstantinápolyban egy tizenhat éves ifju, II. Osmán, ült a' padisai széken; a' főbb tisztviselők szünetlenül változtak, egymás ellen ármányt ármányra szöttek, 's hogy czélt érhessenek, ki az egyik ki a' másik külföldi hatalmasság' követével szövetkezett. Igy történt, hogy ámbár Bethlen való és koholt hírek által a' portát folyvást Ferdinánd ellen lázitotta, 's ámbár a' gyulai

13) Pray, hist. reg. Hung. III. k. 288. l.

béggel Pozsonyban fegyveres segédet igértetett Osmán' részéről a' rendeknek, Homonnay és ismét Homonnay épen ez idétt, Starzer Mihály ausztriai ügyviselő' közbenjárására, a' díván' egyes tagjaitól irásban biztosítást vett, hogy Erdély' fejdelemségében megerősítetik, ha azt akár a' rendek' választásából, akár erőszakosan — Bethlen' távollétében — magához ránthatja. [14])

Ehhezképest Bethlen' megegyezésével az országgyülésnek harmincz tagja, köztök a' nádor, felment Bécsbe, 's ezeknek Ferdinánd december' 26. án kinyilatkoztatta, hogy négy biztost küldend Pozsonyba, kik nevében egyezkedésre lépjenek a' rendekkel, 's kikért túszokul a' küldöttségből hatan Bécsben maradtak. Más nap a' királyi biztosok: Lépes Bálint kalocsai érsek, Meggau Lénárd, Preiner Szigfríd és Nádasdy Tamás Pozsonyba érkeztek. Itt azonban a' nádor' távolléte alatt az egyezkedés' ellenei kerekedtek felül, 's a' biztosok az új királyválasztáshoz már mindent elkészítve találtak. Forgács csak nagynehezen bírhatta rá a' rendeket, hogy a' királyválasztást december' 31. ig el halasztván, előbb még Ferdinánd' biztosait meghallgassák. Vitaközben szózatok hallatszottak, mellyek a' nádort Slavata és Martinitz' sorsával, az ablakon kivetéssel fenyegették; de Forgács kötelességére hivatkozott, magát király és rendek között, ha egymással bármi oknál fogva meghasonlottak, közbenvetni, és kitűrése czélt ért. [15]) Azt ugyan nem akadályozhatta, hogy a' melly czímmel Bocskay élt, — Magyarország' fejdelmének czímét Bethlen is ne adassa magának; [16]) [1620. de a' királyletétel' 's a' királyválasztás' szóvivői elhallgattak, és Bethlen az alkudozás' ügyét a' rendek' kezéből saját magáéba vette.

14) Hammer, Gesch. des osman. R. IV. k. 692. l.
15) Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 192. l.
16) Zavodszki, Katonánál, XXX. k. 257. l.

Januárius' 16. án következő nyilatkozást adott által a' biztosoknak: Ő a' cseh 's a' magyar rendek' felhivásának engedett, midőn a' két ország' szabadságainak oltalmára 's a' közbéke' helyreállitására fegyvert ragadott; és ebbeli vállalata annyira sükerült, hogy a' magyar országgyülés őt a' királysággal, a' koronával megkinálta. Felhíva Ferdinánd által, alkudozás' nem fegyver' útján helyre állítani a' békét, engedett a' kivánságnak, visszaútasította a' koronát, 's ezzel kinyilatkoztatja, hogy az ország' dunáninneni és dunántúli azon részeinek, mellyek jelenleg hatalma alatt állanak, 's mellyek az alkudozások' értelmében a' kötendő fegyverszünetközben is hatalmában maradandanak, hűséges gondját viselendi, belőlök semmit el nem idegenítend, az egyházi 's világi rendeket jelen viszonyaikban megtartandja, jogot, igazságot az ország' törvényeinek értelmében szolgáltatand ki nékik; azon leendvén, miszerint Magyarország' ama részében is mellyet Ferdinánd birtokol, iránta, a' király iránti hüségre és engedelmességre visszatéritse a' hazafiakat. Igéri továbbá, miszerint egész lélekkel azon leszen, hogy a' zavarok Csehországban 's a' hozzá tartozó tartományokban, a' meghasonlás Ferdinánd 's az ausztriai rendek között, üdvös alkudozások' utján intéztessenek el. A' II. dik Mátyással Nagyszombatban kötött többrendbeli szerződéseket, mennyiben a' közjó' 's az ország' fentartását illetik, ő, Bethlen, a' Beszterczebányán tartandó országgyülésen saját személyében, úgy Magyarország' és Erdély' rendeinek hozzájárulásával is megerősítendi.

Ugyanaz nap Ferdinánd' biztosai következő igéreteket tettek: Bethlen Gábor a' római szent birodalom' fejdelmévé neveztetik; Szileziában Oppelnt és Ratibort örök joggal nyeri, de olly feltétel alatt, hogy az egyházi javadalmak épségben tartassanak 's a' római-katholikus vallás' szabad gyakorlata ne akadályoztassék. Ha, mint igéri, szolgálatot teszen a'

cseh ügyek' elintézése körül, jutalmúl tizenkétezer forintot jövedelmező jószágok adományoztatnak néki Csehországban. Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa, a' rendek' megegyezésével, Erdélyhez kapcsoltassanak, olly feltétel alatt, hogy azokat Bethlen és utódai a' fejdelemségben el ne idegeníthessék, a' töröknek vagy az ország' bár melly ellenségének alája ne vethessék. Hasonló czímmel a' munkácsi vár és urodalom is jusson a' fejdelemnek, mihelyest — nyolcz hónap' lefolyása alatt — kiváltatni fogott. Szepes, Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung, Borsod, Heves, Gömör valamennyi jövedelmeikkel, valamint — a' regaliák' kivételével — Árva is, birtokoltassanak általa, míg él, teljes fejdelmi joggal; olly feltétel alatt, hogy az általa kinevezendő bírák a' nádor' törvényszéki hatáskörét ne korlátolhassák; hogy az egyházi, világi lakosok a' római-katholikus vallást szabadon gyakorolhassák; 's hogy a' fejdelem' adományai csak miután a' király vagy utódai által megerősítettek, bírjanak teljes érvényességgel, — a' megerősítés okvetlenül és minden díj nélkül fogván bekövetkezni. Mihelyest Bethlen az ekkép reá szállandó megyéket, az országot a' Fátráig átveendette, hadait Ferdinánd' megyéiből ki fogja vonni.

Ezen kölcsönös igéretek és fogadások után, más nap, — januárius' 17. én — fegyverszünet köttetett. Szerinte mind Magyarországon mind — Ferdinándnak a' lengyel királynál közbenjárására — a' lengyel széleken september' 29. dikéig nyugodni fog a' fegyver. A' király méltányos feltételek' alapján a' csehekre és szövetségeseikre is kiterjesztendi e' fegyverszünetet; a' fejdelem pedig a' lehetőségig azon leszen, hogy Ferdinánd 's a' szövetséges rendek közötti alkudozások' utján, mindenütt meg' helyre álljon a' béke. Király és fejdelem a' fegyverszünet' lefolyásaiglan birtokában maradnak azon országrészeknek, mellyek jelenleg hatalmukban vannak; 's egymás iránti minden ellenségeskedéstől ovni

fogják magokat. Homonnay György' lengyel zsoldosai takarodjanak ki haladék nélkül az országból, máskülönben a' fegyverszünet' megsértése nélkül erőszakosan vettetnek ki. A' kereskedelmi szabad közlekedés egyik fél által se gátoltassék. Ferdinánd május' 31. ére országgyülést hirdetend, melly Beszterczebányán tartassék, 's mellyen a' fejdelem, a' nádor és Magyarország' öszves rendei megjelenendenek, hogy a' jelen zavaroknak alkalmul szolgált bajok és nehézségek minél teljesebben kiegyenlítethessenek. [17])

Az országgyülésnek januárius' 18. án keletkezett végzeményét, a' megnyílt alkudozások' 's a' fegyverszünet' daczára nem Ferdinándnak hanem Bethlennek mutatták be a' rendek, megerősítés végett. Általa felhatalmaztatik a' fejdelem, Magyarországnak azon részét, melly a' fegyverszünethez képest kezében hagyatott, királyi teljes hatalommal, de a' törvények' értelmében, 's az általa választandó országtanács' és a' nádor' közbenjövetelével, kormányozni. A' vallás' szabadságának, az augsburgi, helvecziai és római hitvallások' egymás melletti 's egyenjogu békés állásának biztosítására, nevezzen ki a' fejdelem külön mindenik országrész' számára, tizenkét tagból, még pedig harmadában katholikusokból, kétharmadában az augsburgi és helvecziai hitvallást követőkből álló biztosságot, mellynek kötelessége legyen, az illető kerületben a' hitfelekezetek köztt felmerülő viszályokat egyházak', temetők' és harangok' birtoka 's használata körül elintézni, 's névszerint erőszakosan elfoglalt egyházakat előbbi birtokosaiknak visszaadni. Ollyas helységekben, mellyekben csak egyetlenegy templom létezik, de mellyeknek lakosai különféle hitvallásokat követnek, a' templom' birtoka a' nagyobb számu hitfelekezetet, használata a' többieket is illesse. Jesuitának Magyarországban tartózkodni tilos; senki, bár melly

17) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus trans. I. k. 108 's kk. ll.

állásu legyen, ne merje őt, akár nyilvánosan akár titokban, magánál tartani, vagy épen egyházi, világi ügyekben alkalmazni. Az elkobbzott egyházi javadalmak, kivévén a' Bethlen által már egyeseknek beirtakat, a' végházak' fentartására fordítandók; e' czélra azonfelül minden porta után egy mérő buza 's egy mérő zab ajánltatik fel. A' szent koronát Révay Péter és Pálffy István ezentúl is a' pozsonyi várban őrizzék, magyar had' oltalma alatt. A' németbirodalmi fejdelmekhez, Fridrik cseh királyhoz és szövetségeseihez követség menjen, más meg' a' lengyelekhez, és ismét más a' szultánhoz. Az ország' oltalmára portánkint hat forint szedessék a' jobbágytól, és szintannyi a' földes úr' erszényéből. A' ki fejdelmi vagy főkapitányi engedelem nélkül idegen hadi szolgálatba lép, halált szenvedjen. Papok, urak és nemesek, kik a' nemzet' felkelése óta a' hazából eltávoztak, maradjanak számüzésben a' legközelebbi országgyülésig, mellyen kegyelmet nyerhetnek; Pázmán Péter 's a' vallási vitákban szóval, tollal társa, Balásfy Tamás bosniai püspök és pozsonyi nagyprepost, Homonnay György, Kendy István 's a' hozzájok hasonlók kirekesztvék a' kegyelemből. A' fejdelem, a' nádor 's az ország' öszves rendei szoros frígyben élni halni fognak a' szabadságért, a' vallásért, a' hazáért. [18])

II.

A' fegyverszünetre lépett felek közül egyik sem hitte, hogy annak alapján beálland a' béke; 's mert nem hitte, mindenik annál pazarabb kézzel osztogatta az igéreteket, 's annál aggodalmasabb szemmel nézett segéd, szövetségesek után. Bethlen január's' 19. én, két nappal a' fegyverszünet'

---

18) Katona, XXX. k. 267. l.

kötése után, a' felkelt cseh-morva rendekkel és ausztriai társaikkal öt évről öt évre megújitandó, 's a' szükséghez képest módosítható oltalmi és támadási frígyre lépett. [19]) Szerinte a' Magyarországgal szövetkezett tartományok, amaz' végvárainak oltalmára az eddigi öszleteken túl [20 a]) még ötvenezer forintot fizetnek évenkint; de külön biztosok által felügyeltetnek a' pénznek mibe fektetésére. Egyik szövetséges ország sem tűri határai között a' jesuitákat; meganynyian fentartják a' békés viszonyt az ozmánokkal; egyenlő pénzt vernek 's közös alapra fektetik a' kereskedést. Azon lesznek, hogy a' szomszéd hatalmasságok is magokat a' szövetségben részeltessék. Borostyánkő, Kabold, Köszeg, Fraknó, Kismarton és Szarvkő Ausztriától meg' a' magyar koronára szállanak. A' szövetséges országok' uralkodói hittel kötelezik magokat e' szerződés' megtartására; különben cselekvők irányában hűségök alól feloldatnak a' rendek. — E' szövetség' értelmében, 's a' lefolyt pozsonyi országgyülés' tizenötödik czikkelyének rendeletéből a' cseh, az ausztriai 's a' magyar rendek' nevében külön-külön követség, de azonegy időben indúlt Konstantinápolyba. A' magyar rendek' követe Korlát István volt, [20 b]) kit azelőtt tizenöt évvel

19) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus, I. k. 90. l.; hibásan januárius' 15. éhez.

20 a) Felebb láttuk, hogy a' horvát végek' oltalmának költségeit Stíria, Karántföld, Krajn és Görtz viselte; a' szlavoniai 's a' nyúgoti magyar végek' költségeinek viselése részben Ausztriát, Morvát, Csehországot illette. Györről névszerint az ausztriai rendek gondoskodtak; innen van, hogy még a' bécsi békekötés is Györt német parancsnok' kezében hagyta. Azok, kik elött a' bécsi levéltárak nyitva állanak, felvethetnék, — 's igen tanuságos dolgot tennének vele — évről évre mennyit 's mire fizettek ez irányban az örökös tartományok; és a' magyar rendek által a' portákra rótt adó mennyit hozott be és mire fordíttatott. Mit az utóbbira nézve Kovachich, az örökös tartományok' részeltetésére nézve Bucholz és Hurter munkáikba jegyzettek, elégséges arra, hogy a' hézagot még elevenebben éreztesse velünk, nem hogy betöltse. V. ö. Eszterházy' munkáinak okleveles részét.

20 b) Egyik kíséröje, Fáy Péter, mámoros fövel agyonütött egy

Bocskay is követül küldött a' dívánhoz, 's ki azonkép, mint Bethlen' rendes követe, Balásy Ferencz, a' történtek' számára a' porta' helyeslését, és szükség' esetében, fejdelemnek és rendeknek a' porta' tettleges segédét ügyekezett kinyerni. Bethlen' nyilatkozása, hogy a' szultán' megegyezése nélkül nem akarta elfogadni a' koronát, [21]) 's a' készség, melylyel Karakas budai basának Váczot általengedte, elleneit lefegyverkezték; és a' szövetséges országok' követei, kik egy nagyobb, fényesebb küldöttség' érkezését igérték, kedvező válaszszal eresztettek útnak. [22])

Más részről Ferdinánd Homonnay által folyvást zsoldosokat gyűjtetett Lengyelországban, melly ez idétt Moldva miatt ellenségeskedésben állott a' törökkel, 's ez okon is Ferdinándnak, a' hol lehetett, kezére volt Bethlen ellen. A' németbirodalomban az egyesült lutheránus és kálvinista fejdelmekkel szemköztt, kik főnökül pfalzi Fridriket ismerték, megalakult martiusban az úgynevezett mühlhauseni szövetség, mellynek tagjai az egyházi választó fejdelmek, Maximilián bajor herczeg, Lajos a' hessendarmstadti tartománygróf 's a' Fridriket a' szomszéd Prágában nem örömest látó evangelikus szász választó fejdelem Ferdinándnak tettleges segédet biztositottak, és a' magyar rendeket levél által felhívták: váljanak külön a' pártütő csehektől és társaiktól; tartózkodjanak

---

törököt; az összecsödült tömeg halálát kivánta. Halaszszátok el halálomat csak egy óra' hoszszáig, mondá Fáy, hogy vagyonomról rendelkezhessem. Az óra végintézetének irásaközben folyt le, — a' végintézet hosszú, és kijózanodott fére mutató, melly bátran szemébe nézett a' halálnak, 's mellyet az iromány' berekesztése után csakugyan leütöttek nyakáról. l. Hornrayr, Archiv für Geographie und Historie, 1817. diki folyamat, 50. sz.

21) Velenczei követjelentés, 1620. mart. 26.: „Avisi di Buda del elettione dei Bethlen in re d'Ongheria; non accetta la corona senza il consenso dai Ottomani.“

22) Velenczei követjelentés, 1620. apr., Hammernél, IV. k. 515. l.

királyuk irányában minden ellenségeskedéstől; 's ne engedjék magokat a' beállandó országgyülésen holmi szemfényvesztések által eltántorítatni. [23]) — Ferdinánd a' mühlhauseni szövetségre támaszkodva, 's reményét a' Németalföldből az alsó Pfalzra készülő spanyolokba is helyezve, nem igen ügyekezett a' cseh ellenkirálylyal fegyverszünetre lépni, ámbár Bethlen a' fegyverszünet' megalakulását mind Prágában mind Bécsben szorgalmazta. A' dolgok' ez állásában, Kassáról, mint a' fejdelem' székhelyéről, aprilis' elején Thürzó Imre, a' nagynevü nádornak huszonegy éves fia, Bossányi Mihály és Magdeburger Joákim kassai tanácsos Prágába érkeztek, Bethlen' nevében még szorosabbra fűzni Fridrikkel a' szövetséget, mi megtörténvén, Kornis Zsigmond és Bornemisza János Szakolcza' környékéről könnyü lovas csapattal Fridrik' segédére küldettek. [24])

Urak és nemesek május' végén nagy számmal érkeztek Beszterczebányára részt veendők az országgyülésben. Idején megjelent egy lengyel követ, Dambrowiczki Miklós, hogy békére intse a' rendeket; idején a' cseh, szilez, morva és ausztriai küldöttek, hogy Bethlennel kötött szövetségöket életbe léptessék Ferdinánd ellen. Késöcskén, június' második felében érkeztek Ferdinánd küldöttei: Dávid Pál knini püspök, Teuffel György és Laminger Farkas. Az utóbbik bővebben előadta: hogy ők azért késtek el, mert Bethlen részéről elmulasztotta, igéretéhez képest az országgyülés' megnyilása előtt követséget küldeni a' királyhoz; 's hogy ők csak előzői a' királyi főbiztosoknak, kik mihelyest számukra kiadatik a' menevéd, Beszterczére érkezők lesznek. A' szóló, Ferdinánd' nevében, felolvastatta a' mühlhauseni szövetségnek a' magyar rendekhez intézett levelét; az okot, hogy a' csehekkel nem alakúlhatott meg a' fegyverszünet, reájok, a' csehekre

23) Pray, Epist. Proc. III. k. 336. l.
24) Katona, XXX. k. 301 's kk. ll.

vetette; 's roszallást szövött be előadásába, hogy Bethlen segédet küldött nékik, a' közte 's a' király között fennálló fegyverszünet' lefolyása előtt. — A' beszédnek talán kedvezőbb hatása lett volna, ha épen akkor egy kozák dandár, mellyet a' Lengyelországban imént méreg által kimúlt Homonnay, Ferdinand' számára fogadott, Árvára és Trencsénre nem tör, 's ha nem jut el Beszterczebányíig pusztításaik', gyilkolásaik' híre. [25])

Ezen előzmények után, június' 25. én kihallgattattak a' szövetséges rendek' követei; 's július' 3. án Bethlen, a' tanácskozásnak irányt adandó, jelentést tett az országgyülésnek irásban, illy értelemmel: Ő, Bethlen, csak a' közbéke' helyreállitására nyúlt fegyverhez, mit egyebek köztt azon önmegtagadás is bizonyít, melylyel a' királyi koronát visszautasította. De ő nemcsak Magyarország' hanem a' szövetséges társak' számára is kivánja a' békét. E' végre a' pozsonyi országgyülés egyelőre három alapkőről gondoskodott: a' szorosabb frígy Csehország', Morva', Szilezia' és Ausztria' rendeivel; a' fegyverszünet Ferdinánddal, mellybe a' szövetségesek is betudassanak, a' béke' eszközlésére; az országnak általa, királyi hatalommal, kormányzása. Ő, a' fejdelem, ehhezképest mindent elkövetett, Lengyelország', a' szász választó fejdelem' és Velencze' közbenjárását is híva fel, hogy a' fegyverszünet a' szövetségesekre is terjesztessék ki; — de a' császár még csak követeiket sem akart maga elébe ereszteni, sőt épen elnyomatásukkal fenyegetődzve, őket mintegy kényszerítette, hozzá tettleges segédért fordulni. És ő, ámbár kötelessége lett volna, egész erővel kelni az elnyomottak' segédére, mégis hogy békeérzelmekre bírja a' császárt, csak parányi hadat küldött nékik, holott Ferdinánd a' zsoldjában álló kozákokkal az országgyülés' folyama alatt is

25) Ferdinánd' levele a' rendekhez, Laminger' beszéde és Zawodski' naplója, Katonánál, XXX. k. 392—420. ll.

pusztítatta a' felföldet. Ezen eljárás elenyészteti a' béke' reményét, 's ő, Bethlen, felhívja a' rendeket, gondoskodjanak hadi seregről 's a' szükséges pénzalapról; szövetkezzenek véle, ha úgy tetszik, még szorosabban; hozzanak végzést az országból számőzetendő személyekre nézve; és nevezzenek ki választmányokat, a' külföldi követ urakkali értekeződésre. — 'S a' rendek nyomban tanácskozásba vették az inditványokat, még mielőtt a' bejelentett királyi főbiztosok közéjök érkeztek volna; és július' 14. én százhatvanöt név' aláirásával oklevél keletkezett, melly a' fejdelem 's a' rendek között megujítja és szorosabbra fűzi a' frígyet; a' hűtlenség' büntetését szabja mindazokra, kik e' frígyhez állani vonakodnak; és a' katholikus clerust, mellynek nevében Pázmán a' pozsonyi országgyülés' végzeményei ellen óvást tett, szabaditékos politikai állásától megfosztja. [26])

Bethlen' kinyilatkoztatására, hogy eloszlatja az országgyülést, ha Ferdinándnak már menevéddel ellátott biztosai egyre késnek a' megjelenéssel, Collalto Raimbold császári tábornok, Cziráky Mózes és Ferenczfy Lőrincz július' végén Beszterczére érkeztek. Midőn augusztus' 1. én, megbízatásukat előadandók, a' rendek közé léptek, Collalto, mint a' császár' 's király' képviselője, kirántott karddal helyet fogott a' Bethlen' számára készített és mennyezettel ellátott fejdelmi széken. Ugy kell! kiálta a' rendeknek Ferdinándhoz szító része, és Bethlen fedezetlen fővel hallgatta végig a' királyi üzenetet. Ferdinánd várta az országgyüléstől, hogy hűségben iránta különválik a' lázadó csehektől, 's hogy jogaiba visszahelyezi az egyházi rendet. Midőn a' biztosok' hatalomlevele felolvastatott, úgy találták a' rendek, hogy az különválasztván a' magyar ügyet a' szövetségesekétől, erről még csak említést sem teszen, holott az egyik különválaszthatlan

26) Katona, XXX. k. 420 's kk. ll.

a' másiktól; miért is teljesebb megbízó levelet szerezzenek magoknak a' követek. És Ferdinánd augusztus' 9. én csakugyan módosított formában hatalmazta fel a' követeket; de az újabb formát is hibásnak nyilatkoztatták a' rendek, mert abban a' király' vasallusainak és jobbágyainak neveztettek, nem rendeknek; 's mert általa is csak a' szorosabb értelemben vett magyar ügyek' elintézésével bízattak meg. Ekkor kimondotta a' követség: hogy a' cseh ügy a' németbirodalmi gyülés, nem a' beszterczei elébe való; 's hogy a' rendek makacsságuknak tulajdonítsák, ha a' király' nevében semmiseknek nyilvánítatnak a' jelen országgyülés' eddigi 's ezentúli végzései. Ferdinánd gondoskodni fog másnak tartásáról, olly helytt, hol kiki szabadon, meggyőződése szerint nyilatkozhatik; 's a' lázadókkal szövetkezett rendeket felelősökké teszi eljárásuk' öszves következményeiért, az innen származható további vérontásért. [27]) — Augusztus' 17. én Ferdinánd' biztosai eltávoztak; más nap utánok indult a' lengyel követség.

A' magyar rendek magok maradtak szövetségeseikkel. Augusztus' 25. én, reggeli hét órakor a' nádor' szállására jöttek, 's előadták húzamos idő óta szenvedett sérelmeiket, miért is Ferdinándot letévén helyébe Bethlen Gábort választották királyul. 'S most a' nádor' vezérlete mellett a' fejdelemhez indultak, ki őket aranynyal hímzett veres bársonyu széken, — jobbról a' szövetséges országok' küldöttei, balról magyar és erdélyi főurak, — fogadta. A' nádor' kurta beszéde után, hosszabbat és hevesebbet mondott Thurzó Imre magyar nyelven, mint amaz, 's az új királyt bémutatta a' rendeknek. Bethlen' nevében a' kanczellár Pécsy Simon válaszolt, kinyilatkoztatva, hogy ura a' választást elfogadja és az elébe szabott alkupontokat megerősíti. Thurzó' kiáltását: Gábor király ő felsége éljen! valamennyi jelenlévő ismé-

27) Ugyanaz, XXX. k. 453. l.

telte, 's a' szövetséges országok' követei és az országos rendek kézcsókolásra bocsátattak. Egyházi szertartás, a' római 's a' genfi hitvallás' formái szerint, és Bethlen' hajdú testőreinek 's Kassa' polgárságának öröm-lövöldözése berekesztették az ünnepélyt. [28]) Az új király többek' sürgetésének ellenére eléglette, hogy hatalmában van a' korona; fejére nem tétette. [29]) Reményei nem voltak olly vérmesek, mint udvari papja Alvinczy Péterei; az ár' órájában készült az apályra. — Augusztus' 29. én megerősítette a' hozott törvényczikkelyeket, mellyek szerint a' minapi országgyülésnek a' vallás' szabad gyakorlatát tárgyazó czikkelye megujitatott, 's minden, bármelly hitfelekezethez tartozó papok javadalmaik' vesztésével és számüzetéssel fenyegettetnek, ha szóval vagy irásban a' törvényesnek nyilvánított három hitvallás' valamellyikét alázgatják, hitfelekezetet hitfelekezet ellen lázítanak. A' zsolnai 's az ennek nyomán 1614. ben tovább indult várallyai convent' végzései megerősitettek. Az egyházi tizedben mindhárom hitfelekezet' plebánosai osztozkodjanak. Katholikus püspök csak három legyen: Egerben, a' keletéjszaki megyék' számára; Nyitrában a' dunáninneni, 's Győrött a' dunántúli papság' betetőzésére; külön mindeniknek évenkinti zsoldja kétezer forintban állapítatván meg. Az egyházi javadalmak részben a' végvárak' jókarban tartására fordítassanak, részben a' közkincstár' javára eladassanak vagy zálogba vettessenek; az elővételi jog azon családokat illesse, mellyek e' jószágokat annak idejében a' clerusnak adományozták volt. A' hiteles helyekül fenmaradó káptalanok' és apátságok' tagjai évenkinti zsolddal láttatnak el. Bethlen és a' rendek között felbonthatlan maradjon a' frígy; pénzsegélyül minden porta után tizenkét forintot fizetnek a' jobb-

28) Theatrum Europaeum, I. k. 345. l. Katona, XXX. k. 463 's kk. ll.

29) Révay, Schwandtnernél, II. k. 478. l.

ágyok, tizenhatot a' földesurak. Az országgyülések ezentúl pontosan irassanak ki, de tíz napnál tovább ne tartsanak. Pázmán Péter esztergomi érsek és Balásfy Tamás bosniai püspök, mint gonosz rendbontók számüzetnek. [30])

Az országgyülés' berekesztése előtt megújitatott Magyarország 's a' frígyes rendek között a' szövetség, melly szerint Fridrik a' folyó évben háromszázezer forintot fizet Bethlen' kezéhez, 's ez meg' huszonötezer emberrel megujitja Ferdinánd ellen a' hadviselést. A' fejdelem szavát adta, hogy személyében is jelen leszen a' seregnél 's hogy szándéka, egyesülőben a' szövetség' hadaival, Szász- és Bajororszá-gokba szállítani a' háborút. És most a' portához indult a' már korábban bejelentett nagyobb követség; Bethlen 's a' magyar rendek' nevében Doczy István és Rimay György; Csehország' részéről Köln János és Gsin Sámuel; a' felsö-'s alsó-ausztriai rendek' nevében Starhemberg Lajos és Starzer Zakáriás. Konstantinápolyban az angol 's a' hollandi követ kezökre dolgoztak; a' magokkal hozott hetvenezer forintra becsült ajándékoknak — köztök orgona ezüst sípokkal, hetvenhárom óra és hat iró szerszám, — köszönhették, hogy a' szultán' közbenjárásának, 's ha ennek nem volna sükere, a' szultán' segédének igeretéről tehettek jelentést. [31]) — A' hadviselést Bethlen' hadnagyai Haller György és Fekete Péter nyitották meg, kik Pápát, Veszprémet, Egervárt, és Szalának még nehány apróbb erősségeit elfoglalták; [32]) ömaga september' 9. én Nyitrát megvette, a' püspök, Telegdy János, 's az őrség szabadon Bécsbe költözködhettek. A' cseh ellenkirály' ügye mindinkább gonosz fordulatot vőn. Szövetségesei a' németbirodalmi fejdelmek közül először is frígyöket

30) Katona, XXX. k. 477 's kk. ll.

31) Zawodski, Katonánál, XXX. k. 613. l. Khevenhiller, Annales Ferd. IX. k. 938. l. Hammer, IV. k. 516, 520. ll.

32) Pethö Gergely, Magyar krónika, 189. l.

odamagyarázták, hogy ők csak Fridrik pfalzi választó fejdelemnek, nem Fridrik cseh királynak is igértek segédet, 's utóbb hadaikat épen eloszlatták. Más részről Maximilián bajor herczeg augusztusban Felső-Ausztriát lefegyverkezte, 's miután Alsó-Ausztriát a' csehektől megtisztitotta, september' elején Bucquoival egyesült, Prága ellen indulandó. Kerestély anhalti herczeg, a' cseh ellenkirály' fővezére, most nyakrafőre segédet szorgalmazott Bethlentől. Az anhalti herczegnek adott tanácsom — válaszolá ez Nagyszombatból september' 17. én kelt levelében — mindenha oda ment, hogy ütközzék meg Ferdinánd' hadnagyaival mielőtt ezek a' bajor sereggel egyesülnek. Kerestély herczeg nem hajtott tanácsomra, 's a' drága idő lefolyt használatlanúl. Most nem küldhetek segédet, mert hadaim távol vannak; 's lennének bár velem, és sietnének bár magyar módra, hat nap alatt még sem érkezhetnek Prágába. Kérem a' herczeget, ovakodjék az ütközettől, ha nem érzi magát eléggé erősnek; 's várja be, míg tőlem segéd érkezendett.

Bethlen' hadai most nagyából túl a' Dunán működtek; innen Stíriába és Stíriából Felső-Ausztriába véltek nyomulhatni, és hátról támadni a' bajor herczegre. September' végén Regedétől Haimburgig nyúlt el az őrsvonal. Eszterházy Miklós, kinek a' beszterczei convent september' 29. ig időt engedett a' Bethlenhez állásra, lackenbachi várába vonúlt; majd Dampierre' egyik dandárának segédével Huszár Istvánt, Bethlen hadnagyát visszaverte. — Azalatt míg a' dunántúli urak és nemesek, élökön Batthyány Ferencz, Rohonczon a' fejdelemnek hódolatukat bemutatták, Dampierre october' 8. án rögtön a' pozsonyi vár alá érkezett, hogy váratlan ostrom' és petarda' segédével a' gondatlannak vélt őrség' kezéből saját magáéba vegye. De egy puskagolyó a' neves férfiút halántékán találta, 's véget vetett életének. A' Collalto' vezérlete alatt előnyomult hadak visszaszorítattak,

's Petneházy István és Török István által üzőbe vétetve, Petronellnél össze meg' össze verettek. [33]) October' 28. án, Bethlen egyelőre háromezer embert küldött Pécsy Simon' vezérlete alatt segédül Fridriknek. De Pécsy még Morvában táborozott, midőn Ferdinánd' és Maximilián bajor herczeg' hadaik november' 8. án a' fehér hegynél Prága mellett Fridrik' seregét és országlását, 's Csehország' rendi alkotmányát megsemmisítették. Ferdinánd, most már korlátlan hatalmu ura a' cseh korona' országainak, december' 10. én kelt edictum által Bethlent hitszegésről vádolta, a' magyar rendeket megtérésre intette, 's a' pozsonyi és beszterczebányai országgyülések' valamennyi végzéseit érvényteleneknek nyilvánitotta. [34]) Bethlen pedig, midőn bazini táborában az eldöntő ütközetnek hirét vevé; midőn tudomására jutott, hogy a' morva rendek már is hódoltak Ferdinándnak, 's a' szilezek a' szász választó fejdelem' közbenjárását kérték ki, — a' magyar koronát Pozsonyból a' zólyomi várba szállítatta, és hajlandónak mutatkozott a' franczia követség' felhivására megnyitni a' békealkudozást. Hívei országszerte ingadozni kezdettek; Szécsy György, Balassa Zsigmond, Bosnyák Tamás, Pálffy István Ferdinándhoz állottak.

III.

A' békealkudozás' helyéül Haimburg választatott. [1621. Ferdinánd' ügyviselői voltak: Salm Fridrik, Meggau Lénárd, Preiner Szigfríd, Lépes Bálint, Eszterházy Miklós; Bethlent a' nádor Forgács Simon, kanczellárja Pécsy Simon, Jakusics Endre, Apponyi Pál, Sándor József képviselték. Az utób-

33) Zawodski, Katonánál, XXX. k: 629 's kk. ll.

34) Kazy, III. 240. l. Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus, I. k. 212. l.

biak' megbízó levele Bethlent Magyarország' választott királyának nevezte, mi hosszu vitára adott alkalmat. A' felek' követelései kölcsönösen túlságosaknak találtattak, 's aprilis' elején felbomlott a' tanácskozás, minden eredmény nélkül. Forgács most külsőleg is elvált Bethlentől, 's nyíltan Ferdinándhoz állott.

Alkudozás-közben is folyton folyt a' háború. Bucquoi az év' első napjaiban átkelt a' Moraván, 's januárius' 25. én Szakolczát, februárius' végén Dévényt megvette. Bethlen' hadnagyai, az ifju Thurzó Imre és Horvát István az ausztriai és morva széleket pusztitották. Batthyány Ferencz még a' mult év' végén Kőszeget elfoglalta, de Collalto rövid idő mulva visszaszerezte Ferdinándnak az erősséget, 's a' haimburgi értekezlet' eloszlása után, egyesülten Eszterházyval, Kőszeget és Körmendet is megvette. — Bethlen Nagyszombatban tartózkodott, hol martius' 16. án a' krími tatár khán' követségét fogadta, 's aprilis' 1. én levelet bocsátott hozzá, mellyben őt hadviselő társul meghívja. [35]) Röviddel utóbb Rimay György Konstantinápolyból meghozta a' díván' felebb említett válaszát; Bethlen, felekezetének bátorítására, tizenötezer főre menő török segédről szólott. De a' hívek' sorai folyvást lazabbakká váltak. Kanczellárját, Pécsy Simont, ki magát Haimburgban a' ferdinándiak által megvesztegetteté, foglyul Erdélybe küldötte. Ha Szécsy Györgyöt hatalmába ejtheti, véle is azonkép bánik; de György úr nem volt kézre keríthető, sőt bevévén Füleket, Bethlen' őrségét felkonczoltatta; egykori vezértársát, Rhédey Ferenczet útközben elfogta és börtönbe vetette, hol a' különben is kórságos fogoly rövid idő mulva meghalálozott. Kevésbe mult, hogy Rákóczy Györgyöt is hasonló sors nem érte Balassa Imre' kezéből, ki főleg a' Thurzók' jószágait pusztította. Bethlen tanácsos-

35) Pray, Epist. Proc. III. k. 371. l.

nak látá, a' koronát Zólyomról Kassára 's innen Ecsedre vitetni.

Azalatt míg Bethlen, újabb hadakat kivált Erdélyből gyűjtendő, Kassán mulatozott, 's Eperjesre híveinek gyülést hirdetett, Bucquoi, visszavetvén Thurzó Imrét, május' 6. án Pozsonyvárt megvette, Nagyszombatot és Nyitrát visszafoglalta. Pálffy István és Bosnyák Tamás a' bányavárosokra mentek; de a' Bethlen által ellenök küldött hajdúk mindkettejöket elfogták, 's magyar, német hadaikat Beszterczebányáról a' Vágig szalasztották, hol az Árvából leérkezett Thurzó Imre' kardjába estek. [36]) E' közben Bucquoi és Forgács Zsigmond Érsekujvárt vívták, mellyet Thurzó Szaniszló oltalmazott. Június' végén Forgács meghalt szélhüdésben; Bucquoi július' 10. én a' vár' felmentésére érkezett magyar lovasság által megveretett, 's önmága is elhullott az ütközetben. Egész tábora huszonöt ágyúval a' győző Horvát István' kezébe esett; háromezer embere vagy a' csatatéren maradt vagy fogságba, nehéz fogságba vándorolt, mert Bethlen a' mennyi külföldi zsoldost kezébe keríthetett, annyit eladott rabúl az esztergomi 's budai basáknak. — Collaltót és a' segédére jött horvátokat Batthyány Ferencz török segéddel Ausztriába és Szlavoniába visszavetette. Bethlen kiindulván Kassáról, július' 30. án Nagyszombatot visszafoglalta, augusztus' közepén János György brandenburg-jägerndorfi határgrófnak utraquista és protestans csehekből és szilezekből álló hadával Pozsony előtt termett, 's a' város' sükeretlen vívása után népét ismét Morvára és Ausztriára küldötte. [37])

A' jesuiták még a' nyár' elején újból szállást fogtak Nagyszombatban; midőn Bethlen még ura volt a' városnak,

---

36) Bel, Notitia Hung. n. I. k. 243. l. Zawodski, Katonánál, XXX, k. 687 's kk. ll. Pethő, magyar kronika 195. l.

37) Katona, XXX. k. 701. 's kk. ll.

bántatlanúl hagyta őket. Közűlök egy, Káldy György, a' bibliának forditója, épen kedves embere volt, 's általa készségét jelentette be Ferdinándnak, ismét alkudozni a' béke iránt, de magyar biztosok' közbenjövetele nélkül. Mint egykor Zápolya, úgy vélekedett most Bethlen, hogy magas állásu földiei személyes gyűlöletből és irigységből elmérgesítik az alkudozást. Ferdinánd azonban Dietrichstein Ferencz bíbornok és olmüczi püspök, Preiner Szigfríd és Colalto Raimbold mellé Pázmán Pétert és Eszterházy Miklóst is nevezte biztosokúl. Bethlen' biztosságának élén legbuzgóbb híve, a' húsz egynehány éves Thurzó Imre állott. October' 11. én megnyilt a' tanácskozás. Thurzó ugy kivánta, hogy a' fejdelem' volt szövetségesei, a' cseh és ausztriai rendek, 's kivülök még a' török is részeltessenek az alkudozásba, mit Ferdinánd' biztosai elleneztek. Más nap Thurzó egész Magyarországot követelte Bethlen' számára; ő, a' fejdelem, és Magyarország' rendei örök hálával leendvén Ferdinánd iránt lekötelezve. — Dietrichstein oda nyilatkozott, hogy ő felsége Istentől nyert országát nemcsak nem engedi magától elragadtatni, de birtokjogát még csak kétségbe sem hagyja vonni. — Thurzó most Bethlen' nevében, ki az ország' dunáninneni részét, Pozsonynyal együtt, magának tartja, Dunántúllal és Szlavoniával kivánta Ferdinándot megkinálni; utána vetvén, hogy a' fejdelem nemcsak nem fogja magát megkoronáztatni, de a' koronát épen visszaadja. — Dietrichstein és társai ezen inditvány ellen is tiltakoztak. Kimondatott már Haimburgban, hogy Magyarország' felosztásáról szó sem lehet. — Thurzó úgy vélekedett, hogy miután a' császári biztosok valamennyi inditványait elvetették, most rajtok a' sor, inditványozni. — És Dietrichstein ekkép válaszolt: adja vissza Bethlen mindazt a' császárnak, mit erőhatalommal elfoglalt; mondjon le a' királyi czímről. Ferdinánd a' maga részéről megbocsátja a' történteket; új mélto-

sággal diszíti fel a' fejdelmet; kárpótlást ád pénzben; 's az országot szabadságai szerint kormányozza. — Ezen indítvány, válaszolá Thurzó, már Haimburgban elutasítatott. De valljon miben állana a' kárpótlás, ha az inditvány elfogadtatnék? — A' császári biztosok eziránt csak a' főkérdés' eldöntése után nyilatkozhatnak. [38])

A' tanácskozmány most egy időre félbenszakadt; Thurzó Imre october' 19. én életének virágában meghalálozott. Bethlen ez idétt Magyarbródnál táborozott, honnan a' Jägerndorfinak Leipnik felé segédet küldött, mellynek része hajdúkból, törökökből állott, kik tűzzel, vassal járták be a' környéket. — November' 7. én Nikolsburgban ismét ülést tartottak a' biztosok; Thurzó Imre' helyébe Thurzó Szaniszló lépett, ki I. Ferdinánd' és Zápolya János' példájára hivatkozva ujból az ország' felosztását inditványozta, 's kinek a' császári biztosok válaszúl adták, hogy a' magyar birodalom akkor még nagyobb volt, hogy akkor Egerben, Budán, Esztergomban, Székesfehérvárott, Kanisán, Szigetvárban nem ültek török basák. — Ezen ülés után az alkudozások, úgy látszik, nem teljes tanácsban, hanem csak egyes tagok által folytattattak, míg november' 27. én ismét együtt voltak a' két fél' biztosai. Ferdinánd, talán annak következéseül is, hogy odakünn viszonyai meg' sulyosbultak, Nikolsburgban mindinkább engedékenyebbé lett, 's először is három, majd több-több magyarországi megyének Bethlen' kezében hagyásához járult. A' valláspont még hosszú és heves vitákra adott alkalmat; Ferdinánd' ebbeli inditványa ollyatén volt, mellyben nem hogy Ausztria' határán hetvenezer főből álló

38) Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen, Bécs, 1852. VIII. k 1—36. ll. A' közlő, Firnhaber Fridrik úr, nem ismeri a' nikolsburgi békekötésre vonatkozó azon oklevél-töredékeket, mellyeket Jászay még 1839. ben (Figyelmező, Magyarországnak Bethlen Gábor' támadásakori állapotjáról, czimü értekezés' bírálatában) nyilvánosságra hozott.

hadak' élén, de „még fogságban sem" egyeznék meg a' „választott magyar király." Végre e' részben is módosultak a' ferdinándi biztosok' utasitásai; azt sem kivánták többé, hogy a' békeoklevélben a' fejdelemnek királylyá választatása száraz szavakkal semmisnek és törvénytelennek bélyegez-
1622.] tessék; és 1622. januárius' 6. án Bethlen következő békepontokhoz járulását nyilvánitotta:

Ferdinánd a' Bethlennel szövetkezett magyar rendeket meg' kegyelmébe fogadja, 's az országlásának kezdete óta ellene történteket megbocsátja; az ország' törvényeit, kiváltságait, vallásszabadságát, valamint ezek a' bécsi békekötésben, az 1608. diki koronázás előtti 's utáni törvényczikkelyekben, 's az általa, királylyá választatásakor elfogadott alkupontokban előadvák, megőrzi; a' közbenjött sérelmek' orvoslására még a' jelen év' első felében országgyülést tart. Bethlen lemond a' királyi czímről, a' koronát 's az ehhez tartozó egyéb ereklyéket, a' Dunán túl és innen általa elfoglalt megyéket, városokat, erősségeket visszaadja; a' foglyokat, mennyiben váltságuk iránt még nem történt egyezkedés, díj nélkül szabadon bocsátja. Más részről Ferdinánd Bethlent németbirodalmi fejdelemmé nevezi; Oppelnt és Ratibort Szileziában reá szállitja, 's általa, ha gyermek nélkül hal el, öcscsére, Bethlen Istvánra; Abaújt Kassával, Bereget, Zemplént, Borsodot, Szabolcsot, Ugocsát és Szatmárt kezében hagyja, életének idejére szóló birtokúl, olly feltétellel: hogy ezen megyék a' koronától el ne idegenítessenek, és törvényes ügyekben a' nádor', a' rendes bírák' hatósága alatt álljanak; hogy a' magyar országgyüléseket követeik által meglátogassák; hogy területőkben a' clerus jószágaiba visszahelyeztessék, a' katholikus lakosság teljes vallási szabadsággal bírjon, a' patronatusi jog' gyakorlata, a' jószágadományozások' megerősitése a' királyt illesse. A' hét megye' ebbeli birtokán kivül, a' munkácsi, ecsedi és tokaji

várak 's urodalmak, amazok zálogczímmel négyszázezer forint' erejéig, az utóbbik, ha kiváltandotta, — mi végre három hónap alatt százezer forint olvastatik le néki, — örök jogon Bethlenre szállanak; ezen várak' úgy a' többiek' jó karban tartására a' németbirodalmi segédpénzekből évenkint ötvenezer forint járandván ki. [39])

Bethlen hadait késedelem nélkül kivonta az ország' dunai részéből; martius' 16. án Ung, Torna, Szepes és Sáros megyéket, úgy Lőcsét, Eperjest, Kisszebent és Bártfát általadatta Ferdinánd' biztosainak, martius' 20. án a' koronát, melly a' békekötés' egyik rendeletéhez képest, az országgyülés' megnyilásáig Trencsénben őriztetett. [40]) Ferdinánd Sopronyban gyülekeztette a' rendeket, és május' 2. án személyesen jelent meg közöttök. A' királyi előterjesztések' tárgyallását megelőzte a' nádorválasztás, melly június' 4. én történt meg és Thurzó Szaniszlóra esett. Az új nádor jóformán hígvelejü úr volt, kiben hitsorsosai család' elhúnyt tagjainak arczvonásait, György' státusférfiúi bölcseségét, Imre' lánglelkét hijába keresték, 's ki magát e' gyülésközben kivált Bethlenre szórt szidalmai által tűntette ki. Egy lakoma' alkalmával, melly Ferdinánd' második hitvesének, mantuai Eleonorának koronázását megelőzte, 's mellyben a' királyné' üdvezletére Bethlen által küldött követek is részt vettek, urokat bestyének szidta a' nádor, mint ki elég bárgyu volt a' magyar királyság után törekedni, holott születésénél fogva valamennyi magyarországi főúrnak megette áll. Hajlamát a' polgári állás' mérlegezésére Thurzó azáltal is tanusította, hogy magának egy udvari titoknok által oklevelet iratott,

---

39) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus Transs. I. k. 241. l. Firnhaber a' felebb idézett helyen megjegyzi, hogy az oklevél nem nyomatott le pontosan, mint kellett volna. 'S az érdemes úr miért nem hozta helyre a' hibát magában az Archivban?

40) Katona. XXX. k. 722. l. Pray-Miller az id. h. 275. 's kk. ll.

melly a' király' ebédjénél a' nádort elébe helyezi az esztergomi érseknek; mire Pázmán, a' főpapi szék' nagy és parányi előjogainak egyiránt heves őre, a' kanczellár által ellenoklevelet adatott magának, melly amaz udvari titoknokot arról vádolta, hogy a' boldogtalan félreértette ő felsége' kegyelmes nyilatkozását ez ügyben. —

A' sopronyi országgyülés' végzeménye [41]) megerősíti a' nikolsburgi békekötést, magában foglalja Ferdinánd' felavatási oklevelét, és tekintettel a' királyi előterjesztésekre és egyes sérelmi pontokra, rendeli: A' birtokviszonyok a' zavarok előtti alapra helyeztetnek vissza; Bethlen' adományai, mellyek a' nikolsburgi szerződés' értelmében külön biztosság által megvisgáltatandók voltak, 's a' ferdinándiak közűl is azok, mellyekkel amannak párthiveit magához édesgette, érvénytelenek; a' Bethlen által beírt, zálogbavetett javak is visszaszállanak jogszerü tulajdonosaikra, de a' jelenévi termés' fele még a' birtoklót illeti. Törököket, tatárokat 's egyéb vadnépeket (értsd a' kozákokat) ezentúl senki se hívjon be az országba; a' különben cselekvőket érje a' hűtlenség' büntetése, úgy azokat is, kik a' törökkel czimboráskodnak, vagy a' végtisztek' engedelme nélkül a' török birtokot megrohanják. Vácznak visszaadása iránt megkerestetik a' szultán. A' harminczados tisztek magyarok legyenek, a' pozsonyi nem a' bécsi kamarától függők. — Pénzsegélyül a' jelen úgy a' jövő évre három-három forint ajánltatott fel portánkint; a' királynénak tiszteletdíjul egy-egy forint járt minden porta után; a' koronaőrzés' költségeit saját erszényeikből viselték a' rendek. Szlavonia' és Horvátország' véghelyeit nem jó szemmel látták német őrségek' hatalmában; de Ferdinánd figyelmeztette őket hogy a' római szentbirodalom nem fizet törökadót a' császár-király' kezéhez, ha amaz

41) Corpus juris hung. I. k. 707. l.

erősségekből kizaklattatik a' németség; és az országgyülés megelégedett az igérettel, hogy a' németbirodalmi tanácsba két magyar fog soroztatni, kiknek kötelességökben álland amaz adónak czélirányos alkalmazását ellenőrizni. Szándékáról, a' korona-öröködést külön törvény által szabályozni, lemondott a' király, mert legbuzgóbb hívei is veszélyesnek látták a' jelen körülmények között szóbahozni az ügyet. Egyelőre eléglették, hogy a' korona meg' visszakerült, 's hogy a' június' 5. én elhunyt Révay Péternek utóda, Apponyi Pál, meg' Pozsonyban őrizhette a' koronát.

IV.

Midőn Ferdinánd' biztosai Kassán a' koronát Bethlentől általvették, értésökre adta, hogy a' szultán neheztelni fogja a' békekötést. Ozmánt a' fellázadt jancsárok és szpahik május' 19. én letették; nagybátyja és utóda I. Musztafa, vagy inkább a' bárgyu utódnak anyja, más nap megfojtatta. Augusztus' 22. én Bethlen' követe a' portához érkezett, üdvezleni az új szultánt, 's a' körülmények' súlyával mentegetni a' nikolsburgi béke' kötését. A' fejdelem egy úttal bizonyossá tette a' dívánt, hogy kész újra elkezdeni a' háborút, ha számot tarthat a' porta' segédére, ha a' budai basa őt vállalatában harminczezer emberrel támogatja. Az angol követ, sir Thomas Roe, I. Jakab' vejének, a' pfalzi Fridriknek érdekeit is ügyekezett előmozdítani; de utasításához képest, hogy a' bécsi udvarhoz küldött lord Digbyvel egyetértőleg, kivált a' béke' helyreállitását vegye czélba, Bethlen' követének kinyilatkoztatá: miszerint sem Anglia sem a' pfalzi választó fejdelem nem helyeselhetnek ollyas lépést, melly Németország' belsejébe fogná vezethetni a' törököt. [42])

42) The Negociations of sir Thomas Roe, London, 1740, 76 's kk. ll. Hammer, IV. k. 579. l.

Bethlennek alkalma volt panaszt emelnie, hogy a' nikolsburgi békekötés nem tartatott meg irányában. Ferdinánd késett a' benne lekötött pénzöszletek' lefizetésével; 's az oppelni és ratibori herczegségekről szóló adománylevelet ugyan kezébe adatta, de testvére főherczeg Károly, ki azokat korábban ausztriai örökségeért cserébe nyerte, nem szándékozott birtokáról lemondani. Thurzónak nádorrá választásában Bethlen bizonyságot látott, hogy a' nikolsburgi békekötés' alkalmával biztosai ellene, a' fejdelem ellen, megvásároltattak, mert különben Ferdinánd kétségkívül ellenzi, és befolyásával akadályozza Thurzónak, a' protestansnak, az ország' nádori székére kerülését. A' fejdelmet, ki hitvese', Károlyi Susánna', a' magyar gazdasszony' halála után másod ízben, még pedig Európa' valamellyik uralkodó házának sarjadékával készült házasságra lépni, a' nádor' garázda szája, 's a' Magyarországon ellene megjelent gúnyiratok és gúnyképek is élesen bántották; [43]) 's boszuságból és nagyravágyásból, melly vele e' tájban kezét a' lengyel korona után is kinyújtatja, ha sükerül a' porta és Lengyelország között Choczimban kötött békét felbontani, — még 1622. nek végén el volt tökélve a' háború' megujitására, bár milly fordulatot vegyenek a' németbirodalmi bonyodalmak.

A' porta' helyeslése, a' portának legalább közvetett segéde nélkül vakmerőség lett volna a' czélzat, 's ez okon 1623.
1623.] februáriusban követe által Konstantinápolybau bémutattatta az adót. Aprilisban a' követ 's a' prágai vérpad elől Erdélybe menekült csehek' megbizottja Thurn Mátyás, olly igérettel bocsátattak el, hogy küldöik számot tarthatnak a' porta' segédére. [44]) E' közben Ferdinánd a' Csehországból

43) Jászay, a' Figyelmezőben, 1839. fóly. 363. l.

44) Velenczei követjelentés, 1623. febr.: „Ambassador di Gabor ha bacciato la mano del Sgr. e presentò il tributo solito di 10. m. zechini.“ 1623. apr. 15.: „Ambassador del Transylvano e il conte della Torre licenciati colla promessa d' assistergli nella mossa.“

kiüzött ellenkirályt választó fejdelemségétől is megfosztottnak nyilvánitotta, 's Maximilián bajor herczeget ruházta fel e' méltósággal. Fridrik' letétele a' szokott formák' elmellőzésével történt; 's ezen eljárás, úgy több jelenség, mellyek nyilvánosságra hozták Ferdinánd' szándékát: a' katholikus befolyás által házának a' császárságot örökül biztosítani, — nagyobb, ujabb tért nyitottak Németországban a' vallási háborúnak, 's a' külső hatalmasságok' részéről is ellentörekvést idéztek elő. Ennek következésében történt, hogy Anglia', Francziaország', Németalföld' és Velencze' követei Konstantinápolyban Bethlen Istvánnal, Gábor' öcscsével szövetségre léptek, melly szerint havonkint negyvenezer tallért fizetnek 's részben mindjárt le is fizettek a' fejdelemnek, hogy hadviselését minél erélyesebben folytathassa. [45])

Bethlen június' 30. án Pázmán Péterhez adott levelében még úgy szól magáról, mint ki buzgóan ahitozza a' béke' fentartását; de utána veti, hogy a' nikolsburgi békekötés' megszegett pontjai végre is kezébe fogják adni a' fegyvert, 's ő nem leszen érette felelős, ha meg' folyni fog a' keresztyén vér. Ferdinánd ez idétt követeket küldött hozzá, kik vele ujabb egyezkedésre lépjenek; ő azonban úgy találta, hogy a' király nagyobb állásu férfiakat bízhatna meg az ügygyel; [46]) míg végre készségét jelentette ki, a' közbenjött bonyodalmak' kiegyenlítése végett követeit Beszterczebányára küldeni. Midőn őket augusztus' közepén útnak bocsátotta, maga is törökök, tatárok által nyolczvanezer főre növesztett sereggel kiindult Kolosvárról, 's nagyváradi táborából vádleveleket küldött országszerte Ferdinánd ellen, ki a' nikolsburgi szerződésben lekötött pénzeket másfél év óta késik fizetni; ki Oppelnt és Ratibort eddig sem adatta át néki; ki

45) Hammer, V. k.

46) Jászay' oklevélgyüjteménye, Horváth Mihálynál, III. k. 203. l.

a' szilez rendek' gyülését elzárta a' fejdelem' követei elől. Tegyen eleget kötelezettségének Ferdinánd; tartsa tiszteletben a' protestansok' jogait mind Magyarországon mind az 1608. óta szövetséges országokban; adja vissza javaikat, jogaikat a' száműzött, lenyügzött cseh rendeknek; — ebből és ennyiből áll a' béke' ára. [47])

Ferdinándnak, úgy szólván, hadai sem voltak az országban: Bethlen ellenállás nélkül vihette az övéit előre. Füleknél táborozott, midőn Beszterczebányán megnyilt a' tanácskozmány. Követei mindenekelőtt azt kivánták, hogy a' nádornak feje vétessék, Sándor János pedig, ki szintén biztosa volt a' fejdelemnek Nikolsburgban, felakasztassék. [48]) E' kivánság 's Bethlen' hadjárata, Ferdinánd' biztosaival félbenszakasztották a' tanácskozmányt, mellynek csúfjára a' fejdelem' hadai valamennyi bányavárost elfoglaltak, Nagyszombatnál Teuffenbach Rudolf' labanczait megverték. October' elején hajdúk, törökök, tatárok jelentkeztek Morvában, Ausztriában, Stíriában; és Ferdinánd családostul Tirolisba volt vonulandó, ha a' Csehországban és Morvában összeszedegetett hadak Caraffa Jeromos' vezérlete alatt megveretnek. A' császári hadak Gödingnél körülsánczolt táborban fogtak állást. Bethlen hadaival körülkerítette a' tábort, 's nehány hétig minden közlekedést elzárt előle. Az élelem' szűke Caraffát november' közepén mármár megadásra kényszerítette, — kiéhezett hadaival nem igen fogta a' vívó sereget áttörhetni, — midőn a' török csapatok, mert szintén szükséget kezdtek szenvedni és zsákmánynyal már busásan voltak megrakodva, téli szállásaikba kivánkoztak. A' fegyelmetlenség Bethlen' magyar hadaira is elragadt, 's a' fejdelem tanácsosnak látta, engedve a' nádor' és Eszterházy Miklós országbíró' 's érsek-

47) Bel, Notitia Hung. Novae, I. k. 248. l.

48) Jászay' oklevélgyüjteménye, Horváth Mihálynál, III. k. 204. l.

ujvári kapitány' felhívásának, kéthónapi fegyverszünetre lépni. Fegyverszünetközben a' törökök és tatárok vad rendetlenségben hullongtak a' morva szélektől Érsekujvárig alá, hol tetemes részök Eszterházy 's a' győri és komáromi őrség által felkonczoltatott. [49])

Bethlen örömest Nagyszombat körül marasztotta volna a' rakonczátlan hadat, hogy Ferdinándot a' háború' megujulásával fenyegethesse; de elejtetvén szándékától, követeket küldött Bécsbe, kik a' fegyverszünetnek békévé idomitását eszközöljék, és számára Ratibort és Oppelnt, Magyarországot a' bányavárosoktól Erdélyig, a' nádorságot 's költségeinek megtéritését követeljék. A' kivánság visszautasítatott; de a' fegyverszünet aprilisig meghosszabbítatott. December' vége felé Beszterczebányára indúlt a' fejdelem 's midőn az erdélyi hadak is zugolódni kezdtek, Kassára vonúlt vissza. Ferdinánd, kivált Eszterházy' tanácsára, a' háború' megujitása felé hajlott még akkor is, midőn 1624. februárius' 7. én a' [1624. nádor és több magyar urak Bécsbe érkeztek, részökről is szorgalmazandók a' békét. Bethlen e' közben követe által Hágában, hol pfalzi Fridrik tartozkodék vala, oda dolgozott: hogy az egyesült németalföldi állodalmak Spanyolországgal folytatván a' hadviselést, Tillyt Magyar és Csehországoktól távol tartsák; ez esetben ő, Bethlen, reményt táplál, hogy Fridriknek Prágát 's a' cseh koronát visszaszerzendi. A' háború Ferdinánd 's a' fejdelem között mármár megujulandó volt, midőn a' magyar országtanács' közbenvetésére, először is május' 1. ig terjesztetett ki a' fegyverszünet, 's végre május' 8. án béke köttetett. Az egyezkedés' ágazatai szerint Bethlennek tilos magyar királyi czímmel, királyi pecséttel élni. A' kölcsönös szerződésekből felmerülő nehézségek ne fegy-

49) Pethő Gergely, Magyar krónika, 201. l. Kemény János' autobiographiája, Rumy Károlynál, Monumenta Ungarica, II. k. 55 's kk. ll. Khevenhiller, X. k. 154.

veres erővel hanem barátságos úton egyenlítetnek ki. A' foglyok mindkét részről szabadon bocsátatnak, 's Bethlen azon leszen, hogy a' törökök is szabadon bocsássák az övéiket. Az elfoglalt jószágok tulajdonosaiknak viszaadandók, névszerint Homonnay' uradalmai az elhunyt' gyermekeinek, Dóczy Endre' és Forgács Zsigmond' jószágaik az illető özvegyeknek. A' beirott, zálogbavetett birtokok' ügye az országgyülés elébe hozatik. Oppeln és Ratibor — mellyeket Ferdinánd imént fiára szállitott — megtagadtatván a' fejdelemtől, egyedül czímzetes herczegökké neveztetik; egyéb czímei ezek leendvén: Erdély' 's a' római szent birodalom' fejdelme, Magyarország' részeinek ura. Azon hét megye' birtokában, mellyek az úgynevezett részeken kívül, 1622. ben Bethlenre szállitattak, megerősítetik a' fejdelem mind haláláig; de a' szendrői urodalom' 's harminczad' jövedelmeik Ferdinándot illetik; a' törvényes ügyek' elitélése e' megyékben a' nádor' közbenjövetelével történik; főispánaik, hadnagyaik Ferdinánd' hűségére is megeskettetnek; követeik feljőnek a' király által kihirdetett országgyülésekre; a' patronatusjog Ferdinánd által gyakoroltatik; a' jószágadományozások Ferdinánd által megerősítetnek, szóval a' felségjog e' megyékben nem Bethlent, hanem a' királyt illeti, ki meg' részéről véghelyeik' jó karban tartásához évenkint harminczezer forinttal köteles járulni. A' szatmári, szabolcsi és ugocsai tizedek a' fejdelem' kezéhez fizettetnek; azok, mellyek Abaújban, Beregben, Zemplénben, Borsodban szedetnek, ezentúl is a' clerusra fognak nézni. Munkács és Tokaj zálogczímmel, Ecsed, Nagy-és Felsőbánya örök jogon Bethlenre szállitvák. — Ezek az egyezkedés' főbb ágazatai, de voltak titkos pontjai is a' szerződésnek, mellyekhez képest a' fejdelem kötelezi magát, hogy ezentúl semmi ürügy alatt sem ragad fegyvert az ausztriai ház ellen; hogy ellenségeivel nem lép szövetségre; hogy névszerint, háború' esetében segédére kel a' török ellen; valamint viszont ő, a'

fejdelem, megoltalmaztatik Ferdinánd által, ha e' békekötés miatt baja meggyülne a' portával. [50])

Bethlen' közeledését Ferdinándhoz, engedékenységét, melylyet nehány pontra nézve a' király iránt tanusitott, több okból magyarázhatjuk magunknak. Azon lelkesedés, melylyel a' hazafiak, névszerint a' protestansok őt 1619. ben dunáninnen és dunántúl fogadták, jóformán elpárolgott; több nevesebb férfiú: Zríny György, Forgács Miklós, Erdődy György, a' Balassák, a' Jakosicsok, máris áttértek a' katholikus vallásra 's egyszersmind Ferdinándhoz, vagy áttéröben voltak; mások, kik a' megújitott hittanhoz jelenleg is buzgóan ragaszkodtak, a' fejdelem' személyes ellenétől Thurzó Szaniszlótól vettek irányt. Ezen jelenségek nem kerülhették ki a' fejdelemnek bámulatosan éles figyelmét; 's a' mohóság, melylyel erdélyi hadai a' tél' beállásával Besztercze' környékéről vissza a' Tisza megé kivánkoztak, szintén nem volt örvendetes tünemény; Bethlen kiolvashatá belöle, hogy népeit már alkalmasint kifárasztotta. A' porta által nyújtott segéd, a' basák által melléje adott selejtes nép, mellynek a' tavali hadviselés' boszontó fejleményét tulajdonította, alkalmasnak látszott, vele kárt vallatni, nem hasznot; és a' díván még is már februáriusban sürgette az adó' beküldését. Ezen behajtása az adónak annálinkább sértette a' fejdelem' büszkeségét, mert Báthory Zsigmond' ideje óta az ő országlásáig Erdélyből nem ment adó Konstantinápolyba. Martius' 4. én kelt utasitásában követeinek Cserényi Farkasnak és Toldalaghy Mihálynak meghagyta, nyilatkoztatnák ki Konstantinápolyban, hogy ám legyen, ő megfizeti az adót, de a' portának szükségeiben nem fog felülni. [51])

---

50) Theatrum Europaeum, I. k. 787. l. Khevenhiller, X. 599. Pray-Miller, Gabr. Bethlen Princip. trans. II. k. 3. l. V. ö. Tudománytár, 1837. foly., II. f. 39. l.

51) Instructio pro generosis Volfgango Chiereni et Michaele Tholdalagi, Cassoviae, 4. a martii 1624., Horváth Mihálynál, III. k. 208.

Felebb láttuk, hogy még 1619. ben Ferdinánd' szövetségét kereste; e' gondolat most újra feléledt benne; 's hogy e' szövetség ollyas legyen, mellyre támaszkodhassék, mellynek több hasznát lássa, mint a' szultán' kegyének, melly érdekeit Ferdinándéival azonosítsa, házasság által kívánt az ausztriai házhoz kapcsoltatni. Követe igéretet tett a' királynak, hogy Bethlen nemcsak lelkismeretesen fog a' katholikusok' vallásszabadságáról gondoskodni, nemcsak helyreállitója lesz egyházaknak, kolostoroknak, hanem talán még maga is áttér idővel a' katholikus vallásra, ha Ferdinánd idősb leányát, Mária Annát hitvesül adja néki. A' jesuiták, úgy látszik, nem ellenezték e' tervet, mert Bethlen mind Kolosvártt mind Gyulafehérvártt monostoraikban, iskoláikban szabad működést engedett nékik, söt segédökre is volt hogy Karánsebesen lakházat épithessenek magoknak. De a' bajor követ, kinek ura anyai nagybátyja volt a' főherczegnőnek, jajt kiáltott, [52]) 's Ferdinánd szükségesnek látta családának spanyol ágát is meghallgatni ez ügyben. A' dolog ollyatén — volt a' válasz — melly nagy ovatosságot igényel. Szükségesnek látszik minden esetre, hogy Bethlen' áttérése a' római egyházhoz megelőzze a' házasságot, 's hogy a' szentszék is megkérdeztessék iránta, valamint aziránt, ha lehet-e Bethlent felruházni a' királyi czímmel, mellynek egy úttali megadatását kivánja. Ha volt-e, nem-e, kedvező a' szentszék' véleménye, nincsen tudva; Ferdinánd talán nem is terjesztette elébe, mert bizodalma csekély volt a' fejdelem iránt, 's mert az erdélyi rendek' szabad választási joga az ügy' további fejleményeit könnyen gátolhatta volna. [53])

Ferdinánd' kitérő, elhalasztó válasza Bethlent ujból két-
1625.] szinü politikára utalta. Midön 1625. május' közepén

52) Anemonen aus dem Tagebuche eines alten Pilgermannes (Hormayr.), Jena, 1845, I. k. 114.

53) Khevenhiller, Annales Ferdinandei, X. k. 167. l.

Gyarmaton a' zsitvatoroki béke megerösítetett, a' portát is, Ferdinándot is szolgálta tanácsával, közremunkálásával a' fejdelem, — biztosai Kamuthy Farkas, Toldalaghy Mihály és Borsos Tamás szintén részt vettek az alkudozásban; — néha úgy látszott, hogy örömest egymás ellen háboritaná a' feleket. Ferdinánd' biztosai Althan Adolf, Eszterházy Miklós, Seussemann János, Frangepan Miklós, Gailer Zsigmond és Cziráky Mózes hijába sürgették Vácznak visszaadatását; ezen kérdésnek, úgy a' Horvátországban jogtalanul felállitott erősségek' 's a' határjárás' ügyének eldöntése későbbre halasztatott. [54]) Gyarmatról visszaérkezése után röviddel, Kamuthy — a' római-katholikus kanczellár — követül ment Ferdinándhoz, még egy ízben a' szándéklott családi szövetséget szorgalmazni. Bethlen most az ifjabbik főherczegnő', Czeczilia' jobbját kérte, 's Ferdinánd a' fényes követséget, mellynek az akkor tizennyolcz éves Kemény János, utóbb Erdély' fejdelme, is volt egyik tagja, öt hétig Németújhelytt udvaránal marasztotta, de végre is tagadó választ adott minél kiméletesebb formában: hogy Czeczilia nem akar nénje előtt házasságra lépni. [55]) — A' követségnek utasitása volt Bethlentől, azon esetre, ha Ferdinándnál nem ér czélt, útját Berlinbe folytatni, 's György Vilmos brandenburgi választó fejdelemtől hugát Katalint hitvesül kérni számára. Kivánságához képest, öszszel megtörtént az eljegyzés.

E' közben Ferdinánd september' 8. ára országgyülést hirdetett, ismét Sopronyba. Thurzó Szaniszló május' 1. én meghalálozott: helyébe nádort kellett választani; 's miután a' mult országgyülés vonakodott a' korona-öröködést világos

---

54) A' gyarmati béke' czikkelyeit magyar, diák 's török nyelven eredeti példanyból kiadattak Gévay Antal által, Bécsben, 1837. V. ö. Jászay Pál, Gyarmati békekötés, Tudománytár, 1837, II. f. 39. l.

55) Kemény János' autobiographiája Rumy Károlynál, Monum. Ungar. II. k. 63 's kk. ll.

törvénynyel szabályozni, azaz, vonakodott választási jogáról lemondani: Ferdinánd szükségesnek látta, hogy elsőszülötte, Ferdinánd Erneszt utódául, örökséül ismertessék. Mindkét rendszabály' szerencsés kivitelére az időpont igen alkalmasnak látszott, mert Bethlent kivált házassági ügye foglalkoztatta. A' királyi előterjesztések említetlenül hagyták a' szándékot, korona-örökösről gondoskodni; a' végek' biztosításáról, a' rendbontók' fenyitéséről, 's egyéb rokon tárgyakról szólottak. A' rendek, mihelyest Bethlen' megyéiből és Szlavoniából megérkezendettek a' követek, első sorban a' nádor' választásához kivántak látni. Ferdinánd színre ellenezte a' kivánságot, hogy utóbb mintegy kényszerítve látszassék engedni, 's a' rendektől meg' hasonló közeledést a' nádorjelelt' elvállalása körül várhasson, követelhessen. Igy történt, hogy october' 25. én Eszterházy Miklós, Pázmánnal a' katholikus egyház' legerősebb támasza, már most az élte' virágában elhúnyt Thurzó Imre' özvegyének férje, százötven szavazattal hatvan ellen nádorrá választatott. A' rendek most a' sérelmek' tárgyallásához láttak; hosszu lajstromukat a' nádor' ügyessége tizenhétre szállitotta le; a' király orvoslásukat igérte. Ezzel nyitva volt az út a' korona-örökös' választásának, koronázásának. Ferdinánd megelégedett volna az elsővel, a' másodiknak elhalasztását ohajtotta, mint melly csak előleges eskü után, hogy fia a' nemzet' szabaditékait, a' három hitvallás' szabad gyakorlatát tiszteletben tartandja, történhetik meg. Aggodalmának eloszlatására Eszterházy oda nyilatkozott a' királyi tanácsban: hogy a' hit alatt fogadott országgyülési végzések is érvényteleníthetők, ha király és rendek úgy akarják. Szaporodjanak mint jelenleg, ezentúl is a' megtérések, — az elhúnyt nádor' fiai, Ádám és Mihály már is reményt nyújtottak ez irányban, — akkor az országgyülési többség korábbi szerződések' daczára is kiküszöböli az új hitvallást a' hazából. — November' 26. án a' tizen-

nyolcz éves főherczeg korona-örökössé választatott; azokat kik úgy vélekedtek, hogy a' választási jog mintegy kijátszatik, ha szokássá válnék még életében utódot adni a' királynak, elnémitotta — mondják — a' spanyol követnek gúnyos megjegyzése: valljon az ártott-e a' nemzet' szabad választási jogának, hogy a' törvényes király' életében Bethlen szemeltetett ki Beszterczebányán utódául? [56]) — Az ifju trónörökös, választása utáni nap, a' tizenhét alkupont' megtartását fogadta, 's december' 8. án Pázmán, fejére tette a' koronát. Az országgyülés' végzeményei december' 25. éről keltek; [57]) pénzsegélyül két évre három-három forint ajánltatott fel portánkint a' királynak; koronázási tiszteletdíjul egy-egy forint járt ki minden porta után az örökösnek; a' korona' őrzésének költségeit magok a' rendek viselték: örökül Pálffy János és Dóczy István választattak. Országbíróvá Allaghy Menyhért neveztetett. Külön törvényczikkely az ország 's az örökös tartományok közti vámsorompók' lerontását szorgalmazza. A' vallásügyet szabályozó 1608: 1. k. e. tczikkely megerősítetett; ellene 's mindazon rendelkezések ellen, mellyek a' római-katholikus egyháznak bármikép rövidségére lehetnek, Pázmán Péter megujitotta a' clerus' nevében az óvást.

---

56) Caraffa Károly (szentszéki követ. Bécsben) Commentaria de Germania sacra restaurata, Frankfurt, 1640, 242. l. Khevenhiller, X. 700 's kk. ll. Pray, hist. r. Hung. III. k. 317 l.

57) Corpus juris hung. I. k.

V.

1626.] Bethlen 1626. januárius' 8. án Ferdinándnak szerencsét kivánt fia' koronázásához, és martius' 2. án, Kassán, brandenburgi Katalinnal menyekzőjét üllötte. Ferdinánd és fia, a' szultán, a' havasalföldi vajda, a' brandenburgi, bajor és kölni választó fejdelmek követeik által voltak jelen; Zsennyey István kanczellár és váczi püspök gazdag ajándékokat mutatott be Ferdinánd' nevében; az ifjabb király' képviselője hasonlóképen; a' spanyol követ jónak találta elkésni 's egy hidalgo által küldeni a' fejdelmi pár után Erdélybe a' madridi udvar' ajándékait; a' lengyel király' követének Bethlen visszaadatta az üdvezlő levelet, mert czímzete nem volt olylyas, minőre igényt tartott a' fejdelem. Meglepő, hogy Anglia, Németalföld, Velencze, 's a' titkos szövetségesek megannyian, nem küldtek követeket; talán épen mert titkos szövetségesek kivántak maradni.

A' szultán nemcsak szerencsét kivánt a' házas párnak, de engedelmet is adott a' fejdelemnek, hogy ujból Ferdinánd ellen készülhessen. Bethlen' biztosai keleten, nyugaton munkások voltak a' császár és frígyesei ellen alakulóban volt ujabb szövetség' életbe-léptetésére. [58]) Anglia, Dánia, Németalföld 's a' németbirodalom' alsó-szász rendei, és velök Bethlen, szerződésre léptek, melly szerint Keresztély dán király, mint az alsó-szász kerületek' hadainak fővezére Frankenben Tilly ellen fogna működni; Mansfeld és János Erneszt weimari herczeg a' kéz alatt megnyert Brandenburgon és Szilezián át a' magyar határszélekig nyomulni, egyesülendők Bethlen' erejével, ki negyvenezer tallérnyi havi pénzért, mellynek felét Anglia, felét Dánia és Németalföld

58) Caraffa' id. m. 277. l. Hammer, IV. k. V. ö. Jászay Pálnak a' szönyi békéről szóló értekezését, Tudománytár, 1838. foly. IV. f. 172. l.

fizették, tetemes sereg' kiállitására igérkezett. Anglia reá birta a' portát, hogy Ferdinánd' hű szövetségesét a' lengyel királyt a' szomszéd tatárokkal foglalkodtassa; 's a' budai basa Bethlen' támogatására utasitatott.

Mansfeld még februáriusban Lübeck' és Lauenburg' környékéről kiindult, de útjában Szilezia felé aprilis' 25. én Dessaunál Wallenstein által megveretett, kinek táborában horvát dandárt is találunk, a' bán', az imént katholikussá vált Zríny György' vezérlete alatt. Brandenburgból, hová amaz ütközet után vonult volt, 's hol a' weimari herczeg' nagyából dán hadaival egyesült, Mansfeld, Szilezián át, Wallenstein által folytonosan űzőbe vétetve, csak augusztus' végén ért Jablunkára, későbben, mint az előleges terv szerint Bethlen várhatá vala. A' fejdelem augusztus' 21. én egyetmást panaszképen említett Ferdinándnak, 's ez september' 1. én kelt válaszában orvoslást igért; [59]) de Bethlen, bé sem várva a' választ, még augusztus' végén Horvát István' vezérlete alatt, egy dandár lovasságot Mansfeld elébe küldött, [60]) 's kiindulván Gyulafehérvárról, september' 13. án már Debreczennél, september' 25. én Füleknél táborozott. A' hír, hogy Tilly a' dán királyt Lutternél Braunschweigban augusztus' 27.én megverte; a' boszontó körülmény, hogy a' budai basa amúgy minden terv nélkül Nógrád' vívásához fogott; 's a' még boszontóbb és veszedelmesebb, hogy Wallenstein harminczkétezer némettel, Eszterházy' magyar és Zríny' horvát hadai Mansfeld' és a' weimari herczeg' előhaladását gátolták, 's elszigetelt állásában a' fejdelmet is veszedelemmel fenyegették, ezt september' 26. án békeanjánlatra bírták. [61]) De három nappal később a' török-tatár hadak Palánknál egyesültek a' fejdeleméivel, 's a' friedlandi herczeg' előhadait visszaszori-

59) Pray, Epist. Proc. III. k. 387. l.

60) Katona, XXXI. k. 224. l.

61) Jászay, Tudománytár, új foly. IV. k. 184. l.

tották. September' 30. Bethlen fegyverszüneti alkudozás által elháritotta az ütközetet, mellynek megnyeréséhez szemben jól vezérelt nagyobb erővel, 's a' magyar és török lovasság' mozgalmait gátló területen nem volt reménye; éjtszaka Szécsénre vonúlt vissza, hol kedvező állást fogott, 's nehány nap mulva Mansfeld' és a' weimari herczeg' hadai, öszvesen nyolczezer fő, Illésházy Gáspár' kalauzlata mellett szerencsésen táborába érkeztek. [62])

Wallenstein nem látta helyén a' fejdelmet Szécsén' környékén felkeresni, sőt eleséghiány és a' táborában kitört ragályos nyavalyák miatt visszavonult az Ipolytól a' Vágig; fő hadi szállásul Galgóczot választá. Bethlen october' 12. én Drégely-Palánknál állott, 15. én Keméndnél; 's innen a' Garan' partján felment Barsig, honnan november' 21. én a' hadakat téli szállásra küldte. Időközben folyt a' békealkudozás, és folytak az ellenséges örscsapatok' villongásai, a' fejdelem' némi előnyével. De nagyobbat mernie, Wallensteint táborában megtámadnia, veszedelmes feladásnak látszott, annyival is inkább, mert Mansfeld és a' weimari herczeg minduntalan összeröffentek, 's a' kemény időjárás miatt lázongott török hadból annyira kiveszett a' fegyelem, hogy Bethlen kénytelen volt közéjök vágtatni 's kardra hányni a' felbojtókat. [63]) — Wallenstein hadait szintén téli szállásaikra vitte; 's decemberben Pázmán Péter, Eszterházy Miklós, Zsennyey István és Ostrosics István, Ferdinánd' részéről, — Mikó Ferencz, Kászon György és Lónyay Zsigmond, Bethlenéről, Pozsonyban aláirták a' békét. Az oklevél, megerősitése volt az 1624. dikinek, de Ferdinándot felmentő azon öszlet' fizetése alól, melly amannak értelmében a' németbirodalmi segédpénzekből

---

62) Kemény, Rumynál, II. k. Pethő az id. h. 207. l. Katona, XXXI. k. 228 's kk. ll.

63) Kemény, Rumynál, II. k. 86. l. Katona, XXXI. k. 270. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 397. l.

évről évre kijárt volna Bethlennek. Nagyobb biztosításul nemcsak a' fejdelem, hanem Erdély 's a' részek is köteleztettek a' békekötés' szentül tartását hittel fogadni; 's mert Bethlen panaszkodott, hogy a' korábbi szerződések nem tartattak meg irányában, a' nehézségek' elháritása Tokajban összeülendő választmányra bizatott. [64]) A' német hadak Szilezián át visszamehettek hazájokba, de nagyobb részök Bethlen' 's a' budai basa' zsoldjába szegődött. A' két vezér sem látta többé a' német földet; a' weimari herczeg még a' béke' megalakulása előtt meghalálozott téli szállásán Turóczban; Mansfeld, miután táborszereit a' budai basának eladta, Velenczébe 's innen Francziaországba, Angliába, Dániába készült, továbbá is szolgálandó az ügyet, melly őt Magyarországba hozta, de útközben Zára mellett meghalt.

Bethlen, nyomban a' békekötés után, folytatta mindazon szálak' szövését, mellyek politikai rendszerét képezték. A' protestans unio' fejdelmeit készségéről biztositotta, velök azontúl is közös czélra működni; 's Hosszutóty Györgynek, [1627. a' nádor' követének, 1627. májusban fejtegette a' tervet, melly szerint Ferdinánd pfalzi Fridriket meg' visszahelyezné választó fejdelemségébe, békét kötne a' német protestans rendekkel, 's az ő, Bethlen társaságában a' török ellen fordulna, kinek hatalma a' milly gyűlöletes olly rothadt. [65]) És épen ez időpontban hitvese' számára, kit az erdélyi rendek még mult évi május' 24. én örökösének nyilvánitottak a' fejdelemségben, meghozatta ennek jelképeit, a' buzogányt és zászlót Konstantinápolyból, hol béfolyása által kieszközölte, hogy Ferdinánd nem ujithatá meg külön, mint ohajtá vala, a' békeszerződést a' portával, hogy az erdélyi követ' ellenőrizése mellett folytak Komáromban, Szőnyben az alkudozások. A' húzás,

---

64) Katona, XXXI. k. 276. l. Pray-Miller, Gabr. Bethlen Princip. II. k. 67. l. V. ö. Tudománytár, új foly. IV. k. 190. l.

65) Kovachich, Script. min. I. k. 277. l.

halasztás, melly september' elejéig csürte, csavarta az értekeződést, nagy részben a' fejdelem' műve volt, ki a' Tokajban összegyült választmánytól nem vélte igényeinek kielégitését várhatni, ha Ferdinánd biztosnak érezheti magát a' porta elől. A' september' 12. én elvégre megalakult béke, megerősitése a' zsitvatoroki 's az ezt követte szerződéseknek; Vácz' ügye most is eldöntetlen 's egyelőre török kézben maradt; a' foglyok' szabadon bocsátása ingyen 's illetőleg csekély váltságdíj mellett, 's holmi palánkok' lerontása is belement az oklevélbe. [66])

A' csapások, mellyek Keresztély dán királyt 's általában a' protestans fejdelmeket Németországon érék vala, Bethlent ovatosságra intették Ferdinánd irányában, 's a' háború' megujitására czélzott terveit elfogtatták vagy elhalasztatták vele; Pázmánhoz adott egyik levelében magának tulajdonítja az érdemet, hogy a' porta elállott szándékától Németország' protestans unióját is befoglalni a' szőnyi békekötésbe. [67]) De nagyravágyása 's talán még inkább annak érzete, hogy Erdély' fejdelemsége, azon alapon is, mellyre tizennégy évi érnyedetlen törekvései azt fektették vala, közte két nagy birodalomnak, ingatag és múlékony egy állás, mindig újúj terveket forraltattak vele. Dácia' királysága, Moldvának és Havasalföldnek Erdélyhez kapcsolása, látszott öt egy ideig foglalkodtatni, — ollyatén terv, melly amúgy határozatlanul Báthory Zsigmond' bitang képzelődése előtt is lebegett vala, 's mellyre Bethlent fegyverben töltött első éve, Tergovistnak 1595. ben elfoglalása is emlékeztette. Másik terve, melly szintén nem volt idegen Erdély' hagyományos politikájától

---

66) Gévay a' szőnyi békekötés' eredeti példányát magyar, diák 's török nyelven 1837. ben, a' gyarmati és zsitvatoroki czikkelyekkel egyetemben közzétette; Jászay alakulásának történetét irta meg, Tudománytár, új foly. az id. h.

67) Jászay az id. h. 252. l.

Báthory István óta, melly Bocskay előtt is felvillant, [68]) 's mellyet Bethlenhez közel hozott Zsigmond királynak irānta bővségesen kitűntetett gyűlölete és a' háború, mellyben sógora Gusztáv Adolf sved király Zsigmonddal állott, — a' lengyel koronának megszerzése volt. E' tervek sem lehettek Ferdinánd' ínyére; talán csak álarczot látott bennök, a' valónak, az ellene irányzottnak palástolására. Követe a' portánál Kuefstein Lajos, 's a' melléje adott Szombathelyi Márton, ki Bethlen' szolgálatát Ferdinándéval cserélte fel, [1628. buzgó munkásságot fejlesztettek ki Bethlen' buktatására, 's e' végre a' fejdelem' leveleit is előmutatták, mellyekben megvetéssel, ellenséges indulattal nyilatkozott a' portáról. Törekvésök nem ért czélt, mind a' mellett hogy a' díván' egyes tagjait megnyerték magoknak. A' szemesség, melylyel Ferdinánd' követeinek minden mozgalmai a' fejdelem által ellenőriztettek, a' pontosság, melylyel az adót Konstantinápolyba küldötte, 's meghittjének, a' nagyvezírnek Ásiából visszaérkezése bomlásba hozták a' szövényt. [69])

Bethlen hadi készületekkel töltötte az 1628. diki év végszakát, az elégedetlen lengyelekkel, a' moszkva czárral követséget váltott, 's 1629. januárius' végén híveivel ki- [1629. keletre váratta az indulót. De a' fejdelem ekkor már húza mosabban betegeskedett, 's tavaszszal a' vízkórság' jelenségei mutatkoztak rajta. A' nádor' biztosa, Kéry János, aprilis' végén az algyógyi füredőben találta a' fejdelmet, súlyosbetegen de fenkölt lélekkel. Bethlen ismételve biztosította a' küldöttet, hogy erős szándéka megtartani a' békét Ferdinánddal, hogy az ellenkező hírek hazug hirek, hogy elállását az

68) Illésházynak Bocskayhoz adott egyik levelében olvasom: „Az Istennél semmi nincs lehetetlen; ha fölsigedet vinné az úr Isten oda az lengyel királyságra, fölsíged mint az francziai király reá menne az misére, az szegény Magyarországért."

69) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus, II. k. 274 's kk. ll. Kemény, Rumynál, II. k. 122. k.

egykori szövetségtől Mikó Ferencz által bejelentette a' kérdéses hatalmasságoknak. . Biztosítását eskük által is kiséré. Isten ne hagyjon fellábadni betegségemből, ha nem mondok igazat, — 's mintegy megrettenvén a' feltételes átoktól, utána veté: lám, milly erős dolgot mondottam. [70]) — Kéry úgy vélekedett, hogy ama' hadi készületek csakugyan Zsigmond ellen irányozvák. A' béke, mellyet Gusztáv Ádolf september' 26. án a' lengyelekkel kötött, talán nem fogta volna a' fejdelmet elmozdítani szándékától, de nyavalyája halálossá vált. Végnapjait elkeseritette a' brandenburgi hitves, ki magát egy Erdélybe menekült morva nagynak, Zierotin Vladiszlávnak nyakára aggatta, 's midőn a' morva tovább küldetett, szemeit Csáky Istvánra vetette. A' haldokló fejdelem, mondják, megbánta tettét, hogy a' lenge nőt utódául választatta, 's hibájának némi helyrehozására, öcscsét Bethlen Istvánt kormányzóul rendelte melléje. Vég perczeiben iró szereket kivánt, 's nehány szót vetett a' papirosra. Aztán meghalt. A' szavak ezek voltak: Ha Isten velünk, senki ellenünk. Ez volt a' bucsu, mellyet november' 15. én mondott a' világnak. — Uralkodása nem volt belső, külső nagyság nélküli, 's még nagyszerüebbnek mutatkozik, ha terjedelmesebb színhelyen fejleszthetí tehetségeit. Hatalmas birodalom' élén kedvezőbb világításban fogtak volna feltűnni jellemének kétes vonásai. Józanságának párját a' vallási türelem' életbeléptetése körül egykorúi között híjába keresnők. A' törvényszékekbe visszahozta a' jogot, a' közigazgatás' minden ágaiba a' rendet, a' hadakba a' fegyelmet; a' végek' oltalmáról, a' várak', végházak' jó karban tartásáról a' féltés' őrszemével gondoskodott. A' mezei gazdaság', a' bánya-ipar' tetemes fejleményei, a' Gyulafehérvártt, Radnóton, Alvinczen, Balásfalván, Váradon emelkedett fejdelmi csarnokok, művelt-

70) Pray, Epist. Proc. III. k. 411. l.

ségének, nagyratermett lelkének megannyi tanutételei. Tudományszeretete példás volt; még életének végévében Alsted, Bisterfeld, Opitz — hangos nevek a' német irodalom' mezején — meghívattak általa, hogy díszt, fényt kölcsönözzenek a' gyulafehérvári akademiának, melly utóbb Nagyenyedre tétetett által, 's Bethlen' kegyeletét a' tudomány iránt és valóban királyi bőkezüségét hirdeti e' napig. A' magyar faj' egységét, a' szétszaggatott hazának együvévalóságát élesen érezte; a' kínos vonás szája körül talán arról is szól a' szemlélőnek, hogy ez irányban megfejtés nélkül hagyta feladását. Ezt Erdélyből, török felsőbbség alatt eszközölni, ellentétben állott századok' fejleményeivel, mellyek a' németbirodalommali szövetkezésre intették a' magyart.

VI.

A' melly nap Bethlen elhúnyt, özvegye Katalin, Kemény Jánost Pázmánhoz és Ferdinándhoz küldötte, bejelenteni a' fejdelemné' 's a' rendek' készségét a' hét megye' és Kassa' haladék nélküli visszabocsátására. Bornemisza János az év' végnapjaiban Allaghy Gáspárnak, mint Ferdinánd' biztosának általadta az országrészt. A' budai basa, kivel Bethlen röviddel halála előtt Debreczenben találkozott, Erdélyt a' szultán' nevében hűségre intette a' fejdelemné iránt, hűségre a' kormányzó iránt; 's a' rendek 1630. januárius' 15. én Katalinnak bemutatták hódolatukat. A' feltételek, mellyekhez hűségöket kötötték, ezek voltak: Maradjon özvegyi állapotban; Fogarast, Munkácsot és Tokajt bírja, mint özvegyi bért; ovakodjék alkudozásba ereszkedni bár kivel a' fejdelemségnek másra szállitása iránt. A' közügyek körül Bethlen István kormányzó' és a' rendek által választott tizenkét tanácsos' meghallgatásával, megegyezésével járjon el. A' római-katho-

likus, augsburgi, genfi és unitárius hitvallások' szabad gyakorlatát semmiben se akadályozza. A' rendek' jogait és kiváltságait szentül tartsa, 's a' kormányzó' halálának esetében méltóságát egy hónap' lefolyása alatt, tanácsának közbenjövetelével meg' választás alá bocsássa. Az országgyülés arról is gondoskodott, hogy a' közjövedelmek' minden ágai körül a' rendek' ellenőriző kezével találkozzék a' fejdelemné; sőt igéretet kivánt tőle: hogy azon esetre, ha a' közbéke, a' tartomány' nyugalma más áron nem vásároltathatnék meg, ő, Katalin, lemond a' fejdelemségről és kiköltözködik Erdélyből. [71])

E' feltételek hangosan hirdetik az erdélyi rendek' bizalmatlanságat Katalin iránt, kiről híre ment, hogy a' jesuiták és Ferdinánd' párthivei által máris a' katholikus hitvallásnak megnyeretett, 's kit a' Csákyra pazarlott kegyek kivált a' főbb urakkal meggyülöltettek. A' fejdelemné és kegyencze Bethlen Gábornak januárius' 25. én történt temettetése' alkalmával, mellyhez Csáky számos gyalog lövészekkel érkezék vala, ármányt forraltak a' kormányzó ellen; 's Kovács Péter, kővári hadnagy, Katalin által biztatva, Ferdinánd' fegyveres népeit Kassáról behivogatta a' tartományba. A' cselszövényt Toldalaghy Mihály' székely hadai, 's a' kormányzó' fia, István, felbontották; amazok Kovács Pétert Kővárról Kassára szalasztották; emez — „a' gróf," mint egykorúi, megkülönböztetésül hasonnevü atyjától, „a' gubernatortól," hivták — Csákyt Almás várába futamtotta, honnan a' reményeitől elejtett úr, Gábor fejdelem' tárházának kincseit előre küldve, ez egyszer nejéhez, Forgács Évához, Szabolcsba vette magát. [72])

Katalin, az ellenséges közvéleményt lefegyverzendő, a' gyulafehérvári református egyházban nagy-ünnepélyesen az

71) Katona, XXXI. k. 423. l.

72) Szalárdy János, Siralmas magyar krónika, 66. h. Kemény' autobiographiája, Rumynál, II. k. 157. l.

úr' vacsoráját vette, de „sem gubernátortól sem tanácsurak' intésitől nem sokat akart függeni," 's a' férjétől reámaradt munkácsi és tokaji urodalmakat Csáky' kezére kivánta szállítani, olly czélzattal — mint ellenei hirdették — hogy mindkét várt Ferdinánd' hadainak megnyissa. A' szándék meggátoltatott, 's a' meggyesi országgyülésen, júliusban, e' miatt majdnem fegyverre keltek egymás ellen a' felek. Egy hónappal később Kolosvártt összejövén a' rendek, a' felekezetek' vitája is megujult; Katalin' hívei vádat emeltek a' kormányzó ellen, hogy legénységének hadi lábon tartása által Ferdinándot a' tartomány ellen lázitja, 's hogy a' fejdelemné kénytelen volt Szamosujvárra bujdosni, a' Bethlenpárt' ármányai elől. Egy úttal saját hadaikat Kapy Endre' vezérlete alá helyezték a' vádlók. A' kormányzó nem vélvén erejét elégségesnek diadalmas vivásra olly felekezettel, melly Ferdinánd' titkos pártolására számot tarthat, fia és veje Zólyomy Dávid által, 's úgy látszik, főleg ezek' tanácsára, Rákóczy Györgyöt megkinálta a' fejdelemséggel, mint kit tekintélye, mellyben a' magyar reformátusok 's a' hajdúk előtt állt, ügyessége, mellyet Gábor fejdelem' idejében tanusított, 's dúsgazdag öröksége, mellyet hitvese Lórándfy Susánna még a' sárospataki urodalommal növelt vala, ajánlatossá tettenek a' méltóságra. E' tekintetben súlylyal birhatott azon körülmény is, hogy György úr fia volt Zsigmondnak, a' néhai fejdelemnek, 's hogy Bethlen Gábor is őt szemelte ki utódául, mielőtt második házasságra lépett volt. Rákóczy engedett a' felhivásnak, 's az ősz' elején, bihari, krasznai és középszolnoki hadakkal is környezve Nagyváradra érkezett. [73])

E' közben Katalin, — talán a' bécsi udvar' egyik felekezetének sugallatára, melly inkább Rákóczynak mint a' Bethlen családnak szánta a' tartományt, 's mellynek élén Gonzaga

73) Szalárdy, 67. h. Bethlen János, Commentarii de rebus transsilv. Bécs, 1778. I. r. 9. l.

Hannibál [74]) és Pázmán Péter állottanak — önként lemondott a' fejdelemségről, és Fogarasra vonúlt; de az erdélyi rendek többsége, nyomban e' lemondás után, fejdelmül nem Rákóczyt, hanem Bethlent választá, mint ki „igaz hazafia," azaz: erdélyi nem magyarországi úr, 's ki a' porta' kegyére is számot tarthat. Bethlen sietett fiával és vejével tudatni a' történteket; ők azonban, ismervén az öreg úrnak gyengeségét, 's azzal nem gondolva, hogy apjok Dávid királynak Absolon miatti keresztjét emlegette, még a' budai basánál is munkások voltak Rákóczy mellett, ki részéről kinyilatkoztatta: hogy Várad 's a' részek már kezénél lévén, gyalázatnak tartaná lelépnie azon állásáról, mellyre őt maga a' kormányzó hívta volt. — Bethlen az erdélyi megyéket, a' székelységet és zsoldos hadait Szamosfalvára parancsolta; Rákóczy a' Zaránd megyei nemességet 's a' hajduságot hűségére eskette, jószágaiban úgy Debreczenben 's a' Nyíren több-több fegyverest gyűjtetett. A' versenyfejdelmek mármár összecsapandók voltak egymással, midőn az ifju Bethlen István' és Zólyomy' kérelmeik, és Dajka János erdélyi református püspök' 's Geleji-Katona István udvari hitszónok' közbenjárása october' 23. án arra birták a' kormányzót, hogy a' fejdelemséget új választás alá bocsássa. [75])

1631.] A' hadak mindkét részről elószlattattak, 's 1631. januariusban a' segesvári országgyülés, brandenburgi Katalinnak is törekvésére, fejdelmül egyhangulag, Rákóczyt választotta. [76]) Az új fejdelem, követeit nyomban Konstantinápolyba 's Bécsbe küldötte, és IV. Murad által rövid idő mulva megerősítetett tisztében. [77]) A' bécsi udvar' azon felekezete, melly Pázmán ellenére Bethlen Istvánnak szánta a'

74) Rycaut, 29. l.
75) Szalárdy, 69. l.
76) Bethlen János, 12. l. Kemény, Rumynál, III. k. 3. l.
77) Katona, XXXI. k. 468. l.

fejdelemséget, 's mellyhez a' nádor Eszterházy Miklós is tartozott, Rákóczyt háborúval fenyegette. Eszterházy és Pázmán, mióta amaz 1628. ban arany gyapjas vitézzé, emez 1629. ben bíbornokká neveztetett, meghasonlásban éltek egymással, rangban, állásban elsőséget ez is az is követelvén magának. Pázmán az általa 1629. őszszel tartott esztergommegyei zsinat' irományai között ollyas jogokat is tulajdonított az esztergomi érseknek, mellyeket Eszterházy magának követelt, mint nádornak, külön emlékiratban kérvén a' királyt, hogy a' nádori kiváltságok' illetetlenül hagyására utasítsa az érseket. [78]) A' viszályt az 1630. május' 1. én Pozsonyban megnyilt, különben jelentékenység nélküli országgyülés is növelhette; 's így történt, hogy midőn Eszterházy az 1631. dik év' elején Kassára érkezett, a' körülményekhez képest Erdélyt a' koronának visszaszerezni vagy legalább Rákóczyt a' fejdelemségtől elütni, híjába szorgalmazta a' Bécsben igért német hadak' utána küldetését; martiusban Kállónál és Rakomaznál Rákóczy' hadaitól érzékeny veszteséget szenvedett; 's a' békealkudozást, mellyet elején színre, utóbb komolyan nyitott meg az ellenféllel, csak hézagosan folytathatta, mert Pazmán, Rákóczyt legyezgette, 's azon volt hogy az alkudozást Nagyszombatba, Bécsbe szállítva, saját kezébe vehesse. A' nádor fenyegetődzött, hogy kilép a' felség' szolgálatából, ha „ama' kevély rosz" — Pázmánt érti — ezentúl is folytatja ármányait; és végre, április' 3. án, csakugyan Kassán lett meg az egyesség, mellynél fogva Ferdinánd Rákóczyt Erdély' 's a' részek' fejdelméül ismerte, 's ez meg' fogadta, „hogy soha ő felsége, az ausztriai ház 's az alatta levő tartományok ellen semmiféle szin vagy ürügy alatt fegyvert nem fog." [79])

---

78) Kazy, I. 256. Toldy, Eszterházy Miklós' életében, XXXIII. h.

79) Eszterházy Miklós' munkái, XXXIV—XL. és 191—206. hh.

A' németbirodalmi ügyek' állása, a' veszély, melly itt Ferdinándot fenyegeté vala, hatalmas indító okul szolgált, hogy Rákóczy irányában engedékenynek mutatkozzék az udvar; 's a' mohóság, melylyel a' nádor az év' elején a' háborút mintegy kereste volt, Pázmánt méltán boszonthatta. Gusztáv Adolf sved király még 1630. ban diadalmas fegyvereivel meg' lábra segítette a' protestantismus' ügyét Németországon; 's miután a' császári, a' katholikus hadakat Pommernból és Mecklenburgból kiszorította, 1631. aprilis' 3. án, épen a' kassai békekötés' napján, oderi Frankfurtot ostrommal bevette. A' pénzsegéd, mellyet Francziaországtól nyert, diadalmas előhaladását tetemesen elősegítette; de a' szövetség Rákóczyval még lényegesebb előnyt fogott volna biztosítani néki 's az általa védett vallási ügynek. 'S nem hijányoztak, kik Rákóczyval is kivánatosnak láttatták e' szövetséget. „Zólyomi és ifju Bethlen István .... — irá maga a' nádor martius' 16. án Kassáról a' kançzellárnak Zsennyey Istvánnak — teli torokkal kiáltják, hogy megverte az ő felsége' hadát svékus, és még az új buzakenyeret Pozsonynál akarnák megenni.“ De Rákóczy még nem érezvén magát biztos állásban Erdély' fejdelmi polczán, eszélyesebbnek látta, nem indulni „a' két fene ifju'“ tanácsán, kiknek rakamazi győzelmét köszönhette, 's egyelőre elnémítani a' predikátorságot, melly „hatalmas igen kezdett volt insolescálni és mind azokat az két ifjakot 's mind az populust igen animálták.“ Gusztáv Ádolf Frankfurtból aprilis' 29. én Strassburg Pált Rákóczyhoz színre a' végett, hogy sógornéja, brandenburgi Katalin' ügyét gondjaiba ajánlja; [80]) de valósággal azért,

Szalárdy, 75—80. hh. Kemény János, Rumynál, III. k. 17 's kk. ll. Katona, XXXI. k. 486. l.

80) Rákóczy a' nyughatatlan asszonyt távozásra birta Erdélyből, 's kezéből Erdélyben Fogarast, Magyarországon Munkácsot, jó, rosz szerekkel a' magáéba vette. Katalin egy ideig Tokajban mulatozott, aztán Szombathelytt, hol magát a' római katholikus egyház' hivének vallotta.

hogy őt szövetségre bírja. [81]) Rákóczy elhalasztó választ adott, annyiban reményt nyújtva, mennyiben a' Konstantinápolyba menendő követ a' dívánt is megnyerhetné az ügynek.

Gusztáv Adolf folytatta e' közben diadalmas hadjáratát a' német földön, és september' 7. én Lipcsénél fényes győzelmet nyert Tilly felett. A' sved királynak és szövetségeseinek most nyitva állott az út Csehországba, Frankenbe; Ferdinánd' frígyesei pedig, névszerint a' bajor, kit most szintén, üstökön fogott a' szerencsétlenség, a' császár' vallási buzgóságát tulságosnak és csak saját háza' javára irányzottnak találták. — A' dolgok' ez állásában Ferdinánd a' fővezérletet meg' Wallenstein' kezébe adta, 's 1632. fe- [1632.
bruáriusban Pázmánt követül Rómába küldötte, hogy a' Francziaországhoz hajló pápát, VIII. Orbánt, a' Németországon XII. Lajos franczia király' politikája által is veszedelmeztetett vallás' oltalmára birja. Pázmán három főpontot terjesztett a' pápa elébe; hogy eszközöljön szövetséget valamennyi katholikus hatalmasság között kivált a' sved ellen; hogy intse a' franczia királyt, szünnék meg Gusztáv Adolfot támogatni; hogy nyújtson az apostoli kamarából pénzsegélyt a' császárnak, segítse őt az egyház' tizedeivel az egyház' üldözői ellen. A' pápa ollyasoknak látta a' közviszonyokat, mellyek nem engedik az első ponttal foglalkodnia; a' harmadik pontra nézve, — hire jövén a' sved fegyverek' ujabb győzelmének Bajorországban, a' sváb földön, híre jövén Tilly' halálának, az olasz papság' tizedének hatodával és hónaponkint huszonnégy ezer aranynyal kivánta segíteni a' császárt, hogy a' hadviselés erélyesebben folytattathassék. [82])

Utóbb Ferencz Károly szász-lauenburgi herczeggel házasságra lépett, 's férjével Poroszországba költözött.

81) Pray, Epist. Procer. III. k. 431. l.

82) Péterffy, Concilia Hung. II. r. 224. l. Kazy, hist. Hung. IV. 279. l. Lotichius, rer. german. XLVI. 1009.

Rákóczyt a' sved király' győzelmei nem lelkesitették, mert Ferdinánd meghagyta a' nádornak, hogy a' fejdelmet mindenkép kimélje; mert Gusztáv Adolf kéz alatt azon is munkálkodott Konstantinápolyban, hogy Erdélyt meg' brandenburgi Katalinnak 's ez úton saját magának szerezze; mert a' fösvény fejdelem mindenekelőtt értékének jó rendtartás de egyszersmind zsarlások általi növeléséhez látott; 's mert — úgy látszik sved ármányok' következésében de a' fejdelem' zsarlása miatt is — Székely Mózes udvarhelyszéki főkirálybiró megemlékezett arról, hogy atyja, ha kevés ideig is, Erdély' fejdelme volt, s' a' temesvári basa' közbenjárásával Konstantinápolyban magának szorgalmazta a' vajdaságot. Rákóczy követei által kieszközölte a' portánál, hogy Mózes a' hétto-ronyba vettetett; 's Mózes' társainak évek mulva megkegyelmezett ugyan, de jószágaikat elkoboztatta. [83]) Rákóczy ez idétt épen kezére dolgozott Ferdinándnak. Hire jövén ifju Bethlen István nagyváradi főkapitánytól, „hogy a' Tiszántúl és Nyíren — Császár Péter' elöljárósága alatt — nagy sok tolvajkodó pórhad támadott volna, melly naponként szaporodtan szaporodván, valamelly felé fordulnának, a' németségnek nagy sok károkat tennének, 's magoknak is a' németségnek nem kevés félelmek volna miattok, és már a' Nyíren egynehány ezerre nevekedvén számok, mindenütt esküttnék közéjek a' parasztságot," Rákóczy meghagyta a' grófnak, hogy Ferdinánd' hadnagyaival közösen működjék a' lázadás' elnyomására. Császár Péter elfogatott és Kassán felnégyeltetett; a' pórhad elszéledt, büntetésül kinek orrát, kinek fülét vagdalták el a' győzők. [84])

A' melly tárgyak a' kassai békekötés' alkalmával feloldatlanúl maradtak, azoknak elintézése későbbi alkudozásra

83) Szalárdy, 85. h.

84) Szalárdy, 84. l. Spangár András (Pethő Gergely' folytatója) Magyar krónika, Kassa, 1738, 5. l.

halasztatott. Az alkudozás 1633. februárius' 5. én meg- [1633.
nyílt Eperjesen; Ferdinánd' részéről jelen voltak — a' nádor' elmellözésével — Zsennyey István kanczellár és győri püspök, Forgács Miklós kassai főkapitány, Osztrosics István [85]) és Mikulics Tamás; Rákóczyt Kovacsóczy István, Kapy Endre, Horvát György és Balásházy László képviselték. A' tanácskozások, értekeződések fél évnél tovább tartottak, mert Gusztáv Adolfnak Lützennél történt halála jobb karba helyezést igért Ferdinánd' ügyének, 's más részről még egynél több csapás érte a' császáriakat ez év' folyamában, mellyek Rákóczyt igényeinek felcsigázására buzditották. Végre september' 28. án egyességre léptek a' felek, mellyhez képest a' bécsi, nikolsburgi, pozsonyi és kassai békekötések megujíttattak; a' szepesi kamarán 's a' debreczenieken ejtett sérelmek' orvoslása határozatba ment; brandenburgi Katalin annak birtokában, mihez tulajdoni czímmel vagy özvegyi bér fejében jogot tart vala, megerősítetett, de a' munkácsi vár és urodalom Rákóczynak 's nejének Lórándffy Susannának és életben volt gyermekeiknek — Györgynek, Zsigmondnak — jutott, olly feltétel alatt, hogy érette kétszázezer forintot fizessenek a' közpénztárba, 's hogy Munkács ezentúl is Magyarországhoz tartozzék, ne Erdélyhez. [86])

VII.

Ifjabb Bethlen István az 1633. év' elején meghalálozott. A' lánglelkü ifju' elhúnyta részben eloszlotta Rákóczy' aggodalmát, ki ha nem sajat magának, mégis György fiának

85) Ostrosics közvetlenül az alkudozás' megnyitása előtt, 1632. november' 10. én, Nagyváradon volt a' fejdelemnél, mint Ferdinánd' küldötte. l. Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen, Bécs, 1852, VIII. k. 37—52. ll.

86) Szalárdy, 81. l. Kazy, IV. 301. Pray, hist. regum Hung. III. k. 330. l. Ugyanaz, Epist. Proc. III. k. 432. l.

versenytársát láthatta benne Erdély' fejedelemségeért. De Bethlen' sógora, Zólyomy Dávid, kinek indulatos nagyravágyását az elhúnyt fékezni tudta, 's kiröl Eszterházy még 1631. ben jósolta, hogy maholnap dolgot fog adni Rákóczynak, mind élesebben fitymállotta a' fejdelmet, 's veszélyesebbé látszott válni amannál. A' végekből, még Dunántulról is hozzá, Székelyhidra gyülekezett a' nyalka legénység, 's az ünnepelt ifju hadnagy hímezés nélkül hirdette, hogy nehány ezer lovassal a' sved király mellé menend, 's hogy a' melly karddal fejdelemmé tette, azzal le is teszi Rákóczyt. Szomszédai, urak és nemesek, nem igen kedvellették, mert az ifju férfi elbizakodását, önkényét velök is éreztette, 's a' fejdelem tudta, hogy a' rendek helyeselni fogják eljárását, ha nem épen törvényes úton elejét veszi a' bajnak. 1634. 1634.] aprilis' 4. én, midőn Zólyomyt — főkapitánya lévén a' székelységnek — ügyei Erdélybe hívták, Rákóczy' parancsából elfogatott, 's a' pünkösd-utánra összehivott országgyülés által, mint a' közbéke' háboritója 's a' fejdelmi méltóság' sértegetője, fej- és jószágvesztésben elmarasztatott. A' nyomorú, kegyelemből, Kövárra küldetett, hol halálaiglan, tizenöt évig raboskodott; jószágait nagyából magának foglalta a' fejdelem, csak kisebb részét hagyva a' fogoly' nejének és gyermekeinek kezében. [87])

Pázmán magasztalásokkal öntötte el a' fejdelmet, hogy az éretlen ifjuság' terveit elnyomva, magára hagyja a' svédet, 's mint hű fia a' közanyának, a' hazának, nem viszen magyart magyar ellen. Máskép cselekedett a' nádor. Puchaim János, alsó-ausztriai kamara-tanácsos, az év' elején Konstantinápolyba ment, hogy a' török begek' kóborlásainak megszüntetését 's nehány falúnak török adó alóli felmentését szorgalmazza. Aprilis' elején általadta az ajándékokat,

87) Szalárdy, 86—92. hh.

's béke-igéretekkel érkezett vissza, mellyek annyiban hitelt érdemeltek, mennyiben a' törökök ekkor lengyelekkel, persákkal váltig voltak elfoglalva. Eszterházy mind a' mellett köz felkelést hirdettetett országszerte, azon okon, mint mondá, mert a' török végekben szaporítatnak a' hadak, de úgy látszik, azért, mert Rákóczytól tartott, ki a' porta' parancsára kénytelen volt hadi készületeket tenni, hogy szükség' esetében a' nagyvezírt Lengyelország ellen támogassa. Pázmán azon bizodalmas viszonynál fogva, mellyben a' fejdelemmel állott volt, czélját tudván é' készületeknek, sőt azt is, hogy kelletlenül történtek, hogy Rákóczy közbenjáróul ajánlkozott Lengyelország 's a' porta között, Eszterházy' fellépését nyilván roszallotta, ki szerinte túllépett hatalomkörén, midőn a' király' megbizása nélkül köz felkelést parancsolt. A' nemesség nem igen sietett a' zászlók alá, 's a' harcz egyelőre csak a' bíbornok és a' nádor köztt folyt, kik a' nyitrai káptalan előtt óvást 's ellenóvást róttak egymásra. [88])

'S ezen feleselések Ferdinánd' legbuzgóbb hívei között akkor történtek, midőn az országgyülés már ki volt hirdetve, mellyre Ferdinánd december' 18. án személyesen erkezett Pozsonyba. Pázmán és Eszterházy itt csakugyan egy nyomon jártak, mert mindketten azon voltak, hogy a' vallásügy elmellőztessék. Törekvésök czélt ért, de a' rendeknek nyolczvannégy pontban fogalmazott sérelmeik, mik között a' magyar harminczadoknak a' bécsi kamarától függését 's az ausztriai vámsorompókat is találjuk, az országgyűlést 1635. februárius' 15. ig elhuzták, mellyen a' hozott [1635. törvényczikkelyek, számra kilenczvennégyen, megerősítettek. A' végek' jó karban tartására két éven át ötöt forintot 's két mérő gabnát fizettettek a' rendek mindenik portával, 's e'

88) Pray, hist. regum Hung. III. k. 332 és 334 a' jegyzetben. V. ö. Eszterházy' életirását, Toldytól, XLIV. h.

czélból a' harminczad, szintannyi éven at, felényire felebb emeltetett. A' koronaörzés' 's a' pozsonyi országház' költségeiről ez úttal is 's olly móddal mind a' közelebb múlt időben egész serénységgel és saját erszényöket sem kimélve, gondoskodtak a' rendek. A' nyolczvannyolczadik törvényczikkely biztosítja a' nemességet, hogy a' király' világos parancsa nélkül senkinek felhivására sem tartozik felkelni; — roszallása a' nádor' minapi eljárásának. [89])

Ferdinánd' fegyvereinek künn a' német birodalomban nem igen mosolygott a' szerencse, ennek jobbra-forditásához Wallenstein' erőszakos halála nem volt alkalmas eszköz. A' pirnaprágai békekötés Szászországgal, a' protestánsok iránt tanusított némi engedékenység ügyesebb tapintatra mutatott 's előkészitette fiának az utat a' németbirodalmi koronához, mellyet a' választó fejdelmek 1636. végén Regensburgban fejére tétettek. E' közben Rákóczynak meggyült baja a' Bethlenekkel. Az öreg kormányzó rendesen ecsedi várában 's Huszton tartózkodott, kisebbik fia, Péter, az erdélyi urodalmak' gondjait viselte. Az ifju, indulatosságában egyik hűségtelen tisztviselőjét agyonütvén, alkalmat nyújtott a' fejdelemnek, kezeit kiterjeszteni a' család' erdélyi jószágai után, Péter csak nagynehezen menekülhetett atyjához Ecsedre. Az öreg úr különben is megbántva érezvén magát a' veje, Zólyomy ellen hozatott és álkegyelemmel végrehajtott itélet által, 's az erdélyi elégedetlen rendek' nagyocska felekezetére is támaszkodva, melly azonképen mint ő a' fiscus' ragadozásait bő mértékben tapasztalta, bátyjának emléke, a' fejdelemség utáni, soha egészen el nem oltott vágya, 's talán a' nádor és az országbiró Homonnay János által is bíztatva,
1636.] 1636. januariusban Budára indult, Husszájn vezirbasától segédet szorgalmazni Rákóczy ellen, mint ki magát önkénye

89) Corpus juris hung. I. k.

által Erdély' minden rendeivel megúntatta, ki a' portához tartozó tartomány' jövedelmeit magyarországi váraiba szállítatja, 's Pázmánnal, Ferdinánd' főfő hivével czimboráskodik. A' basa, fényes ajándékok által megnyerve, Bethlen' ügyét a' dívánnak ajánlotta, 's Rákóczynak Budára, a' kolosvári országgyülésnek Konstantinápolyba küldött követeik nem nagy reményt nyujtó válaszokkal érkeztek vissza.

A' porta fegyveres segédet rendelt Bethlen mellé, de későn, ősz felé, 's Rákóczynak ideje volt készülni az ellenálláshoz. A' hozzá, Erdélyhez, tartozó Husztot, Bethlen' főerősségét ugyan meg nem vehette; 's midőn Ferdinándhoz segedelemért folyamodott, Homonnay a' hadi legénységet eltiltotta a' Rákóczy' zsoldjába állástól, 's Eszterházy tanácsul adta a' fejdelemnek, mondjon le önként méltóságáról, ne veszélyeztesse magát és nemzetségét, 's ne nyújtson alkalmat a' töröknek, meg' haddal jöni az országra. De Pázmán ellenállást javasolt néki saját méltósága' 's a' nemzeti szabadság' érdekében; és e' javaslatból kivehette a' fejdelem, hogy Ferdinándtól tettleges segédet ugyan nem remélhet, melly a' töröknek alkalmat nyújtana a' békebontáshoz, hogy azonban a' királyi hadak' semleges magaviseletére számot tarthat. Lengyelországban annyit kieszközölt a' királynál, hogy zsoldosokat fogadhatott; saját fizetett hadait naponta öregbitette; a' vármegyékre, székelységre, szász városokra és székekre parancsolat ment, hogy hadaikat készen tartanák. — September' elején Ali csausz Gyulafehérvárra érkezett 's a' szultán' nevében fejdelemnek és rendeknek tudtára adta: hogy miután amaz a' tartományt kapzsisága által felzavarta, az urakat magától elidegenitette; Székely Mózest földonfutóvá tette; Zólyomyt elzáratta 's a' porta' parancsára is el nem bocsátotta; és miután ellenben Bethlen István elejétől fogva híve volt a' szultánnak, 's a' rendek hozzá nagy szeretettel voltak: Bethlen Istvánnak ujra megadatott a' fejdelemség, mellyre

öt Erdély különben is már elválasztotta; Rákóczy pedig menjen ki a' tartományból 's a' rendek szakadjanak el töle. A' fejdelem Ali csauszt és kiséröit őrizet alá helyeztette, 's october' 2. án Tordáról öszves hadaival a' budai basa ellen indult, ki saját és Bethlen' fegyveres népével már Gyulára érkezett. October' 6. án alkonyatkor, Rákóczy' előhadai Ibrányi Mihály', Kornis Zsigmond' és Huszár Mátyás' vezérlete alatt Szalontánál összecsaptak a' török erővel, 's véres harcz után, mellyben mindenik fél tetemes veszteséget szenvedett, meg' elváltak egymástól, Rákóczy' hadai Nagyvárad felé, a' törökök és Bethlen amazoknál is rendetlenebbül Gyulára vonulva, mert rémülésökben a' tordai derékhadat minden pillanatban magokra várták. A' budai és temesvári basák, hadaik' összeszedegetése után Lippára siettek, innen Erdélybe akarván nyomulni, de Rákóczy megelőzvén őket, Jenőnél fogott állást. Nehány apróbb tusa után béke-alkudozásra léptek a' felek, mellyet a' fejdelem' részéről kivált Kemény János ügyesen folytatván, Szászvárostt decemberben következő feltételek alatt alakúlt meg az egyesség: Mármaros' adója Bethlen Istvánnak engedtetik életének idejére; a' gyulafehérvári collegium' építésére Bethlen Gábor által hagyományozott érték az erdélyi református püspök' kezéhez adatik 's lelkismeretesen a' kijelelt czélra fordítatik; a' pártos erdélyiek amnestiát nyernek, olly kötelezettséggel, hogy ők is Bethlenék is Rákóczyt Erdély' törvényes fejdelmének ismerjék. 90)

1637.] Röviddel e' békekötés után Ferdinánd, rendületlen hive vallási meggyőződésének, 1637. februárius' 15. én életének ötvenegyedik évében meghalálozott. Egy hónappal később — martius' 19. én — Pázmán Péter utána indult az örökkévalóságba. Térítő buzgalmának gyümölcseit megőrzendő, 1623. ban a' nevét viselő bécsi papnövelőházat,

90) Szalárdy, 100 's kk. hh. Bethlen János, I. 18, 's kk. ll. Kemény, Rumynál, III. k. 62. l. Katona, XXXI. k.

1624. ben a' nemesség' növendékeinek nagyszombati intézetét alapitotta az érsek. Életének végéveiben gyakoriabb zsinatok által ügyekezett magasztosabb életre ébreszteni a' bensőleg gyászos hanyatlásra jutott magyar katholikus egyházat, mellynek jogai mellett, szemben Rómával, 1635. ben erélyesen nyilatkozott. Ez évben lőn alapítójává a' tudományok' nagyszombati egyetemének, ő, a' magyar irodalomnak munkái által második státora.

VIII.

III. dik Ferdinánd, röviddel az országlás' általvétele után, Szászországgal megujitotta a' prágai békét, és húgát, Czeczilia Renátát, kinek jobbját, azelőtt tizenkét évvel, Bethlen Gábor süker nélkül kérte volt, Vládiszláv lengyel királylyal házasságra léptette; — sógora növendéke volt a' jesuitarendnek, 's országában olly buzgó előmozdítója az ellenreformationak, mint magokéiben a' Ferdinándok. — Júliusban september' 21. ére országgyülés hirdettetett, nem Sopronyba, hol az elhúnyt király szerette gyülekeztetni az országos rendeket, hanem a' régiebb divathoz képest, Pozsonyba. Ferdinánd személyesen kivánt jelen lenni, 's mert ügyei húzamosan a' német birodalomban marasztották, csak december' 1. én adattak át a' királyi előterjesztések. Pázmán életének végszakában ovatosabbá 's talán türelmesebbé is vált az egyház', a' hitvallás' ügyében; lángesze által páratlan tanácsosa volt húsz éven át a' koronának. Halála után utóda az érsekségben, Losy Imre, tág kaput nyitott a' vallási üldözésnek, 's a' túróczi prepostságot, ellenére az 1633. ben is megerősített nikolsburgi békének, melly a' jesuitákat ugyan visszafogadta az országba, de fekvő javakat nem engedett általok birtokoltatni, meg' nyilván a' rendnek adományoztatta; — Eszterházy Miklós pedig, a' buzgó tisztviselő,

kitünö értelmisége mellett is nemugyan státusférfiúi tapintat' de mindent latra vető higgadtság' dolgában megette állott a' dicsőült bíbornoknak, 's jelenleg személyes ügy miatt neheztelt a' kanczellárra, Lippay György veszprémi püspökre, neheztelt a' koronára.

Eszterházy olly szenvedelmes jószágszerző volt, mint a' kit ebbeli hajlama miatt sem szívelhetett, Rákóczy György. Említettük felebb, hogy Thurzó Imre' özvegyével, Nyáry Krisztinával élt második házasságban. Első hitvesétől egy fia maradt, István. Krisztinának első férjétől egy leánya maradt, Erzsi. E' kettőből párnak kellett lenni, hogy a' Thurzóknak leányágra is szálló jószágait saját nemzetségének szerezhesse; 's a' kamara és a' kanczellár arról vádolták a' nádort, hogy mint az ország' rendes birája ollyas jószágokat is mindkét ágra szállóknak nyilvánított, mellyek csak a' fiágra néztek, 's mellyek ennek közbenjött magvaszakadásával a' fiscus által követeltettek. Ezen vád 's a' királyi tanács' tiltakozása a' nádor' biráskodása ellen Eszterházyt érzékenyen bántották, 's elméjébe hozván az udvartól korábban is tapasztalt bizalmatlanság' egyes jeleit, és nagyobb érdekességet kölcsönözvén a' nádori hatalomkörön ejtett több rendbeli csorbáknak, közte 's a' királyi tanács köztt veszélyes hézagot idéztek elő, a' nádorban megérlelve a' gondolatot, lemondania méltóságáról.

E' körülmények között a' rendek' protestans többsége, Rákóczy' követei által, „ki a' Fátrán túli megyéket pórázán tartá,“ buzdítva, mindinkább felbátorodott, 's kinyilatkoztatván, hogy a' királyi előterjesztések' tárgyallásába mindaddig nem ereszkedhetni, míg a' vallásszabadságon elkövetett sérelmek orvosulatlanok; és elmellőzvén a' felső táblát, mellynél ez idétt gyéren ültek a' protestáns urak, kivánságait mint „Magyarország' evangelikus rende“ külön feliratban juttatta a' korona elébe. Ferdinánd törvénytelen újitást látott e' lépés-

ben, miután csak rendek 's főrendek együtt, nem pedig külön az egyik tábla vagy épen ennek csak része, jogosítvák orvoslás végett sérelmeket a' király elébe hívni; 's 1638. január's 23. án fenyegetődzött, hogy nem hajtva [1638. az evangelikus testület' zajgásaira, az ország' ügyeit nélküle fogja a' törvényesség' határain belül maradt rendekkel elintézni. De a' királynak szándéka levén, hitvesét a' spanyol Annát, ez országgyülésen megkoronáztatni, már e' miatt is kikerülni ügyekezett a' bomlást; 's látván az evangelikus testület' hajthatatlanságát, februárius' 2. án „azokat, kik ő felségének folyamodványt nyújtottak be illy czímmel: az evangelikus rendek' sérelmei" biztosítatni kivánta, miszerint legfelsőbb akarata: hogy az 1608. első és harmadik törvényczikkelyek teljes érvényességben maradjanak; 's hogy ezekhez képest az ágostai valláson levők Nagyszombatban templomukat meg' helyreállithatják, Léván meg' lelkészt tarthatnak, valamint a' helvecziai hitvallást követő lévaiak imaházukat szintén kijavíthatják; 's hogy végre az evangelikusok Szakolcza' határában joggal követelnek temetőhelyet halottaik' számára. — Ferdinánd e' nyilatkozása által elnémitotta a' főbb kivánságot, hogy a' jesuiták, kik az érintett helyeken az ekkép elháritott akadályokat előidézték, fekvő birtokaiktól megfosztassanak; az evangelikus rendek' másik főő panaszpontját pedig, melly a' földesurak' önkényét emlegette, kik saját hitvallásukat jobbágyaikra tukmálják, elsimitotta igérete által, hogy bővebb visgálat után intézkedni fog a' tárgyban.

A' királyné megkoronáztatott; de a' koronázás után mérges viták törtek ki rendek és főrendek között, az utóbbiak ollyatén jogokat követeltek magoknak, mellyek a' kisebb nemesség' birtokát részben a' teljes tulajdon' természetétő' megfosztották volna; 's a' nemesség' szájából vádakat, fenyegetéseket volt hallani, mellyek az 1525. diki rákosi, hatvani napokra emlékeztettek. A' zavart növelte a' körülmény,

hogy Eszterházy martius' 16. án csakugyan lemondott a' nádorságról, nemcsak a' Thurzók' javainak ügyében rajta elkövetett méltatlanságot, hanem egyebek között azt is vetvén okúl, hogy nem a' felség' hibájából de mégis a' felség' udvarából ollyas rendeletek érkeznek le, mellyek az ország' szabadságaival, törvényeivel ellenkezők, 's mellyeknek kárhoztatása miatt nyakasságról 's végre még pártütésről is vádoltatik. — Ferdinánd' igéretei visszavétették a' nádorral lemondását, 's ez meg' befolyása által a' főrendeket engedékenységre, igényeik' felfüggesztésére birta a' kisebb nemesség irányában; és martius' 26. án hetvenhárom törvényczikkely terjesztetett megerősítés végett a' király elébe. A' harminczadoknál még két további éven át magasabb vámot szedhetett a' kamara, egészen a' királyi előterjesztések' értelmében, mellyek szerint a' vámnak ezen felebb-rugtatása még hasznot hajtott a' kalmároknak, kik portékáik' árára rótták a' magasabb díjt, a' nélkül hogy a' vevők érezték volna a' drágulást. A' dunáninneni 's dunántúli országrészekben két évre ötöt forint vettetett mindenik portára; az éjszakkeleti megyék négyszáz legény' tartására köteleztettek, kik az egri őrség' kalóz járatait megszüntessék. Azokra, kik rablási szándékkal megrohannák a' török telepeket 's alkalmat nyújtanának a' háboru' megujulásához, büntetés szabatott. A' királyné' koronázási ajándékáról 's a' szent korona' őrzésének költségeiről szokott kegyelettel gondoskodtak a' rendek. A' nádorság' hatalomköre 's a' magyar tengerpart Tersattól Zenghig minden csonkítás elől biztosítatott. Az 1608: 1. és 3. tczikkelyek' újabb megerősítése, nem ment be a' végzeménybe. [91])

Németországban mindinkább hanyatlásnak indultak a' császár' ügyei. Francziaország kettős erővel lépett fel; Bernát

---

91) Corpus juris hung. I. Katona, a' XXXII. k. elején. Eszterházy Miklós' munkái, XLVII. 's kk. 351. 's kk. hh.

szászweimari herczeg Elsasst és Burgundot elfoglalta; Bannier, a' nagy svéd király' egyik hadi növendéke, fegyvereit Szileziában, Csehországban, Morvában körülhordozta, [1639. Rákóczyt társul híva a' vállalathoz, ki azonban „mind megöszült idejére 's a' portával megerösödött állapotjára 's az haza' szép csendességére nézve is nem örömest akarja vala magát olly bajos nehéz dologban egyvelíteni, mellynek kimenetele igen bizonytalan és nagy szerencsén forgana; féltvén szép békességes országát, fejedelmi házát es szép gazdagságát koczkáztatni.“ 92) Ez irányban még ideig-óráig elvonúlt a' veszély; de a' cseh korona' tartományai jelen állapotukban semmit sem fizetvén a' kassai és érsekujvári kerületek' végházainak fentartására — mi, elöfalul szolgálván nékik e' várak, kötelességökben állott volna, — az erösségek dölö félben voltak, az örségek hézagosak vagy épen zsold nélkül, 93) 's így, elöreláthatólag, Rákóczynak, ha végre enged a' császár' ellenei' felhivásának, alig-alig ellenállók; addig pedig, daczára a' mult országgyülés' fenyegetésének, a' fegyelemhiány, az éhség rablásra küldte a' végházak' népét, ürügyet szolgálva folytonos dúlásokra a' török bégeknek, kik a' miatt több erösséget megrohantak, felperzseltek, 's kiknek féktelenségét türni kellett, mert jelen stadiumában a' németországi vallásháború egymaga is végveszedelemmel fenyegette a' császárt. Konstantinápolyban 1640. nek [1640. elején Muradot Ibrahim váltotta fel a' padisai széken, ki a' béke' fentartására késznek ajánlkozott, ha Ferdinánd nem nyújt ellene segedelmet a' lengyelnek. A' magyar rendek ujból is panaszt emelvén, hogy az alkudozások a' portával külföldiek által folytattatnak; hogy az udvar minapában elmulasztotta Puchaimnak magyart is adni társul; december' 21. én Izdenczy Endre, volt komáromi kapitány küldetett

92) Szalárdy, 145. h.
93) Eszterházy Miklós' munkai, 372. l.

1641.] követül Konstantinápolyba, ki 1641. aprilis' 29. én a' portához érkezvén, ajándékait általadta, a' magyar hadi legénység' rablásait felemlítő vezíreknek ellenpanaszokkal válaszolt, 's utat egyengetett a' béke' megujitásának, melly Lippay György kanczellár' és egri püspök', Eszterházy Dániel királyi személynök', Szunyogh Gáspár szendrői kapitány' és Questenberg Gellért császári hadi tanácsos' közbenjöve-
1642.] telével 1642. martius' 19. én húsz további évre, ismét Szőnyben megköttetett. 94)

Ferdinánd röviddel utóbb megerősítette a' békekötést, 's követét Komáromba küldötte, hol, mint szokott helyen, az oklevelek kicseréltessenek. A' díván késett a' megerősítéssel, a' nagyvezír újabb ajándékokat, újabb, ünnepélyesebb követküldést sürgetett, hogy a' béke magában Konstantinápolyban új alapra fektethessék; ellenkező esetben Schmidt Rudolf ügyviselőt a' Bosporusba fúlasztással, Ferdinándot háborúval fenyegette. A' hír nagy aggodalmat okozott Bécsben; de a' nádor, midőn tanácsát kérte a' felség, úgy vélekedett, hogy ezen fenyegetések csak zsarlást czéloznak; hogy Schmidt talán egyetért a' nagyvezírrel, midőn irogatásai által folyvást ijesztgeti a' császár' tanácsosait; 's hogy ez okon Schmidt mellé magyar ügyviselőt kellene küldeni, névszerint Szelepcsényi György novii püspököt és esztergomi kanonokot, kit a' portánál már korábbról ismernek, 's ki a' török ügyekben igen jártas. A' nádor' tanácsához képest Szelepcsényi csakugyan Konstantinápolyba küldetett. De ha Eszterházy egyelőre nem tartott a' török háboru' megujulásától, annálinkább féltette a' köznyugalmat, az országot Rákóczytól, 's féltette azért, mert a' rendek' vallási, polgári sérelmeik orvoslást mindhijába várták, 's mert az innen származott elkeseredés velök szabadítót fog láttatni az erdélyi fejdelemben. „Semmi

94) Katona, XXXII. k. 184. l. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, V. k.

kétség — irá 1643. januarius' 14. én Eszterházy a' király- [1643.
nak, — hogy Rákóczy a' dolgok' jelen állásában sokat művelhet felséged ellen, valaminthogy készül is minden bizonynyal felséged' elleneivel szövetkezni. De ezen félelem, ezen baj ellen nincs jobb, nincs hathatósabb orvosszer, mint ha a' rendek nehézségeik' és sérelmeik' eloszlatása által felséged' hűségére vonzatnak. A' magyar rendek' akaratának ellenére nem mer mozdulni, nem mer kitörni az erdélyi fejdelem; és ha netalán megegyezésök nélkül, hebehurgyán valamihez fogna, nem leszen eredménye, mert önnönei sem szeretik, a' magyar rendek pedig ismerik kormánymódját, ismerik fösvénységét és hasznalesését, tudják hogy török hűbéres, 's más okért, bizony, nem ragaszkodnak hozzá, hanem mert elmulasztatott igényeik' tekintetbe-vétele mind a' vallás' dolgában és gyakorlatában, mind egyéb szabadságaik és kiváltságaik körül . . . ." Ez értelemben ügyekezett a' nádor most minden alkalommal működni az udvarnál; e' szempontból fájlalta, hogy az 1642. május' 29. ére kitűzött országgyülés a' sved hadak' előhaladásának következésében november' 11. ig felfüggesztetett, 's ekkor is a' sved fővezér', Torstenson' lipcsei győzedelmének hirére eloszlatott, mielött a' végek' oltalmáról, a' sérelmek' orvoslásáról gondoskodhatott volna. A' nádor ujból leköszönt hivataláról, mellyben már tizenhat évet eltöltött, „nem azzal a' gyümölcscsel, mint ő kivánta volna, avagy a' szegény haza' szüksége, avagy a' rendek' szolgálata." 95) A' beállott aggkor öt is, mint Pázmánt, türelmesebbé tette; a' vallási vagbuzgóság hátrált a' nemzetiség' szentsége előtt.

95) Kovachich, Vest. Comit. 795.-l. Eszterházy Miklós' munkái, LII—LXIV., és 368—402. hh.

IX.

Báthory Kristóf a' nagyváradi főkapitányságból lépett Erdély' fejdelmi székére, Bocskay azonképen. Rákóczy ez okon ifjabb Bethlen István' halála után üresen hagyta a' tisztet, 's 1640. ben elsőszülöttét, Györgyöt, ültette belé. Ez volt első lépése, hogy családában örökítse a' fejdelemséget; a' második, hogy fiának somlyai Báthory Endre' leányát, „fejedelmi igaz magyar nemzet' sarjadékát" hitvesül szerezte, a' fejdelmi vér az árva hajadon „pápista születését, neveltetését" helyreütötte. A' gyulafehérvári országgyülés 1642. martius' 4. én az ifjat atyja' halála utánra fejdelmül választotta; a' portához követség ment a' választás' megerősítésének kieszközlésére, és julius' 8. án megérkezett az atnám, a' fejdelemség' jelképei. Báthory Zsófia' gyenge kora miatt csak 1643. februárius' 3. án történt meg az esketö, mellyen Ferdinánd' nevében, ki 1642. augusztus' 24. én Lászlóffy Pált követül járatta a' fejdelemnél, [96]) Jakusics György veszprémi püspök volt jelen. Rákóczy figyelmeztette a' püspököt, hogy Ferdinánd még a' magyar evangelikus rendek' támaszára is számot tarthatna a' svedek ellen, ha a' bécsi békekötés' 's az 1608. diki törvényczikkelyek' szellemében kormányozná az országot. Jakusics úgy vélekedett, hogy ezt tennie vallás, egyház tiltják a' császárnak. [97])

A' Bethlen által Erdélybe hivott német tanárok, Alstedt, Biesterfeld, Piscator folyvást bojtották a' fejdelmet Ferdinánd ellen; Magyarország' és Erdély' protestans rendei várva várták, hogy saját hitfelekezetéért annyit tegyen, mennyit a' katholikus franczia király a' német protestansok mellett; 's Rákóczy csakugyan folyvást érintkezésben volt a' Ferdinánd

96) Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen, VIII. k. 53 's kk. ll.

97) Kazy, II. 57.

ellen szövetkezett hatalmasságok' konstantinápolyi ügyvivőikkel, és egy idő óta követségeket váltott a' német protestans fejdelmekkel, Francziaországgal, a' sved királynéval, Németalfölddel; de ovatossága és nehézkéssége őt mindeddig távol tartották a' szövetségkötéstől. Az érzéketlennek látszót elvégre személyes sértések birták rá, úgy látszik, hogy ennyi biztatásnak engedjen; nevéből és hitvesének, Lórándfy Susannának nevéből faragott gúnyok, mellyekben ő a' „kocsis'„' neje a' „ló'" szerepét viselte, 's mellyeknek szerzőjeül Ferdinánd' főfő tisztviselőit, magát a' komoly nádort vélte tarthatni; „és a' mi ezeknél nehezebb, egy mocskos pasquillus, mellyben nemcsak egész fejdelmi háza, de a' kegyes életü és istenfélő idősb fejdelemasszony is nagy rútul és mocskosan marczongoltatott." 98)

Aprilis' 26. án Rákóczy — miután a' császárt eleve figyelmeztette, hogy ő, a' fejdelem, az eperjesi szerződést csak azon esetre köteles megtartani, ha az általa, a' császár által is megtartatik, — Gyulafehérvárott következő frígypontokra lépett a' franczia király' és Torstenson' követeivel: A' franczia udvar és Krisztina sved királyné' szövetségeseikkel egyetemben Rákóczyt, ha a' császárral háborúba ereszkedik, hitvesét, gyermekeit, magyarországi 's erdélyi öszves értékét,

---

98) Szalárdy, 146. l. Midőn Rákóczy e' miatt utóbb panaszt emelne, Eszterházy ekkép válaszolt néki: „Mennyi hitünk, emberségünk, böcsületünk terhölő könyveket adnak ki a' kegyelmetek' részéről, a' mellyekben mindnyájunkat, minket katholikusokat gyaláznak: de ugyan nem kardoskodhatunk azért érette. Im én itt köztök vagyok ezeknek az embereknek, de jó igazsággal mondom, annak a' mocskos kis könyvecskének kicsoda authora, nem tudom; 's nem tudom kit tudott hát ő felsége is büntetni, ha büntetni kellett volna is valakit érette." — A' nádor egyébiránt, komolysága mellett is, éles nyelvü úri ember volt; 's ha látjuk, hogy hivatalos irományban, az éjszakkeleti megyékhez intézett levélben illyes dolgot irogat: „Jól meglássa azért kegyelmetek miért kelljen az Sáros pataknak pocsolájából innya (azaz: Rákóczyval tartani, Sáros-Patak' urával) a' mikor a' tiszta kútfőből ihatik," nem látszik lehetetlennek, hogy a' nádori asztal' morzsáit is kosarába sepregette a' pasquillans.

és valamennyi párthiveit mindenki ellen megoltalmazzák, a' nélkül hogy innen valamelly joguk Magyarországra és Erdélyre származhatnék; 's ha a' fejdelem elejtetnék méltóságától, kárpótlást nyújtanak néki. Háborúközben, békekötésnél tekintettel lesznek kivált arra, hogy Magyarországon mindhárom vallás szabadon gyakoroltassék, 's hogy az evangelikusok a' tőlök elfoglalt egyházakat visszanyerjék. A' hadviselés' első évében kétszázezer tallért, a' másodikban százötvenezret fizetnek Rákóczy' kezéhez; és háromezer gyalogot, 's ha szükség leszen, nagyobb hadat is küldenek rendelkezésére. Fegyverszünetet, békét csak Rákóczy' és az erdélyi rendek megegyezése mellett kötnek a' császárral. [99 a)] Még hátra volt a' porta' felhatalmazását kieszközölni a' háború-üzenethez, 's miután Rákóczy Magyarország' azon részeért, mellyet elfoglalhatni vélt, húszezer tallért igért adóul, a' felhatalmazás megadatott, — késő őszszel, úgy látszik, mi fő oka volt, hogy a' svedek' folytonos sürgetéseinek ellenére, a' hadviselés' megnyitása még elhalasztatott. [99 b)]

Ferdinánd mind Konstantinápolyból, mind Kassáról, mind magának a' fejedelemnek tanácsából idejekorán értesült e' mozgalmakról, [100)] 's decemberben közfelkelést hirdetett a' fejdelem ellen, és híveinek meghagyta, hogy kik szolgálati

---

99 a) Katona, XXXII. k. 237. l. Theatr. Europ. V. k. 403. l.

99 b) „Az mint azért — irá Rákóczy 1644. apr. 4. én portai ügyviselőjének, — az előbbi levelünkben is, mellyet kegyelmed az fővezérnek ő nagyságának beadott volt, megírtuk vala, az porta küldjön egy assecuratoriát nekünk arról, hogy mind magunkat, maradékinkat ez 13. vármegyékben ... megtart ..... ezen vármegyéktől esztendőnként a prima februarii kezdvén húsz-húsz ezer tallérokat küldünk, solymokon és egyéb collateralis ajándékokon kivül.“ l. Ötvös Ágoston, Rejtelmes levelek I. Rákóczy György' korából, Kolosvár, 1848. Kemény János szerint a' fejdelem hét vármegyeért húszezer tallért, az éjszak-keleti öszves országrészért negyvenezer tallért igért volna évenkinti adóul.

100) Kemény, Rumynál, III. k. 97. l.

viszonyban állanak hozzá, azt késedelem nélkül felbontsák.[101]) „A' háború, úgy látom, már megnyílt, — irá 1644. [1644.] januárius' 5. én Rákóczy Gyulafehérvárról a' nádornak — pedig kegyelmed biztosított minket levele által, hogyha mi difficultasink vannak, 's ha érti akaratunkat, leborul ő felsége előtt 's könyörgeni fog, hogy az idegen hadaknak beküldését halaszsza kegyelmesen ő felsége.“ — Eszterházy eltiltatott az egyezkedési kisérlettől, mind a' mellett hogy Forgács Ádám kassai főkapitány 's a' felsőmagyarországi királyi tanácsosok figyelmeztették a' királyt, hogy a' nemesség nem akar felkelni; hogy nagy a' hajlam Rákóczy iránt; 's hogy nádori közbenjárásra nem háborúra kellene bocsátani a' dolgot. Lippay György, Losy' halála óta esztergomi érsek, Bosnyák István kanczellár 's veszprémi püspök, és velök az egyházi rend' főbbjei, a' király' lelkismeretére kötötték, nem bocsátania alku' utjára a' vallás' ügyét; az erdélyi katholikusok' rokonszenvére hivatkoztak, hírekről szólottak, mellyek szerint Szelepcsényi kieszközlötte volna Konstantinápolyban, hogy a' fejdelem eltiltassék a' háborutól, a' basák a' segédadástól; 's ehhez képest gyengeség volna, a' császár' híveit eltántoritó, elleneit felbátoritó gyengeség, lépni az egyezkedés' terére épen most, midőn a' svedeknek meggyült bajok a' dánokkal, mi Istennek Ferdinánd feletti örködését világosan tanusitja.[102]) —

Rákóczy januárius' 3. án Gyulafehérvártt országgyülést tartott, mellynek végülésében előadta feltett czélját 's a' hadviselés' indító okait. A' rendek lelkesedéssel adót, hadakat felajánlottak. Indulási napul februárius' 2. dika jeleltetett ki, gyűlhelyül az erdélyi hadaknak Kolosvár, a' részekéinek Piskolt az Érmelléken. Februárius' 2. án a' fejdelem személyesen

101) Eszterházy Miklós' munkái, 405. l.

102) Eszterházy Miklós' munkái, 406. l. Toldy, a' nádor' életirásában, LXVI. — LXIX. hh.

indult Gyulafehérvárról Kolosvárra; Erdély' kormányát György fiára bizta. Az elöhad februárius' 9. én már Sátoralja-Újhelynél táborozott; a' nádor, az adott viszonyok között veszedelmesnek látván a' fegyverre kelést, 's ellentétben ifjabb éveinek indulatosságával, hivén és vallván, hogy „nékünk csendesség kellene 's egyéb sem tartja ezt a' mi megkevesedett nemzetünket meg," — még mindig Kismartonban ült; öregségét, kórságos voltát emlegette, a' szükséget, mielött hadaival a' Dunán általkelne, gyermekeiről gondoskodni, mert ki tudja, ha fog-e visszatérni a' hadviselésből. Lippay boszúságában a' nádort okolta, ha szerencsétlen fejleményt venne az ügy; 's e' közben Kálló, februárius' 16. án, minden ellenállás nélkül kapút tárt a' fejdelemnek. Másnap innen, Kállóból kelt nyilatkozványa; a' lelki és testi, a' vallási és polgári szabadság' visszanyerését tűzték ki, úgy mond, hadai feladásul magoknak. Jöjenek tizenötöd nap alatt melléje a' hazafiak, szolgálják vele együtt ama' drága kincset' miután öt a' rendek közül mind evangelikusok mind római katholikusok sokszor intették: serkenne fel valahára. Ő nem akar hitet igazgatni, elnyomni, ő csak azt akarja, hogy mindenki szabadságának örvendhessen. A' clerus Magyarországot az ausztriai ház' örökös tartományává szándékozik tenni, 's meg' beszínlette a' jesuitákat az országba. A' nádorságnak már csak neve létezik. Az 1638. diki országgyülés óta is folyton folyt az evangelikusok' üldöztetése. Ő, a' fejdelem immár tovább nem nézheti hivalkodó szemmel a' haza' veszedelmét, a' haza' megmentésére fogott fegyvert. Ehhezképest senki se fusson elöle, senki se hagyja oda jószágait; és ha különben cselekszik, magának tulajdonítsa a' kárt; ha az ellenállókra romlás jő, vessenek magokra, mert néki is annál több számu segitséget kell maga mellé vennie, kivánnia a' portától, mennél alkalmatlanabbul viselnék magokat iránta, az ország' szabadságának helyreállitása iránt

a' hazafiak. Ő bizonyságul hívja az Úristent, hogy nem magánjavát hanem az országét keresi, 's a' Mindenható vezérelje a' hazafiak' szivét, elméjét, hogy megannyian kivetvén szivökből minden külső tekintetet, őt üdvességes munkájában segitsék. [103])

E' nyilatkozványra februárius' 23.án ellen-nyilatkozvány' kibocsátása ment határozatba, mellyben Ferdinánd előadta, miszerint ő nem szolgált okot Rákóczynak, hogy a' svédekkel és francziákkal árṭalmas szövetségre lépjen, melly a' magyarokat az erdélyiekkel üstökbe bocsássa, és mintha a' magyar nemzet még nem sanyarítatott volna eléggé, azt egymásra uszítja; magok vérével kezöket és fegyveröket fertézteti a' hazafiaknak. Az irománya elősorolta, mennyi kegyelemben részesítette a' fejdelem' eleit az ausztriai ház; 's e' kegyelmek' daczára, úgy mond, Rákóczy az isteni 's emberi törvényekről megfeledkezve, esküjének is megszegésével, melylyel a' királynak 's a' magyar koronának magát több ízben lekötötte volt, ollyatén szövetségre lépett, melly a' királyi méltóságot sérti, 's Magyarország' nyomoruságára és szabadságának megrontására sőt még Erdélynek is talán végveszedelmére néz. Megsértette a' királyt, mert az ő birodalmára tör. Megsértette Magyarország' szabadságát, mert a' nemzetet híre 's akarata nélkül beirta a' szövetségbe. Megsértette Erdélyt, mert ezen tartományt a' rendek' szabad választási jogának ellenére örökévé ügyekszik tenni. Ő, a' király, kényszerítetik fegyverhez nyúlni, de czélja egyedül a' lázadás' lecsillapítása, 's az ország' minden rendeinek szabadságukban megtartása. Ez okon maradjanak hűségben iránta a' hazafiak; az eltántorodottak térjenek meg haladék nélkül. A' makacsok fejökkel 's jószágokkal játszanak. Az erdélyi rendek térjenek vissza hazájokba, hogy jelen eljárásuk

103) Szalárdy, 147 's kk. hh. Eszterházy Miklós' munkai, LXIX. és 407. l.

inkább a' fejdelem' erőszakolásának, mint saját gonosz szándékuknak tulajdonítathassék. [104])

E' közben Rákóczy Patakra ment, 's a' környék' urai, nemessége altal zajosan üdvezeltetett. A' szabolcsi hajdúk vele voltak, mihelyest magyar földre lépett; most Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Ugocsa, Abaúj hozzá állottak. Kassát Forgács Ádám, „nem lévén semmi ereje, melly mellett keménykedhetnék," 's a' lakosság is ellene fordulván, martius' 11. én általadta. A' kassai tanács Rákóczyt más nap ünnepélyességgel bekisérte a' városba, 's hat nappal később a' fejdelem, Férdinándhoz adott levelében elősorolván még egyszer az ellene, úgymond, tizenhárom év óta a' felség' birodalmából szött ármányokat, a' vallási szabadság 's az ország' törvényei ellen irányzott csapásokat, „a' fő és mindenható birónak itélete alá bocsátotta az ügyet, ki segíteni fogja azon felet, melly az Isten' dicsőségét, az egyház' javát őszintén ohajtja. Ő, a' fejdelem nem kétli, hogy Isten diadalmaskodtatni fogja a' jó ügyet." [105]) Kassa' megadása utá Szendrő, Putnok, Onod és Diósgyőr Rákóczy' zászlaját tűzték ki, 's e' példákra Szatmár, melly alá Kemény János kilenczezer emberrel érkezett vala, nem késett a' megadással; az őrség, közte négyszáz német lövész, Rákóczy' szolgálatába állott. A' fejdelem' hadainak nagyobb része most, kinyilván az idő, Bornemisza Pál' és Bakos Gábor' vezérlete alatt a' bányavárosok 's a' Füleken felül levő végek' meghajtására indult; Kapronczay György, Szepesen át, Liptóba, Árvába nyomult.

Az előleges terv szerint Rákóczy' hadai a' morva határszélen Torstenson' seregével fogtak volna egyesülni, Pozsony' és Nagyszombat' vítatása a' svedekre bizatván. Időközben a' dán fegyverek' szerencsés előmenetele, ezeknek a' császáriakkal szövetkezése Torstensont Morvából, Szileziából Holsteinba

104) Eszterházy M. munkái, 228. l. Theatr. Eur. V. 286, 304 's kk. ll. — 105) Eszterházy Miklós munkái, 411. l.

vitte; mihezképest Rákóczy magára hagyatva kénytelenítetett működni; a' török segéd ötszáz főre menő dandárból állott, melly a' bányavárosok' meghódolása után érkezett a' fejdelemhez, ki fiát Zsigmondot Léva alá küldvén, Füleket aprilis' közepén süker nélkül szállotta meg. 'S most elvégre felkészült a' nádor, vele a' dunántúli megyék 's magyar, horvát véghadak, mellette Puchaim és Götz tábornokok, tizenegyezer német gyaloggal, lovassal, huszonegy ágyuval. „Im mi is megindultunk Isten' hirével — irá aprilis' 20. án Nyitráról Rákóczynak Eszterházy — 's kegyelmed elébe megyünk, noha bizony pogányokra mennék örömestebben, mint magam nemzetére; de így akarja, úgy látom, kegyelmed." Kapronczaynak Galgóczig előnyomult hada könnyü szerrel a' hegyekbe visszaszorítatott, magának a' vezérnek egy golyó véget vetett. Ferdinánd' hadai aprilis' 27. én általkeltek a' Garanon, 's Bornemisza és Bakos 's a' Rákóczyval volt derékhad, Kornis Zsigmond' vezérlete alatt folyvást hátrálván elölök és nagyobb csatát gondosan kikerülvén, Lévát és Füleket felmentették, Szendrőt visszafoglalták, 's május' 25. én Szerencs körül táboroztak. Eszterházy a' Rákóczyak' ősi fészkében fogott szállást; az idegen zsoldosok a' város' egyházából kihányták a' fejdelem' atyjának tetemeit, a' sírokat, koporsókat ékeiktől megfosztották. A' nádor folytatta levelezését a' fejdelemmel, sürgetve, mint addig is, a' békekötést, 's Rákóczy' biztosai, Lónyay Zsigmond és Kemény János ez ügyben, majus' 19. én Szendrőnél találkoztak vele. Az erdélyi hadak' folytonos hátrálása Tiszához, Bodroghoz, Patak, Tokaj alá, és saját hadainak eddigi szerencséje ollyas feltételeket szabattak Eszterházyval, mellyeket Rákóczy nem vélt elfogadhatni, legalább nem a' hozzá állott megyék' és városok' megegyezése nélkül, mint irá. A' nádor szándékot olvasván ki a' levélből országgyülés' tartására, az erdélyi rendeket viszszavonulásra, a' magyarokat megtérésre intette;

„oda se menjenek a' kegyelmedtől hirdetett gyülésre, — irá Rákóczynak — mert él az Isten hogy porrá tétetem házokat, és fegyver alá vetem magokat is.“

Homonnay János országbiró és Csáky István Lengyelországban segédhadakat szorgalmaztak Ferdinánd' számára; Tokaj, most a' Homonnayak' vára, Szatmárral egy időben a' fejdelem' kezébe esett. A' várnak visszafoglalása végett, de különben is minden pillanatban lehetett várni az országbiró' megérkezését, mert ő halálba gyülölte Rákóczyt, valamint atyja Bethlent gyülölte volt. Számot tartva e' segédhadakra, mellyek Rákóczyt hátba fognák, Eszterházy és Puchaim Kassa ellen indultak, hol a' fejdelem Röti Orbán' parancsnoksága alatt kétezer magyar és német gyalogot hágy vala. A' város' vívása két hétnél tovább minden süker nélkül folyt; a' lengyel had nem érkezett; Kemény János tizenötezer emberrel a' varannói völgyből előnyomulva, a' királyi hadak elől elszedte az élelmet, őket magokat hol innen hol onnan kapdosta, apróbb csatázással fárasztotta; és segéd lovasság vettetvén a' városba, innen is szerencsés kitörések történtek. A' nádor 's vezértársai kénytelenek voltak felszedni a' tábort, és Kemény által üzőbe vétetve, Eperjesen, 's miután itt bébocsátatásukat hijába szorgalmazták, Sárosvár alatt menedéket keresni.

E' közben Toldalaghy Ferencz 's egy német kápitány Szerencset visszafoglalták; Balling János, munkácsi várnagy, Ungvárt, a' Homonnayak' erősségét, az országbiróné' kezéből kivette. Rákóczy folyvást Patakon mulatozott, 's mielött Kassa' felszabadulásának hirét vette, ismét az alkuvás' mezejére lépvén, Lónyay Zsigmondot, Seredy Istvánt és Klobusiczky Endrét a' nádor' táborába küldötte, kik június' 24. én Sáros mezővárosban, küldőjök' készségét a' békére nyilvánitották, feltételül szabván: Tartassék országgyülés, mellyen, kiki, saját 's a' haza' ügyéről, sérelmeiről szabadon nyilat-

kozhassék, 's melly az 1608. óta sokfélekép háborgatott vallási szabadságot necsak a' rendeknek hanem a' póroknak is biztosítsa. Orvosoltassanak a' többi sérelmek is a' királyi hitlevelek' 's az 1638. diki országgyülés' értelmében. Azok kik a' jelen hadviselést törvénytelen eljárásuk által elöidézték, 's kik ezentúl hasonló törvénytelenségeket követnének el, joghoz, igazsághoz képest lakoljanak. A' jelen felkelés' részesei, mint kik a' jó ügy mellett fogtak fegyvert, teljes amnestiáról biztosítassanak. Erdély' bántódásai kölcsönös bizottmányok' utján egyenlítessenek ki. A' portával újítassék meg Rákóczy' közbenjövetelével a' béke. És minthogy a' fejdelem a' sokfélekép nyomorgatott haza' érdekében 's magának is többnemü sértései miatt, nagy kárával, nagy költséggel kénytelen volt, fegyvert ragadni, kárpótlást igényel. — Eszterházy' válasza kitérő, elhalasztó volt; békevágyával, talán utasítása' következésében ellenkező; a' kárpótlás' pontjához még hozzászólani sem kívánt, mert ez szükségképen a' felség' kisebbségével járna.

Az alkudozás' eszközlésbe vételére háromnapi fegyverszünet köttetett, 's e' közben Kemény Sárosvart a' szükségesekkel ellátta, hogy hosszasabb vívást is kiállhasson. Ferdinánd' hadvezérei azonban ezt meg sem kisérlették, nagy lévén a' meghasonlás közöttök, nagy kivált Götz' neheztelése a' nádorra, mint ki tanácsával oka volt, hogy nem a' fejdelmet vették üzőbe, hanem Kassa alá fordultak a' hadak. A' szökdözés, nyavalyák 's folytonos kapdosások által megzilált királyi sereg Szepesen, Liptón, Túróczon át, Kemény által Bajmóczig űzetve, visszasietett a' Vághoz, hogy veszendőbe ne menjen végkép. Az erdélyi hadak Liptóvárt is elfoglalták; Eszterházy, beteg testtel, lélekkel semptei várába vonult. [106])

106) Kemény, Rumynál, III. k. 120. 's kk. ll. Szalárdy, 156 's kk. hh. Eszterházy' munkái, LXXI—LXXXIV., 246—262, 299—306., 411—433. ll.

X.

Midőn Homonnay lengyel zsoldosait átküldte, Ferdinánd' hada már a' Vágvonalt őrzötte. Az országbiró e' miatt mind Ferdinánd mind a' hadi tanács előtt vádolta a' nádort, „hogy császárnak ollyan derekas hadaival semmi haszonra való dolgot végbe vinni nem tudott volna, nagy részét idevesztvén az ármádanak;“ a' lengyel zsoldosok pedig Homonna' környékén rablással 's a' fejdelem' bitang fegyveres csapatainak bolygatásával töltötték az időt. Rákóczy boszút állandó, fővezérét Kornis Zsigmondot Jeszenő alá küldötte, hol az országbiróné ez idétt tartózkodott volt, mérgét kivált a' nyomorú foglyokkal éreztetve. Az erősség megvétetett és szétromboltatott; Homonnayné férjéhez küldetett, a' foglyok, kiket még le nem nyakaztatott, szabadon bocsátattak. Most Rákóczy' udvaronczain volt a' sor, elméskedni az elméncz Homonnay' rovására, mondván: „hogy bizony gonosz ‚kocsis‘ volt Rákóczy Ferencz, mert ostrorahegyi gróf Homonnay Jánost is annyira érdeklette.“ Az országbiró majdnem valamennyi urodalmaiból kiforgatva, rövid idő mulva meghalálozott. — 'S mert Eszterházy, mint felebb láttuk, Szerencset, a' Rákóczyak' őszi fészkét bevette; 's mert a' nádor' hadai, Kassa alá indultokban a' fejdelem borsi kastélyát és újhelyi jószágát sokfélekép karositották; és kivált mert az idegen zsoldosok szentségtörő kezeiket a' szerencsi sirbolttal is éreztették, boszuját a' fejdelem Eszterházyn is töltötte, ki magát a' történtek miatt már korábban menté, „tudván maga a' fejdelem is, hogy illyen állapotokban a' vitézlő népet minden czélkivülhágástól megzabolázni igen nehéz sőt lehetetlen.“ E' mentség' daczára a' nádor regéczi vára augusztusban összelődöztetett, megvétetett. A' közügy' köpenyege jobbról balról minden időben alkalmas jószág volt, a' magán-érdekek',

a' személyes nyomorúság' takargatására. — A' beteg 's iménti hadviselésének szerencsétlen fejleménye által összeroskasztott Eszterházy' haragja nagy volt. Midön értésére jutott, hogy Regéczet vívják, „emberséghitemre mondom — irá Lónyay Zsigmondnak, a' fejdelem' békebiztosának — hogy ha mindenem utána vész is, soha ezt az nagy contemptust el nem szenvedem, 's ha vérében érem, megsegítem Regéczet, 's ha nem is, visszaveszem, 's ha Isten akarja, gyümölcsösen;" 's midön a' vár' bukásának, rontásának hirét meghozták: „jól vagyon! de ha Isten a' föld alá nem vét, avagy szintén az földig le nem ver, meg kell mutatnom, ha kő nem akarok lennem, hogy a' hangyának is vagyon haragja." — A' sirja felé hanyatló már nem bírt erővel fájdalmát elnémítani; 's midön efféle leveleit olvasta az álnok fejdelem, „mosolygással csak csendesen mulat vala el."

Puchaim e' közben valamennyire helyreállitván a' királyi hadat, Keményt visszaszorította, ki látván, hogy a' fejdelem személyes boszujának töltögetésére, és saját magának 's urodalmainak oltalmára a' sereg' nagyocska részét maga körül tartja, lemondott a' vezérségről; 's midön Rákóczy' kérelmére ismét felvállalta, olly feltétel alatt: hogy a' fejdelem' egyéb hadait is magához vonhassa, — Puchaim, 's véle Wesselényi Ferencz' magyar, Zríny Miklós' horvát és Barkóczy László' lengyel dandáraik Ónodnál már tetemes kárt tettek az Ibrányi Mihály' gondjaira bízott megyei és hajdú hadakban. Ekkor híre jövén a' sved hadak' újabb győzelmeinek, Torstenson' előnyomulásának az Elbe, a' cseh határok felé, Puchaim visszavonult a' bányavarosokba a' Vágvonal' oltalmára; 's Kemény, miután a' fejdelem' főbb hadait Liszkánál egyesítette, Gömörben, Túróczban fogott hadi szállást.

Rákóczy 's a' hozzáállott megyék és városok augusztus' 1. én Kassán gyülést tartottak, mellynek végzéséből Ferdi-

nánd megkerestetett, tűzne ki helyet, határnapot a' félbenszakasztott béke-értekezlet' folytatására. A' király Nagyszombatot és september' 14. ét jelelte ki e' végre, Eszterházyt, Lippay esztergomi érseket, 's Tiefenbach és Questenberg hadi tanácsosait nevezvén biztosokul részéről. Rákóczy' 's a' kassai rendek' biztosai, köztök Lónyay Zsigmond, Nyáry Bernát, Klobusiczky Endre, Csernel György, Sopronyi Miklós, Körösy István és Zákány Endre csak későn, october' végén érkeztek fel, 's az értekezlet nem hozta egymáshoz közelebb a' feleket. Rákóczy tanusitandó, hogy a' protestantismus' ügyében fogott fegyvert, nemcsak teljes szabadságot követelt az ágostai és helvecziai hitvallás' gyakorlatának, hanem a' jesuitáknak az országból kitiltatását is sürgette. Más részről Lippay és a' clerus' több tagjai hajthatatlan makacssággal ragaszkodtak eddigi eljárásukhoz; midön Eszterházy Kassa előtt állott, midön már hatalmában vélnék a' várost, felhivták: venné el nyomban a' reformatusoktól a' főegyházat, 's adja át az egri káptalannak; azaz: ismételje Belgiojoso' eljárását, melly Bocskay' felkelését vonta volt maga után. Kassa nem jutott a' nádor' kezébe; 's most legalább a' korábban elfoglalt templomokat akarták kezeiknél tartani, hirdetvén, hogy ez nem ellenkezik az evangelikusoknak biztosított vallásszabadsággal, mert „isteni szolgálatot templomon kivül is tarthatni," 's hogy a' földesúr patronátusi jogánál fogva urodalmaiból kiűzheti az evangelikus lelkészeket 's bezárhatja imaházait a' pórságnak, „nagyobb része nem is tudván, mit hiszen." — A' kárpótlás' pontjára nézve szintolly távol állottak egymástól a' felek. Rákóczy épen tizennégy vármegyét, hat várost kivánt Erdélyhez szakasztatni, Ferdinand' biztosai pedig még a' Bethlen által birtokolt hétmegyét sem akarták átengedni, annyival is inkább, mert Czernin nagykövet octoberben biztosítást vett a' portától, hogy Rákóczy el fog tiltatni a' sved szövetség' további füzésétől.

Eszterházy, pillanatokra még fellobbanó erélyével tiltakozott az országnak Rákóczy által követelt felosztása ellen. A' nádor e' tekintetben Illésházy Istvánra, a' magyar protestansok' néhai fötámaszára is hivatkozhatott, kinek ő, első ifjuságában, növendéke volt, 's ki akkor is, midön egy nyomon látszott járni Bocskayval, az országnak együtt és az ausztriai háznál maradásától várta a' nemzet' üdvesebb jövöjét.

Rákóczy, miután Rimaszécs' ostromát sükernélkül megkisérlette, harangodi táborából hadait részben házaikhoz, részben telelő helyeikre bocsátotta; ő maga karácsont Onodban töltötte, 1645. januarius' közepén Patakon mulatozott, [1645. 's innen Zboróra sietett, hol januarius' 18. án a' franczia király' futárával találkozott. Februarius' 16. ára híveinek, a' hozzá ragaszkodó tizennégy megyének 's a' körükbe eső királyi városoknak Bártfára gyülést hirdetett, számot adandó a' nagyszombati értekezlet' eddigi eredményeiről. Elkészülven az újabb utasítás, martius' 2. án eloszlott a' gyülés, 's a' fejedelem Munkácsra ment, hová az öreg Bethlen István is átjött Ecsedről, 's hol a' Nagyszombatról lejött követek jelentést tettek az értekezlet' felbomlásáról, a' svedek' folytonos elöhaladásáról, kik martius' 6. án Jenkaunál a' császári sereget megsemmisitették, 's kik aprilis' 15. én már Mistelbachnál, a' magyar végek' szomszédságában jártak tábort. Rákóczy aprilis' 22. én, Munkácson, megujitotta sveddel, francziával szövetségét. Konstantinápolyból felhivás érkezvén a' fejdelemhez: hagyna fel a' hadviseléssel, Francziaország igéretet tett, hogy a' parancsot visszavéteti a' portával; ellenkező esetben szabadjára hagyatik a' fejdelemnek, külön is békét kötnie a' császárral, de a' szövetségesek' érdekeinek kiméléséval.

E' közben Puchaim megujitotta a' hadviselést, 's közeledésének hirére Gyulay Ferencz 's egy Gaudi Endre nevü, elöbb sved szolgálatban állott skót, Szendrő alól visszahi-

vattak, mellynek kivívásával nem boldogultak. A' fejdelem hadait Rakamazra parancsolta; Puchaim Aszalónál a' Hernád' partján ütött tábort. Az örsök folytonos vitákban állottak egymással; de mindenik fél ovakodván erős helyzetét odahagyni, az ütközet napról napra elhalasztatott, 's íme, parancs érkezik Puchaimhoz, vinné fel haladék nélkül a' sereget Bécsnek oltalmára. A' tábornok nagyobb veszteség nélkül eszközlötte visszavonulását; Törös János pozsonyi kamara-igazgató, Ferdinánd' nevében kedvező feltételek alatt ajánlott békét a' fejdelemnek. Rákóczy a' követet táborában marasztva, hadait felvitte a' morva szélekhez. Putnok, Szécsén, Gyarmat, Palánk újból meghajoltak; Fülek felperzseltetett. A' Nyitra vizénél Douglas' vezérlete alatt Torstenson' elöhadait találta a' fejdelem, kikkel egyesülvén, majus' 28. án Nagyszombat kaput tárt előttök. Rákóczy fiát Zsigmondot, Kemény Jánost 's Bakos Gábort tizennégy ezer emberrel 's nyolcz nagyobb ágyuval, Torstenson' táborába küldötte, ki ekkor már húzamosabb idő óta Brünnt vívá vala; ő maga Douglassal, Holicson túl, a' Díja' vizénél ütött tábort. Brünn diadalmasan ellenállott; 's Rakóczy, kivel Törös más alapon 's más hangon kezdett alkudozni, mint mellyekhez biztosait Nagyszombatban örömest szoktatták volna, annál hajlandóbb volt a' béke' elfogadására, mert a' budai vezírbasa komolyan fenyegetődzött, ha késik fejet hajtani a' porta' kivánságának; mert szövetséges társai eddig csak parányi öszletet olvastak le néki; 's mert Puchaim és Leopold főherczeg készületeket tettek, öt a' Tiszánál hátba fogni. Személyes találkozása Torstensonnal üres tisztelgésre szorítkozott; 's augusztus' 8. án következő igéreteket vett 's fogadott el, mint elöleges békepontokat, a' bécsi udvartól: Tokaj, Tarczal és Regécz a' hozzájok tartozó urodalmakkal örök jogon Rákóczyra és fiutódaira szállitatnak; az eddigi birtokosok' kártalanítása nagyából a' királyra háramolván. Bethlen

István' és Péter' magvaszakadások' esetében Ecsed is a' fejdelemnek adományoztatik. Abaúj, Kassával, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocsa, úgy Szatmár és Szabolcs, Szatmárnémeti, Nagybánya és Kálló városokkal a' fejdelem' birtokában hagyatnak, míg él; holta után a' tiszán inneni öt megye, Kassával együtt, visszaszáll a' királyra, Szatmár és Szabolcs a' fejdelem' gyermekeié maradnak, szintén halálukiglan; 's valameddig az erdélyi fejdelemség maradékainál hagyatik, addig Szatmár vára a' várossal 's a' hozzá tartozó egyéb jószágokkal egütt Erdélyhez tartozzék. — Részéről Rákóczy köteles volt eddigi szövetségeseitől nyomban elállani; 's augusztus' 20. án csakugyan visszahivta segédhadát Brünn alól, a' svedek', 's a' francziák' nem csekély boszuságára, kik a' jelen környülmények között, midőn Dánia máris békét kötött a' svedekkel, 's példáját a' szász is követte, végcsapást véltek mérhetni a' császár' hatalmára; 's kik Rákóczy' eljárásának következésében, Bécset felmentve látván szorongatása alól, 's Puchaim' hadait is magokra várhatván, tanácsosnak itélték felhagyni Brünn vivásával, 's Csehországból is kivonulni.

Rákóczy september' 15. én már Nagyváradon volt, hadai Ferdinánd' birodalmából kivonvák, jóval mielőtt a' békekötésnek a' vallást illető pontjai december' 16. án Linczben végkép megállapítattak. Szerintök a' vallás' szabad gyakorlatáról szóló 1608: 1. 's a' felavatási oklevél' 6. tcz. erejökben hagyatván, az ország' minden rendei, városok', mezővárosok' lakosai, a' végházak' magyar hadai vallásukat szabadon, minden háborgatás nélkül gyakorolhatják, templomok', harangok', temetők' használatával. Hasonló szabadsággal bír a' jobbágyság is, a' fiscus', a' főpapok' jószágaiban azonkép mint a' többi földes urakéiban. Az evangelikus hitszónokok sehonnét el nem űzethetnek; a' hol ez történt, szabadságukban áll a' lakosoknak, őket visszafogadni vagy másokat helyökbe állítani. A' zavarok-közben kölcsönösen elvett templomok,

a' békeoklevelek' kicserélése után, királyi biztosok által visszaadatnak az illetők' kezéhez; az evangelikusok által 1638.ban a' királynak benyújtott vallási sérelmek, úgy az elfoglalt templomok' dolgában azóta keletkezettek a' közelebb tartandó országgyülésen az evangelikusok' megnyugvására egyezkedés vagy királyi eldöntés által elintéztetnek; a' templomokkal együtt a' hozzájok tartozó jövedelmek is lévén visszaszolgáltatandók. A' vallás' dolgában ezután támadható versengések mindjárt keletkezésök után az első országgyülésen eligazítatnak. A' vallás-szabadság ellen vétőkre külön büntetést szab a' jövő országgyülés, melly három hónappal az oklevelek' kicserélése után tartatik, a' jelen békepontokat a' végzeménybe iktatja, 's a' jelen értekezlet-közben előfordult egyéb nehézségeket is elintézi. A' király amnestiaról biztosít mindenkit, az elfoglalt jószágok előbbi birtokosaikra néznek.

A' béke' alakulásakor Eszterházy már nem élt. Rövidel halála előtt, midőn sved őrsök Csornáig barangoltak, 's midőn voltak, kik rebesgették, hogy Ferdinánd' császári koronája Francziaországra, magyar királyi koronája Rákóczyra szállhatna, a' fejdelem' egyik biztosának e' búcsuszavakat irta: „eszeveszett bolond a' ki azt tartja, hogy valami magánosan való magyar fejdelemség ezt a' nemzetet és hazát megtarthatná.“ [107])

---

107) Szalárdy, 180—217. l. Kemény az id. h. Eszterházy Miklós' munkái, 262—296, 306—343, 's 426—447. Theatrum Europaeum, V. k. 385, 402, 558 's kk. ll. Corpus juris hung. I. k. Katona, XXXII. k. 331 's kk. ll. Anemonen, II. k. 277. l.

Lipcsén. Nyomtatta Teubner B. G.

DB
924
S93
1861
köt.4

Szalay, László
Magyarország története
2. kiad

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 11 09 004 6